

T.C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YENİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI
ENSTİTÜSÜ
Türkiyat Danışmanı No. ....
Kayıt Tarihi 18.7
Fiyat , , , . Lira , , , . Kır.
SATIN HEDİYE

ÇAĞDAŞ UYGUR ROMANI
(20. YÜZYIL)

T
896, 35
TAN
1996

DOKTORA TEZİ

GÜLZADE TANRIDAĞLI

İSTANBUL - 1996

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	1
I. GİRİŞ.....	5
I.1 Bugünkü Doğu Türkistan ve Uygur Türkleri.....	5
I.1.1. Doğu Türkistan'ın Coğrafyası.....	5
I.1.2. Siyâsî Bölünüşü.....	6
I.1.3. Nüfus.....	6
I.1.4. Ekonomik Durumu	7
I.2. Tarihçesi	8
II. UYGUR EDEBİYAT/TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ.....	12
II.1. Çağdaş Uygur edebiyatı dönemi.....	14
II.1.1. Demokratik Edebiyat Dönemi (1900-1933).....	14
II.1.3.1. Abdulhalık UYGUR.....	14
II.1.3.2. Abdulkadir DAMOLLA.....	15
II.1.3.3. İsmail HACI	16
II.1.3.4. Abdullah HAPİZ	16
II.1.3.5. Kutluk HACI (Şevki).....	16
II.1.3.6. Nasuha EMİN	17
II.1.3.7. Abdullah SADIK (Fıraki)	17
II.1.3.8. Ahmedi (Ahmed İgemberdi)	18
II.1.3.9. Arup (Aruf) KASIMI	18
II.1.2. Vatanperver Edebiyatı Dönemi (1933-1940).....	18
II.1.2.1. Lütfullah MUTALLİP	20
II.1.2.2. Zunun KADİR.....	20
II.1.2.3. Kasımcan KAMBERİ.....	22
II.1.2.4. Abdullah ROZİ	23
II.1.2.5. Mehmet Ali Tohti HACI (Tevfik)	24
II.1.2.6. Niyaz BAKİ.....	26
II.1.2.7. Nimşehit.....	27
II.1.3. Cengaver Edebiyatı Dönemi (1940- günümüze kadar)	28
II.1.3.1. İbrahim NEVRUZ.....	31
II.1.3.2. Enver NASİR.....	32
II.1.3.3. Nurmuhamet İbrahim BOSAKOV	33
II.1.3.4. Abliziz (Abdulaziz) ŞERİPİ.....	34
II.1.3.5. Niğmet HELPET	35
II.1.3.6. Elkam AHEM.....	36
II.1.3.7. Abliziz NAZİRİ.....	37

III. ÇAĞDAŞ UYGUR ROMANLARININ İNCELENMESİ	38
III.1. İzdiniş (Arayış).....	38
III.2. İz.....	52
III.3. Uyğangan Zemin -1 (Uyanan Topraklar)	94
III.4. Uyğangan Zemin -2 (Uyanan Topraklar)	110
III.5. Ahiretten Kelgenler (Ahiretten Dönerler)	136
III.6. Çala Tekken Ok (Iskalayan Kurşun)	148
III.7. Küreşçan Yıllar (Mücadeleli Yıllar).....	155
III.8. Baldur Uyğangan Adem (Erken Uyanan Adam).....	161
III.9. Gülemhan.....	169
III.10. Satuk Buğrahan (Satuk Buğrahan).....	175
III.11. Sırlık Dilo (Esrarlı Olay).....	192
III.12. Unutulğan Kişiler (Unutulanlar).....	198
III.13. Aşu Künlerde (İşte O Günlerde).....	208
III.14. Abdulkadir Damolla Hakkında Kıssa	216
III.15. Gülayım	226
III.16. Beygiçiler Hakkında Kıssa (Yarışçılar Hakkında Kıssa)	232
III.17. Kanlık Yer (Kanlı Toprak)	239
III.18. Tañrınıñ Hükmi.....	247
SONUÇ	264
BİBLİYOĞRAFYA	280

ÖNSÖZ

Orta Asya'nın uzak köşesinde kalmış, varlığını sürdürmeye çalışan ve en eski tarihî Türk izlerini devam ettiren Uygurlar Türkiye'de pek tanınmamaktadır. Türkçe'de son zamanlarda Uygur Dil ve edebiyatı hakkında yayınlanmış olan bir kaç çalışma vardır. Bunların bir kısmı Türkiye'ye gelen Uygurlar tarafından, bir kısmı konuyla ilgilenen Türkiye Türkleri tarafından yayınlanmıştır.¹

Fakat bunlar var olmakla birlikte daha çok dil üzerindeki çalışmaları kapsamaktadır ve üstelik bunların hiç birisinin roman konusunu ele almadığı görülür. Coğrafi olarak Türkiye'den en uzakta bulunan, ama diliyle, diniyle, gelenek ve görenekleriyle Türkiye Türklerine son derece yakın olan Uygurların edebiyatları, özellikle de Uygur romanı Türkiye'de bilinmemektedir.

Çin sınırları içinde yaşayan ve uzun süre dışa kapalı kalmış Uygurların eskiden köklü bir edebiyatları olmasına rağmen, Çin etkisine girmelerinden itibaren edebiyatlarında gerileme olur. Dolayısıyla bir toplumun kültürü, yaşayış tarzı, inançları ve hayatını aksettiren en canlı modern edebiyat türü olan romanı da geç tanırlar. *Kanlı Toprak* adlı ilk Uygur romanının 1943 yılında yazıldığı, fakat ancak 1993'te Çince'den çevrilebildiğini hatırlatmak, Uygurların tarihî maceralarına bağlı olarak ortaya koydukları edebiyat ürünlerinin de maceralarını göstermektedir.

Roman Uygur edebiyatı için yeni bir türdür. 1943'te yazılmış olan *Kanlı Toprak*'ı bir kenara bırakırsak, roman türünün başlangıcı 1973 yılıdır. Sözlü kültürde kaldığı, yazılı edebî örnekleri az olduğu için henüz roman sanatında pek başarılı değildir. Romanlar sayı bakımından da azdır. Ancak yayımlanmış roman türündeki eserler şu yönlerden önemlidir:

- 1) Sözlü kültürün, destan ve halk hikâyesinin özelliklerini devam ettiriyorlar.
- 2) Uygurların millî kimliklerini arama gayretlerini aksettirmektedirler.
- 3) Uygur yaşayışından kesitler vermektedir.
- 4) Uygurların tarihlerini ve dillerini işlediklerinden, bunları okullarında öğrenemeyen gençlere ders yerine geçmektedir.

Uygur edebiyatında roman konusunu işte bu açılarından önemli bularak seçtik. Ancak Uygurlar hakkında Türkçe'de kaynakların azlığı dolayısıyla, tezin başına Uygur romanını tarihî zemine oturtabilmek için, Uygurların tarihleri ve coğrafyası hakkında kısa bilgi vermeyi yararlı

¹ Bizden önce yapılan çalışmalar şunlardır:

- a. Erkin Alptekin, *Uygur Türkleri*, İstanbul, Boğaziçi Yayınları 1978.
- b. Kurtuluş Öztopçu, *Uygur Ata Sözlüğü ve Deyimleri*, İstanbul, Doğu Türkistan Vakfı Yayınları 1992.
- c. *Türk Lehçeleri ve Edebiyatları* P.Jyrkankallio-A.d.Bennigsen-G.Hazai-F.Went-K.H.Menges, çeviren: Kemal Aytaç, İstanbul, Gündoğan Yayınları 1992.
- d. Sultan Mahmut Kaşgarlı, *Modern Uygur Türkçesi Grameri*, İstanbul, Orkun Yayınevi 1992.
- e. Rıdvan Öztürk, *Yeni Uygur Türkçesi Grameri*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları 1994.
- f. İrfan Ünver Nasrettinoğlu, *Uygur Şiir Antolojisi*, Ankara, İ.Nasrettinoğlu 30'uncu kitabı, 1985.
- g. Mustafa Sever, "Uygur Destanları", *Erciyes*, 1995.

gördük. Özellikle tarihî bilgi, bir çoğu tarihî roman hüviyetini taşıyan eserleri aydınlatmak amacıyla zikredilmiştir. Ayrıca uzunca bir zamandan beri istiklallerini kaybetmiş Uygurların varlıklarını devam ettirmek için dört elle sarıldıkları dil ve edebiyatlarının mazisiyle ve yazarlarıyla ilgili bilgi vermeyi zaruri bulduk. Böylece araştırmamızın zemini de tanıtık. Bu bilgiler Uygur kaynaklarından derlenmiştir. Bu araştırmada birinci elden kaynaklar kullanılmıştır.

İncelediğimiz Doğu Türkistan'da neşredilen bu kitapların temininde bazı kaçınılmaz zorluklarla karşılaştık: Kendi getirdiklerimizden başka son yıllarda neşredilen kitapları orada yaşayan aile fertlerinin yardımıyla elde ettik. Ancak postayla gönderilen kitapların kaybolması, bu kitapların yeniden oradan gelenlerin beraberlerinde getirmelerini gerektirdi. Bu tezin en güç kısmının malzemeyi toplama olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim 1943'te çıkan *Kanlı Toprak* romanını son anda elde ettik. Ancak bu sayede Uygur romanını 1943'ten başlatmamız mümkün oldu. Aksi halde 1970'li yıldan başlatmak zorundaydık. Bu bizi sevindirdi. 1930 ve 1940'lı yıllarda Lütfullah Mutallif ve Ahmet Ziyayi gibi yazarların roman yazmış olduklarını duymamıza rağmen yayınlanamadıkları için bunlar bize kadar gelememiştir.

Daha önce okumuş olduğum *Kaynam Örkeşi* (Helezon Dalgaları), *İli Dolkunları* (İli Dalgaları), *Avral Şamalları* (Avral Rüzgarları), *Kızıtağ Çerağları* ve *Süzük Asuman* (Aydınlık Gökyüzü) adlı romanları maalesef getirtemedik. İlki Lütfullah Mutallif'in hayatı ve faaliyetlerini, ikincisi "Üç Vilâyet İnkılâbı"nı, üçüncüsü ve dördüncüsü köy hayatını anlatan bu eserleri yeniden okuyamadığım için incelemeye koyamadık. Bunların dışındaki bütün eserleri elde ettik.

Bu kitaplar çok hacimlidir. Genellikle her biri 450 sayfanın üzerindedir ve en hacimli 1008 sayfa olarak Seyfettin Azizi'nin imzasını taşıyan *Satuk Buğrahan* romanıdır. Bu hacim, halk edebiyatı geleneğinin izlerinin romanda devam ettiğini gösterir. Bu çalışma şu bölümlerden meydana gelmektedir:

- 1) Uygur tarihi ve coğrafyası hakkında genel bilgi
- 2) Uygur edebiyatının genel çizgileri. Yazarlar Türkiye'de hiç tanınmadıkları için haklarında kısa biyografik bilgi verilmesi uygun görülmüştür.
- 3) Uygur romanlarının incelenmesi.

Romanların incelenmesinde şu yol izlenmiştir: Yayınlanan ilk romandan itibaren her romanın geniş özeti yapılmıştır. Uygur romanları Uygurca yazıldığı ve Türkiye'de tanınmadığı için bu uzun özetlere ihtiyaç vardı. Uzun tutulan özetler ve her romandan yapılan alıntılar Uygur romanı hakkında yeterli bilgi vereceğini umuyoruz. Eserler olayların anlatımına göre geliştiği kurgu, üslup bakımından modern romanlarda görülen özellikleri taşımadığı için bu yol bize uygun gelmiştir. Sadece kişilerin veya davranışlarının tasviriyle savunulan fikirler ve mahalli özellikleri aksettiren tasvir ve tahlillerden bazı parçaları çevirmekle yetindik.

Bu romanların büyük bir kısmı tarihî romandır. Bundan dolayı yer yer tarihî bilgi vermeye ihtiyaç duyduk. Bu tarihî bilgilerin bir kısmı da zaten romancılar tarafından nakledilmiştir. Biz onları Türkiye Türkçesine aktardık. Romanların incelenmesi başlığı altında her roman kronojik olarak sıralanmıştır. Yalnız birbirinin devamı olan 1) *İz, Uyanan Topraklar* 1-2.

2) *İzdiniş* 1-2 romanları arka arkaya alınmışlardır. Çalışmanın sonunda bu romanlarla ortaya konulan görüşler ve Uygur Millî geleneklerine bağlılıkları derlenmiştir. Tezin amacı da bu romanlarla ortaya konulmak istenen görüşlerin tesbitidir.

Romanlarda tarihî olaylar ele alındığı için Uygur tarihinin kronolojik olarak verilmesine ve olaylarda yer alan kişilerin belirtilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Tarihî olaylar Türk okuyucusu tarafından bilinmediği için alfabetik sıraya göre Uygur tarihinin bu romanlara yansıyan tarihî şahıs ve olayları bir tabloda sunulmuştur. (bk. tablo).

Tabloda tarihî olayı ve kahramanını, olayın yer aldığı yöreyi ve kahramanın savaştığı düşmanları belirten bölümler bulunmaktadır. Hepsi Uygur olan bu kahramanlar, Çinliler, Ruslar ve düşmanlarla işbirliği edenler kendi insanlarıyla savaşımlardır. Onun için düşmanlara ayrılan bölüm de kendi içinde üçe ayrılmıştır.

Roman kahramanları genelde düz tipler oldukları için bütün eserlerde iyi-kötü çatışması olaylarla verilmiştir. Ruhî çatışmalar söz konusu edilmemiştir. Zira Uygur romanları hikâye hatta destan geleneğini devam ettirmektedir.

Modern bir türü deneyerek, Uygur hayatını romanlarda işlemekle Uygur kimliğini korumaya çalışan bu eserler, Türkiye'de 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında vücuda gelen eserleri andırmaktadır.

Uygur Edebiyat Tarihî kısmında görüleceği gibi Uygur yazarları çeşitli edebiyat türlerinin hepsinde birden eser vermişlerdir. Yine çoğu, biyografilerinde de görüleceği gibi Çin yönetimi tarafından cezalandırılmış, genç yaşlarında bir kısmı hapiste ölmüştür. Romanlar kadar yazarların kendi hayat hikâyeleri de ilginçtir. Bunlar özet olarak ilgili bölümde verilmiştir. Nitekim aydınların hikâyesini anlatan biyografik nitelikli üç roman vardır: 1. *Abdulkadir Damolla Hakkında Kıssa*, 2. *Erken Uyanan Adam*, 3. *Helezon Dalgaları*. Bunlar Uygur edebiyatında yaratılmakta olan yeni mitler de sayılabilir.

Yazarlar 1930'larda daha ziyade tiyatro ile uğraşmış, eğlence ile, müzikle, dans ile hem eski hikâyelerin unutulmamasını hem de Uygur dilinin günümüze kadar ulaşmasını sağlamışlardır.

Halk hikâyeleri tiyatro eserlerinin de konularını oluşturmuş, sahne eserleri ile gelenek birleştirilmiştir. Halk hikâyelerinden gelen anlatım tarzı ve bazı motif ve epizotlar, çoğu tarihî

olan Uygur romanlarında yer almıştır. Böylece roman, Uygur "anlatma" geleneği içinde destan ve halk hikâyesinden sonraki halkayı meydana getirmiştir.

Bütün Türk dünyasının edebiyatını benzerlikleri açısından incelemek, aynı kökten gelen Türk kavimlerinin farklılıkları kadar ortak noktalarını da gösterecektir. Bu çalışma, ilerde gerçekleşecek genel mahiyetteki geniş değerlendirmeler için kaynak olacak malzemelerin bir kısmını sağlamaktadır.

Tezimin son hâle gelmesindeki değerli katkılarından ve fikirlerinden dolayı Yard.Doç. Dr. Orhan Söylemez'e candan teşekkür ederim. Ayrıca tez çalışmam sırasında yardımlarını gördüğüm Yard. Doç. Dr. Emel Kefeli'ye ve mesai arkadaşlarım Ahmet Salih Bıçakçı, Ayşe Gün Soysal, Nesrin Sarıahmetoğlu, Rana Coşkuner, Özlem Deniz, M.Süreyya Er, Meral Gölgeci'ye ayrı ayrı teşekkür ederim.

Burada son olarak, bu çalışmanın hazırlanmasında büyük emeği geçen ve bana sabırla yol gösteren, çalışmalarına ışık tutan aziz ve çok değerli hocam Prof. Dr. İnci Enginün'e en derin şükranlarımı ifade ederim. Sayın İnci Enginün'ün destek ve yardımları olmasaydı, bu çalışma ortaya çıkamazdı. Türkiye'de ilk olan böyle bir çalışmanın ortaya çıkması tamamen onun teşvikiyle oldu. Bundan dolayı bir tek ben değil, bu tür çalışmalara fazlasıyla ihtiyacı olan Uygur Türkleri de müteşekkir olacaklardır.

Bu çok değişik iklimlerden ötürü, Doğu Türkistan'ın çeşitli bölgelerinde kendine özgü ürünler yetişmekte ve her yöre kendine özgü ürünleriyle tanınmaktadır. Mesela: Kaşgar'ın narı, Artuş'un inciri, Hotan'ın halısı, cevizi ve yeşim taşı, Aksu'nun pirinci, Bay'ın kömürü, Korla'nın armudu, Turfan'ın üzümü, İli'nin elması, Kumul'un kavunu, Tarbağatay'ın kımızı, Altay'ın altını, Kardeşir'in atı, Kuçar'ın körpesi(Kıvırcıklı siyah kuzu derisi) ve Karamay'ın petrolü (Karamay: Uygurca " petrol" demektir) v.s.

Doğu Türkistan'ın güney tarafı Kaşgar, Hotan, Yarkent, Aksu Kuçar ve Kardeşir'lerden oluşur ve halk tarafından "Altı şehir" diye de adlandırılır. Kuzeyde Ürünçi, Gulca, Çöçek, Sarısümbe şehirleri vardır. Doğusunda Kumul, Turfan , Toksun şehirleri vardır. Bunun yanında bir de son 40 yıldan beri Karamay, Şihanze gibi bir kaç Çin şehri oluşmuştur.

Doğu Türkistan'ın buzul miktarı yüksektir ve bu nedenle de su kaynağı boldur. Çin istatistikalarına göre, Doğu Türkistan'ın genel su miktarı, Çin'in Sarı (Huang He) nehri, Huai He nehri ve Hai He nehrinden ibaret üç büyük nehrin toplamına denk gelmektedir.

I.1.2. Siyâsî Bölünüşü

Günümüzde Doğu Türkistan'da 16 şehir ve 86 ilçe mevcut olup, Çinliler bu toprakları 1 merkezi şehir, 8 vilâyet ve 5 özerk ilçeye bölerek idare etmektedirler. Başkent Ürünçidir. Petrol merkezi Karamay ve yeni kurulan Çinli göçmenler şehri Şihanze hızla gelişen şehirlerden olup, ön sırada yer almaktadır.

Vilâyetler içinde Kaşgar şehri dahil on iki nahiyesiyle Kaşgar vilâyeti ilk sırada gelirken, bunu sırayla İli vilâyeti (10 nahiye), Aksu vilâyeti (9 nahiye), Hotan vilâyeti (7 nahiye), Altay vilâyeti (7 nahiye), Tarbağatay vilâyeti (7 nahiye), Kumul vilâyeti (3 nahiye), Turfan vilâyeti (üç nahiye) izler. Bunlardan başka Bayıngolin Moğul özerk ili, Yenci dungan özerk ilçesi, Kızılsu Kırgız özerk ilçesi, Taşkırgan Tacık özerk ilçesi, İli Kazak özerk ili bulunmaktadır.

I.1.3. Nüfus

Doğu Türkistan'ın nüfusu 1949 yılında 9 milyon olup, bunlardan 600.000'i azınlıklar (Çinli, Manço, Moğul, Şive vb.) teşkil ediyordu. Çin hükümetinin 1990 yılında yaptığı nüfus sayımı sonuçlarına göre Doğu Türkistan'ın toplam nüfus sayısı yaklaşık 14 milyon (13.950.431) olup, bunların etnik kimliklere göre dağılımı şöyle:

UYGUR:	7.214.431 kişi
KAZAK:	1.034.000
KIRGIZ:	130.000
ÖZBEK:	10.000
TATAR:	3.000

ÇİNLİ: 5.562.000

Doğu Türkistan'ın tarihî nüfusu hakkında araştırma yapan kaynaklar, Türk nüfusunun en az 26.000.000 olduğunu ifade etmektedir. Öte yandan Çinli nüfusun belirtilen sayılardan çok daha fazla olmakla beraber, buna dahil edilmeyen Çin ordusu, Çinli hükümlü, tutuklular ve her gün akıp gelmekte olan göçmenlerle birlikte milyonlarca Çinli nüfusunun bulunduğu bilinmektedir.

Şunu da özellikle belirtmek gerekir ki, Çin hükümetinin Doğu Türkistan'a yönelik nüfusla eritme politikası neticesinde son yıllarda Çin nüfusu ciddi boyutlarda Doğu Türkistan'a akın etmektedir. Çinli göçmenler kitle halinde Doğu Türkistan'a akın ederken, Çin hükümeti 2000 yılında Doğu Türkistan nüfusunu 100 milyona ulaştırmayı hedeflediğini dünyaya açıklamıştır. Bunun sonucu Doğu Türkistan'da, yakın gelecekte Türkler kendi topraklarında bir azınlık haline düşmesi söz konusudur.

I.1.4. Ekonomik Durumu

Doğu Türkistan'da 150 bin Km² tarım arazisine, bir o kadar da ekilebilir toprağa sahiptir. 12 bin km² ormanlık alan mevcut olup, uçsuz bucaksız yaylalarında 60 milyon büyükbaş ve küçükbaş hayvan beslenmektedir. Eczacılıkta kullanılan bitkiler, balıkçılık, eti ve derisi çok kıymetli olan yabani hayvanların korunduğu geniş Millî parklara sahiptir. Buğday, arpa, mısır, pirinç ve purçak gibi tahıl ürünleri ile yağ bitkileri, bol miktarda meyve ve sebzeler, hayvan ürünleri, pamuk, orman ve ağaç ürünleri belli başlı zenginlik kaynaklarını ve ihracatını oluşturur. Bunların içinde uluslararası rekabete girebilenlerden özellikle sayabileceğimiz pamuk, sebze, üzüm, kavun, başka bira malzemesi olarak bildiğimiz "şerbetçi otu", yün, v.s. gibi ürünler başta gelmektedir.

Doğu Türkistan hayvancılık alanında geniş imkânlarla, özelliklere sahiptir: Yılın dört mevsiminde kullanılabilen yayla ölçümü 760 milyon "Mu", yani 50 milyon 692 bin hektar olup, bütün Çin haritasında yer alan yayla yüz ölçümünün dörtte birini teşkil etmektedir. Bu yaylalarda ünlü Doğu Türkistan ince yünlü koyunu, büyük kuyruklu koyun, etli sığır ve İli atı, Doğu Türkistan hayvancılığının önde gelen çeşitlerinden olup, Çin'in dış ülkelerle olan hayvan ticaretinin temelini oluşturmaktadır.

Doğu Türkistan yer altı zenginlik kaynaklarının önemi ile dünyaca tanınmıştır. Günümüz ekonomistlerinin ifade ettikleri gibi, Doğu Türkistan "21. Asrın Kuveyt'idir". Çin hükümetinin 1988 yılındaki resmi açıklamasına göre, bugüne kadar dünyada bilinen 140 çeşitten fazla maden türünden tam 122 çeşidi Doğu Türkistan'da bulunmaktadır. Bunun içinde 41 çeşit maden miktarı bütün Çin çapında ön sırada gelmektedir. Doğu Türkistan'da şimdiye kadar 5000 noktada maden keşfedilmiş olup, bu sayı Çin'deki toplam maden ocaklarının %85'ini teşkil etmektedir. Doğu Türkistan'dan Çin'e götürülmekte olan önemli zenginlikler petrol, kömür, krom, bakır,

nikel, altın, çimento, doğalgaz, tantal, taşpamuk, aştuзу, yeşimtaşlar ve çeşitli mücevherlerden oluşmaktadır.

Petrol yaklaşık 500 bölgeden çıkarılırken, 30 bölgeden ise doğalgaz çıkarılmaktadır. Doğu Türkistan'daki petrol bölgelerinin toplam alanı 800. bin Km² den fazla olup, bu rakam Fransa ve İngiltere'nin yüz ölçümlerinin toplamından fazladır. Petrol rezervi 8 milyar ton olarak tesbit edilmiş olup, her yıl 5 milyon ton petrol Doğu Türkistan'daki Karamay, Akbulak, Kızılağ, Öçekelik ve Kökyar gibi petrol bölgelerinden Çin'e taşınmaktadır. Petrol yüzlerce kilometrelik borularla Ürümqiye, oradan da trenle Çin'in iç kesimine götürülüyor. Başkent Ürümqinin çevrelerinden çıkmakta olan dumansız kömür, Çin'in başkenti Pekin'e yakın olan liman şehri Tianjin'e götürülüp, oradan da dış ülkelere satılıyor. Atom bombasının yapımında kullanılan uranyum sadece Doğu Türkistan'dan çıkmaktadır.

Kömür: Doğu Türkistan'daki toplam kömür çıkarılan alanların yüz ölçümü 900.000 Km²' den fazla olup, bu alan Birleşik Arap Emirlikleri'nin yüz ölçümünden fazladır. Çıkarılan kömürün kalorisi çok yüksek olup, teşekkülü 1350 milyon yıl öncesine ait olduğu bilim adamlarının iddiasıdır. Kömürün toplam rezervi 2 Trilyon tondur. Bu rakam Çinin toplam kömür rezervinin yarısını oluşturur.

Altın: Doğu Türkistan'ın 56 kazasında 270 bölgeden altın çıkarılmaktadır. Yıllık üretim 360 Kg civarındadır. Çinliler 1950 yılına kadar Doğu Türkistan'dan Çin'e 40 ton altın götürdüklerini itiraf etmiştir.

Tuz: Doğu Türkistan'da kırktan fazla bölgeden tuz çıkarılmaktadır. Uzmanların tesbitlerine göre Yalnız Kuçar şehri etrafındaki tuz rezervleri dünya insanların bin yıllık ihtiyacını karşılayabilecek kadardır.

Kristal: Kurum dağlarında bulunan yalnız bir ocağın 40 ton olduğu ilân edilmiştir.

Bu madenlerden başka 600 bölgede renkli metal keşfedilmiştir. Ağır metal ve tabiatta az bulunan değerli madenler çok miktarda bulunmuştur. Demir madeni 550 bölgeden çıkarılmakta olup, toplam rezervi bir milyar ton olarak tesbit edilmiştir. Asbet (taş pamuğun) toplam rezervi ise 20 milyon ton olarak belirlenmiştir.

Doğu Türkistan'da Kaştaş'ı olarak bilinen yeşim taşı kalite ve rezerv bakımından asırlardan beri Çin'in en önemli ihraç ürünü olmuştur. Son yıllarda Doğu Türkistan'ın yer altı zenginliklerini ortaya çıkarmak için yabancı sermayeyi Doğu Türkistan'a yatırım yapmaya teşvik etmektedir. Yabancı sermayeyi celbetme girişimleri neticesinde yukarıdaki rakamlarda büyük artışlar meydana gelmektedir.

I.2. Tarihçesi

Tarih boyunca, Doğu Türkistan topraklarında Göktürk kağanlığı ve eski Uygur devletinden sonra, aynı anda (9-11.y.y. arası) başkenti bugünkü Turfan olan Koçu (Idikut) Uygur devleti ve Başkenti Kaşgar olan Karahanlılar Devleti (9-13.y.y.) kurulmuştur. Daha sonraki, başkenti Yarkent olan Saidiye Devleti (16-18.y.y.) gibi büyük Türk devletleri ve Türk kültürüne sahne olan Doğu Türkistan, 1761 de ilk defa Çin Mançoriya İmparatorluğu'nun Çienlong Hanı zamanında, Mançolar tarafından istila edilmiştir. 1863 yılına kadar Mançolar Doğu Türkistan'a vali gönderme yoluyla idare etmiştir. 1863 yılında Doğu Türkistan Türkleri Yakuphan Bedevlet'in önderliğindeki Millî kurtuluş hareketi ile Çinlileri ve Mançoları Doğu Türkistan'dan tamamen sürüp çıkarmışlardır ve Doğu Türkistan devletini kurmuşlardır. Bu devlet 1876 yılının sonuna kadar bağımsız bir Türk devleti olarak 14 sene devam etmiştir. Bu sıralarda Yakuphan Bedevlet Osmanlı devletinin padişahı Sultan Abdulaziz'e elçi göndererek Osmanlı devletine biat edeceğini bildirmiş ve Sultan Abdulaziz de bunu memnuniyetle karşılamış. Yakuphan'a altın kılıç ve ton (hil'at hediye ederek ona "Mirahorbaşı" ünvanını vermiştir. Ayrıca Doğu Türkistan'a paşalar göndererek askerî eğitime yardım etmiş ve silah yardımı yapmıştır. Bu konuda Tarihî Hamidi 'de şöyle yazıyor:

"Yakup Beğın akıl idrakı onun hulk-ı nefsanından galip gelerek ve yedi şehir ahalesini, zemin ve zamanın ulu halifesi, büyük Osmaniye devletinin himayesine şartsız adadı. Yakuphan Bedevlet Osmaniye devletine itaat ve inavat etmeyi şeref kabul ederek, kadı Yakuphan töre başkanlığındaki bir elçi gurubu vasiyatıyla, büyük hediyelerle birlikte, itaatname göndererek, kendisinin Osmaniye devletine biat edeceğini bildirmiştir. Yakuphan Töre bu itaatnameyi Hakan Binni Hakan ve Hadimi Haremeyn Şerif Abdul Azizhan Binni Abdulmecithan'ın bulunduğu cennet gibi kıymetli başkente (İstanbul'a) ilettili. X

Bu hal yüksek (yetki) mertebeli Abdulazizhan'ın nurlu(ışıklı) ve yüce düşüncesine müvafık ve münasib gelerek, bu Moğulistan yurdu ve ahalesini kendi Alî devlet himayesine aldı. ve Muhammet Yakup Bey Atalık Gazi'ye "Mirahor başı" diye yüksek ünvan ile iltifat ettiler. Kendinin şahane hem inayetli hümmetleri ile, Osmaniye devletinin kendi beyatçalarına takdim edeceği şahlık tacının ve Osmaniye devleti bayrağının verilmesi hakkında emir ferman çıkarmıştır"³.

Doğu Türkistan'ın göklerinde Osmanlı Türk bayrağı tam 14 sene dalgalanmıştır. "Kaşgar Hâkimi ile Elçisine Verilen Nişan ve Hediyeler", "Kaşgar Hâkiminin Osmanlı Devleti'ne Bağlılığını Bildiren Mektubu" ve yazışmalar Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde bulunmaktadır.⁴

Ne yazık ki bu devlet Yakuphan'ın ömründen öteye gidemedi. Mayıs 1877'de Yakuphan gözlerini yumarken, Çinliler'in öcalma hırsı şiddetle devam ediyordu ve ikinci büyük Çin işgali 1878 yılında, Çinli general Zu Zongtang'ın komutasındaki 150 bin kişilik Çin ordusunun saldırması ile meydana gelmiştir. Bu defaki istila İngiliz bankalarının mali desteği, emperyalist

³ Molla Musa Sayrami, *Tarih-i Hamidiye*, yayına hazırlayan: Enver Baytur, Beijing, Milletler Neşriyatı, 1986. (s. 31)

⁴ *Osmanlı Devleti İle Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münâsebetlere Dâir Arşiv Belgeleri* (1687-1908 Yılları Arası). T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın nu: 3. Ankara 1992. (s. 139-145 arası).

Çarlık Rusyasının büyük miktardaki silah yardımı sayesinde gerçekleşmiştir. 1884'te Çin-Manço İmparatoru'nun bir emriyle bu toprakların adı Çin'in 19. eyaleti olarak "Yeni toprak" anlamına gelen Çince "Şin Ciang" a çevrilmiştir⁵.

1911 yılına kadar Doğu Türkistan gene Manço Çin işgalinde kalmıştır. 1911 yılında Çinliler Manço İmparatorluğunu devirerek, Çin Cumhuriyetini kurduğunda, Doğu Türkistan gene otomatikman Çin istilasına geçer. Bu sıralarda Doğu Türkistan'ın çeşitli yerlerinde Çin hükümetine karşı ayaklanmalar kesilmemiştir. Nitekim 1911 yılında Kumul'da patlak veren "Timur Halife ayaklanması", Doğu Türkistan'daki Çin hakimiyetine neredeyse son vermeye yaklaşmıştır. Ama Çinlilerin kendilerinden defalarca güçlü ordusu ve dinî nikaba bürünen çeşitli Çin hileleri Türklerin savaşı kazanmasına izin vermemiştir. (Bu tarihî olaylar tez konumuz olan tarihî roman *İz* 'de ayrıntılı anlatılır).

Hoca Niyaz Hacı başkanlığında 1931 yılında Kumul'da başlayan Kumul ayaklanması, Mehmet Emin Buğra liderliğinde Şubat 1933'te başlayan Hotan ayaklanması, General Mahmut Muhiti önderliğinde Ocak 1933'te başlayan Turfan ayaklanması gibi ciddi silahlı hareketlerin sonucu olarak 12 Kasım 1933'te Kaşgar'da "Şarki (Doğu) Türkistan İslâm Cumhuriyeti" kurulmuştur⁶. Ancak Ruslar'ın böyle bir bağımsız cumhuriyetin kendi hudutları yanında yaşamasına tahammülleri yoktur. Ruslar'ın desteğiyle Ürümçi'de işbaşına gelen genel Vali Şeng Şisai'yin hileleri, Ruslar'ın yüzüstlüğü, Çinli Tunganların (Müslüman) da arkadan hançerlemeleri ve Uygurlar'ın cahilliğinden kaynaklanan saflığı (Bu konular tezde işlenen tarihî romanlarda da ifade edilmektedir) neticesinde bu cumhuriyet bir yıl gibi kısa bir zaman içerisinde ortadan kaldırılmıştır. Halen Uygurlar'ın özenle taşıdıkları Ay-yıldızlı gök bayrak işte bu cumhuriyetin mirasıdır.

1943 yılının bahar aylarında Doğu Türkistan'ın kuzeyindeki İli, Altay, Tarbağatay vilâyetlerinde başlayan ayaklanma kısa sürede bütün kuzey bölgelere yayıldı "Üç Vilâyet İnkilabi" olarak da anılan bu mücadelelerin sonucunda 12 Kasım 1944'te "Şarki Türkistan Cumhuriyeti" kuruldu. Bu sefer başkent Gulca şehriydi. Kuruluş gününün daha önce Kaşgar'da kurulmuş olan "Şarki Türkistan İslâm cumhuriyeti"yle aynı güne denk getirilmesi ise Doğu Türkistan Türklerinin kalbinde yanan o bağımsızlık ateşinin hiç bir zaman sönmediğinin bir ifadesi idi. Ancak bu seferki bağımsızlığın önündeki karşı güç daha fazlaydı: Millîyetçi Çin, Ruslar ve Çin yanında gittikçe güçlenmekte olan Komünist Çin.

Başlangıçta Ruslar bu bağımsızlık hareketinin kollayıcıları idi, sadece silah yardımı değil askerî güç olarak da işin içindeydiler. Ancak daha sonra Çin komünist partisinin Çin'de iş başına geçeceğini gören Ruslar, Doğu Türkistan'ın kızıl Çin idaresine girmesini kendi menfaatları açısından daha uygun buldu ve Komünist Çin ile anlaşarak Doğu Türkistan Cumhuriyeti'ne

⁵ Baymirza Hayit. *Türkistan Rusya ile Çin arasında*, İstanbul, 1975, (s. 147)

⁶ M.Emin Buğra. *Doğu Türkistan'ın Tarihi, Coğrafyası ve Şimdiki Durumu*, İstanbul, 1952. (s. 29, 30)

verdiği silah desteğini kesmekle kalmayıp, bütün gücüyle Komünist Çin'in Doğu Türkistan'a tam hakim olabilmesi için çalıştılar. 1 Ekim 1949'da "Çin Halk Cumhuriyeti"nin kuruluşunu ilân eden Komünist Çin'in "Kurtuluş Ordusu" 20 Ekim 1949'da Ürümqi'ye gelmişlerdi.⁷

Komünist Çin yönetimi başladıktan sonra şahsi mülk kanunu kaldırıldı ve topraklar kamulaştırıldı. 1958'de yönetim "Açılmak ve Ötmek" adıyla devlet çapında bir hareket başlattı. Bunun anlamı "Herkes devlet siyaseti hakkında ne düşünüyorsa rahatça söylesin" idi. Bu bir aydınlaraya yönelik tesbit ve temizleme hareketiydi. Herkesin fikrini bu şekilde alarak tesbit yapıldıktan sonra, herkese kendi notlarını verdiler ve aydınlar içinde genel "temizlik" yapıldı. Bu temizlikte istikbali sönen, sürgün edilen ve hayatlarını kaybeden aydınların sayısı on binlercedir.

Bunun daha da şiddetlisi 1966'da geldi. Mao'nun bizzat başlattığı "Kültür Devrimi" adı verilen bu harekât 1976'da Mao'nun ölümüne kadar on yıl sürdü. Kültür Devrimi bütün Çin çapında Mao'nun başlattığı aydınlaraya yönelik bir çeşit kıyım harekâtıydı. "Hakkımızı kalemle değil, eylemle alırız". gibi bir takım sloganlarla her taraf savaş meydanına döndü. Genç öğrenciler kışkırtıldı ve devrim genç öğrencilerden başlatıldı. Öğrenciler ve bütün gençler sağ ve sol diye ikiye bölündüler. Çeşitli silahlı çarpışmalarda bir çok masum insan hayatlarını kaybetti. Okullar bir süre kapandı. Öğrenciler öğretmenlerden, çıraklar ustalarından talebeler hocalarından istedikleri gibi hesap sorma eylemine döndü. Şahsi çıkarları ve öcü olanlara öcünü alma fırsatı doğdu. Özellikle aydınlar hedef yapıldı. Kültür Devrimi 1976'da Mao'nun ölümüyle sona erdi ve o günlerde haksızlığa uğrayanlara tekrar hakları, işleri geri verildi. Kültür Devrimi sırasında hayatını kaybeden aydın sayısı 50 binin üzerinde olduğu Çinliler tarafından iddia edilmektedir.

Mao'nun ölümünden sonra 1978'den başlayarak siyasette reform yapıldı. Büyük değişiklikler meydana geldi. İnsanlar biraz rahat nefes almaya başladı ve günümüze kadar olan süre içinde ekonomi adım adım özelleştirildi. Ama devlet siyasetindeki Doğu Türkistanlılara yönelik diktatör rejimden hiç bir taviz verilmedi.

---

⁷ Burhan Şehidi. *Şinciang'ın 50 yılı*, Milletler Neşriyatı 1986, Beijing. (s. 780)

II. UYGUR EDEBİYAT TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ⁸

"Uygur edebiyatı Ötüken Uygur devleti zamanında dikilen yazıtlarla başlar. Sayıları fazla olmayan bu taş anıtlar Göktürk devletinden kalan Orhun yazıtları gibi genellikle bir kağanın yaptığı işleri ve savaşlarını anlatan birer tarihî belge niteliğindedir. Bu yazıtlar içinde en önemlisi Şine Usu yazıtıdır. O başka yazıtlar gibi daha çok göçebe ve şamanist bir toplumun izlerini taşır. Budizm, Manihaizm ve biraz da Hıristiyanlık gibi dinlerin etkisi altında oluşturulan asıl Uygur edebiyat eserlerinin büyük çoğunluğu Koço Uygur devleti zamanından kalmaz." ⁹ (Koço Uygur devleti 744 senesinde Göktürklerden sonra kurulan Ötüken Uygur devletidir.) Türk tarihinde ikinci devlet olan bu Uygur devleti yüz yıla yakın devam ettikten sonra, 840 senesinde, Uygurların iç sorunlarıyla meşgul oldukları bir sırada Kırgızlar tarafından yıkılır. Daha sonra Uygurlar kuraklık yüzünden toplu olarak beş gurup halinde güneye ve batıya doğru göç ederler. Batıya giden bir gurup Uygurlar Doğu Türkistan'ın Tarım havzasına girerek Turfan Beşbalık civarına yerleşirler ve burada yaklaşık 400 sene sürecek olan güçlü Koço Uygur devletini kurarlar. Güneye giden bir gurup Uygur, Çin'in Kansu eyaletine gidip yerleşirler. Hâlâ orada yaşamakta olan 'Sarı Uygurlar'¹⁰ onların torunlarıdır.

Koço Uygur devleti burada kısa bir süre içinde, çok parlak bir uygarlık düzeyine ulaşır. Yani o zamanki uygarlığın "öğretmenleri" haline gelirler. Böyle bir temel olduğu için daha sonraki Moğul imparatorluğu dönemlerinde Uygurlar kâtip sınıfını oluştururlar. Moğulların şimdi kullanmakta oldukları alfabenin temelini eski Uygur alfabesi oluşu, bunun bir göstergesidir. Cengizhan'ın torunu Çağatayhan, Doğu Türkistan'a hükmettiği sırada, esiri olan Uygurları Moğullaştıracağına, kendisi ve beraberinde Doğu Türkistan'a gelen Moğullar Uygurların içinde erimiş Türkleşmiştir. Bu arada müslüman da olmuştur.

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında, batılı bilim adamlarının araştırmaları sonucu bilim dünyasına tanıtılan binlerce belge Koço Uygurlarının yüksek kültürlerinin kanıtlarıdır. Bu eserlerin büyük kısmı batılı bilim adamları tarafından Avrupa ülkelerine götürülmüştür ve Almanya'ya götürülenlerin bir kısmı II. Dünya savaşında yok olmuştur. Bu eserler içinde dînî eserler ve hukuk belgelerden başka İslâm öncesi şiir örnekleri de vardır. (R.R.Arat 1964-1965)

Doğu Türkistan'da İslâmiyetin kabulünden sonra ortaya çıkan ilk büyük eser Türk bilgini Kaşgarlı Mahmud'un divanıdır¹¹. Bunu Yusuf Has Hacıp'in *Kutadgu Bilig* adlı eseri izler¹². Çağatay şairlerinin çoğu ve büyük şairlerin hepsi Çağatayca'nın yanında Farsça şiirler de

⁸ *Uygur Edebiyatı Tarihi*, Ürümçi: Şincang Maarif Neşriyatı, 1989.

⁹ Kurtuluş Öztopçu, *Uygur Ata Sözleri ve Deyimleri*, Doğu Türkistan Vakfı Yayınları 1991, sayı 4.

¹⁰ Gülçin Çandarlıoğlu, *Sarı Uygurlar ve Kansu Bölgesi Kabileleri*, 1967.

¹¹ Neşri için bk. *Divanü Lûgat-it Türk Tercümesi*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1991.

¹² Türkiye Türkçesi tercümesi için bk. Reşit Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından: II. Seri, No.20, 1959.

yazmışlardır. En büyük Çağatay şairi ve yazarı Alışır Nevâyi'dir. Alışır Nevâyi ile Çağatay edebiyatı en yüksek seviyeye ulaşmıştır.

Fars edebiyatının Çağatayca'ya yaptığı etkiye rağmen Çağatay edebiyatı hiç bir zaman Fars edebiyatının bir tekrarı veya taklidi değildir. Daha çok Ali Şîr Nevâyi'nin yaratıcılığı sayesinde zirveye ulaşan Çağatay edebiyatı, bu devirde zaman zaman Fars edebiyatını geçmiş ve hatta Fars edebiyatını önemli ölçüde etkilemiştir.

Çağatay edebiyatının en yüksek seviyeye ulaştığı zirvedeki dönemi 15.yüzyıldır. 15.yüzyıl edebiyatı artık dînî ve öğretici yanı ağır basan bir edebiyat değildir. Oldukça dünyevidir. Büyük bir kısmı nazmdır ama nesir de git gide ön plana çıkar. Doğu Türkistan'da yetişen yazarlar 20.yüzyıla kadar eserlerinde Çağatayca'yı kullanmışlardır. 17.-18. yüzyıllarda Doğu Türkistan'da yaşayan belli başlı edipler şunlardır:

Hirkati: 17.y.yılın 2- yarısı ve 18.y.yılın ilk yarısında yaşamıştır. Hirkati, "Muhabbetname ve Mihnetkame" adlı mesnevisiyle ünlüdür.

Zelili: Hirkati ile aynı dönemde yaşayan Zelili Yarkentlidir. Şiirlerinde daha çok tasavvufi ifadelerle rastlanır.

Nöbeti: 17.y. yılın sonunda Hotan'da doğan Nöbeti yaşamının büyük bir bölümünü Kaşgar'da geçirmiş, ve lirik gazelleriyle ün kazanmıştır.

Gerek bu üç şair, gerekse 20.y.yıla kadar eser veren başka şairler gazel, kaside, mesnevi ve benzeri türlerde aruz vezniyle şiirler yazmışlardır.

Abdurahim NİZARİ (1770-1840): En büyük Uygur şairlerindendir. *Leyla ve Mecnun*, *Vamuk ve Uzra*, *Rabiye ve Saidi* gibi yaklaşık 50000 misralık 18 destandan oluşan ve *Muhabbet Destanları* olarak bilinen şiirleri yazmıştır.

19.y.yılın diğer önemli şairleri arasında Noruz Ahun Ziya, Said Muhammed Kaşi, Turdi Garib, Molla Şakir, Kalender, Gumnam ve Saburi'ler sayılabilir. Fakat, o dönemlerde 1823-1899 seneleri arasında yaşamış olan Molla Bilal Nazim Uygur edebiyatında en derin iz bırakan kişidir. Gulca (İli)'da doğan Bilal Nazim'in 1867 İli isyanının etkisiyle yazdığı *Kitab-ı Gazat Der-Mülki Çin*, halk hikâyelerinden yararlanarak yazdığı *Nozugum* (Nazigim) ve satirik bir eser olan *Çan Muza Yusufhan* adlı şiirleri bulunmaktadır. 76 yaşında ölen Bilal Nazim aynı zamanda müzikle de uğraşmış ve pek çok beste yapmıştır. Bunlardan bir çoğu Uygur halk türküsü olarak bugün de sevilerek söylenmekte ve dinlenmektedir. Daha sonraki Uygur şairleri arasında ise *Garib-Senem*'in Müellifi Şemseddin ile Uygurca'nın yanısıra Hintçe, Arapça, Farsça şiirler yazan Tecelli'yi (1850-1930)de saymak gerekir. Şemsettin'in *Garib-Senem* adlı destanı, 1940'lı yıllarda *Rabiya ve Saidin*, Tahir ve Zöhre gibi destanlarla birlikte opera halinde oynanmıştır.

II.1. Çağdaş Uygur edebiyatı dönemi

Bu dönem bugün Doğu Türkistan'da yaygın olarak şöyle değerlendirilmektedir:

II.1.1. Demokratik Edebiyat (1900-1933) Dönemi

1900-1933 yılına kadar olan bu dönem Uygurların demokrasiye geçme arzu ve istiyaklarını dile getiren edebi eserler dönemidir.

20.y.yılın hemen başlangıcından itibaren, Doğu Türkistan'ın Kumul başta olmak üzere bütün büyük illerinde Çin-Manço hakimiyetine karşı ardı-ardına patlayan ayaklanmalar sonucu hakimiyette bir değişiklik olmadıysa da , ilk demokratik anlayış halkın arasına yerleşti. Bu da doğal olarak edebiyatı etkiledi ve edebiyat tarihinde bir dönüm noktası oldu. Böylece, o devrin yetersizliklerini açıkça ortaya koyabilen ve tenkit edebilen "Yeni Çağ Uygur Edebiyatı" meydana geldi. İlerleme dönemi yeni Uygur edebiyatının sadece fikir bakımından değil, üslup, tür ve dil bakımından da zenginleşerek gelişmesine, değişmesine sebep oldu. Bunun yanında gelişmiş ülkelerin değerli edebi eserleri ve üsluplarından da etkilenildi. Özellikle kardeş batı Türkistan vasıtasıyla gelen Sovyet edebiyatının ve Avrupa edebiyatının belirgin tesiri oldu. Çok sayıda destan, hikâye, şiir gibi değerli eserler ortaya çıktı. Ancak 1933 senesinde Doğu Türkistan'da kurulan "Doğu Türkistan İslâm Cumhuriyeti"nin Çin ve Rus işbirliğiyle yok edilmesinden sonra Uygur önderleri, bir çok yetişkin edib ve aydınları, Türk düşmanı olan genel vali Şeng Şisai tarafından idam edildi, eserleri yakıldı. Böylece ilim, fen, maarif, edebiyat sahasında uzun süren bir durgunluk başladı.

Bu devrin önemli edebi şahısları şunlardır:

II.1.3.1. Abdulhalık UYGUR

9.2.1901 tarihinde Turfan'da doğan Abdulhalık bu dönemin sadece tanınmış şairi olmakla kalmayıp, millî mücadele savaşında aktif rol üstlenen bir kahramandır . Abdulhalık Uygur Kendi milletinin klasik edebiyatını çok iyi bilmekle kalmayıp Rus ve Çin edebiyatına da mükemmel olan şair, ticaretle uğraşan ailesinin verdiği imkânlarla Rusya'ya gidip tahsil görmüştür. 1926'da yurda dönen şair kendi halkının Çin hükümdarları tarafından haksızca sömürüldüğü, ezildiği, halkın cehalette kaldığı onu çok üzer.Halkın önce cehaletten kurtulunması gerektiğini düşünerek, 1927'de Ürümçi'de kendini kollayanlarla birlikte "Akartış birleşmesi" adında bir ilim cemiyeti oluşturarak bir mektep kurar. Bu mektepte okuyanlar daha sonra Rusya'ya gidip, tahsil görür ve o zamanın önemli kişileri olurlar. Abdulhalık Uygur bir taraftan şiirler yazmaya devam eder.

Tezin roman inceleme kısmında ele alınan *Erken Uyanan Adam* adlı roman, işte bu şahsın hayatı ve faaliyetlerini anlatır. Romanda baş kahraman olan Abdulhalık Uygur, kendi adıyla geçer.

Daha sonra 1930'lu yıllarda bütün Doğu Türkistan'da ardı ardına büyük ayaklanmalar olur ama sonuçta Çin yönetimince bu ayaklanmalar kanlı bir şekilde bastırılır. Sonra hükümet bir genel Millî aydınları yok etme anlamındaki bir "temizlik" başlatır. Çok sayıda aydın tutuklanıp hapse atılır. Şair Abdulhalık Uygur ise yazdığı şiirlerle "milleti kışkırtıp ,isyana teşebbüs ettiği" gerekçesiyle 13 Mart 1933 günü genel vali Şeng Şisay tarafından idam edilir. *ettirilir*

Şairin bugüne kadar bilinen şiirleri arasında *İstemez* 1920, *Uygan* (Uyan)1921, *Kaydasın* (Nerdesin)1923, *Yaz Küni* (Yaz Günü)1928, *Körünge Tağ Uzak Emes* (Görünen Dağ Uzak Değil)¹³ 1930, *Köngül İsteği* (Gönül Arzusu)1930, gibi eserleri bulunmaktadır. Ayrıca Şairin *Açıl* adlı şiiri, Çin yönetiminin "kışkırtıcı nitelik" taşıdığı gerekçesiyle defalarca yasaklanmış olmasına rağmen, şarkı olarak halk arasında hâlâ sevilerek söylene gelmektedir.

Ayrıca, şair hayatının son döneminde Rus yazarı L.Tolstoy'un *Anna Karanina* adlı romanını Rusça'dan Uygurca'ya tercüme etmiştir. Turfan'da modern neşriyatçılık işlerini yola koymak için çabaladığı bilinmektedir¹⁴.

II.1.3.2. Abdulkadir DAMOLLA

Abdulkadir DAMOLLA, Kaşgar'ın Kuzeydoğusundan 40 km mesafede yer alan Artuş bölgesinin Mehişet köyünde, Abdulvaris isimli bir çiftçinin oğlu olarak 1862 yılında dünya'ya gelmiştir. Çocukluk yıllarını aynı köyde geçirmiştir. İlim tahsil etme ve çalışma dönemleri ise Kaşgar, Buhara, Semerkand ve Ufa gibi ilim merkezlerinde geçmiştir. Sonraları Kaşgar'da müderrislik yaparak, "Medeni akartış" (aydınlaşma) faaliyetleriyle uğraşmıştır.

Abdulkadir Damolla medreselerde uygulanmakta olan eski eğitim sisteminin halkın gerçek ihtiyacı ve devrin taleplerinden çok geride kaldığını savunarak, yeni fenni eğitim yapılması yolunda büyük çalışmalar yapmıştır. Bu amaçla o *Sarf-ü Nahv* (Dilbilgisi), *İlm-i Tecvid*, *İlm-i Hesab*, *Ekaid-i Zaruriye* (Zaruri Akideler), *Ekaid-i Cevheriye*, *Talim-i Sebiyat* (Çocuk eğitimi), *Miftah-ül-Edib* (Edebiyat Anahtarı), *Nasihat-ı Amma* (Kamuya Nasihat) gibi kitapları yazarak, eğitim sahasını anlaşılması kolay, milletin gerçek durumuna ve devrin gelişmesinin hızına uygun dersliklerle temin etmiş, Kaşgar'ın ve Doğu Türkistan'ın eğitim sahasını yepyeni bir düzene sokmuştur.

Abdulkadir Damolla tanınmış ve saygın bir cemaat erbabı, Terakki-perver zat olmakla beraber, büyük bir şair ve bilim adamıdır. Onun yazdığı şiirler sadece o dönemdeki Kaşgar'da değil, diğer ülkelerde de sevilerek okunmuş ve büyük yankı uyandırmıştır. Onun *Cevahir'ul-Hikan* (İtikad Cevherleri) adlı şiir kitabı şimdi Doğu Türkistan "Şincang Üniversitesi" kütüphanesinde ve Mısır'daki "Cami'ul Azhar"ın kütüphanesinde saklanmaktadır.

¹³ Bu bir Uygur ata sözüdür. Şair ata sözüntü şiirinde başlık olarak kullanmıştır.

¹⁴ Şair hakkında daha geniş bilgi için bk. Abdulhalık Uygur hakkında yazılan *Erken Uyanan Adam* romanı.

Bu Abdulkadir Damolla, Kaşgar'ın Kadılığı görevini halkın büyük destek ve sevgisiyle başarılı bir biçimde yürütürken, Çin yönetiminin kışkırtmasına kanan bazı mütaassıb güçler tarafından Ağustos 1924 tarihinde öldürülür.

Tezin roman inceleme kısmında yer alan *Abdulkadir Damolla Hakkında Kıssa* adlı roman, işte bu şahsın hayatı ve faaliyetlerini anlatır.

II.1.3.3. İsmail HACI

Hotan vilâyeti'inin Guma nahiye'sinde 1867 senesinde doğmuş olup, 1950 yılında vefat etmiştir. Aynı zamanda ünlü bir hattat olan şairin, kendi ana dili dışında Arap ve Fars dillerini de iyi bildiği bilinmektedir. Bugüne kadar ulaşan şiirlerinin arasında, Farsça yazdığı eserler de bulunmaktadır.

II.1.3.4. Abdullah HAPİZ

1875'de Gulca'da doğmuş , 1956 yılında vefat etmiştir. Uygur edebiyatında özel bir yeri olan *Yusuf- Züleyha* Destanı'nı yazmıştır. (Bu destan şubat 1983'te Şincan halk neşriyatı tarafından yayınlanmıştır). Ayrıca şairin 1930-1948 yılları arasındaki şiirlerini içeren, iki büyük bölüm ve 42 fasıldan oluşan bir şiir kitabı bulunmaktadır. Hayatı boyunca bütün çevre illerini tek tek dolaşarak, halk toplantılarında ve "meşrep"lerinde nazım ve makam söylemekle de ünlü olan şairin, Uygur sözlü halk edebiyatına da büyük katkıları olmuştur.

II.1.3.5. Kutluk HACI (Şevki)

1876 yılında Kaşgar'da doğdu. Okul yaşına geldiğinde, Kaşgar'daki medreselerde ilim tahsil ederek , Arap ve Fars dillerini öğrendi. 1908 yılında babası onu hacca beraberinde götürdü. Hacdan sonra Mısır'a giderek "Cami'u-l Azhar Dari'l-Ulum"da tahsil gördü. Okulu bitirdikten sonra babasıyla birlikte Türkiye'ye geldi. Türkiye'deki yeni muhit ve sosyal gelişmelerden çok etkilendi ve İstanbul'da yüksek tahsil yapmaya başladı. Okulunu bitirdikten sonra Buhara'ya gidip bir süre orada tahsil gördü, ancak aklı Türkiye'de kalır. Bütün buralarda gördüğü yenilikler ve cehalete karşı yapılmakta olan mücadelelerden çok etkilenen Kutluk, kendi memleketinde halkına bir şeyler verebilmek amacıyla Buhara'daki tahsilini yarıda bırakıp Kaşgar'a döndü ve "Şevki" mahlasını kullanarak uygarlıktan yana, cehalete karşı şiirler yazmaya başladı.

1918'de Kutluk Şevki *Ang* (Şuur) gazetesini neşrederek yepyeni bir yayın akımını başlatmıştır. Temmuz 1933'den itibaren *Erkin Hayat* (Hür Hayat) gazetesini, 23 Ağustos 1934'de *Yeni Hayat* gazetesini neşretmeye başlar. Adeta Türkçülük akımının temsilcisi haline gelen gazetelerin başmuharrirliğini hep kendisi üstlenmiştir. Gazetelerde dünyadan ve yurttan

haberler, Uygur Türkleri tarihinden bilgiler, İslâm'dan bilgiler ve edebi eserler (kendi şiirleri de dahil) yer almıştır.

Kutluk Hacı ünlü bir tarihçi olarak da bilinir. Onun yazdığı *Vaka-i Kaşgar* adlı tarih kitabı, bir tarihî belge olarak Doğu Türkistan Müzesi'nde saklanmaktadır. Vatanperver şair, tarihçi ve gazeteci Kutluk Şevki 1937'de bir çok tanınmış meslekdaşı gibi Şeng Şisai'yın hapishanesinde hayata veda etmiştir.

II.1.3.6. Nasuha EMİN

1888 yılında Gulca'da doğdu. Yedi yaşındayken anne ve babasını kaybeden Nasuha , dedesinin yanında büyüdü. Dokuz yaşından itibaren medrese eğitimine başladı. Klasik şairlerin eserlerini ezbere güzel okuduğu için halk arasında "Bala Hafız" diye de adlandırıldı. 1905 yılında dedesinin yardımı ve yurt büyüklerinin desteğiyle Mısır'a giderek "Cami'ul- Azhar" de on seneye yakın bir süreyle eğitim gördü. Arap ve Fars dillerini çok iyi öğrendi. Eğitimini büyük bir başarıyla tamamladığından Mısır ve Buhara'dan hocalık teklifi aldı. Ancak vatanına ve milletine hizmet aşkıyla yanıp tutuşan Nasuha bütün teklifleri geri çevirerek 1915 senesinde ana yurdu Gulca'ya döndü. Yurda döndükten sonra bir camide hatip olarak göreve başladı. Vaazlarında ve yazdığı şiirlerde halkı cehaletten kurtulmaya, yeni fen ilimlerini de öğrenerek , esaret zincirlerini kırmaya çağırırdı. Kısa zamanda halkın içinde tanılarak, herkesçe sevilen Nasuha, öte yandan mutaassıb güçlerin tepkisini çekmeye başladı. Bu güçler Nasuha'yı "Ceditçe mektep açtı", "Dinimize ters düşen işler yapıyor" "Halkı başka yollara sürüklemeye çalışıyor", " Öğrencileri asker gibi marşla yürüterek, hükümete karşı yetiştiriyor" gibi buhtanlarla karalayarak "Mahkeme-i Şeri'ye şikayet etti. Ancak Nasuha'nın kalemi daha da şiddetlenerek cehaletin sırlarını ve zararlarını kamuya anlatmaya devam etmiştir.

Kaşgar'da 1924'de yenilikçi zat, vatanperver şair Abdulkadir Damolla suikastla öldürüldükten sonra, bundan cesaret alan hükümet güçleri Nasuha'nın üzerine daha çok gitmeye başladı. Hareketleri kısıtlanır. Çeşitli yasaklar konularak sürekli denetlendi ve hayatı tehdit edildi. Sonunda Nasuha memleketi terk ederek yurt dışına gitmeye mecbur kaldı ve 1955 yılında yurt dışında öldü.

II.1.3.7. Abdullah SADIK (Fıraki)

1896 yılında Gulca şehrinde doğdu. Çocukluk yıllarında dinî mekteplerde eğitim gördü. Klasik şairlerin eserlerini okuyarak, edebiyata büyük bir hevesle sarıldı. 17-18 yaşlarındayken şiir yazmaya başladı. O dönemlerde *Mollahun* adında bir şiir kitabı yazmıştır. Daha sonra Çöçeke¹⁵ giderek, Murat Efendi adında bir Tatar muallimden bir buçuk yıl ders aldı. Daha sonra

---

¹⁵ Doğu Türkistan'da bir şehir.

Kaşgar'a gidip tahsilini bitirdi ve Mekit ilçesinde müderrisliğe başladı. 1955 yılında memleketine döndü ve 1962 yılında öldü.

Abdullah Sadık edebî çalışmalarında Gulcavi ve Fıraki mahlaslarını kullanır. Onun (1947) senesinde kaleme aldığı, kendi şiirleri ve diğer ünlü şairlerin de şiirlerini içeren Töhfet'ül-İgvan Nazmi (Kardeşlere Nazm Armağanı) adında bir el yazma kitabı bulunmaktadır.

II.1.3.8. Ahmedi (Ahmed İgemberdi)

1907 yılında Kaşgar'a bağlı Mekit nahiyesinde doğdu. Çocukluk yıllarında doğduğu köyde, daha sonra ise Kaşgar'daki meşhur "İdgah" medresesinde tahsil yaptı. Arap, Fars dillerini, Uygur klasiklerini ve doğu edebiyatını çok iyi öğrendi. 1927 yılında eğitimini tamamladıktan sonra yine köyüne dönerek, Mekit nahiyesi kadılığı görevini yaptı. Daha sonra Yarkent'te müderrislik yaptı. Sonraları "Uygur Uyuşması" (Uygur dayanışması) Cemiyetinin katipliğini yaptı. 1933 senesinde Kaşgar'da kurulan "Doğu Türkistan İslâm Cumhuriyeti"nin Sovyet ve Çin işbirliğiyle yıkılmasından sonra, diğer bütün ileri görüşlü Türk aydınları gibi Ahmedi'nin de hayatı tehlikeye düştüğünden, çeşitli yerlerde saklanarak yaşamaya mecbur kaldı. 1941 yılında hastalanarak vefat etti.

Şair ilk şiirlerini Kaşgar medresesinde tahsil yaptığı yıllarda yazmaya başladı. O kısa süren hayatında 3800 mısradan fazla gazel, mesnevi, muhammes ve rubai yazdı. Şeyh Saidi'nin *Gülistan*, *Bostan* adlı iki kitabını ve Lokman Hekim'in *100 Nasihatı* adlı kitabı mesnevi tarzında çağdaş Uygurca'ya tercüme etti. El yazmaları ve eserlerinde yer alan resimlerden anlaşıldığı üzere o aynı zamanda yetenekli bir hattat ve ressamdır.

II.1.3.9. Arup (Aruf) KASIMI

1873 yılında Gulca'da doğdu. Çocukluk yıllarını orada yaşadı. Daha sonra bugünkü Kazakistan'a bağlı Yarket bölgesine gidip okudu. Bu esnada Rus dili ve edebiyatını öğrendi. Yurduna döndükten sonra halkı ve özellikle gençleri yeni fenni okullarda okumaya yönlendirdi. O dönemde yazdığı "Okung (Okuyun)" adlı şiiri çok büyük yankı uyandırdı. O şiir yazmaya 1900 yıllarında başladı ve 1937 yılında vefat edinceye kadar devam etti. Ancak onun eserleri çeşitli dönem olaylarında yakılıp yok edildiği için çok az bir kısmı günümüze kadar ulaşabilmiştir.

II.1.2. Vatanperver Edebiyatı (1933-1940) Dönemi

Uygurların esareten kurtulma ve bağımsızlık özlemlerini dile getiren edebî eserler dönemidir.

Başta dönemlere ayırdığımız gibi Yeni Uygur Edebiyatı'nın 2-dönemi olan "Vatanperver Edebiyat" dönemi, 1933-1940'lı yılları kapsamaktadır.

Bu dönemde, Çin'de Mançoriya İmparatorluğunun devrilerek, Cumhuriyetin kurulması, Rusyada ise komünist rejiminin iktidar olması, Doğu Türkistan'da da çeşitli fikir akımlarının meydana gelmesine vesile oldu. Özellikle eğitim ve edebiyat sahasında yeniliğe yönelik eğilim ve atılımlar ortaya çıktı. Bunların ifadelerinden biri olarak, başta Ürümcü olmak üzere bir çok yerlerde "Medeni Akartış Uyuşması" (Medenileşme Derneği) adıyla kültür dernekleri kuruldu. Bu teşkilatlara halk arasında itibarı olan, tanılan kişiler hatta din adamları başkan seçildi. Bu derneklerin etki dairesi epey genişti. "Uyuşma"lar kendi faaliyetlerinde Doğu Türkistan'da edebiyat sanatını yaymaya ve geliştirmeye ağırlık verdiler. Doğu Türkistan'daki bütün mekteplerin dersliklerine dil-edebiyat ve sanat derslerini sokmakla kalmayıp, müzik kursu ve dans (folklor) kurslarını açarak bir çok profesyonel sanatçıları yetiştirdiler. İşte bu medeniyeti ,yeniliği , yeni fikir ve düşünceleri topluma yayabilmek için tiyatro gibi bir teşvik aracına ihtiyaç duyuldu. Çünkü bu dönemde basın yayın gelişmemiş, Ürümcü, Kaşgar, Gulca gibi büyük şehirlerde gazete dergiler yayınlanmaya çalışılmışsa da, zaman zaman Milliyetçi Çin'in yasaklarıyla engellenmiştir.

Bu dönem, Doğu Türkistan'da tiyatronun doğduğu ve hızla bütün şehirlere yayılıp geliştiği dönemdir. Ürümcü, Kaşgar, Gulca, Turfan, Kumul, Aksu, Kuçar gibi büyük şehirlerde ardı ardına tiyatrolar kurulmuştur (.Artistler ise hem tiyatro hem konser sanatçılarıdır) ve halk tarafından çok çabuk benimsenmiş ve ilgiyle izlenmiştir.

O dönemlerde Sovyetler Birliği'nin muhtelif cumhuriyetlerinde tiyatro eğitimi gören Uygur sanatçıları da Doğu.Türkistan'a geri dönmüş ve görmüş oldukları tahsilin ışığında tiyatro yapmaya girişmişlerdir. Mesela: O dönemlerde yetişmiş ünlü sanatçı Kamber Hanım sadece Doğu Türkistan'da değil Batı Türkistan'da da çok sevilen bir sanatçıdır. daha sonra Çin hükümeti tarafından "Halk sanatçısı" ve dans profesörü ünvanına layık görülmüştür. O zamanlarda onun adına bestelenen "Kamber Hanım" adlı şarkı aradan yarım asır geçmiş olmasına rağmen Doğu ve Bati Türkistan'da hâlâ sevilerek söylendiği gibi Türkiye'de de bilinmektedir¹⁶.

Bu sanatçılardan Mumin Efendi, 1932'de *Perihun* adlı tiyatro eserini yazar ve eser aynı yıl Ürümcü'de sahnelenir. Böylece Uygur tiyatrosu 1932'den itibaren başlar.

Dramaturg, yazar Ziya Samedi de Uygur tiyatroculuğunun önderlerindendir. Onun 1930'larda yazdığı ve sahnelediği *Kanlı Dağ* (Kanlı Leke) adlı eseri Uygur tiyatroculuğunda

16 Davançing'in yolu kattık
Tarbuzi tatlık.
Davançing'da bir yayırım bar,
Kamberhan atlık.
Kamber Hanım, Kamber Hanım,
Yelpip koyay mu?
Yelpügüçning sayesinde
Söyüp koyay mu?

Davançing'in yolu zordur,
Karpuzı tatlı.
Davançing'da sevgilim var,
Kamberhan adlı.
Kamber Hanım, Kamber Hanım,
Serinleyebilir miyim?
Yelpazenin gölgesinde
Öpebilir miyim?

önemli yeri vardır. 1934-1940- yıllar arasında çeşitli maddî ve manevî sıkıntılar ve tecrübesizliklere rağmen, Azeri yazar Üzeyir Hacıbeyli'nin eseri *Arşın Mal Alan*, Uygur yazarların yazıp sahnelediği *Zengin ve Köle*, *Anarhan*, *Şermendiler* (Utanmazlar) ve klasik destanlardan uyarlanan *Garip ve Senem*¹⁷, *Ferhat ve Şirin*, *Tahir ve Zöhre* gibi bir çok eserler oynanmıştır.

1939'da Çin komünistlerinin propaganda heyeti olarak Doğu Türkistan'a gelen Mao Dun ve Cao Den (Bunlar Çin'in meşhur edip ve sanatçılarıdır) adlı şahısların önderliğinde, Ürümqi'de "Kültür elemanlarını yetiştirme okulu" açılmıştır ve onlar okulda rejisörlük, aktörlük gibi dersler vermişlerdir. Ayrıca propaganda için gelen Çinli tiyatrocular Doğu.Türkistan'ın büyük şehirlerinde *Kamçangrı Taşla* (Kırbacını At), *Signal* (Sıgnal), *Namsız Kahraman* (Adsız Kahraman), *18 Eylül Yası*, gibi Çin eserlerini oynamışlardır. İşte bu dönemlerden itibaren (1940-1942) Uygur yazarların yazdığı eserlerin oynanması mahalli Çin yönetimi tarafından yasaklanmıştır. Mesela: 1942'de genç şair, yazar ve sanatçı Lütfullah Mutallif'in yazdığı ve sahnelediği *Çin Moden* (Çin Gülü)¹⁸ adlı eseri Doğu.Türkistan'ın genel valisi Şing Şısay tarafından bizzat yasaklanmıştır. Ancak artık kabuğundan çıkmış olan Uygur Türkleri Çinlilerin koyduğu bütün yasaklara rağmen, Millî mücadelelerini daha da kuvvetle sürdürdüler. Uygur tiyatrocunun önde gelen isimleri şunlardır:

II.1.2.1. Lütfullah MUTALLİP

18.12.1922'de İli vilâyetinin Nilka nahiyesinde dünyaya geldi. Lütfullah dönemin ünlü bir şairi olmakla kalmayıp, ünlü dramatorgu ve rejisörü idi. O *Samsak Akang Kaynaydu* (Sarımsak Ağabeyin Kaynaşıyor), *Çimengül*, (Çimengül)*Borandin Keyinki Aptap* (Kasırgadan Sonraki Güneş) gibi sahne eserlerini yazdı, yönetti ve baş rollerini kendisi oynadı. Ondan başka *Ferhad ve Şirin*, *Tahir ve Zöhre* gibi sahne eserlerinde baş rol oynadı, şarkılarını kendisi söyleyerek halk arasında çok iyi ses sanatçısı olduğunu kanıtladı. Yetenekli sanatçı, genç tiyatrocü Lütfullah Mutallip 1944'te 22 yaşında şöhretinin doruğundayken Çinliler tarafından fikir suçlusu olarak idam edildi. Ama o kadar genç ölmüş olmasına rağmen, ardında ölmez eserler bıraktı.

II.1.2.2. Zunun KADİR

1911 yılı Tarbağatay vilâyetinin Dörbilcin kasabasında fakir bir ailede doğdu. Yedi yaşında kasabanın din okulunda okudu. O çocukluğundan itibaren halk destanları, efsaneleri, meddahların kıssa ve Cengname'lerini büyük merakla dinledi. Zamanla edebiyat eserlerine merak sardı. Uygur edebiyatının klasik eserlerini okudu. Daha sonra Rus edebiyatıyla da tanıştı. Rus edebiyatı klasiklerinin daha çok Özbekçe ve Tatarca'ya çevrilmiş olanlarını okudu.

¹⁷ "Garip ve Senem" Türkiye'de halk hikâyesi olarak tanınır.

¹⁸ Kırmızı katmerli iri bir çiçektir. Burada güzel bir kıza yakıştırılan isim olarak geçer.

1937'de Ürümçi'ye geldi ve burada liseyi bitirdikten sonra köy işleri meslek okulunda bir yıl daha okudu. Zunun Kadiri, aynı yıl 1937'den itibaren eser yazmaya başladı. Sonra Gulca'ya dönerek ilk okul öğretmenliği yaptı. 1940'tan itibaren "Uygur Uyuşması" (derneği)nde, Edebiyat bölümü başkanı ve sanatçı olarak çalıştı. 'Üç Vilâyet İnkılâbı' devrinde gazete ve dergilerde muharrir olarak çalıştı.

Zunun Kadir ilk yazarlık hayatına sahne eseri yazmakla başlamıştır. *Cehaletning Capası*, *Gunçem* (Goncam), *Gülnisa* (Gülnisa), *Toy* (Düğün) gibi yaklaşık 10 parça sahne eseri yazmıştır. 1937'de yazdığı *Cehaletning Capası* (Cahaletin Cefası) adlı 3 perdelik dramında, devrin önemli konusu olan ilim ve marifetin değerini, önemini ele alır. Eserinde bilgisizliğin getirdiği külfetleri işlemekle, halkı eğitime ağırlık vermeye davet eder.

O sahne eserlerinden başka bir çok hikâye ve masal da yazdı. Belli başlı eserlerinden ona yakın sahne eseri, yirmiden fazla hikâye, otuzdan fazla şiir, bir çok da edebî, ilmî makale yazmış; ata sözleri, destanları, halk koşuklarını (5 li, 7 li koşmalar) toplayıp yayınlamıştır.

Doğu Türkistan'da hâlâ çok sevilerek okunan Sovyet Tatar yazarı Adil Kütöy'un *Gönderilmeyen Mektupları*, Kazak edebiyatının kurucularından biri olan Tangcarık'ın *Gardian* v.s. gibi uzun hikâyeleri Uygurca'ya çevirerek (Uygurlara) tanıtan yazar Zunun Kadir'dir.

Zunun Kadir, Yeni Uygur edebiyatının temelini kuranlardandır. Yazarın göze çarpan hikâyelerinden biri olan 1945'te yazdığı "Muallim'in Mektubu"nda, o dönemdeki siyasî ve ekonomik durum bu hikâye aracılığıyla çok iyi anlatılmıştır. Yazar, hayatı çok iyi gözlediğinden, eserleri de doğal ve gerçekçi olmasıyla dikkat çeker. Aynı yıl (1945)'te yazdığı *Yorulunca* (Harduk Yetkende) hikâyesi değerli eserlerinden biridir. Hikâyede Türkistan'ın köylerinden birinde yaşayan bir ailenin yaşamak için verdiği mücadeleler anlatılır. O devrin köy hayatını, güçlüklerini, zorluklarını aynen gözler önüne serer. Yazar köy halkının ruh halini, iç ve dış dünyasını güzel bir dille anlatmıştır.

Onun ölümsüz sahne eseri *Gunçem* 1939'da yazılmıştır ve otantik folklorik özelliklere sahip başarılı bir eserdir ki, 1949 daki komünist Çinlilerin yasağından tam 30 sene sonra (Mao'un ölümünü takip eden siyasî gevşemeden sonra) tekrar Doğu Türkistan sahnelerinde oynanmıştır. Eserin konusu şudur:

1930'lu yıllarda Gulca'nın bir köyünde yaşayan Gunçem (kız) ve Nurum(erkek) adlı birbirlerini seven iki genç evlenmek üzerelerken köy ağasının kıza göz koyması ve engellemesi yüzünden evlenemezler. Bu iki gencin bütün çabalarına rağmen zengin ve güçlü olan ağa, Gunçem'i zorla kendi oğluna alır. Düğün gecesi herkesin eğlenceye daldığı sırada Nurum Gunçem'i kaçıtır. Ama onlar uzaklaşmadan ağanın korumaları tarafından farkedilerek yakalanırlar. Çektiği acılar yüzünden hasta düşen kız, bir de yediği ceza dayağı yüzünden bir daha kalkamayarak hayata gözlerini yumar. Gunçem son nefesine kadar Nurum'un adını

sayıklayarak ölür. Bu arada kapatıldığı yeri ateşe verip kaçmayı başaran Nurum Gunçem'i almaya geldiğinde, onun cesediyle karşılaşır.

Bu drama, sahnelerde o kadar çok oynanmasının neticesi olarak her zaman taze kalmıştır ve şarkıları yediden yetmiş herkesin dilindedir.

II.1.2.3. Kasımcan KAMBERİ

1910'da Artuş nahiyesi Boyamet köyünde çiftçi bir ailede doğmuştur. Çocukluk yıllarını doğduğu köyde geçiren sanatçı, okul yaşına geldiğinde, babasıyla birlikte Rusya'ya (Özbekistan'a) gider ve orada okuma fırsatına kavuşur. Okulda hep örnek öğrenci olarak okur. O küçüklüğünden itibaren müziğe çok düşkün olarak tanınır. Okul sahnelerinde hep baş rolü alır. Okula girdiği ilk zamandan itibaren edebiyat sanat faaliyetlerine katılan sanatkar, saz çalması ve söylemesi, elnağmecilikteki (Gazel okuma) yeteneği ile okuldaki herkes tarafından tanınan ve sevilen biri olur. O 1932'de yurda döner. Yurda döndükten sonra aydınlarla birlikte bir çok faaliyetlerde bulunur.

Kasımcan Kamberi, halkının Çin yönetimine karşı baş kaldırarak memleketin her tarafında ayaklandığını ve halkındaki bu uyanışı görerek büyük mutluluk duyar. 1933'te, Doğu Türkistan İslâm Cumhuriyeti'nin kuruluş arifesindeki ayaklanmaların sürdüğü bu dönemde, halkına ilim ve çağdaş medeniyeti yaymak için kendine taktığı "İnak" mahlasıyla çok sayıda şiir ve şarkı sözü yazar. Şarkı sözü yazmakla kalmaz, onları besteler ve sahnelerde bizzat söyler. Daha sonra bütün büyük küçük şehirlerde hatta kasabalarda bile "sanayi-nefise" (Sanat müzik topluluğu)nun kurulması, Kasımcan'ın faaliyetlerine daha da iyi imkân sağlar. Kasımcan Kamberi edebiyat ve sanatı geliştirmek için bütün gücüyle çabalar. Bu dönemde Kasımcan gibi bir çok aydının uğraşlarıyla sanat sahasında çok gelişmeler olur. Hanımların sahneye çıkması da bu döneme aittir. Bütün bu gelişmeler, halktaki manevî uyanışlar ve gençlerin uygarlığa geçme çabaları Çinli hükümetin dikkatini çeker. Bu insanları durdurmak isteyen hükümet, Uygurlar içinde bu tür işlerde önde gelenleri tek tek kara listeye alır ve çeşitli bahanelerle onları tutuklar. Değerli sanatkar Kasımcan Kamberi de 1939 un sonuna doğru tutuklanır. Önce Ürümçi hapisanelerinde, sonra Gulca hapisanelerinde olmak üzere bir kaç yıl yattıktan sonra hapisten çıkar ve sürekli göz hapsinde olmasına rağmen kendi faaliyetlerini kaldığı yerden devam ettirir. Sanatçı bir çok engel ve zorluklara rağmen o günlerde *Zeynep'ke Töhmet* (Zeynep'e İftira) *Şanlı Galibe* (Şanlı Zafer) gibi sahne eserlerini yazar. 1947'de Millîyetçi Çin tarafından bir çok Uygur aydınıyla beraber Kasımcan Kamberi tekrar hapse atılır. 1950 yılında komünist yönetim değişikliğinde Kasımcan hapisten hasta bir adam olarak çıkar ve 1956 yılında hastalıktan kurtulamayarak 46 yaşındayken hayata veda eder. Doğu Türkistan sahnelerinde ilk profesyonel opera oynatan sanatkar Kasımcan Kamberidir. Toplum içinde büyük itibarı olan sanatkarın, Uygur çağdaş tiyatrosunun ve Sana-i Nefise'sinin gelişmesine, büyümesine, halk arasına yerleşerek sevilmesine büyük katkısı olmuştur.

Kendine özgün üslubu ile yazılan eserlerinin dili kuvvetli, güzel ve akışlı, fikri zengin hem açıktır. Vatan hakkında yazdığı şiirlerinden göze çarpanları *Furset Anga* (Fırsattır ona), *Yaşlık Çağlarım* (Gençliğim), *Vatan Aşkında* (Vatan Aşkında), *Yetişsem* (Yetişirsem), *Hemşire*, *Unutamazmen* (Unutamam) gibi.

II.1.2.4. Abdullah ROZİ

Uygur tiyatrosunun gelişmesinde büyük rolü olan şahıstır. 1920 senesinde Artuş nahiyesi Menşet köyünde küçük bir tüccar ailede dünyaya gelmiştir. Edebiyata çok düşkün olan Abdullah Rozi okulun en başarılı öğrencisidir. O Zelili, Lütfi gibi ünlü klasik şairlerin şiirlerini okumakla kalmayıp bu şairlerin Arap ve Fars dilinde yazdığı şiirleri bile okumuş ve ezberlemiştir.

Abdullah Rozi, 1939'da Ürümqi'deki Şinciang (Doğu Türkistan) Darül muallimin'i kazanır. 1944 yılında mezun olduktan sonra Aksu darıl muallime öğretmenliğe tayin olur. O dönemde Ürümqi başta olmak üzere büyük şehirlerden bir çok Uygur aydını Aksu'ya sürgün edildiği için Aksu'da çok sayıda bilim adamları toplanmışlardır. Abdullah Rozi onlarla birlikte medeniyet yayma faaliyetlerinde bulunur; Şair, yazar Lütfullah Mutallif'in tiyatro faaliyetlerine katılır. *Tahir ve Zohra*, *Garip ve Senem* operalarının sahnelenmesine yardımcı olmuş, kendisi de eserler yazmıştır. O zamanlar edebiyat ders kitapları hemen hemen olmadığı için bu boşluğu doldurmak amacıyla *Uygur Edebiyat Dersliği* adında bir kitap yazmıştır. Abdullah Rozi'nin *Nisan Değişiminden Sonraki Millî Edebiyat* adlı eserinden başka bir çok şiirleri de vardır. *Öğey Ana* (Üvey Ana) adlı tiyatro eserini 1944'de yazmıştır. O yeni Uygur tiyatrosunun gelişmesine büyük katkısı olanlardan biridir. İlk önce Aksu şehrinde oynanan bu eser, daha sonra bütün Doğu Türkistan sahnelerinde oynanmıştır. Eserin konusu şöyledir:

İlk karısından olan çocuklarını onun ölümünden sonra yeni karısına emanet eden Rahim Ahun, ticaret için yurt dışına gider. Üvey çocuklarına, kocasının yanında bir türlü, arkasından başka türlü davranan üvey anne, çocuklara çok kötü davranır. Kocasını dışarıdayken Seley adında bir adamla yasak ilişkiye girerek kocasına ihanet eder. Bu ilişkiyi çocukların farketmesinden korkar ve çareyi çocuklara iftira ederek onları evden atmakta bulur. Günün birinde seferden dönen Rahim Ahun, sokakta karşısına çıkan dilenci çocukların, kendi çocukları olduğunu görünce gözlerine inanamaz. Çocukları yanına alıp evine gider ve karısını âşığıyla yakalar. Orada toplanan halk onlara lanetler yağdırarak yasak âşıkların hakettikleri cezayı verir. Çocuklar babalarına kavuşarak mutlu olurlar.

Abdullah Rozi 1943-44 seneleri büyük şair ve sanatkar Lütfullah Mutallif ve arkadaşlarıyla birlikte Uçturfan'a gider. Uçturfan'ın sana-i nefisesine yardımcı olur. *Garip ve Senem*, *Tahir ve Zohra*, *Arşın Mal Alan*, *Üvey Ana*, *Borandın Keyinki Aftap* (Fırtınadan sonraki Güneş) gibi bir çok sahne eserlerinde bizzat kendisi oynar. Onların önderliği ve teşvikiyle Uçturfan'ın yerli

sanatçılarının bilgisi ve sanat tekniği ilerler. Git gide büyüyen ve halk tarafından sevilen bu insanlardan Millîyetçi Çinliler rahatsız olmaya başlarlar.

Sanatçı, arkadaşlarıyla birlikte 1945'in yaz aylarında, Millîyetçi Çinlilere karşı silahlı ayaklanma hazırlığındayken tutuklanarak hapse atılır. Çok geçmeden 18 Eylül 1945'te Lütfullah Mutallif, Munireddin Hoca, Bilal Azizi gibi tanınmış yirmi iki bilim adamı aydın arkadaşıyla birlikte Aksu hapishanesinde öldürülür.

II.1.2..5 Mehmet Ali Tohtı HACI (Tevfik)

Şair, bilgin Mehmet Ali Tohtı Hacı 1901'de Doğu Türkistan'ın güneyindeki kadim şehir Artuş'un Boyamet köyünde bir tabib ailesinde dünyaya gelir. 1914'ten itibaren fen mektebinde okur. 1920 senesinde ailesiyle birlikte Artuş'tan yola çıkarak Kuzeydeki Gulca, Çövçek, Bortala gibi şehirlere gider. Buralarda da kendi halkının içler acısı zor hayatını inceleme fırsatını bulur.

1924 senesinde (Baş kısımlarda bahsettiğimiz) tanınmış Alim Abdulkadir Damolla'nın Kaşgarda suikastla öldürüldüğünü duyunca çok üzülür ve "Okudu , Aştı..." başlığı ile bir mersiye yazarak katillere lanetler yağdırır. O bu şiiri büyük bir pankarta yazarak kendi dükkanının kapısına herkesin görebileceği şekilde asar. Bundan rahatsız olan hükümet o günden itibaren Tohtı Hacı Tevfik'i takibe alır. Arkadaşları onun güvenliği için ona buralardan gitmesini tavsiye eder. Daha sonra Mehmed Ali Tohtı Hacı bir yolunu bulup Rusya'ya öğrenim için gider ve Moskova'daki "Şark Darülfünun"a girme imkânı bulur. Şark Darülfünun'da bir buçuk sene okuduktan sonra Karadeniz'e açılır. Gemici Türkiye Türkleriyle tanışan ve dost olan şair, onlarla beraber İstanbul'a gelir. İstanbul'da ilk zamanlar ekmek parası kazanmak için işçi olarak düşük işlerde çalışır. Bir taraftan çalışıp bir taraftan da kendini yetiştirerek Öğretmen Yetiştirme Okulu sınavına girer ve kazanır. Şair Mehmet, İstanbul'da Öğretmen Yetiştirme Okulu'nu bitirdikten sonra bir ilk okulda öğretmenlik yapar ve öğretmenlik hayatına burada başlar.

1930-31 yıllarında (1933'teki Doğu Türkistan İslâm Cumhuriyeti'nin kuruluş arifesinde) vatanında esmekte olan inkılâp rüzgarlarından haber alan şair, Doğu Türkistan'a döner. Memleketinde cahilliğe son verip, ilim-maarifi kendi halkı arasında yaymak için uğraşlar verir. Memleketin aydınları ile birlikte çağdaş okul kurmanın temelini hazırlar ve kendisi bizzat öğretmen yetiştirme kursu açar. Daha sonra kurs öğrencileriyle birlikte caddelere çıkarak 'mutaassıplığa son vermek ve medeni maarife yönelmek' için yürüyüşler yapar. Çevredeki köylere giderek şair Mehmet Ali'nin yazdığı ve bestelediği "Bir Muallim" şarkısını söylerler. "Bir Muallim" adlı bu şarkının sözleri halka, halkın yeterince uzun süre cehalette uyduğunu; artık ilim, maarifet almanın zamanı gelip geçtiğini; bu toplumun düşlediği o saadete ancak bu ilim öğrenme yoluyla kavuşabileceği ve bu öğretmenlerin o geleceğe götüreceği insanlar olduğu mesajını vermektedir.

Bu şarkı çok hareketli ve basit olduğu için halkın, özellikle çocukların ağzında bir marş olur. Halkın içinde şair bir anda tanınır. Muellifin bu yaptıkları düşündüğünden daha fazla ilgi ve destek görür. Öğretmen yetiştirme kursunda, sadece erkekler değil, kız öğretmenlerin de yetişmesi memlekette büyük bir yankı uyandırır. Çabuk benimsenir. Okuma yazması olmayan orta yaş ve üzerindeki için akşam kursları verilir. Sınıflar tıklım tıklım dolup taşar. Böylece 1933 ten 1936 ya kadar olan 3 yıl içinde bir nahiye halkının yüzde yetmişinden fazlası okuma yazma öğrenir. O zamanın kapalı, dindar muhitine göre bu sonuç gerçekten büyük bir başarıdır. Ama kolay da olmamıştır.

Kendisi de Mehmet Ali taraftarı olan aydınlardan Seyfettin Azizi¹⁹, "Meş'al" dergisinin Ağustos 1985' sayısındaki "Artuş'ta İkinci Maarif Seferberliği" adlı makalesinde bu dönemi anlatırken şöyle diyor:

"Esas zorluk cahillik ile uygarlık; batıl ile medeni arasındaki çatışmadan çıkıyordu. Cahiller, aşırı dinciler bu harekate mani olmak için ellerinden geleni yapıyordu. Çatışma ciddi boyutlara ulaşmıştı. Muallimler kursunun dersleri devam etmekte olduğu, köylerde de çağdaş okulların yapılmaya başladığı bu sırada, aşırı dinciler büyük çabayla engel oluşturmaya başladılar. Mesela: Onlar bizlere (aydınlara) karşı her yerde "Kısa kuyruklar²⁰, dinsizler, dinimize ihanet ediyorlar. Yaptıkları işler, açtıkları okullar bolşeviklerin ürünüdür. Bunların hepsi imansız. Uzun saç, kısa kuyruk, sakalı yok münafıklar bunlar. Dinimizi bunlardan koruyalım" dediler. Hattâ camilerde namazdan sonraki vaazlarda bile bunlar halka söylenmeye başladı. Ondandır işler karıştı. Doğal olarak eskiden beri bu din adamlarının saygınlığına ve her şeyi bildiğine inanan bir çok kişi onlardan kaçmaya başladı. Hatta gördüğü yerde onlara aynı kelimeleri kullanarak 'hakaret' edenler oldu. Cuma günündeki kurs dönüşümüzde duvar arkasından bize taş atarlardı. En son açık açık yolumuzu kesip bizi dövenler de oldu. Kendimizi korumak için sokağa beşer onar kişi beraber çıkar olduk. Bazı öğrenciler korkudan okulu bıraktılar. Bazı öğrencilerin ailelerine dinciler baskı yaptığından çocuklarını okuldan aldılar. Bütün bunlara rağmen Mehmet Ali efendi bir taraftan halkın desteği ile, bir taraftan Mahmut Sıcağ'ın²¹ da kollarıyla nihayet yeni sistem okulları halka kabul ettirmeyi başardı"

Mehmet Ali Efendi işe başlamadan önce halkın önüne çıkarak şöyle beyanat vermişti: "Biz doğru bir işe başladık. Engellerden korkmuyoruz. Öleceğimizi bilsek bu yoldan geri dönmeyiz. Ben bir çok memleketleri dolaştım. Milletim için okudum ve memleketime döndüm. Yine milletim için ilim tahsil yoluyla medeniyet yayma hareketına adım attım. Mutlaka engeller olacağının bilincindeyim. Şunu söylemeliyim ki, hatta günün birinde bu yüzden göğsüme bir kurşun yiyip ölebilirim, ama olsun. Her şeyi göze aldım. Ben, milletim için okudum. Milletime bir faydam olsun diye memlekete döndüm. Milletim için bir şeyler yapmalıyım. İster bir kaç yıl, hatta bir kaç ay olsun, milletim için hizmet ederek ölmeye razıyım.

¹⁹ Satuk Buğrahan romanının yazarı.

²⁰ Cüppe yerine ceket giyenleri hedef alan bir hakaret sözü.

²¹ Sıcağ: Çince belediye başkanı.

Mehmet Ali efendi bir taraftan bu işlerle uğraşırken, öbür taraftan eser yazmayı da hiç ihmal etmedi. Her fırsatta yazdığı şiirlerle halkına hitap ederek, halkını cahillik uykusundan uyanmaya davet etti: Şair şiirlerinden birinde şöyle diyor:

Uygur Türkçesi

Oygan

Oygan halk yurtungı sen kurtuldur.
Mektep bilen çırağ yak da nur toldur.
Pütstın emdi zülmet devri istıbdat.
Şum takdirdin kara kündin bol azat.
Saadetin için tırış himmet kıl.
Perzentlerni akartışta hizmet kıl.
Des tur emdi, atlan hizmet yoluğa.
Huma kuşu konsun evlat kolığa.

Türkiye Türkçesi:

Uyan

Uyan halkım yurdunu sen kurtuldur,
Okullarınla çerağ yak da aydımlat.
Bitsin artık zulüm devri istıbdat,
Kötü kaderden, kara gündən sen kurtul.
Saadetin için çalış çabala,
Evlatları okutarak hizmet et.
Haydı kalk artık, atla hizmet yoluna,
Devlet kuşu konsun evlat koluna.

Şair Mehmet Ali, "Oyganın Ehli Vatan" (Uyanın Vatan Halkı) başlığındaki bu şiirinde Doğu Türkistan'daki Çin hükümetin başında olan Yang Zensing ve Cin Şiuren adındaki Çinlilere açıkça meydan okur.

Şairin bundan başka *Vatan Hakkında*, *Altın Ülke*, *Kurtuluş Yolunda*, *Biz Vatan Gençleri*, *Mübarek Vatan* gibi tanınmış şiirleri vardır. Şairin bütün bu faaliyetlerinin dosdoğru bir Türklük hareketi olduğunu gören Çin hükümeti buna müdahale eder. Temmuz 1936 da şair, çalıştığı okuldan alınıp götürülür ve Kaşgar'daki ünlü Yarpağ hapishanesine atılır. Çinliler bunun gibi bir çok Uygur aydını aynı hapishaneye topladıktan sonra, hapishaneyi ateşe vererek hepsini birden öldürürler. Öldürüldüğünde henüz 36 yaşında olan şair, yattığı hücrenin duvarına şöyle yazmıştır:

Bülbüller tutkun boldı, yurtını bulgıdı karga,
Kim bolsa vatanperver bir kün asılır dârğa

Bülbüller hapsedildi, memleketi kargalar kirletti.
Kim vatanperverse o bir gün ipe asılır.

II.1.2.6. Niyaz BAKİ

1896 yılında Gulca nahiyesinin Hedilyüzi köyünde dünyaya gelen şair Niyaz Baki, çocukluk yıllarını aynı köyde geçirmiş ve sonra Hedilyüzi köy okulunda din ve fen öğretmenliği yapmıştır. Çok kıymetli şiirler yazmasına rağmen eserlerini hiç yayınlamamıştır. Şair Niyaz Baki, 1966 Kültür Devrimi'nde her değerli aydın gibi Çin yönetiminin haksız darbesine maruz kalmıştır. Hapishanelerde fikir suçlusu olarak sürünürken, yıllarca topladığı kıymetli tarihî ve edebî eserlerinden, el yazma kitaplarından ayrılmıştır. Çinlilerin sadece hapse atmakla kalmayıp, fiziki olarak da büyük eziyetlere maruz bıraktıkları şair, bu darbeye hastalanmış ve 2. 2. 1972 de, 76 yaşında vefat etmiştir.

Şair Niyaz Baki, 1930 lu yıllarda yazmaya başlar. Şiirlerinde daha çok adaletsizliği, haksızlıkları nefretle kınar. Geleceğe umutla bakan şair ilim, medeniyet ve maarifi geliştirmenin çok önemli olduğunu eserlerinde vurgular. Cehaletin halkımızın başına büyük bela olacağını dile

getirir. Mesela: *Ah Balam* ve *Ölüm* şiirleri, bu tür şiirlerinin başlıca örnekleridir. Şairin herkesçe bilinen şiirlerinden yine *Kakkuk*, *Netey* (Ne edeyim), *Eylesun* (Eylesin), *Nimişka* (Niçin) gibi şiirleri vardır.

Şair Niyaz Baki'nin şiirleri Uygur edebiyatının 1930'-40'lı yıllardaki durumuna ışık tutar. Şairin kendine has metoduyla; üslubuyla; dil sanatıyla; fikirleriyle Uygur edebiyatında önemli yeri vardır. Ölüm şiirinin metni aşağıdadır.

Uygur Türkçesi

Ölüm

Ey hâlâyıklar bilingler ahiri koymas ölüm,
Barçanı koymay alıp ketse yene toymas ölüm.
Bil hayatıngı ganimet, bağla marifetke bel,
Saati kelse ecel tahir minut kılmas ölüm.
Bibaha ömrüngni sen gaplet, bilen ötküzmeğil,
Kıl ibâdet kün tüni, ahir seni koymaz ölüm.
Bu hayatlık devride meşgul bolğıl hikmetke sen,
Depeten kelse ecel, hiç bir rahim kılmas ölüm.
Mal dünyaya nepsingge sen hiç köngül bermeğil,
Ming ilaç kulğan bilen bir zerreçe bilmes ölüm.
Ey burader, ançe kilmang bu ölümning zikrini,
Kaldur fakat elge töhbe, bivakit kelmes ölüm.

Türkiye Türkçesi

Ölüm

Ey halklar biliniz ki sonuçta bırakmaz ölüm,
Bütün canlıları götürse de yine doymaz ölüm.
Bil hayatın kıymetini, bilime bağla ümit,
Vakti gelmişse ecelin hiç beklemez dakika ölüm.
Paha biçilmez ömrünü sen dalarak geçirme hiç,
Et ibâdetini gece gündüz, sonuçta seni bırakmaz ölüm.
Hayattayken sürekli ilim almakla meşgul ol,
Ani gelirse ecel, hiç acımadan götürür ölüm.
Mal dünyaya, nefsine sen hiç gönül verme bil,
Bin tür çare yapsan da zerre kadar anlamaz ölüm.
Ey dost yapma o kadar bu ölümün zikrini,
Fakat bırak ölümstüz eserler, o zaman hiç gelmez ölüm.

II.1.2.7. Nimşehit

Nimşehit Armiye Ali Sayramı, 1906 yılı Bay nahiyesi Sayram köyünün "Tezek Karga" mahallesinde fakir bir ailede dünyaya geldi. Babası okumuş adamdı ve oğlunun da okumasını çok istemişti. Nimşehit okuma yazmayı köyündeyken öğrendi. Sonra 1920-30 yılına kadar Bay ve Kuçar'daki medreselerde, daha sonra Kaşgar'daki meşhur hanlık medresesinde okudu. O klasik şairlerimizden Nevâyi, Sekkaki, Lütfi, Zelili, Abdurrahim Nizâri, Növbeti gibi büyüklerin eserlerini ezbere biliyordu.

Nimşehit Kaşgar'da tahsilini yaparken, dönemin adaletsiz rejimine karşı bir çok şiir yazmış ve halk onu o zamandan itibaren tanımıştır. 'Nimşehit' adı ona sonradan yakıştırılan isimdir. O 1933'de, Kaşgar'da Milliyetçi Çin hakimiyetine karşı savaşta yaralanmıştır. O zamandan itibaren ona "Nimşehid" (yarı şehit) adını koymuşlardır. Daha sonra yazdığı şiirlerini o hep bu isimle yayınladı. Nimşehit hastaneden çıktıktan sonra kendi memleketi olan Bay nahiyesine döner. Orada yeni açılan fennî(çağdaş) mektepte muallimlik yaparak öğrencilerine ve köy gençlerine aydın fikirlerini aşılamaaya çalışır. O bir çok şiir yazmıştır.

1936 da Aksu vilâyetinde Aydınlar tarafından kurulan Aksu Uçurı (Aksu haberi) gazetesine Nimşehit baş muharrir olarak getirilir. O 1945'e kadar on yıla yakın burada görev yapar. Bu süre içinde şair halk arasında efsane olarak bilinen "Ming Öy ve Ferhat Şirin" (Bin Ev ve Ferhat Şirin) hakkındaki malzemeleri araştırarak toplayıp sonunda meşhur *Bin Ev ve Ferhat Şirin* destanını *Aksu Gazetesi*'nde yayınladı. Daha sonra *Leyla ve Mecnûn* hikâyesini opera haline getirir.

12 Kasım 1944'de, Çinlilere karşı İli'de başlayan Millî inkılâp²², git gide büyür ve 17.8.1945 günü Tanrıdağın güneyinde yer alan Aksu'nun Bay nahiyesi Millîyetçi Çin'in elinden geri alınır. Bu Millî Ordu'nun faaliyetlerine katılan Nîmşehit 1 Ekim 1945'te Millî Ordu'ya katılarak inkılâbın merkezi olan İli (Gulca) ya gider. Ordu içinde ilim, medeniyeti yayma görevini üstlenir ve 'tarih yazma' bölümünde çalışır. İli ve Çövçek civarındaki halk savaşlarını yazmak için, kahramanlık olaylarıyla ilgili şahıslarla tek tek konuşarak ve araştırarak çok sayıda malzeme toplar.

Komünist Çin hükümeti 1949'da Doğu Türkistan'a geldikten sonra da ilmî çalışmalarına devam eden şair en zor günlerinde bile "Yusuf Züleyha" destanı ve *Gör Ağzıdın Yangında* (Ecel Ağzından Dönerken) adındaki manzum romanının 1500 beytini yazdı. Daha sonraki günlerde şiir romanına ek olarak 300 kadar rubai de yazdı. Ondan başka "Yılan Müngüzi" (Yılan Boynuzu), "Remmal" (Falcı) gibi hikâyeleri de bulunmaktadır.

1966'da başlayan Kültür Devrimindeki ilk fırsatta Çinlilerin darbesine uğrayan şair, büyük haksızlıklara maruz kalır ve çok çileler çeker. Nîmşehit 22 ağustos 1972 de, 65 yaşındayken hayata veda eder. O öldükten 7 sene sonra, ancak 1979'da onun adı siyasî kara listeden çıkarılarak resmen anılmaya başladı ve eserlerinin yayımına izin verildi.

II.1.3. Cengaver Edebiyatı Dönemi (1940- günümüze kadar)

Bir önceki vatanperver edebiyat içinde yer alanlar bu devirde de faaliyetlerini sürdürürler. Bu devri ele almadan önce, yazarların olaylarla ilgisi dolayısıyla iç ve dış tarihe bir göz atmak gerekir. 1940'lı yıllar uluslararası siyasî vaziyette büyük gerginliklerin ve değişikliklerin yaşandığı tarihî dönüm yıllarıdır. Faşizmin canlandığı bu yıllarda Hitler Almanyası Avrupa'nın yarısından çoğunu eline geçirir. İtalya ile Japonya kendi aralarında askerî birlik anlaşması imzalayarak dünyayı aralarında paylaşmak niyetindedirler.

22 Temmuz 1941 de Hitler Sovyetler birliğine hücum eder ve Eylül Ekim aylarında Leningrad'ı ele geçirerek Moskova'ya doğru ilerler. Bu sıralarda Japon'lar, Çin'e yaptığı hücumuna daha da hız vererek süratle iç kesimlere doğru "Temizleme"ye ve "Genişleme"ye başlar. Savaşı şiddetle sürdürmektedirler. Çin'deki zenginler sınıfının vekili olan Millîyetçi Çin partisinin başkanı Cang Kaişek Japonlarla işbirliği yapar. Japonların Çin'i işgali Doğu Türkistan'ı hiç bir şekilde etkilemez ama Mao'un başkanlığındaki Çin komünist partisi ile Cang Kaişek'in başkanlığındaki Millîyetçi Çin partisi Doğu Türkistan gibi zengin büyük parçayı kapma yarışına girer. O zaman Doğu Türkistan'da hükümet başında olan Çinli diktatör Şeng Şisai, Millîyetçi Çin'in ağır bastığını görünce, hemen gazetelere demeç vererek komünist

²² İli vilayetine bağlı Nilka'da başlayan bu inkılap, sonra 'Üç Vilayet İnkılâbı' olarak Doğu Türkistan tarihine geçer. Bu inkılabın başarısıyla, İlihan Töre, daha sonra Ahmetcan Kasım'ın başkanlığında 1945'te bağımsız 'Şarki Türkistan Cumhuriyeti' kurulur. Bu cumhuriyet beş sene yaşadıktan sonra 1949'da Komünist Çinliler tarafından yıkılır.

partisinden vazgeçtiğini ve "Sovyetler Birliği ile dost olmak", "Komünist partisi ile birleşmek" anlaşmasını bozduğunu açıklar. Bütün komünist taraftarı gençlere basın aracılığıyla seslenerek bir an önce tuttukları yoldan dönmelerini tavsiye eder.

Şeng Şisai'yin, kendisinin Cang Kaişek'i tuttuğunu, Çin komünist partisinin karşısında olduğunu Cang Kayşek'e ispat etmek ve ona sadakatini bildirmek için ilk yaptığı işlerden biri şu oldu: Doğu Türkistan'da görevde olan Sovyet komünist partisi üyelerini idam etti. Çin komünistlerinin Doğu Türkistan'daki temsilcileri olan Chen Tançiu, Mao Zemin ve Lin Cilu gibi ünlülerden 100 den fazla kişiyi idam etti. Uygurlar'dan Sovyetlerde öğrenim görerek Doğu Türkistan'a dönen çok sayıda bilim adamları ve Millîyetçi aydınları Rusya'da okudu diye komünist oldukları önyargısıyla öldürdü. Geri kalanların da hemen hemen hepsini hapse attı. Böylece Doğu Türkistan'ın her yerinde büyük bir kıyım, terör başladı. Ecel Millîyetçi Türkleri açık ve kapalı her yerde yakalamaya başladı. Bir taraftan Komünist propagandasını yapan bütün kitap dergiler, gazete ve resimler toplatıldı. Ardından Ciang Kaişek'in büyük ordusu Doğu Türkistan'a girdi ve Ordu ve hükümet kontrolünü eline aldı. Millîyetçi Çin ordusu durmadan Doğu Türkistan'a akın ettiler. Bu hükümet daha girdiği ilk günden itibaren çeşitli adlar altında vergi koyarak yerli halkı soymaya başladı. Zaten daha önceden Mançuriya, ardından da Şeng Şisai tarafından soyulup soğana çevirilen halk çok güç durumlara düştü. Hiç bir şeyi kalmadığı için vergileri veremeyen insanları, "hükümete karşı koydukları" bahanesiyle tutuklayarak ağır şartlarda bedava çalıştırdılar. Köylü ve fakir insanlar mağdur oldular. Sadece karın doyurmak mücadelesine düşen halkın bir kısmı açlıktan öldü. Ölmeyenler ise süründüler. Çin işgali Doğu Türkistanda başladığı andan itibaren, bu aynı senaryo, aynı mekanda defalarca tekrarlanmıştır.

Her taraf siyasi suçlu hükümlü giyen insanlarla dolup taşı. Her yerde haksızlıklar. hüküm sürmüş, özellikle Çin Millîyetçiliği sınır tanımıyordu: Çinli olmak her hakka sahip olmak, Türk olmak bütün haklardan mahrum olmak demektir. Zulüm, aşağılama ve baskı büyüdükçe halkın sabrı zorlanıyordu ve nihayet Doğu Türkistan'ın bütün bölgelerinde halk örgütlenmeye başladı. Ayaklanmalar ardı ardına patladı. En ağır top Eylül 1944'te Doğu Türkistan'ın İli, Tarbağatay ve Altay vilâyetlerinden geldi. Bu yakın çağ Doğu Türkistan tarihine meşhur "Üç Vilâyet İnkılâbı" olarak geçti. "Üç Vilâyet İnkılâbı"nın zaferi sonucu Ahmetcan Kasımı liderliğinde "Şarki Türkistan Cumhuriyeti" adı altında ay yıldızlı bayrağına ve Millî Ordu'suna sahip bir devlet kuruldu. Bu devlet 12. 11. 1944'te büyük merasimle Gulca şehrinde resmen ilân edildi. Halk ayaklanmasının kontrolden çıktığını, bir daha kontrol altına alınamayacağını farkedenden Millîyetçi Çinliler bu olayı barış yoluyla konuşarak halletmeyi teklif ettiler. 10 Ekim 1945'te iki taraflı silahlı çatışma sona erdi ve. antlaşma için toplantıya 'Üç Vilâyet' vekillerinden (başkanlarından) Ahmetcan Kasımı, Rahimcan Sabırhacı, Ebulhayrı Töre'ler katıldılar. Millîyetçi Çin tarafından bu toplantıya katılmak için Çin'in Chong Çing şehrinde Zhang Zhizhong Ürümçi'ye geldi. İki tarafın bir araya gelerek uzun müzakereler

sonucu anlaşmaya varıldı ve 2 Ocak 1946'da Silahlı çatışmayı durdurup barış yoluyla halletme konusunu içeren "Onbir Maddeli Barış Bitiği" imzalandı.

"11 Maddeli Barış Bitiği" imzalandıktan sonra aynı yıl 1 Temmuzda, Doğu Türkistanda birleşme hükümeti kuruldu. Birleşme hükümet'in reisi Zhang Zhizhong, Yardımcı reisliğe ise Ahmetcan Kasımı ve Burhan Şehidi, Ülke hükümetinin yardımcı baş katibi vazifesine Abdulkerim Abbasov, Ülke hükümeti Kültür bakanlığına (maarif nazırı) olarak Seyfettin Azizi tayin edildi.

Bu '11 Maddeli Barış Bitiği'nin imzalanması, "Üç Vilâyet İnkılâbı'nın zaferiydi. Ama bu sevinç uzun sürmedi. Çünkü Çinliler bu anlaşmaya Türklerin elinden silahları almak için imza atmıştı. Türkleri bu şekilde kandırarak kışkacına alan Millîyetçi Çinliler, Temmuz 1946'da bu "11 Maddeli Bitiği" (anlaşmayı) tek taraflı iptal ettiler ve bununla kalmayarak 'Üç Vilâyet' hükümetini yok etmek için tüm kozlarını ortaya döktüler. Doğu Türkistan halkına büyük baskı uygulayarak, yerli halktan intikam almaya giriştiler.

28 Şubat 1947'de, Gulca'da Jiang Kaişek'in gizli istihbarat adamlarını ve bazı askerlerini sivil giyindirek sokaklarda sahte nümayiş yaptırdı. Bu sahte 'nümayişçi'ler 'Üç Vilâyet' hükümetinin merkez binasına zorla girerek ceplerinde ve koynunda sakladıkları silahlarla toplantı halindeki başkanlara saldırdı. Böylece Türk halkı, Çinliler'in sözü ile hareketinin hiç bir zaman aynı olamayacağını bir kez daha görmüş oldu. Bağımsız Doğu Türkistan Cumhuriyeti 1949'un sonunda komünist Çinlilerin gelmesine kadar dört yıl yaşadı.

Çin'den kendini korumak amacıyla Doğu Türkistan'ın bağımsızlık savaşını önce destekleyen hatta silah veren Stalin, hızla kuvvetlenen Millî Ordu'nun ve bağımsız bir Türk cumhuriyetinin sonra başlarına bela olmaması için bütün hızıyla ilerleyerek Manas'a kadar gelen Millî Ordu'ya dur dedi. (O anda Doğu Türkistan'ın hemen hemen yarısı geri alınmıştı.) Millî Ordu askerleri bütün hızıyla ilerlemekteydi. Türklerin savaş meydanlarındaki cesareti ve kahramanlığı karşısında Rus ve Çinliler hem şaşırmış hem ürkmüştü. Onlara göre, bu baş belaları daha beşiğindeyken yok edilmeliydi. Tarih boyunca birbirine hep düşman olan ve bir çok konuda anlaşmazlığı olan bu iki sömürücü, Doğu Türkistan konusunda menfaatleri söz konusu olduğundan iş birliği yaptılar ve Türklerin kendi topraklarında kurduğu yeni devletini bu şekilde yok ettiler. Türkler'in içine düştüğü bu zor durumu fırsat bilen komünist Çinliler Uygurlar'dan sosyalizmi kabul etmesi şartıyla istiklallerinin geri verileceği vaadinde bulundular. 1950'lerde, komünistlerin bütün Çin'i işgal ettiğinden ve silahlı kuvvetlerinin Doğu Türkistan'a iyice yerleşmesinden sonra, bütün vaadlerini bir kenara bırakarak Doğu Türkistan Cumhuriyetinin kurucularından Ahmetcan Kasım başta olmak üzere 7 kişiyi Pekin'e büyük kongreye götürdü. Orada bu 7 kişiye kendi fikirlerini kabul etmesi için baskı yaptı. Neticede bu baskıların işe yaramayacağını anladığı an Çinliler uçak kazası süsü vererek Stalin'in yardımıyla bu 7 kişiyi yok ettiler (Çinliler bunu hâlâ kabul etmemektedirler). Fikirlerinde direnen bu

şahısları Çinliler bu şekilde yokederek engeli kaldırdılar ve böylece Doğu Türkistan topraklarını kazanmış oldular.

Bu "Doğu Türkistan Cumhuriyeti"nin kuruluş arifesi ve kurulduğu ilk dönemlerde Edebiyat ve Sanatta büyük gelişmeler oldu. Çünkü Kazakistan'la komşu olan Üç Vilâyet bölgesine Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tataristan'dan edebiyat, sanat eserleri, kitaplar, dergiler, gazeteler bol bol gelmeye başladı. Zamana göre daha çağdaş fikirli bu eserler, Uygur aydınları başta olmak üzere halkı çok etkiledi. Bu yolla Doğu Türkistan halkı dünyaca ünlü Rus klasik yazarları ve tenkitçilerini tanıdı. Mesela:

Tolstoy, Çehov, Puşkin, Belensky v. s.. Komünist yazarlarından Maksim Gorki, şair Mayakovsky, Rusya'da yaşayan Uygur şairlerinden Ömer Muhammedi, Hezim İskenderov, İsmail Sattarov'ların eserleri geliyordu. Ayrıca Özbek, Kazak, Tatar, Tacik yazarları ve şairlerinden Hamze Hekimzade, Abdullah Kadiri, Gafur Gulam, Aybek, Abay Kunanbay, Cambul, Hadi Tohtaş, Abdullah Tokay, Sadrettin Ayni'lerin eserleri geldi ve çok ilgi gördü. Bir taraftan Çin'den gelen komünistlerin ve Millîyetçi Çinlilerin çıkardığı haber ve propaganda içerikli gazete ve dergiler de az değildi. Onlar tercüme edildi. Yerli gazete ve dergiler de çoğalmaya başladı. Aynı şekilde Üç Vilâyet'te çıkan bir çok gazeteden başka *Küreş* (Savaş), *İnkılâpçıl Yaşlar* (İnkılâpçı Gençler), *Tang çolpanı* (Sabah Yıldızı) gibi dergiler yayınlandı. Bu dergilerin edebiyat sayfalarında Zunun Kadir, Ziya Samedi, Abdurrahim İsa, Kasımcan Kamberi, Nimşehid, Nesrullah Kari, Teyipzat Halfet, Abdullah Sadık, Elkem Ahtem, Davut Törahmetov, Kıvır Nıyaz, Teyyipcan Eliyuf, Abliz Naziri gibi yazarların eserleri yayınlandı. Meşhur dramatorg Zunun Kadir önderliğinde bir çok güzel hikâyeler, uluslararası tanınmış dünya edebiyatından eserler tercüme edildi.

II.1.3.1. İbrahim NEVRUZ

Şair ve dram yazarı İbrahim Nevruz 1911 de Yerket'te doğdu. Daha sonra Kazakistan'a göç eden ailesi, 1930 da temelli olarak yurda döndü. Babasının memleketi olan Gulca'nın Baytokay köyüne yerleşen İbrahim Nevruz ve ailesi orada çiftçilik yaptı. Şair İbrahim 1931 den itibaren yazmaya, başladı. İlk şiir yazdığı zamandan itibaren şiirlerinde Millîyetçi Çin hükümetinin yerli halka yaptığı zulüm ve haksızlıkları anlattı. Mesela 1932 de yazdığı "Çerikler"adlı şiirinde şöyle yazıyor:

Çerik'te²³ külçe,
Yahşı ahlâk yok
Kılmış etmiş
Daim bozukluk.
İçişî harak,
Oynışî kumar
Bulangçılık hem

Çerikte kıl kadar,
Güzel ahlâk yok.
Yaptığı, ettiği,
Daima kötülük.
Durmadan içer,
Hep kumar oynar
Mesleğidir gasp,

²³ Çerik: Milliyetçi Çin askerleri.

Çong kespi zorluk.
Koçada mangsak
Her yanga karap
Bir çerik körsek
Yürek cığıldap.
Baş kötürmestin
Yügreymiz ildam
Ötüp ketküçe
Canlar aldırıp.
İblisler yine
Teğmeydu asla
Çapını taze
Puli barlarğa.
Barmikin öçi,
Yetidu küçi,
Fakir hem miskin,
Aciz puhrağa.
Ah devir, devir,
Çarkı aylansa.
Yengi bir devr,
Yetip kep kalsa!
Hoş bolmas mıding?
Deymen İbrahim.
Bu iplas devr,
Közdin yokalsa.

Zorla çalandan.
Caddede yürürsek,
Etrafa bakarız.
Çerik gördük mü,
Titrer yüreğimiz.
Yere bakarak
Koşarız Hızla.
Ordan geçenedek,
Acele ederiz.
İblisler bir de,
Dokunmaz yeni,
Elbiseliye,
Ve hem zengine.
Var mıdır öcü,
Yetiyor gücü,
Fakir ve miskin
Fukaralara.
Ah devir, devir,
Çarkı dönse de,
Yeni bir devir.
Yetişip gelse!
Sevinmez miydin?
Derim İbrahim.
Bu kötü devir
Gözden yok bolsa.

Şair İbrahim Nevruz (Noruz)'un çeşitli türlerde yazdığı bir çok şiirleri vardır. Masal ve destan da yazmış olan şair, 1941'den itibaren sahne eseri yazmaya başladı. Sahneye koyulan eserlerinden *Nozugum* (1941), *Halknuñ Ahından Nur* (Halkın Feryadından Işık), 1946. *Havp Yalkuni* (Tehlike Alevi), 1956. *Gülemhan* (1964). gibi drama ve operaları yazdı. Ondan başka kız erkek atışması, komediler de yazdı ve bunlar sahnede uzun süre oynandı. Şairin eserlerinden onun vatanperver, özgürlükçü rejim taraftarı olduğunu görmek mümkün.

İbrahim Nevruz halk edebiyatı ile de ilgilendi. O çok sayıda halk koşukları, şiirleri topladı. Özellikle bazı bilinmeyen karanlık olan tarafları özenle araştırarak halkı aydınlattı. Eserlerinin çoğu yayınlanamadı. Yazdıklarının hemen hemen hepsi Millîyetçilik yolunda, hükümete karşı gelen, onların halka yaptığı zulmü, haksızlıkları açıkça lanetleyen eserler olduğu için zaten yayınlanması imkânsızdı.

1930'lu yıllardan itibaren tiyatroyla ilgilenen şair, 1940'lı yıllarda bütün masrafı kendi cebinden ödeyerek bir sirk gurubu kurdu ve ondan kazandığı paraları yetimlere dağıttı. Onun eserlerinden, tarihi çok iyi bildiğini ve anladığını görmek mümkündür. İbrahim Nevruz Uygur edebiyatı ve tiyatrosunun gelişmesinde büyük katkısı olanlardan biridir.

II.1.3.2. Enver NASIR

Şair, gazeteci Enver Nasır 1914'te bir demirci ailesinde dünyaya geldi Önce dinî mektepte okumuş sonra fenni²⁴ mektepte 7.'inci sınıfı (Orta okulu) bitirdi²⁵. Ekim 1934'te *İli Şinciang Gazetesi* yayınlanmaya başladığında Enver Nasır gazeteye işçi olarak işe girdi. İki sene sonra 1936'dan itibaren dizgici ve düzeltici (korektor) olarak gazetede işe devam etti. Siyasî, ictimai, ekonomi konuları içeren günlük gazete hem Uygurca hem Çince olarak iki dilde çıkmaktaydı. Çok çalışkan olan Enver Nasır en son 1936'da muharrirliğe yükseldi. Bu dönemlerde İli'de çeşitli kültür teşkilatları kuruldu. Bunlara hep öncü olarak aktif hizmetler veren şair, özellikle kendisinin de üye olduğu "Uygur Uyuşması"nda büyük hizmetler etti. "Uygur Uyuşması"na bağlı olan "Sanai-Nefise" gurubuna başkan yardımcısı oldu. Çalışkanlığıyla bu gurubun kalitesinin gelişmesinde büyük emekler harcadı. Halkın medeniyet seviyesinin yükselmesine katkıda bulunmak için bir çok yerde okuma yazma kursu açtı.

1937'de Enver Nasır Gulca (İli) Kara döng mahallesindeki "Yardım Mektep" (Şimdiki 14.'üncü lise) de öğretmenlik görevini de üstlendi. Şair Enver Nasır'ın Uygur Edebiyat Sanatının gelişmesinde büyük katkısı olmuştur. Özellikle genç şair ve sanatçıları yetiştirme ve keşfetmede üstattı. Şairin Millîyetçi Çin idarecilerine meydan okuyan bir çok şiirleri vardır. Çinlilere karşı savaştan ve savaşta yaralanarak ölmek üzere olan bir şehit kahramanı şöyle tasvir eder:

Uygur Türkçesi:

Akargan yüz kıyılğan kaş, kuyulğan yaş,
Kesilgen baş, çuvulğan saç, tökülgen kan,
Titilgen ten, tügülgen muşt, kirişken tiş,
Pütmez azap izi bolup çıktı bu can.

Türkiye Türkçesi:

Ağarmış yüz, çekilmiş kaş, dökülmüş yaş,
Kesilmiş baş, dağılmış saç, dökülmüş kan,
Parçalanmış ten, sıkılmış yumruk, girişmiş diş,
Bitmez acı izleri bırakarak çıktı bu can.

Şairin edebiyat ve sanat hakkında yazdığı makaleleri de vardır. Enver Nasır Uygur Edebiyatında obzorculuğun (Haber edebiyatının ya da gazete yazarlığının) yaratıcısıdır. Şair 1946'da hastalanarak kendi eceliyle 33 yaşında Gulca'da vefat etti.

II.1.3.3. Nurmuhamet İbrahim BOSAKOV

1918'de Gulca şehrinde doğdu. Onun babası sabunculuk yaparak evini geçindirirdi. Edebiyata çok meraklı olan Nurmuhamet 1930'dan itibaren şiir yazmaya başladı. Yol parası olmadığından 1935'te Gulca'dan Ürümçi'ye yürüyerek geldi ve bir liseye kaydoldu. Parasızlıktan ancak bir sene okuyabilen yazar 1936'da bir basım evine işe girdi. Ondan sonra Ürümçi'de bir çok edebiyatçı ve dergicilerle tanışma fırsatı buldu. Eski ve yeni edebiyat kitaplarını okuyarak kendi kendini yetiştirdi. Klasik edebiyatlarımızın ünlü isimleri Nevayı, Meşrep, Molla Bilal, Seyid Muhammed v.s.lerin eserleri ve üslubuyla tanıştı. Bu arada Rus dilini öğrendi ve Rus yazarlarından Maksim Gorki, Mayakovsky, Puşkin, Lermontov, Gogol,

²⁴ Fenni mektep, din eğitimi veren medrese karşısında kurulmuş laik okullardır.

²⁵ Bu eğitimin Türkiye'de mukabili orta okuldur.

Çehov'ların eserlerini Rusça'dan okudu ve öğrendi. Zor şartlar altında kendi kendini mükemmelen yetiştiren şairin, 1937'den itibaren şiirleri yayınlandı. İlk şiiri "Şinciang (Doğu Türkistan) Gazetesi"nde çıktı. 1941'de ünlü kahraman şair Lütfullah'ın "Şinciang Gazetesi"nde muharrir olarak gelmesi onun edebiyat sahasında yıldızının daha da parlamasını sağladı. Tuttukları yollarının, fikir ve düşüncelerinin aynı olması onları bir birine yaklaştırdı. Ve çok iyi arkadaş oldular. Ondan sonraki ilim ve sosyal, politika çalışmalarını beraber yürüttüler. 1942'de Nurmhammet Bosak siyasî havanın ağır olmasına rağmen yazdığı *Yenilmez Güç, Yabancılar Çok Yakında Yok Olacak, Savaş Dehşeti* v.s. şiirleri halk arasında çok etki yarattı. Dikkatleri üzerine toplayan şair, bir anda hükümetin kara listesine girdi. 1943'te arkadaşı Lütfullah'tan rahatsız olan hükümet Lütfullah'ı Aksu'ya sürgün edince, Nurmhammed Bosak'ın adeta kanatları kırılmış gibi oldu.

Ardı ardına bir çok aydın arkadaşlarından bu şekilde ayrılan Bosak yıkıldı. Umutsuzluğa kapılan şair Ürümçi'den memleketi Gulca'ya döndü. Ama Gulca'da da aynı durumla karşılaştı. Orada kendi mesleğinde iş bulamadı. Çünkü bütün kapılar ona kapalıydı. Geçinmek için mecburen baba mesleği sabunculuk imalatına başladı ve bu işe 1944'te Gulca'da Millîyetçi Çin hükümetine karşı 'Üç Vilâyet İnkılâbı' patlayana kadar devam etti. Nurmhammet Bosak İnkılâba katıldı ve eline silah alarak savaş meydanlarında Çinliler'le çarpıştı. İnkılâpçılar Millîyetçi Çinlileri Gulca'dan kovdular. Gulca'da Şarkî Türkistan Cumhuriyeti kurulunca. Nurmhammet Bosak tekrar kendi mesleğine döndü: "İli Gazetesi"nde muharrir olarak çalışmaya başladı. Bu dönemlerde bir çok hizmetler yaptı. Bir çok şiir, hikâye, makale yazarak herkesi hâlâ savaşmakta olan millî orduya destek olmaya çağırırdı. Doğu Türkistan'ın başka yerlerindeki yazarlar ve edebiyatçılar millî faaliyetlerin merkezi haline gelen Gulca'da toplanmaya başladılar ve birlikte el ele verip daha kuvvetle çalıştılar. Bu sayede Gulca'da gazeteler, dergiler çoğaldı. Halkı için büyük hizmetler yapan yazar Nurmhammet, çalışmaktan kendi hastalığını ihmal etti ve 18 Aralık 1950'de iyileşemeyerek hayata gözlerini yumdu.

II.1.3.4. Abliziz (Abdulaziz) ŞERİPİ

1921 Ekimde Turfan vilâyeti Astane köyünde doğmuştur. İlk ve Orta öğretim okullarını memleketinde bitiren şair, 1935'te Sovyet Özbekistan'a öğrenim için gider ve Taşkent'teki Orta Asya Üniversitesine girer. 1937'de okulu bitirdikten sonra yurda döner. Ve aynı senede Ürümçi'de hâlâ çıkmakta olan "Şinciang Gazetesi"nde muharrir olarak işe başlar. O andan itibaren gazetede uygar fikirli, demokrasi yanlısı çok sayıda makale yayınlar. Makalelerinde hep özgürlükten, dönemin kötü siyasetinden söz eder. Çok kısa sürede dikkatleri üzerine toplar. Ve cellat Şeng Şisai tarafından Haziran 1940'ta hapse atılır. Hapiste 5 sene yattıktan sonra Haziran 1946'da çıkar. "Alğa"(İleri) gazetesinde ve daha sonra Pekin'de Merkezi Milletler Neşriyatı'nda çalışmıştır. Eylül 1955'ten 1971'e kadar "Şinciang Halk Radyosu" nun sorumlusu olarak çalışır. 1966-76 arasındaki meşhur kültür inkılâbında şaire büyük haksızlıklar yapılır. Manevî bakımdan

işkenceye uğraması onun kalp hastalığına yakalanmasına yol açar ve bu hastalıktan kurtulamayarak şubat 1971'de vefat eder.

Abliziz Şeripi, 1938'den itibaren eser yazmaya başlamıştır ve eserleri "Şinciang Gazetesi"nde, "Örnek" dergisinde ve "Alga" gazetesinde yayınlanmıştır. O 1949'dan önceki şiirlerinde hep özgürlükten bahsetmiş, milletin halkının özgürlüğe kavuşmasını dile getirmiştir. Nisan 1947'de *Örnek* dergisinde yayınladığı *Akupta* (Sığınakta) destanının eserleri içinde önemli yeri vardır.

II.1.3.5. Niğmet HELPET

1888'de Turfan'a bağlı Piçan nahiyesinin Lükçün köyünde bir çiftçi ailesinde dünyaya gelmiştir. O okul yaşına geldiğinde babası onu medreseye verir. Medresede çok çalışkan iyi talebe olduğundan dolayı talebelere halife (mümeyyiz) olur. Bundan sonra ona herkes Niğmet Halfet demiştir.

Niğmet, medresede Arap ve Fars dillerini çok iyi öğrenmiş ve edebiyata gönül vermiştir. Hüveyda, Sopi Allahyar, Meşrep ve Nevayi gibi Klasik yazarların eserlerini okumuştur. Fars halkının meşhur şairi Ömer Hayyam'ın şiirlerini de severek okumuş ve incelemesini yapmıştır. Bu şiirlerin etkisi altında birçok şiir de yazmıştır. Şiirlerinde yüce aşk, iyi ahlâk, ilim ve medeniyetlere yer verir. O zamanki edebiyatçılar tarafından alkışlanmış, şiirleri elden ele kopya edilmek üzere dolaşmıştır.

Babasının ölümünden dolayı medreseyi de bırakmak zorunda kalır. Okuldan ayrıldıysa da yazmaya, araştırmaya devam eder. Halk ağzından latifeleri toplayarak bir çok latifeyi yazılı olarak bir araya getirir ve bu faaliyetleriyle halk tarafından övülür ve sayılır. Daha sonra Lükçün köyünden Murturk köyüne taşınır ve orada düğün meşreplerde hep (Çinlilerin bilinçli veya bilinçsiz kuklası olan) cahil insanlara beyitleriyle karşı gelir ve eleştirir. Böylece halkın intikam duygusunu biraz olsun tatmin eder.

1931'de (1933'te kurulan Doğu Türkistan İslâm Cumhuriyetinin arifesindeki) Kumul İnkılâbına²⁶ baştan sona kadar katılır ve aktif rol oynar. 1937'de diktatör hükümdar Çinli Şeng Şisai, şairi hapse atar. Hapiste 7 sene kalır Meşhur kahraman yazar, 1942'den 1944'de kadar 'Üç Vilâyet İnkılâbı'nın başkanı Ahmetcan Kasım ile aynı hücreyi paylaşır. Bu süre içinde şair Niğmet Helpet Ahmetcan Kasım'dan İnkılâbın amacı, halkın durumu, istilacıların oyunları gibi, çok şeyler öğrenir.

Niğmet Halfet, hapisteyken çok işkence görür ve buna baştan sona kadar göğüs gerer. Ahmetcan hakkında bilgi sızdırması için Çinli'ler ona çok işkence yaparlar. Ama her seferinde

---

²⁶ İncelediğimiz *Uyanan Topraklar* romanına konu olan inkılapta bahsedilmektedir.

amacına ulaşamayan caniler onu yarı ölü halde hücreye götürürler. Her seferinde Niğmet Halfet'in yarasını Ahmetcan sarar. Ahmetcan daha sonraki konuşmalarında onun kahramanlığına hayran kaldığını dile getirmiştir. Ahmetcan Kasım da fikirleri, büyüklüğü ile şairi çok etkilemiştir. Şairin Ahmetcan Kasım hakkında yazdığı şiirleri de vardır.

Şair hapisten çıktıktan sonra Ahmetcan'ın teklifi ile Gulca'ya gider ve 'Üç Vilâyet' hükümetindeki, barış ve halkçılık teşkilatında yönetim üyesi seçilir. Şair Niğmet Halfet 1947'den Ekim 49'a kadar çok sayıda şiir yazmıştır. 1962'de 74 yaşında tansiyon hastalığından dolayı vefat eder.

II.1.3.6. Elkam AHTEM

Şair Elkam Ahtem Ağustos 1922'de Gulca (İli) vilâyetinin Hudayar yüzi köyünde bir çiftçi ailesinde doğmuştur. Onun çocukluk yılları Araösteng, Culukay, ve Nilka köylerinde geçmiştir.

Ev işleri ve tarla işlerinde ailesine yardımcı olan şair, çiftçilerin çileli hayatını kendi gözüyle görmüş ve bizzat yaşamıştır. Çiftçiler arasında yaşayan şair çiftçilerden efsane, rivayet ve cenğnameler dinlemiştir. Daha 9 yaşında anne babasından ayrılan şair maden işinde çalışmak zorunda kalmış ve zor şartlar altında bir çocuk işçi olarak çalışmıştır. 1937'de o bir okula vasıfsız işçi olarak girmiş gündüzleri mesai çalışmadan sonra akşamları kendiliğinden ilim öğrenmiştir. 1939'da Ülke darımalimi'ni kazanır. Burada okurken Lütfullah Mutallif ve Bilal Azizi gibi ünlülerle tanışmış ve yakın dostluk kurmuştur.

1942'de okulu bitiren şair, tekrar Gulca'ya dönerek orada öğretmen olur. O sıralar Sovyetler'den giren Özbekçe, Kazakça ve Uygurca kitap ve dergi gazeteleri bol bol okumuştur. Bir süre sonra böyle gözü açık aydın kişiler mahmuz gibi hükümetin gözüne battığı için sudan bir bahaneyle işten çıkarılır ve tekrar köyüne gidip çiftçilik yapar. Bu olay onu çok etkiler. 1944'te Üç Vilâyet İnkılâbı başladığında, haberi köyünde alır almaz Gulca şehrine koşar ve bu İnkılâba aktif katılır. 1945'te Üç Vilâyet İnkılâpçılarının zaferinden sonra büyük bir heyecan içinde hayatının (Çalışmasının) en verimli zamanını yaşar. O dönemdeki şiirlerinden olan *Öçmez Tilekler*, *Dilber*, *Vade*, *Arman*, *Kış*, *Kaşgar Kızı*, *Cenğçige* (Savaşçıya), *Kızımniñ Heti* (Kızımın mektubu) gibi iz bırakan şiirleri vardır.

1947'de (bitime göre) Üç Vilâyet İnkılâbının başkanı Ahmetcan Kasım başta olmak üzere bir heyetle birlikte Doğu Türkistan'ın Güneyine muhabirlik göreviyle gider. O zamanda şair *Güney Hatıraları* adlı bir hatıra kitabı yayınlamıştır. Bu hatıradaki Tanrıdağın güneyindeki halkın halinin ne kadar kötü durumda olduğunu örneklerle anlatmıştır. "Baharni Seğindim"(baharı özledim) şiiri 1948'de yazılmıştır.

1949'dan sonraki dönemlerde de şiir yazmaya devam eden şair Komünist Çin devleti kurulduktan sonra *İli Gazetesi*'nde baş muharrirlik, Çin Yazarlar Cemiyeti Şincang (Doğu

Türkistan) şubesi reisi gibi vazifelerde görev yapar. O kırk küsur senelik şairlik hayatında hep sadece şiir yazdı. Kendine has yarattığı üslubuyla çok kıymetli şiirler yazdı. Hep halkın sade dilini kullanmaya özen gösterdi. Arap Fars kelimelerini şiirlerine sokmadı. Elkem Ahtem'in 1940-50 arası yazdığı şiirleri bir araya getirilip *Ümid Dolkunları* (Umut Dalgaları) adı altında üç şiir kitabı neşredilmiştir. Şair hâlâ hayattadır.

II.1.3.7. Abliziz NAZİRİ

Şair, 1925'te bir tüccar ailesinde doğmuştur. 1939'a kadar hem dini hem fenni mektebin ilk okulunu bitirmiştir. 1939'dan 1942'ye kadar Şincang (Doğu Türkistan) Darü'l muallimin'de okumuştur. Okulu bitirdikten sonra 1946'ya kadar Ürümqi ve Pıçan gibi yerlerde ilkokul öğretmenliği yapar. Temmuz 1946'da başkent Ürümqi'ye gelerek Merkezi Uygur birleşme teşviki tarafından çıkarılan *Medeniyet* adlı dergide muharrir olarak çalışmaya başlar. 1948'de (Üç Vilâyet İnkılâbı'nın zaferinden sonra) Gulca'ya gider ve orada Üç Vilâyet İnkılâbı gazetesi ile, *İttifak* dergisinde muharrir olarak çalışır. Şubat 1950'de (komünist Çinliler'in işgalinden sonra) Ürümqi'ye döner. Ürümqi'de *Alğa* (İleri) gazetesinde bir kaç sene çalıştıktan sonra *Şincang Gazetesi*'nde göreve başlar ve bu ta 1979'a kadar sürer. 1979'da Şincang Uygur Özerk bölgesi Edebiyat Sanatçılar birleşmesine tayin olur.

Abdulaziz Naziri henüz Darü'l muallimin'de öğrenci iken Nur İsrayil, Ömer Muhammedi, Rus yazarları Puşkin, Lermontov, Gorki, Çehov gibi yazarların eserlerini okumuş ve etkilenmiştir. 1945'te yazdığı "Singlimğa" (Kız Kardeşime) adlı şiiri ilk defa *Şinciang Gazetesi*'nde yayınlanmıştır.

Abliz Naziri Üç Vilâyet İnkılâbı'nın gazete ve dergilerinde, daha doğrusu 5 yıl gibi kısa ömürlü Şarki Türkistan hükümetinin yönetimindeki gazete dergilerde çalıştığı zaman üstün heyecanla çok verimli olmuştur. O "Zerek" (akıllı) edebi mahlası adı altında çok sayıda şiir, hikâye, neşretmiştir. Bunların hepsinin konusu Millîyetçi Çin'in zulmüne karşı ve kendi halkının hürriyeti için yazılan şiirlerdir. Zaten Üç Vilâyet İnkılâbı'nın matbuatları bu amaç üzerindedir. Onun göze çarpan eserlerinden *Altay Partizanlarının Hatırası*, *Medeniyet'e hücum*, *Muñluk alçuk*, (Bunlu Gecekondu) *Micilğan Yürekler* (Ezilmiş Yürekler) adlı hikâyelerinin hepsinde halkın çileli, cahil kalmış hayatı ve Millîyetçi Çin'in vahşi zulmü anlatılmıştır.

"Arzu", "Könglüm sendedir" (Gönlüm sendedir), "Hat" (Mektup), "Hoşçakal İli", "Kaşgar kızağa hat" gibi şiirleri eserleri içinde önemli yeri vardır. Ayrıca Maksim Gorki'nin *Ana* romanından parçalar, Özbek, Kazak ve Tatar yazarlarının hikâyelerini ve şiirlerini tercüme etmiş ve yayınlamıştır. Abliz Naziri, Üç Vilâyet İnkılâbı'nın Organ gazetesinin *Ösü*" (Yükseliş) sayfasını Zunun Kadirle beraber düzenlemiştir.

III. ÇAĞDAŞ UYGUR ROMANLARININ İNCELENMESİ

III.1. *İzdiniş* -1(Arayış)

Yazar Zordun Sabir, 12.1937'de Gulca'nın Yenitam köyünde bir çiftçi ailesinde dünyaya gelmiştir. 1957'de Gulca şehri "Ahmetcan Kasım Bilim Yurdu'nda liseyi bitiren yazar, aynı yıl Lancou'da bulunan Kuzeybatı Milletler Enstitüsü Edebiyat fakültesine girmiştir. Öğrenimini bitirdikten sonra aynı fakültede öğretim üyesi olarak 1965'e kadar kalır. 1965'te Gulca'ya dönen yazar, 1979'a kadar Gulca şehrinin İkinci Orta Okulu'nda edebiyat öğretmeni olarak çalışır. 1979'da tayinle Ürümçi'ye gelir ve 1981'e kadar Şinciang Halk Neşriyatı'nda muharrir olarak çalışır. 1983'ten itibaren Doğu Türkistan Yazarlar Cemiyeti'nde yazar olarak çalışmaktadır.

İlk şiiri 1961'de *Târım* dergisinde yayınlanmıştır. 1972'den itibaren "Sadâkat", "Şebnem", "Çiğdeler Fısıldıyor", "Unutamam Gülisar", "Başı Sonu Yok Mektuplar" gibi yüzden fazla hikâye, "Hayırlı İş", "Subhi", "Gülemhan", "Son Bahar", "Seda", "Duman", "Zamandaşlar" gibi 17 uzun hikâye (kısa roman) yazmıştır. *Avral Şamalları*, *İzdiniş* 1-2 gibi romanları vardır. Yayına hazırlanmakta olan dört ciltlik *Toprak Sevgisi* adlı tarihî romanının önümüzdeki yıllarda yayınlanması beklenmektedir.

Çağdaş Uygur romancılığının öncülerinden olan Zordun Sabir, iki kısımlı romanı *İzdiniş* 'i 1978-1981 yılları arasında yazmıştır ve romanın 526 sayfa olan 1.kısmı 1983'te Ürümçi'de neşredilmiştir.

Romanda liseyi yeni bitiren ve büyük hayallerle hayata atılan altı arkadaşın idolojileri için verdikleri mücadelelerle geçen yılları anlatılıyor. Romanda hikâye edilen olaylar 1956-1975 arasında Doğu Türkistan'ın Gulca, Ürümçi, Kaşgar, Hotan şehirlerinde ve Çin'in başkenti Pekin, Gansu eyaletinin başkenti Lancou şehirlerinde cereyan eder. Eser birinci şahıs ağzından Ala'nın hatıraları olarak yazılmıştır.

Özeti:

Doğu Türkistan'ın Kuzey sınırındaki Gulca'da yaşayan Ala, Haşır, Osman, Kurmaş (Kazak), Taşpolat, Namet adlı gençler üç yıllık Öğretmen yetiştirme okulunun en önde gelen çalışkan öğrencileridir. Onlar mezun olunca, kendi istekleriyle Doğu Türkistan'ın güneyine en ilkel, zor şartlardaki uzak köylere gidip öğretmenlik yapmaya karar verirler. Onların gayeleri halk için hizmet etmektedir. Onlar yakınlarının göz yaşlarıyla uğurlanırlar. Altı kişilik bu gurupta, içlerinde başkan konumunda olan 20 yaşlarındaki Ala'dır. Ala kısa boylu, akıllı, olgun biridir.

Haşır arada en uzun boylusu ve az konuşan, kolay gülmeyen, aşırı gururlu biridir. Yaş olarak en büyüğü olan Haşır 25 yaşındadır. Ala'nın fikren aynı düşünceleri paylaştığı, samimi arkadaşıdır. Okuldaki edebiyat hocasının kızı Raziye, Haşır'a âşıktır ama Haşır Raziye'yi sevmesine rağmen aralarında bu konuda hiç bir şey konuşulmamıştır. Onlar iyi arkadaşlardır. Haşır yola çıkmadan önce kız onun gitmemesi için çok ısrar etmiştir ama işe yaramamıştır. Çünkü Haşır için aşk şahsî bir meseledir. Bu şahsî mesele uğruna büyük gayeden vazgeçmek iradesizliktir ve insanı küçük düşürür. Böylece Haşır, Raziye'ye âşık olmasına rağmen kendi gücünü denercesine gitmeye karar vermiş, ona hiç bir haber vermeden. yola çıkmıştır.

Taşpolat da köylü halasının kızına âşıktır. O yola çıkmadan önce kıza geri döneceğini söyler: "Taşpolat kızın kasıtlı olarak yere düşüren kırbacını alıp ona uzatırken 'Ben gidiyorum' dedi. Kızın yüzü kıpkırmızı oldu ve: 'Ne zaman geleceksiniz?' dedi. Delikanlı ancak: 'üç yıl sonra' diyebildi. Bu onların bir kaç ay uzaktan uzağa birbirlerine âşık olup da konuşabildikleri ilk ve son sözleriydi." (s. 6) Taşpolat sakın, hoş huylu biridir.

Arada en kısa boylusu ve Haşır'dan sonra yaşı en büyük olanı Namet'tir. Namet 24 yaşındadır ve bir evlenip boşanmış, hafif biridir. Osman kıvrıkcık saçlı, güzel gözleri olan yakışıklı delikanlıdır. O güzel şarkı söyler. Ötekilere nazaran konuşkan, espirili biridir. Kurmaş Kazak Türklerindedir. Kendi halkının özelliğini taşıyan fiziğiyle güçlü, kuvvetli ve çalışkan, güleryüzlü bir delikanlıdır.

Onlar Gulca'dan Ürümçi'ye doğru yük kamyonlarına binerek giderken, yolda aynı kamyonu binen bir kaç öğrenci kızla tanışır. Kızlar üniversiteyi kazanarak Gulca'dan Ürümçi'ye kazandıkları çeşitli üniversitelere gitmektedirler. Kızların içinde en güzeli olan Güzelay, çok kibirli ve soğuk biridir. Bu kız Ala'nın dikkatini çeker. Güzelay Lanzhou²⁷ Milletler Enstitüsü müzik bölümünü kazanmıştır. Kızlardan biri de Zulhumar'dır. Zulhumar da güzel bir kızdır. O Ürümçi Pedagoji Enstitüsü Tarih coğrafya Fakültesinin öğrencisidir. Zulhumar'la Osman iyi anlaşır ve yavaş yavaş bir birlerinden hoşlanırlar.

Bu müstakbel öğretmenlerin Ürümçi'ye geldiklerinden bir ay sonra tayinleri çıkar. Baş kahraman Ela Ürümçi Maarip idaresine tayin olur. (Daha zor köylere gitmeye kendini hazırlamış olan Ala bundan pek hoşlanmaz ama yapacağı bir şey yoktur) Öbürleri güneye gönderilmiştir: sakın çocuk Taşpolat ve yakışıklı Osman Kaşgar'a, uzun boylu Haşır ve Kurmaş(Kazak), Namet Hotan'ın kenar köylerine tayin olmuştur. Birbirleriyle helallaşarak her biri tayin olduğu yere dağılır.

²⁷ Doğu Türkistan'ın Çin ile sınır olan bölgesi Gansu eyaletinin başşehridir ve "Kuzeybatı Milletler Enstitüsü" adı verilen üniversite Lan Zhou'da bulunmaktadır. Bu Üniversitede Doğu Türkistan dahil olmak üzere beş eyaletten gelen çeşitli milletlerden öğrenciler vardır. Dolayısıyla buraya kontenjanla az sayıda Uygur öğrenciler alınır ve Uygur hocalar da vardır.

Baş kahraman Ala maarif idaresi tarafından Lanzhou Milletler Enstitüsü'ne hoca olarak yetiştirilmek üzere gönderilir. Ala Lanzhou Milletler Enstitüsüne gittiğinde daha önce tanıştığı 2 kişi ile kendini bir arada bulur. Birincisi, ilk okul 4. sınıftan itibaren beraber okuduğu zengin çocuğu Rakip. O burada Edebiyat bölümünün yardımcı bölüm başkanıdır. Eğlence, kadın düşkünü biridir. İkincisi, bu fakültenin müzik bölümüne gelen Gulca-Ürümçi yolunda tanıştığı, kendini beğenmiş kibirli kız Güzelay'dır. Uygur Edebiyat tarihi alanında gerçek bir alim seviyesine gelene kadar hiç bir kıza âşık olmayacağına karar veren ve bunu uygulamakta olan Ala, sonunda Güzelay'a âşık olmaktan kendini alamaz. Aslında o Güzelay'a ilk gördüğü andan itibaren âşıktır ama, bunu uzun süre kendine itiraf etmeyip, kendi kendine eziyet eder. Ala kendini şartlandırmış, uzun bir süre kızdan kaçır. Rakip de Güzelay'a âşıktır ve onu elde etmek için Güzelay'ın peşinde dolaşmaktadır.

Rakip ile Ala karakter olarak iki ayrı dünyanın insanlarıdır. Ala kendini sürekli bilgiyle geliştiren, kitapları kendine dost tutan bir bilim adamıdır. O her gün 10 saatini kütüphane masasının başında, kitapların arasında geçirir. Ala yetim büyüyen bir çocuktur. Rakip ise babasından kalan paraları gönlünce harcayan, kızların peşinde koşan, eğlenceye düşkün ama akıllı bir tiptir. Rakip, Fakültede, müdürden küçük bölüm başkanlarına kadar çoğunu avucuna geçirmiş, yükselmeyi, en azından bulunduğu konumu garantiye almış, işini bilen biridir. Zamanının büyük kısmını da o tip işlere harcar. Ala ile Rakip ilk okuldan beri birbirlerini tanıyor ve ilk okuldan sınıf arkadaşlırlar. O zamandan itibaren Ala ile Rakip'in yıldızları barışık değildir. Ala çalışkan, fakir bir çocuktur. Rakip uçarı, zengin çocuğudur. Ala bir kaç sene ondan kurtulduğunu düşünmüşken, kader Rakip'i yine onun karşısına çıkarmıştır.

Rakip, Ala'nın fakülteye gelmesiyle ona çok yakın dostluk gösterir. Kıtık yaşanan o dönemlerde, Ala'ya aşırı samimiyet göstererek güçlü silahı olan para ile lüks yiyecek malzemelerini temin eder ve evine götürür. Ama Ala kabul etmez. Ondan uzak durmaya çalışır. Rakip bir taraftan Ala'ya dostluk gösterir ama bir taraftan da onunla Güzelay'ın birleşmemesi için çok çaba gösterir. Rakip Güzelay'ı elde etmek için ona büyük ilgi göstermesine, bütün imkânları ortaya koymasına rağmen Güzelay Rakip'e yüz vermez. Bu kibirli kız kendine pek ilgi göstermeyen gizemli çocuk Ala'dan ilgi beklemektedir. Çünkü o da Ala'ya gizliden âşıktır.

Güzelay bir çok erkeğin âşık olup da erişemediği, dünyanın en güzel, en ahlâklı kızıdır. Ala ile Güzelay birbirlerini karşılıklı sevmektedirler. Ala bu durumu bildiği halde, kendisinin ilmi çalışmalarını etkileyeceği korkusuyla hislerini bastırıp kızdan kaçır. Bu şekilde bir süre kıza da çok mutsuz eder. Ala bastırıldığı duygularından kurtulamayacağını ve Güzelay'ı kafasından atamayacağı gerçeğini geç de olsa anlar. İkisi de birbirlerini sevdikleri için, bir dizi olumsuz engellere, dalgalara, küsme barışmalara rağmen nihayet tanıştıklarından dört sene sonra evlenirler ve çok mutlu olurlar. Evlendikten sonra Ala'nın gece yarısına kadar kitap okumaları ve yazmalarından dolayı kendine vakit ayırmaması Güzelay'ı mutsuz eder. Ala ise kitap okumasına Güzelay'ın engel oluşundan rahatsız olur. Ala, onun her şeyi, canından çok sevdiği

kitaplarını, Güzelay'ın 'evde çok yer kapladı diye koridora çıkarması, aralarında görülmez bir duvar örülmesinin başlangıcı olur. Ama bu, her evdeki ufak uyumsuzluklar olarak aralarındaki sevgiye yansımaz. Güzelay evlenmiş ve hamile olmasına rağmen, Rakip hâlâ Güzelay'la ilgilenmekten vazgeçmemiştir. Onların bu mutluluğu fazla sürmez: Güzelay 3. aylık hamile iken Ala'yı okuldaki yöneticiler 20 günlük çalışma kampına gönderirler. Bu işte Rakip'in eli vardır. Çünkü o yönetici gurubun içindedir. O dönemin siyaseti de bu tip tayinlere müsaittir. Siyasette bilim adamlarına karşı devrim rüzgarı esmektedir ve bu rüzgar Rakip'ten yanadır. Kitapla, özellikle Millî tarihle uğraşanlar "pantürkist, dış memleketler ile ilişkisi var" gibi iftiralarla karalanırlardı. Böylece onların çaresiz çırpınışları hiç bir sonuç vermez ve Güzelay'ın bakıma en ihtiyacı olduğu dönemde birbirlerinden 20 günlüğüne ayrılmak zorunda kalırlar. Ala'nın gittiği kamp öyle böyle değil, Tibet'in yaşamı en zor uzak köylerinden biridir ve 20 günde değil, 8 ayda ancak dönmesine izin verilir. Ala, Himalaya dağlarının bir köşesinde hiç alışmadığı doğanın en kötü, en ilkel şartlarında çalıştırılır. Çok zor günler geçirir. Ala Lanzhou'ya evine döndüğünde karısı Güzelay çocuğunu doğurmak için ailesinin yanına Gulca'ya gitmiştir. Kendisinin burada olmadığı zamanlar, karısıyla hep Rakip'in ilgilenmiş olması, Rakip'in kendisine tuzak kurduğunu çoktan anlayan Ala'yı daha da sinirlendirir. Karısını almak için yola çıkan Ala Ürümçi'ye geldiğinde, Güzelay da dört aylık olan oğlu Ali'yi alıp Gulca'dan dönmüş, Ürümçi'ye gelmiştir. Onlar Ürümçi'de karşılaşarak bir araya gelirler. Ala sevinçten onlara sarılmak isterken, Güzelay hiç beklemediği bir kırgın tavırla ondan boşanmaya karar verdiğini söyler. Güzelay zor günlerinde kocasının kendisini yabancı ülkede tek başına bırakıp, aylarca kaybolduğunu sanmaktadır. O Sovyetler Birliğine göç edecek olan annesi ve babasıyla gideceğini söyler. Dik kafalı karaktere sahip olan Güzelay, Ala'nın dil dökmesine rağmen dediğini yapar ve birbirlerini sevdikleri halde boşanırlar. 1961'in Temmuz'unda Ala'nın Tibet'e gitmesiyle birbirlerinden ayrı kalan genç çift, 24 Haziran 1962'de birbirlerine kavuşmakla birlikte boşanırlar. Ala çok üzülür ve kendini tamamen ilime adar.

Aslında karısını almaya Gulca'ya gitmekte olan Ala, artık gerek kalmayınca birlikte geldiği Çinli Profesör Duan ile ilmi araştırma yapmak için yön değiştirip Kaşgar Hotan taraflara gider. Yıllardır görüşmediği öteki beş arkadaşıyla görüşür. Onların da hayatlarında büyük değişiklikler olmuştur. Gitmeden önce ilk durak Ürümçi'de, arkadaşı Osman'ı görür. Osman kendisini Kaşgar'dan Ürümçi'ye tayin ettirmeyi başarmış, (Gulca Ürümçi yolunda tanıştıkları) âşık olduğu kız Zülhumar'la evlenmiştir. Onların çok mutlu bir evliliği ve iki de çocukları vardır; Kaşgar'a geldiklerinde Taşpolat'ı bulur. Sessiz arkadaşı Taşpolat, âşık olduğu halasının kızıyla evlenmiş, onu Kaşgar'a getirmiştir. Onlar küçük köy evlerinde çok mutludurlar. Taşpolat bir köy okulunda öğretmendir. Ala onların evlerinde bir gün misafir olur; Hotan'a gittiğinde o asık suratlı, uzun boylu, hayal perest arkadaşı Haşır'la görüşür. O da bir lisenin müdürü olmuştur. Onun hayatının nerdeyse tamamını öğrencilere adanmıştır. O hâlâ evlenmemiştir. O zamanında (öğretmenin kızı) Raziye'ye yaptığı zalimliğini artık anlamış, çok pişman olmuştur. Ama iş isten geçmiştir. Çünkü, Raziye sonraki mektuplarda bile, Haşır'dan ters cevap alınca, sevmediği

halde bir dul öğretmenle evlenmiştir ve çok mutsuz bir hayat yaşamaktadır; Kazak arkadaşı Kurmaş da Hotan'ın çok uzak bir köy okulunda öğretmendir. O bir Uygur kıızıyla evlenmiştir ve iki de de çocukları vardır. Gördüğü bu arkadaşlarının hepsi normal ve fakir bir öğretmenlik hayatı sürdürmektedirler ve hayatlarından da memnundurlar. O kısa boylu, hafif huylu arkadaşı Namet, kendinden tam 10 yaş büyük 4 çocuklu zengin bir dulla evlenmiştir. Ticaretle meşguldür. Çok zengindir, istediğini yapacak güce sahip olmuş, karakteri de değişmiştir ama ailede mutluluk, sevgi söz konusu değildir. Namet istediği yerde gezip tozan, karısını aldatan biri olmuştur. Karısı da ondan geri kalmayan, mükeyyefat düşkününü, tiksinti uyandıran ağzı bozuk bir tiptir.

Ala onlarla tek tek görüştüktan sonra kendi iş yeri Lanzhou'a döner. Ala bu gezisinde Kaşgar'ın ve Hotan'ın en köşe köylerine kadar giderek, klasik Uygur edebiyatına ait bir çok değerli malzemeler toplamıştır. Uzun araştırmalarından ve kütüphane çalışmalarından sonra, Ala okuldaki profesörlerin desteği ile "Uygur Edebiyatı Tarihi" adlı kitabını bitirir. Bir çok ilmi makaleleri çıkar. Çok insan tarafından tanınır.

Bu arada çalışmalarını aksatacak, engelleyecek tatsızlıklar sürekli Rakip tarafından çıkarılır: Rakip sevgilisi Adile'yi hamile bıraktıktan sonra onunla ilgilenmez. Adile iyi kalpli saf bir kızdır. O derdini anlatmat, içini dökmek için bir gün geç vakitte Ala'ya gelir²⁸. Ala onun geç gelişini hoş karşılamamış, komşuların dedikodu çıkarabileceğinden tedirgin olmuştur. Ama Adile'nin ciddi sorunları, bunalımlı durumu onu dinlemeye mecbur bırakır. Onu teselli ederek evine gönderir. Ama Adile Ala'nın evinden çıkarken onu görenler olur. Rakip Ala'yı bu konuda çok iyi tanınmasına rağmen bu fırsattan yararlanıp dedikodu çıkarır. Aylar geçer. Adile çocuğunu gizlice doğurduktan sonra, bir gece uzunca bir mektupla bebeğini Ala'nın kapısına bırakarak Doğu Türkistan'a, memleketi Gulca'ya gider. Mektubu Ala'ya yazmış, bebeğini ona emanet etmiştir. Mektupta, bu şekilde nikahsız dünyaya gelen çocuğu, memleketine götürmeyeceğini izah-etmiş, Rakip'i lanetleyerek başından geçenleri anlatmıştır. Suçsuz olan bebeğini emanet edebileceği bir tek güvendiği kişi Ala olduğunu özür dileyerek yazmıştır. Ertesi günü bütün okulda, kapıya bırakılan bu bebeğin Ala'nın kıızı olduğu söylentisi yayılır. Ala töhmet altında kalır. Aslında Ala'nın okul yönetimine gidip sadece Adilenin bıraktığı mektubu göstermesi bütün gerçeğin anlaşılmasına yeterlidir. O zaman Ala kendini aklamakla birlikte bebeğin Rakip'e ait olduğunu da ispat edebilirdi. Ama Ala bunu yapmaz. O töhmet altında kalma pahasına sessizce bebeğin bakımını üstlenir. Çünkü suçsuz bebegi namussuz Rakip'in eline bırakmak istemez. Bu kız bebeğin adını annesi Adile'nin bıraktığı mektubunda rica ettiği gibi Dilara koyar. Bir sene daha geçer. Ala'nın "kıızı" Dilara artık bir yaşını doldurmuştur. Onun daha iyi bakılması için Ala onu memleketine halasının yanına gönderir. Çalışma ortamı ne kadar güzel olursa olsun, artık Ala Rakip'le aynı yerde çalışmaktan iyice soğumuştur. Öz kıızı gibi büyüttüğü Dilara gidince hayatı daha da anlamsızlaşır ve artık burada kalamayacağını anlar. Doğu Türkistan'a dönme

---

²⁸ Orada çalışan herkes okulun içinde yer alan lojmanlarda oturur.

kararı alır ve Doğu Türkistan'daki her hangi akademik kuruluşlara gitme dilekçesini okul yönetimine sunar. Onu kimse bu kararından vaz geçiremez. 1965 senesinin ilk aylarında dilekçesi onaylanarak Doğu Türkistan' a trenle yola çıkar. Türkistan'da ilmi araştırmalarına devam ederek tanınmış bir bilim adamı olur, fakat boşandığı karısını ve oğlunu düşünmediği tek bir gün bile yoktur.

İzdiniş-2

İzdiniş romanının 770 sayfa olan 2. kısmı 1985-1987 yılları arasında yazılmış ve 1990'da neşredilmiştir. Bu kısım:

İnsanların iç dünyası ve karakterleri ağırlıklı ele alınan bu roman'ın 2. kısmında, 1966-1976 yılları arası o meşhur kültür devriminde Doğu Türkistan'da cereyan eden çılgınlıkların ayrıntılarıyla, çok canlı ve güzel anlatılmıştır. Yazar romanda yazdıklarıyla okuyucuyu adeta o dönemlere götürür. Romanda tabiat tasvirlerine, insanların dış görünüş tasvirlerine bol bol yer vermiştir. Özellikle roman kahramanlarının duyguları, düşünceleri ve fikirlerine büyük yer vermiştir.

Romanın 2. kısmında ise romanda geçen o şahısların hepsi, Gulca'ya dönmüştür. Çünkü 1966'da Çin çapında başlanan meşhur Kültür Devrimiyle, okullar, üniversiteler kapanır. Mao hükümetinin yönetimindeki halk işlerini bırakıp devrim yapmaktadır. Üretim durma noktasına gelmiştir. O yüzden her yerde kıtlık hüküm sürmektedir. İnsanların hayatı Maozedong vecizelerini ezberlemek ve devrim yapmak olmuştur. Dünya tersine dönmüştür, iyiler horlanmakta, toplumdaki namussuz insanlar yüceltilmektedir. Üniversiteler kapandığı için, Rakip de Ala'nın ardından Gulca'ya dönmüştür. O komünist parti üyesi olduğu için, nahiyenin yönetici kadrosuna geçer. Ama Ala işsizdir. Üstelik "siyasi suçlu" olarak, gözetim altındadır. Ala'nın öbür beş arkadaşı da, Ala'nın dostu oldukları için şüpheli gözüyle bakılmakta ve göz hapsinde tutulmaktadır.

Ala'nın eski eşi Güzelay da "Burjuva sınıfının yetiştirdiği çürük tohum" olarak itilmiş, inşaatlarda en kötü şartlarda çalışmaktadır. O boşanmış olmasına rağmen hâlâ Ala'ya âşık olduğu için ne anne ve babasıyla yurt dışına çıkmış, ne de başka biriyle evlenmiştir. O Ala'yı beklemektedir. Doğu Türkistan'ın ve Çin'in her tarafında, İnkılâp dedikleri iç savaş, devrim olmaktadır. Devrimin hedefi bilim adamları ve bilgili, kültürlü akademisyen hocalara savaş açmak, onları yok etmektir.

Sokaklarda ne olursa olsun, doslarının himayesi sayesinde, Ala, eve kapanmış ilim araştırmalarını sürdürmektedir. Rakip ise vaziyete uyup kendine hemen devrimci süsünü vermiş, her yakaladığı fırsatta rütbesini yükseltmekle meşguldür ve bu yetkiler Ala'ya ve Ala'nın dostlarına darbe vermek için kullanmaktadır. Gulca'ya geldikten sonra, tekrar Güzelay'ın peşine

düşen Rakip büyük çaba göstermesine rağmen Güzelay'ı elde edememektedir. Çünkü Güzelay'ın gönlünde bir Ala'dan başka kimse yoktur.

Hükümet tarafından Ala hakkında kaç kez tutuklama emri çıkarılır. Suçu ise kafadan uydurdukları "Pantürkizm teşkilatı kurmuş" olmasıdır. Bu bir iftiradır. Bu şekilde bir iki kere tutuklanıp tekrar bırakılan Ala, daha sonra onu kollayan insanlar ve dostlarının himayesinde, orada burada saklanarak ilmi çalışmalarını devam ettirmektedir. Sonunda onun dostları, Taşpolat, Kurmaş, Osman da tutuklanırlar. Ama Ala'yı bulamazlar. Bunların tutuklanmasında doğrudan Rakip'in eli vardır. O bu beş kişinin suç dosyasını hazırlamak için onların dostlarından olan zayıf kişilikli Named'i ele geçirir ve onu kullanır. Ona yanlış ifadeler verdirerek ötekilerin suç dosyalarını hazırlar. Ala'nın en sadık dostu Haşır da yönetim kadrosunda, başkanlık koltuğunda olduğu için Rakip'in önünü kesen bir engel olmaktadır. O yüzden Rakip Haşır'ı mutlaka yok etmeyi planlamıştır. Bu amacına ulaşmak için uğraşan Rakip, sonunda Haşır'ı "devlet aleyhtarı örgüt kurucusu" olmaktan, Osman, Kurmaş (Kazak), Taşpolatlar'ı ise onun üyesi olmaktan tutuklattırır. Onlarla beraber yurt dışında (Rusya'da) tahsil gören çok değerli bilim adamlarından üstadları Savutof ve Nadirofları da tutuklarlar. Rakip bununla yetinmeyip, dışarda serbest gezen Ala ve onun içerdeki dostları hakkında ölüm cezası hükmü çıkartmayı başarır. Onların aileleri, çocukları perişan olur. Ala bu kararı iptal ettirmek için en yükseklere gitmeye karar verir. Ama kendisi de sokakta açıkça yürüyememektedir. Çünkü onun hakkında "görüldüğü yerde öldürülür" emri çıkmıştır. Böyle zor şartlar altında o bütün zorlukları aşip, merkez Ürümçi'ye gelir. Ala bin bir güçlükte bazı ilim adamlarına sempatisi olan yüksek rütbelerdeki hatırlı insanların aracılığı ve yardımıyla, bu haksız ölüm cezası konusunu en büyük yere duyurmayı, durdurma emrini almayı başarır. Neticede Haşır ve Kurmaş'ların meselesinin tekrar araştırılması için ölüm cezaları kalkar ama, üstadları Nadirof ve Savutof'ların ölüm cezası apar topar uygulanır. Onları devrimciler bütün Gulca halkının önünde kurşuna dizerler. Ama bu anda Ala daha yoldadır. Gulca'ya geldikten sonra bu üzücü olayı öğrenir ve yıkılır. Böyle haksız olaylar o günlerde her gün yaşandığı için, halk alışmış durumda olmasına rağmen yine de bu herkesi özellikle, Ala'yı derinden sarsar. Nadirov ve Savutof, hükümet tarafından başından beri "Tehlikeli insanlar, Pantürkizmciler" olarak ilân edilen şüpheli insanlardır. Onların ölüm cezasını gerektiren suçu da "Pantürkizm teşkilatı kurması"dır. Kendi soyunun tarihinden, edebiyatından geniş malumatı olan bu bilginleri, devrimci hükümet düşman olarak niteler. Ama halk tarafından çok sevilen, sayılan, alim insanlardır.

Çinliler komünist iken bile kendi milletlerini unutmazken, Uygurların Türklüklerini unutmalarını isterler. Savutof'un Ala'ya yazdığı mektubundan bir örnek:

"Ala Kardeşim, siz benim siyasî suçlu olarak tutuklandığımdan dolayı benden nefret etmeyeceksiniz biliyorum. Ben geçen sene sonundan itibaren çelik fabrikasına süfli işleri yapmaya sürüldüm. Tarih araştırmaları sadece siyasî amaçla yapılır' denirse, elbette ki siz inanmayacaksınız. Neticede bir parça kemiğin de tarihi olmuyor mu. Bizim milletimizin, edebiyatımızın tarihi neden olmayacakmış? Tarihi varsa, bu konuda araştırma, konuşma neden yapılmasın? Komünist partiye güvenirim. Parti adil, doğru partidir. Bu her halde

geçici anlaşmazlık olsa gerek, düzelir. Bizi siyah boyayla boyayarak sokakta taşlamaya bırakan, elbet ortaya çıkar. Elyazmalarımı ve bazı kitaplarımı size gönderdim. Benim için saklayın. Eğer ölürsem benden size kalan kıymetli yadigar olsun. Ölmezsem kucaklaşarak görüşürüz." (s. 141)

Ala önceden yetişip gelemediği, ölümüne engel olamadığı için kendi kendini suçlayarak çok üzülür. Hiç olmazsa Haşır ve Kurmaş'ları ölümden kurtarması, onun tek tesellisidir.

Güzel ve yetenekli ses sanatçısı olan konservatuar mezunu Güzelay da bu kötü yılları Gulca şehrinde işsiz, inşaatlarda çalışarak geçirir. Oğlu Ali'yi de tek başına büyütür. Ala tekrar barışmak için bir kaç kez Güzelay'a gelir ama, Güzelay yıllarca onu beklediği halde gururundan taviz vermeyerek Ala'nın barışma fikrini reddeder. İkisi de bir birilerini sevdikleri halde roman bitene kadar (1979'a kadar) bir araya gelemezler. Gururları yüzünden ikisi de asla bir başkasına bakmazlar. Güzelay'ın "Ben Ala'yı sevdiğim için barışmaya hayır diyeceğim" demesi arkadaşlarının şu yorumlarına yol açar: "Güzelay 'Evlilik aşkın katilidir. Aşk öldürmemek için barışmayacağım' demektedir", "Tam tersine öldüreceğine ölümsüzleştirmesi de mümkündür", "Aynı meslekten olsalardı belki ilişkileri yürürdü" gibi.

Ali artık liseyi bitirmiş kocaman delikanlı olmuştur. Ala'nın kızı Dilara da büyümüş, Pekin Merkezi Milletler Müzik Enstitüsünü kazanmıştır. 1976'da devrimin bittiği ilân edildikten sonra, karalananlar teker teker aklanarak eski işlerine geri dönmektedirler. Ala'nın da işi kendisine geri verilmiş, akademik kurumuna dönmüştür. Ama Rakip yine şekil değiştirerek bu değişimden de kendini kurtarmayı başarmıştır. Eskiden yaptığıının tam tersi olarak ilmi araştırmalara çok önem veren pozda biri oluvermiştir. Bir eğitim kurumunda idareci olarak görev yapmaktadır.

Romandaki Şahıslar:

Ala: Roman birinci şahıs ağzından, baş kahraman Ala'nın anıları şeklinde yazılmıştır. Romanın birinci kısmı Ala'nın hatıralarıdır. O yüzden kendi dış görünüşü, kendi ağzından değil Ala'nın rakibi ve düşmanı olan Rakib'in ağzından verilir:

"Tüh, senin gibilerin yakışıklı, müzik ve şiir ustası, bilgin olmaları benim paramın yıldızını söndürüyor. Aynaya baksana, senin kaşın kaş değil, kızları kalbinden vuracak kurşun. Senin burnuna ne demeli, Lermontof görseydi Peçurin'in burnunu seninkine benzetmiş olurdu. En kötüsü senin o baygın bakışlı güzel ama akılsız gözün. Kızlar senin gibileri gördüklerinde iç çeker, benim gibileri gördüğünde ise, buz kesiliveriyor, öyle değil mi?" (s. 117)

Yazar romanında dünya çapında tanınmış, Türk, Fars, İngiliz ve özellikle Rus yazarlarından ve romanlarından sık sık bahsetmiş, kesit alıp örnekler vermiştir.

Romandaki dialoglardan baş kahramanın fazla uzun boylu olmayan, zayıfça ama çok yakışıklı olduğu anlaşılıyor. Mesela onun fazla uzun boylu olmayışı, doslarının ona hitap ederken şakadan "ufaklık" diye takılmasıyla gösteriliyor.

Ala tam anlamıyla ilime kendini adanmış bir şahıstır. O üniversite hocasıdır ve klasik Uygur edebiyatı üzerine çok araştırmaları olan ilim adamıdır. *Klasik Uygur Edebiyatı Tarihi* adlı kitap yazmış ve bu konuda bir çok ilmi makaleleri olan bir bilim adamıdır. Kitabı daha sonra Çinceye de çevrilecektir. İlim uğruna bütün şahsî rahatını, mutluluğunu ve aşkını bile feda eden biridir. Ala'nın ağzından:

"Ben bugün sözlü halk edebiyatı hakkında yazdığım makalemi bitirip Profesör Duan'a verdim. Ondan sonra araştırma çalışmalarına kendimi öyle vermişim ki, arkadaşlarıma mektup yazmaya bile vakit ayıramaz oldum. Çince yazdığım ilk makalemi kendimce beğendim. Çünkü, ben bu makalemde Uygur sözlü halk edebiyatının meydana gelişi, gelişme tarihi, onun esasında yazılı edebiyatın şekillenmesi konusunu iyice aydınlatılabildim. Bu makaleyi yazmak için tam üç ay hazırlık yaptım. Bir çok beyiti üstadların, özellikle Li hocanın yardımıyla Çinceye başarıyla çevirdim. Elbette ki, kendi emeğinin ilk meyvesi insana çok lezzetli geliyor. Profesör Duan makalemi inceledikten sonra omuzuma elini koydu ve:

-Bu bir mucize. Bir yıl içerisinde bu seviyeye ulaşmak gerçekten bir mucize. Şimdiki deyimimize göre söylersek, bu da bir 'zıplayarak ilerlemek'²⁹, uydu bırakmak gibi bir şeydir,-dedi.

Onun samimi övgülerinden öyle mutlu oldum ki, göz yaşlarımı tutamadım." (s.149)

Ala'nın "Oğuzname ve Oğuz Hakkındaki Rivayetler", "Uygur tarihine Ait Kaynaklar" gibi bir çok makalesi vardır.

Yazar romanında Ala aracılığıyla bir çok klasik Türk şairlerin şiirlerine de yer vermiştir. Ayrıca Ala'nın dilinden büyük Türk şairleri ve bilginlerinden sırayla Kaşgarlı Mahmut, Yusuf Has Hacip, Ahmet Yükneki, Atayı, Lütfi, Nevâyi, Zelili, Hırkati, Tecelli, Molla Bilal'den bahsederek teker teker anlatmıştır. Onların meşhur eserleri, dünyada hangi kütüphanelerde bulunduğu, hangi dillerde eserler yazdıklarına dair malumat vermiştir. (s. 373-74-75)

Ala'nın dostu Haşır'a yazdığı mektuptan, onun çalışkan, bilgili, gayretli, vatansever, maddiyata önem vermeyen ve iradeli bir kişi olduğu anlaşılır:

"Ben sana günlük hayatımın nasıl olduğunu yazdım. Rakip bana diyor ki: 'böyle ciddiliği değişir. Yoksa 25 yaşa girmeden yaşlanırsın.'"Ben aslında böyle 10 küsur saatlik çalışmayla geçen zamanımı bile yeterli bulmuyorum. Çok yavaş gidiyormuşum gibi, bilgilerim hiç çoğalmamış gibi hissediyorum. Ben buradaki (Üniversitedeki) bilim adamları, Profesörler, öğretim üyeleri ve idareciler ile sohbet etmeyi severim. Ben onların en küçük fırsatta bile kitap okumalarının sebeplerini yavaş yavaş anlıyorum. Araştırılacak konu o kadar çok ki. Bir âlim bir meseleyi halletti dersek bile, bir kaç bin âlim bu işlerin bir parçasını halledebiliyormuş.

Evet, dostum Haşır. Ben bir araştırmacı olmanın çok yüce bir meslek olduğunu anladım ve gurur duyuyorum. Benim vazifem üniversitede hocalık yapmak. Bu kesin. Ben yüzlerce hatta binlerce tetkikatçı (araştırmacı)nın bizim gibi öğretmenlerin elinde yetişeceğini düşündüğüm an çok mutlu olurum, gururlanıyorum. Kendimi faydalı insanlar sırasına koyabiliyorum. Burada da çok yoğun çalışmalarım olduğunu bildiğim için, kendi kendime umutla bakıyorum. Bizim hep 'Hayatta amacımız, insanlara faydalı olmak için bir

²⁹ O dönemki sloganlardan biridir.

ömür çalışalım.' dediğimiz hâlâ aklımda. Kolay erişilen şan şöhret yalan ve kıymetsiz olur. Helal terin bedeline gelen şan şeref hayatın kadar kıymetli olur. Bunları çok konuşmuştuk. (s. 100)

...

"Ben kızlardan kendimi uzak tutmaya çalıştım. Ben Güzelay'la yakınlaşmaktan korkuyordum. Çünkü böylesine güzel, duygulu kızla çıkmak için, çok fazla çalışma zamanımı feda etmem, göz göre göre çalışma hevesimin kırılmasına izin vermem gerekir. Hayır, kendim zor anlar yaşasam bile, değerli masam ve kitaplarımla yaşamayı tercih ederim." (s. 134-135)

"Ben çok düşündüm, öbür mektupları şöyle bir gözden geçirdim. Osman Zulhumarla nihayet evleneceklermiş. O şimdi tayinini Ürümçi'ye çıkarmak için uğraşıyormuş. Taşpolat teyzesinin kızını seneye evlenip (Kaşgar'a) yanına alacakmış. Şimdi para biriktirmeye çalışıyormuş. Kurmaş Gülizar adında bir Uygur kızla sözlenmiş. Osman'ın dediğine göre Namet şimdi öğretmenliği bırakıp okulun muhasebe işlerini yapıyormuş. Bir kaç ay önce, bir ticaretçi (kaçakçı) kadınla evlenmiş. O kadın Namet'ten tam 10 yaş büyükmüş.

Dostlarım değişiyor. Hayat değişiyor. Biz okuldan yeni ayrıldığımızda gayelerimiz ile dosttuk. Şimdi ise dostlarım bu konuda az konuşur hale geldiler. Hayalden gerçeğe geçmeyen bir tek ben kaldım galiba. Ben boş hayaller uğruna Güzelay'ı ve yaşamam gerekenleri kaçırıyor muyum yoksa? Dostlarım kız arkadaşlarının olduğu haberini büyük bir müjde, hayatındaki büyük olay olarak yazıyorlar. Ben hayatın bana lütfettiği o mutluluğu neden yaşamıyorum? Bana bir engel veya beni engelleyen yoktu ki." (s. 142)

"Kız bu sözleri sanki kendi kendine konuşuyormuş gibi, alçak sesle yere bakarak söyledi. Benim hemen o anda bağırarak: 'Ben de istiyorum, ben dostluktan daha öte şeyler istiyorum!' diyesim geldi. Ama kendimi tuttum. Aşk güya beni harab edecekmiş gibi, benim gayelerim, yüce amaçlarım, ilim araştırma emeklerim işte bu aşk dediğimiz tek kelimeyle sönecekmiş gibi bir duyguya kapıldım ve hemen sözü başka tarafa çevirdim." (s. 145)

Ala kitaplara canı kadar değer verir. Tibet'in çöllerinde sürgündeyken, bir Tungan (Çinli müslüman) aşçı ile tanışır. Tungan Ma, 40 sene önce Ma Cungyinge³⁰ asker olarak Doğu Türkistan'a gitmiş biridir. Sonra Ma Cungying Rusya'ya kaçınca, Ma Husen'in askerleriyle birlikte Kaşgar Kargalık'ın yoluyla önce Taşkorgan'a, sonra sınırı geçerek Afganistan ve Pakistan'la memleketine dönmüştür. O dönüşte Afganistan ve Pakistan'dan üç eski kitap getirmiştir ve 40 senedir hâlâ saklamaktadır. Ma bu kitapların ne kitabı olduğunu bilmek için Ala'ya gösterir. Üç kitabın biri, *Kur'an*, ikincisi, Peygamberler tezkeresi, üçüncüsü 15. asrın meşhur tarihçisi Şerafeddin Ali Yezem'in *Zafername* adlı kitabıdır. Ala bu son kitabı ona satması için eline yapıştır. Ma biraz nazlanır. Ala ona, ötekileri vermemesini doğal karşıladığını, ama bu son kitap Farsça olduğu için onu anlamayacağını, üstelik bunun *Kur'an* olmadığını söyleyerek vermesi için ısrar eder. Yanındaki bütün parası olan 40 yuan'ı ve üzerindeki kürkünü vererek ancak razı eder. Tibet'in can alıcı soğukunda kürksüz kaldığı için hastalanır ve ölümden döner. 40 yuan zamana göre çok büyük bir paradır.

---

³⁰ İz ve Uyanan Topraklar romanlarında sık bahsedilen tarihî şahıstır.

Yazarı yakından tanıyanlar Ala tipinin yazarın kendisi olduğunu söylerler. En azından hayat çizgisi benziyor: O zamanlar Kuzeybatı Milletler Enstitüsü'nü bitirmiş. Sürgünde kendisi Tibet'e gönderilmiştir.

Güzelay, Ala'nın gözüyle romanda tasvir edilir: "O güzel kızın adı Güzelay'mış. Güzelay Kuzeybatı Enstitüsü müzik bölümünü kazanmış ve oraya gidiyormuş." (s. 17) Güzelay, içine kapanık, çok gururlu, utangaç, duygusal, namuslu ve aynı zamanda inatçı bir kızdır. Asil ve yüksek karakterli biridir. Sırf inadı yüzünden kocası Ala'dan boşanır ve Ala'yı çok sevdiği ve barışmayı istemesine rağmen gururu ve inadı yüzünden onunla barışmaz.

Onlar evlenmeden önce. Güzelay yıllar süren bekleyişten sonra Ala'dan bir ses seda çıkmayınca, bir gün onu sevdiğini üstü kapalı olarak ima eder. Āla, bunu duymamazlıktan geldiği için, kızın gösterdiği tepkiyi şöyle anlatır:

"Benim hissiyatsız sözlerim kızı kızdırmıştı. O derin bir nefes aldı ve uzaklara bakarak kendinin o mağrur, umursamaz haline tekrar geri döndü. Ben onun ruhunun derin yerlerinde olan değişimi farkettim: Kendi sırrını acele edip zamansız açıkladığı için içinde kendi kendini azarlıyor, üzülüyordu. Aşağılanmış hissediyordu." (s. 146)

Onun dış görünüşü de yine Ala'nın cümleleriyle tasvir olunur:

"O ince, orta boylu idi. İki tane örülmüş kalın uzun saçı kalçasından geçiyordu. Bu saçlar kunduz tuyu gibi kara ve parlaktı. Onun kol ve boyunları süt gibi beyaz ve berrak. Güzel gövdesini taşıyan iki bacağı düzgün ve uzundu. Burnu hafif kalkık, güzel. Işık saçan baygın bakışlı güzel gözleri geyik yavrusunun gözlerini hatırlatırdı insana. Kaşları incecik, dudakları tıpkı nar suyundan yoğrulmuş gibiydi. Ressam'ın eliyle tamamlanmışcasına nefis ve güzeldi. O gülümsediği an üzerindeki (şebnem) damlacık sularla parlayan ve yeni açılmakta olan goncaya benzerdi. Onun sedef gibi beyaz, ufak dişleri al renk dudakları arasında parladığı zaman sanki nar tanelerinin arasına batırılmış beyaz incileri hatırlatırdı." (s. 118)

Onun giyim kuşamı şöyle tasvir ediliyor:

"Güzelay başına al renk içi görünen başörtü takmıştı. Kulağında kırmızı taşlı altın küpe vardı. Küpesinin kırmızı taşından dağılan ışığın aksi, onun süt gibi yüzüne nar suyu gibi renk vermişti. Üzerinde siyah kadife çiçekli şifon elbise vardı. Boynundaki altın kolyesi onun yeni kabaran göğüslerinin ortasına doğru inmiş, inci takılarıyla göz kamaştırıyor, onu daha da güzelleştiriyordu. Siyah elbisesinin üzerine giydiği açık yeşil yün kazağı da onun güzelliğine güzellik katmıştı." (s. 119)

Haşır, uzun boylu, akıllı ama aşırı hayalperest, solcu bir gençtir. Bu solculuk onun kötü olmasından değil, edebi ya da eski tarihî kitaplardan daha çok siyaset, felsefe kitaplarına düşkün olmasından, bir de Komünist Partinin propagandalarına saflıkla kendini kaptırışından kaynaklanır. Akıllıdır ama okuduğu kitaplardan dolayı bakış açısı çok dar kalmıştır. Haşır iradeli biridir yanlış saptanıp kalmış sol fikirleri yüzünden siyasetle aşkı karıştırır. İkisinden birini tercih etmesi gerektiğine ve onurlu insanın siyaseti tercih edeceğine inanır. Hayatın doğal gereksinimlerini inkâr eder. Sonuçta bu çeşit aşırı fanatik ruhun zararını da ağır öder: Haşır gayelerinin peşinde zor şartlarda halka hizmet etmek için, yaşam şartları en kötü olan Doğu

Türkistan'ın güneyine gider. Onun gayesi en zor şartlarda kendi iradesini denemek. Raziye ona engel olamaz. Haşır kendisini bütün kalbiyle seven Raziye'yi fanatik tavırlarıyla hem çok üzer hem kaybeder. Kendisi de Raziye'yi sevdiği halde, onun sevmediği bir başkasıyla evlenmesine yol açar. Onun mutsuz biri olmasına sebep olur. Yılların geçmesiyle nihayet gerçekleri görür ve kabul eder. Aşk hayatındaki kaybını telafi etmek için, mutsuz bir evliliği olan Raziye'yi boşanana kadar bekler ve geç de olsa iki çocuklu Raziye'yle evlenir. Haşır Ala'nın en yakın ve en iyi dostudur. O çok sadık ve vefakar dosttur. Haşır'ın dış görünüşünü ve karakterini şu satırlarla ifade ediyor: "Ben Haşır'ı çok severim. Onun ağır başlı olması, derin düşündürücü fikirleri, hatta onun geniş alnı, düşünceli bakan iri gözleri, espirileri ve şarkıları da hoşuma gider." (s. 7)

O uzun boylu olduğu için arkadaşları ona "deve" diye hitap ederler. Bu samimiyetin getirdiği kaba da sevimli de olsa bir şakadır.

Raziye, "O beyaz yakalı kahverengi elbise giymişti. İki tane olarak ördüğü uzun saç, incecik boyuna çok yakışmıştı. Onun güzel burnu ve gülümseyen masum güzel dudakları. Uygur güzellerinin bütün özelliklerini yüzünde toplanmış bu kıızı daha bir hoş gösteriyordu." (s. 30) şeklinde romanda Ala'nın cümleleriyle tasvir edilir.

Raziye'nin babası Ömer efendi Ala ve arkadaşlarının ve aynı sınıfı bitiren kızının edebiyat hocasıdır. O öğrencilerine, Ala'ya edebiyatı ve klasikleri sevdiren bilgili, çok saygı değer bir hocadır. Ömer (Omar) efendinin evinde, çalışkan öğrencilerine kapısını açtığı zengin bir kütüphanesi vardır. Ömer efendi daha sonra devrimciler tarafından döverek öldürülür. Raziye, sevdiklerini arda arda kaybeden, çok acı çekmiş, iyi kalpli, sevecen bir kadın tipidir.

Osman, "Osman uzun kirpikli gözlerini, ve kaşlarını oynatıp kendini kaybetmiş gibi konuşmaktaydı." (s. 1) ve "Onun gözleri mutluluktan parlıyordu. Dolgun (yuvarlak) güzel yüzünde gençlikteki ilk aşkın verdiği coşkunluk aksediyordu." (s. 5) cümleleriyle okuyucuya tanıtılır. Kamyon üzerindeki yolculukta, Osman'ın karısı Zulhumarla ilk tanıştığı an şöyle tasvir edilir:

"Herkes uykuya dalmıştı. Bir tek Osman kıpırdayıp yerinde oturamıyordu. O birden çok neşeli, konuşkan espirili oluvermişti. Bunun sebebini ben biliyorum: Osman'ın bir kıza kendini göstermek istediği belliydi. Ben çaktırmadan ona dikkat ettim. Onun güzel ve hep gülen gözleri 5-6 sandalye ötede oturan kıza sık sık bakıyordu." (s. 4-5)

Romanda Osman neşeli, iyi kalpli, kişilik sahibi, halk çocuğu olarak geçiyor. Sevimli, yakışıklı biridir. Dış görünüşünden çarpıcı yönü olarak kendine yakışan kıvrık saçları ve güzel gözlerinden sık sık bahsediliyor.

Osman dört çocuk sahibi olur; haksız yere girdiği hapisten ilk başta kaçıp kurtulur. Sonra hiç bir suçu yokken verilen ölüm cezası da Ala'nın çabasıyla kalkar. O cesaretli, vicdanlı biridir.

Dostlarını iyi ve kötü günlerde yalnız bırakmaz. Ölüm cezası verilerek öldürülen üstadının intikamını almak için, buna sebep olan hain arkadaşı Namet'i öldürmeye kalkar.

Osman hapis kaçağı olduğundan sonra, kendi memleketinde yaşayamaz. O tırla ve trenle Çin'e kaçarak Çin'in kuzeyindeki kimselerin tanımayacağı Harbin, Liaoning şehirlerinde saklanır. Orada hayatta kalmak için en adı işçilik işlerini yapar. Sonra ufak tefek alım satım işlerini yavaş yavaş büyüterek ticaret yapar. Ticarete şansı açık olur ve çok para kazanır. Osman hırslı, umudunu hiç bir zaman yitirmeyen, çalışkan bir tiptir.

Kurmaş, Kazak Türklerinden olup, aynı sınıftan mezun altı arkadaşın biridir. İyi kalpli, dürüst, sempatik halk çocuğudur. Kurmaş'ın şu sözleri onun karakterine ışık tutar: "Ben Kazağım. Ama gençler ittifakı komutanının 'en zor yerlere gidin' çağrısına uymak için Hotan'ın en kenar köylerine gidip oralarda öğretmenlik yapmayı seçtim." (s.6)

Ala da hatırasında Kurmaş'ı şöyle tasvir eder:

"Onun çobanlara has güçlü gövdesi, her hangi bir zorluğu yenebilecek dayanıklılığa sahipti. Kurmaş, zor bir durumla karşılaştığı zamanlarda bile, o küçük mavi gözlerini büzüştürür hep gülerdi. Ben onu arkadaşlarımın içinden cesaretli, geleceğe umutla bakanlardan biri sayarım." (s. 7)

Kurmaş Hotan'ın kenar bir köyünde bir ilk okulda öğretmenlik yapar. Sonra o köyden güzel bir Uygur kıızıyla evlenir. çocukları olur. Yine Ala'nın hatırasında Kurmaş için, "Kurmaş'ın yoksul ve zor bir hayatı vardı, ama o yoksul hayat içinde mutluluğu yakalamayı bilmişti. Onun sıcacık bir yuvası, güzel çalışkan karısı ve iki tane de yumurcağı vardı. En önemlisi hayatından memnundu." cümleleri kaydedilir.

Namet, menfaatına düşkün adi heveslerin peşinde koşan, basit bir tiptir. Namet Namert'in bozulmuş şeklidir. Nadiren isim olarak kullanılır. Onun gönül verdiği para ve kadındır. Hotan'a gittikten sonra sırf zengin diye kendinden 10 yaş büyük dört çocuklu bir dulla evlenir. Kaçakçılıkla para pul sahibi olur. O parayla kadınlarla düşüp kalkar. Karısı da serseri kılıklı düşük mahalle kadınlarından.

Rakip, romanda Ala'nın rakibi olarak geçer. Ala'ya hem hayran hem rakiptir. Ala ile aynı kıza âşık olur. Ama kız Ala'yı seçer. Sülaleden zengin olan Rakip, parasının gücüne güvenir. Ama cömert biridir. Başlangıçta Ala ile dost olmak için büyük çaba gösterir ve olur. Karakter olarak birbirlerine tamamen zıt oldukları için Ala Rakip'i hiç bir zaman sevmez. Ala Rakip'in hayatını anlamsız, ahlâksız bulur. Ondandır tiksindir. Rakip ise Ala'nın kitapların arasına gömülerek geçirdiği hayatını sıkıcı bulur. Onu eğlenmeye, kızlara vakit ayırmaya teşvik eder. Ala Rakip'e hep mesafeli davranır. Rakip samimi dost pozlarında onu hep arar sorar. Ala'ya karşı cömert davranır. Bir gün Ala'nın masasındaki felsefe notlarını karıştırıp göz atarken, onu çok beğenir. Rakip defteri bir kaç günlüğüne evinde okumak için Ala'dan isteyip götürür. Daha sonra

düzenlenen hocaların çalışma sergisinde, Ala kendi defterini Rakip'in imzasıyla, "Rakip'in felsefe notları" olarak karşısında görür. Ala'nın adı ve imzası ise silinmiştir. Bunu Rakip'ten açıklamasını istediğinde, onun cevabı: "Senin yazdıkların tam benim düşüncelerim. Ben kafamda düşünmüşüm, sen kağıda dökmüşün, senin benim ne farkeder. O benim de sayılır." diye cevap verir.

Ala ile Güzelay evlenmeye karar verdikleri gün Rakip kendi karakterine zıt olsa da odasına kapanıp Güzelay'ı kazanamadığı için ağlar. Ama ertesi günü Ala'ya giderek "Güzelay seni seçti, sizin düğününüzü bizzat ben yapacağım" der. Onun böyle para şartıyla gönül alması boldur. Kültür Devrimi'nden sonra Ala ve arkadaşları, işsiz ve suçluyken Rakip Gulca'da idareci konumunda çalışır. Ala ve onun arkadaşlarının aleyhine affedilmez kötülükler yapar. onların fikir suçluları olarak sürünmesine aracı olur. Eğer Ala Rakib'in dostluklarını geri çevireceğine ona biraz olsun karşılık verseydi, belki onu karşısına almamış olurdu. Ancak Ala bir ülküçüdür. Ülküsünden menfaatleri için taviz vermez.

Rakib çirkindir ve buna isyan eder: "Ben Güzelay'a delilerce âşığım. Ama kız beni beğenmiyor. Bazı geceleri uyuyamıyorum ve Allah'a niye beni böyle sarkma kapak, büyük burun küçük göz, at yüz, kalın dudak yarattın diye feryat ederim." Rakip ilginç fikirlerini Ala'ya şöyle aktarır: "Önce iyi bir rütbeye sahip olmak. Ona sahip olduktan sonra herkes seni bilgili sayar. Rütbe sahibi isen, her şey senin ayağına gelir." (s. 117)

Ala da dostu Haşır'a yazdığı mektupta Rakip'ten şöyle bahseder: "Rakip Çinceyi iyi biliyor. Felsefe, Siyasi İktisat'tan idare edecek kadar anlar. Edebiyata bir hayli heveslidir. Özellikle kızlar ile konuştuğu zaman, romanlardan alıntılarla konuşur. Onlara bazen romanlardaki meşhur kızların adlarıyla da hitap eder." (s. 92)

III.2. İz (İz)

Uygur Türklerinin ünlü şair, yazar ve Türkologu olan Abdurrahim Ötkür, 1923 yılında Doğu Türkistan'ın Kumul şehrinde doğmuştur. Liseyi Ürümqi Gimnazyum'unda okumuş ve 1942 de (eski) Doğu Türkistan Darülfünunu'ndan mezun olmuştur. 1940'dan itibaren yazmaya başlayan, çok genç yaşta eserler veren Abdurrahim Ötkür'ün çok sayıda destanı, şiirleri ve rubaileri vardır. Bunlardan bazıları şunlar: *Yürek Muñları* (1946), *Kaşgar Gecesi* (1948), *Târım³¹ Boyları*, *Boğda Anam³²*, *İz* (1950). Şiir ve nesirlerinin tema konuları vatan millet hakkında olduğundan Çin yönetimi tarafından uzun yıllar fikir suçlusu sayılmış, hapislerde yatmıştır. Bu sebeple bazı eserleri geç neşredilmiştir. Meselâ: 1980 yılında yayımlanan ve devlet tarafından düzenlenen Azınlık Milletler Eser Yarışması'nda ödül alan *Kaşgar Gecesi* adlı şiirini 1948'de yazmıştır. *İz* şiirini de 1950'li yıllarda yazmış, Uygur Türkleri arasında çok tutulan bestelenen bu eser ancak 1985'te neşredilen (bu çalışmada incelenecek) tarihî romanının başında yer almıştır.

Abdurrahim Ötkür, en son 20 yüzyıl'da Doğu Türkistan'da meydana gelen Millî bağımsızlık hareketlerini anlatan *İz*, *Uyangan Zemin 1-2* (Uyanan Topraklar 1-2) adlı tarihî belgesel romanlarını yazdı. Bu Doğu Türkistan'da büyük akisler uyandırdı. Son yazdığı şiirleri *Ömür Menzilleri* adı ile kitap olarak neşredilmiştir. Devlet tarafından düzenlenen IV. Edebi Eserler yarışmasında birinci olarak mükafata layık görülmüştür.

Bu alanda 50 yıl boyunca mücadele veren ve çok eziyet çeken ünlü şair, yazar, Türkolog ve mümtaz bir şahsiyet olan Prof. Dr. Abdurrahim Ötkür hastalığı sebebiyle 6 Ekim 1995 Cuma günü Ürümqi'de vefat etmiştir.

Yazar Abdurrahim Ötkür'ün değerli eserlerinden olan bu belgesel nitelikli tarihî roman *İz* Ocak 1985'te 'Şinciang Halk Neşriyatı' tarafından neşredilmiştir. Toplam 419 sayfa olan roman, neşredildikten sonra Uygurların içinde büyük yankı uyandırmıştır. Yazar, büyük emek vererek yazdığı bu romanı 28 bölüme ayırmış ve en başta "Mukaddime" başlıklı yedi sayfalık giriş ve sonunda da "Hatime" başlıklı on bir sayfa tutan sonsöze yer vermiştir. Romanda anlatılan olaylar Doğu Türkistan'ın Kumul³³ bölgesinde cereyan etmektedir.

---

³¹Târım: Doğu Türkistan'da en büyük nehrin adıdır ve edebi eserlerde Doğu Türkistan'ın sembolik adı olarak kullanılır.

³²Boğda: Doğu Türkistan'da güzelliğiyle meşhur olan Boğda Dağları ve gölü vardır. Bu isim de vatan millet yerine sembolik olarak kullanılır.

³³Tarihî kitaplarda Kamil (Çince 'Hami') olarak geçen bu kadim şehir Kumul, stratejik olarak çok önemli bir bölgedir ve Doğu Türkistan'ın Çin'e açılan doğu sınır kapısıdır. Bu yüzden tarihte unutulmaz savaşlara sahne olmuştur. Abdurrahim Ötkür'ün seri tarihî romanları *İz*, *Uyanan Topraklar 1-2*' lere konu olan birinci ve ikinci Kumul ihtilali işte bu bölgede cereyan eder. Çinliler de bu bölgenin önemini bildikleri için ilk Mançoriya Çin işgalinden itibaren Kumul'a özel bağımsız şahlık yönetim rejimi vermiş, doğrudan Pekin yasak kente yani Mançoriya Çin İmparatorluğa bağlamıştır.

Doğu Türkistan'ın tanınmış yazarı Abdurrahim Ötkür bu tarihî romanına çok anlamlı bir şekilde bundan otuz sene önce yazdığı "İz" şiirinin adını veriyor ve romanın mukaddimesine bu şiiriyle başlıyor. "İz" şiiri yazarın halkça bilinen ve beğenilen bir şiirdir. Romandan çok önce 1950'li yıllarda yazılmış olan bu şiir halk tarafından bestelenmiş ve hâlâ söylenmektedir. 1966-76 arası Kültür Devrimi sırasında söylenmesi yasaklanmıştır. Yazar o dönemde başka aydınlar gibi fikir suçlusu olarak hapisanelerde yatmıştır. Ancak Mao'nun ölümünden sonraki, aydınlara yönelik genel bir 'af' ile yazar kalemine yeniden kavuşmuştur.

Önsözünde bu romanın yazılış macerasını anlatan Abdurrahim Ötkür, önce hâlâ hayatta olan, o dönemki olayların içinde ve ya yakınında bulunarak olaylara bizzat tanık olan, olayları yaşamış olan çeşitli kişilerle tek tek konuşarak onları dinlediğini ve bugüne kadar Timur Halifenin türbesini yapmanın taş toprakla mümkün olmadığını, olmayacağını anladıktan sonra onu sözle yapmağa karar verdiğini, asıl kalıcı olanın da bu olduğunu anlatır. Roman yazılmadan önce uzunca bir hazırlık devri geçmiştir. Yazar bu eserinin halkının millî kimliğini bulmasında rol oynayacağından emindir ve eserini bir başlangıç sayar. Gerçekten de Uygurların tarihî romanını başlatan bu eserdir. Romanın önsözü, Uygur romanındaki hakim tür olan tarihî romanın önemini göstermektedir:

"Mukaddime

'Ayak izi-Birilerinin yürüdüğünü gösterir.' Kaşgar'lı Mahmut

O uzun sefere atlayıp çıktığımızda, daha genç idik. Şimdi ata binecek kadar büyüdü işte torunumuz. Az idik, o zor müşkül sefere atlayıp çıktığımızda biz.

Şimdi büyük kervan olduk, bırakarak çöllerde iz. Kaldı izlerimiz çölün her yanında, yokuşlarda da.

Kaldı nice aslanlar bozkırlarda kabirsiz. Yok, kabirsiz kaldı demeyin. O kırmızı kaktüslerin yetiştiği çöllerde, o kabirlerimiz hemen ertesi ilk baharda güllerle örtülecektir .

Kaldı iz, kaldı menzil, kaldı uzakta hepsi. İster çıksın kasırgalar, göçsün kumlar, bıraktığımız o izler hiç gömülmeyecektir. Gerçi atlarımız pek zayıf ama, kervan yoluna devam edecek ve bir gün bu izleri torunlarımız o da olmazsa torunlarımızın çocukları bulacaklardır³⁴.

---

³⁴ Metnin aslı:

"Yaş iduk müşkül seferge atlanıp manganda biz,
Emdi atka mingidek bop kaldı ene nevremiz.
Az iduk müşkül seferge atlanıp çıkkanda biz,
Emdi çong kervan atalduk, kaldurup çöllerde iz.
Kaldı iz çöller ara, gâhi davanlarda yene,
Kaldı ne ne arslanlar deşt çölde kabresiz.
Kabresiz kaldı demeñ yulgun kızarğan dalada,
Gül çiçekke pürkenür tañna baharda kabremiz.
Kaldı iz, kaldı menzil, kaldı uzakta hemmisi,
Çıksa boran, köçse kumlar hiç kömülmez izimiz.
Tohtımaz kervan yolıdın gerçi atlar bek oruk,
Tapkusi hiç bolmasa bu izni bir kün nevremiz,
ya evremiz.

Sayın okuyucular:

Öyle gazelleri yankılatarak, ucsuz bucaksız çöllerde gömülmez izleri bırakıp giden kervanlar seferlerine ilk yola çıktığı zamanlar, siz belki daha doğmamıştınız. Ya da doğmuş olsanız bile yaş 'çubukları at yapıp' oynuyordunuz belki; Belki de o savaşların birinde rüzgâr gibi uçan atlara binen kahramanlarla birlikte savaş meydanlarında kılıç oynatmışsınızdır; ve kim bilir dikenlikler içinde koşarken göğsünüzle yol açarak, tıpkı efsanelerdeki ejderhalar gibi ağızdan ateş püsküren topların önüne kendinizi attığınız zaman, vücudunuzun bir yeri yanmış gibi ve kendinizi tatlı uykuya dalmış gibi hissettiniz. Şimdi ise, vücudunuzdaki bu yara izlerine her baktığınızda o günler aklınıza gelir ve gülümsüyorsunuzdur. Kim bilir belki biraz önce hoş espirileriyle sizi güldüren arkadaşınızı şimdi kaktüslerin dibine gömmek zorunda kaldığınızda göz yaşlarına boğulmuşsunuzdur. Karanlık hücrelerin yuttuğu arkadaşlarınızı her düşündüğünüzde yüreğiniz ağlıyordur...

Ah kesilen başlar, dökülen kanlar, derya derya akan yaşlar...

Evet, evet. Bunların hepsi geçmiş, hepsi tarih, hepsi aydınlık dünya için verilen mücadeleler. Çünkü o zamanlar dünya çok karanlıktı. Bu karanlık dünyadan kurtulup, aydınlığa kavuşmak için bir çok yüce dağların ötesindeki mesafeleri aşmak gerekirdi. Tıpkı Maksim Gorki'nin söylediği gibi, Danko'ya benzer korkusuz klavuzlara ihtiyaç vardı:

"... Vaha öyle karanlıktı ki, dünya dünya olduğundan beri kaç tane karanlık gece geçtiyse, sanki onların hepsi birleşip buraya toplanmış gibiydi... Danko göğsünü birden bire kendi eliyle yardı ve kalbini koparıp alarak başından yükseğe kaldırdı. Kalp bir güneş gibi hatta güneşten de daha aydınlık parladı. İşte artık insanlığa olan yüce sevginin bu meşalesiyle aydınlanan vaha sessizliğe büründü. Karanlık aydınlıktan kaçarak çölün en ucundaki pis lağıma yuvarlanıp tıkdıldı..."

Eski İtalya'da, Kullar içinden çıkan Spartak, Sarınehir sahillerinden çıkan Bahadır şah Li Zicheng ve 'Teypinem' zamanının 'semavi şahı' Hong Şiuçuan, eski Rusyanın Kazak'larından olan Stefan Razin ile Yemilyan Pugaçev, Uçturfan şehrinden çıkan Rahmetullah Bey ile Kumul dağlarından çıkan Timur Halife. Bunlar işte o Danko gibi insanlardı.

Çin'de 2000 yıldan fazla hüküm süren feodal hanlığa son vererek, devlet toprağına ilk defa cumhuriyet bayrağını diken "Şinhai İnkılâbı"dır. Bunun ilhamıyla, Tanrıdağ eteklerinde de inkılâp fırtınalarının esmesine sebep olan Timur Halife, Uygur halkının içinden çıkan çok cesur "Fırtına Kuşu"³⁵ idi. Onun havalanması ile Kumul diyarında başlayan fırtına, halkın desteğiyle öyle şiddetlendi ki, üç yüz küsur yıllık Kumul şahlığının Kaf Dağı'na benzeyen ürpertici sarayı ve Ürümçi askerî hükümetinin dev siyah kanatlı kapıları zelzeleye uğrayıp, devrilmeye az kalmıştı. Tarihte geçen bir çok ayaklanmalar gibi, bu ayaklanma amacına ulaşamamış olsa da, hanlık sarayı ve Çin askerî hükümetinin devrilmez olmadığını halka ispat etmiştir. Halka güç ve umut vermiş ve bir çok tecrübe kazandırmıştır. Bu sebeple de Timur Halife yetmiş küsur yıldan beri hiç unutulmamış, Kumul halkının dilinde destan olup gelmektedir.

Bu kitap işte o Timur Halife'ye adanmıştır.

1936' ıncı yılının yazında, merhum Abdulkerim Abbas ile ikimiz Uçturfan'dan Ürümçi'ye öğrenime geldik. Lise dersleri başlayana kadar, 1931'deki Kumul çiftçiler ayaklanmasının önderi ve ayaklanmadan sonraki Şinciang (Doğu Türkistan) hükümetinin başkan yardımcısı olan Hocaniyaz Hacı'nın misafirhanesinde bir süre kalmak icabetti. Hacı

³⁵ Maksim Gorki'nin *Fırtına Kuşunun Türküsü* adlı şiiri (*Pesnya O Burevestnike*) 1901'de Jinz adlı Marksist dergide yayınlanmıştır.

öğlen yemeğini misafirhanedekilerle beraber yedi. Sofrada her konuda sohbet olurdu. Bir gün, Hacı gençlik çağlarındaki "Timur Halife yağlılığı"³⁶ savaşından anılarını anlatırken, Timur Halife'nin faaliyetleri, onun karakterinden, mizacından huyundan uzun uzun bahsetti ve sözlerinin sonunda, Hangcheng³⁷ kabristanlığında³⁸ Timur Halife için bir gumbât (türbe) yapma niyetinde olduğunu söyledi.

Sonra Abdulkerim Abbas ikimiz başbaşa kaldığımızda benden-Timur Halife hakkında senin de duydukların yok mu?-diye sordu.

Benim çocukluk zamanımda, Marihan ninemiz ile deveci Barat dededen bir çok hikâye ve efsanelerle birlikte "Timur Halife yağlılığı" hakkında dinlediklerimden aklımda kalanlarını ona anlattım. Abdulkerim Abbas bütün dikkatiyle dinledi ve Hang cheng kabristanlığına gitmeyi teklif etti.

Biz kabristanlığın yanındaki küçük mescidin önünde, başına sarık sarmış bir yaşlı adamla karşılaştık. Görünüşe bakılırsa, adam bu mescidin mezini(imamı) idi. Selâmlaşır hal hatır sorduktan sonra, Timur Halife'nin kabrini sorduk. Yaşlı adam: 'akrabası mı oluyorsunuz?' dedi. Bizi eski bir kabrin önüne götürdü ve 'Timur Halifenin kabri bu işte' dedikten sonra sözlerine ekledi 'Bu kabri kendi ellerimle yaptım.' Yaşlı adam devam etti: 'Buyurun oturun. Buraya kadar geldikten sonra, Fatiha okuyup gitmek var.' dedi ve kendisi okumaya başladı. Duadan sonra biz ceplerimizi karıştırıp, ne çıktıysa yaşlı adamın önüne koyduk. Dede bizim için de dua etti.

Abdulkerim Abbas dedeye bakarak: -Bu kabir çok eskimiş. Yenilesek olmaz mı veya bir gumbât yapsak iyi olur.- dedi.

-Çok iyi dediniz oğlum. Bir gumbât yapsaydık, ne iyi olurdu. Ama bu iş benim elimden gelmedi. Artık bu iş size kaldı- dedi.

Biz kabristanlıktan çıkarken, Abdulkerim Abbas -Adam çok anlamlı konuştu. Timur Halife için mutlaka bir gumbât yaptırmamız lâzım-dedi.

Ne yazık ki, bu gumbâtı yapmaya ne Hocaniyaz Hacı'nın, ne de Abdulkerim Abbas'ın ömrü yetti. Yılların fırtınalarında Timur Halife'nin kabrinin izi kaybolup gitti.

Yaşlı dedenin söylediği gibi, Timur Halife için bir gumbât yapmak, yine bir sonraki nesillere kalmıştı. Taş, toprak veya demir, betondan değil, kağıt beyazında, kalem siyahında yapılan bir 'gumbât' ancak nesilden nesile kalabilir diye düşündüm. Böyle bir gumbât ancak şimşeklere ve kasırgalara dayanıklı olabilir. Merhum A. Abbas'ın dediği de bu olsa gerek.

Kendimin nâtiyanlığıma bakmadan, böyle bir gumbât yapmak niyetiyle yıllarca arandım, didindim. Öğrendim, topladım ve nihayet yazmaya başladım. Ama, "On yıllık belâ"³⁹nın kasırgaları yazdıklarımı götürdü. Kalemim kırıldı.

Kalem kırıldı, elem ezdi kalbimi,⁴⁰
Cereyan çarpıp, keke etti dilimi.

³⁶ Yağlılık: Ayaklanma, savaş. Kelimenin kökü eski Türkçe'deki "yağı"(düşman)'dan gelmez.

³⁷ Çince isimdir.

³⁸ "Şimdiki Tecrübe Orta Okulu ile Ürümçi Belediye On Dokuzuncu İlk okulunun yerinde kabristanlık vardı."

³⁹ (1966- 76) 'Kültür Devrimi'ni kastetmektedir.

⁴⁰ Metnin aslı:

Kalem sundı, elem ezdi dilimni,
Şamal darıp, kekeç kıldı tilimni.
Kolum tutmaz, putum basmaz faleçmen,
Nemem birle kılay râzı ilimni!

Elim tutmaz, ayağım basmaz felcim ben,
Neyim ile râzı edeyim ilimi⁴¹ !

Bin kerre şükürler olsun, bahar geldi. Bahar yağmuru yağdı, suları taşı. Baharın kuşları ötüp, yüreğime ilham ve ümit, elime güç ve kuvvet verdi. Kalemime tekrar kavuştum. Şimdi yazmayıp da, ne zaman yazacağım!

Timur Halife, yakın çağ Uygur tarihinin kanlı sayfalarındaki büyük kahraman şahıs. O, tarihimizin göz yaşıdır.

Tarih, geçmişin basit hatırası değildir. Marks'ın söylediği gibi tarih 'amacının arayışı içindeki insanın faaliyetinden ibaret' olduğundan, tarihî konuda yazılan roman, tam anlamıyla hem gerçek tarih, hem bedii eserdir. Yani tarih bilgisi ile romancılık sanatının canlı kaynaşımı, tarih gerçeklerinin esas alınmasını gerektirir. Böyle bir eser müelliften (yazardan) tarihin derinliklerine inmeyi bilmesini ve tarih içinden ustalıkla sıçrayıp çıkabilmesini ister. Ben bu romanımda bu kurallara sıkı sıkıya bağlı kalmaya çalıştım. Çalışmanın ne sonuç verdiğini kararlaştıracak olan toplumumuzdur. Bu kitap hiç olmazsa, tarihimizdeki kahramanların basıp geçtiği izlerine ışık tutmada bir başlangıç olabilirse ne mutlu bana. Eksikleri sonrakilere doldurur. Yanlışları halk düzeltir.

Son olarak, bana Timur Halife hakkında bir çok anılarını anlatan Kumul Taratı'lı Rozi dede (104 yaşında 1983'te vefat etti) ve onun gibi ninelerimi, dedelerimi derin saygıyla anarım. Bir kısım tarih arşivleri malzemelerinden yararlanma imkânını veren parti yönetimine, bana çok sayıda el yazma tarih malzemeleri temin eden dostum merhum İsmail İbrahim'e, Abliz İsmayıl, Kerem Rahim, Abdullah Ahmedî, Abdullah Oşur ve Rakip Timur arkadaşlarıma buradan teşekkürlerimi sunarım!" (s. 7)

Romanın özeti.

1911 yılının yazı. Kumul dağlarında yaşayan Amankul adındaki genç avcı iki günlük avdan dönerken dağ başında bir kızın vahşî bir ayı tarafından kovalanmakta olduğunu görür. Amankul kızın yardımına koşar ve bileğinin gücüyle o güçlü, iri ayıyı öldürerek kızı ayının pençesinden kurtarır. Amankul buralara yabancı olan bu kızın giydiği kıyafetinden onun bir Kazak kızı olduğunu tahmin eder. Yırtıcı hayvanların çok olduğu bu tehlikeli dağ başında kimsesiz, tek başına gezen bu kızın gideceği bir yeri olmadığını farkederek. Amankul kıza eğer isterse kendisiyle beraber onun ailesine gelebileceğini söyler ve evde yaşlı annesi ve babasından başka kimsesi olmadığını da sözlerine ekler. Bunun üzerine başka seçeneği de olmayan kız Amankul'la beraber gitmeye râzı olur.

İkisi Amankul'un atıyla eve geldiklerinde, atın ayak seslerini duyup evden dışarıya koşan baba Seferkul ile anne Rabiahan⁴² oğullarının geldiğini görünce çok sevinirler. Oğullarının yalnız olmadığını, yanında oğluyla birlikte gelen yabancı bir kızın da bulunduğunu görünce, şaşırırlarsa da ama bunu belli etmeden kızı çok güzel karşırlarlar. Çünkü oranın geleneklerine göre gelen misafire (hiç tanımadığı biri olsa bile) 'neden geldiñ?' diye sormak ayıptır ve misafir kendisi neden geldiğini açıklayana kadar misafir etmenin dışında ona hiç bir şey sorulmaz.

41 İlimi: Memleketimi, halkımı.

42 Bayan isimlerinin sonuna eklenen "hanım" kelimesi Uygurcada "han" şeklinde kısaltılarak eklenir.

Bu aile Kumul'un dağlarında yaşayan, avcılıkla geçinen, kendi halinde, fakir, iyi kalpli bir ailedir. Amankul bu yaşlı karı kocanın tek çocuklarıdır. Amankul yemekten sonra, kızı nasıl bulunduğunu anne ve babasına anlatır. Çok etkilenen Seferkul ve Rabiahan kıza öz kızları gibi kucak açar. Onun üzerine titrerler. Kızın adı Aysulu'dur. (Sulu: Kazakçada güzel anlamına gelir) Kazak kızı Aysulu, güzel bir kızdır. Utangaç, çekingen, sessiz bir kız olan Aysulu bir süre sonra, ailenin bir ferdi gibi olur.

Gün geçtikçe Aysulu'nun içinde sakladığı, onu için için yiyen bir derdi olduğunu anlayan aile fertleri çok merak etse de ondan ne derdi olduğunu soramazlar. Ama onun için çok üzülmüşler, Aysulu'nun derdini içine atarak hasta olacağından endişe ederler. Aslında buna sessizce ve gizlice en çok üzülen Amankuldur. Çünkü o kıza karşı gün geçtikçe bir şeyler hissetmektedir) herkes onun mutlu olması için bir şeyler yapmak ister. Sonunda Rabiahan nine kızla konuşmaya karar verir. Kız kendine karşı en az öz annesi kadar şefkatli olan bu nineye nihayet açılır ve başından geçen olayları anlatır.

Aysulu Altay'daki Mori dağlarında hayvancılıkla uğraşan zengin bir ailenin tek kızıdır. O ailesinin çobanına âşık olur. Çobanın adı Cumatay'dır. Efendisinin kızını istemeye Cumatay'ın ne maddi imkânı vardır, ne de mevki uygundur. Birbirlerini seven bu iki genç böyle çaresizlik içindeyken, başka bir mahalleli Binbaşı (Okurday) Aysuluyu oğluna istetir. Babası yüklü bir başlık parası karşılığında Aysulu'yu Okurday'ın oğluna vermeyi kabul eder. Kızın fikrine kulak asan kim. Bu evliliği istemeyen kızının gözyaşlarına dayanamayan annesi, paraya düşkün babasını ikna edemez. Kız umutsuzluğa kapılıp intihar etmek üzereyken sevgilisi Cumatay kıza kaçmayı teklif eder. Onu kimsenin tanımayacağı Kumul dağlarına götüreceğini anlatır. Kız kabul eder. İki at hazırlayan Cumatay, bir gün gece yarısı Aysulu ile birlikte gizlice yola çıkar. Bir kaç gün dağları, çölleri aştıktan sonra Kumul'un Nerinkir dağına gelirler. Ama onlar kaçabildiklerini zannederken, burada arkalarından iz kovalayıp gelmekte olan üç atlıyı farkederler. Genç sevgililer onlardan kaçıp dağa tırmanarak tepenin tam ortasına geldiklerinde arkadan gelen adamların attıkları kurşunlar atlarına isabet eder ve atlar ölür. Kovalayanların maksatları onları canlı yakalamaktır. Kızın babası tarafından gönderilen bu adamlar, onları yakalayıp geri götürmek için gelmişlerdir. Atlarından ayrılan sevgililer yaya kaçmaya devam ederler.

Aysulu ve Cumatay tepede, adamlar aşağıda kovalamaca devam etmektedir. Cumatay ve Aysulu rasgele iri büyük taşları aşağıya adamlara doğru yuvarlarlar. Ardı ardına yuvarlanan taşlardan çıkan büyük gürültüyle beraber koyu toz duman kalkar. Adamlar bu gürültü ve duman içinde birden kaybolurlar. Cumatay onları öldü sanıp ayağa kalkar ve adamların silâhlarını toplamak için aşağıya doğru yürürken aniden gelen bir el ateşle birlikte Cumatay yere yığılır. Öfkelenen Aykız tırmanıp gelmekte olan birinin üzerine tekrar taş yuvarlar. Bir süre sonra adamın taşlar altında ölü olarak yattığını görür. Aysulu Cumatay'ın yanına koşar ve Cumatay'ın kanlar içinde baygın yattığını görünce dünyası kararır. Cumatay kendine geldiğinde ise Aysulu'ya ancak şunları söyleyebilir: "Affet beni sevgilim. Seni annen ve babandan ayırdım, zor

günler yaşattım. Kader öyle olsa gerek. Hakkını helal et." diyerek belindeki deri kemeri ile bıçağını çıkarıp kıza verir. Cumatay Aysulu'nun kollarında hayata veda eder. Aysulu kendini yerlere atar saçlarını yolar ve artık yaşamının kendisi için haram olduğunu düşünerek intihar etmek ister. Cumatay'ın cesedine sarılıp bıçağı göğsüne saplamak için yukarı kaldırdığı sırada yüreğinden çıkan bir ses ona "Dur, sevgili Cumatay sana bu bıçağı kendini öldür diye mi vermişti? Hayır asla, intikam al diye verdi. İntikam almak için yaşamak gerek." der gibi olur.

Daha sonra Aysulu Cumatay'ın cesedini taşlarla kapatarak kendi elleriyle gömer ve etrafında üç kez döndükten sonra, sonsuza kadar vedalaşarak oradan ayrılır. Dağları, kırları aşar ve bir gece iki gündüz yürüdüktan sonra o ayının saldırısına uğrar. Aslında Aysulu yolunu kaybetmiştir ve dağ başında bir gece iki gündüz hep aynı yerde dönüp dolaşmıştır.

Aykız'ın⁴³ başından geçen bu olayları dinleyen Amankul ailesi çok duygulanır ve Cumatay'ın gömüldüğü yeri bulup onun mezarını buraya taşımayı ve ona güzel bir kabir yapmayı kararlaştırırlar. Ama Aykız bu fikre karşı çıkar. Çünkü, birincisi, etrafta Seferkul ailesi için 'evine nikâhsız kız getirdi' diye zaten yeterince dedikodu olmaktadır. Bununla daha da fazla dedikoduya sebep olup Amankul ailesini yıpratmak istememektedir. İkincisi, kendisinin bu aileye yeterince problem getirdiğini, artık onlara daha fazla zahmet veremeyeceğini düşünmektedir. Bu yüzden Aykız onları durdurmak için, buraları tanımadığından dolayı mezarını artık bulamayacağını söyler. Ama Amankul ve ailesi ısrarla, Cumatay için hiç olmazsa gömüldüğü yerde kabir yapmaya Aykız'ı zor da olsa ikna ederler.

Ertesi günü Amankul ve baba Seferkul Aykız'ı da yanlarına alarak Cumatay 'ın kabrini bulmaya üç atla yola çıkarlar ve sonunda mezarı bulurlar. Ona güzel bir kabir yaparlar. Evlerine dönene kadar gece yarısı olur. Ertesi günü evlerinde bir keçi kurban ederler. Mahalleliyi eve davet ederek Kur'an okuturlar ve yemek verirler. Misafirler gittikten sonra Aykız Cumatay'ın kendisine verdiği bıçağı ve kemeri Amankul'a teslim eder. Amankul ihtiramla bıçağı teslim alır ve dudacağına değdirdikten sonra bunu ömrünün sonuna kadar saklayacağını söz verir. Bütün bunlardan sonra Aykız derdini birazcık unutmış gibi olur ve yüzü gülmeye başlar.

Artık Amankul ile Aykız'ın düğün hazırlıkları yapılmaktadır. Ama bir gün akşam eve beklenmedik bir misafir gelir ve bu ailenin bütün huzurunu kaçıır. Bu gelen Niyaz dorga⁴⁴ (Ağa) tarafından gönderilen elçi A(h)mettir. Amet'in dediğine göre mahallenin ağası Niyaz dorganın şımarık oğlu Hamuş, Aykız'a âşık olmuştur. Yarın akşam imamı alıp geleceklermiş ve nikâh yapıp kızı götürceklermiş. Bundan Seferkul ailesinin haberleri olsun ve hazırlıklı bulunsun diye Amet'i göndermişlerdir.

⁴³ Aysulu'ya Rabiahan nine bir gün Aysulu'ya Ay gibi güzel bir kız olduğunu ve bundan sonra ona Aykız diyeceğini söyler. O günden sonra her kes ona Aykız diye hitap eder. Böylece ona Aykız adı yerleşir.

⁴⁴ Dorga ya da daruga: Mogolça idareci, yönetici anlamındadır. Kumul'da bir dorganın mertebesi Kaşgar tarafındaki binbeği ile eşittir.

Bu durum karşısında ailedekiler çok üzülürler. Huzurları kaçar. Buralarda Dorgaya karşı gelmek, çok kötü sonuçlar doğurabilir. Yaşlı karı koca Aykız'ı öz kızı gibi sevdikleri için öyle üzülür ki, her şeyi göze alıp elçi Amet ile korkusuzca tartışır. Elçi Amet tehdit edince çılgına dönen Amankul onu dövmek üzereyken, kapının arkasında bütün bu tartışmaları duyan Aykız kapıyı sertçe iterek içeri girer ve elçi Amet'e Kazakça şiveyle "bilmiş ol, bu evden ancak benim ölüm çıkar" diye bağırır. Amankul Amed'i evden atar.

O gün geç saatlerde dışardan Seferkul'un "kara yıldı" adını verdiği av köpeğinin havladığını duyunca yine birilerinin geldiğini anlarlar. Amankul hemen dışarıya çıkar, ama bu gelen kişi, romanın asıl baş kahramanı Timur'dur. Ailedekiler çok sevinirler. Başlarından geçen bu olayları ona anlatırlar. Ertesi gün olacakları nasıl durduracaklarını beraberce kara kara düşünürler. Bütün konuşmaları içerdeki odada oturup işiten Aykız, Anne Rabiahan'ı çağırarak onunla özel konuşmak ister ve Rabiahan'a hemen yarından itibaren onların gelini olmak istediğini söyler. Rabiahan bu haberi sevinç göz yaşları içinde dış odada onu merakla bekleyen erkeklere haber verir. Zaten hepsinin aklından geçirmiş olduğu ama söylemeye cesaret edemediği bu karar herkesi çok mutlu eder.

Aynı gün akşam Niyaz dorga'nın evinde, elçi Amet olan biteni: Seferkul'un ona nasıl kızdığını, oğlu Amankul'un ise üzerine nasıl yürüdüğünü Niyaz'a anlatır. Niyaz çok kızar ve yarın Seferkul'un evine bizzat gidip onun haddini bildireceğini, sonra güzel Aykız'ı zorla alıp getireceğini söyler. Bu fikre karşı çıkan İmam Hoşur, Niyaz'a şöyle akıl verir: "Sabredin dorgam, -dedi imam Hoşur, -Gevher taşa vurulmaz. Siz yurt büyüğünüz. O ihtiyar kul az ihtimalle de olsa, size cevap verirse o zaman hiç iyi şeyler olmaz, buna değmez. Üstelik o Amankul dediği haramzadesi çok asabi, saldırgan biridir."

Bu iki şahs konuşmasını şöyle sürdürür:

"-Yani ben mi onlardan korkmam gerekir demek istiyorsunuz?"

-Hayır, hayır. benim demek istediğim-imam Hoşur sözünü devam etmedi.

-Evet, ne demek istiyorsunuz? Ne dersiniz deyin ama o Kazak kızını mutlaka evime getirmem lâzım. Oğlum Hamuş'a karı lâzım bu bir. İkinci bana bir hizmetçi lazım. Biliyorsunuz iki sene evvel oğlum Hamuş'u evlendireceğim diye çok masrafa girdim. Bu pezevenk yumuşaklık edip kızı tutamadı, kaçtı. Şimdi bu bedava gelin hiç kaçırılır mı?

Ha işte -dedi imam dalkavuk gülüşüyle devam edip-ben de bir taşa iki kuş vuralım demek istiyordum .

-Evet, söyleyin bakalım.

-Amed'in sözlerinden anlaşılıyor ki, bu Kazak kızı Seferkul'un evinden ancak benim cesedim çıkar demiş, öyle değil mi? -sordu İmam.

-Öyle, öyle,-dedi Amet -çok yaman bir kız görüntüyor. bu sözleri söylerken gözlerinden ateş fışkırıyordu ki ben onun gözlerine bakamadım bile.

-Gördünüz mü işte dorgam, dedi imam, -çıplak sudan korkmaz derler ya. Eğer sizin dediğiniz gibi yaparsak, bu kız bir delilik yapıp da intihar ederse ne oğlunuza karı, ne size hizmetçi kalır. Öyle değil mi?

Niyaz dorga keçi sakalını parmaklarına dolayarak düşünceye daldı. Hoşur İmam bu kadar yıl sonra kendi sözünün Niyaz'ı ilk defa etkilediğini görünce çok keyiflendi ve konuşmasını kesti.

-Öyleyse ne yapacağız imam-dedi Niyaz, biraz yumuşayarak.

Hoşur imam kendince 'dorga bundan sonra her bir işini bana danışacak' diye kafasından geçirirken, daha da mağrur konuşmaya başladı: -Yarın Cuma. Uzak ve yakından herkes Cuma namazına gelir. Cumadan sonra ben cemaate Seferkul'un evinde, bizim dinimize muhalif bazı işlerin olduğunu ilân edeceğim(açıklayacağım). Ondan sonra şeriat namına bir fetva çıkaracağım. O Kazak kızını, yurdun büyüğü olan size teslim etmesini söyleyeceğim ve dorgamızın evinde de bu şekilde kalmasının uygun olmayacağını söyleyerek bu kızı derhal oğlunuz Hamuş Bey'e nikâh yaptırmak gerektiğini anlatacağım. Cemaat karşı gelemez. Ondan sonra efendim, cemaatle beraber gider kızı kendim size getiririm. Kazak'lar da müslüman olduğuna göre o kız da şeriat hükmüne baş egecektir. Böylece ne şiş yanar ne kebab. Ne dersiniz dorgam?

-Vay İmamım, Allah size uzun ömürler versin. Bu güzel fikir nasıl geldi aklınıza." (s. 54)

O akşam konuşulandan haberdar olan Niyaz dorganın çobanı, ertesi günü sabah erkenden Seferkul'un evine koşar ve akşam imamın söylediklerinden Seferkul'u da haberdar eder. Çobanla Seferkul'un çok eskiye dayanan samimiyetleri vardır. Seferkul ailesine yapılmak istenen bu haksızlık, kendine yapılan haksızlıktır diyerek bunu Seferkul'a söylemeyi borç bildiğinden o gene sabaha kadar uyumamıştır.

Cuma namazı için mesçitte herkes yerini almıştır. Niyaz dorga, Timur hoca, Seferkul, Amankullar hepsi oradadırlar. Namaz kılındıktan sonra imam aynen akşam planladığı gibi konuşma yapar ve sonra cemaate: "Haydı, Seferkul'un evine kızı almaya gidelim" deyince Timur müdahale ederek söz alır ve Kazak kızının zaten nikâhlı olduğunu, artık onun Amankul'un helal eşi olduğunu açıklar. Şaşkına dönen İmam: "Ben burada dururken, onlara nikâhı kim kıydı?" diye çok kızar. Timur kendisinin kıydığını söyler ve kendini cemaate tanıtır. Timur başka mahalleden olduğu için, buralarda fazla tanınmamaktadır. Tartışmalar sonucunda Niyaz, oğlu Hamuş ve imamlar camiye kızgın halde terkederler. Çünkü onların asıl amacı herkesin önünde ortaya çıkmıştır. Timur ve Amankul böylece bu savaşı kazanmış olurlar.

Ertesi günden itibaren Seferkul ailesi bu olayı unuttur. Amankul avlanmaya gider. O günlerden bir sabah Seferkul aniden rahatsızlanınca, Aykız kayın pederinin yerine, koyunları otlatmaya götürür. Aykız kaynanası ve kayınpederinin ona, gitmemesi için yaptığı ısrarlarına rağmen koyunları alıp götürmüştür. Ama akşam hava karardığında Aykız'ın hâlâ dönmemesi yaşlı karı kocayı çok meraklandırır. İki kapıda Aykız'ın yolunu gözlerken, onların "Kara yılıpız" adını verdiği av köpeği tek başına yaralanmış halde eve döner. Köpek ağır yaralandığı için sürüne sürüne gelmektedir. Yanında ne Aykız vardır ne koyun sürüsü. Bu hali görünce

Aysulu'nun başına bir şey gelmiş olduğunu anlayan anne ve baba perişan olurlar. Komşuları onları sakinleştirmeye gelirler. Ertesi günü mahalleye "Aykız'ı Ayılar yemiş, Aykız ölmüş" gibi bir haber yayılır. Bu haber Niyaz dorganın da kulağına gider. Bu olayda onun parmağı yoktur ve o da en az Seferkul kadar masum ve huzursuzdur. Ama ikisinin huzursuzluğunun sebepleri tabii ki ayndır.

Niyaz'ın amacın geçmeden hikâyeyi biraz anlatmak gerekir. Doğu Türkistan'ın doğusunda, Çin sınırlarına en yakın olan bölgenin adı Kumul'dur. Romanda geçen olaylar işte bu Kumul bölgesinde cereyan eder. Kumul bir vilâyettir. Üç nahiyesi vardır. Üç nahiyeden biri olan dağlık bölge Arıtürk nahiyesine bağlı Koray adında bir köy vardır. Koray'ı yazar şöyle anlatır:

"Koray-Kumul'un kuzeyinde, Tanrıdağ dizisinin tam merkezinde olan dağlık köydür. Onun kuzey ve doğu tarafı çok yüksek dağlarla kaplı olup, batı ve güney tarafları, yamaçtır. O zamanlar Irgaytu, Kızıl yar, Koray, Nerin, Törük ve Köşöte'den ibaret altı mahalle bir dorga'lık yerdir. Bu mahalleleri içine alan bölgeye Koray deniliyor. Köşöte'nin haricinde bu mahalleler Tömürti adındaki dağdan gelen ırmağın etrafında kurulmuştur." (s. 48)

Devri daha iyi anlamaya yararlı olması için, kitaptan bazı alıntılara yer vermek gerekir:

"Üç yüz küsur yıl süren Kumul Padişahlığının son vekili olan Şahmaksut şahlık döneminde (miladı 1875-1928) Kumul dağlarını on ikiye bölerek idare etti. Bu on iki dağın adları şöyledir: Taratı, Koray, Taşar, İdir, Bağdaş, Hatuntam, Şopul, Bay, Arıtürk, Nom, Türköl, ve Nerinkir. Her dağı birer dorga yönetirdi. Nerinkir Kumul'un kuzeyindeki Tanrıdağ'dadır. Kumul'dan Barıköl'e giden yol, Köşöte kayalarından uzanıp Nerinkir dağlarının eteğinden geçerdi. Tarımla da uğraşan Nerinkir'liler hayvancılıkla yaşamlarını sürdürürlerdi.

Amankul Nerinkirli Seferkul adlı çobanın oğlu idi. Seferkul anne babasının ödeyemediği borçları yüzünden 15 yaşındayken şah sarayına kul olarak alınmıştı. Sarayda önce ufak tefek, getir götür işlerini yaptı. Atlara baktı. Sarayın at arabalarını sürdü. Şahın tahtirevanını taşıdı. Seferkul sarayda geçen yıllarının çoğunda o tarafı Pekin, bu tarafı (Doğu Türkistan'ın) Moriy, Guçung, Altay, Çöçek, Ürümçi, Turfan, yollarında şahın ticaret kervanlarına klavuzluk yaptı. Seferkul'un yirmi beş yıllık ömrü bu şekilde sarayda çalışarak geçti.

Şahmaksut elli dört yıllık şahlık(iktidar) süresi içinde Pekin'e, Mançoriya imparatorunun huzuruna on küsur sefer teşekkür ziyaretine gitmiş ve bu ziyaretlerle yetki alanını tam 18 sefer genişletmişti. Maksud Şah Pekin'e yaptığı seferlerin birinde memleketine dönerken yolda bir gece bir rüya gördü. Rüya tabircileri bu rüya için: "Eğer sarayın eski kullarından birini şah serbest bırakırsa, şah hazretlerinin itibarı daha da artacak" diye tabir ettiler. Bunun üzerine Şahmaksud yüzlerce saray kullarının içinden Seferkul'u seçip serbest bıraktı ve onu memleketi olan Nerinkir'e gönderdi.

Seferkul kulluktan âzâd olduğunda kırk yaşa gelmiş, anne babası çoktan ölmüştü. O yüzden akrabaları ve cemaat onu bu dünyadan evlatsız gitmesin diye Rabia adında bir dulla evlendirmişlerdi. Bir sene sonra Rabiahan(ım) bir erkek çocuk doğurdu. Seferkul 'oğlum benim gibi kul olmasın, Allah onu korusun, Allah'a emanet olsun' diyerek oğlunun adını AmanBey⁴⁵ koymuştu. Ama Seferkul'un oğluna bu ad yerleşmedi. Çocuk 7-8 yaşına

⁴⁵ Aman: Uyurca'da sağ salım anlamındadır. Mesela: "Aman boluñuz- Sağlıcaklı olunuz" demektir.

geldiğinde mahalledekiler onu hep 'Aman Bey' değil 'Amankul' diye çağırıyorlar. Çocuk da artık 'adın ne?' sorusuna 'Amankul' cevabını verir oldu." (s. 12)

"Bu öyle bir dönem idi ki, 9'uncu sülale Kumul şahı olan Şahmaksud 1875'te tahta oturduğundan itibaren "Tarhanlık casak" rejimini çok sıkı icra ederek zâlimlikte kendinden önceki padişahların hepsini geride bırakmıştı.

Mançoriya hanlığından kendisine verilen imtiyaza göre, Kumul şahı Şahmaksud, hiç bir Doğu Türkistan yerli hükümetine değil de, doğrudan Pekin'deki Mançoriya hanlığına bağlı idi.

Yerli halk, Şahmaksud ve onun Beylerine ait onbinlerce hektarlık tarlalarına her ay beş gün tohum ve araçlarını kendileri getirerek bedava çalışma mecburiyetleri vardı. Ondan başka toprak vergisi, su vergisi, tuz, can ve kan vergisi v.s. gibi otuz çeşit vergi ödemek zorundaydılar." (s. 33)

"Dağ halkının hali daha da beterdi. Şah'a ait beş yüz bin koyun, keçi, yirmi bin at, otuz bin inek ve sekiz bin deveye karşılıksız olarak bakmak zorundaydılar. Üstelik her koyunun birer kuzu, her atın yılda birer tay vermesi, her ineğin birer dana, her devenin her yıl yavru olması şart koşulurdu. Herhangi bir doğal afet ve başka durumlarda bu şartlar dikkate alınmaz ve her yılın son baharındaki sayımda bir dişi hayvana bir tane daha mutlaka eklenmesi beklenirdi. Hayvanlardan birini bile kurtlar yemeyecek, hırsız çalmayacaktı. Hayvanlar göçen kar altında kalmayacak, dağ başından düşmeyecekti. Böyle bir durumda o açığı çobanların kendilerinin kapatması şarttı. Bunun adı "Demir çarva" dır. Her sene son baharda yapılan "Demir çarva"⁴⁶ sayımında hesabı tamamlayamayan yüzlerce çoban ailesi perişan olur, bir çoğu da bu yüzden han sarayına kulluğa götürülürdü. (s. 35)

Aykız'ın kaybolmasından bir gün önce "Demir çarva" sayımı için saraydan adamlar dağa çıkmıştır. Nerinkir dağına saraydan gelen yirmi kadar kişi buranın dorğası olan Niyaz'ın evine konuk olur. O gün bu misafirler için Niyaz Dorga büyük ziyafet verir. Onlara hoş görünmek için başka dağın zenginleri de bu misafirleri ağırlama yarışına girerler. Çünkü "Demir Çarva" sayımı, dorğası, zengini, fakiri hepsini pençesine almış ve herkesin korkulu rüyasıdır.

Niyaz dorganın evindeki ziyafet bittikten sonra sayımcıların başı olarak gelen Kadıbey hoca, Niyaz dorga'ya şöyle der: "Şehzâde Beyim sizden bu dağın 'güzel kokulu çiçek'lerinden göndermenizi istedi. Ama geçen seferki gibi çabuk solanlardan olmasın diyor". Bu şehzâde dedikleri Şahmaksud'un biricik oğlu Nazar'dır⁴⁷. Onun 'çiçek gönder' demesi 'güzel kız gönder' anlamına gelir.

Niyaz Dorga Aykız'ı oğluna alamadıktan sonra, Aykız'ı Şehzadeye gönderip onu memnun ederek gözüne girmek ister ve Kadıbey'e Şehzade için bu sefer çok güzel bir kız göndereceğini söyler. Bu haber Şehzadeye bir müjde-olarak önceden gider. Ama bu konuşmaların ertesi sabahı Aykız'ın kaybolduğu haberini duyunca Niyaz Dorga ne yapacağını şaşırır. Aykız'ın kaybolma

⁴⁶ Çarva: Hayvancılık.

⁴⁷ Şahmaksud'un şımarık oğlu şehzade Nazar hep başkalarının güzel kızları ve karlılarına göz koyan, afyon kullanan, ahlâksızın biridir. Kumul halkı onu hâlâ nefretle anar.

olayı şöyledir: Kayınpederi hasta olduğu için onun yerine Aykız elli altmış koyunu olatmaya kendisi götürür.

Niyaz dorganın oğlu Hamuş, babasının Aykız'a kendisinin âşık olduğunu bildiği halde, onu şehzadeye göndermek istediğini duyunca çok içerler. O bunun üzerine elçi Amet (kızı istemeye gönderdiği adam) ile bir kişiyi daha yanlarına alarak Aykız'ı kaçırmak için peşine düşerler ve Aykız'ı koyunlarını olatmakta olduğu yerden atlarıyla gelip kaçırlar. Aykız karşı koyarak direnirken Kara yıldız (Amankul'un av köpeği) onu koruyarak Hamuş'u ısırıp yaralar. Onlar kızın tek koruyucusu olan köpeği vururlar. Ancak kurşun köpeğin ayağına isabet eder. Bu fırsatta Aykız'ı apar topar el ayaklarını bağlayarak kaçırlar.

Ertesi güne kadar Aykız'ın nerde olduğu hakkında hiç bir haber alamayan Niyaz dorga, kendini yiyip bitirirken yeni bir haber mahalleye yayılır: elçi Amed'i kurtlar yemiştir. Cesedini gören kişi, kuşların onu yemekte olduğunu da açıkça görmüştür.

Niyaz Dorga bunu öğrendiği zaman oğlunun bu işle ilgisi olduğuna inanır ve oğlu Hamuş'la konuşmak için onu yanına çağırır. Niyaz Dorga oğlunun yara bere içinde olduğunu görünce ondan şüphe etmekte yanılmadığını anlar. Hamuş önce babasına hiç bir şey bilmediğini söylese de babasından iyi bir dayak yiyince her şeyi itiraf eder: Aykız'ı kaçırmayı başaran Hamuş ve arkadaşları onu baba evine getirmenin tehlikeli olacağını düşünerek ortalık yatışincaya kadar aşağı mahalledeki akrabalarının evine götürmeyi uygun bulurlar. Orası gözden uzak ve sakindir. Aykız'ı aşağı mahalleye götürme görevi Amet'e verilir. Amet Aykız'ı götürür. Hamuş yaralı olduğu için öbür arkadaşının yardımıyla evine döner. Ama ondan sonra Hamuş, ne de Amet'ten ne Aykız'dan hiç bir haber alamamıştır. Ondan sonrasının ne olduğu konusu bir sır olmuştur. Aslında Aykız ve Amet aşağı mahalleye hiç gitmemiştir.

Amet iki atın birine kendisi binmiş, öbürüne el ve ayakları sıkı bağlanmış olan Aykızı yüzükoyun atın sırtına bindirmiş giderken, tesadüfen avdan dönen Amankul onları uzaktan görür. Gözlerine inanamayan Amankul gidip Aykız'ı Amet'in elinden kurtarır. Şaşkına dönen Amet Amankul'a kendisini öldürmemesi için yalvarır, Amankul çok kızmış olmasına rağmen, onu öldürmek niyetinde değildir. Onun çocuklarını düşünerek Amet'i affeder ve ona tabanca ve bıçaklarını geri verir. Amet tabancayı eline alır almaz Amankul'u tekrar öldürmeye yeltenir. Tabanca tutukluk yapıp patlamayınca telâşa kapılan Amet geri kaçarken ayağı kayıp yüksek tepeden aşağı düşer ve orada ölür. Düştüğü yer yoldan epeyce aşağı, çukur bir yer olduğu için, cesedi ancak kuşlara yem olur. Amankul'la Aykız artık eve dönmenin tehlikeli olacağını düşünür ve öbür dağdaki akrabalarının evine giderler. Amankul Aykız'ı akrabalarına emanet bıraktıktan sonra geceleyin yol yürüyerek evine döner. Evde beklemekten perişan olan anne babasına olanları anlatır. Yaşlılar Aykız'ın sağ olduğunu öğrenince çok sevinirler ve rahat bir nefes alırlar.

Kadıbey 'bulduğun kızı görelim' diye Niyaz'ı sıkıştırmaktadır. Niyaz Dorga sonunda kızın kaybolduğunu Kadıbey'e anlatmak zorunda kalır. Anlatırken oğlu Hamuş'u bu işe hiç karıştırmadan anlatmaya özen gösterir. Bu olayda sadece Seferkul ve Amankul'u suçlar. En sonunda konuyu saptırmak için buralarda Timur adında esrarengiz birinin peydahlandığını anlatır. Bu adamın halk arasında marangoz sıfatıyla mahalle mahalle dolaşarak halka, Pekin hanlık imparatorluğunun devrilmek üzere olduğunu anlattığı ve Şahmaksud'u da devirmek için halkı ayaklanmaya kışkırttığı konusunda uzun uzun edindiği bilgileri nakleder. Onun halka güç birliğinde savaşarak Şahmaksud'u devirdiklerinde neler olacağını, bu zulümlerin nasıl sona ereceğini tefsilatıyla nasıl anlattığını söyler. Aykız'ın kaçma olayının arkasında da Timur adlı bu marangozun olabileceğini, çünkü Timur'un Seferkul ailesiyle çok içli dışlı olduğunu anlatır. Niyaz dorga Kadıbey'den Timur'u ve onun tehlikeli hareketlerini Şah hazretlerine anlatmasını ister. Bu haber Kadıbey'i sarsar ve onun buradaki ortağı Seferkul ailesine mutlaka bir ders vermek gerektiğini düşünür. Onlar ne yapacaklarını planlarlar.

Sayım bitmek üzeredir. Bir çok aile perişan olmuş durumdadır. Rüşvet verenler ucuz kurtulmuş, veremeyenler sürünmektedirler. Buralarda yaşayan dağ halkı için yılın en kâbuslu dönemi olan bu günlerden bir sabah, ün yapmış avcı, usta nişancı Tohti Mergen⁴⁸'in kendini tavana asarak intihar ettiği haberi dağda bomba gibi patlar. Nerinkir tarihinde böyle intihar olayı ilktir. Çünkü Uygurlarda intihara çok kötü gözle bakarlar. (Genelde imamlar intihar edeni müslüman kabul etmedikleri için, cenaze namazını bile kılmazlar) Tohti Mergen'in intihar sebebi ise 300 tane koyun borçlu çıkmasıdır. Artık saraya ailece kul olarak götürüleceğini, mal mülkü ise pašalık⁴⁹ olunacağını duyunca bu haksızlığı kendine yediremeyen, bu güçlü kuvvetli bir mergen intihar etmiştir.

Sayım sırasının bir türlü kendisine gelmediğini gören Seferkul bir tatsızlık olacağını hisseder. Nihayet sıra Seferkul'a gelir ve onu sayım sonuçlarının işlendiği avluya çağırırlar. Geçen sene borç kalan otuz koyun ile Aykız kaçırıldığında onunla beraber kaybolan elli koyunla toplam borç seksen koyun olması gerekirken, 280 koyun borç çıkarırlar. Buna doğal olarak itiraz edince, çok kötü dayak yer. Onu döverlerken dayanamayıp üzerine kapanan karısı Rabiahan'ı da kocasına katarak bayılana kadar döverler. Haberi alan Amankul oraya gelir ve onları durdurmak ister ama engel olamadığı gibi kendisi de bağlanıp dövülür. Sonra Amankul'u, onun gibi borçlu bir çok delikanlıyla beraber Nom⁵⁰ zindanlarına sürgün eder.

Şahmaksud'un sarayındaki durum: Şahmaksud'un hanımı Pucung ağaç,⁵¹ Şah'ın kendisiyle pek ilgilenmediğinden yakınıp onu kıskanmaktadır. Herkes ona 'Pucung ağaç'

⁴⁸ Mergen: Uygurca'da usta ok-yay nişancısı, kahraman demektir.

⁴⁹ Padişah'ın hazinesine katılmak.

⁵⁰ Nom: Kumul'da en azılı canilerin sürgün edildiği, yılın üç yüz altmış günü hep fırtınalı ve doğal şartları son derece kötü olan meşhur sürgün bölgesidir. Nom'a sürgün edilenler çoğunlukla geri dönemezler.

⁵¹ Ağaç: Ağa-abla demektir. Yani ablaların ağası. Bu eskiden sadece padişahların hanımları ve kızları için kullanılırdı. Artık soylu ailelerden gelen hanımlar için ara sıra kullanılmaktadır.

demeye alışmış ve gerçek adı unutulmuştur. Kimse onun gerçek adını bilmemektedir. Pucung Ağaça'nın annesi Mihribanu Kumul'un sekizinci Şahı, yani ilk kadın şahıdır. O aynı zamanda Kumul'un yedinci şahı Muhammet Beşir hanın hanımıdır. Muhammet Beşir'in hanlık devri 1864 yıllarındaki Doğu Türkistan'ın Hotan, Yarkent, Kaşgar, Aksu, İli, Ürümçi, Kumul gibi büyük şehirlerinde meydana gelen Mançuriya hükümetine karşı ayaklanmanın karışık yıllarına rast gelir. O zaman Muhammet Beşir Han Mançuriya hanlık tarafını tuttuğu için Kumul ayaklanmacıları tarafından hanlık devrilerek Muhammet Beşir Han öldürülür. Hanımı prenses Mihribanu oğlu Gulameddin ile iki kızını alıp Kumul dağlarına kaçar ve oralarda bir süre saklanır. Sonra Kumul'da daha fazla kalmanın tehlikeli olacağını düşünerek Doğu Türkistan'ın güneyindeki Kaşgar'a bağlı Yenihisar bölgesine gidip yerleşir. Kumul şahının ölmesi, prensesleri ve şehzâdesinin kaçmasıyla Kumul şahlığı bir müddet ortadan kalkar. Daha sonra Çinliler halk ayaklanmasını bastırır ve hakimiyeti tekrar ele geçirir. Mançoriya hanlığı Kumul'un stratejik yerinin önemini göz önünde bulundurarak, hemen Mihribanu'yu Yenihisar'dan bulup Kumul'a getirir ve resmen onu kocasının yerine padişah ilân eder. (çünkü tek oğlu Gulameddin doğuştan felçli olduğundan onu şahlık görevine getirmek mümkün değildir). Böylece Kumul'un bir süre ortadan kalkan hanlık tarihi Mançoriya hanlığının eliyle tekrar başlar. Stratejik önemi dolayısıyla Kumul'un yönetimini yasak kent (Pekin) doğrudan elinde tutmuştur.

Mihribanu Şah olduktan sonra, ayaklanma yıllarında harab olan yerleri onarmak, yol, köprü ve su yolları inşa ettirmek, boş kalan bir sürü tarım yerlerini açmak v.s. gibi bir çok iyi işleri yapar. O arada büyük kızı prenses daha kızken bir kazayla ölür. Küçük prenses de genç kız olmuş hatta o dönemin âdetlerine göre evlenme yaşını bile geçmiştir. Mihribanu'nun kızını evlendirebileceği onların seviyesine eşit şah soyundan Kumul'da kimse olmadığı için, bu meseleyi nasıl halledeceğini düşünür. Bu sırada kocası Beşir şahın hanlık döneminde, sarayda şahın veziri olarak çalışan hem de Muhammet Beşir şahın akrabası olan Tacettin Taici'nin bir oğlunun hâlâ yaşadığını öğrenir. Mihribanu Kumul dağlarına adam göndererek onun derhal bulunmasını emreder. Kenar mahallelere kadar her tarafı didik didik arayan saray adamları, nihayet en kenar dağlardan birinde Maksud adındaki bu çocuğu bulduklarında, Maksud yaşlı, fakir bir dul ninenin koyunlarına bakarak hayatta kalmaya çalışan bir çobandır. Maksud'un kim olduğunu bilen tek kişi bu yaşlı ninedir. Başkaları tarafından tanınmaması için nine onun kafasına bir şeyler sürerek kele benzetmiştir. Çocuk 26 yaşındadır ve bu yaşa gelene kadar üzerine eski bir deri parçası örterek ve ayağında eski bir çarıkla dağ başında çobanlık yapmıştır. Bu çoban daha sonra dönemin en zâlim şahı olarak tanınacak olan Şahmaksud'dur.⁵² Mihribanu Şahmaksud'u saraya getirtir ve ona bir süre saray törelerini öğretir. Daha sonra büyük bir düğün yapıp kızıyla evlendirir ve hemen ardından saray mühürdarı vazifesine getirir.

Aradan dört sene geçtikten sonra bir gün Mihribanu, danışmanı Nimetullah'a dert yanar: Mihribanu kadın olduğu için zaman zaman kendini bir kanatsız kuş gibi hissetmektedir. Ölüm

⁵² Burada bahsedilen şahıslar ve olaylar tarihte geçen gerçek şahıs ve olaylardır.

ise insana kaşla göz arası kadar yakındır. Hanlık tahtına varis olacak bir oğlu olmadığı için damadı Maksud'u yardımcılığına getirmek ve bunun iznini istemek için Pekin Mançoriya imparatoruna (yasak kente) bir mektup yollamak istemektedir.

Nimettullah bilgili, iyi kalpli bir insandır. Mihribanu'ya sadık, çok dürüst bir danışmandır. Maksud'u dürüst ve güvenilir bulmadığı için, bu fikre karşı çıkar. Ama Mihribanu onu dinlemez ve kendi dediğini yapar: Pekin'e gönderilecek mektup Çince yazılacaktır. Mihribanu sarayın mektupçusuna mektubu yazdırır ve Pekin'e göndermesi için mektubu bizzat mektupçuya verir. Ama durumdan haberi olan Maksud bu fırsattan yararlanıp daha ilk adımda kaynanasını arkadan vurur:

Maksud mektupçuyu yüklü bir parayla satın alır ve mektupta yazılanları değiştirerek kendisini şah yardımcısı değil şah, Mihribanu'yu şah değil şah yardımcısı şeklinde tekrar yazdırır. Mihribanu damadının kendine yaptığı bu yüzsüzlüğü Pekin'den resmi cevap yazısı geldiğinde ancak farkeder. Resmi yazıda "İsteğiniz üzerine Maksud Şah, Mihribanu yardımcısı olmuştur." denmektedir. Buna çok kızan Mihribanu, olayı araştırmak için Nimetullah'ı görevlendirir. Nimetullah araştırmaların sonucu bu işin kimin oyunu olduğunu öğrenir. Maksud da hiç zaman geçirmeden halk arasına şu dedikoduyu yayar: "Mihribanu Şah'ın, danışmanı Nimetullah ile gizli ilişkisi varmış." Bu dedikodu dürüst Mihribanu için onur kırıcı bir iftiradır.

Bu aslında Maksud'un Nimetullah'a kurduğu bir komplodur. Maksud bu dedikoduyu kendisi yaydıktan sonra, yine Mihribanu'ya gelir ve dışarda böyle pis bir söylentinin halk arasına yayıldığını, bunu Nimetullah'ın kendisinin kasıtlı olarak çıkarttığını anlatır. Şerefine çok düşkün olan Mihribanu, bu utanç verici iftiraya çok üzülür ve Nimetullah'a kızdığından. Maksud'a 'O adamı artık ne yaparsan yap' diyerek kararı damadına bırakır. Amacına ulaşan Maksud, adamı bukağıya vurdurup çok acı çektirerek öldürtür. Maksud yolundaki engeli bu şekilde yok etmekle kalmayıp, onun akrabalarından da intikam almayı ihmal etmez. Bir kaç gün sonra Maksud şahlık tacını giyer.

Mihribanu üstüste gelen bu üzüntülerden sonra fazla yaşamaz ve bir kaç sene sonra hayata gözlerini yumar: Şahmaksud dönemi başladıktan sonra tarihte görülmemiş zulümler, baskılar olur. Zulmün büyük olduğu yerde tepkinin de o kadar büyük olması kaçınılmazdır. Bu dönemde bir çok ayaklanmalar çıkar. Kumul tarihinde "Torpak yağılığı"⁵³ diye adlandırılan ayaklanma Şahmaksud döneminde olmuştur. Romanda Kumul'da Torpaklar sülâlesinin başkanlığında gerçekleşen bu yağılıta sopalarla saraya hücum eden halkın kahramanlıkları, Şahmaksud'un zâlimlikle kanlı bastırışı ayrıntılı şekilde çok canlı olarak anlatılmaktadır.

---

⁵³ Torpak: Bir sülâlenin adıdır. Torpak'ın asıl anlamı ise 'boğa'dır. Bu Torpak sülâlesinin torunları hâlâ yaşamaktadır ve benim ablalarımın biri de halen bu sülâlenin gelinidir.

Ayaklanmayı kanla bastırmayı başaramayan Şahmaksud Çinli generale danışır. Çinli general kendi yöntemleriyle bunu bastırmanın yolunu gösterir ve bu iş kendisine bırakılırsa kolaylıkla halledeceğini söyler. Onların planlarıyla olay şu şekilde sonuçlanır: Şahmaksud halkın bütün isteklerini kabul eder ve kabul ettiği bu şartları Çince ve Uygurca yazıyla saray kapısının önündeki büyük taşa kazarak yazdırır. Saray kapısında günlerce direnen halk, bu durum karşısında mücadeleyi kazandıklarına inanarak dağılırlar. Ayaklanmanın sonuçlandığını görüp rahatlayan Şahmaksud taşa kazdığı sözleri tutmadığı gibi, olayda aktif rol oynayan şahısları teker teker tutuklatır ve onları öldürerek en kötü şekilde cezalandırmakla halktan öcünü alır. Çinli generalin akıl vermesiyle Şahmaksud olayı bu şekilde kolayca halleder.

Aradan bir kaç yıl geçer ve 1907 de, Torpak sülalesinden olan Molla Racı adındaki şahsın başkanlığında saraya karşı yine ayaklanma olur. Bu seferki yağlılığı başlatan eski ayaklanmada ölen Torpak'ların akrabalarıdır. Olay şöyle gelişir: Şahmaksud Torpak yağlılığını bastırdıktan sonra daha da zâlimleşir. Hayat şartları ve baskılar gittikçe çekilmez hale gelir. Halk Şahmaksud'a verdikleri şikâyet dilekçelerine hiç bir cevap alamayınca, dilekçelerinin şaha ulaşmadığını sanırlar ve çareyi büyük bir beyaz kumaş (bez) üzerine isteklerini yazarak saray kapısına asmakta bulurlar. İstekler sıralanarak uzaktan okunabilecek büyüklükte yazılır. Torpak'lar sülalesinden elli küsur kişi onu imzalar ve şah revağına çıktığı zaman uzaktan okuyabilsin diye sarayın tam karşısına yüksek bir yere kumaşı asarlar. Kumaşı muhafaza etmek için yirmi beş kişiyi bekçi olarak koyarlar. Şahmaksud bu haberi çoktan almıştır ve bu yüzden revağına günlerce çıkmaz. Torpaklar da gece gündüz nöbet tutarak inatla sarayın önünde beklemeyi sürdürürler. Aradan günler geçtikten sonra bir gün Şah revağına çıkar ve onlara bakıp gülerek alay eder. Zaten sabrı taşan halk da cevaben aynı şekilde gülerek Şah'la alay edince Şah bu sefer kızar ve askerlerine ateş emrini verir. Askerler ateş ederler. Yine kan dökülür.

Şahmaksud bu sefer de eskisi gibi ucuz atlatacağını, halkın hiç bir şey yapamayacağını düşünerek büyük yanılgıya düşer. Halk bu duruma çok öfkelenir ve ayaklanmacıların sayıları gittikçe çoğalarak bir sel gibi saray kapısına doğru koşarlar. Telâşa kapılan saray mensupları bütün kapıları kapatırlar. En önde kapıya doğru koşmakta olan Kara Tohtı adındaki delikanlının kapıdan geçmesiyle kapının kapanması bir olunca başı içerde, başsız vücudu dışarda kalır. Halkın elinde sopa ve taştan başka bir şey olmadığı için bir çok kişi kurşunlara hedef olarak ölür. Bir anda meydan kan gölüne dönüşür. Şahmaksud başedememekten korkup, Ürümçi'ye haber yollayarak asker yardımı ister. Tam o günlerde Mançoriya hanlığının emriyle Doğu Türkistan'a genel vali olarak tayin edilen general Yang Zensing Çin'den Ürümçi'ye giderken Kumul'a uğramıştır. Olayı öğrenince Şahmaksud'a şöyle bir yol gösterir:

"Askerlerinizin kılıcı ne kadar da keskin olsun bunca insanı kesip bitiremez. Üstelik kesip bitirirse, sizin ucsuz bucaksız yerlerinize kim çalışacak ve sayısız hayvanlarınıza kim bakacak? Bunu halletmek kolaydır. 'Kuş yeme kanar, İnsan söze' diye bir atasözü vardır. Bu işi siz bana bırakın, ben bunu lafla bitiririm." (s. 40) der Yang Zensing.(Bu tam bir Çin yöntemidir).

Yang Zenşing halkın karşısına bizzat çıkarak konuşma yapar: "Sizlere gerçekten haksızlık edilmiş. İstek ve talepleriniz çok yerindedir, haklısınız. Gelin bu işi konuşarak halledelim" der. Böylece halkın talebi kabul edilmiş olarak, altmış cm genişliğinde ve bir buçuk metre yüksekliğinde siyah bir taş üzerine Uygurca ve Çince yazılarla "Bugünden itibaren Şahmaksud'un halkı, saray için her ay beş gün değil, sadece üç gün bedava çalışacaklardır. Şahmaksud Han halktan bundan başka hiç bir vergi talep etmeyecektir" (s. 40) diye yazılarak saray kapısı önüne yerleştirilir. Ondan sonra halk artık isteklerine kavuşmuş olduğunu zannederek evli evine , köylü köyüne gider. Her taraf eski sakin haline döner. General Yang Zenşing ise bu yaptıklarının karşılığında Şahmaksud'dan çok miktarda altın, gümüş ödül alarak Ürümçi'ye gider.

Şahmaksud bu olayı atlattıktan sonra, ayaklanmada önderlik yapanları tek tek evlerinde tutuklattırarak kafalarını koparıp şehir kapısına asar. Bir çok insanı idam ederek öldürür. Kalanları sürgün eder. Bu olaylardan sonra Timur'un babası can güvenliği için oğlunun buralardan uzaklaşmasını ister ve Timur Ürümçi'ye gelir. Timur Ürümçi'ye geldiği gün şu kanlı olaya şahit olur: Mançoriya Han askerleri kılıçlarını oynatıp, el ayakları bağlı olan iki mahkumu şehirde halka göz dağı vermek için, sokak sokak teşhir ettikten sonra idam meydanına götürmektedirler. Timur bu iki kişiyi tanır, bu iki kişi Kumul'daki son ayaklanma sırasında halk tarafından seçilen on iki vekilin başkanları Yarta Hoca Ahmet ile Dalıcı İbrahim'dir. Bu iki kişi Ürümçi'ye, Mançoriya hanlığının Doğu Türkistan'daki vekili ve başordu komutanı Yuan Dahua'ya Şahmaksud'u şikâyet etmek için gelmişlerdir.

Askerler şehir kapısından çıkınca, halkın gözleri önünde bu iki kişinin başını vücudundan ayırır. Timur bunları dehşetle izledikten sonra oradan uzaklaşırken duvarlara yapıştırılmış ilânlardan öğrenir ki, idam edilen bu iki kişiyle beraber gelenler Şahmaksud'un emriyle zindana atılmış ve sürgün edilmişlerdir.

Altı ay içerisinde olup biten bu dehşet verici olaylar Timur'u bambaşka bir insan yapar. O hep düşüncelidir. Sakin, kararlı bir arayış içindedir ve buralarda bu şekilde iki sene geçirir. Timur bir çok insanla tanışır. Bir gün, Haydar Efendi adında bir Tatar muallim ile tanışır. Onunla uzun uzun sohbet eder. Timur ona "Torpak yağılığı" olayını anlatır: Bu sohbet ile Uygurların geçmişleri hatırlatılarak millî gururları okşanır:

"Haydar efendi sözüne son verirken, halkın zulümden kurtulması için silâhın yanında aynı zamanda ilim öğrenmenin de önemini vurgulayarak şöyle dedi:

-Siz Uygurlar uzun bir tarihe sahip medeniyetli halk idiniz. Türk dilinde konuşan halklar içinde ilk alfabeyi keşfeden sizlersiniz. Bu alfabe Türk halklarının çoğuna ortak alfabe olmuştur. Şimdiki Moğulların kullandığı alfabe işte o eski Uygur alfabesinden uyarlanmıştır. Eski zamanlarda Uygurlardan bir çok büyük âlimler yetişmiştir. Cengizhan ve onun torunlarının hükmettiği dönemlerde, bütün devlet işlerinin idaresi ve ilim öğretme işleri Uygur âlimlerinin elinde idi. Tatar hanları da zamanında Uygur hanlarından çok şeyler öğrenmiştir.

-Şimdi artık biz sizden öğreneceğiz - dedi Timur.

-Eğer eğitim işlerinde bir katkı olacaksa ne mutlu bana- dedi Haydar Efendi .

-Sizin çoluk çocuklarınız var mı ?

-Daha evlenmedim, Kısmet olursa Uygurlara damat olmak niyetindeyim. İkisi de candan güldüler."(s. 46)

Şahmaksud halktan öc almak ve sarayın ayaklanmada uğradığı zararları halka ödettirmek amacıyla, saray için her ay beş gün olan bedava çalışma gününü yedi güne çıkarmıştır. Timur Kumul'a döndüğünde halkın durumunun daha da kötüye gittiğini görür.

Timur dağa çıkar. Marangoz sıfatıyla on iki dağı mahalle mahalle dolaşarak halka gördükleri ve bildiklerini anlatır. Dönemin iç vaziyetinden ve dünya vaziyetinden onları haberdar eder. Dışarda ne olup bittiğinden hiç bir haberi olmayan ve cahil kalan dağ halkı ondan çok şeyler öğrenirler. En azından onlar Timur'dan Şahmaksud'un Allah tarafından gönderilen şah olmadığını anlarlar. Ayrıca Pekin'deki hanlığın devrilmek üzere olduğunu da öğrenirler.

Timur'un başkanlığında dağ halkı artık yavaş yavaş örgütlenerek onun etrafına toplanmaktadırlar. Seferkul ve Amankullar bu örgütün en önemli kişilerindendir. Erkekçe giyinip, eline silâh alan Aykız da onların arasındadır.

Mançoriya hanlık sarayına karşı büyük ayaklanmalara sahne olan Pekin'in şu an çok karışık olduğu ve Mançoriya imparatorluğun devrilmek üzere olduğu haberi Şahmaksud'u dehşete düşürmüştür. Tam o sıralarda Timur'un on iki dağda estirdiği rüzgârlar saraya kadar ulaşmış ve Timur Şahmaksud'un korkulu rüyası haline gelmiştir.

Timur'un Han'a karşı örgütlendiği haberi halk arasında öyle hızlı yayılmıştır ki, on iki dağın her tarafından, hatta Kumul şehrinden bile insanlar dağa çıkarak Timur başkanlığındaki ayaklanmacılara katılırlar ve gün geçtikçe süratle çoğalırlar.

Bu sıralarda Doğu Türkistan'ın kuzeyinde İli bölgesindeki Türk halkı, Mançoriya Hanlığına karşı ayaklanmıştır ve millî (Türk) askerler Ürümqi'ye doğru hızla ilerlemektedirler. Ürümqi'deki Çin hükümeti sıkışmış, zor durumda kalmıştır. Onları geri püskürtmek için daha çok askere ihtiyacı vardır. Bundan dolayı Ürümqi hükümeti Şahmaksud'tan 200 asker istemektedir. Şahmaksud "Torpak yağlığı" ayaklanmasının bastırılmasında genel vali general Yang Zenshing'e borçlu olduğu için ona asker gönderip yardım etmek zorundadır. Zaten göndermeye kalmadan Yang Zenshing Şahmaksud'dan acil asker istediği haberini yollamıştır.

Şahmaksud şu emri duyurur: Savaş masrafı için her aileden durumuna göre on ser'den⁵⁴ kırk ser'e kadar gümüş para toplanacak; Tek erkek çocuklu aileler haric her aile erkek

⁵⁴ Ser: Altın gümüşlerde ağırlık birimidir. Bir ser: 33 gr.

evlatlarından birini asker olarak saraya vereceklerdir; Tek erkek çocuklu olan ya da hiç erkek çocuğu olmayan aileler aile başına yüz ser gümüş, elli ser kağıt para verecekler; ayrıca başka birini asker olarak tutup saraya göndereceklerdir. Bu askerler gerekli at ve giyeceklerini kendi evlerinden getireceklerdir.

Az sayıda zengin aileler bu durumdan rüşvet vererek kurtulurken, veremeyen çoğunluk fakir insanlar perişan olurlar. Şahmaksud bu şekilde fakir ailelerin çocuklarından oluşan 700 askerî hazırlayıp Ürümçi'ye gönderir. Çoğu çocuk yaşındaki askerleri, ailelerin gözyaşlarına bakmadan Ürümçi'ye yollar. Askerlerin iki yüz kadarı atlı, kalanları yaya olarak yola çıkarlar. Bu askerler Ürümçi'ye varduktan sonra oradaki Çin Mançoriya askerlerine katılarak İli bölgesindeki Uygur savaşçılara karşı savaşırlar; Daha doğrusu savaştırılacaklardır. Bu askerlerin Ürümçi'ye gitmekte olduklarından başka bilgileri yoktur. Kiminle savaşırlarını bilmemektedirler. Aradan çok geçmeden, o askerlerin geri döndüğü haberi Kumul'a yayılır. Ama ortada dönen asker yoktur.

İki yüz atlı askere baş olarak giden Rozimet Bey geri dönmüştür ve evine bile gitmeden doğru saraya gelir. O Hâşır Taici'ye⁵⁵ olan biteni anlatır: İli savaşçıları Mançoriya Çin askerlerini İli'den Cin nahiyesine kadar geriletmiştir. General Yang Zengşing Kumul'dan gelen Uygur askerlerini hep öne çıkarıp, onları kalkan yaparak savaşır. O yüzden bir hafta içinde Kumul'lu askerlerden 55 i ölür ve 38 kişi de yaralanır. O arada İli savaşçıları karşı tarafında kendileriyle savaşanların Uygur askerleri olduğunu farkeder ve hoperlörle onlara şöyle seslenir: "Hey Kumul'lu kardeşler, siz kendi kardeşlerinizle savaştığınızın farkında mısınız? Artık Şahmaksud'dan korkmanıza gerek yok, Çünkü Pekin'deki Mançoriya Hanlık devrildi "der. Karşısındakilerin Uygurca konuştuğunu duyunca Kumul'lu askerler kulaklarına inanamaz ve "Allah Allah! bunlar bizdenmiş, biz kardeşlerimizle mi savaştık? Haydi geliyoruz!" diyerek bütün engellemelere rağmen karşı tarafa kaçarlar. Rozimet çaresiz altı yüz küsur kişiden geri kalan 86 kişiyle Kumul'a geri dönmüştür. Bu 86 asker de Kumul sınırından girer girmez evlerine kaçıp dağılmışlardır.

Çocukları dönmeyen aileler ağıtlar yakarak ertesi sabah saray kapısının önüne yığılırlar. Saray kapısının ölü kaybolan askerlerin anaları, babaları, karıları, çoluk çocuklarının feryatlarıyla inlemektedir. Ağlayan, saçlarını yolan, bağırان ve bayılan insanlar.... "Çocuklarımız nerede, bize çocuklarımızı geri ver, bir Çinli general için bu kadar müslüman genci hangi vicdanla feda edersin?" diye bağırان öfkeli sesler...

General Yang Zengşing, Şahmaksud'dan yine 500 asker istemiştir. Şah'ın daha 300 asker göndermesi gerekmektedir. Halk bu olaydan sonra erkek çocuklarını bir çaresini bulup gizlice başka memleketlere ve köylere göndererek saklamaya çalışırlar.

---

⁵⁵ Taici: vezir. Mançoriya hanlık tarafından kullanılan Çince kelimedir.

İli savaşçıları durmadan ilerleyerek Mançoriya Çin askerlerini Manas'a⁵⁶ kadar sıkıştırıp gelmiştir. General Yang Zenşing sıkışıkça Şahmaksud'dan derhal asker göndermesini isteyen telegraflar yollamaktadır. Kumul'dan asker toplamakta güçlük çeken Şahmaksud ne yapacağını şaşırılmış durumdayken, dağdan yani Nerinkir'den: "Niyaz Dorga Maksud Şah'ın asker gönderme işine yardım etmek amacıyla dağdan 300 delikanlıyı toplamış, bugün yarın saraya doğru yola çıkacaklarmış." gibi haber gelir. Bunu duyan Şahmaksud çok sevinir.

Bu haber doğrudur ama işin aslı daha değişik bir amaçla gelişmiştir: Şahmaksud'un asker toplamakta güçlük çekmekte olduğunu duyan Timur, bu fırsatı kollayıp silâh sahibi olmak amacıyla dağlı 300 savaşçıyı askerlik için Kumul'a göndermeye karar verir. Ama işi dikkat çekmeden gerçekleştirmek için Niyaz Dorga'dan faydalanmayı uygun bulur. Zaten askerlik için dağdakilere de vazife verilmiş durumdadır.

Timur'un planıyla Nerinkir'li bir kaç genç Niyaz Dorga'ya giderler. Ona, dağlılara düşen askerlik borcunu ödemek için erkekler kendi aralarında 300 kadar kişi toplandığını anlattıktan sonra, bu askerlere başkan olarak onları saraya götürececek birine ihtiyaçları olduğunu söylerler. Ancak dağda en büyük kişi olarak Niyaz'dan başka kimsenin bu işe uygun olamayacağını anlattıktan sonra eğer uygun görürse hemen yarın yola çıkmayı teklif ederler.

Niyaz düşündür taşınır. Şahmaksud'a asker götürerek onun gözüne girebilmenin bundan daha iyi bir fırsatı olmadığı kanısına vararak gitmeyi kabul eder. Hatta bunu bulunmaz bir fırsat olarak değerlendirir. Niyaz Dorga'nın dağdan 300 asker adayını getirdiğini gören Şahmaksud çok sevinir ve Niyaz'ı mükafatlandırır. Şah'ın özel misafiri olarak aylarca sarayda kalabileceğini söyler.

Şahmaksud'un emriyle, şehir ve civarından toplayabildikleri yüz küsur askerle toplam dört yüz küsur asker için birer takım giyim dikilir, birer silâh ve at verilir. Askerlerin içinde Amankul başta olmak üzere Nerinkir'li hapisten çıkan bir kaç kişi vardır. Amankul ve arkadaşları zindandan⁵⁷ şöyle kurtulmuşlardır:

Şahmaksud'un askerliğe adam bulmakta zorluk çektiğini gören Vezir Hâşır Taici ile Kadıbey Şahmaksud'dan gizlice, hapisteki insanları askerliğe katılmak şartıyla ailelerine satmaya başlarlar. Amankul da 100 ser (33 gr=1 ser) gümüş karşılığında hapisten çıkmış, askerliğe katılmıştır.

Askerler Ürumçi'ye doğru yola çıkarlar. Niyaz Dorga yaptığı işin mükafatı olarak sarayın özel misafiri sıfatında gece gündüz yemekler ve davetlerin tadını çıkarmaktadır. Bu aralar kaç kere Şehzade Nazar ile görüşmek istediysede Nazar kabul etmemiştir. Niyaz Kazak kızı Aykızı

⁵⁶ Manas: Doğu Türkistan'ın tam ortasındaki bir şehir adı. Manas aynı zamanda bin yıllık Kırgız sözlü destanına verilen addır.

⁵⁷ Eski devirlerde kullanılan hapisane.

ona gönderememesinden dolayı şehzadenin kendisine küsmüş olabileceğini düşünür ve huzursuz olur. Nihayet bir gün akşam Niyaz Dorga'yı Nazar yanına çağırır. Niyaz apar topar hazırlanıp haberciyle beraber Nazar'a gider. Nazar'ın bölmesine geldiğinde şu manzarayla karşılaşır:

Nazar yan yatmış afyon içmektedir. Evde 30 kadar kadınlı erkekli insan duman kaplamış odada, çalgıcıların icra etmekte olduğu müzik sesleri eşliğinde eğlenmektedirler. Daha doğrusu herkes Nazar'ı eğlendirmektedir. Niyaz'ın geldiğini görünce Nazar onunla alay eder. Adamlarına işaret edip Niyaz'a peruk ve etek giydirir. Kadın kılığına soktuktan sonra, ona aşağılayıcı laflar ederek eğlenir ve kasıtlı olarak herkesin önünde küçük düşürür. Nazar'a karşı koymak, ölmek demektir. Bunu çok iyi bilen ve neye uğradığını şaşırın Niyaz Dorga kendini gülmeye zorlar ama bu kadar aşağılama karşısında bir insan olarak gözyaşlarının akmasını engel alamaz. Onu bu durumdan Şahmaksud'un habercisi kurtarır: Şah tarafından Niyaz'ın acilen çağırıldığı haberini getirir. Bunun üzerine Niyaz bir kâbustan kurtulmuş gibi kendini dışarıya atar. Ama Şah'ın huzurunda onu çok daha kötü haberler beklemektedir. Şahmaksud onu götürür görmez ona son derece öfkeli ve kızgın bağırıp çağırır. Niyaz Dorga bunun sebebini anlayana kadar kendini yarı ölü zindanda bulur.

Şah'ın bu kadar kızmasının sebebine gelince: Ürümçi'ye götürülmekte olan askerler Kumul'dan yola çıkıp, bir buçuk gün yol yürüyüp Tarancı kömür ocağı civarına geldiklerinde, ön taraftaki bir tepenin arkasından bir el ateş sesi gelir. Bu sesle beraber askerlerin içinden öne fırlayan Amankul, Kara Bosuk, Sopi Tike adındaki üç genç, hızla gelip asker başı Hacer Bâki Beyi ağaca bağlarlar. Herkesin şaşkın bakışları içinde tepenin arkasından rüzgâr gibi üç atlı çıkagelir. Bu üç kişinin ortasındaki Timur'dur, iki yanında ise genç Ensari⁵⁸ ile kırk yaşlarında olan Terzi Tohti bulunmaktadır. Timur askerlere hitap ederek, bir Çinli generalin emriyle Şahmaksud'un şahsî çıkarları yüzünden böyle bir savaşa gitmenin çok aptalca olduğunu, Şahmaksud'un zulmünden kurtulmanın tek yolunun cesaretli olup onunla mücadele etmek olduğunu anlatır. Bu yolda savaşmak isteyenlerin kendisiyle beraber gelebileceğini, istemeyenlerin ise evlerine dönebileceklerini söyler. Evlerine dönmek zorunda olan çoluk çocuklu otuz kırk kişi hariç, diğer bütün askerler ayaklanmacılara katılıp savaşmak için Timur'u takip ederler. Ağaca bağlanan başkan Hacer Bâki'yi Timur serbest bırakır. Böylece Timur, atlı ve silâhlı yaklaşık dört yüz askerle dağa çıkar.

Timur, romanda çok iyi, yumuşak kalpli, ağır başlı, kimseden fazla şüphelenmeyen, iyimser, affedici bir önder olarak anlatılır. Ancak şüpheli olmamanın (fazla iyimser olmanın) da zaman zaman kurbanı olur .

---

⁵⁸ Ensari, romanın devamı olan *Uyanan Topraklar* ın ikinci kısmında 'hayatta kalan tek şahit' olarak sık geçer.

Şahmaksud Ürümçi'ye gönderdiği askerlerin yarı yolda kaçtıklarını hem de kendisini yok etmek için Timur'la beraber dağa çıktıklarını duyunca çok kızar. Niyaz Dorga'nın dağdan asker topladım diye bir sürü "kaçak haydut"u getirdiği gerekçesiyle onu derhal zindana atar. Niyaz'ın kısa süreli rüya gibi hayatı da böylece kâbusa dönüşür. Zindanda hastalanan Niyaz Dorga çok geçmeden ölür. Nerinkir dağında kaç aydır babası Niyaz'dan hiç bir haber alamayan Hamuş, Kumul'a iner. Burada saray yetkilisi Hâşır Taici'den babasının zindanda öldüğünü öğrenir. Ondan başka Şehzade Nazar'ın kız getirmedi diye öc almak için babasına yaptıklarını öğrendiğinde ise Hamuş dayanamayıp hıçkırıqlarla ağlar. Hâşır Hamuş'a babasının ölüm sebebinin Şahmaksud değil , askerleri dağa kaçırın Timur olduğunu, o yüzden babasının intikamını Timur'dan alması gerektiğini söyler. Bu sıralarda 12 dağ artık Şahmaksud'un denetiminden çıkmış, Timur'un başkanlığındaki isyancıların denetimine geçmiştir. Dağ yolları kapanmıştır, sadece isyancılara katılmak isteyenler ıssız yollardan gizlice çıkabilmektedirler.

Timur, isyancılar adına Şahmaksud'a haber yollamış, kendi istek ve şartlarını bildirmiştir. Eğer Şahmaksud bunları yerine getirmezse Kumul'a hücum edeceklerini söyleyerek, Şahmaksud'a baskı yapmaktadır. İsyancıların sayısı gün geçtikçe artmakta ve uzaktan yakından, köylerden, şehirlerden gelen Şahmaksud aleyhtarlarıyla git gide hızla büyümektedir. Bunların içinde komşu dağın dorgasının çocukları ve zenginler, üst tabakanın çocukları da vardır. Onlar da çeşitli sebeplerden dolayı Şahmaksud'dan intikam almak için isyancılara katılmışlardır.

Hamuş (Niyaz Dorga'nın oğlu) da Şahmaksud'dan babasının intikamını almak gerekçesiyle isyancılara katılmak için gelmiştir. Timur başkalarının karşı çıkmalarına rağmen "reddetmek olmaz, reddedersek onu karşı tarafa kazandırırız. Babasının ölümü onu değiştirmiş olabilir, o gerçekten babasının intikamını almak için gelmiştir" diyerek onu aralarına kabul eder.

Şahmaksud Timur başkanlığındaki isyancıları bastırmak için bir kaç kere asker yollamayı dener ama saray askerleri Timur askerlerine hep yenilirler. Çünkü savaş meydanı dağlık bölgedir. Yerli halkın bölgeyi iyi tanması isyancıların lehine olur. Şehirden gelen, bölgeyi iyi tanımayan saray askerleri, sayıları kat kat fazla olmasına rağmen her seferinde isyancıların yanına bile yaklaşmadan geri dönerler.

Şahmaksud Timur'la silâh kullanarak baş etmenin zor olacağını anlayınca, Timur'a haber yollar ve Timur'u bu işten vazgeçmesi için ikna etmeye çalışır. Vazgeçtiği takdirde bunun karşılığında bir çok iyiliklerin olacağı vaadinde bulunur. Timur ve arkadaşları, Şahmaksud'un sözüne güvenilmez olduğunu bildiklerinden savaşmakta ısrarlıdırlar. Bu arada Şahmaksud'un Taicilerinden (vezir) Novruz (Nevruz) adındaki kişi, Şahmaksud'a bazı akıllıca tavsiyelerde bulunur: Şah hazretlerinin şu andaki katı tutumunun doğru olmadığını, böyle giderse çok kötü sonuçlar getireceğini, en azından kendi tahtını korumak için, halkın sesine kulak vermesi gerektiğini söyler.

Novruz Molla, yurt dışında tahsil görmüş, bilgili, uzağı gören, akıllı bir kişidir. Halk içinde de itibarlı , sayılan ve sevilen bir insandır. O yüzden Hâşır gibi öbür taiciler onu hep kıskanır ve arkasından kuyusunu kazarlar. Fırsat bulursa Şahmaksud'a onu kötülerler. Novruz Molla'nın gerçekçi tavsiyeleri Şahmaksud'un hoşuna gitmez ve onu Hacca gönderme bahanesiyle görevden uzaklaştırır.

Şahmaksud başlangıçta Timur isyanını 'nasıl olsa denetime alınacak' havasıyla küçümsemiş, Novruz Molla gibi bilgili insanların sözlerine kulak asmamıştır. Novruz Molla'nın haklı olduğunu anladığı zaman ise, artık iş işten geçmiştir.

Timur başkanlığındaki ayaklanma kontrolden çıkmış, düşünülen çok fazla büyümüştür. Şahmaksud paniğe kapılır ve zamanında Novruz Molla'yı kovduğuna, onu dinlemediğine pişman olur. Etrafındakilerin ve Novruz'un yerine taici yaptığı Haşır'ın elinden dalkavukluktan başka bir şey gelmeyen beceriksiz biri olduğunu anlar. Bunu daha iyi anlamasına sebep olan olaylardan biri şudur:

Yuan Dahua adındaki Çinli generalin komutanlığında bir bölük muntazam silâhlanmış Çinli asker, Ürümçi'den Çin'e dönerken Kumul'a uğrarlar. Şahmaksud Yuan Dahua'dan Timur'u yok etmek için yardım ister. Eğer başarırsa ,büyük miktarda altın, gümüş vermeyi taahhüt eder. Pazarlıklar sonucu altınların yarısını hemen, yarısını ise işi bitirdikten sonra vermek üzere anlaşılır. Yuan Dahua Şahmaksud'a "Benim askerlerim için öyle üç beş tane amatör köylüyle savaşmak çocuk oyuncağıdır. Göreceksiniz, size Timur'un başını getireceğim" diyerek askerlerini alıp dağa doğru yola çıkar. Yuan Dahua çok geçmeden değil Timur'un başını getirmek, kendisi tek gözünü kaybetmiş, perişan vaziyette geri döner. Askerlerinin bir kısmı ölmüştür, sağ kalanlarının çoğu yaralıdır.

Şahmaksud general Yuan Dahua'nın isteği üzerine ölmüş askerleri için bir tören yapar. Kendisi de törene bizzat katılmak üzere tören meydanına gelir. Haşır taici ile Üveys Eylem de Şah'ın yanından yer alırlar. Tören bitmek üzereyken, Çinli askerlerin içinden silâhlar patlar ve ortalık bir anda karışır. Herkes canını kurtarmak için bir yerlere saklanmaya çalışır. Şahmaksud ne olup bittiğini anlayana kadar etrafındakiler kaçmış, dağılmıştır ve o tek başına ortada kalmıştır. Şahmaksud'un etrafında dört dönüp her zaman "Canımız size feda olsun" diyenlerden hiçbiri yanında kalmamıştır. Ne Haşır taici ne Üveys eylem yanındadır. Şahmaksud kendini toparlar ve hemen yakınındaki ağaçların arasına saklanır. Ortalık sakinleşene kadar oradan çıkmaz. Sonra gizlice arka yollardan yürüyerek tek başına saraya döner. Şahmaksud'un o günden itibaren kimseye güveni kalmaz. Çinli askerler kendilerine vaad edilen parayı alamadıkları için (daha doğrusu vermediğini sandıkları için) bu olayı çıkarmışlardır.

Şahmaksud, aslında o paraları Yuan Dahua'ya vermesi için Tungan (Çinli müslüman) muhasebecisine vermiştir. Ama Tungan muhasebeci aç gözlülük yapıp paranın bir kısmını

vermiş, bir kısmını cebine atmıştır. Şahmaksud bu durumu öğrenince, Tungan muhasebecisine şerefini beş paralık etti diye çok kızar ve onu görevinden alır. General Yuan Dahua (hiç bir şey halledememesine rağmen) paralarını son kuruşuna kadar aldıktan sonra, askerleriyle birlikte Kumul'dan giderler.

Timur'a gelince, onun ve arkadaşlarının morali çok yüksektir. Ardarda kazandığı zaferlerinin sevincini yaşamaktadırlar. Timur ve arkadaşları, yavaş yavaş kendi içlerindeki bazı sırların dışarıya sızdığını, hatta Şahmaksud'a kadar ulaştığını farkederek.

Bir gün sabaha karşı Amankul'la Kara Bosuk, Turfan'dan dönerler. Onlar Turfan'a Moydin (Muhittin)'in başkanlığındaki isyancılara yardım etmek için gitmişlerdir. Gün daha yeni ağarmakta ve onlar dağın tepesindeki mekânlarına doğru yokuş yukarı gidiyorlarken, aniden yukarıdan bir atlının atını koşturarak hızla inmekte olduğunu görür. Adam onları farkedince hemen yön değiştirir. Bu durumdan şüphelenen Amankul ve arkadaşı onu kovalarlar. Yakaladıklarında Amankul onu tanır. Şahmaksud'un bekçi başısı Yakup'tur. Cebinden bir mektup çıkan Yakub'u Timur'un yanına götürürler.

Yakup sorgulamasında her şeyi anlatır: Bir süreden beri Yakup iki haftada bir kere buraya gelmekte ve yol üzerindeki bir ağacın dibine gömülen mektubu alıp Şahmaksud'a götürmektedir. Mektubu getiren ve ağacın dibine gömen kişi Hamuş'tur. Yakub'un bütün bildikleri bu kadardır. Mektupta Timur'un isyancılara ait bilgiler ve isyancıların son durumu yazılmıştır. Mektubu kimin yazdığı bir merak konusu olur. Onlar Hamuş'u bulmak için onun kaldığı yere giderler. Ama Hamuş'u bulamazlar. Aramalar sonucu onu ıssız bir yerde öldürülmüş olarak bulurlar. Bir sonuç çıkana kadar Yakub'u bir eve kilitletler ama ertesi sabah Yakub'un da öldürülmüş olduğunu görürler. Kapıya koyduğu bekçi meçhul kişi ve ya kişiler tarafından ağır yaralanmıştır.

Olayın aslı şöyledir: Bundan bir kaç ay önce Timur'un örgütüne gelip katılanlar içinde görünüşü temiz, eğitilmiş, zengin çocuğu olduğu belli bir delikanlı da vardır. Onun anlattığına göre babasını Şahmaksud öldürmüştür. Babasının intikamını almak için buraya gelmiştir. Çocuk kibar, sessiz biridir. Kur'an-ı Kerimi öyle güzel okuyan biridir ki, bu özelliği ona bir anda cemaat arasında itibar kazandırır. Bir kaç kere, savaşta ölen şehitler ruhuna Fatih okurken Timur'un da dikkatini çekmiştir. Sonra yanına alır. Timur nereye giderse onu da yanından ayırmaz olur. Böylece kısa sürede örgütün esas kişileri arasına girer. Yazısı da en az okuyuşu kadar güzeldir.

Esrarengiz mektubu yazanın bu genç adam olabileceği kimsenin aklına gelmez. Timur o mektubu yazanın kim olduğunu tesadüfen öğrenir: Timur haftada bir kere ailesini görmek için karargâhtan evinin bulunduğu mahalleye gider. Timur'un ikisi kız, üç çocuğu vardır. Üç yaşındaki en küçük çocuğu erkektir. Timur hanımıyla sohbet edip otururken, hanımının

kucağında oturan oğlunun boynundaki muskaya gözü takılır. Timur hanımından bu muskayı kime yaptırdığını sorduğunda, hanımı çok önceden İmam efendi (O temiz görüntüslü genç adama herkes İmam efendi der.) ilk geldiği günlerde yaptığını söyler. Timur birden merak eder ve içine neler yazıldığına bakmak ister. Muskayı yırtıp içindeki kağıda yazılan güzel yazıyı gördüğünde, Timur'un kafasındaki soru işareti çözümlür. Muskadaki yazı, mektuptaki yazının aynısıdır.

Karşı taraf İmam'la tekrar irtibat kurmaya çalışırken Timur fırsatını bekleyerek onu suçüstü yakalar. İmam efendi sadece bu tür casusluk yapmakla kalmayıp, Timur'a yakın olan bazı iradesiz, cahil insanlara yaklaşarak Timur'a karşı kışkırtmacılık yapmıştır. Ona kananlardan biri, hazineden sorumlu terzi Tohti'dir. Tohti mal mülke düşkün biridir. O hazinedeki malların bir kısmını kendi zimmetine geçirir ve bunu kimsenin farketmediğini görünce iştahı daha da kabaran terzi Tohti, Timur'u yok edip hazinedeki mal mülkün hepsini birden kendi üzerine geçirmeyi planlar. O Timur'u öldürmeye teşebbüs eder ama başaramaz. Timur kolundan hafif yaralanır. Bu olaydan sonra Timur terzi Tohti'yi cezalandırmak yerine onu yine affeder. Bu da Timur'un yanlışlarından biridir.

Şahmaksud korkulu rüyası haline gelen Timur'u yok etmek için kaç kere asker gönderip dağa hücum ettiyse de, Timur'a yenilir ve onun daha da güçlenmesine yol açar. Timur halk içinde gittikçe yıldızı parlayarak bir efsane haline gelir. Savaşla Timur'u dize getiremeyeceğini iyice anlayan Şahmaksud, meseleyi konuşarak halletmek ve bu arada askerlerinin toparlanması için zaman kazanmak amacıyla dağa elçi göndermeye karar verir Halka sözünü geçirebilen, Kumul'un en büyük nüfuzlu kişilerinden dört kişiyi bir araya getirip elçi olarak dağa gönderir. Elçileri, Timur ve arkadaşları güzel karşılarlar. Çünkü bu elçilerin içinde sadece Kumul halkının değil dağ halkının da çok saydığı ve sevdiği Hasan Balahacı⁵⁹ da vardır. Şahmaksud da bunu iyi bildiği için yararlanmak istemiştir. Romanda bu olaylar şu şekilde anlatılır:

"Karara göre, Kumul büyüklerinden Üveys Eylem (vezir), Rozı Hoca, Ma Ahun (Çinli müslüman, Tunganlardan) ve Hasan Bala Hacı'yı elçi olarak göndermeye karar verdiler.

Kısa boylu, sakalsız olan Hasan Balahacı aslen Artuş'ludur. Kumul'a yerleşmiş olan Hasan Balahacı'nın ticaret işlerinde Şahmaksud ile de ortaklığı vardır. Hasan Balahacı, hayır işlerindeki eli açıklığı, alçak gönüllülüğü, bilgili ve dürüstlüğü ile toplum içinde büyük itibarı olan saygı değer biriydi. Bu yüzden Şahmaksud ve Beyleri bir çok konularda onun fikrine saygı gösterirdi. Hasan Balahacı Şahmaksud'a hiç çekinmeden çok

---

⁵⁹ Hasan Balahacı: Benim büyük dedemdir. Yani annemin babasının babasıdır. Yazar, Hasan Balahacı hakkında eserinde belgesel nitelikteki şu ifadeye yer veriyor: "Şahmaksud, Hasan Balahacı ve Şah Ahmetbay üçü ortak bir şirket idiler. Şirketin en büyük meblağı Şahmaksud'a aitti. Arşivlerdeki resmi belgelere göre Şah'ın yalnız bu şirkete yatırdığı meblağı sekiz bin yambo (altın), on bin ser gümüş paraya ulaşmıştır." (s. 335) Yazarın verdiği bu bilgiler tamamen doğrudur. Romanda en ufak ayrıntılarda bile yanlış bilgiler görülmemektedir. Bu da romanın belgesellik gücünü daha fazla artırmaktadır. Yazar bu gücü korumak için bütün tarihî şahısları gerçek adlarıyla vermiştir. Hasan balahacı, bu romanın devamı olan *Uyanan Topraklar*' da da bir milliyetçi tarihî şahıs olarak sık sık karşımıza çıkar. Onun yeğeni olan ve 1933'te kurulan Doğu Türkistan İslâm Cumhuriyeti'nin maliye bakanı Ali Ahunbay babamın babasıdır. Bu şahıs *Uyanan Topraklar* romanında yer alır ve Cumhuriyet yıkıldıktan sonra dönemin hükümdarı Şing Şisai tarafından tutuklanıp gizli katledilenlerden biridir. Cesedi bulunamadığı için Ali Ahunbay'ın kabri hâlâ bulunmamaktadır.

rahat bir şekilde şöyle dedi: 'Bizim gibi on kişinin gideceğine, Nuşrivan Taici'nin gitmesi daha iyidir. Nuşrivan Taici Taicilikten (sizin tarafınızdan) azledilmesine rağmen, Kumul halkı yine de hazretinizden sonra onu babası gibi bilir.'

Bu öneri elbette ki Şahmaksud'un hoşuna gitmedi. Hâşır Taici ile Kadıbey Hoca'ya ise, yüzüne vurulmuş bir tokat gibi geldi. Ama Ambal ile Şietai Hasan Balahacı'nın fikrine katıldığını derhal ifade etti. Şahmaksud kafasından şunları geçirdi: 'Ala kedim, kara kedim, fare tutan en iyi kedim demiş. Önemli olan Timur'un ikna olmasıdır.' diye düşündü ve istemediği halde Nuşrivan Taici'yi elçilerin başkanı tayin etti. ...

Timur Halife elçilerin geleceğinden haberdar olduktan sonra, Kara Bosuk, terzi Tohti, Ali pehlivan, Niyaz pehlivan, Seferkul ve Nurul dedelerle bir araya gelerek, elçileri nasıl karşılayacaklarını ve neler söyleyeceklerini görüştüler.

Elçiler Şahmaksud'un emrine göre yolda iki kere konaklayarak yavaş yavaş Koray dağına geldiler. Timur Halife ve arkadaşları onları dağın en güzel yerindeki bahçeli avluya yerleştirdi. Kuzular keserek en güzel şekilde misafir etti. Bu avlu, geçen sene Şah'ın nefretine uğrayıp hastalanarak vefat eden Emin Kurmal'ın avlusu idi. Şimdi ise ayaklanmacıların geçici karargâhı olarak kullanılmaktaydı.

Görüşme başladı. Üveys Eylem Şahmaksud'un mektubunu Timur Halife'ye verdi ve mektubu uzatırken: 'Size kendim okuyayım mı?' dedi. Timur Halife acı acı gülmüseyerek şöyle cevap verdi: 'Teşekkür ederim efendim. Allahu Teala size verdiği gözü bizden de esirgememiş.' diyerek zarfı açmaya başladı. Hasan Balahacı, Üveys Eylem'in bu lüzumsuz lafına çok kızdı ve içten içe 'Kendini er biliyorsan karşındakini de kaplan bilmeliydin, al işte, şimdi iyi mi oldu' diye düşünerek kafasını başka tarafa çevirdi.

Timur halife Şahmaksud'un mektubunu tane tane telaffuz ederek arkadaşlarına okudu. Mektupta Şahmaksud nezâket kelimelerine yer vermeden doğrudan konuya girmişti: 'Şahmaksud Handan Timur başta olmak üzere tebama (vatandaşlarıma)' diye başlamıştı. Mektubun içeriği ise şunlardan ibaret idi: 'Silâhı bırakırsanız sizi affedeceğim. Her şey yine eskisi gibi olacak. Timur ve arkadaşlarına uygun rütbe de veririm. Ama silâhı güzellikle bırakmazsanız, o zaman bana kızmayın.'

- Bize ne yapacakmış o kel?-dedi Kara Bosuk ve yerinden kalkarak -Ahunum bu ne demek oluyor, bizimle alay mı ediyorsunuz? Gitmek isterseniz kapı orada.

- Sakin ol kardeşim, Ahunum'un ne günahı var.-dedi Timur Halife.

- Öyle tabii,- dedi Üveys Eylem,-elçiye ölüm yok. Bu oğlum çocukça davranıyor. Yukarıya bakıp tükürürsen yüzüne düşer, derler. Paşalık ile zıtlaşmak iyi bir şey değildir. Şahımız memleketin atasıdır. O affedeceğim dedikten sonra affeder. Ok izinden dönmez, Padişah sözünden, derler ya!

Padişahın emri vâciptir.-dedi Rozi Hoca.

- Geçmiş işler için soruşturma yapılmayacak.-dedi Ma Ahun.

O ana kadar bir şey söylemeyen Hasan Balahacı sessizliğini bozarak şöyle dedi:

- Timur Bey! Kumul küçük bir yerdir. Hayat kolay değil. Halkımız barış ister. Böyle birbirimize kılıç kaldırarak kanlı bıçaklı olursak sonra memleketimizin hali ne olacak?

- Doğru söylüyorsunuz Hacım, -dedi Timur halife ve sözüne yumuşak tonla devam etti-halkımız tabii ki barış ister. Sizin karnınız tok, her şeyiniz var, Müşkülünüz, eksiğiniz yok. Böyle sürüp gitmesini elbetteki daha çok istersiniz. Ya teba? Onlar açlık, sefillik içindeler. Tebanın da sizin gibi karnı tok olsa, hiç gamı olmasa neden savaş istesin? Allahu

Teala, kıyameti kullarına zamanı âhirde bir kere görmeyi nasip ettiyse, biz fakirler kıyameti her gün bin kere görüyoruz. Allahu Teala günahkâr kullarına cehennem azabını öldükten sonra çekmeyi nasip ettiyse, bigünah fakirler daha ölmeden cehennem azabını çekmeye mahkum olduk. Söyleyin, barışı bozan asıl kimmiş? Biz miyiz yoksa Şahmaksud mu?

- Hepsi Allah'ın emridir. Allah'ın emri olmadan kıl yerinden oynamaz,-dedi Üveys Eylem kendini beğenmiş bir tavırla.

- Çok iyi-dedi Timur Halife,-Hepsi Allah'ın emri olacaksa, bizim bir kaç yüz silâha sahip olmamız da Allah'ın emridir. Şahmaksud'a bundan sonra indireceğimiz darbe de Allah'ın emriyle olacaktır. Öyle değil mi!?

- Olan oldu, ok yaydan çıktı artık. Şahmaksud silâhı bizden geri almak için boşuna uğraşmasın-dedi Kara Bosuk.

- Fikrimiz bundan ibaret.-dedi Timur Halife,-Eğer bizim elimizde söz konusu bu silâhlar olmasaydı, sizler üç araba dolu hediyelerle buraya kadar gelme zahmetine girmezdiniz. Biz tebaları adam yerine koymayan 'Şah hocam hazretleri' de bize mektup yazma lütfunda bulunmazdı. Artık kanımız da silâh, canımız da silâh. Kaç devirden beri Han, töreler bizi bu "Kösey"⁶⁰ ile korkutarak boynumuza binegeldiler. Şimdi biz bu "Kösey" ile zincir ve kelepçelerimizi kırıp, zulümden kurtulacağız.

- Timur Bey, -dedi Üveys Eylem, İslâm şeriatinde müslümanların kanını müslümanların dökmesi haramdır ve büyük günahdır.

- Çok güzel söylediniz efendim. Müslümanın kanını müslümanın dökmesi çok büyük günah ise, siz Eylem ahun olduğunuza göre ilk başta cezalandıracağınız kişi Şahmaksud olması gerekmez miydi? "Torpak Yağlılığı" sırasında elinde demirin bir parça kırıntısı olmayan nice bigünah halkın kanını Şahmaksud dökmemiş miydi?!

Odanın içine sessizlik çöktü. Bu sessizliği Üveys Eylem bozdu. O sarığını düzelterek şöyle dedi:

- Timur Bey, eğer silâhı bırakmamakta ısrar ederseniz, bu işe Pekin Mançoriya hanlık askerleri karışabilir. O zaman... o günleri Allah bize göstermesin.

- Neler söylüyorsunuz Ahunum? Pekin Han çoktan devrildi. Eğer Şahmaksud "Torpak Yağlılığı"ndaki gibi asker teklif edip getirirse, onu da götürürüz.

'Pekin Han çoktan devrildi' sözü Üveys Eylem'i üzerine dökülmüş soğuk su gibi irkiltti. Onun aklından 'Allah Allah, demek ki bu söylenti doğru olsa gerek. Şehirde söyleniyordu, dağda da söyleniyor. Eğer Pekin Han sahiden devrildiyse, Şah'ın durumu ne olacak acaba? Kötü bir durumda ben kime sığınırım?' gibi şeyler geçiyordu. Kısa bir sessizlikten sonra Hasan Balahacı Üveys Eylem'e dedi ki:

- Ahunum, 'su ırmakta, söz kalıbında' derler ya Timur Beyin sarfettiği sözler yerinde ve isabetli çıkıyor. Biz şöyle itibarımızla bir an önce güzelce buradan gidelim.

Bu sırada dışarıdan gürültülü sesler yükselmeye başladı. Kurşun torbasını beline bağlamış, omuzuna da tüfeğini koymuş halde odaya giren Amankul, Timur Halife'ye dedi ki: 'Timur ağabey, bizimkiler seni bekliyorlar. Onlar Şahmaksud niçin elçi göndermiş, ne demiş. Timur Halifem ne diye cevap vermiş, biz de dinleyelim, diyor.'

⁶⁰ Kösey: Tandır'ın ateşini kurcalamak için kullanılan demir sopadır. Burada dağlılar 'kösey'i (esas tüfeği göz önünde bulundurarak) silah anlamında kullanmışlardır.

- Bu da iyi fikir.-dedi Timur Halife.ve elçilere dönerek -Buyurun misafirler, sizi halkımız da görsün.

Timur'un savaşçıları avlu ve bahçeyi tıklım tıklım doldurmuşlardı. Ellerindeki silâh ve mızrakların uçları ilkbaharın güneşinde pırıl pırıl parlayarak göz kamaştırıyordu. Taş karışımı yapılan toprak korulukların üstünü ve arkasındaki yaşlı kayısı ağacının tepesini ufak çocuklar, kara kargalar gibi kaplamıştı. Taş toprak ile yapılmış merdivenin yanında bir gurup mızrak tutan kadın-kızlar da fısıldaşıp duruyorlardı. Onların arasında kürklü başlık ile kısa deri palto giyerek belini sıkı bağlayan Aykız da vardı. Onun iki tane örülmüş uzun saçı ile turuncu renk eteği olmasaydı onu gören her kim yakışıklı bir erkek çocuğu zannederdi.

Timur Halife ve elçi misafirler evden çıkınca herkesin dikkati onlara çevrildi. Kendilerine bıçak gibi dikilen ve ateş fıskıran yüzlerce gözlerle karşılaşınca, Üveys Eylem başta olmak üzere elçilerin yüzleri sapsarı kesildi. Bir tek Hasan Balahacı bıyıklarını okşayarak gülümsüyor ve pervasız duruyordu.

Timur Halife: ' Kardeşlerim! Bu misafirler şehirden çıkan elçilerdir. Tanışın.' diyerek onları tek tek tanıtmaya başladı. Hasan Balahacı'ya gelince tanıtmaya gerek kalmadan herkes: 'Tanıyoruz, tanıyoruz. Hacım bizim buralara daha önce de gelmiştir' dedi.

- Elçiler niçin gelmiş?-dedi kıvrık bıyıklı biri.

- Şahmaksud'un mektubunu getirmiş, işte mektup-Timur cebinden büyükçe bir zarf çıkardı.-Şahmaksud silâhı verin demiş.

- Siz ne dediniz?

-Biz,-dedi Kara Bosuk, Timur Halife'nin yerine cevap vererek-gücü varsa gelsin bizden alsın dedik.

Bu cevaptan herkes memnuniyetle rahat bir nefes aldı..

- Timur ağabey,-dedi Kasım Kızık, -Şahmaksud'a siz de mektup yazacak mısınız?

- Tabii ki!

- O zaman ben bir nazm söyleyeyim mi?

- Söyle bakayım.

Kasım Kızık merdivenin birinci basamağına çıktı ve keçe kalpağını biraz kaldırarak söylemeye başladı:

Şah hocam mektup verdi

Silâhları ver diye.

Timur Halifem cevap yazdı...

Kasım Kızık'ın sesi kesildi.

- Evet, devamını getirmeyecek misin?

- Ayıp olacak -dedi Kasım Kızık, başını kaşıyarak. Herkes gülüştü.

Kalabalığın içinden birinin sesi duyuldu-Ne ayıp olması, söyle artık şunu-dedi.

- O zaman baştan söyleyim!

Halifem cevap yazdı,

Filân şeyimi al diye⁶¹.

Kalabalık büyük gürültüyle güldü. Kadınlar elleriyle yüzlerini kapattılar.

Timur suratını astı ve -Hoop, seni şeytan, insan böyle çirkin şeyler söyler mi!-dedi.

Elçiler tekrar odaya dönmek üzereyken, Hasan Balahacı Timur ve arkadaşlarına yönelerek şöyle dedi:

Eşik önünde dallar,
Şahlarında mercanlar.
Koray denen bu yurтта,
Koşukçuymuş genç canlar.

Üveys Eylem'in dışında bütün kalabalık güldüler.

Akşamleyin, savaşçıların başkanları içinde, elçilerin getirdiği üç araba dolu hediye alıp almama konusunda ihtilaf çıktı. Timur Halife kesinlikle almamakta ısrar etti. Kara Bosuk ile Terzi Tohtı: 'Domuzun bir tane olsun tüyünü yolmamız kârdır' diyerek almaya teşebbüs etti. Ötekiler de bu fikri desteklediler. Sonunda Timur Halife her savaşçının ihtiyacına göre paylaştırıp verme şartı ile kabul etti. Ama kendisi hiç bir şey almayacağını kesin olarak belirtti.

Ertesi günü elçiler dönmek üzere yola çıkarlarken, Hasan Balahacı Timur Halife'ye dönerek: 'Bizim mallar⁶² ne durumda?' dedi.

Timur Halife: 'Şahmaksud ve onun Beylerinden başka hiç kimsenin mallarına dokunmayacağız.' diye cevap verdi.

Elçileri yolcu ettikten sonra, Timur Halife halka şöyle hitab etti:

- Kardeşlerim! Şahmaksud artık bize arabalarda hediyeler değil, çerik(asker) gönderecektir. Savaş oyun değil; Güle oynaya gidip ceylan avlanmaya benzemez. Ceylanı çaktırmadan vurmamız mümkün. Suğur'u da tuzağa düşürebiliriz. Ya kudurmuş ayı üzerimize saldırırsa? Bir kurşunda ölürse iş tamam, ama ya ölmezse?... Evet, bu işe erkek adamın erkek çocuğu lâzım. Ben yine bir kere söyleyim size, her gün bin kere öleceğime, düşmanla savaşarak bir kere öleyim, diyen erkekler bizimle kalsın, ölümü göze alamayanlara müsaade ediyoruz.

Kalabalıktan gelen kuvvetli ses dağları inletti.

- Köpekten korkan fakir yok.
- Candan vazgeçmeyince, canana erişilmez.
- Kahraman bir ölür, korkan bin ölür.
- Yiğit sözünden, arslan izinden dönmez!
- Ölürsek şehit, kalırsak gâzi!
- Doğru, ölürsek şehit, kalırsak gâziyiz, -dedi Timur Halife, -bizim işimiz haklı bir iştir, hak ve adalet için ölmeye râziyiz. Asıl zulüm, hakaret ve eşitsizliğe sabredip baş eğmek günahdır. Bizim halkımız eskiden beri zulüm, hakarete baş eğmeden yaşayan

⁶¹ Bu nazım Timur Halife hakkında yazılan koşuklarla birlikte hâlâ arşivlerde saklanmaktadır. Yukarıdaki nazımın son cümlesinin "Savaşacaksın gel diye" olarak söylenen bir başka şekli de vardır.

⁶² Şahsına ait dağda bakılmakta olan yüz binlerce hayvanı kastediyor.

kahraman halktır. Allahın izniyle biz mutlaka zafer kazanacağız. Haydi, kılıcınızı iyice bileyin ve savaşa hazırlanın!" (s. 156-166)

Şahmaksud bu şekilde bir kaç sefer elçi gönderir. Bir umut çıkmayınca Şahmaksud Ürümçi'deki Doğu Türkistan hükümet başkanı Çinli general Yang Zengşing'den Timur'u bastırmak için yardım ister. Yang Zengşing yine "Bu işi bana bırakın" der (Aynı şahsın aynı sözleri tekrarlayarak ikinci sefer sahneye çıkışıdır). General Yang Zengşing Timur'a çok özel bir mektup yazar. Mektubu çok kibar ve cömert kelimelerle doldurur. O ne derse desin, Timur gene de silâh bırakmayı kabul etmez. General Yang Zengşing son çare olarak Li Şufu adındaki Uygurca bilen Tungan'dan yararlanıp müslümanlığı kullanarak din sömürüsü yapma yoluyla amacına ulaşmayı planlar ve Lişufu'yu Ürümçi'den Kumul dağına Timur'la konuşması için gönderir. Lişufu dinden Kuran'dan iyi anlayan müslümandır. Üstelik Uygurca'yı çok iyi bilmektedir. General Yang Zengşing Uygurların özellikle Timur'un dinine son derece bağlı olduğunu bildiği için bu zaafından yararlanmak istemektedir.

Li Şufu Ürümçi'den Kumul'a gelir ve bir gurup elçiye başkan olarak dağa çıkar. Bu ara olaylar Timur ve savaşıçılarının aleyhine gelişmektedir. Bunun sebebi şudur: Aslında onlar iyi fırsatta Kumul'a, yani Saraya hücum edip Şahmaksud'u tahttan indirmeyi planlamaktaydılar. Zaten Mançoriya Hanlığı devrilmek üzere olduğundan Pekin de Şahmaksud'a yardım edemeyecektir. Ama durum Timuruların beklediği gibi çıkmaz: Timur Pekin'deki Han'ın sallandığı ama devrilmediği ve devrilmeyeceği haberini alır. Üstelik general Yang bir taraftan Timur'a Ürümçi'den barış elçisi gönderip dururken, öbür yandan da gizli olarak bir kaç düzine asker yollamıştır. Bu askerler son model silahlarla donanmış eğitimli askerlerdir. Timur yine de bu askerlerle savaşa girdiklerinde mutlaka kazanacaklarından emindir. Ama dağdan ayrılmadıkları sürece bu geçerlidir. Şahmaksud'u devirmek için savaşıçıların dağdan Kumul'a inmeleri gerekir. O zaman durum değişir. Bu, kaplanın dağdan şehire inmesi gibi bir şeydir. Dağda savaşıçılarının sayıca düşmanlarından az olması savaşıçılar için önemli değildir, çünkü mekânı iyi tanıyan ve bu mekânda savaşma tekniğini bilen onlardır. Ama bu kadar kalabalık orduyla Timur'un baş etmesi hiç de kolay bir şey değildir. Baş etse bile, bu sefer Şahmaksud'un arkasında Pekin Hanlığı vardır. İşte bu durumda iyice köşeye sıkışan Timur ve arkadaşları ne yapacakları hakkında kararsız bir durumda kalırlar. Timur istemese bile, bütün önemli isteklerini karşı tarafa kabul ettirebilirse, artık onlarla masaya oturmanın zamanı geldiği kanısına varır. O an için bundan daha iyi çözüm de yoktur. Ama öbür taraftan onların sözünü tutacağına da güvenemez. Sonunda yine silâhı bırakmamakta karar kılar.

Timur, Li Şufu başkanlığındaki elçileri kabul ettiğinde, cevabının hiç değişmeyeceğini ısrarla belirterek elçileri gönderir. Elçiler Kumul'a geri dönmek için yola çıkarlarken, Li Şufu tek başına onlardan ayrılarak kalır ve arkadaşlarına kendisinin burada bir kaç gün daha misafir kalıp, arkalarından geleceğini söyleyerek onları önden gönderir. Kalmak isteyen misafire git demek ayıp olduğundan, Li Şufu'nun bu davranışına ev sahibi Timur olumsuz bir tepki göstermez.

Li Şufu Timur'la baş başa kaldıklarında, Timur'a bir tane çok güzel cep Kuran-ı Kerim'i verir ve onu iki elle Timur'a sunarken: "Bu General'in size özel hediyesidir" der. Kur'an'ın yanında bir de bir zarf vardır. Zarfın üzeri "Uygur Müslümanlarının içinden çıkan Kahraman Timur'a" diye Yang Zenshing'in el yazısı ile yazılmıştır. General Yang Zenshing bu mektubunda Timur'u Ürümqi'ye davet etmektedir. Kendisinin Timur gibi kahraman birine ihtiyacı olduğunu, gelirse ona büyük ünvan vereceğini, Doğu Türkistan'ı beraberce yöneteceklerini, böylece Timur'un bütün isteklerini başkent Ürümqi'de oturarak daha iyi gerçekleştirebileceğini yazmıştır. Timur bu teklifi reddeder. Lişufu Timur'a "Eğer gerçekten halkınızı seviyorsanız, halkınız ve yurttaşlarınız için Ürümqi'ye gitmelisiniz, bu bir fırsattır. General de çok iyi niyetli insan, sizi çok iyi anlamakta ve sizin tarafınızı tutmaktadır." gibi sözlerle dil dökerek onu ikna etmeye, inandırmaya çalışır. Bir din kardeşi olarak doğru söylediğine bin bir yeminler eder. O sürekli: "Halifem, biz din kardeşiyiz, bizim Allahımız bir, Peygamberimiz bir. Kâbemiz de bir. Sizin bir felâkete uğramanıza ben nasıl dayanırım, olmayacak bir şey yapar mıyım hiç?..." der. İki durumda da neler olabileceğini tekrar tekrar söylerken, bunun ayaklarına gelen son fırsat olduğunu; bu fırsatı Timur'ların mutlaka değerlendirmeleri gerektiğini; kendisi müslüman olduğu için, tek istediği din kardeşlerinin iyiliği olduğundan bu kadar kendini yırttığını uzun uzun anlatır. O dediklerinin doğruluğunu ispat etmek için, cuma namazından sonra bütün cemaatin karşısına çıkarak camide yemin eder. Nihayet istemeden de olsa, böylesine müslüman birinin bu kadar yeminlerinden etkilenen Timur, arkadaşlarıyla bu mesele hakkında konuşmak için bir araya toplanırlar. Lişufu bir süre dağda kaldıktan sonra şehre iner. Timur arkadaşlarıyla kendi aralarında şu karara varır:

Pekin'deki Han devrilmediği için Şahmaksud'u indirmek şimdilik mümkün olmayacağına göre, eğer Şahmaksud bütün şartlarımıza evet derse barışçı yolla halletmeyi kabul edelim ve Timur Ürümqi'ye gitsin. Onların da dedikleri gibi, böylece merkez yönetimde bir adamımız olmuş olur ve derdimizi daha kolay hallederiz.

Lişufu'nun inandırıcı oyunları gerçekten işe yaramıştır. Felâket işte bu karardan sonra başlar. Timur iki yüz kadar askerini alarak Ürümqi'ye gelir. Ürümqi'de büyük tantanayla karşılanır. Söz verildiği gibi general Yang Zenshing ona Ürümqi'de Uygurlar'dan oluşan üçüncü atlı asker birliğinin komutanlığı ve beş yüze kadar asker bulundurma hakkı gibi büyük yetkileri verir, askerlerine de maaş bağlar. Bu şekilde bir süre işler yoluna girmiş gibi görünür. Ama bu sadece ortalık yatışınca kadar yapılmış olan aldatmacadır. Dağ kaplanı Timur'u uyuşturmak için, onu güzel bir kadınla evlendirmek ve eğlendirmek Yang Zenshing'in planlarının bir parçasıdır. Timur oradaki rahat lüks hayatın ve evlendiği uzun saçlı cilveli hatunun güzelliği ile onun pamuk gibi parmaklarını oynatıp çaldığı dutarının büyüüne kapılır. Timur bir süre bu şekilde kendisi de farkında olmadan uyur.

Ama bir müddet sonra kendilerinin altın kafese kapatıldığını geç de olsa anlar. Bunun farkına vardığı zaman, askerleriyle tekrar dağa kaçmak için planlar yapar. Timur ve askerleri

hazırlıklarını bitirip yola çıkmak üzereyken, beklemediği bir anda yakalanır. Yang Zengşing'in her şeyden haberi vardır. Çünkü Timur'un yanına verdiği tercüman aslında Yang Zengşing'in casusudur. General Yang Zengşing onları yakaladıktan sonra planının son perdesi olarak Timur'u bizzat sorgular ve bunu Timur'u idam eder.

Ardından Yang Zengşing, Timur'un ortada kalan askerlerine çok şefkatli olduğunu göstererek, isterlerse Ürümçi'de kalabileceklerini, isterlerse memleketlerine dönebileceklerini söyleyip, seçimi kendilerine bırakır. O bunu belli bir amaç için yapmıştır. Askerlerin hiç biri kalmak istemez. Hepsi memleketlerine dönmek üzere Kumul dağlarına doğru yola çıkarlar. General Yang Zengşing "yolda onların güvenliğini korumak" için Kumul'a kadar refakatlerine altmış kişilik hükümet askerini de beraberinde yollar.

Onlar Guçung'un (Eski şehir) Ulanusu kapısından çıkıp dağlık bölgeye geldiklerinde, hükümet askerleri atların yorulduğu bahanesiyle orada bir gün istirahat edeceklerini söyler. Yemek yendikten sonra bütün askerler yerlerini hazırlayıp uykuya dalar. Gece yarısı herkesin uyuduğu saatte, birden bire sinsice ortaya çıkan Yang Zengşing'in kalabalık askerleri Uygur askerlerinin etrafını sessizce sarar ve hepsini uyudukları yerde katlederler. Ama içlerinden bir kişi şans eseri ağır şekilde yaralı olarak sağ kalmıştır. Bu tek sağ kurtulan ve bu gerçek olayın da tek gerçek şahidi olan şahıs Ensari'dir. Yazar burada Ensari'nin 1968'de kendi eceliyle öldüğünü belirtir. Bu şahıs bir sonraki *Uyanan Topraklar* romanında tekrar karşımıza çıkar.

Şahmaksud'a gelince, O Timur'un bütün isteklerini kabul etmiştir ama onlar Ürümçi'ye gider gitmez arkasından Şahmaksud yine yapacağını yapar. Timur ve savaşçıları Kumul'dan gidince halk Şahmaksud'a karşı savunmasız kalır. Şahmaksud için kaç zamandır onu yiyip bitiren başındaki tehdit kalkmış olur. O Kumul'da tutuklama başlatarak Timur'u destekleyen herkesten tek tek hesap sorar, öc alır. Hapse atar ve öldürür. Şahmaksud, Timur'un hanımı ve iki kızını da tutuklattırarak idam eder. Timur'un en küçük çocuğu olan oğlu 'niyaz saç'lı⁶³ olduğu için başkaların aklında hep kız çocuğu olarak kalır. Dolayısıyla yakınları onu saklamayı başarır. Yaşlı Seferkul gelini Aykız'la beraber torununu (Amankul'un iki yaşındaki oğlunu) ve beraberinde Timur'un (niyaz saçlı) oğlunu yanlarına alarak Aykız'ın yurdu olan Altay dağlarına kaçmayı başarır. Böylece Timur Halife efsanesi arkasında gelecek nesillere alacağı bir çok dersler bırakarak trajediyle son bulur.

Yazar her kısmın başına Türk ve yabancı meşhur yazarların sözlerinden alıntılar koymuştur. Bu alıntılar o babdan alınacak hisseyi gösterir mahiyetindedir. Babların adları ve alıntılarının listesi şu şekilde oluşur:

Mukaddime

⁶³ Uygurlar, ölmesin, nazar değmesin diye çok hastalanan ya da bünyesi zayıf olan erkek çocuklarının başındaki bir parça saç kesmeyip bırakırlar ve onu örerler. Çocuk yedi yaşına gelip, sünnet olduktan sonra o saç kesilir. Buna "Niyaz saç" denir. Çok esirgenen tek erkek çocuklarda da Niyaz saçı bırakılır.

"Ayak izi--birilerinin yürüdüğünü gösterir.

Kaşgarlı Mahmut." (s. 1)

"Birinci bölüm: Tağ Perisi (Dağ Meleği)

Benizleri gül-gül, kirpikleri har,
Kapakları geniş, ağzıları dar.

Alişir Nevâyi" (s. 8)"

"İkinci Bap: Aykızın Sergüzeştleri (Aykızın başından Geçenler)

İnsan en çürük bambudur. Bir damla su bile onu öldürebilir. Ama o düşünme yeteneği olan bambu olduğu için, ölümü algılayabilir ve kendi katillerinden üstün çıkar.

Pascal Blaise⁶⁴" (s. 21)

"Üçüncü Bap: Boz atlık kişi (Boz atlı adam)

Yaşlansam da, öküz gibi boyunduruk boynumda,
Çoluk çocuk tutkunuyum hem kuluyum evimde,
Evim, mülküm, varım yoğum parmak ile sayılı.
Ama külfet sayısız, ateşi kavurucu,
Külfetlerden nitekim, bana ufuk yok asla!

Kisani⁶⁵

Genişliği seven akıl, kalbi sıkar.

A.S. Puşkin"

"Dördüncü Bap: Küç sınışıştın keyin (Güç denemesinden sonra)

Yenilen pehlivan güreşe doymaz,
Ard niyetli huyunu bırakmaz. (huyundan vazgeçmez).

Uygur ata sözü." (s.51)

"Beşinci Bap: Kütülmüğe vaka (Beklenmedik olay)

Kul konuşur,
Kader güler.

Arap atasözü." (s.67)

"Altıncı Bap: Senmu güvâh bol kuyaş! (Sen de şahit ol güneş!)

Ey hükümdar! Mazlumların göz yaşından kork, onların duası Nuh'un tufan belâsını bile geri getirebilir."

Abdurrahman Camii⁶⁶" (s. 81)

"Yedinci Bap: Maksud Şahın Tüşi (Maksud Şah'ın Rüyası)

Yarasa sevmiyor diye,
Güneşi istemek mümkün mü?

Şeyh Saidi⁶⁷" (s.97)

"Sekizinci Bap:

Ürümçi Cañ cuni⁶⁸ Kan Soraydu (Ürümçi Generali Kan İstiyor)
Ey Şahım, size söyleyeceklerim var!

Şahnâme'den." (s.109)

⁶⁴ Pascal Blaise: Miladî 1623-1663 yıllarında yaşamış meşhur Fransız filozofu.

⁶⁵ Kisani: 9.uncu yüzyılda yaşamış Fars şairi.

⁶⁶ Nurettin Abdurrahman Camii-Miladî 1414-1492 arası yaşamış olan meşhur Tacik mütefekkeri ve şairi. Onbeşinci yüz yıl Tacik edebiyatının kurucularındandır."

⁶⁷ Şeyh Sadi: Miladî 1184-1291 yıllarında yaşamış meşhur Fars mütefekker şairi. (Bostan ve Gülistan'ın yazarı)

⁶⁸ Cañ cün: Çince general demektir ve bu kelime o anda Doğu Türkistan'ı yönetmekte olan Çinli general Yang Zensing ile özdeşleşmiştir.

"Dokuzuncu Bap: Kozgilañ Arıpısıda (Ayaklanma Arifesinde)

Halk seni kollamıyorsa eğer,
Kendi kendini sorgulaman gerekir.

Ali Şîr Nevâyi" (s.121)

"Onuncu Bap: On Balâğa Bir Dâvâ (On Belâya Bir Dava)

Cennet kılıçların gölgesi altındadır. Ben kılıcın (mücadelenin, davanın) peygamberiyim.
Hadis'ten

Kılıcın siyah kabzasını tutmak istemeyen, onun namlusuyla yüz yüze gelir.

V.G. YAN" (s. 132)

"Onbirinci Bap: Öz Cezası Öziğe (Kendi etti kendi buldu)

Kim ki zâlime yardım ederse, Allah da onu o zâlimin eliyle helâk eder.
Hadis'ten" (s. 141)

"Onikinci Bap: Ceng Aldıda (Savaş Öncesi)

Ya biz düşmanın başını taşa vurarak ezeceğiz. Ya onlar bizi şehir surlarına asacaklar.
Eski İran şiirlerinden" (s.148)

"Onüçüncü Bap: Mertni Meydanda Sına (Er Meydanda Belli Olur)

Her şeyden değerlidir benim için hayat,
Hayattan da daha değerlidir aşk.
Fakat vazgeçerim ikisinden de,
Hürriyeti kazanmak için sadece.

Pethofi⁶⁹" (s. 167)

"Ondördüncü Bap: Şah Ordasında Bir Keçe (Şah Sarayında Bir Gece)

Hepiniz başı boşluklarınızın kurbanlarısınız.
Elinizdeki kına değil kıpkırmızı kandır!

Rıza Tefvik" (s. 183)

"Onbeşinci Bap: Undak Kazanğa Mundak Çömüç (Öyle Kazana Böyle Kepçe)

Güçlüyüm deme, senden daha güçlüsü çıkabilir;
Ben zekiyim deme, senden çok daha zeki birini karşında bulabilirsin!
Kırgız Ata sözü." (s.193)

"Onaltıncı Bap: Yalkun Takka Sovga : (Yalkun Dağa⁷⁰ Hediye)

İnsanlar haklarını göz yaşıyla değil, kan dökerek elde ederler.
Culian Marti⁷¹" (s.208)

"Onyedinci Bap: Suikast

Kimde kötü bir huy varsa,
Ondan daima, kasıtlı değilse bile kötülük çıkar.
Çiyan zehirini nasıl taşa denemiyorsa,
Kötüler de kötülüklerini güçlülere karşı kullanmaz.

Kelile ve Dimne'den" (s.216)

⁶⁹ Sandor Pethofi: Macaristan halkının 1823-1849 yıllarında yaşamış demokrasi inkılapçısı şairi. Çarlık Rusya müteceviz birliklerine karşı savaş meydanında 26 yaşında şehit olmuştur.

⁷⁰ Yalkun dağ: Doğu Türkistan'ın en sıcak bölgesi olan Turfan'da bulunmakta ve 'Yalkun dağ' Turfan'ın bir başka sembolik adıdır.

⁷¹ Culian Marti: Küba Halkının 1853-1895 yıllarında yaşamış milli kahramanı ve meşhur vatanperver şairi.

"Onsekizinci Bap: Üç Atlıkñ Casareti (Üç Atlının Cesareti)

Kahramanların yankılı zafer sesleri duyulurken, hânendelerin şarkısına ne gerek var?
At savaşa doğru koşarken, ben nasıl çimende yatayım?

İbrahim Muntazar⁷² (s. 227)

"Ondokuzuncu Bap: Ervah (Ruhlar)

Bu oyun değil, hayatın ta kendisi!
Hayatta seyirciler olmaz.

Yulius Fuçek" (s.239)

"Yirminci Bap: Sözleydiğan Tumar (Konuşan Muska)

Sinirli tilki tuzağa burnundan yakalanır.

Uygur Atasözü" (s. 247)

"Yirmi Birinci Bap: Akçuk Sayında (Akçuk Çölünde)

Köpeklere uzun süre arslan baş olursa,
Bu köpekler arslana benzemeye başlar.
Eğer köpek arslanlara baş olursa,
O zaman arslanlar köpeğe benzemeye başlar⁷³.

Kutadgu Bilig'den

Mağrur komutan mutlaka kaybeder.

Çin atasözü" (s.257)

"Yirmi İkinci Bap: Cengdin Keyin (Savaşın Sonra)

İnsanın şevki kırılırsa, atı da koşturamaz.

Eski doğu atasözü" (s. 276)

"Yirmi Üçüncü Bap: "Evliya"nın Ölümü (Evliya'nın Ölümü)

Herkes kendi kaderinin demircisidir.

Rus atasözü." (s. 284)

"Yirmi Dördüncü Bap: Toy Üstiğe Toy (Üstüste Düğün)

Ormanlarda arslanların, bahçelerde yılanların olmasına şaşırılmamak gerekir.

Zamehşeri⁷⁴ (s. 294)

"Yirmi Beşinci Bap: Yang Cangcünñ 'Faraseti' (Yang Cangcün'ün 'Akıllılığı')

Ağacın kabuğunu daima kurtlar yer.

⁷² Dokuzuncu asırda yaşamış Fars şairi.

⁷³ Bu mısraların eski şekli şöyle:
Kör, arslan bolubirse itka baş,
Bu it barça arslan bolur öz tüşi.
Kalı bolsa, arslanka it başçası,
Ol arslan bolur barça it sakiti.

⁷⁴ Carullah Ebülkasım Zamehşeri: Miladı 1075-1144 yıllarında yaşamış olan Harezmi büyük mütefekkir ve âlim.

Tarihte bunun misalleri çoktur.

A. İ. Krilof⁷⁵ (s. 323)

"Yirmi Altıncı Bap: Pacianın Başlılığı (Facianın Başlangıcı)

İnsan ne kadar güçlü olursa, bıraktığı izler de o kadar derin olur.

'İlyada'⁷⁶ destanından" (s. 332)

"Yirmi Yedinci Bap: Kapkan (Kapan)

Düşman, hilelerinin işe yaramadığını anladığı anda dostluk kozunu oynamaya başlar. Sonra dostluk adı altında öyle şeyler yapar ki, düşmanları bile bunu yapmaktan acizdir.

Şeyh Saidi" (s. 343)

"Yirmi Sekizinci Bap: Pacianın Ahiri (Facianın Sonu)

İnsanlar kaderlerinden şikâyet ederler.

Kaderin günahı ne?

Herkes kaderini kendi yaratır.

Maksim Gorki" (s. 374)

"Hâtıme (Son Söz)

Ağaç kurumaz, dökülse de yaprak,

Dünyanın geleceği geçmişinden çok, bak.

Gafur Gulam⁷⁷ (s. 409)

Yazar *İz* romanında, bu asrın başlarında Doğu Türkistan'ın Kumul bölgesinde yaşamış büyük ayaklanmanın önderi olan efsane kahraman Timur Halife'nin faaliyetlerini ve onun yaşadığı devri çok gerçekçi olarak, akıllı bir dille anlatmıştır. Yazar eserine 'İz' şiiriyle başlamakla, romanın içeriğine ışık tutmuştur. Yarattığı bu değerli eseriyle okuyucuya özellikle Uygur toplumuna anlamlı mesajlar vermiştir. Eserdeki şahısların hepsi gerçektir. Olaylar da yaşanmış ve Uygurlar arasında söylenegelen sözlü tarihte mevcuttur⁷⁸. Eser tarihî olduğundan, romanda şahıslar sayıca da çoktur. Bunların içinde rolü önemli olanlar şunlardır:

1. Timur Halife (Helpe): Arapça'daki Halife olup, Doğu Türkistan'da üstad, lider anlamında kullanılıyor. Eserde onunla ilgili verilen bilgiler, yapılan tasvirler tarihî bilgilere uygundur. (Bu, romandaki bütün şahıslar için geçerlidir.)

"Bu boz atlı kişi Timur Halife idi. Timur takriben 1871'de, Kumul'un güneyindeki en kenar köylerden olan Boğaz köyünde yoksul bir çiftçi ailede dünyaya geldi. O üç kız kardeşten sonra dünyaya gelen tek erkek çocuktur. Çok zeki olan bu çocuk için babası "Bu çocuğumu okutayım, büyüdüğünde kim bilir belki bir caminin imamı olur." düşüncesi ile onu altı yaşındayken okula gönderdi. Çocuk iyi okumaya başladı. Bir süre sonra Kur'anı Kerim ve

⁷⁵ 1769-1844 yıllarında yaşamış meşhur Rus yazarı, masalcısı.

⁷⁶ Milattan önceki sekiz ilâ dokuzuncu asırlarda yaşamış olan meşhur Yunan şairi Homer'in eseri.

⁷⁷ Gafur Gulam: 1903- 1966 yılları arasında yaşamış olan meşhur Özbek şairi.

⁷⁸ Bu olayların çoğunu çocukluğumdan itibaren ben de çevremden işitmişim.

kitapları okuyabilecek duruma geldi. Tam o günlerde kardeşi Şakir doğdu. Ama biri birini kovalayıp gelen ve birine bin katılarak ağırlaşan vergiler yüzünden yaşam çok zorlaştı. Timur onbeş yaşındayken okulu bırakıp tarlaya gitmek zorunda kaldı." (s. 32)

İşte bu şahıs, daha sonra Maksud Şah'a ve onun zulümlerine karşı halkı örgütleyerek ayaklanan, kahramanlığıyla dillere destan olan şahıstır. Büyük savaşlar yaparak, Kumul'da asırlardır saltanatı sürüp gelen zihinlerdeki sarsılmaz şahlık rejimini devirme noktasına getiren bir insandır. Ama savaş meydanlarında hiç yenilmeyen, yenilmez olan bu kahraman sonunda, Çin'li generalin hile tuzaklarına yenik düşer ve dürüstlüğü'nün kurbanı olur.

Romanda Timur'un görüntüsü şu şekilde tasvir edilir:

"Orta boylu, geniş omuzlu, kısa sakal koymuş, biraz zayıf olan bu kişiyle Seferkul kucaklaşıp görüştü. Bu misafir çay sofrasında sohbet ederken başındaki keçe başlığını çıkardı. Onun koyu kaşları altındaki kapkara güzel gözleri çırağ ışığında ateş gibi parlıyordu. Geniş alnındaki kırışıkların derin izlerinden, güneş ışığında bronzlaşmış yüzünden, kol ve ellerindeki kabarmış damarlardan onun hayatında çok çileler çektiğini anlamak zor değildi." (s. 31)

Timur romanda çok iyi kalpli, idareci, alçak gönüllü, şerefine düşkün, affedici, sabırlı bir insan olarak geçiyor. Onun ailesi hakkında ile birlikte tasvir edilişi bir minyatürü andırır. Gece yarısı:

"Timur Halife eve girdi ve yataklarında uyumakta olan çocuklarına baktı. Kenarda büyük kızı 12 yaşlarında olan Aynur, ortada 8 yaşlarındaki küçük kızı Mesture, onun yanında 5 yaşındaki oğlu Bâsıt uyumaktaydılar. Timur Halife iri elleriyle Bâsıt'ın alnını okşadı. Rozihan (hanımı) çay pişirmek için ocağa ateş yaktı. Çırağ bu küçücük odayı aydınlatmıştı. Timur Halife yanında oturan Rozihan'ın solgun yüzüne baktı ve içi sızlandı. Onun ellerini ellerine aldı ve şöyle dedi:

- Çok zorluklar çekiyorsun annesi. Benimle evlendiğinden beri bir gün bile rahat etmedin. Üstelik.

- Böyle konuşmayın dedi Rozihan, üzgün bir tonla -Allah sizi belâlardan korursa hepsi geçecek." (s. 250)

Timur'un tek oğlu Niyaz da şöyle tasvir edilir:

"Fare kuyruğu gibi bir örüm 'Niyaz saçını omuzunda sallayıp, yaramazlık yapmakta olan sevimli Bâsıt'a bakıp herkes gülmüştü.

Rozihan sırayla bir kız bir erkek olarak toplam beş çocuk doğurmuştu ama erkek çocukları ölmüştü. Buna çok üzülen Rozihan bir gün tekrar hamile olduğunu farkettiler. Tam o günlerde de "Torpak yağlılığı" (Torpak sülalesi ayaklanması) olmaktadır. Kitabımızın baş kısmında anlattığımız gibi o yılın ortasında Timur Ürümçü'ye gitti. Timur hanımı Rozihan'dan ayrılırken ona: "Erkek doğurursan Bâsıt adını verin" dedi. Babasının istediği gibi, çocuğa Bâsıt adı verildi. Ama Timur'un annesi torunu için 'Bu bebek de öbür erkek torunlar gibi ölüp gitmesin, sağ salım büyümesi için Niyaz kılalım' diye doğumunun 'kırkıncı günü saç alması'nda sağ tepesinden elma kadar yerin saçını kesmeyip bırakmıştı. Beş seneden beri Bâsıt'ın bu 'niyaz saçı' ancak bir karıştan fazla uzamıştı. Onun için bazen çocuklar 'kız çocuğu' diye onu kızdırırlardı. Böyle zamanlar o da onlara kendini

savunarak cevap verirdi, derdi ki: "Kız çocuğun saçı iki tane olur (örülür) tamam mı. Benimki ise tektir." (s. 253)

Amankul: Seferkul'un oğlu Amankul Timur'un esas kişilerinden olup, cesur, gururlu, insancıl, güzel ahlâklı iyi bir savaşıdır. Ailesi bütün dağ halkı gibi hayvancılıkla uğraşır ve kendisi usta avcıdır. O dağ başında avlanırken ayının ağzından kurtardığı Kazak kızı Aysulu'ya (Aykız) âşık olur sonra evlenirler.

Amankul'un dış görünüşü romanda şöyle anlatılır:

"Kız bir adım önde yürümekte olan delikanlıya dikkatle baktı. Geniş omuzlu ve boylu posluydu. pehlivanlar gibi güçlülüğü ve emin adımlarla yürüyüşü kıza birini hatırlattı. Kızın içi burkuldu ve birden arkasında kalan yüksek dağ tepelerine dönüp baktı." (s. 12)

Irmağı takip eden, otlar arasında sanki yılanın izine benzeyen bu yolda bir delikanlı atına binmiş, kim bilir nereden aklında kalan bir türküyü mırıldanarak gelmekteydi. Omuzundaki av tüfeği ile, yanındaki kurt ve boğa derilerinden delikanlının avcı olduğu anlaşılıyordu. (s. 8)

Amankul'un iç dünyası ve aşkı:

"Ev sahipleri sevinçten havalardaydı. Ama Aykız tam tersine mutsuz ve kederliydi. Sık sık içini çekiyordu. Böyle iç geçirdiğini gören evdeki büyükler buna üzülüyordu. Bazen yalnız kaldığı zamanlarda yaşlı karı koca kendi aralarında "Bu kıza acaba ne olmuş olabilir, keşke bir bilebilseydik" derlerdi ama sormaya da cesaret edemezlerdi. Kızın bu hali özellikle Amankul'u derinden etkiledi. Kızı ayıdan kurtardığı gün, bir ara yağmur sel gibi yağarken Amankul kız ile çam ağacı dibinde yanyana oturdukları andan itibaren Amankul'un yüreğinde kıza karşı özel, sıcak bir duygu uyanmıştı. Kızı her gördüğünde kalbi çarpardı ve hemen bakışlarını yere çevirirdi. Kızın yüzünün biraz güldüğünü gördüğünde çok sevinirdi. İçini çektiğini duyduğunda bütün vücudunu üzüntü sarardı. Böylece aradan on yirmi gün geçti." (s. 18)

"Amankul yerden yukarıya bakmadan sessizce oturmaktaydı. Hızla çarpmakta olan kalbinin sesini duyabiliyordu. Bu gerçek mi yoksa rüyası mı acaba? Bu melekler gibi güzel kıza eve getirdiğinin ertesi günü babasıyla sohbetleşirken aklından geçen tatlı hayaller yoksa gerçekleşiyor mu? Ah ne kadar da mutluyum. Bu mutluluk herkese nasib olmaz. Belki de bana da her gün nasib olmaz. Sadece bugün, ilk defa. Dur, Aykız benden gerçekten hoşlanmış mıdır? Yoksa sırf sümüklü Hamuş'tan kurtulmak için mi böyle yapıyor. Hayır, hayır. Öyle değildir. Belki de beni gerçekten seviyordur. Eğer öyle olmasaydı o gün Cumatay'ın deri kemeriyle bıçağını bana verir miydi?" (s. 56)

Savaş meydanlarının kahramanı, avlanırken elinden arslanların kaçamadığı bu delikanlı, aile içinde bir kuzu kadar sessiz ve uyumludur. Hele bir kadın karşısında sevdiğini söyleyemeyecek ve ona karşı olan aşkını anlatamayacak kadar utangaç, mahcupdur. Bu onun örf ve âdetlerine çok bağlı olduğunu göstermekle beraber, onun yaşadığı toplumun da ahlâk anlayışını bize aksettirir.

Aykız: Kazak kızı Aysulu yani Aykız'ın tasviri şu satırlarla anlatılır: "Kızın dağılmış simsiyah saçlarının aralığından görünen, sanki bulutların arasına saklanmış dolgun ay gibi

yuvarlak yüzü bembeyaz olmuştu, gözleri çökmüştü. Kuruyup çatlamış dudakları sımsıkı kapalıydı." (s. 10)

"Kız öyle güzeldi ki, delikanlı elinde olmadan bir iki kere ona dönüp bakmaktan kendini alamadı. Kızın kadifeden dikilmiş yeşil yeleğinin üzerine takılan gümüş pullar ve ayağına giydiği, taşlar üzerinde yürümekten uçları yırtılmış çiçek desenli çizmesi delikanlının gözüne biraz acayıp göründü." (s. 10)

"Nine onun uzun saçları, ince kara kaşları, uzun kirpikleri ve güzel gözleri, incecik dudakları ve elma gibi yuvarlak yüzüne bakarak kendi kendine 'Allahım, ne kadar güzel yaratılmış kız bu, gökteki ayın ta kendisi' diye düşündü ve kıza "Canım yavrum. Artık size Aykız diyeceğim. Çünkü ay gibisiniz." dedi. (s. 17)

Aykız'ın iç dünyasını, Aykız'la Amankul'un nikâhından bir gün öncesinde romancı şöyle anlatır:

"Aykız gece boyunca gözünü yummadı. Bir ara Rabia nineye farketmeden ağladı bile. Ama neden ağladığını kendisi de bilmiyordu. Fikri, düşünceleri deniz gibi çalkalanıyordu, kafası karmakarışıktı. O düşünüyordu: Keşke o büyük göbekli Okurday mal varlığına güvenip de onu istemeseydi; Keşke doymaz babası bir an için para düşkünlüğünden vazgeçse de Okurday'ın elçisini geri gönderseydi veya zavallı, yumuşak annesi Kemsuhan kızken keşke bir fakir çobanla evlenseydi de kendisi o evde doğsaydı: O zaman fakir ailesi Cumatay'ı fakir diye asla kapıdan kovmazdı; Yo, en iyisi kendisi hiç doğmamış olsaydı, Rabia ninenin söylediği gibi küçücük başına böyle dağ kadar büyük, zor günler gelmeyecekti; Neydi o başına gelenler. Keşke Cumatay'a isabet eden kurşun kendisine isabet etseydi veya o gün bıçağı gözünü kapadığı gibi kendi kalbine saplasaydı, ne iyi olurdu! . . . Hayır, hayır. Cumatay bu bıçağı kendine sapla diye vermedi ki. Evet! Kendine sapla diye vermedi! O bıçak şimdi yeni sahibini buldu. Çok doğru. Aynı Cumatay gibi delikanlının eline düştü. Öyleyse neden ağlayıp duruyorum. Neden ölümü düşünüyorum ki! Seferkul dede ne kadar da iyi. Hep sulanıp duran gözlerinden her zaman iyilik ve sonsuz baba şefkati yağıyor. Evet. Rabia nine, aynı annem! Yaradan Allah bana iki anne göndermiş sanki. Amankul, Amankul! Üzerine giydiği yamalı ceket ve deri şalvar. Ama tıpkı pırlanta gibi bir delikanlı. O kadar namuslu biri ki. Üç aydan beri kızın gözüne bir kere bile dikilip bakmadı. Ama kötü adamları görünce, tıpkı bir arslana dönüşüyor. O gün Niyaz Dorga'nın elçisine nasıl el kaldırdığına şaşıyorum. Bu hareketleriyle Cumatay'ın ta kendisi. Öyle temiz kalpli, insafli bir delikanlı ki. Cumatay'ı kendi kardeşi yerine koyarak onu tekrar mezarlığa gömerken ne kadar içtendi. Özellikle şu nikâhtan sonra Cumatay'ın ölümünün yıl dönümüne kadar ayrı odalarda kalma şartına hemen olur dediğine ne demeli. Her erkek bunu kabul eder miydi acaba? Ne kadar da yüce ruhlu insan. Ne kadar da iyi bir aile. Öyle temiz insanlar ki, gönülleri dağ suyu kadar berrak." (s. 57)

Şehzâde Nazar (Şahmaksud'un oğlu): Yazar Şehzâde Nazar'dan bahsederken araya girerek okuyuculara doğrudan şöyle hitap ediyor ve onun şahsiyeti hakkında şu kelimeleri sarfediyor:

"Hürmetli kitaphanlar (Okuyucular):

Kitabımızın dördüncü babında, bu "Şehzade Bey" den biraz bahsedip geçtikten sonra, müellif beyaz kağıdı onun adıyla kirletmemek için, onu bir daha ağza almamak niyetindeydi. Ne yazık ki, hikâyemizin akışı, müellifin bu kararından dönüp, "Şehzade Bey" in mizacından ve karakterinden yine biraz bahsetmesine mecbur bıraktı. Bunun için lütfen affedin." (s. 142).

Nazar'ın rolü romanda büyük değildir ama, öbürleri gibi bu da gerçek şahıstır ve romanda onu nasıl anlattıysa gerçekte de öyle bir insan olarak bilinir.

"Şahzade Hocam' dedikleri Şahmaksud'un oğlu Nazar'dı. O Şahmaksud'un çocukları içinde tek erkek olarak, küçüklüğünden itibaren öyle şımarık öyle başı bozuk serseri büyümüşü ki, ondan bütün Kumul halkı 'illallah' demişti. Yirmi otuz serseriye peşine takar, içki, afyon, ve zina gibi pisliklerle geceyi gündüze, gündüzü geceye katıp keyfi sefa yapardı. Kimin kızı veya karısı güzel olursa onun işi bitikti." (s. 65)

Pucung Hanım (Şahmaksud'un hanımı) Prenses: Bahsettiğimiz Kumul'un şahı Şahmaksud'un hanımı olan Pucung Hanım, Kumul hanlığının 15. şahı olan Beşir Han ile Kumul'un 16. şahı Mihribanu Şah'ın kızlarıdır. Pucung, Çin'ce kelime olup Mançoriya hanlık devrinde prenses anlamında kullanılırdı. Pucung Hanımın asıl adı unutulmuştu ve kimse bilmiyordu. Bilse bile kimse ona adıyla hitap edemezlerdi. Çünkü sarayda şahın aile fertlerine ünvanıyla hitap edilir, adıyla hitap etmek büyük saygısızlık sayılırdı. Şahmaksud, Pucung hanım ile evlenmemiş olsaydı, onun şah olması söz konusu olamazdı.

Pucung Şahmaksud'un hayatında önemli biri olmasına rağmen Pucung'u hiç önemsemez, hep aldatır. Bunlar karşısında Pucung Şahmaksud'u sessizce, umutsuzca kıskanır. Pucung sarayda yalnız, mutsuz bir hayat sürer. Onun dış görünüşü romanda şöyle tasvir edilir:

"- Ben o kadar mı yaşlanmışım? Bu ihtiyar bana neden bu kadar eziyet ediyor?"

- Hayır, Pucung ağablam, ay yüzünüz işte hâlâ gül gibi, saçınız samur gibi, gözleriniz yıldız gibi. Sözüme inanmıyorsanız aynaya bakın-dedi gülümseyerek, başına beyaz ince ipekten başörtü, sırtına kalın, siyah parlak ipekten ton giyen ufak tefek yaşlı kadın.

Pucung ağaçta arkaya dönünce büyük aynada kendini gördü. Bu aynaya her gün onlarca kez bakmasına rağmen, şu an sanki kendini ilk defa görüyormuş gibi dikkatle bakmaya başladı. Birden bire kahkaha attı. Karşısında güzel pembe Hangzhou⁷⁹ ipeğinden dikilmiş uzun etek, üzerine dik yakalı nimçe kimhap⁸⁰, ve başına yakut taşlı altın ziynet dikilmiş doppa (başlık) giyen ve üzerine mavi ipek başörtü takan incecik bir hanımı görüyordu. Onun ince uzun parmaklarındaki pırlanta yüzükler ve kulaklarındaki yakut taşlı küpeler göz kamaştırıyordu. İnce kaşları altında oynayan güzel gözleri vardı. Ama yüzü kırmızı gül gibi değil, sarı mum gibiydi. Saçlarına düşen aklar açıkça görünüyordu. Demek, bu konumda yaşlı kadın yalan söylüyordu.

- O zaman bu ihtiyar kel neden ikide bir genç kızları nikâhına alıyor-dedi Pucung ağaçta ipek halı üzerinde yürüyerek. Onun parlak ipliklerde gül ve kelebek işlenmiş kalın tabanlı ayakkabısı, büyük pencerelerden giren güneş ışığında parlayarak göz kamaştırıyordu." (s. 97)

Yazar romanında bu asrın başındaki Çin Türk savaşını olduğu gibi anlatmıştır ve bu konuda bilgisi olmayan yeni nesillere ders olsun için bilgiler sunmakla beraber, Çinli'lerin

⁷⁹ Çin'in meşhur ipek şehri.

⁸⁰ El işi ve kalın parlak ipek çeşididir.

Türkler'i idare ettikleri tarihten beri tekrarlaya geldikleri taktikleri bir çok yerde gerçeğiyle anlatmıştır. Örnek:

"O yüzden, diye devam etti. General Yang, -sizin iki gün içinde yola çıkmanızı emrediyorum. Bai Venchao ile Şahmaksud'a benim dediklerimi aynen anlatın ve siz onları hareketlendirerek yerlilerden uygun insanları bir araya getirin. O insanları barış elçisi olarak Timur'a gönderin. Ne kadar masraf olursa olsun. Gerekirse Timur'a bizzat kendiniz gidin. Sözler çok yumuşak olsun. Kurtlar yumuşak olur ve bu yumuşaklığıyla en sert ağaçları bile o yiyip bitirmiyor mu." (s. 329)

General Yang Zeşing'in konuşmasından:

"Uygurları Çinlilere, Çinlileri Uygurlara kışkırtıp birbirine düşürürsen düşündüğün bu amaca ulaşmak mümkündür. Benim en korktuğum şey Çin'li, Uygur, Kazak, Moğul ve diğer milletlerin birbirleriyle dost olmalarıdır. Maarifle gözlerinin açılmasından daha da korkarım. Bunlar cahillik zincirini kırıp birbirleriyle dost olurlarsa, onları idare etmek çok zor olur. Cahilliği devam ettiği ve araları hep açık tutulduğu sürece onları idare etmek kolay olur. Onun için her bakımdan kuvvet dengesini korumak lâzım. Onlara kesinlikle birleşme fırsatı vermemek lâzım. Ancak o zaman hepsi kendi dertleriyle uğraşmaktan ayaklanmaya fırsat bulamazlar, bu bir. İkincisi, Uygurlarda "Kendi yağında kendi etini kavurmak" diye bir deyim olduğunu duydum. Gerçekten de (kuzu) eti kendi yağında kavrulursa, hem lezzetli hem tasarruflu oluyor. Uygurlarda gene 'sapı özünden' diye bir deyim de varmış. Bunun anlamı baltanın sapı ağaçtan olur ama sapı ağaçtan olan balta ağacı keser demek oluyormuş. Gerçekten de baltanın sapı eğer demir (çelik)ten veya başka metalden olsaydı kolu geri silkeleyerek eli acıtır. Demek ki eğer Uygur müslüman halk ayaklanırsa, mesela Kumul'daki Timur ile Turfan'daki Muhittin gibi. Onları kendi insanların eliyle bastırıldığı zaman bir taşa iki kuşu vurmuş olursun. Yani ölen de, öldüren de onların kendisinden olur. Senin eline kan bulaşmayacak. Eski bilginlerimizin yabancıyı yabancıların eliyle idare etmek dedikleri işte budur. Gördüğümüz gibi ben bu Uygur müslümanlarını kullanmasını iyi bilmeseydim, benim burada ayakta kalmam da mümkün olmazdı. (s. 330)

"Güzel, dedi general Yang. Öyleyse biz kılıç yerine müslümanların mukaddes kitabı olan *Kur'an*'dan faydalanalım bakalım. Benim bildiğime göre müslümanlar *Kur'an* tutarak and içmeyi her hangi bir hükmün son haddi olarak kabul ediyormuş. Bu bizim için iyi bir koz. Şimdi ben öyle bir şey yapayım ki, Timur ya bana teslim olsun veya inatçılığını oracıkta sürdürerek ölsün." (s. 347)

Bütün bu sözler Doğu Türkistan'ı 1911'den 1928'e kadar terörle idare eden o ünlü Çin'li general Yang Zeşing'a aittir. Bu romanda bir edebî eserden beklenen bütün anlatım tarzlarını kullanmış, tabiat tasviri, insanların tasviri, şiir, koşuk, türkü, masal, atasözü, rüya, latife, ters beyan, düz beyan, olaya doğrudan doğru girme uslubu, dolaylı (yani tabiat tasviriyle) girme v.s. üsluplardan yararlanmıştır. Bunları yerli yerine çok doğal bir şekilde oturtmuştur.

Yazar, tarihî koşuklara yer vermiştir. Romanda anlatılan savaş döneminde ortaya çıkan bu koşuklar ağızdan ağıza geçerek hâlâ yaşamakta ve hâlâ da türküler olarak söylenmektedir. Bu tarihi koşuklar Son dönemler *Kumul Halk Koşakları* adı altında toplanmış ve kitap halinde yayınlanmıştır. Örnek:

Samavarınğ sâzımen,
Çölde uçkan gâzımen (Kaz),
Düşmen bilen ceng kılıp,

Samavarın sazıyım,
Çölde uçan kazım.
Düşmen ile savaşıp,

Ölgenimge râzimen.

Hay hay, baturlar,
Huşyar bolunglar.
Düşmenler keldi,
Cesur bolunglar.(s. 268)

Öldüğüme razıyım.

Hey hey kahramanlar,
Tetikte durunuz.
Düşmanlar geldi,
Cesur olunuz.

Bu roman Uygurların tarihini anlatır. Bölümlerin başına koyduğu sözler, görüldüğü gibi hem doğu hem de batı âleminin düşünür ve sanatçılarından alınmıştır. Bu seçim yazarın Uygurların var olma çabasının evrensel boyutunu gösterme amacından kaynaklanır.

III.3. Uyğangan Zemin -1 (Uyanan Topraklar)

Abdurrahim Ötkür'ün ilk tarihî romanı *İz*' den sonra yazdığı ve *İz* romanının devamı olan *Uyanan Topraklar* onun ikinci tarihî romanıdır. 502 sayfa olan roman *Uyanan Topraklar* 1987'de yazılmış ve Şinciang (Doğu Türkistan) Halk Neşriyatı tarafından neşredilmiştir. Bu roman Doğu Türkistan halkının Çin zulmüne ve işgaline karşı savaşı ve topraklarının Çinlileştirilmesini anlatır.

Romanın özeti:

1928'in yaz aylarında, Doğu Türkistan'ın diktatör genel başkanı (*İz* romanında da bahsedilmişti) Çinli general Yang Zengşing kendi adamı Fan Yaonan tarafından yönetimi ele geçirmek amacıyla düzenlediği suikaste öldürülür. (Bu suikast olayı Doğu Türkistan tarihinde önemli bir olaydır ve *Erken Uyanan Adam* romanında da anlatılır) Fan Yaonan Ürümçi vilâyetinin valisi, askerî ve dış işleri mahkeme başkanıdır. Olay şöyle gelişir:

Fan Yaonan'ın kimliği: Fan Yaonan Japonya'da hukuk fakültesini bitirmiştir ve 1918'de Doğu Türkistan'ın Aksu vilâyetine vali olarak merkez Pekin'den tayin edilir. Fan Yaonan bu tayin üzerine Ürümçi'ye gelir. Ama tahsilli insanların pek uyumlu olmayacağını düşüncesiyle hep tedirgin olan başkan Yang Zengşing, onu göz önünde tutmak amacıyla Fan Yaonan'ı Ürümçi'de vazifelendirir. Böylece onun hareketleri kontrolünde olacaktır. Görünüşte Fan Yaonan'ı merkeze almış olarak onun mevkiini daha yükseltmiş olur. Ama Fan Yaonan da Yang Zengşing'in hesaplarının farkındadır. Bu iki şahıs birbirlerine karşı görünüşte dosttur ama gerçekte düşmanlıkları birbirinin gözlerini oycak kadar güçlüdür.

Yang Zengşing'in başkanlığında kurulan askerî okulun mezuniyet balosunda Fan Yaonan'ın suikast planı gerçekleşir ve Yang Zengşing baloda konuşmasını bitirdikten sonra yemek yenirken herkesin gözleri önünde vurularak öldürülür. Garson kıyafetinde tabancayı tabağın altına saklayarak sokağın Fan Yaonan'ın adamı, onu yemek masasında vurur. Orada ikisinin taraftarları arasında çatışma çıkar. Fan Yaonan ve adamları Yang Zengşing'in hazırlıksız adamlarını etkisiz hale getirdikten sonra, vakit kaybetmeden hükümet binasına gidip binayı işgal ederler ve hükümet mührünü ele geçirir. Yang Zengşing'in adamlarından sayılan Jin Şiuren, o gün o saatte, olaydan az önce ayrılmış ve balodan ayrıldığı için ölmekten kurtulmuştur. Bu haberi duyunca sağ kalan Yang Zengşing'in askerlerini toplayıp Fan Yaonan'ın işgal ettiği hükümet binasına hücum eder. Çatışma sonucunda Fan Yaonan ve adamları az oldukları için hepsi ölürler. Meydan Jin Şiuren'e kalır. Böylece bir gün içinde Doğu Türkistan tarihindeki önemli şahıslardan iki kişi yer yüzünden silinirken, Jin Şiuren gibi uyuşturucu bağımlısının başına devlet kuşu konmuş olur. Ertesi gün o kendini Doğu Türkistan hükümetinin başkanı ve yöneticisi olarak ilân eder. Bununla 8 Temmuz 1928 tarihinden itibaren Doğu Türkistan'da Yang Zengşing dönemi kapanmış ve Jin Şiuren dönemi başlamış olur. Yang Zengşing'in diktatör

terörizm yönetimi devrinde canından bezen halk bu yönetimin değişmesiyle artık rahat bir nefes alacağını umarken, Jin Şiuren Yang Zensing'den de daha beter diktatör çıkar. O bütün toprakları halka dağıtıp vergilendirir. Bu sıralarda Kumul'un şahı Şahmaksud felç hastalığı geçirir ve iyileşmeden ölür⁸¹. Zaten buranın yönetimini de kendi eline almak için bunu beklemekte olan Jin Şiuren, Şahmaksud'un ölümü üzerine Kumul'un yönetimine el koyar. Çağdaş deyimle bir sürü reform yapar. Kumulda devam edip gelmekte olan Şahlık rejimini ortadan kaldırır.

O zamana kadar vergiden muaf olan şahın topraklarında halk bedava çalışırken, Cin Şiuren Şahmaksud'un ölümünden yararlanıp orayı da vergilendirir ve halka dağıtır. Bu saraylıların ve yerli zenginlerin hoşuna gitmez. Toprak ve tarlaları dağıtırken Çin'den getirip yerleştirdikleri yüzlerce Çinli aileye en verimli toprakları vermekle kalmayıp onları iki sene vergiden muaf tutar. Yerli Uygur halkına toprağın verimsiz kısmını bırakır. O topraklarda çalışanlar daha ilk senesinde ağır verginin altından kalkamayıp, teker teker iflas ederler. Bu Çinliler ile Uygurlar arasındaki gergin havayı tekrar meydana getirir. Bu yetmiyomuş gibi o sıralar, dağlık bölgedeki ayaklanmayı bastırmak için gönderilen Çinli askerler yerli halka aşırı derecede huzursuzluk vermeye başlarlar. Kızlarına ve karılarına sarkıntılık ve tecavüz olayları çoğalır. Bunun üzerine yerli halkın öfkesi gün geçtikçe öyle birikir ki, Doğu Türkistan'ın yakın çağ tarihinde "Kumul İhtilali" olarak adı geçen büyük ayaklanma bir bomba gibi patlar. Bu olay şöyle başlar:

Salih Dorga'nın kızı çok güzel bir kızdır. O mahallenin en güzel kızıdır. Kızla mahalledeki Sopi Mergen'in oğlu Menglik Niyaz birbirine aşiktir. Bu güzel kıza Çinli komutan göz koyar. Çinli komutan kızı elde etmek için, köyde bazı kişileri kasıtlı olarak tutuklar ve onun karşılığında kızı kendine ister. Kızı verirlerse tutukluları bırakacağını söyler. Bu durum karşısında mahallenin büyükleri kendi aralarında ne yapacaklarını konuşurlar ve bir kaç günlük sessizlikten sonra kızın ailesi ve bazı büyükler Çinli komutana olumlu cevap gönderir. Bunu hiç beklemeyen yerli halk çok şaşırır. Ama bu Çinli askerlere ders vermek için hazırlanan bir tuzaktır. Bu haberi alaň Çinli ise kendi zaferine sevinir ve hemen düğün gününü belirler. Bir haftalık yoğun hazırlıktan sonra düğün günü de gelir. Düğüne hep erkekler davet edilmiştir. Düğünde çeşitli yemekler bol bol yenir, geleneklere aykırı olduğu halde içkiler (Çinli askerler tarafından) su gibi içilir⁸². Gelini götürmeye gelen askerler içkilerini içip tam sarhoş oldukları fırsatta dağlılar(Uygurlar) ani baskınla hepsinin silahlarını ellerinden alırlar. Direneni öldürürler. Onları etkisiz hale getirdikten sonra, mahalledeki halk ellerine birer meşale alarak karanlıkta davul zurna eşliğinde Çinli askerlerin yerleştiği askerî karargâha gelirler. Oradaki Çinli askerler uzaktan gelinin gelmekte olduğunu zannederek karşılamaya koşarlarken, aniden silahlar patlar. Askerler neye uğradığını farkedene kadar askerî karargâh dağlıların(Uygurların) eline geçer.

---

⁸¹Şahmaksut Mart 1930'da ölmüştür.

⁸² Çinliler'in âdetince içkisiz düğün olmaz. Onların düğünde esas eğlencesi içki içmektir.

Dağlıların hükümete karşı baş kaldırdığı olayı duyan Kumul şehir başkanı Liu Sıancang⁸³ (Çin'li), isyanı silahla bastırmak için dağa ordu yollar. Bu ordunun ön safına, kalkan olarak saraya ait 30-40 kişilik Uygur askeri koyar. Uygur askerlere başkanlık yapması için 30 başı Hocaniyaz Hacı⁸⁴yı tayin eder. Hocaniyaz Hacı zaten dağlı olup, bir önceki *İz* romanında anlatıldığı gibi Timur Halife'nin ayaklanma olayından sağ kalan iki kişiden biridir. O kaçmayı başarmış, bir kaç sene dış ülkelerde dolaşarak Hacca gitmiştir. Memleketi Kumul'a geri döndüğünde, siyasî vaziyetteki bir takım değişiklikler dolayısıyla Şahmaksud Han onu affetmiş ve saraya ait askerlerin başı yapmıştır. Şahmaksud Han öldükten sonra Cin Şiuren başkanlığındaki Çin istilacılarının yaptığı değişiklikler sonucunda meydana gelen bu olay, Çinliler'i telâşlandırmıştır. Çinlilerin Hocaniyaz Hacı'yla Uygur askerlerine hiç güveni olmasa bile, sıkı tedbirler altında onları ölmeye göndermektedir. Yola çıkmadan bir kaç gün önce Çinli general Hocaniyaz 'ı yanına çağırarak konuyu anlatmış ve ona Uygur askerlerin ve Hocaniyaz 'ın ordunun önünde yürüyeceğini, savaşta en ufak bir yanlış düşünceye kapılıp arkalarına bakacak olurlarsa, arkasındaki Çinli ordusu tarafından taranacağını hatırlatır. Onlar ya kendi dağlı kardeşlerini vuracak veya vurulacaklardır. Hocaniyaz Hacı dağdaki halka bu durumu haber verme konusunda hemen o gece Yusuf Taici ile konuşur ve bir adamını gizlice Şopul dağına yollar.

Böylece dağa çıktıktan sonra savaş başladığında, planlanan şekilde, Hocaniyaz Hacı ve askerleri dağlıların tarafına ustalıkla geçmeyi başarırlar. Bu dağlıların Çinli askerlerin önündeki Uygur askerlerini uyum içinde koruyarak planı gerçekleştirmeleri neticesinde elde edilir ve hep birlikte Çin'li askerlerle savaşıp onları geri püskürtürler. Bu zaferden sonra dağdaki savaşçıların sayısı hızla artar. Hocaniyaz Hacı bu savaşçıların doğal başıdır. Savaşçılar bu zaferin verdiği güçle, öteki dağların (12 dağın) ayaklanmacılarıyla da birleşirler ve Hocaniyaz Hacı'nın başkanlığında, 12 dağı teker teker ele geçirirler. Çerik⁸⁵lerinin yenilgisi Liu Sıancang'ı çok kızdırır ve tekrar dağa iki üç kat fazla ordu göndermeye karar verir. Ama onun yaşlı kurnaz müşaviri, akli kullanarak yumuşak dille halletmeye dair akıl verir. Bunun üzerine Liu Sıancang Kumul'un bir kaç saygın kişilerini çağırır ve onları elçi sıfatıyla dağa gönderir. Hocaniyaz Hacı ve Salih Dorga'lar elçileri kabul eder. Ertesi günü hep beraber camiye toplanıp namaz kılarken (elçilerden sadece Uygurlar ile müslüman Tunganlar camiye girebilirler) Hocaniyaz'a önceden tasarlanan suikast vuku bulur. Toksun Pugen adındaki beyni yıkanmış uzun boylu bir genç adam, namazda Hocaniyaz'ın arkasına oturur ve kimsenin dikkat etmeyeceği anda sinsice onu hançerler. Ama son saniyede bunu farkedene Sopi Mergen'in oğlu Menglik (Benli) Niyaz engel olmak için kendini atınca hançer onun göğsüne saplanır. Başkaları ne olup bittiğini farkedene kadar Toksun kaçmayı başarır ve Çin'li amiri Şüy Şiancang⁸⁶ın yanına gelir. Şüy Şiancang

⁸³ Sıancang: Çince belediye başkanı demektir.

⁸⁴ Hoca Niyaz Hacı 2. Kumul İhtilali'nin başkanı ve 11.12.1933 tarihinde kurulacak olan Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanlığına seçilecek şahıstır. bkz. *Uyanan Topraklar-2*.

⁸⁵ Uygurlar Çin'in Mançurya imparatorluk devrindeki askerlerine "Çerik" derler.

⁸⁶ Şian Cang: Çince nahiye başkanı.

kendini ele vermemesi için bu canlı delil Toksun'u apar topar öldürür. Şüy Şiancang bir kaç dakika sonra karşısında Hocaniyaz'ı görünce hiç bir şeyden haberi yokmuş gibi suçlamayı kabul etmemekle beraber, Toksun'un kendi suçundan korkarak intihar ettiğini söyler. Gerginlik büyük boyutlara ulaşır. Halk Şüy Şiancang'ı linç etmek için kapıya dayanmıştır. Ancak büyükler, onun öldürülmesinin daha kötü sonuçlar yaratacağı düşüncesiyle onu halktan kaçırarak Kumul'a geri gönderirler. Bununla Liu Sıancang'ın hayali yine gerçekleşmez. O tekrar eski planını uygulayarak çok daha kalabalık, büyük bir orduyla gelip saldırmak için Ürümçi'den (Cin Şiuren'den) asker yardımını ister. O arada bir kaç sefer küçük çaptaki saldırıları dener. Ama her seferinde ordu çerikleri mağlup olur. Çünkü dağda savaşmaya alışık olmayan çerikler ne kadar iyi silahlar taşırsa da, yerli dağlıların şaşkırtmalı vuruşları karşısında ya kendilerini muhasara içinde bulur, ya geri kaçmak zorunda kalırlar.

Dağlılarla bir türlü başedemediğine son derece öfkelenen Liu Sıancang, büyük saldırı hazırlığındadır. Dağ yollarını kapatmıştır. Hocaniyaz Hacı ise Liu Sıancang'ın kendilerini yok etmek için gerekirse sadece Ürümçi'den değil, Çin'den ordu getireceğinin farkındadır. Ama Hocaniyaz Hacı ve savaşçılar son nefeslerine kadar mücadele etmeye kararlıdırlar.

Dağda milli savaşçılardan üç gurup bir araya gelmiş durumdadırlar: 1) Cin Şiuren'in şahlık rejimini kaldırmasıyla saraydaki bir kısım askerleri alıp dağa çıkan Şahmaksud'un torunu Beşir bir gurup; 2) Yolvas bir gurup; 3) En büyük gurup fakir tabakadan oluşan, Hocaniyaz Hacı başkanlığındaki halkın gurubudur. Zengini ve fakiri ile tüm Uygurlar'dan oluşan bu üç gurup aynı cephede Çin askerlerine karşı elele verip savaşmaktadırlar. Bunların amaçlarına gelince, genel ortak düşüncelerin dışında bazı farklı amaçlara sahiptirler. Mesela: Beşir'in amacı, Çin ordusunu yok ederek onlar tarafından yok edilen şahlık rejimini tekrar yola koymak ve dedesi Şahmaksud'un tahtına varis olarak oturmak. Yolvas'ın ise kendine has bir takım şahsi planları vardır: Gütün birinde en güçlü insan olarak hükmetmek. Hocaniyaz Hacı'nın amacında hiç bir şahsî çıkar düşüncesi yoktur, bütün amacı halkının zalimlerden kurtularak özgürlüğe ve refaha kavuşmasıdır.

Dağ yolları kapandığı için dağdaki savaşçılar yiyecek ve giyecek sıkıntısına düşmüştür. Silah sıkıntısı çekmektedirler. Onlar, son model otomatik silahlara sahip, kalabalık Çin ordusu karşısında kat kat azdırlar. Bu durum hiç de iç açıcı değildir. Hocaniyaz ve savaşçılar kendi aralarında bu durumla nasıl baş edeceğine dair çareler ararken, Yolvas tarafından şu fikir ortaya atılır: komşu Çing Hai eyaletindeki müslüman Tunggan Ma Cungying'den askerî yardım istemek. Bu fikre Hocaniyaz Hacı şiddetle karşı çıkar. Ama Yolvas ile Beşir başta olmak üzere bir kaç kişi, bundan başka çözüm kalmadığını anlatırlar. Uzun süre bu konuda tartıştıktan sonra Hocaniyaz Hacı, başka çareleri olmadığını kabullenir.

Bu karardan sonra onlar çok sayı da altın gümüş hediyelerle tunggan Ma Cungying'e vekil yollarlar. Şunu belirtmek gerekir ki, Yolvas'ın teşebbüsüyle, Ma Cungying'in teklif edilmesi,

yakın çağ Doğu Türkistan tarihinde onarımı mümkün olmayan büyük bir hatadır. Bunun sebebini romanın bir sonraki ikinci kısmında daha iyi anlamamız mümkündür.

Ma Cungying çok genç yaşta şöhret olan, 21 yaşındaki kahraman bir savaşçısıdır. Onun baş komutan olan babası onu 17 yaşındayken kendi yerine komutan olarak savaşlara göndermiştir. O akıllı ve gözü kara biri olduğu için, bu işi çabuk kavramış ve bir anda yenilmez kahraman savaşçı olarak ün yapmış biridir. Ama çok geçmeden bu yamanlığıyla kendi akrabası olan militarist Ma Bufang (Tunggan)a tehdit olmaya başlayınca, Ma Bufang ordusuyla Ma Cungying'i üç taraftan muhasaraya alarak hücum eder. Çok şiddetli savaşlar olur. Çin'in Sarı nehrinde su yerine kanlar akar. İki taraf da büyük kayıp verir. Sonuçta şans Ma Cungying'e sırt çevirir. Bir kaç eyalete sığmayan bu şımarık delikanlı birden tek başına, çaresiz zavallı duruma düşer. O savaştan sağ kalan yaralı, üç yüzden fazla askeri ile Çin seddinin öbür tarafındaki ıssız küçük bir nahiyeye giderek orada saklanmak zorunda kalır. 21 yaşındaki kötü hırslı bu efsâne "kahraman"ın kırık dökük duvarların arasında her şeyini kaybederek bir yetim çocuk gibi sefil, boynu bükük kaldığı bu günlerde, ona Kumul'dan elçilerin gelmesi başına devlet kuşunun konması kadar imdadına yetişen inanılmaz bir olaydır. Elçiler altın gümüş hediyeleri verdikten sonra, niçin geldiklerini Ma Cungying'e anlattıklarında, sevinçten bağırarak gibi olur ama sevincini belli edecek kadar aptal değildir. Böylece 2 gün içinde Ma Cungying bütün hazırlıklarını bitirip, yaralı askerleri de dahil olmak üzere toplam 400 kadar askeriyle Doğu Türkistan'a doğru yola çıkarlar. Bunların içinde silahlı olanların sayısı en fazla yüz kadardır. Kalanı da kılıç ve mızraklarla silahlanmış durumdadır.

Uzun süren yolculuktan sonra Ma Cungying ve askerleri Kumul'un dağlarına giden yoldaki Saka köyünde karşılanır.

Savaşçılara gelince, kısa süre içinde Hocaniyaz ve arkadaşları sadece dağlı bölge halkını değil, bütün Kumul halkını arkasına almıştır. Onlar daha da genişleyerek şehre iner ve Ürümçi Kumul yollarını da işgal ederler.

Ma Cungying Çin hükümeti askerlerine karşı savaşmaya Doğu Türkistan'a Hocaniyaz 'ın teklifi ile onlara 'yardım etmek' için gelmiştir. Bu Çinli Müslüman'ın Hocaniyaz 'la birlikte arda arda yaptığı ilk üç seferlik savaşında şans ondan yana çıkarak galip gelir ve bir çok büyük küçük silah, malzemeye sahip olur. Ama onlarla birlikte savaşan, ortağı Hocaniyaz ve adamlarına bir tane bile silah bırakmaz. Bu yerli savaşçılarını (Uygurlar) hem şaşırtır hem düşündürür. Ma Cungying'in asıl yüzünü ortaya koyan bazı olaylardan biri de şudur: Kumul'da hükümet askerlerine arda arda indirilen bu darbelerden sonra Jin Şiuren başkent Ürümçi'den bir bölük askeri Kumul'a gönderir. Bunu haber alan Hocaniyaz yol kesmek için savaşçılarıyla Ürümçi Kumul yolu üzerinde pusuya hazırlanır. Bunu öğrenen Ma Cungying askerlerini alıp hemen Hocaniyaz 'ın bulunduğu Lodung bölgesine gelir. Aslında Hocaniyaz gerek duymadığı için Ma Cungying'i çağırmamıştır. Ürümçi'den Kumul'a gelmekte olan hükümet askerlerinin Hocaniyaz

'ın hesapladığı gibi onların bulunduğu yerden geçmesi gece yarısına rasgelir. Hocaniyaz ve Ma Cungying, hükümet askerlerine hücum ederler. Bir buçuk saatlik şiddetli çarpışma sonucunda Hocaniyaz ve Ma Cungying'e hükümet askerleri yenik düşerler ve onların elindeki son model silahları ve her şeyi onlara kalır.

Bu olay romanda şu şekilde anlatılıyor:

"Böylece Dugoci (Hükümet) askerleri bir buçuk saat içinde yerle bir oldu. Askerlerin bütün silahları: dokuz tane otomatik silah iki tane zemberek onlara kalmıştı (Yepyeni olan zembereğe ve otomatik silahların altı tanesine daha mermi bile konulmamıştı.) Atlar, arabalar, gıda, yiyecek gibi ihtiyaç maddeleri ve diğer askerî gereçler çok fazla olduğundan sayılarını tespit etmek bile zordu. Ama ne yazık ki, bütün bunların hepsine Ma Cungying sahiplendi. Hocaniyaz Hacı'ya sadece düşmanın elinden bizzat aldığı iki tane otomatik silahla Mirol Mergen'in elindeki bir tane otomatik silah ve yiğitlerin kazandığı 106 tane silah kalmıştı.

Sağ bacağı sarılmış olan Ma Cungying, savaştan sonra orada göl başındaki ağaçlıkta istirahat için yatıyordu. Karşısında oturan Hocaniyaz Hacı'nın yüzüne bile bakmadan kendi tercümanına şöyle dedi:

- Hacı'ya söyle, iki tane otomatik silahı bana versin, onun yerine karşılığında yüz tane tüfek vereceğim.

- Nedenmiş o? Otomatik silah bize yakışmıyor muymuş?

- Yakışmıyor demiyorum- dedi Ma Cungying sesini yumuşatarak-Nasıl olsa otomatiği sizden başka kullanmayı bilen de yok.

- Öğretirim.-dedi Hacı yerinden kalkarak ve "O kadar silahı aldınız, artık yeter" dedi ve keskin bir hareketle Mirol Mergen⁸⁷'in elinden atın dizginini aldı." (s.310)

İşte o günden itibaren Hocaniyaz , Ma Cungying'in iyi niyetli olmadığını anlar. Ma Cungying'in ilk geldiği zamanki halinin nasıl değiştiğini yazar şu şekilde ifade ediyor:

"Çok değil daha bir hafta kadar önce sadece 400 kadar adamıyla Doğu Türkistan'a gelen, adamlarının yarısından fazlası yaya ve mızrak, kılıçlarla silahlanan, kalanı da yaralı ve aksak atlara binerek gelen Ma Cungying, artık şimdi baştan başa son model, büyüklü, küçüklü otomatik silahlarla donanmış binden fazla atlı orduya sahip bir başkan oluvermişti. Onlarca tartım (her tartım bir kaç deveden oluşur) deveye yüklenmiş büyük çapta askerî malzemelerin sahibi olarak Kumul'a muhteşem girişiyile herkesi şaşkına çevirdi."(s.305)

---

⁸⁷ Avcılıkta usta nişancılara Uygurlar mergen diyorlar.

O günlerde "Gasiling⁸⁸" denilen bu isim Kumul halkının gözlerinde bir umut ışığı olmuştur. Çünkü Ma Cungying yerli halkın gözünde Çinlileri kovmak için Uygurlara yardıma gelen müslüman din kardeşleridir. Ama öbür taraftan da umut ettiklerinin tam tersine hayal kırıklığına uğramaya başlamışlardır: Abdul Niyaz Mirap'la Salih Dorga Ma Cungying'in yanına resmiyet yüzünden onu tebrik etmeye gider ve ona ayaklanmacıların silah bakımından çok sıkıntısı olduğunu anlatarak kazanılan silahların bir kısmını kendilerine verilmesini ister. Ma Cungying'in cevabı şu şekilde olur:

"O tıpkı öğrencisine nasihat vermekte olan üstad havasında suratını asarak: Bu ganimet alınan silahlar kan bedeline gelmiştir. Siz de elinizden gelirse silahları savaşarak kazanın!- dedi.

- Bu ne söz?-dedi Salih Dorga öfkesine hakim olamayarak,- Biz savaşmayıp da saklambaç mı oynadık. Şehir surunu korumak ve düşmanı geçirmemek için bizi buraya koyan siz değil miydiniz? Üstelik hani her fırsatta bizlere hep "bizler aynı din kardeşleriz" derdiniz. Şimdi ise 'biz' ve 'siz' mi olduk? O zaman...

Salih Dorga'nın sözü daha bitmeden Abdul Niyaz Mirap tercümana bakarak "Bu sözleri yumuşatarak tercüme edin- dedi." (s. 306)

Görüldüğü gibi Çinli müslüman (Tungan) Ma Cungying Doğu Türkistan'a Türkler'e din kardeşliğinden ötürü yardım için değil, düpedüz yağma için gelmiştir.

Ma Cungying adlı bu şahıs, Doğu Türkistanlıların her zaman nefretle anacağı bir isimdir. Çünkü O Doğu Türkistan'a adım attığı günden itibaren Doğu Türkistanlı Türkler'in başına bela olmuştur ve Türkler'e çok büyük kayıplar verdirmiştir.

Kumul'a gönderdiği askerlerinin hepsinin darbe yiyerek geri kaçıp geldiğini gören hükümet başkanı Jin Şiuren, olayın boyutunun Ma Cungying'in gelmesiyle aştığını görür ve altı bin beş yüz (6500) kişilik silahla donanmış ordu hazırlayıp Kumul'a gönderir. Altı bin beş yüz kişilik ordu demek oraya göre çok büyük bir rakamdır.

Bu haberi alan Ma Cungying, Türkler'i sorunlarıyla başbaşa bırakarak, burada edindiği canlı cansız bütün mal mülkü toparlayıp memleketine kaçar.

Bu kısım romanda şöyle anlatılır:

"Ama Jin Şiuren'in büyüklü küçüklü son model ağır hafifli otomatik tüfeklerle, toplar ve zırlı araçlarla takviye edilmiş altı bin kişilik birliğin gelmesiyle vaziyet tümünden değişti. bu birliğin baş kumandanı İli'den getirilen Zhang Peyyuan idi. Baş müşaviri ise Japonya Kara Kuvvetleri Harp Üniversitesini bitiren Şeng Şisai idi. Bu birlikteki beyaz Rus askerlerine 1. Dünya Savaşı'na katılan general Papingot komutanlık yapıyordu.

Kumul Kumul olalı bu memleketin başına hiç böylesine büyük bir bela gelmemiştir. Çünkü gelmekte olan altı bin beş yüz kişilik orduya, burada muhasarada kalan binden fazla askeri katarak hesap edilirse, her altı buçuk sivilin başına birden fazla asker düşerdi.

---

⁸⁸ Gasiling: Çince küçük komutan anlamındadır. Ga: küçük, kısa, ufak. Siling: Komutan.

Çocuklar, kadınlar, yaşlılar, hastalar dahil olmak üzere altı buçuk insanın başında bir asker kılıç oynatırsa bundan daha korkunç ne olabilir ki?

Bu olaydan dolayı bütün yerli halk, sanki üzerlerine gelmekte olan dehşet verici selin karşısında eli kolu bağlı kalmış gibi büyük bir çaresizlik, korku içinde kaldı. Daha düne kadar "Son askerim ve son damla kanım kalana dek sizin yanınızda savaşaçağım." diye vaadlerde bulunan ve "Eğer sözümü tutmazsam Allah beni vursun." diyerek and içen Ma Cungying, o günlerin bir aydınlık gecesinde Kumul'u bırakıp, bütün ordusuyla beraber kendi mekanına doğru yola çıktı." (s. 311-312)

"Üç ay önceki O Ma Cungying'in peşinden yaya olarak gelen ve yarısından fazlasında ancak mızrak, kılıç olan, üzerlerini yırtık dökük giysilerle örtmüş, yüzleri solgun dört yüz asker gitmiş, yerine zemberekler çeken, güzel, dolgun katırlara sahip, hepsi yerinde durmayan(hareketli, güçlü) Bariköl atlarına binmiş, ikibin küsur kişilik büyük bir ordu gelmişti.

Bu ordu o andaki görünüşüyle, aynen efsanelerde anlatılan bütün bir ceylanı yuttuktan sonra, onu hazmetmek için ağaç gölgesine doğru sürünmekte olan büyük bir yılanı andırıyordu.

-Güvendiğimiz dağa kar yağdı⁸⁹ işte. Bu tunggan'ın o kadar vaadden sonra böylesine vefasızlık yapacağı kimin aklına gelirdi ki. Artık herkesin kendi başını kurtarmaktan başka çaresi kalmadı.-dedi Yusuf Tayci atına binerek.

-Siz hangi dağa çıkmayı düşünüyorsunuz? diye sordu Abdul Niyaz Mirap.

-Bağdaş'a.

Böylece şehir ve şehir etrafındaki köy halkı kurttan kaçan koyun sürüsü gibi perişan halde etrafa dağılmaya başladı. Tasvirlerle ifade edilemeyecek içler acısı durumda çoğu dağlara, uzak köylere kaçmaya başladılar. At veya eşekleri olanlar onlara binerek, olmayanlar yaya olarak evlerini, yerlerini bırakıp yola çıktılar. Sadece taşıyabilecekleri kadar yiyecek ve ellerine geçen elbiselerini kaparak evlerinden çıkmışlardı. Hattâ kedi ve köpekler bile sahiplerinin peşinden geliyordu. Ocakta tencereler ateş üstünde kalmıştı. Tarlalarda buğdaylar daha toplanmamış haliyle, toplanmış buğdaylar ise harmanlarda dövülmemiş durumda kalmıştı. Binlerce nüfusun yaşayageldiği Hui Cheng (müslüman) şehri, bilinmeyen sebeplerle kalan 4-5 aileyi hesaba katmazsak, aynen efsanelerdeki insansız büyümlü şehire benziyordu. Bütün şehir öyle sessizdi ki, sonbahar rüzgarından başka hiç bir ses duyulmuyordu.

Ertesi gün sabahın köründe, gelen askerlerin yağmaları başladılar. Üç yüz yıllık tarihe sahip şah (han) sarayı ve bütün şehir tek kelimeyle delik deşik edilen yanık ceket gibi olmuştu. Yağmalandıktan sonra saray ateşe verildi. Saray üç gece ve üç gündüz yandı. Yangından yükselen koyu dumanlar bir günlük uzaklıktaki Bağdaş dağından bile görünüyordu.

Ma Cungying kelip tüştü,
Datu bay⁹⁰ning cangzısıga.
Çerik kafir ot koydı,
Şah hocamın sarayıga⁹¹."

Ma Cungying gelip yerleşti,
Datu zenginın yalısına,
Kafir askerler ateşe verdi,
Şah hocamın sarayını." (s.303)

⁸⁹ Bu atasözü Uygurca'da "İşengen tağda keyik yatmaptu." (Güvenen dağda geyik kalmamış) şeklindedir.

⁹⁰ Bay kelimesi doğu Türkçesinde zengin anlamındadır. Nüfuzlu ve zengin olmakla beraber baba yiğit insanların isminin ardına eklenerek telaffuz edilir.

⁹¹ Bu halk koşuğu o zamandan kalmış olup, bu olayların hatırasıdır. Romanda geçen her olay gerçektir. Koşukta anılan Datu adlı kişinin torunları Kumul'da hâlâ yaşamakta ve benim de tanıdığım kişilerdir. Bu sülâlenin torunları hâlâ bu lakabı taşımaktadırlar. Datu: Çince kafası büyük demektir.

Böylece bütün Kumul'da hayat durur. Bu hükümet askerlerini zora sokar. Tarladaki ürünü toplaması için, kısaca hayatın devam etmesi için halkın evlerine dönmesi gerekir.

Hükümet askerleri Kumul şehrini tamamen yağmalamıştır. Çinli baş komutan Zhang Peyyuan generallerini toplayarak dağdaki ayaklanmacılara hücum konusunu görüşürler. O zamanlar Zhang Peyyuan'ın baş müşaviri olan (daha sonraki tarihlerde Doğu Türkistan'a başkan olarak yerli halka çok zulmeden Türk düşmanı diktatör ve katil ruhlu hükümdar) Şing Şısai bu konuda akıllıca bir fikir ortaya atar. Onun fikriyle Zhang Peyyuan dağdaki yerli savaşıtlara hücum etmek yerine bir kaç küme halinde dağa elçi gönderir. Elçiler savaşçıların başkanlarıyla değil, Kumul'dan kaçıp çıkan halkın arasında gezerek onlarla görüşür. Bu görüşme işe yarar ve çok geçmeden halk evlerine dönmeye başlar. Böylece Kumulda duran çarklar tekrar kaldığı yerden dönmeye başlar. Tarlalarda kalan tahıl ürünleri yuvalarına dönen halkın elleriyle toplanır. Sıra dağdaki savaşçıtlara gelmiştir. Dağdakileri hükümet askerleri ara sıra topa tutarak oyalamakta ve bununla karşı tarafı telaşlandırarak mermi harcatmaktadır. Bu arada Çinli yöneticiler onca askerın kışlık ihtiyaçlarını hazırlamak için zaman kazanmaktadırlar. Dağdaki savaşçıtların ise yiyecek stokları bitmek üzeredir ve ellerinde çok az mermi kalmıştır. Kurnaz baş müşavir Şing Şısai'in hesabı tutmuş, planları teker teker gerçekleşmektedir.

Dağlıların böyle zor günlerinde, savaşçıtların başkanları arasında da bazı anlaşmazlıklar baş göstermeye başlar. Abdulniyaz Mirap karısının etkisinde kalarak umutsuzluğa kapılır ve başkanlık ettiği mahallenin savaşçıtlarını yüzüstü bırakıp kayıplara karışır. Aslında Tunggan Ma Cungying'in müslümanlık mücadelesi vaadlerine kanan Abdulniyaz Mirap, onun peşinden gitmiştir. Muhterem saraylı Yusuf Taici ise, savaşçıtların muhasara içinde gittikçe kan kaybetmekte olduğu bu durumundan karamsarlığa kapılır ve mantıklı olmaktan yola çıkarak Hocaniyaz 'a Çinliler'le şimdilik barışı kabul etmeyi önerir. Hocaniyaz kahramanlığı ve iradeli kişiliğinden hiç taviz vermeyen korkusuz şahsiyetiyle bu fikri reddeder. O bu arada, bazı yakınlalarının itirazlarına rağmen iki. kez evlenmeyi de ihmal etmez. Hocaniyaz 'ın bu aşkı hakkında romanda bir hayli tafsilatlı anlatılmıştır. En önemli iki unsur yiyecek ve silah sıkıntısının yaşandığı böyle bir zor ve buhranlı günlerde Turfan'dan gelen (Turfanlılar'ın millî kahramanı olan) Maksut Muhiti yeni bir fikirle Dış Moğulistan'dan yardım istemek için Hocaniyaz 'a gelir. Bu durumda başka çarenin olmadığına farkına varan Hocaniyaz fikri benimser. Dış Moğulistan'dan yardım istemedeki sebep Moğulistan'ın Kumul'la sınır komşu olan tek dış ülke olmasıdır. Üstelik Moğullar'la Uygur'lar arasında bir çatışma olmamış, hep iyi geçinmişlerdir. Haberi alan Moğul'lar Kumul dağına vekil gönderirler. Vekiller Hocaniyaz ve arkadaşlarına maddi ve manevi olarak yardım edeceklerini ancak onların üç şarta uymaları gerektiğini söyler. Şartlar şunlardır:

1. Ma Cungying ile bütün ilişkileri kesmek.
2. Şahlık rejimini tekrar yola koymaktan kesinlikle vaz geçmek.

3. Şu durumda 4-5 ayrı guruba bölünerek kendi başlarına savaşmaya son verip, aralarında tek başkan seçmek ve herkesin ona itaatini sağlamak.

Moğullar bu üç şartı ortaya koyar ve bu üç şart yerine getirilmedikleri takdirde, yardım sözü konusu olamayacağını da belirtirler. (Sovyet Rusyasının kuklası durumunda olan Moğulların asıl beklentileri burayı da komünist rejimine götürmektir. Duruma göre iş, beklentilerinin lehine ise destek verecektir. Aleyhine ise desteği çekeceklerdir) Bu zamana kadar kendi başlarına savaşmakta olan 4-5 başkan bu sefer şartları kabul edip aralarında seçim yaparlar ve Hocaniyaz'ı seçerler. Seçim biraz gergin bir havada geçer.

Aynı cephede dağda toplanıp Çinliler'e karşı birlikte savaşmakta olan, önde gelen üç başkanın düşünceleri de farklıdır. Bunların üçü de üç ayrı mevkiiden gelmedir.

Hocaniyaz: Kumul dağlarında, hayata avcılıkla başlayan, halkın içinden çıkan fakir, halkın menfaatlerini korumak ve haklarını savunmak amacıyla savaş meydanlarında kahramanlık gösteren, kahramanlığıyla ön plana çıkan bir halk lideridir.

Yolvas: Maksud Şah'ın sarayında askerlere başkan olarak vazife görmüş, Çince bildiği için sarayda üst düzeydeki insanlar arasında tercümanlık yaparak güven kazanan kurnaz biridir. Onun Millîyetçilikle ilgisi yoktur. Şahmaksud öldükten sonra şahlık rejimin kalkması bir takım değişikliklere yol açmıştır. O kendi gücünü korumak için bir bölük askeri alıp dağa çıkmış ve Çinli yöneticilere karşı Hocaniyaz'la aynı cephede ayrı grup olarak savaşmaktadır. Onun da kendince başkan olma hesapları vardır.

Beşir: *İz* romanında bahsedilen Şahmaksud'un şımarık oğlu olan Nazar'ın oğludur. Şahmaksud'un da torunu. Beşir de bir Şah'ın torunu olarak şahlık rejimin yıkılmasına karşıdır. Şahmaksud'un ölmesinden sonra, Çinliler tarafından islah edilen şahlık rejimin yok olmasıyla, babasından miras kalacak şahlık tahtından mahrum kalan Beşir de bir bölük askeri peşine takıp dağa çıkmış, Hocaniyaz , Yolvas ve Yusuf Taici ile aynı cephede savaşmaktadır. Beşir bu işe başlarken kendini "başkan" ilân etmiştir. Şah'ın torunu olduğu için, kendisini başkanlığa olmaya en münasip kişi saymaktadır.

Seçim için başkanlar bir araya toplanırlar. Bunların içinde ötekilere nazaran Hocaniyaz Hacı'nın seçilme şansı daha fazladır. Yolvas da bunu hissetmiş olmalı ki, seçimin başladığı günkü oturumda, ağır bir sessizliği bozarak Hocaniyaz 'ı başkanlığa ilk seçen Yolvas olur. O şaşkın bakışlar içinde Moğullar'ın da bulunduğu bu toplantıda başkanlığa en uygun kişinin Hocaniyaz Hacı olduğunu söyledikten sonra, bu günden sonra Hocaniyaz 'a itaat edeceğini ifade eder ve daha önceki kusurları için Hocaniyaz 'dan af dileyerek barış ister.

Hocaniyaz 'ın seçilmesi Moğullar'ın da hoşuna gider ve seçim bittikten sonra onlar da Moğulistan'a neşeli halde dönerler. Bir kaç ay sonra Moğulistan'dan askerî yardım kervanları gelir. Bu yardımın neler oluştuğunu romanda şöyle anlatılıyor:

"Üçüncü gün askerî yardım eşyalarını teslim etme merasimi yapıldı. Camsın Dorci hediye olarak Hocaniyaz Hacı'ya bir dürbün, bir tabanca, bir kahverengi deri mont (palışopka) verdi. Yolvas ile Beşir'e de birer tabanca ve birer deri mont verdikten sonra, Beş yüz tane (beş atar) otomatik silah, 150 sandık mermi, 2 ton alüminyum (koğuşun), beş yüz takım asker giyimi, 500 çift bulgar çizmesi, 500 tane yağmurluk pardesü teslim etti." (s. 361)

Ertesi gün, bu hediyeleri getiren Moğul vekillerin arasındaki önemli şahıs olan Vasili İvanov adında bir Rus vekil hiç beklenmedik bir suikastle yaralanır. Kendi karargahı sınırları içinde bu suikastın gerçekleştiği, Hocaniyaz'ı çok üzer, çok utandırır. Kurşunu sıkın adam yakalanır. Tetikçiyi yakaladıklarında onun akli pek gelişmemiş dilsiz bir zavallı olduğu ve cebinde iki altın olduğu görülür. Birinin ona iki altın verip yaptırdığı anlaşılır ve bu altını verenin başka kimse değil Yolvas olduğu ortaya çıkar.

Yolvas yaptığıının anlaşıldığını farkedince, erken davranıp Hocaniyaz gelene kadar kaçmış olur. Yolvas Ma Cungying tungganın yanına kaçar.

Düşmanlarının çok güçlü konumda olduğu böyle bir kritik durumda, Hocaniyaz kendi içlerinden çıkan bu yaralara rağmen altı bin kişilik profesyonel ordunun muhasarası içinde dört buçuk aydır hâlâ dim dik ayaktaadır. Bunu nasıl başardığının sırrını çözemeyen Şing Şısai kara kara düşünmeye başlar. Tekrar planlar yapan Şing Şısai merkez Ürünçi'den üç bin kişilik asker hazırlayıp Kumul dağlarına gönderir. Onlar üç taraftan hücum etmek için üçe bölünerek yola çıkarlar. Bu durumda silah ve her çeşit temel ihtiyaçlar bakımından daha da sıkışın Hocaniyaz ve arkadaşları, Moğulistan'dan yardım istemeye karar verirler ve çok sayıda altın gümüş hediyelerle Moğulistan'a vekil gönderirler. Ama vekiller çok geçmeden eli boş dönerler. Çünkü Moğulistan artık yardımdan vaz geçmiştir. Çünkü, Moğulların dediklerine göre, Yolvas ve adamları Kumul halkı namına Ma Cungying'i tekrar Doğu Türkistan'a teklif etmiştir. Ma Cungying şu an bir kaç bin kişilik ordusuyla Kumul'a doğru yola çıkmak üzeredir. Daha şimdiden Ma Cungying'in adamları Kumul dağlarında bazı gizli faaliyetler yapmaktadırlar.

"Sizin bunlardan hiç haberiniz yok mu?" demiş Camsın Dorci ve şöyle devam etmiş -Artık Ciang Kaişek⁹² Ma Cungying'in özel ordusunu devlet ordusunun otuz altıncı komandosu (diviziyesi) olarak kendine bağladı ve Ma Cungying'i bu ordunun başkanı olarak tayin etti. Üstelik Japon'lar yakında Çin'in kuzey doğusundaki üç bölgeyi silah gücüyle eline geçirdi. Şinciang'a (Doğu Türkistan'a) hücum etmenin yollarını arıyor ve Ma Cungying'in yönetim kuruluna kendi casuslarını sokmuş. Mustafa Kemal tarafından Türkiye'den sınır dışı edilen Enver Paşa, Türkiye'den kovulduktan sonra Orta Asyada

⁹² Ciang Cieshu (Ciang Kaişek): Komünist rejiminden önceki Milliyetçi Çin devletinin başkanıdır. Rejim 1949'da Mao başkanlığındaki komünistlerin eline geçince Tayvan'a kaçarak, orada Milliyetçi Çin hakimiyetini sürdürür. O öldükten sonra da Taiwan'da onun kurduğu demokrasi rejimdeki Milliyetçi Çin hükümeti hâlâ devam etmektedir.

silahlı hareketler yapmış ve sonunda hakettiği cezasını bulmuş ve onun bazı kaçak generalleri, mesela Kemal Kazım şu an Ma Cungying'in yanındadır. Ma Cungying sizin cephenize gelmek üzere olduğuna göre, bu durumda size yardım etmemiz imkânsızdır." (s. 382)

Burada Enver Paşa'nın Türkiye'den Mustafa Kemal Paşa tarafından kovulduğu yanlış bilgidir. Enver paşa için o sözleri sarfeden dönemin Rus kuklası durumundaki Moğul temsilcisidir. Dolayısıyla Enver Paşa için kullanılan bu ifadenin Orta Asya'da şöhret kazanan bir Türkü küçümsemek amacını taşımaktadır.

Moğullar komünist rejimini Hocaniyaz 'ın eliyle Doğu Türkistan'a yerleştireceğine inandığı sürece yardım edecektir. Eğer ona inanmıyorsa yardım söz konusu olmayacaktır. Sonunda Hocaniyaz Hacı güçlü düşman'ın karşısında böyle yalnız kalsa da teslim olmayıp sonuna kadar savaşmaya kararlıdır. Hepsi birer pehlivan, avcı olarak yetişen Hocaniyaz 'ın adamları, Türklere has cesurluğu ve kahramanlığıyla düşmanı yener. Kadın, çocuk demeden vahşice öldüren barbar düşmanını atlatmayı başarır. Dağlı savaşçıların coğrafik özelliklerini iyi bilmesi Hocaniyaz Hacı için savaşta avantaj sağlamaktadır. Saklambaçlı savaşlar devam ederken bir keresinde büyük yarılgıya uğrayan Şeng Şisai ne yapacağını şaşırır. Böyle bir anda merkezden ona haber gelir ve derhal askerlerini alıp Kumuldan Turfan'a gelmeleri istenmektedir. Çünkü Turfan'da Maksut Muhiti ve kardeşi Mahmut Muhiti'nin önderliğinde Turfanlılar ayaklanmıştı. Bununla Çin askerleri Şeng Şisai'yin önderliğinde Kumul'u bırakıp Turfan'a doğru yönelir. Bu arada Hocaniyaz Hacı ve adamlarına bir nefes alma fırsatı doğar. Onlar bu fırsatta Kumul dağlarından Kumul şehrine inerek buranın kontürolünü ellerine alır. Oradaki Çinli memurlar ise eski şehir duvarları içine çekilmiş, esir sıfatında kalmaktadırlar. Bütün kentte yönetim halkın eline geçmiş bir durum hakimdir. Hatta bazı az sayıdaki insanlar arasında Çinlilere hava atan hadiseler de baş gösterir. Yerleşmiş Çinliler Hocaniyaz 'ın kendilerine artık ne yapacaklarını korkuyla merak etmektedirler. Bu arada ortaya çıkan çirkin bir olay Hocaniyaz'ın kulağına gelir:

Emin Sozuk adında bir sarhoş asker (Beşir'in adamlarından) yaşlı bir karı koca Çinli'nin meyhanesinde (içkihanesi) içki içerken, orada hizmet etmekte olan meyhane sahibinin kızına sarkıntılık eder. Çinli kız kalp hastası olduğu için korkudan bayılarak orada ölür. Hocaniyaz Hacı bunu duyunca, yanına bir kaç kişiyi alarak birlikte bizzat olay yerine gelir ve tercüman aracılığıyla yaşlı Çinli karı kocanın derdini dinler. Emin Sozuk'u da olay yerinde sorgular, sonra Hocaniyaz orada herkesin gözleri önünde Emin Sozuk'u tabancay vurarak cezalandırır ve o meyhane de dahil olmak üzere şehirdeki bütün meyhaneleri kapatır. Bir de yerleşik, korumasız(silahsız) sivil Çinlilere kimsenin dokunmaması emrini çıkarır. Kendi adamı Emin Sozuk'u Hocaniyaz Hacı'nın öldürdüğünü duyan Beşir ortalığı karıştırıp huzursuzluk çıkarır. Bunun üzerine Hacı, Beşiri adamlarıyla birlikte silahsızlandırır.

Bu sıralar Maksut Muhiti ve Mahmut Muhiti kardeşlerin başkanlığında Turfan halkı ayaklanmaya hazırlanır. Onlar Kumul'dan Hacı ve savaşçıların gelmesini beklemektedirler. Ama onlar gelene kadar içlerinden cahilliği belli İşan adlı bir sakallı kişi İslâm açacaklarını söyleyerek ortalığı karıştırır. Peşine taktığı bir gurup kişiyle sokaklarda "kafirler memleketten çıksın" diye bir kaç esnaf Çinli'ye saldırırlar. Dükkanlarını yakarlar. Bu imaj zedeleyici ve mücadeye zarar veren olay Maksut Muhiti'yi çok üzer. Ardından daha da üzücü bir olay olur: Hocaniyaz Hacı Turfan'a daha gelmemişken, Ma Cungying'in adamlarından Ma Şiming başkanlığında yirmi küsur Tungan askeri, Hocaniyaz'ın adıyla sivil Çinlilere zarar vermeye başlar. Ama kısa sürede gerçek anlaşılır ve Maksut Muhiti durumu düzeltmek için zarar gören sivil Çinlilere sahip çıkar. Yazar burada dipnot düşerek şu açıklamayı veriyor: "yazılı belgelere bakıldığında Maksut Muhiti, Sung Çisen başta olmak üzere yaralanan Çinlilerin yaralarını sararak onları şehirdeki akrabalarının evlerine kendi arabasıyla yollar. Daha sonraki Şeng Şisai'yin genel başkanlık döneminde, Muhiti ailesinin başına çok kötü günler geldiği zaman, Sung Çisen bu aileye destek olmuş." (s. 413).

Hocaniyaz Hacı ve ordusu geldiklerinde, Turfan ve yakın çevresindeki Toksun, Lükçün halkı onları büyük sevgiyle karşılarlar. Lükçün beyi Sayıt Bey Hocaniyaz'a Karaşehirdeki birlikler gelene kadar kendi sarayını onurlandırmalarını teklif eder ve orada sakladığı silahları da olduğunu sözlerine ekler. Hocaniyaz Hacı başlangıçta sur içinin kendileri için tehlikeli olabileceğini söylediye de, Maksut Muhiti'nin de ısrarlarıyla teklifi kabul eder. Ama o anda hiç biri bu surun içine kafese girmişcesine kapanışının başlarına büyük felaket açacağını düşünemez. Gece yarısı Lükçün kasabası Şeng Şisai yönetimindeki hükümet ordusunun muhaseresi içinde kalır. Şiddetli çarpışmalar sur içinde kalan Hocaniyaz ordusuna büyük kayıplar veririr. Muhasereyi yarıp çıkmayı başarır ama bu savaşta Maksut Muhiti de şehit olur. Bu Hacı'yı derinden sarsar. Herkesi çok üzer. Bu anda kardeşi Mahmut Muhiti Turfan dışında görevdedir. Lükçün beyi Sayıt olaya kendisinin sebep olduğunu düşünüp kahrolur. Hacı'nın yüzüne bakamaz. Hacı savaşçılarıyla geri çekilmek zorunda kalır. Bu sefer Şeng Şisai askerleri bütün Lükçün kasabasını yağmaladıktan sonra Turfan'ı işgal eder. Ertesi günden itibaren Turfan şehrinde tutuklamalar başlar. Hocaniyaz yandaşları ve en azından onlara sempati duyanları ihpar edenlere bile büyük paralar vaad edilen ilânlar bütün cadde duvarlarını kaplar.

Bu çalışmanın Edebiyat Tarihi kısmında yer alan ve *Erken Uyanan Adam* romanının baş kahramanı Abdulhalık Uygur işte bu anda tutuklanır. Daha sonra (13 Mart 1933'te) çok sayıda suçsuz tutuklu ile beraber Abdulhalık Uygur başı kesilerek idam edilir.

Ancak Şeng Şisai Turfan'da fazla kalamaz. O sıralar ordu başı olan Şeng Şisai'yi, merkez Ürümqi'ye dönemin hükümet başkanı Cin Şiuren acil geri çağırır. Ürümqi'de ani siyasi değişim olmuştur ve Cin Şiuren'in etrafındaki gizli muhalifleri (Çinli) Rusların da yardımıyla hükümeti devirme savaşına girmiştir. Şeng Şisai Ürümqi'ye daha varmadan muhaliflerden ona ortaklık teklifi gelir ve hükümeti devirdiklerinde Doğu Türkistan ordu baş komutanlığını kendisine

Bu sıralar Maksut Muhiti ve Mahmut Muhiti kardeşlerin başkanlığında Turfan halkı ayaklanmaya hazırlanır. Onlar Kumul'dan Hacı ve savaşçıların gelmesini beklemektedirler. Ama onlar gelene kadar içlerinden cahilliği belli İşan adlı bir sakallı kişi İslâm açacaklarını söyleyerek ortalığı karıştırır. Peşine taktığı bir gurup kişiyle sokaklarda "kafirler memleketten çıksın" diye bir kaç esnaf Çinli'ye saldırırlar. Dükkanlarını yakarlar. Bu imaj zedeleyici ve mücadeye zarar veren olay Maksut Muhiti'yi çok üzer. Ardından daha da üzücü bir olay olur: Hocaniyaz Hacı Turfan'a daha gelmemişken, Ma Cungying'in adamlarından Ma Şiming başkanlığında yirmi küsur Tungan askeri, Hocaniyaz'ın adıyla sivil Çinlilere zarar vermeye başlar. Ama kısa sürede gerçek anlaşılır ve Maksut Muhiti durumu düzeltmek için zarar gören sivil Çinlilere sahip çıkar. Yazar burada dipnot düşerek şu açıklamayı veriyor: "yazılı belgelere bakıldığında Maksut Muhiti, Sung Çisen başta olmak üzere yaralanan Çinlilerin yaralarını sararak onları şehirdeki akrabalarının evlerine kendi arabasıyla yollar. Daha sonraki Şeng Şisai'yin genel başkanlık döneminde, Muhiti ailesinin başına çok kötü günler geldiği zaman, Sung Çisen bu aileye destek olmuş." (s. 413).

Hocaniyaz Hacı ve ordusu geldiklerinde, Turfan ve yakın çevresindeki Toksun, Lükçün halkı onları büyük sevgiyle karşılarlar. Lükçün beyi Sayıt Bey Hocaniyaz'a Karaşehirdeki birlikler gelene kadar kendi sarayını onurlandırmalarını teklif eder ve orada sakladığı silahları da olduğunu sözlerine ekler. Hocaniyaz Hacı başlangıçta sur içinin kendileri için tehlikeli olabileceğini söylediye de, Maksut Muhiti'nin de ısrarlarıyla teklifi kabul eder. Ama o anda hiç biri bu surun içine kafese girmişcesine kapanışının başlarına büyük felaket açacağını düşünemez. Gece yarısı Lükçün kasabası Şeng Şisai yönetimindeki hükümet ordusunun muhaseresi içinde kalır. Şiddetli çarpışmalar sur içinde kalan Hocaniyaz ordusuna büyük kayıplar veririr. Muhasereyi yarıp çıkmayı başarır ama bu savaşta Maksut Muhiti de şehit olur. Bu Hacı'yı derinden sarsar. Herkesi çok üzer. Bu anda kardeşi Mahmut Muhiti Turfan dışında görevdedir. Lükçün beyi Sayıt olaya kendisinin sebep olduğunu düşünüp kahrolur. Hacı'nın yüzüne bakamaz. Hacı savaşçılarıyla geri çekilmek zorunda kalır. Bu sefer Şeng Şisai askerleri bütün Lükçün kasabasını yağmaladıktan sonra Turfan'ı işgal eder. Ertesi günden itibaren Turfan şehrinde tutuklamalar başlar. Hocaniyaz yandaşları ve en azından onlara sempati duyanları ihpar edenlere bile büyük paralar vaad edilen ilânlar bütün cadde duvarlarını kaplar.

Bu çalışmanın Edebiyat Tarihi kısmında yer alan ve *Erken Uyanan Adam* romanının baş kahramanı Abdulhalık Uygur işte bu anda tutuklanır. Daha sonra (13 Mart 1933'te) çok sayıda suçsuz tutuklu ile beraber Abdulhalık Uygur başı kesilerek idam edilir.

Ancak Şeng Şisai Turfan'da fazla kalamaz. O sıralar ordu başı olan Şeng Şisai'yi, merkez Ürümçi'ye dönemin hükümet başkanı Cin Şiuren acil geri çağırır. Ürümçi'de ani siyasî değişim olmuştur ve Cin Şiuren'in etrafındaki gizli muhalifleri (Çinli) Rusların da yardımıyla hükümeti devirme savaşına girmiştir. Şeng Şisai Ürümçi'ye daha varmadan muhaliflerden ona ortaklık teklifi gelir ve hükümeti devirdiklerinde Doğu Türkistan ordu baş komutanlığını kendisine

vereceklerini söylerler. Son derece uyanık olan Şeng Şisai onlarla pazarlık eder: "Ya bana Duban⁹³ rütbesini vereceksiniz, ya hiç bir işinize karışmam." der. Muhafifler Şeng Şisai'in şartını kabul ederler. Böylece hükümeti koruması için geri çağrılan Şeng Şisai, Zhang Şing, Cheng Deli, Çhen Cong ve Tao Minyüte gibi muhaliflerle birlikte hükümeti devirir. Bu tarih de 12 Nisan Değişimi olarak Doğu Türkistan tarihine geçer.

Şeng Şisai yeni hükümeti kurduktan sonra ayakta kalmak için bir takım tedbirler alır. Hocaniyaz'a yüklü hediye ile beraber mektup yazarak "barış" elçisi gönderir. Hocaniyaz Hacı kendisini tuzağa düşürmek için Şeng Şisai'yin yaptığı bu sahtekarlığa çok kızar ve reddetmekle birlikte hediyeleri geri gönderir.

Hocaniyaz Hacı iki bin üç dört yüz kişilik ordusuyla Ürümçi'ye doğru giderlerken, dağ yollarında bir oduncuya raslar: Bu oduncu İz romanından hatırlayacağımız Timur Halife'nin ölümünden sonra Ulanusu'da katledilen savaşçıların içinde tek sağ kalan Ensaridir. Hocaniyaz Hacı ile zamanında Timur Halife'nin liderliğinde, omuz omuza savaşan bu iki arkadaş aradan yirmi sene geçmiş olmasına rağmen birbirlerini tanırlar. Onların görüşme ve birbirlerini tanıma anı etrafta seyredenleri çok duygulandırır. Yirmi sene önce büyük umutlarla bu mücadelenin içinde yer alan Ensari, Timur Halife olayından sonra güvenini kaybetmiştir ve bu dağlarda odunculuk yaparak hayatını sürdürmüştür. O Hocaniyaz'ı görünce onun anlattıklarıyla içindeki ateş tekrar alevlenir. Hacı hemen bir at ve eline silah vererek onu beraberinde götürür.

Hacı, Ürümçi'ye hücum etmeden önce Guçung ile Mori'yi ele geçirmeyi planlamaktadır. Önce işi Mori'den başlamaya karar vermiştir. Ama yolda hiç beklemedikleri bir durum onların planlarını alt üst eder: Ma Cungying Hocaniyaz'a elçi göndermiştir ve kendi kalemıyla Hocaniyaz Hacı'ya mektup yazmıştır. Mektubunda Hacı'ya "baba" diye hitap etmiş, geçmişte yaptığı edepsizlikleri için özür diledikten sonra esas konuya gelerek şöyle demektedir:

"Biz müslüman kardeşler birleşerek Şeng Şisai denen kafir'e karşı birlikte hareket edelim. Ben sizin kılıcınız olayım, nereye vurursanız orayı keseyim. Guçung ile Mori'ye saldırma işini izin verirseniz ben yapayım ve oraları alarak size yol açayım. Kendi yerime elçi olarak Zakir Polatov ile Ma Fuguen'i önceden gönderdim. Ben de kısa sürede ayağınıza geleceğim" (s. 462)

Zakir Polatov hakkında şöyle yazmaktadır:

"Minyon tipli, mavi gözlü, sarı bıyıkları olan orta yaşlı bu şahıs Çadıra girdi ve 'Selamün eleyküm' diyerek selam verdi. O buyur edilen yere geçip oturduktan sonra, yapabildiği kadar Uygurca'laştırdığı Tatar şivesiyle selam sihetten sonra söze başladı. Bu şahıs Sovyet Ekim İnkılâbı'nda (komünist devriminde) Rusya'dan Harbin'e kaçıp gelmiş ve daha sonra Gansu'ya gelerek Ma Cungying'in ordusunda görev almış Zakir Polatov idi." (s. 460)

⁹³ Duban: Mançoriya Hanedanlığı devrinden kalma rütbe terimidir ve hem siyasi hem ordu başkanı demektir.

Zakir Polatov Ma Cungying'in iyi niyetli olduğuna Hacı'yı inandırmaya çalışır. İki sene önce yapacağını yapıp Çin'e kaçmış ve unutulmaya yüz tutmuş Ma Cungying'in aniden ortaya çıkışı herkesi şaşırtır. Ma Cungying, Hocaniyaz'ın ordu gücü Ürümçi tarafa kaydığı bu fırsatta Kumul, Toksun ve Turfan'ı ele geçirmiştir. Hocaniyaz Ma Cungying'in teklifini sinirlenerek reddetmek ister ama yanındaki Kasım efendi ve Mahmut Muhiti'nin yatıştırmasıyla susar. Onlar o gece kendi aralarında ne yapacakları konusunda konuşurlar. Artık karşılarında bir değil iki güçlü düşmanı vardır: Şeng Şisai ve Ma Cungying. İkisi ile birden başetmek neredeyse imkânsızdır. O halde Ma Cungying'e şimdilik güvenmek zorunda oldukları fikrinde birleşirler ve Ma Cungying'i beklerler. Bir gün sonra Ma Cungying son model silahlarla donanmış ordusuyla gelir. Ma Cungying mektubunda yazdığı sözleri tekrarlar. O Hacı'ya Japon müşaviri Da Şıcong'un Japonya'dan getirdiği bir Doğu Türkistan haritasını hediye eder. Haritanın üzerine Hacı için Uygurca yazdığını söyleyen Ma Cungying, Uygurca'sını Türkiyeli müşaviri Kemal Kazım Efendi'nin yazdığını sözlerine ekler. Ma Cungying haritadan göstererek, kendilerinin Mori ve Guçung'a saldırdıkları anda Hacı'nın Cimsar'a hücum etmelerini, böylece Ürümçi yolunu tamamen kesebileceklerini anlatır.

Her şey onun dediği gibi olur. Hacı'nın ordusu bir günde Cimsar'ı alır. Teslim olan Cimsar çerikleri vekili, iki tepside altın gümüş ve şehir kapısının anahtarını Hacı'nın önüne getirdikten sonra, çok geç olduğu gerekçesiyle silahları ertesi günü sabah teslim edeceklerini söyler. Hacı nasıl olsa kaçamayacaklarından emin olduğu için kabul eder. Ama ertesi sabah silahları teslim alacakları zaman toplam 1500 tane silah ve 200 sandık kurşun'un tamamı o gece Ma Cungying tarafından götürüldüğünü öğrenirler. Silah sıkıntısı olan ve ordusunun üçte biri kılıç, mızraklarla savaşan Hocaniyaz buna çok sinirlenir. Ma Cungying'in gerçek yüzünü bir kez daha görürler. Hocaniyaz Ma Cungying'in Mori ve Guçung savaşında beş binden fazla silah kazandığını duyunca, ondan kendi hakları olan Cimsar'dan götürdüğü silahları geri ister. Ma Cungying'in pişkinlikle verdiği cevap şu olur: "Evet, o silahlar size ait ama bana lazım. Çünkü ben daha çok asker alacağım. Askerlerimin sayısını 500 bin'e çıkaracağım ve önce bütün Çin'i, sonra Rusya'yı alacağım, sınıırım Harem'e⁹⁴ kadar gidecek. Bu mukaddes gazatta Hacı baba bana yardım etmesi gerekir." der (s. 479). Hacı ve beraberindekiler kulaklarına inanamaz. Kendileri Doğu Türkistan halkına zulmedenleri, kanını dökenleri yok etmeye çalışırken, Ma Cungying'in Türk halkından beş yüz bin asker toplayıp kanını dökeceği Hacı'yı daha da kızdırır. Hacı kesin ifadeyle bundan sonra asla onunla birlikte iş yapmayacağını söyler. Hocaniyaz bu olaydan sonra bir süre beklemeye ve Ma Cungying'in Ürümçi'ye (Şeng Şisai'ye) saldırmamasını, iki düşmanının savaşmalarını seyretmeye karar verir. Bu sırada Hocaniyaz'a Şeng Şisai'yin elçisi gelir. Elçiler Şeng Şisai'yin şu teklifini getirmiştir: Kumul, Turfan ve Toksun'u da içine alan Doğu Türkistan'ın güney tarafı Hocaniyaz'ın yönetiminde olacak. Kuzeyi Şeng Şisai'yin yönetiminde olacak. Gerekirse birbirlerine askerî yardımda bulunacaklar. Ama bir

---

94 Arabistan.

şartla: Ma Cungying ile asla iş birliği yapmayacak. Eğer Hacı kabul ederse Ruslar da Hacı'ya yardım edeceklerini, aksi halde tam tersi olacağını anlatır. Hacı kabul etmemekle birlikte Şeng Şisai'den boşa akıttığı kanlar için hesap soracaklarını söyler. Ama Tahirbey'in mektubu ve elçi olarak gelen (Özbek) Mahmut Hoca'nın söyledikleri Hacı'yı düşündürür. Ruslar artık Şeng Şisai'yi desteklemektedir. Hocaniyaz kendi aralarında adamlarıyla uzun uzun konuştuğundan sonra, bundan başka daha iyi seçenekleri olmadığı kanısına vararak kabul etmeye karar verirler. Şeng Şisai haberi aldıktan sonra hemen resmi elçileri gönderir ve bir günlük sohbet sonucu 4.6.1933 tarihinde imza atılarak anlaşmaya varırlar. O günden sonra Hocaniyaz Hacı ordusuyla Doğu Türkistan'ın güneyine doğru yol alırlar. O anda Ürümçi'de oturan Şeng Şisai büyük sevinçle şöyle düşünmektedir: "Bu işi düşündüğümde daha kolay hallettim. Bir çaresini bulup Ma Cungying'i de Tanrıdağın güneyine yollamam lazım. O zaman iki din kardeşler köpekler gibi birbirlerini yer bitirirler ve meydan bana kalır." (s. 500)

III.4. Uyğangan Zemin -2 (Uyanan Topraklar)

Şair ve yazar Abdurrahim Ötkür'ün üçüncü tarihî romanı olan 'Uyanan Toprak' ın ikinci kısmı, Nisan 1994'te Şinciang Halk Neşriyatı tarafından neşredilmiştir. 481 sayfalık bu romanda 1930'lu yılların başındaki ünlü Doğu Türkistan Kumul çiftçileri ayaklanmasının devamı, gelişmesi ve akibetinden, 1940'lı yılların ortasında İli bölgesinde meydana gelen "Üç Vilâyet İnkılâbı" na kadar geçen uzun ve karmaşık tarihî olaylar konu edilmiştir.

Yazar, romanına çok anlamlı bir masalla başlar ve ardından Doğu Türkistan'ın 1930'lu yıllarındaki buhranlı döneminde belirleyici bir rol oynayan Çin'li "cellat hükümdar" diye anılan Şeng Şisai'yin hayat hikâyesini anlatır:

Yazar bu romanın üçünde de her bölüme(bab) ad vermiş ve bir atasözü veya ünlü yazarlardan aldığı hikmetli bir sözü koymuştur. Bu, yazarın o bölümünde anlatmak istediği amacını özetler. 26 bölüm olan bu romanın ilk bölümündeki ata sözü şudur:

Birinci bab: İblis Harekette (İblis iş başında)

'Yılan yılanı yiyerek ejderha olur'

Eski batı atasözü

Masalın tercümesi:

Anlatıldığına göre İblis, yani Azazul aslında Allah'a en yakın meleklerden biriymiş ve bütün meleklerle ders verme kademesine ulaşmış. Allah onun alimliği, akıllılığı, kabiliyeti, ibâdetteki sadıklığı ve takvasını göz önünde bulundurarak bütün kainatın hükümdarlığını, Cennet'in hazinedarlığını, hatta yeryüzünün hükümdarlığını bile ona vermiş. Günlerden bir gün Allah yeryüzünü daha güzelleştirmek için meleklerden bile daha üstün ve kabiliyetli bir varlık dünyaya getirmek amacıyla topraktan Ademi yaratarak bütün meleklerle ona secde etmesini emretmiş. Melekler bu emri derhal yerine getirmişler. Ama yalnız kendinden daha üstün ve kabiliyetli olan Adem'in yaradılışını hazmedemeyen İblis, 'Ateşten yaradılan ben, topraktan yaradılmış Adem'e niye secde edecek mişim?' diye dik kafalılık etmiş. O, bu kıskançlığı, bencilliği ve ukalalığı yüzünden Allah'ın nefretine maruz kalarak Cennet'ten kovulmuş. Ama başına gelenlerden Adem'i sorumlu tutmuş ve 'seni de kendim gibi lânetli yapmazsam!' diye ant içmiş. Bir gün İblis fırsatını bulup Adem Baba ile Havva Ana'yı binbir hileyle yoldan çıkarmış Cennet'ten kovdurmuş. Ondan sonra İblis bütün kötülüklerin hâmisî sıfatıyla, ta kıyamet gününe kadar lânetlenmiş ve insanoğlunun eti ile derisi arasında, göze görünmeden yaşayan parazit olmaya mahkum olmuş.

Bu tabii ki bir masaldır ama gerçek hayatta da aynen o İblis gibi insanların bulunduğunu biliyor muydunuz? Belki böyle insanları görmüş de olabilirsiniz. En azından duymuş ya da bir kitaptan okumuş olabilirsiniz.

Evet. Şinciang'dan bir kaç bin km uzaklıktaki Sarı Nehir boyunda yer alan Liao Ning bölgesinin küçücük bir kentinde yaşayan iflas etmiş eskiden varlıklı bir çiftçi ailesinde, yeni takvimle 18 Ocak 1897 tarihinde dünyaya gelen küçücük bir bebeğin daha sonraki gerçek hayatta bir İblis olacağı kimin aklına gelebilirdi ki!

Bir rivayete göre Timuçin yani Cengiz Han doğduğunda, iki elinin yumruğunu sıkmış, parmakları arasından kan damlarmış. Ebe onun parmaklarını açtığı anda iki avucunun içi pıhtılaşmış kanla doluymuş. Moğul büyükleri bu hadiseyi duyunca korkuyla 'Allah korusun!' diye endişelerini dile getirmişler. Ama yukarıda bahsettiğimiz bebekte hiçbir anormallik görünmüyordu. O normal bebekler gibi tatlı tatlı uyuyor, arasıra da ağlıyordu. Onu ak sütüyle emzirip büyüten annesi, yedi yaşından itibaren ona ilim öğretti ve Konfiçyus gibi meşhur filozofların insaf, diyanet, şefkat, vefa ve sadakat hakkındaki ahlâk kurallarını içeren kitapları ezberleten üstadları bile, bu çocuğun daha sonra hunhar cellada dönüşeceğini hiç akıllarına getirmemişlerdi. Aksine, onlar bu çocuğun kara kaşları altındaki ışıltılı, akıllı iri gözleri ve geniş alınına bakarak, onun mutlaka faydalı adam olacağına kesin gözle bakmışlardı. Bundan dolayı anne ve babası ve akrabaları onu iyi okutmaya çok önem verdiler ve nihayet 1917'de onu Japonya'ya tahsile gönderdiler. 20 yaşındaki bu genç delikanlı Japonya'nın başkenti Tokyo'daki *Mingci* üniversitesinde siyasi iktisat öğrendi ve bu arada Marksizmle de tanışmaya başladı.

O zamanlar Çin'de, büyük ve küçük militaristler hükümdarlık kavgası ile birbirilerini yiyorlardı. Hangisi kuvvetli ise zayıfı yutuyor ve o yolla kendini güç dairesini genişletmeye çalışıyorlardı. Bir deyişle kim askerî hakimiyeti kapabiliyorsa ve savaşmaya kabiliyetli ise, iş onun, şans onun, her şey onundu. Kısacası, toprağı büyük, bol doğal zenginliğe sahip bu eski medeniyet mekanı, sanki Çin tarihindeki "Savaş Hastası Beylikler", "Üç Padişahlık" devrinde olduğu gibi kötü istilacıların gösteri yapacağı sahneye dönüşmüştü. Koyu kaşları altındaki iri kurt gözlerinden iç dünyasının vahşi hırs ateşi fışkıran deminki delikanlı da şimdi aklına koyduğu müthiş planların gerçeğe dönüşeceği fırsatın geldiğini düşünerek, Tokyo'da Minji Üniversitesi'ndeki siyasi iktisat öğrenimini yarıda bırakıp vatanına döndü. O işi askerî yönetimi ele geçirmekten başlamak için Yunnan⁹⁵ eyaletindeki askerî okula girdi ve o zamandan itibaren üzerine gri renk asker giysisi giymeye başladı ve kemerini sıkıca bağladı.

Bu delikanlı romanımızın birinci kısmından itibaren okuyucularımızın tanıdıkları Şeng Şisai idi.

---

⁹⁵ Çin'in güneyinde yer alan bir eyalet.

O askerî okulu kurmay derecesi ile bitirdikten sonra büyük küçük militaristlerin kapılarında dolaşarak nihayet kuzeydoğu bölgesindeki en büyük militalistlerden biri olan Gu Songling'in sayesinde kurmay albay dereceli müşavirliği elde etti ve ince boylu, küt saçlı, yüzü Moğullara benzeyen bir kızla evlendi. Bu kız Gu Songling'in yeğeni Çü Yufang idi. 1923'te Gus Songling kendi işine yarayacak öğrenci yetiştirmek amacıyla Şeng Şisai ve Çü Yufang'ı Japonya'ya öğrenime gönderdi. Şeng Şisai Japonya kara kuvvetleri harp üniversitesine, Çü Yufang ise Tokyo'daki kızlar üniversitesine girdi. 1925'te ise Gusongling kendisinden daha kuvvetli militarist Ciang Zulin'e karşı açtığı savaşta yenildi ve hayatını kaybetti. Onun ölümünden sonra hamisiz kalan Şeng Şisai Ciang Kaişek'e sığındı ve onun yardımıyla Japonya'da askerî okulu bitirdi. Böylece 1927'de vatanına geri dönerek Milliyetçi Çin ordusu başkomutanlığına Albay derecesiyle müşavirliğe tayin oldu. Daha sonraki yıllarda Şeng Şisai Ciang Kaişek'e hep "Ben sizin öğrencinizim" diyerek minnet borçluluğunu dile getirmesindeki sebep işte bundan dolayı idi."

Roman 26 bölüm (babdan) oluşmuş her bölüme başlık koymuştur.

"İblis Harekette" adlı Birinci babda yazar, hükümdar Şeng Şisai'yin Doğu Türkistan'ın başına hükümdarlığa gelmeden önceki hayat çizgisini anlatmıştır. Ondan sonra ise olayın şu şekilde oluştuğunu görürüz.

Şeng Şisai'yin büyük planları vardır. Bu planları onun gece uykusunu kaçırmaktadır: bir çaresini bulup Şinciang da ya da Moğulistan'da mevki sahibi olabilmek ve oradan yola çıkarak bir Çing Shi Huang, bir Cengizhan ya da bir Napolyon izinden giderek onlar gibi dünyaya hükmetmek, bu uğurda her taraf kan gölüne dönüşse bile bunun için ne gerekiyorsa yapmak istemektedir. Şingsi Sai'nin rüyası çok geçmeden gerçekleşmeye başlar. Olay şöyle gelişir:

"Onun rüyası çok geçmeden gerçekleşmeye başladı.

Bu günlerde Yang Zengşing⁹⁶ 'in yerine oturan Cin Şiuren kendi hakimiyetini sağlamlaştırmak ve kuvvetlendirmek amacıyla büyük, güçlü bir ordu teşkil etmeye girişti ve Ürümqi'de askerî okul açtı. Almanya'dan silah, zemberek ve Sovyetler'den de askerî uçak satın aldı. Hava kuvvetleri harp okulu açmak için hazırlık bile yapmış, bazı yakınlarının çocuklarını Almanya'ya tahsile göndermişti. Ama yeni açtığı bu askerî okul ve orduyu eğitmek için Şinciang'da profesyonel askerî uzmanlara ihtiyaç vardı. O yüzden askerî uzman bulup teklif etmek için Nankin'e özel kişi yolladı. Yukarıda anlattığımız gibi Şeng Şisai Nankin'deki işinden memnun değildi, yeni bir ufuk bekleyerek canı sıkın otururken kader onu CinŞiuren'in gönderdiği adamla karşılaştırdı. O hayal ettiği yolun bu denli tesadüfen açıldığına çok sevinmişti ve derhal yola çıkmaya hazırlandı ve günlük hatırasına şu satırları yazdı:

---

⁹⁶ YangZengşing: 1920 li yılların sonuna kadar Doğu Türkistan'a hükmeden Çinli generaldir. Romanın ilk kısmının kilit adamlarındandır.

"Minguo'nun⁹⁷ 18. yılı Haziran'ın 20. günü ... Gök Tanrısı'na bin kere şükürler olsun ki muradıma erme yolunun ilk ufuğu görünmeye başladı. Daha düne kadar benim için hayal görünen şeyler artık gerçekleşmeye başladı. Benim istikbal yıldız'ım galiba bu güne kadar bir çöl olarak bilinen uzaktaki Şinciang'ın göklerinde parlayacağı benziyor. Bu sefer canımı koydum. Gitmek var, dönmek yok." (s. 8)

Şeng Şisai böylece 1930. yılın sonbahar günlerinin birinde Ürümçi'ye gelir ve çok geçmeden yüksek mahkemenin müşavirliğine tayin olur. O hem Cin Şiuren tarafından tesis edilen askerî okulda askerî taktik dersi verir ve buraya gidip gelirken Ürümçi Nahiyesi'nin hakimi olan (Çinli) Tau Minyüe, Japon kara kuvvetleri hava harp okulunu bitiren Li Şaotian, Rusya'da okumuş ve yüksek müşavirlik vazifesinde olan Chen Zhong gibi seçkin şahıslarla yakınlaşır onlarla dostluk kurar. Uyanıklılığıyla onlarla hemfikirmiş izlenimini verir. Daha başka kuvvetli çevreler edinmeye uğraşmaktadır, bulunduğu yerde hiç durmaksızın planları uğrunda hep hareket halindedir. Romanın 1. kısmında anlatıldığı gibi o yıllarda Hocaniyaz Hacı'nın başkanlığındaki Kumul çiftçilerinin ayaklanmasının birden bire yayılıp bütün Doğu Türkistan çapında savaşa dönüşmesi neticesinde 12. 4. 1933'te Cin Şiuren devrilir ve yerine tesadüfen şansı dönen Şeng Şisai gelmiştir. Şeng Şisai'nin bu koltuğa gelmesinde en büyük rolü olan yukarıda bahsettiğimiz Chen Zhong, Tao Minyüe ve Li Shautien bu üç şahıstır. Bu üç şahıs Cin Şiuren hükümetini devirip yerine Şing Şi Sai'yi getirme operasyonuna bizzat katılmış ve Şing Şi Sai'yi o koltuğa oturtmuştur. Ama Şeng Şisai o koltuğa oturur oturmaz yaptığı görev taksimatında onlara en büyük görevler vermek yerine küçük önemsiz görev vererek haksızlık eder ve bununla da kalmayıp, iftirayla bütün üst düzey yöneticilerin gözleri önünde bu üç kişiyi kurşuna dizdirir. Amaç: 1) Bu üç şahısı ortadan kaldırmaktır. Çünkü onlar fazla bilgilidir. Bilgili ve akıllı insanları kendine karşı bir tehlike sayarak, onları basamak olarak kullandıktan sonra hemen yok eder. 2) Onun başkanlığında çalışan bütün yöneticilere "Eğer kim bana karşı baş kaldırırsa sonu böyle olur" dercesine göz dağı vermektedir.

Doğu Türkistan tarihinde o yıllara katil diktatör hükümdar olarak damgasını vuran Şeng Şisai hükümdarlık vazifesine işte böyle başlar. Artık onun uykusunu kaçırان iki düşmanı vardır: 1) Çin'in Gansu eyaletinden gelen Çinli müslüman Ma Cungying ve onun 7 binden fazla askeri. Ma Cungying şimdi başkent Ürümçe'ye hücum etmek, hükümdarlığı ele geçirmek için Ürümçi'ye yakın Zinçuan civarında harekettedir. 2) Hocaniyaz Hacı, yerli Uygur savaşçılarının lideridir. Bunlar Çin sınırına Doğu Türkistan'ın en doğusundaki Kumul'dan yola çıkmış, Turfan'da duraklamaktadırlar. Bu iki grup ta Şinşi Sai'ye karşıdır ve birbirine de karşıdır." (s. 7)

Tungang Ma Cungying'e gelince romanın ilk kısmından tanıdığımız Çin'li müslüman Macunying'i Hocaniyaz'a ihanet eden "Çocuk Komutan" olarak hatırlıyoruz. 'İslâmi cihat adı

⁹⁷ Minguo yılı: 1911'de, Çin'in "Atası" Sunyatsın'ın önderliğinde yapılan ve Manço imparatorluğunu yıkarak, 2000 yıllık feodal düzene son verip "yeni Çin" kurma hedefine ulaşan "Şin Hai devrimi"nden başlayan Çin takvimidir. 1949'da Komünist partinin iktidara gelmesiyle, Kızıl Çin'de miladi takvimine geçilirken, Milliyetçi Çin bu takvimi kullanmaya devam etmiştir. Taiwan'da halen bu takvim kullanılır. Buna göre "Minguo 18-yılı", Miladi 1929'dur.

altında Doğu Türkistan'ı ele geçirmek için savaşmaktadır. Ama Doğu Türkistan'dan sonra dünyaya açılmak ve Bir Cengizhan, bir Napolyon gibi olmak istemektedir .Onun yanında iki yabancı vardır. Biri Japon Dai Seykō, öbürü Türkiye'li Kemal Efendi. Onlara romanda şu şekilde yer veriliyor.

"-Evet, söyleyeceklerim bu kadar, -diyerek sözüne devam etti. Ma Cungying, -Biz Guçung'dan Ürümçi'ye doğru göçüp gidiyoruz. Bu şehirden öbür şehire göçüp giden insan geri dönmez. Bu gün Haziran'ın 12'si. Üç gün sonra Ürümçi bizim olacak. Duydunuz mu?! Ona cevaben kalabalıktan gelen " Duyduk! Duyduk!" sesleri yeri göğü inletti. Bir köşede onları seyreden Japonya'lı müşavir Dai Seyko Türkiye'li Kemal Efendi'ye İngilizce şöyle fısıldadı:

-Böyle kendine güvenen, akıllı, cesaretli bir komutan az bulunur. Eğer o bu haliyle bizim memleketteki askerî akademi yüksek okullarda bir süre tahsil görmüş olsaydı, o zaman neler yapardı acaba?

-Bu fikrinize katılıyorum. Ne yazık ki, öylesine büyük işler için onun başı biraz küçük gelmez mi diye merak ediyorum. Üstelik Guçung zaferinden sonra epey bir kendini beğenmişlik tavrına girdi. -dedi, Kemal Efendi piposuna tütün koyarak.

-Doğru söylüyorsunuz. Gençler çok kolay bu tip tavırlara giriyor-dedi Dai Seiko küçücük bıyığını okşayarak ve şunları ekledi: -Ben ona Napolyon Bonaparte hakkında çok şey anlattım ve Napolyon'un savaşlarındaki bazı mağlubiyetlerinin altında aşırı kendini beğenmişlik vardır.arşısındakini küçük, zayıf görme yatar diye kaç kere özellikle söyledim.

-Bu söylenene pek aldırmadı desenize. Öyle değil mi?-dikkatle sordu Kemal Efendi.

-Evet, her şeyi dikkatle dinliyor ama cevaben sadece tebessüm etmekle yetiniyor. Tam bu sırada bütün orduya hücum geçiş sinyali olan boru sesi duyuldu. Kula atlı Ma Cungying kara ve boz atlılar ve bir kısım piyadelerle toplam 1000 kadar askerle Şing Şisai'nin komutanlık merkezine doğru hücum başlandı. Ma Husen⁹⁸'in atlı birliği Ma Cungying'in sol kanadında, sağ kanadında ise aralarında zorla askere alınan Uygurlar'ın da bulunduğu piyade kısım Şeng Şisai komutanlık merkezinin sağ tarafındaki beyaz Rus'lar birliğine hücum etti. Şinciang'ın 1930'lu yıllar tarihindeki o meşhur "Zinçuan savaşı" işte böyle başladı.

Bu savaş öyle şiddetli oldu ki, bomba, zemberek, otomatik silahların sesi ile binlerce atların ayak sesleri ve insanların çığlıkları birbirine karışmış, yer gök titriyordu. Topraktan kalkan toz dumanlar yatağına alel acele çökmekte olan yaz güneşinin yüzünü kara bulut gibi örtmüş dünyayı gece karanlığına gömmüştü.

Şinciang'ın bu hakimiyet tahtını kapmak için birbiriyle kendini kaybetmiş develer gibi kıyasıya yarışa giren bu iki deli komutan'ın arzuları yüzünden iki taraftan da yüzlerce insan ölmekteydi." (s. 17)

Nisan 1933'te hakimiyet tahtına çıkan Şeng Şisai için o anda iki büyük düşmanı vardır:

1. Çin'den gelen 10 bin kişilik orduya sahip Tungan Ma Cungying.
2. Bütün yerli Uygur Türk halkının desteklediği savaşçısı Hocaniyaz Hacı.

---

⁹⁸ Ma Cungying'in eniştesi.

İkisi de binlerce güçlü orduya sahiptir. Hocaniyaz'ın başkanlığındaki yerli Uygur savaşçılardan oluşan ordu Kumul'dan yola çıkmış Turfan'a uğradıktan sonra Toksun'a gelmişlerdir.

Ma Cungying'in yedi bin kişilik ordusu doğal şartların kendi aleyhlerine oluşu yüzünden çok güçlü olmasına rağmen Zin Çüen'deki savaşta Şeng Şisai'ye yenilir ve Guçung'a çekilir. Macung Ying Turfan'a kadar çekilmeye karar vermiştir. O Hocaniyaz Hacı'nın Turfan'a kendisinden önce gelip onların çekilme yolunu kesmesinden endişelenir. Bu yüzden Hocaniyaz'dan önce Turfan'a girmek amacıyla alelacele yola çıkar. Kestirme yoldan gitmek için Mori dağları yolundan gider. Fakat Hocaniyaz Ma Cungying'in düşündüğü gibi Turfan'a değil de, Toksun nahiyesinin Yılanlı köyüne gelir. Oradan da güneye yani Kaşgar'a gideceklerdir. (Romanın ilk kısmında anlatıldığı gibi Şeng Şisai ile Hocaniyaz Sovyet Rus konsolosunun şahitliğinde aralarında antlaşma imzalanmış ve bu antlaşmaya göre Doğu Türkistan'ın güneyi ve doğudaki Kumul, Turfan, Toksun, Piçan bölgeleri Hocaniyaz'ın yönetiminde olacaktır. Hocaniyaz işte bundan dolayı yönetimi devralmak için güneye gitmektedir.) Tam bu sırada Şeng Şisai hükümetinden Hocaniyaz'a elçi gelir. Elçi Şeng Şisai'yin bizzat kalemiyle Hocaniyaz'a yazdığı mektubu getirmiştir. Şing mektubunda, eğer makul görürse Ma Cungying'i ortadan kaldırmak için birleşme teklifi etmektedir. hükümet askerleri Ürumç'den, Hocaniyaz ise Toksun'dan hücum ederek Ma Cungying'i Turfan'da kısıtıp yok etmeyi yazmıştır. Buna evet derse Şing Hocaniyaz'a silah yardımı göndereceğini söylemiştir.

Şeng Şisai'yin amacı iki büyük düşmanını birbirine vurdurarak zayıflatmak ve bu arada kendi hükümetini güçlendirmek.

Hocaniyaz bu teklifin arkasındaki oyunu hemen anlar. Ama Ma Cungying'in ihanetine rağmen yine de müslüman dindaşlarına kılıç kaldırmayı uygun görmeyerek teklifi kabul etmez. Şeng Şisai'yin elçilerini daha yeni göndermişken bu sefer Ma Cungying'in elçileri gelir. Elçilerin getirdiği mektup Ma Cungying'den olup o mektubunda (önceki romanın ilk kısmında tefsilatlı anlatıldığı o) ihanetinden dolayı süslü güzel kelimelerle özür diledikten sonra İslâmi cihat uğruna Hocaniyaz'la Şeng Şisai'ye karşı birleşmek istediğini yazmıştır. Hocaniyaz Ma Cungying'in başı derde girdiği zaman dindaşlığı ve Kur'anı kullanarak duygu sömürsü yapmaya alışık olduğunu ama bu defa bu bayat numaralarla kendisini tekrar tuzağa düşüremeyeceğini söyler ve elçilere red cevap vererek gönderir.

Ma Cungying bu haberi alınca hemen asıl yüzünü gösterir ve bin kadar askerini Hocaniyaz'ın yolunu kesmek için güneye(Kaşgar'a) giden yolun ilk durağı ve Karaşehir'in kapısı olan 'Uşşaktal' köyüne gönderir. Ama Hocaniyaz kan dökmek niyetindedir. Özellikle müslümanlarla karşılıklı vuruşarak Şin Şi sai'yi sevindirmekten kaçındığı için karşı tarafa (Ma Cungying Tunganlarına) elçi gönderir. Ama Ma Cungying'in adamları elçilere ateş açıp öldürmekle cevap verir. Neticede Uşşak Tal'da korkunç bir savaş başlar. Bu dehşet verici savaş

sadece bir saat sürer ama Doğu Türkistan tarihinin 1930.lu yıllarında yaşanan acı bir darbe olmuştur. Yani Tunganlar ile Uygurlar arasındaki düşmanlık buradan başlar. Bu savaştan Hocaniyaz'ın savaşçıları yirmi bir şehit vererek galip çıkar ama bundan dolayı ve dindaşları olan Tunganlarla savaşmak zorunda kaldıkları için büyük üzüntü duyarlar.

Tunganlara gelince, savaşta yenildikten sonra Kara Şehir'e geri çekilir ve intikamını masum şehir halkından alırlar: Uygurlar'ın evlerini yağmalar, insanları kadın, bebek demeden öldürürler.Şehri ateşe verirler.

Bu anda Hocaniyaz ve savaşçıları şehre doğru hızla ilerlemektedir. İki taraf yine burada çatışır ama Ma Cungying'in adamları burada bir saat bile dayanamayıp şehri terkeder ve Bağraş'a doğru kaçar. Şehirdeki içler acısı manzarayı gören savaşçılar kızgınlığa kapılıp Tunganlardan öc almaya kalkışır, ama Hocaniyaz savaşçılarının halka dokunmasına izin vermez. O adamlarına, halka kesinlikle dokunulmayacağını ve intikamlarla bu işin sonu gelmeyeceğini anlatıp onları engeller.

Hocaniyaz Ma Cungying'in askerlerini takip edip cezasını vermek için Toksun'daki ordusuna hücum etmeye hazırlanırken Kaşgar'daki millî savaştan bahseden Yunus Beg'in özel mektubu gelir. Yazar Yunus Beg'in kimliğini dipnotla şöyle açıklamıştır: "Kitabımızın 1. kısmında ismi zikredilen bu kişi 2.1933'te Mahmut Muhiti tarafından Kaşgar'a Timur Ali'ye yardıma gönderilir. Daha sonraları o Kaşgar'a vali olarak adanmıştır."

Yunus Beg, Kaşgar'daki karmaşık durumu uzun uzun anlatmış ve bazı endişelerini dile getirmiş, fikirlerini ortaya koymuştur. Sonuç olarak Hocaniyaz'ın bir an önce Kaşgar'a gelmesini önemle rica etmiş, geç kaldıkça durumun daha da kötüye gideceğini özellikle belirtmiştir. Bu mektuptan sonra Hocaniyaz'ın etrafındaki büyük küçük herkes hemen Kaşgar'a doğru yola çıkmaya teşebbüs ederken Hocaniyaz Kasım efendinin fikri ile önce Toksun'a gidip Ma Cungying'in askerlerini yok ettikten sonra Kaşgar'a gitmeye karar verir. Ama bu kararın yanlış olduğunu çok geç anlar Hocaniyaz Hacı. Onlar Ma Cungying'in kalabalık askerlerinin hücumuna uğrar ve büyük darbe yiyerek bu beklenmedik şokla karşılaşır.Yeri doldurulmaz kayıplara uğrar. Özellikle sonradan gelip askerliğe katılan ve silah yetmezliğinden kılıç mızraklarla savaşmak zorunda kalan çok sayıdaki Uygur genci toplu halde şehit olur.

Hocaniyaz toparlanıp Kaşgar'a doğru yol alır. Ürümçi'de ise Şeng Şisai bildiği bütün kozlarını kullanıp Rusların desteğini elde etmek için uğraşmaktadır.Şeng Şisai kendine rakip olmaması için öldürttüğü o üç arkadaşından biri olan Chen Zhong hayattayken onun kitaplığına ve hatıra defterine göz koymuştur. Onu öldürttüğü günün gecesinde Chen Zhong'un kitaplığını kendi evine taşıtır ve içinden komunist kitaplarını yani Marx, Engels, Lenin, Stalin kitaplarını özellikle seçip kendi kitaplığının en göze çarpan yerine koydurur. Hatıra defterine gelince defterdeki Chen Zhong'un imzasını silip onun yerine kendi imzasını koyar ve onu çalışma

odasındaki masasının üzerine koyar. Defterde yazılanlar tamamıyla Marx, Engels, Lenin, Stalin'in kitaplarını okuduktan sonraki komünist hayranlığını dile getiren duygusal hatıradır. Şeng Şisai bu manzarayı bir kaç gün sonra evine misafirliğe gelecek olan Rus konsolosu Zelatkin'in görmesi için hazırlamaktadır. Onun başvurduğu bu komünist severlik oyunları işe yarar ve nihayet Sovyet Baş Konsolosu Zelatkin'in gözüne girmeyi başarır.

Şeng Şisai Rusların güvenini kazanır kazanmaz onun başına dert olan Ma Cungying ve Hocaniyaz'ı ortadan kaldırması için onlardan yardım ister. Ruslara göre:

Ma Cungying korkunç (İslâm'i cihat) fikirleri ile zaten bir baş belasıdır. Çünkü şimdilik mümkün olmayacak gibi görünse de onun amacı Doğu Türkistan, dan yola çıkıp Sovyetleri fethederek cihati Mekke Medine'de noktalamak ve bu şekilde bir bütün İslâm alemini kurmaktır. Hocaniyaz ise Ruslar'ın sözünden çıkmadığı sürece şimdilik zararsızdır. Eğer Hocaniyaz onların (Rusların) kefilliğini yaptığı Şeng Şisai ile anlaşmasını bozarsa ya da Ruslar ve Çinlilerin en korktuğu ihtimal Kaşgar'da kurulacak olan müstakil "Şarki Türkistan İslâm Cumhuriyeti" ni kurma mücadelesi veren Sabit Damolla ile birleşmesidir. Müstakil devlet kurma fikrini benimsediği an onun yok etmek lazımdır, aksi takdirde kendi (Rus) sınırları içindeki Türk toplulukları da istiklal isteyeceklerdir. Hocaniyaz'ın işini bitirmek Ruslar için kolaydır. Çünkü Hocaniyaz'ın silahlarını Ruslar temin etmektedir. Onların yaşamına son vermek için sadece silah vermemek yetecektir.

Şeng Şisai'ye gelince: En azından komünist yanlısı bir Çinli olduğu için Ruslar ona şimdilik güvenmiş durumdadır. Bir de öteki ikisini boğmak için de Şeng Şisai'yi kullanmak daha uygundur.

Tungan (Ma Cungying) askerleri Toksun'da Hocaniyaz ordusunu geri püskürttükten sonra Ma Cungying az bir kısım askerini yine Hocaniyaz'ın peşine takar. Onlara yolda ani hücumlar yaparak Kaşgar'a varana kadar zayıflatıp yok etmesini emreder. Öbür taraftan Kaşgar'daki Tungan ordusuna Hocaniyaz ordusunu Kaşgar'a sokmaması için emir yollar. Ma Cungying'in kendisi ise muntazam silahlanmış ordusunun esas kalabalık kısmıyla başkent Ürümqi'ye yani Şeng Şisai hükümetine karşı büyük hücumu hazırlanmaktadır. Gulca'daki Zhang Peyyuan'a elçi göndermiş, onunla da antlaşmıştır. İki taraf aynı anda biri kuzeyden (Gulca'dan), biri doğudan (Turfan'dan) Ürümqi'ye hücum edeceklerdir ve Şeng Şisai'yi kıştırıp yok edeceklerdir. Ma Cungying bu hücum sırasında Hocaniyaz'ın kendi birliklerine ani hücum edip planlarını alt üst etmesinden de çekinmektedir. Bunun olmamasını garantiye almak için Hocaniyaz'ı bir şekilde oyalamak gerektiğini düşünür ve Hocaniyaz'a yine barış elçisi gönderir.

Ama Hocaniyaz bu oyunun farkındadır. Fakat barış hali şu an kendilerinin de işine gelmektedir. En azından silah sıkıntısı çekmekte olduğu şu günlerde Kaşgar'a varana kadar bir süre için olsun Tungan askerleri tarafından rahatsız edilmeyecektir. Hocaniyaz bunu düşünerek

Ma Cungying elçilerinin teklifini kabul eder. Ama Hocaniyaz Ma Cungying'i iyi tanır ve ihtiyacı bittiği anda barış antlaşmasına ihanet edeceğinden de emindir. Ma Cungying Şeng Şisai'ye (hükümete) karşı hücumla başlamıştır. O hükümet askerlerine üstün gelerek son hızıyla ilerlerken birdenbire 'Altayski' adını taşıyan Rus piyade askerleri ve savaş uçaklarını karşısında görür. Gulca'dan askerleriyle gelmekte olan Zhang Pcyuan ise Rus uçaklarını karşısında görünce çok geçirir ve askerlerin gözleri önünde önce atını sonra kendini vurur.

Şeng Şisai nihayet Rusların askerî yardımına erişmiştir. Ma Cungying durumun farkına varır ve kahrolur. O işin içine Rusların karışabileceğini asla düşünmemiştir ve bu savaştan kendisinin zaferle çıkacağından son derece emin bir moralle girmişken, bir anda planları alt üst olur. Artık geri dönüş yoktur ve Rus askerleriyle dişe diş savaşır. Onlara bazı önemli kayıplar veririr. Bunun üzerine çok kızan Rus'lar havadan ve karadan olarak darbeyi arttırır.

Hocaniyaz'a gelince, onun Ma Cungying askerlerinin peşinden Toksun'a geri dönüp onlarla çarpışması bir yanıştır. Zaten silah sıkıntısı çekmekte olan savaşçılar oradaki Ma Cungying darbesinden sonra daha da sıkıntıya düşer. Bir de her gün gönüllü katılan yeni (Türk) savaşçıların sayıları arttıkça hiç birine silah veremez ve bu şekilde silaha olan ihtiyaçları daha ciddi boyutta artar.

Hocaniyaz Rus konsolosluğu aracılığıyla Rus'lardan silah ister. Ruslar bu fırsattan yararlanıp Hocaniyaz'ın Kaşgar yolundaki hızını kesmek için cevabı geciktirerek bir süre oylar ve uzun bir bekleyiştikten sonra Hocaniyaz'ın Ruslardan aldığı cevap şu olur: Ruslar, bin silahı, seksen bin tane iki yaşını doldurmuş erkek kuzu karşılığı Hocaniyaz'a vereceklerdir, ödeme peşin olacaktır.

Hocaniyaz ve arkadaşları için bu neredeyse imkânsız, çok ağır bir şarttır. Ama silah'a sahip olmak için bundan başka yol da yoktur. Onlar hazinedeki bütün altın, gümüşleri toplarlarsa bu ancak 5-6 bin kuzu almaya yetecektir. Halkın yardımıyla gerekli meblağ toplansa bile, iki yaşını doldurmuş erkek kuzu bulmak, bu kadar kısa sürede, imkânsızdır. Ama silaha sahip olmak için ne isterlerse vermek zorundadırlar. Onlar bu imkânsızı sonuçta zengini ve fakiri olarak yerli Uygur halkının desteği ile aşarlar. Ruslar isteği yerine geldikten sonra seksen bin tane kuzu karşılığı bin tane silah gönderir. Gönderilen bu silahların içinde Stalin'in imzalı olarak Hocaniyaz'a hediye ettiği bir de özel silah bulunmaktadır. Bu ayrı bir sandıkta gönderilmiştir. Yazar bu gerçek olay için romanda Tursun Dolan'ın şu hatırasına yer veriyor: "Sandıktan bir tane yeni beşatar silah da çıktı. Onun başka silahlardan hiç bir farkı yoktu. Yalnız sağ yüzüne 'Stalin'den Hocaniyaz'a, 1933. yıl' anlamında Rusça yazılan harfler göz kamaştırıyordu."

Yazar romanında bunu dipnotla şöyle açıklıyor:

"Hocaniyaz Hacı (daha sonra) eski hükümetin reis yardımcılığına tayin olup Ürümçi'de kaldığı günlerde onun koruma başkanlığını yapan Hamuthan Lüy Cang ile Altun Sufi ahun'un anlattıklarına göre bu silahı Hacı1937 yılının sonuna kadar kendisi

saklamıştır. Aynı yıl 12 Ekim'de Şeng Şisai Hacı'yı ani bir emirle tutuklatır ve o tüfeği de elinden alır. Daha sonra 'Üç Vilâyet İnkılâbı' Millî Ordu'sunun subayı saf'asına gelen Sufahun (Sufi ahun)'un kanıtlandığına göre, Sufahun Şeng Şisai ordusunda binbaşı olarak kaldığı günlerde bu tüfek dolaşır onun eline geçmiş. 1945. yılı Sufahun Millîyetçi Çin'e karşı baş kaldırarak 'Üç vilâyet' Millî Ordu tarafına geçtiğinde bu tüfek de Sufahun'la beraber Cing Nahiyesi, Şiho ve Aksu'nun özgürlük savaşlarının hepsine katılmış. O zaman Ahmetcan Kasım da bu tüfeği görmüş ve onun hikâyesini dinlemiş." (s. 233)

İlk başlarda Hocaniyaz'ın milliyetçi Çin'e karşı başlattığı savaşını son derece kolluyor olarak görünen Ruslara Hocaniyaz çok güvenmiştir. Daha sonra bazı tutumlarından şüphelenmeye başlayan Hocaniyaz o tüfek olayından sonra bir çırpıda aklındaki şüpheyi silmiş, onlara güvenmeye devam etmiştir. Tabii o zamanlar onlara güvenmekle ne büyük hata yaptığını tahmin etmek de kolay bir şey değil.

Onlar Aksu'da iken cereyan eden ikinci önemli tarihî olay:

25 Ekim 1933'te Kaşgar'dan mustakbel Şarki Türkistan İslâm Cumhuriyeti'nin önemli şahıslarından Zerip Kari Hacı ve Ali Ahun Bay iki kişi Kaşgar'dan Aksu'ya Hocaniyaz'a elçi olarak gelir. Elçiler Sabit Damolla'nın özel mektubunu Hocaniyaz'a verirler. Mektubun içeriği romanda şöyle anlatılır:

"Kamış kalemle itina ile yazılmış bu uzun mektupta Kumul çiftçileri ayaklanması ve Hocaniyaz'ın kahramanlıklarını methettikten ve minnet borçluluğunu dile getirdikten sonra diyor ki: " Bu ayaklanma bugün gazi Hocaniyaz Atamız'ın başkanlığında Millî özgürlük ve mustakillik mücadelesinin büyük İnkılâbına dönüştü. Ez cümle bu inkılap sayesinde yurdumuzda mustakil devlet kurma şartını hazırladı" (s. 233) gibi cümlelerden sonra Hocaniyaz'ın bir an önce Kaşgar'a gelmesini, çok yakında Kaşgar'da Şarki Türkistan İslâm Cumhuriyeti'ni kurmak üzere olduklarını, kurulacak olan bu cumhuriyetin cumhur reisliğine en layık kişi olarak kendilerini seçtiklerini anlatmış ve bir an önce gelip bu vazifeyi teslim almasını teklif etmiş. Bir de Şarki Türkistan İslâm Cumhuriyeti'nin bakan namzetlerin listesini de mektuba eklemiştir.

Hocaniyaz bu teklife olumlu bakmaz. O şu anda en büyük düşmanının Ma Cungying olduğunu, onu yok etmeden devlet kurma gibi bir işe kalkışarak Şeng Şisai'yi ve Rusları da karşısına alıp da yalnız kalmayı göze alamayacağını sebep gösterir ve cumhurbaşkanlık teklifini reddeder. Ona göre, Ruslar'ı kızdırmanın hiç zamanı değildir. Dolayısıyla devlet kurmaya daha hazır olmadığı kanısındadır.

Nihayet 13 Aralık 1933'de Sabit Damolla başkanlığındaki millî aydın mücadeleciler tarafından Kaşgar'da büyük bir merasimle "Şarki Türkistan İslâm Cumhuriyeti"nin kurulduğu ilân edilir. Cumhuriyetin cumhurbaşkanı Hocaniyaz Hacı olarak ilan edilir. Ama Hocaniyaz ve ordusu hâlâ Aksu'dadır, daha Kaşgar'a gelememişlerdir.

Sabit Damolla'nın Cumhur başkanlığa Hocaniyaz'ı seçmesinin sebebi: Hocaniyaz'ın, yönetime baş kaldırıp istilacılarla savaşan, ezilen halkı zalimlerden kurtarıcı sembolik halk kahramanı olarak yerli halkın kalbinde taht kurmuş bir şahıs olmasıdır. O yüzden Sabit Damolla ve arkadaşları Cumhurbaşkanlığa tam uygun kişi olarak Hocaniyaz'ı seçmiştir. Bu bütün Doğu Türkistan halkının birliği için de faydalıdır.

Hocaniyaz ve savaşçıları ancak Ocak 1934'te Kaşgar'a girerler. Bu an romanda şöyle anlatılır:

"Kaşgar şehrinin takriben beş çakırım kuzey doğusundaki "Hoca Büyüğün Kumluğu" denen sakin saha, bugün daha sabahtan insan denizine dönüşmüştü. Onun batı tarafında gösterişli bir sahne kurulmuştu. Sahne boru ağaçlarla yerden kaldırılarak yapılmıştı. Sahnenin üzerine ipekler örtülmüş ve halılarla döşenmişti. Sahneye kırmızı ipek kumaşa " Merhaba, kahraman gazilerimiz. Hoş geldiniz!" kelimeleri yazılmış pankart asılıydı. Başında sarıklar, çeşit çeşit kürk yakalı palto ve kürk başlık giymiş üst tabakadan kişiler sahne civarında bir kaç küme halinde ayakta sohbet ediyorlardı. Sahnenin karşısındaki kabristanlığa uzanan meydanda iki yüz kadar kırmızı cüppe üzerine deri kemer bağlamış ve başlarına Yeni Hisar tumağı giymiş silahlı Uygur delikanlıları sıraya dizilmişlerdi.

Şehrin doğu tarafındaki töşük dervaza (Delik kapı)'dan ta oraya kadar uzanan eğri araba yolunun iki tarafı tıklım tıklım insanlarla doluydu. Çoğu esnaf, çiftçi ve talebe olan bu insanların çoğunun giysileri inceydi. Yırtık, yamalı elbiseli satıcılar, arada sırada çarşafı kadınlar da görülüyordu. Onların önünde formalarıyla sıraya dizilmiş okul çocukları vardı.

Zaman geçtikçe ocak ayının güçlü soğuğu ince elbiseli insanların sırtını okşayıp burnunun çimdikleyerek sabrını bitiriyordu. İnsanlar birbirleriyle bir şeyler konuşmaya başladı.

Tam bu sırada sahnenin kurulduğu taraftaki meydandan davul zurna sesi geldi ve bütün dikkatler o tarafa çevrildi.

Artuş taraftan yoğun tozları savurarak gelmekte olan Hocaniyaz ordusu meydana doğru yaklaşmaktaydılar. Başına tilki kürkünden tumak, üzerine tam uymuş kurt derisinden kürk giymiş boz atlı kişi ordudan yirmi adım kadar önde meydana girdi. Meydandaki halkın hep bir ağızdan "Hoşgeldiniz Hocaniyaz atamız!" demesi yeri göğü inletti. Meydanın karşı tarafındaki insanlar arasından bir kişi ayrılarak hızlı adımlarla öne çıktı ve Hocaniyaz'ın tarafına doğru yürüdü. Bu Sabit Damolla idi. Onu "Şarki Türkistan İslâm Cumhuriyeti"nin bakanlarından bir kaç kişi takip ettiler. Onların arasında Adliye Naziri Zerip Kari Hacı ve Maliye Naziri Ali Ahun Bay da vardı. Onlar Hocaniyaz Hacı'nın yanına gelince eğilerek selamlaştı ve Hocaniyaz'ı attan inmesine yardım etmeye davrandı. Ama Hocaniyaz hızlı ve hafif bir hareketle attan kendisi indi. O Zeripkari Hacı ve Ali Ahun Bay'larla tokalaşırken:

-Yine karşılaştık dostlarım-dedi." (s. 298).

Kemal Kazım'dan sonra Türkiye'den gelen ikinci şahıs olan Mahmut Nedim romanda şu şekilde geçiyor:

"Başına Afganca tumak, üzerine siyah yakalı kürk giymiş olan kıvrıcık sakallı kuş burunlu bir adam ile Türkçe papah (kalpak) giymiş kısa bıyıklı, uzun boylu, mavi gözlü kişi aynı anda hacıya el uzattı. Sabit Damolla onları tanıştırdı. Onun tanıttığına göre kıvrıcık sakallı kişi Afganistan'lı Mühibüllahan olup o şimdi orduda asker eğiticisi olarak

görev yapıyormuş. Mavi gözlü kişi ise, sağlık işlerine yardım etmek için Türkiye'den gelen doktor Mahmut Nedim'miş." (s. 301)

"Misafirler ve ev sahipleri olarak 10 küsur kişi sahneden yer aldılar. Sonra Sabit Damolla söz alarak Hocaniyaz'ı ve ordusundaki tüm savaşçıları Kaşgar halkı adına "Hoş geldiniz" dedikten sonra devam etti:

-Cenab-ı Allah'a binlerce kere hamdu sena ve şükürler olsun ki, bu gün Şarki Türkistan Millî Kurtuluş Harekatı başkanı Gazi Hocaniyaz'ın yüzünü görmeye müşerref olduk. Şimdi bizim İnkılâbımız Hacı Cenabılarının başkanlığında son zaferi elde edecektir. Allah bizim işlerimize nusret versin. Amin-diyerek ellerini havaya kaldırdı. Yüzlerce el bu sözleri takiben havaya kalktı ve "Amin! Amin!" seslerinin yankıları bütün meydanı kapladı.

Ondan sonra söz sırası Hacıya geldi.

-Selamun aleyküm aziz kardeşlerim. Böyle soğuğa aldırmandan buralara kadar gelip toplanmışsınız, zahmetler etmişsiniz. Hepinize teşekkür ederim. Tüm Kaşgar halkına teşekkürler. Beni sorarsanız, ben sizlerden biriyim ve basit bir savaşçıyım. Benim amacım, halkımı kurtarıp hür, özgür bir hayata kavuşturmak ve halkıma sakin, huzurlu bir ortam kazandırmak. Şu anda bizim en büyük düşmanımız Ma Cungying'dir. Hepimiz bir yumruk olup yurdumuzu düşmanlardan kurtaralım. Allah bize nusret versin. Amin!" Eller yine havaya kalktı ve "Amin! Amin!" sesleriyle birlikte "Yaşasın Hocaniyaz Atamız!", "Yaşasın kahraman fedailerimiz (savaşçılarımız), yaşasın!" diyen halkın sesi yeri göğü inletti. Hacı başta olmak üzere herkes şehir tarafına doğru yöneldi. Yolun iki tarafındaki insanlar deniz dalgalarını andırıyordu. Ve "Amin!" kelimeleri gittikçe gürleşiyordu.

Hacı en önde mazmut adımlarla yürümekte olan boz at üzerinde dimdik oturuyordu ve kah yolun iki kenarında duran halka selam veriyor, kah ellerini havada tutarak kalabalığa el sallıyordu. Üç dört adım arkada Sabit Damolla ile Mahmut Muhiti geliyordu. Onları ise diğer büyük rütbeliler takibedyordu. Arkadan üçer üçer sırayla gelen askerler, selam yürüyüşüyle halkın önünden geçiyordu.

Bu manzaradan duygulanan halk sevinç ve heyecandan göz yaşlarını tutamıyordu. Hepsi birden ellerini duaya kaldırmış, tekbir ile nusret diliyordu. Halk arasından Hocaniyaz Hacı'nın bindiği boz atı tevap etmek(öpmek) için kendini öne atanlar oluyordu. Korumalar onlara engel olmaya çalışıyordu. (s. 298-304))

İşte böyle bir karşılama töreninden sonra Hocaniyaz ve ordusu nihayet Kaşgar'a gelir. Hocaniyaz geldiğinin ertesi günü: Aksu'dan Ma Cungying ordusuna ait Ma Fuyuan başkanlığındaki Tungan askerleri Kaşgar'a gelinceye kadar bütün Uygur birlikleri tek kumanda altında toplanıp Yeni Şehri Tunganlardan (yani Ma Cungying'in Kaşgar'daki kolu olan 'sakat Zihuy'dan⁹⁹) kurtarılması emrini verir. Bu fikri Sabit Damolla başta olmak üzere herkes benimser. Hatta Hotan ordusunun başkanı bu emre derhal uyacağını bildiren haber gönderir.

⁹⁹ Zihuy: Çince komutan anlamındadır. 'Çinli müslümanlar' dediğimiz Tunganların Çinlilerden tek farkı müslüman olmasıdır. Onun dışında dili, yazısından örf adetlerine kadar her şeyisiyle Çinlilerden farkı yoktur. Çinlilerin, rütbesi olan insanları ismiyle değil ünvanıyla çağırma adetleri olduğu için sakat zihuy'un asıl ismi unutuluyor 'komutan' anlamındaki Zihuy adı yerleşiyor. Bir de başka komutanlardan ayırmak için ona 'sakat' ekleniyor. Çünkü katıldığı savaşların birinde o ayağından sakat kalmış bir Tungan komutandır.

Bu işler Ramazan Bayramı arifesine rastgeldiğinden dolayı halkın en azından bayram namazını huzur içinde kılması için Hocaniyaz ve Sabit Damolla bayramı birlikte geçirmeye karar verirler.

Bayram günü sabahı, Kaşgar Eytakar Camii'nde Hocaniyaz Hacı dahil bütün büyüklerin katıldığı bayram ezanı okunur. Ama namaz kılınırken beklenmedik bir anda gelen bomba sesleri bütün şehri kan gölüne, mutlu bayram gününü kıyamet gününe çevirir. Çünkü sözde 'İslâmi cihat' uğruna müslüman Uygurları katletmekte olan Tungan Ma Cungying'in, müslümanlığa ve müslümanlara saygısı o kadardır ki, Kaşgar'daki Uygurları katletmek ve Kaşgar'ı ele geçirmek için müslümanlığın ortak kutsal günü olan bayram namazı saatini seçmiştir. Onlar bütün Kaşgar'ın o saatte namazda olacağını ve hiç bir başkan'ın görev başında, savaşçının da silahı elinde olmayacağını çok iyi biliyorlardı. Din kardeşi olan Tunganların bu kadar namert olabileceğini tahmin edemeyen yerli halk ve savaşçılar kendini toparlamaya çalışır ve Ma Cungying askerleriyle savaşır. Ama şansızlık Uygurların yakasını yine bırakmaz. Bu sırada Ma Fuyuan'ın 3 bin kişilik süper silahlanmış ordusu Aksu taraftan yetişip gelir. Kaşgardakilerle toplam 6 bin kişilik orduyla Uygurlara karşı hücumla geçen Tunganlar galip gelmeye başlar. Çok şiddetli çarpışmalardan sonra bu kalabalık Tungan ordusunun darbeleriyle Hocaniyaz başkanlığındaki yerli halk büyük kayıplar verir. Tunganlar her tarafı kan gölüne çevirir. Haftalarca süren savaşın son üç gününde Tunganlar'ın sadece şehir içindeki savunmasız sivillere yaptığı kırgında ölen Uygurlar'ın sayısı dört bini aşar.

Hocaniyaz sonunda Ruslardan yardım talep etmek zorunda kalır. Ruslar Hocaniyaz'a şu şartları yerine getirmesini ister:

1) Hocaniyaz'ın kendilerinin kefilliğini yaptığı Şeng Şisai ile olan anlaşmaya mutlaka uyması. 2) Sabit Damolla'nın kurduğu, İngilizler'in de tanıdığı "Şarki Türkistan İslâm Cumhuriyeti"ni Hocaniyaz'ın tanımaması. 3) Hocaniyaz bütün ordusuyla Kaşgar'ı terkederek Aksu'ya gelmesi. 4) "Şarki Türkistan Cumhuriyeti"nin kurucuları olan Sabit Damolla ve arkadaşlarının ellerini kelepçeleterek beraberinde Aksuya getirmesi.

Hocaniyaz ancak bu şartları yerine getirdiği zaman Rusların yardımına erişebilecektir.

Zaten bu Cumhuriyetin zamansız, erken kurulduğu kanısında olan Hocaniyaz kara kara düşündükten sonra bu şartı kabul etmeye karar verir. Sabit Damolla ve arkadaşlarını hemen göz altına alır. Bu tutuklamanın sonrasını yazar romanda şöyle anlatıyor:

"Bu 1934 yılının 13 Nisan günü olmuş olaydı. "Şin Ciang'ın yakın çağ tarihinde karanlık gecenin şansız yıldızı gibi bir parlayıp sönen bu facia ile 'Şarki Türkistan İslâm Cumhuriyeti' sona ermiş oldu¹⁰⁰" (s. 332)

---

¹⁰⁰ Bu cümle Seyfettin Azizi'nin "Ömür Destanı"ndan alındı." tırnak içine aldığı bu cümleyi yazar dipnotla bu şekilde açıklıyor. Seyfettin Azizi Çinlilerin güvendiği söz sahibi biri olduğu için ona ait kelimeler kullanıldığında ırkçılıkla suçlanma tehlikesi daha aza iniyor. O yüzden yazar bu hassas cümleyi Seyfettin'e ait olduğunu belirtmek suretiyle kullanıyor.

Hotan savaşçılarının başkanı Mehmet Emin Hazret'i göz altına almak için Hotan Kargalık'a gidenler 14 Nisan günü eli boş geri dönerler. Mehmet Emin Hazret bu tutuklama emrini duyunca Hotan'a gitmiştir. Aynı gün yani 14 Nisan 1934 günü sakat Zı huy ile Ma Fuyuan bütün kuvvetlerini toplayıp Yarkent'e doğru yola çıkar.

O günlerde Sabit Damolla'nın silahlı kuvvetleri dağılmış, Hotan savaşçuları ise kendi memleketlerine dönmüşlerdir. Üstelik yerli halk Cin Şiuren istibdat hükümetinin zulmünden daha yeni kurtulmuş, rahat bir nefes almışken, ardından Ma Cungying askerlerinin yaban otu gibi ortaya çıkması yeni bir Tungan-Uygur savaşını başlatmış, halkın iyice beli bükülmüştür.

O yüzden gönüllü Uygur delikanlılarının ilk günlerdeki gibi coşkuyla millî orduya çok sayıda akın halde gelip katılmaları azalmıştır. Üstüne üstlük savaşta verilen kayıplar dahil Hocaniyaz'ın ordusunda ancak bin kadar asker kalmıştır. Bu durumda Yarkent'i ele geçirmeye Aksu'dan gelmekte olan bir kaç bin kişilik Ma Cungying ordusuna direnmek oldukça zordur.

Öte yandan Erkeştam hududunda Hocaniyaz'la görüşen Rusların temsilcisi 'Aksu'ya gelin ve yardımı oradan alın" dediği için Hocaniyaz arkadaşlarıyla konuşarak çerikler¹⁰¹ ile Yarkent'te savaşmayıp Mekit yoluyla Aksu'ya dönme kararı alır. Onlar yola çıkmadan bir gün önce yük arabalarını ve yaralıları önden gönderirler.

Hocaniyaz ertesi günü ordusuyla, tutsaklarını da beraberlerinde alıp Aksu'ya doğru yola çıkarlar. Ama yolda arkalarından kovalayıp gelen Ma Cungying askerlerinin hücumuna uğrarlar. Şiddetli çarpışmalar sırasındaki karışıklıkta elleri kelepçeli olan Sabit Damolla ve Zerip Kari Hacı'dan oluşan üç mahkum kendilerini çölün ortasında bulur. Onlar Hocaniyaz ordusunun izini kaybetmişlerdir. Hocaniyaz bunun farkına vardığı zaman mahkumların kaçtıklarını düşünür ve kızgın vaziyette ne yapacağını şaşırır. Ama onları bulmaya gönderilen adamlar uzağa varmadan kendi ayağıyla gelmekte olan Sabit Damolla ve Zerip Kari hacı ile karşılaşır.

Sabit Damolla her zaman için önce milletin menfaatini düşünen biridir. Kaybolduklarında Hocaniyaz'ın Ruslar'dan alacağı yardım işi de kalacağını, eğer yardımı alamazlarsa Millî müstakillik mücadelenin ciddi boyutta aksayacağını iyi bildiğinden işin sonunda ölüm olduğunu bildiği halde uzun ve zor yolu katlederek gelip teslim olmuştur.

Bu sıralar Ürümçi'ye hücum eden Ma Cungying ordusunu, Şeng Şisai Ruslar'ın desteğiyle geri püskürtmüştür. Çok güç kaybeden Ma Cungying Ruslar'ın uçakları, tankları karşısında yenik düşeceğini bildiğinden sonunda Ruslar'la anlaşmaya masaya oturmuştur:

---

¹⁰¹ Çerikler: Çin askerleri anlamındadır. Mançoriya Çin askerlerine verilen isimdir. Buna Tungan askerleri de dahildir

O kendine ait bütün ordusunun sağ salim saklanması şartı ile Sovyet Rusyasına sözde 'öğrenim'e gitmeyi kabul eder. Onun hayatı ve bütün mal varlığının güvenliğine Ruslar kefil olur.

Neticede Ma Cungying'in ordusuna ise atlı birlikleri başkanı Ma Husen baş olmak üzere Hotan'a yerleştirilir. Bütün Hotan vilâyeti artık bu Tunganların yönetiminde olacaktır. Poskam nahiyesi hudut yapılacak. Ürümçi hükümeti (Şeng Şisai) oralara karışmayacaktır. Böylece bütün Hotan bölgesi Ma Husen'in idaresinde olacak ve bundan sonra Tunganlar bu sınırlar dışında hiç bir yerde silahlı hareket yapamayacaktır. Eğer Ma Cungying bunu kabul etmezse kendisi bütün ordusuyla beraber yok edilecektir.

Ruslar isterlerse Ma Cungying'in ordusunu bütünüyle yok etme gücüne sahiptirler. Ama bunu yapmaz. Onun ordusunu bir kenarda saklamayı tercih eder. Sebebi ise, eğer günün birinde Şeng Şisai anlaşmalara ihanet ederse kenarda sakladığı o kozu Şeng Şisai'ye karşı kullanacaktır ve Tunganların eliyle Şeng Şisai'yi yok edecektir.

Hocaniyaz ve ordusu Aksu'ya gelmişlerdir ve Rusların Ma Cungying'i yok etmeyip tam tersine koynuna aldığı haberi alınca çok güvendiği Ruslar'ın bu davranışına inanmak istemez ve kendini karşılamaya gelen Rus baş konsolosunu soru yağmuruna tutar. Sovyet Rusyasının Ürümçi'ye yeni tayin edilen baş konsolosu Garegin Apresov bu sorulara cevap vermekten kaçınır.

Şeng Şisai ise, iki büyük güçlü düşmanının birisinden o şekilde kurtulduğuna sevinmektedir. Artık ikinci güçlü düşmanı olan Hocaniyaz'ı her imkânı kullanıp merkez Ürümçi'ye getirerek kapları kafese sokma çabasıdadır ve her zamanki gibi Ruslarla işbirliği içindedir.

Hocaniyaz Hacı Yarkent'ten Aksu'ya geldikten kısa bir süre sonra Şeng Şisai tarafından gönderilen vekiller Ürümçi'den gelir ve büyük bir kutlama merasimiyle Hocaniyaz'ın atandığı yeni görevini ilân ederler. Hocaniyaz'a hükümetten lütfedilen bu görev Doğu Türkistan hükümeti'nin başkan yardımcılığı vazifesidir. Bundan başka Turfan savaşçıların başı ve Hocaniyaz Hacı'nın sağ eli olan Mahmut Muhiti'ye Doğu Türkistan'ın güneyinin güvenlik konseyi başkan yardımcılık vazifesini ve ek olarak 6. tümen başkomutanlık vazifesi verilmiştir. Bu vazifeyi teslim almaları ve görev başına geçmeleri için Şeng Şisai Hocaniyaz'ın Ürümçi'ye gelmesini teklif etmektedir. Hocaniyaz'ı ikna edip Ürümçi'ye getirmek üzere Rus başkonsolosu Apresov Aksu'ya, Sovyetler birliğinin resmi görevlisi ve Şeng Şisai adına Hocaniyaz'ı almaya gelmiştir.

Ama Apresov Hocaniyaz'ı Ürümçi'ye gelmeye ikna edemez. Hocaniyaz'ın Mahmut Muhiti başta olmak üzere bütün mücadele arkadaşları Ürümçi'ye gitme fikrine karşı çıkarlar. Apresov ısrarla hiç bir kötü ihtimale yer olmayacağına yemin eder.

Hocaniyaz başta Ürümqi'ye gitmemekte kesin kararlı olsa da koskoca bir devletin resmi görevlisinin sarfettiği bu gayret karşısında yumuşamaya başlar. Çünkü onları reddedip gitmezse Çinliler'le Ruslar'ı karşısına almış, onlarla savaşmayı göze almış olacaktır. O zaman haliyle iki dev'in arasında kendi halkı ezilecek ve perişan olacaktır Ama giderse bu sefer Hocaniyaz Çinliler'le barışmış, Doğu Türkistan'ı onunla birlikte ortak yönetmeyi kabul etmiş olacaktır.

Hocaniyaz Apresov'a şu sözleri söyler:

"Şeng Şisai'yin tuzağına düşerek Ürümqi'ye gideceğimi sanmayın. Artık 22 sene önceki tarihin bugün tekrar yaşanmasına izin vermeyeceğim. O zaman da yaşlı tilki (hileci) Yang Zengşing tıpkı bugünkü Şeng Şisai'yinkine benzer vaadlerle kandırıp Timur ağabeyi Ürümqi'ye getirmeyi ve kapıları kafese sokmayı başarmıştı. Onu bu şekilde yok etmişti. Bugün o sahne artık tekrarlanmayacak." (s. 361)

Ama işin nihayetinde Apresov'un şu sözleri Hocaniyaz'ı ikna eder:

"-Şeng Şisai Yang Ciangcün değil. Sizin bulunduğunuz bu devir Timur Halife'nin devri değil. Güney Şinciang (Doğu Türkistan) General Mahmut Muhiti'nin komutanlığındaki bir kaç bin kişilik ordusu sizin kontrolünüzde olacak. Güney Şinciang'ın bütün başkanlarını da siz kendiniz seçeceksiniz. Şuralar (Sovyet Rus) hükümetinin şahitliğiyle imzalanan 'Cimsar antlaşması'nda böyle yazılmamış mıydı? Bu anlaşmanın icrasına hâlâ biz kefiliz.

Orada bulunanlar bu sözden sonra artık başka bir şey demeye gerek kalmadığını hissettiler ve sustular Yine Apresov'un sesi duyuldu:

-General Mahmut Muhiti Millî orduyu şimdiden yeni baştan düzenlemeye başlayabilir. Güney Şinciang'ın yerel başkanlarını Hocaniyaz kendi fikrine göre dilediği gibi hemen tayin edebilir. Ben bu sözleri Şeng Şisai adına söylüyorum." (s. 361)

Rus Başkonsolosu Apresov'un bu sözlerinden sonra Hocaniyaz artık yine şüpheye yer kalmadığını düşünür ve onlara (Rus ve Çin) düşman olup yok olmaktansa, en azından hükümette başkan yardımcısı vazifesinde bulunmanın halkı için daha yararlı olacağı kanısına varır. Bu şekilde Doğu Türkistan'ın yarı yönetimini elinde tutmuş olacak ve halkının haklarını savunabilecektir. Hiç sahip olmamak yerine yarısına sahip olmak daha iyidir düşüncesiyle sonuçta Mahmut Muhiti Nemet Helfet gibi arkadaşlarının karşı koymalarına rağmen Ürümqi'ye gitmeye karar verir.

Hacı bu davranışıyla bazı arkadaşlarını hayal kırıklığına uğratar. Hocaniyaz Hacı bu duruma üzülse bile bu şekilde (Apresov'un dediği gibi) artık hükümette başkan yardımcılığından nahiye hakimliğine kadar bir çok yönetim, Uygurların eline geçtiğine, ve hatta bir kaç bin kişilik Millî Ordu'yu güney Doğu Türkistan'da bulundurma hakkına sahip olduğuna inanmaktadır.

Ürümqi'ye doğru yola çıkarken Hoca Niyaz'ı Apresov'a güvenmemesi için ısrar eden bazı arkadaşları, durumun iyiye gitmediğini hissettiği anda hemen bir bahaneyle Kaşgar'a geri dönmesi konusunda uyarırlar. Bu uyarıda bulunurken Hocaniyaz Hacı'nın o gidişle bir daha dönemeyeceğini, Doğu Türkistan'ın kaderinin artık çizildiğini tahmin edemezler.

Hocaniyaz Hacı bütün vali ve kaymakamların atama işlerini bitirdikten sonra, iki yüzden fazla askerini ve bir kısım adamlarını yanına alarak Apresov'un eşliğinde Ürümçi'ye doğru yola çıkarlar. Sabit Damolla ve Zerip Kari Hacı'yı da ayakları kelepçeli olarak beraberinde götürür. Yola çıkarken Ensari gibi eski gazi arkadaşlarının kendisiyle gelmeyişi ve söyledikleri anlamlı sözleri hacının bir burukluk içinde yola çıkmasına sebep olur. Yol boyunca hiç kimseyle konuşmaz. En yakın arkadaşlarının tutumu onu çok etkilemiş ya da içinde bir şeyleri hissetmiş olmalı ki, Toksun'a geldiklerinde, Ürümçi ve Turfan'a ayrılan yol ağzında, Hacı yolunu değiştirip Turfan yoluna sapar. Hemen arkadaki arabada gelmekte olan Apresov bu durumu görünce kendini arabadan atarcasına iner ve Hacı'nın arabasını kullanan şoföre bağırıp durdurarak onu azarlar. Apresov o anda kendini sanki bin bir güçlkle alıştırılan kaplanı kafese sokmak üzereyken onu kaçıran avcı gibi hissetmektedir.

Hocaniyaz Apresov'a şoförün suçlu olmadığını, emri kendisinin verdiğini, Turfan'a gidip Maksut¹⁰² Muhiti ile Abdulhaluk Uygur'un¹⁰³ kabrini ziyaret etmeden hiç bir yere gitmeyeceğini söyleyip yoluna devam eder. Apresov bir konsolos zerafetiyle güzel sözler sarfederek ona engel olmaya çalışırsa da başaramaz, durumu gizlice telegraf'la Şeng Şisai'ye bildirir.

Şeng Şisai bu durum üzerine telaşa kapılır En çok korktuğu olay Hocaniyaz'ın Turfandan Kumul'a gitmesidir. Hacı Kumul'a giderse Şeng Şisai'yin bütün planları suya düşecektir. Çünkü Kumul'da Uygurların güçlü bir takımı vardır. Şimdi kanatsız kolsuz kalan Hocaniyaz oraya giderse onlarla birleşip hemen eski gücünü kazanacaktır. Bunun dışında Kumuldakiler Hacı'nın (Şeng Şisai'yin oyununa gelip) Ürümçi'ye gitmesine hiç bir zaman izin vermeyeceklerdir.

Şeng Şisai işte bu olayları önlemek için Kumul'a giden bütün yolları kapatır ve Turfan ile Kumul arasındaki Yetti Kuduk (Yedi Kuyu) bölgesine gizlice bir bölük asker bile gönderir.

Hocaniyaz Hacı Turfan'daki şehit mezarlığına geldiğinde adeta bütün Turfan halkı onu karşılamak ve sevgi göstermek için mezarlığa toplanmışlardır. Hacı halkın nasıl bu kadar hızlı haber aldığına hem şaşırır hem de çok duygulanır.

Hacı halkla birlikte şehitlerin ruhuna dua okur. Tam bu sırada uzun yoldan geldiği belli olan bir şahıs hacının yanına yaklaşır ona bir şeyler dedikten sonra kalınca bir zarf uzatır. Kimse adama müdahale etmez. Bu önemli bir mektuptur. Başta Kasım efendi olmak üzere herkes gözünü bu iki kişinin üzerine çevrir. Romanda bu sahne şöyle anlatılır:

---

102 Maksut Muhiti: Turfan büyüğü Mahmut Muhiti'nın kardeşidir. Romanın ilk kısmında bahsedildiği gibi Mahmut Muhiti Turfan'da Ma Cungying ile girişilen savaşta şehit olur.

103 Abdulhalık Uygur: İncelenen romanlardan biri olan *Erken Uyanan Adam*'ın baş kahramanı Abdulhalık Uygur'dur. Çinliler tarafından çok genç yaşında şehit edilir.

"Görüntüsünden uzun yoldan geldiği anlaşılan orta boylu, kırmızı yanaklı, güzel burunlu bir delikanlı Hacıya selam verdikten sonra kendisinin Kumuldan çok önemli mektup getirdiğini bildirdi ve kalın bir zarfı Hacı'ya iki elle uzattı.

Hacı normalde yazı ve mektupları Nemet Halfet ya da Tursun Dolan'a okutur dinlerdi. Bugün ise zarfı alelacele kendisi açtı ve eline ayrı ayrı katlanmış iki mektup çıktı. Kısaca yazılan birinci mektup Hacı'nın erkek kardeşi Baki Niyaz'ın imzasını taşıyordu ve mektupta Hacı'nın büyük hanımı Kamerhan ablanın çok hasta olduğu anlatılmıştır. Kamerhan abla şu an ölüm halinde yattığı için Hacı'nın derhal Kumul'a gelip ölmeden önce onunla helalleşmesi gerektiği yazılıydı; İkinci mektup ise Kumul'un en büyük muhtemlerinden Sedenşa Ahun, Yusuf Taici, Hasan Balahacı ve Yolvas başta olmak üzere on kişi tarafından yazılmıştı.

Bu mektubu okurken Hacı'nın yüzü değişti. Kağıdı tutan parmakları hafif hafif titriyordu. Ona dikkatle bakmakta olan Kasım efendi bunun normal bir mektup olmadığını hissederek Tursun Dolan'a anlamlı şekilde bir baktı ve bu bakışla 'Hacı bu mektubu sana verebilir. Ona yakın dur' demek istedi. Ama Hacı mektubu bitirip cebine koydu ve hemen mektubu getiren gence dönerek kendisiyle beraber gelmesini işaret etti ve onu özel odasına götürdü. Orada konuştular Bu delikanlı Kumuldaki meşhur zengin tüccar Hasan Balahacı'nın kahyası (ve muhasebecisi) Aziz Efendi¹⁰⁴ adlı kişiydi. O Turfan'a dün akşam gelmiş. Büyükleri Hocaniyaz Hacı'yı Toksun'daysa Toksundan, orada yoksa Ürünçi'den, ama nerede olursa olsun onu bulup bu mektubu bizzat eline vermesini tenbihlemişler." (s. 382).

Aziz Efendi Hocaniyaz Hacı'ya, Kamerhan abla'nın aslında hasta olmadığını, o mektubu sadece her ihtimale karşı kötü bir durumda ikinci mektubu korumak için ve sağ salım Hacı'nın eline ulaştığında ise, Hacı'nın Kumul'a acilen yola çıkabilmesi için mazeret olarak kullanabilmesi amacıyla yazıldığını anlatır.

Kumuldakiler bu mektupta Hacı'nın Ürünçi'ye kesinlikle gitmemesini, Kumul'a gelmesini yazmıştır "Eğer Kumul'a gelemiyorsanız bile başka nereye giderseniz gidin yeter ki Şeng Şisai'ye inanıp Ürünçi'ye gitmeyin." demiştir.

Hacı, Aziz Efendi'ye karar verinceye kadar Turfan'dan ayrılmamasını söyler.

Uygur halkının kaderini belirleyecek nitelikteki bu kararın ne olacağı Hocaniyaz Hacı'ya bağlıdır. Hacı'yı bu mektup çok etkiler ve Hacı Ürünçi'ye gitmekten vazgeçip Kumul'a gideceğini açıklar.

Aziz Efendi o günün gecesinde bilinmeyen birileri tarafından zorla polis müdürünün özel odasına götürülür ve sorguya çekilir. Sorguya çeken Turfan polis dairesi müdürü Samet'tir.

---

¹⁰⁴Bunu yazar dipnotla: Bu şahıs günümüzün tanınmış aydını, şair ve meşhur hattatı Aziz Niyazi'dir' diye açıklamıştır.

Odanın ortasına asılan perdenin öbür tarafında soruları yöneten Kasım efendi ve Rus konsolosu Apresov'dur. Onlar gece boyunca Aziz Efendiden Hacı'ya kaç tane mektup getirdiğini; İkinci mektupta neler yazıldığını; Hacı'nın o mektubu görünce neden fikir değiştirip Ürümçiye gitmeme kararı aldığını Kumul'dakiler onu daha başka ne vazifelerle gönderdiğini; Hacı'ya neler söylediğini sorar.

Aziz Efendi de onlara Hacı'ya bir tek mektup getirdiğini; Hacı'nın ailesi tarafından yazılan bu mektupta hanımının ağır hasta olduğundan başka hiç bir şey yazılmadığını; Hacı'yla da hiç bir şey konuşmadıklarını söyler. Bu 'soru-cevap' gece boyunca onlarca kere tekrarlanır. Apresov ve Kasım efendi Aziz Efendi'den istedikleri cevabı alamayınca, işkenceye başvururlar.

Hacı'nın adamları Aziz Efendi'nin yerinde olmadığını farkedip onu arayıp izini bulana kadar Aziz Efendi bu kabus gibi olayı yaşar. İşkence tam başlamışken Oğlakçı Mansur on kadar silahlı adamıyla gelip kapıyı kırarak içeri girer. Bunun üzerine perdenin arkasında oturan Apresov ve Kasım efendi kimseye görünmeden arka kapıdan çıkarak kaybolurlar. Mansur ve beraberindekiler Aziz Efendi'yi onların elinden kurtarır. Polis müdürü Samet'i ise Mansur ve arkadaşları hesap vermesi için Hacı'ya götürürler.

Hacı bu olayı öğrenince çok sinirlenir ve son aldığı kararının ne kadar doğru alınmış bir karar olduğunu bir kez daha anlamış olur. Hacı Samet'in kendisine mektup getiren şahsı sorguya çekme cesaretini nereden bulduğunu bilmek için onu kendisi sorguya çeker. Samet'in cevabı şu olur:

"Doğrusunu söylemek gerekirse Hacı ata, benim de başka çarem yok. Ben vazife adamıyım. Büyük yerden yani Şing Duben (Duben: başkan) den emir var: Kumul taraftan gelen bir kuşu bile uçurtmayacaksın, özellikle Hocaniyaz Hacı'yla görüşen kimseyi kontrolsüz geçirmeyeceksin. Tek tek sorguya çekerek neticesini hükümete bildireceksin, demişlerdi." (s. 386)

Hacı hemen Apresov ve Kasım efendi'yi yanına çağırır ve onların yanında Samet'e itiraflarını tekrarlattırır. Hacı Apresov'dan buna bir açıklık getirmesini istemekle beraber onun güvence verdiği kişi olan Şeng Şisai'yin bir sahtekar olduğunu, artık kimseye güveni kalmadığını, Ürümçi'ye gitmeye de bir sebep kalmadığını kızgın bir dille ifade eder. Kasım efendi ikisinin arasındaki konuşmaları tercüme ederken zor dakikalar yaşar. Apresov bu suçlamaları kabul etmeyerek bunun tamamıyla Samet'in uydurması olduğunu idda eder. Hatta gerekirse hemen Şeng Şisai'ye telefon edip yalanı kanıtlayacağını söyleyerek her şeyi inkar eder. O iki gündür Hacı'nın Ürümçi'ye gelmesi için döktüğü dilin yine boşa gittiğini görünce yorgun ve bitkin düşer. Şeng Şisai'yin böyle iki yüzlülük yapmayacağını ve onun antlaşmalara hep sadık kalacağını savunarak Hacı'yı ikna etmeye çalışır.

Şeng Şisai işin iyice çırgından çıktığını, bu durumda Hocaniyaz'ı Kumul'a gitmekten alıkoymanın zor olacağını düşünerek paniğe kapılır ve hemen Ürümçi'nin en saygın ve sözü

geçer yerlilerinden Tahir Bey başta olmak üzere on küsur kişilik heyeti Hacı'ya gönderir. Şeng Şisai Hacı'ya bir de kalın bir zarfta özür mektubu da gönderir. Şeng Şisai Tahir Bey'in Hacı'ya ikna etmede etkili olabileceğini, Hacı'nın her zaman saydığı bir kişi olduğu için göndermiştir.

Heyet gelir gelmez hükümetin ilk uyguladığı iş müdür Samet'e işlediği suçtan dolayı ölüm cezası vermek olur. Samet aynı gün çerikler tarafından alelacele dört yol ağzında vurularak öldürülür. Samet'in suçu "yetkisini kullanıp Şeng Şisai adına yalan emir uydurarak Hacı ile Şeng Şisai'nin arasını bozmaya çalışmış olmak"tır. Bu şekilde artık işlerine yaramayan canlı delili yok ederler.

"İkinci günün sabahı Tahir Bey beraberindekilerle birlikte Hacı'yı ziyarete geldi. Tahir Bey arkadaşlarını Hacı'ya teker teker tanıttı. Selâm sihhatten sonra türlü çiçeklerin açtığı, çiçek kokuları kaplayan asmaların altında Turfan'a özgün yiyeceklerle süslenmiş zengin sofrada beraberce yemek yediler ve yemekten sonra sohbet başladı. Tahir Bey bu heyetin buraya gelme amacını anlattı. Yazın bu sıcağında Aksu'dan uzun yol katederek gelen Hacı'nın hal hatırını sormakla beraber, karakol müdürü Samet'in yaptığından dolayı Şeng Şisai adına özür dilemek ve bütün Ürümçi halkı adına Hacı'yı karşılamak için geldiğini beyan etti. Aslında 'Cenabı Başkan Şeng Şisai kendi gelmek istemiş ' olsa da hükümet işlerinin yoğunluğu yüzünden gelemediği için özür dilediğini de sözlerine ekledi.

-Teşekkür ederim, hepiniz zahmet etmişsiniz- dedi. Hacı herkese tek tek bakarak. Hemen ardından iki üst düzey askerî yetkilisi ayağa kalktı ve Hacı'ya askerî selam verdi. Onlar Hacı'ya ayakta şunları söyledi. 'bozguncu hain' Samet'in kasıtlı hareketinden dolayı Şing Dubannı¹⁰⁵ Hacı'ya karşı büyük mahcubiyet duyduğunu, bu yüzden özrünü dile getiren özel bir mektup yazdığını anlatarak büyük bir zarfı Hacı'ya uzattı ve 'Bozguncu haine hakettiği ceza verildi.' dedi.

-Anladım- dedi Hacı ve suratını astı.

Bu konuşmadan sonra heyette bulunanlar teker teker söz alarak Hacı'yı Ürümçi'ye gelmeye ikna etmek için adeta birbirleriyle yarıştılar.

Hacı nezaket yüzünden bir iki yumuşak cümleden sonra yine ateşli konuşmaya başladı:

-Laflar çok güzel ama, güvendiğim dağlara kar yağıyor. Ben öleyim mi, güleyim mi? Hepiniz biliyorsunuz, ben memleketim ve halkımın özgürlüğü için, halkımı zulümden kurtarmak için uzun yıllar kan dökerek mücadele verdim. Daha sonra Şing Duban da hak yoluna girerek barışalım dedi. Barıştık. Daha doğrusu bizi Şuralar (Rus) Hükümetinin Vekili barıştırdı. İkimiz yine Şuralar Hükümetinin yardımı ile Ma Cungying denen mikrobu memleketten kovduk çıkardık. Bazıları bana bir müslüman olarak kafirlerle işbirliği yaptı diye beddualar etti. Sabit Damolla'nın 'Şarki Türkistan' ını devirerek kendisini tutukladığım zaman bazıları kendi Uygur'unu tutuklayıp Hitay¹⁰⁶lara verdi diye bana hâlâ beddua ediyorlar. Ben mi yanlış yaptım? Hayır ben yanlış yapmadım.

Asmanın altında olmasına rağmen boğucu sıcağın ter içinde kalan insanlar terlerini silmeyi bile unutup sükûnet içinde Hacı'yı dinliyorlardı. Ortalık öyle sessizdi ki, yalnız Kasım Efendi'nin tercümanlığıyla konuşmaları dinlemekte olan Apresov'un sigarasını yaktığı kibritin sesi bile duyuluyordu.

¹⁰⁵ Duban: Çince devlet başkanı.

¹⁰⁶ Hitay: Çinlilerin daha kabaca adlandırılması. Kelimenin menşeyi Rusça'dan gelmez ve Ruslar Çinlilere Ktayski derler.

-Eğer ben bunları yapmazsam- diye devam etti Hacı,-kan dökülmeye devam edecekti.Memleket parçalanacaktı. Barış sağlanamazdı. Sivil halk daha da perişan olurdu. İşte buyrun, başkonsolos da burada. Şing Duban milletler eşitliğini gerçekleştirecek halkı cebir ve zulümden kurtaracak adil siyaseti yola koymaya söz verdi. Bu şekilde memleketi beraber yöneteceğiz dedi. Bu sözün tutulacağına Şuralar (Rus) Hükümeti kefil olduktan sonra, ben Şing Duban'a ve Şuralar Hükümetine güvenerek Ürümçi'ye gitmeyi kabul ettim. Öyle değil mi Başkonsolos?

-Öyle, öyle-diye tastik etti Apresov.

-Evet, öyle ama Samet denen serserinin yaptığına ben nasıl kızmam! Samet'in arkası sağlam olmasa böyle bir şey yapamazdı. Onun 'Duban'ın emri ile bu işi yaptım' dediği ister doğru ister yanlış olsun, artık benim gözüm açıldı. Sonraki pişmanlık fayda etmez. Ben de yol yakinken kendi yolumu bulayım." (s. 391-393)

Hacı bu şekilde Ürümçi'ye gitmeyeceğini açıkça ifade eder ve sözünü bitirir.

Hacı Tahir Bey'e nasıl güveniyorsa, Tahir Bey de Apresov'a o kadar güvenen biridir.

Hacı ile Tahir Bey başbaşa konuşurken, Tahir Bey Hacı'ya Ürümçi'ye gitmesi için ısrar eder. Altı Şehir'den buraya kadar geldikten sonra artık gitmeyeceğim demenin yanlış hatta tehlikeli olduğunu söyler.Tahir Bey Ürümçi'ye gitmemenin zararlarından uzun uzun bahsettikten sonra şöyle der:

"-Hacım,-dedi başını kaldırarak,-Sizin karşınızda çok bilmişlik yapıp fazla konuşmamam lazım ama, ikimiz çok eski dostuz. Ne dersem diyeyim bana kızmayacağınızdan eminim. Atalarımız 'dost acı söyler' demişler. Ben de açık söyleyeceğim:

Bugün memleketimiz ve milletimizin kaderi Hocaniyaz Hacı ismiyle bütünleşmiş durumdadır. Siz tıpkı bir sürünün lideri gibisiniz. Eğer sürüyü yanlış yola sürüklerseniz bütün sürü dehşet verici bir akibete uğrayabilir.Yanlış yoldan giderseniz yani bu sabah söylediğimiz gibi yurdumuzda o zaman barış sağlanamaz. Kan dökme durdurulamaz. Memleket parçalanır. Eşitlik özgürlük için şehit olan sayısız şehitlerimizin kanları boşa akmış olur. O zaman Mahşer Gününde Allah'a ne cevap vereceksiniz?...

Gitmezseniz Cimsar anlaşması bozular. Onu biz açıkça bozmuş oluruz. Şing Duban ile yeni baştan düşman oluruz Yolvas Bey'e gelince o bizim Şing Duban ile barışmamıza zaten hep karşıydı.

Kumul'a giderseniz oradakiler ve Yolvas sizi yok ederler ve neticede yine savaşın başlaması an meselesi olur. Ya Mahmut Muhiti (sıcang) başkanlığındaki kaç bin kişilik ordu ne olacak? Onlar da Altı Şehir tarafında Şing Duban'ın askerleriyle tekrar savaşa girer. O zaman bütün Tarım vadisi kan gölüne dönmez mi? O zaman halkımızın hali ne olacak? Bu bir. İkincisi, eğer Şing Duban ile savaşa girdiğimiz takdirde Şuralar Hükümetinin güveni ve desteğini kaybederiz. Şuralar Hükümeti o zaman bize yardım etmeyecektir! İşte bu yüzden Şing Duban ile düşman olmak gibi bir yanışa hiç düşmemeliyiz. Samet olayına gelince bunu fazla problem etmeye gerek yok. Hakimiyet denen şey işte böyledir.Eskiden padişahlar bile öz evladı olan şehzadelerin hareketini gözetlemek için arkalarına adam koyarlarmış.

-Tahir Bey,-dedi Hacı onun sözünü keserek- Siz Şing Duban'a çok güveniyorsunuz galiba.

-Ona değil, Şuralar Hükümetinin şahitliğinde imzalanan "Cimsar anlaşması"na güveniyorum.

-Eğer günün birinde o "Cimsar anlaşması"nı kirli çorap gibi atarsa?

-Hayır atamaz.Haddi değil. Şuralar Hükümeti buna izin vermez." (s. 396)

Tahir Bey bu şekilde uzun açıklamalar yapar. Hacı'nın kararını değiştirip Ürümçi'ye gitmemesi halinde bunun Doğu Türkistan halkı için büyük bir trajedinin başlangıcı olacağını, çok ince ayrıntılarına kadar anlatır. Ürümçi'ye gitmesi için ısrar eder.

Tahir Bey'in söyledikleri Hacı'yı düşündürür. Çünkü onun dediklerine hak vermeden edemez. Ama kararından da hemen dönmez. Tahir Bey onu biraz olsun etkilediğinin farkına varınca memnun olur.

Sonunda halkına faydalı olacağına inanarak Şeng Şisai ile barışmaya, Ürümçi'ye gitmeye ikna olan Hacı, önce Astane'ye giderek Maksut Muhiti'nin kabrini yoklar. O Aziz Efendi'yi sağ salim Kumul'a götürme görevini Turfan Hakimine verir. Hacı'nın bu müjdeli kararını Apresov'dan haber alan Şeng Şisai, bunun üzerine şüphe uyandırmamak için Yetti Kuduk (Yedi Kuyular)'a yığıldığı askerlerini hemen yerlerine gönderir.

Hacı ve beraberindekiler Ürümçi'ye geldiklerinde, Şing Sisai gösterişli büyük bir törenle onları karşılar. Hacı'ya Şing Sisai ve Apresov birlikte şu şekilde büyük övgüler yağdırır:

Şeng Şisai: "Uygur milletinin ışığı Hocaniyaz Hacı'ya şan şerefler olsun!" (s. 400)

Apresov: "Ben sizi ve Uygur halkını tebrik ederim. Bugünden itibaren sizin adınız Yakınçağ Şinciang tarihinde hakimiyetin en yüksek mevkiinde yer alan ilk Uygur diye yazılacak" (s. 400) v.s.

Birkaç yıllık kanlı savaşlarda birbirlerini yiyecek kadar düşman olan Şeng Şisai ile Hocaniyaz Hacı bu kucaklamayla adeta 'eski samimi dost olurlar. Hacı önceden hazırlanmış Şinciang Hükümetinin Yardımcı Reislik Mevkiine yakışır gösterişli yere yerleştirilir. Hükümet bakanlar kurulu toplantılarına katılır. Alınacak her kararda mutlaka Hacı'nın fikrine önem verilir. Özellikle Şeng Şisai bütün işlerde Hacı'nın fikrine göre karar alınmasını vurgular. Hatta hükümet reisi Li Yong adındaki Çinli bile kendisinin yardımcısı olan Hacı'ya büyük bir saygıyla hep "Bu memleket sizin. Siz bu memleketin babasısınız. Siz ne derseniz o olur" gibi iltifatlı sözler söyler. Hacı'nın fikri ve isteğiyle devlet alt kademe yönetiminde nazır, vali, hakim gibi yerel yöneticiliğe bir çok Uygur ve kardeş Türk boylarından tayin edilir. Şeng Şisai bununla da kalmayıp radyo ve gazetelerde Millî eşitlik, dini özgürlük, adalet, eğitime ağırlık konularında durmadan demeçler verir. Nutukları gazetelerde basılır.Hükümetin siyasî programı olarak "Altı Büyük Siyaset"¹⁰⁷i uygulamaya koyar. Bu yeni uygulamalarla Doğu Türkistan'da yeni bir dönem başlatılmış gibidir Bir sene bu şekilde geçer. Hacı'nın aklından ara sıra "Apresov'un 'Şing Duban, Yang Zengşing değil. Şimdiki devir de Timur Halife'nin yaşadığı devir değil'

107 "Altı Büyük Siyaset"i yazar dipnotla şöyle açıklar: Cihangirliğe karşı olmak, Sovyetlerle dost olmak, Milletler eşitliğini savunmak, Rüşveti yok etmek, Barışı sağlamak, Alt yapı kuruluşu için çalışmak.

dediği doğru çıktı. Ürümçi'ye geleceğiz-gelmeyeceğiz diyerek boşuna o kadar tedirgin olmuşuz" diye düşündür.

Bir süre sonra Hacı'nın Sovyet Rusya'sına öğrenci gönderme hayalinin gerçekleştiğini Şeng Şisai ona müjdelar. Hacı bundan çok memnun olur. Yazar bu olaydan bahsederken, dipnotla olayın tarihteki gerçek yönüne dönüp şu açıklamayı getirir: "Çok geçmeden Şinciang ülkesi hükümeti ile Sovyetler Birliğinin Vekili arasında anlaşma imzalandı. Bu anlaşmaya göre 1934 yılı sonundan itibaren lise seviyesindeki gençlerden her yıl 100 öğrenci olmak üzere 3 yıl üç yüz öğrenci Sovyet Özbekistan'ın başkenti Taşkent'e öğrenime gönderilecekti .Bu yüz öğrencinin 40'ı Uygur, 40'ı Çin (Tungan, Manço, Şibe, Sulun gibi Çin dili sisteminde konuşanlar dahil), kalan 20'si ise Moğul, Kazak, Kırgız, Tatar, Özbek ve Tacik gibi azınlıklardan oluşacaktır. Şinciang'da 1930 lu yıllarda böyle bir parlak sayfanın açılma sebepleri ve sonra gelişen olaylar Abdülhamit Hacıyuf'un *Şinciang Tarihi Materyalleri* dergisinin yirmi yedinci sayısında yayınlanan anılarında geniş olarak beyan edilmiştir." diyor.

Aynı yıl Sovyet Rusya'sına öğrenci gönderme işi gerçekleşir. Bu öğrenciler içinde Tursun Dolan da vardır. Öğrencileri Taşkent'e uğurlarken onlara konuşma yapan Hacı kendisinin böyle güzel günler için, milletin özgürlüğü, eşitliği için savaştığını anlatır. Hacı, artık Uygur ve kardeş boyların çocukları da Hitay (Çinli) çocuklarla eşit haklara sahip olduğunu ve onların da aynı imkanla yurt dışına eğitime gitmekte olduğunu söyler ve konuşmasına şu sözlerle devam eder:

"Siz mezun olup döndüğünüzde memleketi kendiniz yöneteceksiniz. Bizler cahil kalmış milletiz. O yüzden başkaları bizi sömürmüştür. Siz Rusya'ya gittiğinizde iyi okuyun. Ruslar çalışkan, akıllı insanlardır. Onlar teknik sanayide bizden çok ilerlemiş durumdadır. Onların bilgisini, dilini çok iyi öğrenip gelin. Ama onların tuttuğu yolu izlemeyin. Eğer onların yoluna düşüp de dinsiz kafir olup gelecekseniz bilin ki bu memlekette size yer yoktur!" (s. 404)

Hacı ardarda gelişen bu olumlu durum karşısında artık amacına ulaşmış havasına girer. Sonu kesilmeyen davetler, yemekler, avlar Hacı'nın çok fazla vaktini almaktadır. Şeng Şisai'yi Hacı'ya gönderdiği göz kamaştırıcı makam arabası ve lüks fayton gibi hediyeleri farkına varana kadar Hocaniyaz Hacı devlet işlerinden yavaş yavaş devre dışı bırakılmış olur. Hacı'nın haftada bir gün bakanlar kurulu toplantısına katılmak ve gelen evraklara imza atmaktan başka işi yoktur.

Şeng Şisai görüntüde Hacı ile büyük bir dayanışma ve uyum içinde çalışmakta izlenimini veriyor olsa da, Hacı'yı bu şekilde işlerden uzak tutarak gizli gizli kendi planlarını daha sağlam, huzurlu şekilde yürütmektedir. Hacı'nın etrafına 24 saat her hareketini gözleyen ajanlar koymuştur. Hacı'nın yanına kimlerin girip çıktığını her an yakından izlemektedir. Şeng Şisai'yi kafesine girmeyen ve onun uykusunu kaçırarak iki kişi vardır. Biri Kaşgar'da Millî Ordunun başındaki Mahmut Muhiti. İkincisi Kumul'da bir bölük orduyu elinde bulundurmakta olan

Yolvas. Bu ikisini Şeng Şisai defalarca Ürümçi'ye davet etmesine rağmen getirememiştir. Şeng Şisai sonunda Hocaniyaz Hacı'nın adına iki tarafa Uçak göndererek 12 Nisan bayramına onları davet eder. 1937'nin 12 Nisan günü Şeng Şisai'yin başkan koltuğuna oturmasının dördüncü yıl dönümüdür. İki taraf da bayramda geleceklerini söyleyip uçakları geri gönderirler. Bayrama bir kaç gün kala Mahmut Muhiti'nin Hindistan'a kaçtığı, Yolvas'ın Çin'in Kansu eyaletine kaçtığı haberi gelir. Bu Şeng Şisai'yi kahreder ve bayramı da iptal eder. Daha sonra Şeng Şisai'in korktuğu başına gelir ve Kaşgardaki Millî Ordu Hotan'da bulunan Ma Husen'in askerleriyle birlikte hükümet birliklerine hücum eder. Savaş bir anda büyüyerek Kuçar'a kadar gelir. Hükümet askerleri zayıf düşmeye başlayınca, Şeng Şisai Sovyet Rusyasından yardım ister. Böylece Rusya'dan gelen uçak, tanklarla donanan kızıl ordunun eliyle Millî Ordu yerle bir edilir.

Mahmut Muhiti giderken Hacı'ya kısa bir mektup bırakmıştır. Mektup savaş yüzünden Hacı'nın eline ancak bir kaç ay sonra geçer. Mektupta şöyle demektedir:

"Allah'a ısmarladık Hacı ağabey! Sizi Allah'a emanet ediyorum. Hakkınızı helal edin. Bu dünyada görüşemezsek öbür dünyada görüşürüz. Biz çok ulu ve mukaddes bir işe başlamıştık. Niyetimiz halis olduğu için bütün yurt halkımız bizim peşimizden gelmişti. Allah bize nusret vermişti. Ah keşke. Sonunda yenildik. Yenilmemize cahilliğimiz sebep oldu. Cahilliğimizden dolayı kandık, kandık, kandık. Düşmanlarımızın bize tuzak kurduğunu anlayamadık. Kimse bizim kadar aptal olamaz! Yarın mahşer günü binlerce şehitlerimizin yüzüne nasıl bakarız? Allah'a ne diye cevap veririz acaba? Sözüm kaba oldu ama beni affedin!" (s. 436)

Hacı da durumun farkına varmıştır. Zaman geçtikçe Ürümçi'ye gelmenin bir hata olduğunu yavaş yavaş anlamaktadır ama artık geri dönüş yoktur. Hacı'daki psikolojik değişimi izlemekte olan Şeng Şisai Apresovla konuşarak artık bu "tiyatro"yu bitirmenin zamanı geldiğine karar verirler. Bir gün önce Hocaniyaz Hacı'yı tutuklar, sonra onun bütün korumaları ve askerlerini silahsızlandırarak hepsini hücreye kapatır. Yurtta olağanüstü hal ilân ederek binlerce insanı tutuklatır. Tutuklananlar arasında Tahir Bey de vardır, Hocaniyaz'ın ve Mahmut Muhiti'nin akrabaları, akla gelen bütün isimler tutuklanır. İnkılâp sonrası büyüklü ve küçüklü idareye getirilen bütün Türkler, inkılâpla ilgisi olan en hücre köşelerdeki siviller bile bulunmuş, aranarak tutuklanmışlardır. Hacı ve arkadaşlarının suçlanması şudur: "Hocaniyaz Hacı Japon faşistleriyle iş birliği yaparak Şeng Şisai'yi devirmeyi planlayan bir örgüt kurmuştur. Tutuklananların hepsi örgütün üyesidir" Bu, Japonlarla uzaktan yakından ilgisi olmayan Hacı ve arkadaşları için komik bir iftiradan başka bir şey değildir. O günler İkinci Dünya Savaşı ve Japonların Çin'in kuzey batısındaki üç bölgeyi işgal ettiği, Japonların gündemde olduğu bir dönemdir. Hacı tutuklandıktan sonra, iki sene geçer. Ne Şeng Şisai yüzünü gösterir ne Apresov ortaya çıkar. Kefil olan Apresov bu olaydan sonra hemen Rusya'ya gider. Karanlık hücrede çaresiz çırpınan Hacı, halkı karşısında kendini suçlu hisseder. Bu süre içinde vicdan azabı çekerek kendi kendini çok sorgular.

Bir gün gece yarısı:

"-Yarabbim!-diye oturduğu yerden fırladı Hacı, -Geleceğin evlatları bana ne beddualar edecektir! Binlerce şehitlerin kanları için yarın mahşer günü sana ne cevap veririm ben Allahım?!

Gökten bir ses kulağına gelmiş gibi oldu:

-Hayır, sen Allah'ın karşısında, El yurdun, milletin, halkın karşısında günahkâr değilsin! Sen üzerine düşen tarihî vazifeni vicdanıyla yaptın. Netice üzücüdür. Bu faciaya devir sebep oldu. Muhit sebep oldu. Cahillik sebep oldu. Senin yaşadığın topraklar böyle topraklardır....

İyi niyetlilik insanın asil faziletidir. Ama aç kurt ve tilkilere iyi niyetini sarfeden kişi mutlaka cezasını çeker. Hayırlısı olsun artık. Senin hataların sonrakilere ibret olur inşallah. 'Tarih, yanlışların birikimi değildir. Uğraşların cereyanıdır.' Kumul dağlarında, senin liderliğinde çakan şimşek bu uçsuz bucaksız toprakları, onun en hücre köşelerine kadar uyandırdı. Uyanan toprakları artık kimseler uyutamaz. Çünkü uyanan toprakların sahipleri olan milyonlarca halk, dostu ve düşmanını tanıdı. Kendi geleceğini gördü. Sayısız şehitlerin kanları bedeline parlak yarınların mutlaka geleceğine güveniyor. Geleceğin evlatları seni ve sizleri unutmayacaklardır. Tarih mutlaka bir gün adil hükmünü gümbür gümbür ilân edecektir." (s. 470)

Büyük eziyetler ve anlamsız sorgulardan sonra Japonlarla iş birliği yaptığını kabul eden belgeyi imzalattıramayan Şeng Şisai, Hacı'nın suç dosyasını hazırlar. Dosyasına "Komünizm karşıtı, Japon iş birlikçisi Hocaniyaz, Doğu Türkistan'ı Japonların askerî üssü yapacaktı" diye yazar ve Hacı'nın eziyetlerden sonraki bayıldığı fırsattan yararlanıp evraklara parmak bastırır. Bu suçlarından dolayı ölüm cezası uygulamak için Rusya'dan izin ister. Tastikli izin kağıdı gelir gelmez Hacı boğarak öldürülür. Aynı anda yüzlerce insan öldürülür. Bunun içinde tanınanlardan Yunus Bey, Tahir Bey, Kazak halkının Millî kahramanı Şeriphan Töre olarak tarihi büyük şahıslardan tam 120 kişi en vahşi yöntemlerle öldürülür.

Şeng Şisai daha sonra (İkinci Dünya Savaşında) gittikçe güçlenen Almanlar ve Japonlara bakarak, yanlış hesaplar yapar ve Rusya'dan yüz çevirir. Birden bire komünizm düşmanı oluverir. Sovyet Rusyası'nın Doğu Türkistan'da bulunan kızıl ordusunu sınır dışı eder. Ama bir süre sonra onun hesap ettiğinin tam tersi olur. Savaşı Ruslar değil Almanlar kazanınca Stalin'den özür dileyerek barışmak ister. Ama bu sefer Ruslar kabul etmemekle beraber onun bu (yüz çevirmeye hazırlandığı) isteğini Ciang Kaişek'e¹⁰⁸ ihbar eder. Ciang Kaişek Doğu Türkistan'ı Şeng Şisai'yin elinden alır ve ona Tarım ve Orman işleri bakanlığını vererek Çin'e geri çağırır. Şeng Şisai bunu katiyen istemiyorsa da artık gitmek zorundadır. O Doğu Türkistan'dan ayrılırken kendi sırlarını bilen ve yıllardır en yakınında çalışan sekiz kişiyi (Çinli yetkililerden) zehir vererek öldürür.

"Onun hakimiyetinde geçen on bir yıl içinde (1933-1945) dört milyon nüfuslu Şinciang topraklarında, 125 binden fazla kişi tutuklandı ve bu tutukluların onda dokuz kısmı onun hapishanelerinde öldü, öldürüldü." (s. 480)

¹⁰⁸ Ciang Kaişek: Komünist düşmanı, milliyetçi Çin hükümetinin iktidardaki Çin devlet başkanı.

Şeng Şisai Çin'e gittikten sonra hapiste hâlâ ölmeyip kalanlardan bazıları kaçıp kurtulur. Bunların içinde Tursun Dolan, Amankul'un oğlu Armanbey ve Heytem de vardır. Yazar onların mücadelelerini kaldığı yerden devam ettirmek için İli tarafa doğru gittiğini yazar. O sıralar İli bölgesinde patlayan Üç Vilâyet İnkılâbı' son hızıyla büyümektedir...

Yazarın kitabının en sonuna eklediği şu sözleri düşündürüctür:

Sevgili okuyucular:

Aslında ben de bu delikanlıların izinden Nilka'ya, oradan bütün İli vadisine gidecektim. Hatta Cungan çukurluğu ile Altay dağlarına giderek, oralarda yaşanan meşhur olayları, dillere destan olan kahramanların kahramanlıklarını sizin için yazacaktım ve bazı bulmaca gibi gizli kalan olayları çözmeye çalışacaktım. Bu ümit ve hayallerim *Uyanan Topraklar'* in üçüncü kısmı olacaktı. Ne yazık ki, bazı sebeplerden dolayı devamını yazamayacağımı ve bunu bitiremeyeceğimi anladım. O yüzden bu kıssayı burada noktalamak zorundayım. Kalan kısmını gelecek evlatlarımızın tamamlayacağına inancım sonsuzdur!

Beni affediniz!

Temmuz 1993.
Ürümçi.

III.5. *Ahiretten Kelgenler* (Ahiretten Dönerler)

Bu romanın yazarı Turdi Samsak 1923'te Kaşgar Beşkerem köyünün Çugur mahallesinde yoksul bir çiftçi ailesinde dünyaya gelmiştir. Orta okul mezunudur. Daha sonraki eğitime ailesinin maddi imkânlarının olmayışı ve bazı engeller yüzünden devam edememiştir. Mart 1942'de gurbetçi olarak Kaşgar'dan ayrılır ve İli, Altaylar'a gider. Oralarda zenginlere kâtip olarak da çalışmıştır.

1944'te Millîyetçi Çin'e karşı meydana gelen 'Üç Vilâyet İnkılâbı'na gönüllü asker olarak katılmış ve Millî Ordu'da Agitatur (tanıtımcı), ordu muhabiri ve Kengsay atlı birliğinde iskadiron komandosunun siyasî başkan yardımcısı; Topcular kısmında teminat bölümü komiseri gibi görevler yapmıştır.

Millî ordu, Çin Kurtuluş Ordusu'nun 5. Bölüğü olarak tabi olduğu zaman yazar Turdi Samsak, bu bölüğün 14. diviziye siyasî bölümünde tanıtım işleri sorumlusu, sonra aynı bölümün başkanlığı vazifelerinde bulunmuştur.

1951'den 1953'ün sonuna kadar Ürümçi'de açılan orduya ait Siyasî kursun 2. döneminde okumuştur. Meslek değiştirdikten sonra, eski Şinciang akademi okulu edebiyat bölümünün bölüm başkanı olarak çalışmıştır. 1954'de Şincang Halk Neşriyatı'nda *Alga* (İleri) dergisinde; 1956 yılından itibaren Çin Yazarlar Cemiyeti'nin Şinciang şubesinde *Tarım* dergisinde muharrir olarak çalışmıştır. Daha sonra aşırı sol rejimin gazabına uğramış (diğer aydınlar gibi), bir çok yılı ızdırab içinde geçmiştir. 1979 yılından sonra (yine sağ kalan diğer aydınlar gibi) kaybettiği bazı hakları geri verilmiş ve Çin Yazarlar Cemiyetine geri dönmüştür. Bu tarihten beri Cemiyet'te faaliyetlerini sürdürmektedir.

Yazar Turdi Samsak ilk eserlerini okul çağlarında vermeye başlamıştır. Onun ilk şiiri Üç Vilâyet İnkılâbı'nda Millî Ordu'nun matbuatında yayınlanmıştır.

Bütün şiirlerini topladığı *Köklem* adlı ilk şiir kitabı 1957'de Ürümçi Gençler Neşriyatı tarafından yayınlanmıştır. 1982 de (Pekin) Milletler Neşriyatı onun *Tiyanşan Bağrında* adlı hikâyeler kitabını yayınlamıştır. Çok tutulan bu kitap Sovyetler Birliği'nin 2 yılda bir gerçekleştirdiği "Moskova Uluslararası Kitap Sergisi"ne Çin Halk Cumhuriyetini temsilen diğer eserlerle beraber katılmıştır.

1983 de Kaşgar Uygur Neşriyatı Turdi Samsak'ın *Beşkerem* adlı şiirler kitabını yayınlamıştır. Şinciang Gençler Neşriyatı daha sonra onun *Sönmez Yıldızlar* adlı senaryo, uzun hikâyeler içeren kitabını yayınladı. 1985'te de inceleyeceğimiz *Ahiretten Gelenler* adlı romanı yayınlamıştır. Bu eser yazarın ilk romanıdır. Romanda Doğu Türkistan'da 1940-1950 yılları arasında meydana gelen olayları ve Üç Vilâyet İnkılâbı'nı ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır.

Turdi Samsak'ın *Kengeş* (1954) adlı masal kitabı, *Sevinç* ve *Beş Kurşun* adlı hikâyeleri (1956-1982) Doğu Türkistan'da çeşitli ödül almıştır. Yine *Beş Kurşun*, *Kaşgar Güzeli*, adlı hikâyeleri ve *Dostluk Teşekkürü*, *Yürek* adlı şiirleri Çin, Kore, Özbek ve Rus dillerine tercüme edilmiştir. Onun *Kahraman Kız*, *Hayat Mücadelesi*, *Ev işi de İştir* gibi tiyatro eserleri sahnelerde oynanmış, radyolarda yayınlanmıştır. *Beş Kurşun*, *Pagon*¹⁰⁹ gibi hikâye, şiir ve masalları orta okul, lise ders kitaplarına da girmiştir.

Yazar 1993'te Ürümçi'nin sokaklarından birinde, kendisini soymak niyetindeki tanımadığı bir kadın tarafından bıçaklanarak öldürülür ve bu Uygur kamuoyunu çok üzmekle beraber "acaba komplo muydu" yorumlarına yol açmıştır.

Yazar Turdi Samsak'ın *Ahiretten Gelenler* adlı romanı 1977'de yazılmıştır. 1982'de yazar bazı düzeltmeler yapmıştır. 1985'te Şinciang (Doğu Türkistan) Gençler Neşriyatı tarafından neşredilmiş ve hacmi 434 sayfadır.

Romanın Özeti:

1940'lı yılların başında, bir yazın sıcak günleridir. Kaşgar şehrinin merkez pazarı olan Eydkar Camii'nin önünde, on iki yaşlarında fakir bir kız kaymak satmaya gelmiştir. Bu kızın adı Gülkız'dır. O gün başına neler geleceğinden habersiz olan Gülkız'ın kaymak satmaya Eytkar pazarına ilk gelişidir. Çünkü o gün Gülkız hasta annesinin yerine gelmiştir. Gülkız kaymak tezgâhını daha yeni kurmuşken uzaktan birbirine kızı işaret ederek yaklaşan biri kadın biri erkek iki müşteri, onun bütün kaymaklarını satın alır. Bu erkek müşteri Çinli generallerden Yang Zengyuan'dır. Yanındaki kadın Gülkız'la bir şeyler konuşmaya çalışırken Gülkız'ın parası çalınır. Gülkız'ın bağırmasıyla kaçmaya çalışan hırsız, çevredeki insanlar tarafından yakalanır. Onu yakalayan delikanlı Seyid parayı ondan almaya çalışırken, gelen polis ikisini birden götürür. Küçük Gülkız perişan olur. O anda Gülkız ortalığın birden karıştığını, etrafındaki insanların tezgahlarını bırakıp aynı yöne doğru kıya sıya koşmakta olduğunu görür. Kaşgar'ın ünlü Tümen nehrini sel götürmüştür ve nehrin karşı yakasında oturan insanlar bu tarafta kalmamak için oraya doğru koşmaktadırlar. Gülkız da nehrin karşı tarafında oturduğu için o insanların akımıyla beraber köprü tarafına koşar. Köprü gitmiş, orası cehenneme dönmüştür. Gülkız, küçücük başına bir anda gelen bu terslikler karşısında dehşete düşmüş, hasta annesini düşünerek ne yapacağını şaşırmıştır. Orada çaresiz ağlamaktayken, yanına yaklaşan faytondan onun kaymağını satın alan esrarengiz kadın iner. Kadın güya teselli eder. ve eğer isterse kendisini öbür köprüden dolaşarak evine götürebileceğini söyleyip Gülkız'ı faytonuna alır. Böylece Gülkız ortadan yok olur. Kızından hiç bir haber alamayan anne ve babasının aramadığı yer kalmaz. Hemrahan ve Mümin ahun kızlarını selde ölen cesetlerin arasından da bulamazlar. Bu ailenin iki çocuğu olup, Gülkız ikincisidir. İlk çocuğu erkektir ve adı Abdurrahmandır.

¹⁰⁹ Apolet.

Abdurrahman da daha önce kaybolmuştur. Bu kaybolan ikinci çocuklarıdır ve bu darbeyi onlar ikinci kere yaşamaktadır. Çok akıllı bir çocuk olan Abdurrahman'ı ailesi bütün imkânlarını kullanarak okutmuştur. Bir gün dönemin Millîyetçi Çin hükümeti "Merkez Ürümçi'de tahsil yapmak üzere öğrenci alınacak." diye ilân eder. Abdurrahman sınavı kazanır. Daha on sekiz yaşını doldurmayan Abdurrahman, böylece sınavda kazanan başka öğrencilerle beraber Ürümçi'nin yolunu tutar. Bu öğrenciler ancak ayaklanmaların olduğu Barıköl bölgesine geldikleri zaman, kendilerinin hükümet tarafından kandırıldıklarını anlarlar. Onlar tahsile değil askere götürülmüştür. Bunları önce Ürümçi'ye getirip kısa süre askerî eğitim verdikten sonra Barıköl dağlarında çıkan silahlı olayları bastırmak üzere cepheye getirmişlerdir. Bu tuzağı anladıkları zaman sıkı denetim altında tutulduklarından geri dönüşleri artık hayal olmuştur. Çinliler iki yüz kadar olan Uygur 'öğrenci' askere teker teker Çince ad verirler ve asker üniforması giydirirler. Göz açtırmamasına rağmen, yine de içlerinden kaçmak isteyen çıkar: Kaşgar Yeni Hisarlı Seyyid ve Yapçanlı Yakup adındaki iki genç kaçma teşebbüsünde buldukları için, bütün askerlerin önünde öldüresiye dövüldükten sonra, önceden hazırlanan bir çukura atılır ve bütün arkadaşlarının gözleri önünde mızraklanarak öldürülürler. Bu elbette ötekilere gözdağı vermek içindir. Çinliler Uygurların hepsini bir arada tutmaktan korktukları için, onları Millîyetçi Çin askerlerinin arasına dağıtıp karıştırırlar.

Bunlar Barıköl'den sonra Altay'a doğru yürürler. Bu zaman içinde Abdurrahman'ın çalışkan olması, ağırbaşlılığı Çinlilerin komutanı Zhang Zihuy'un dikkatini çeker ve yavaş yavaş gurup içindeki Uygur askerlerine başkan yaparak ona bazı rütbelere verir. Askerler Altay'a geldiklerinde, Abdurrahman Millîyetçi Çin askerlerinin halkı ve orada yaşayan Kazaklar'ı nasıl yağmaladıklarına ve acımasızca öldürdüklerine şahit olur. Bu arada bir kere Abdurrahman komutan Zhang Zihuy'u ölümden kurtarır. Zhang Zihuy bununla Abdurrahman'ın rütbesini bir derece yükseltir. Bir gün Abdurrahman'la arası iyi olan genç Çin'li konvoy Şiao Çing, Abdurrahman'a bu iki gün içindeki ciddi siyasî durumu arkadaşlık hatırına haber verir. Şiao Çing iş gereği hep komutanların odasına girip çıktığı için onların ne konuştuklarından az çok haberi olmaktadır. Şiao Çing'in Abdurrahman'a anlattığına göre, o sırada İli'de yerlilerden oluşan silahlı ordu(Millî ordu) teşkilatlanmış ve Millîyetçi Çin askerlerini Doğu Türkistan topraklarından kovmak için bu tarafa doğru ilerliyormuş¹¹⁰ Şiao Çing Abdurrahman'a bunları anlattıktan sonra "eğer başımıza kötü bir gün gelirse sen beni kanadının altına al olur mu?" diyerek Abdurrahman'dan yardım ister. Abdurrahman ona yardım edeceğine söz verir. Ondan bir iki gün sonra Şiao Çing Abdurrahman'ın (daha sonra) hayatında vereceği önemli kararına sebep olan bir haberi daha gizlice söyler, onun dediğine göre Zhang Zihuy öbür komutanlarıyla bir araya gelip konuşmuş ve durum gittikçe kötüleşirse (yerli Türk Millî ordunun hucumlarına uğraması halinde) kendi askerleri arasındaki millî askerleri, başına belâ olmadan önce yok etme kararı almışlardır.

110 "Üç Vilâyet İnkılabı" kastedilmektedir.

Ancak Şiao Çing ondan sonra uzun yaşamaz. Daha sonraki bir savaşta ölür.

Karışıklıklar yüzünden meydana gelen kıtlık Altay'da hüküm sürerken, Zhang Zihuy'a Çöçek'ten yüz tane at arabasında un yiyecek yardımı geleceği haberi gelir. Zhang Zihuy bu yüz arabayı Kubuk'tan Sarsumbig'e sağ salım getirebilmek için, bir olağanüstü gurup (lian) düzenleyerek gönderir. Bu guruptaki askerlerin hepsi yerli Türkler'den oluşmuştur ve toplam iki yüz kişidir. Bu iki yüz kişiye başkan olan üç kişiden biri Abdurrahman'dır. Öteki iki başkan Çinlidir. Abdurrahman'ın planı ile iki Çinli başkan yolda yok edilir. Bu askerler Abdurrahman'ın başkanlığında Milliyetçi Çin bayrağını atarak Millî Türk ordusunun bulunduğu en yakın yer olan Ciminey' e büyük bir beceriyle bütün engelleri aşip gelirler.

Onlar gönül rahatlığıyla kendi milletlerinin ordularının tarafına geçmişlerdir. Artık onlar Millî ordu askerleridir. Abdurrahman Millî orduda milleti için bir çok savaşlara girer. Bazen yaralanır. Bu işe kendini adayarak gece gündüz çok çalışır. Daha sonra Millî ordunun önemli yöneticileri arasından yer alır. O okumaya düşkündür. Ara sıra şiir de yazar. Savaşlar sırasında Abdurrahman orduda hemşire olan Reyhan adlı kızla tanışır. Reyhan millî mücadele için gönüllü olarak cephede hemşirelik yapan cesur Uygur kızlarından biridir. Aralarında duygusal bir ilişki vardır. İkisi de birbirlerini çok sevmektedir. Ama onlar birbirlerini o kadar sevmesine rağmen bu konu aralarında hiç açık konuşulmamıştır. Çünkü Abdurrahman'ın bazı sorumlulukları vardır: Kaşgar'dan ayrılmadan önce komşu kızı Arzugül ile aileler tarafından sözlendirilmiştir. Buna ihanet etmek istemediği için Reyhan'a bu konuda ağız açmamıştır. Reyhan ise Abdurrahman'ın ağız açmasını beklemektedir. Ama Kaşgar'da Abdurrahman'ın anne babası daha Gülkız yanlarındayken, oğullarının öldüğü haberini alarak onun mevlitini bile çoktan okutmuştur.

Gülkız'a gelince, orduda görevli Yang Zengyuan'ın beceriksizliğinden dolayı Çin hükümeti onu Çin'e geri çağırmıştır. Yang Zengyuan bunu başkalarına "yükselen rütbeyle gelen tayin" olarak bildirir ve Çin'e gitmeye hazırlanır. Yang'ın karısı Kaşgar'da büyümüş bir Çinlidir ve Çin'e gitmek istememektedir. O kocasına bir çocukları olmadığına göre, Kaşgar'dan bir küçük Uygur kızını alıp götürmesine izin vermesi şartıyla Çin'e gideceğini söyler. Bu kız onların hem hizmetçisi hem çocukları olacaktır. Yang Zengyuan kabul eder. Yang Zengyuan yanına onların yanında çalışan (uyuşturucu kullanan) yerli serseri kadını alıp, uygun bir küçük kız aramaya çıkarlar. Sokaklarda dolaşırken, o gün pazarda kaymak satan Gülkız'ı gözlerine kestirmiştir. Serseri kadının yardımıyla Gülkız'ı kaçırmayı başaran Yang Zengyuan ve karısı onu Çin'e götürür. Gülkız'ı evlerine getirdikleri gün onun saçlarını kesip, üstünü başını tamamen Çin kıyafetiyle değiştiren karı koca, Gülkız'a Çince Gui Hua adını verirler.

Kumarı alışkanlık haline getiren tembel huylu Yang Zengyuan, Çin'de de bu huyunu bırakmaz ve sabahtan akşama kadar kumarhaneden çıkmaz olur. Sonunda elinde olan her şeyini kumara yatırmakla kalmayıp, Gülkız'ı da yaşı küçük olduğuna bakmadan fuhuşhaneye götürüp satmak ister. Bunu gören iyi niyetli mert kumarbaz Sung, kıza sahip çıkarak onu Yang

Zengyuan'dan satın alır. Sung çiftinin de çocukları yoktur ve Gülkız'a ana baba olurlar. Ona çok iyi davranırlar. Gülkız burada rahat bir nefes alır. Sung çifti Gülkız'ın dertlerini dinledikten sonra, onun kaderine üzülürler ve Gülkız'ı anne babasına götürüp aileyi birbirine kavuşturmaya söz verirler. Ama çok iyi niyetli olan bay Sung'un bu niyetini gerçekleştirmeye ömrü yetmez: Bir trafik kazasında bir faytoncuyu korumak için haksızlık eden ecnebiye haddini bildirmek isterken, o ecnebi tarafından araba ile kasıtlı çarptırılarak öldürülür. Kocasını kaybeden bayan Sung, geçim sıkıntısına düşerek sonunda Gülkız'la beraber dilencilığe başlar. Onlar ana kız olarak dilenip bir yemekhaneye girdiklerinde, burada yemek yemekte olan komünist Çin kurtuluş ordusunun bir üst düzey askerî tarafından keşfedilirler. Asker on altı yaşındaki Gui Hua (Gülkız) nın başından geçenleri dinledikten sonra, onu anne babasına kendilerinin götürebileceklerini söyler. Çünkü komünist Çin kurtuluş ordusu çok yakında 'Şinciang'a gidecektir. Yaşlı kadın da Gui Hua'yı emin ellerin anne babasına götüreceğine sevinerek vedalaşıp ayrılır.

Bundan sonra Çin Komünist Partisi halk kurtuluş ordusu Doğu Türkistan'a gelir. Bunların gelmesiyle millî mücadelerin kızgın savaş meydanlarında duraklamadan ilerlemekte olan millî ordu, savaşı durdurup onlarla birleşir¹¹¹. Gülkız artık kurtuluş ordusunun bir kız askerî sıfatıyla orduyla birlikte Doğu Türkistan'a gelir. Onlar Aksuya geldiklerinde, millî ordunun üst düzey yöneticisi sıfatıyla Komünist Çin kurtuluş ordusunu karşılamaya Abdurrahman da Aksu'ya gelmiştir. Burada Çin askerlerinin tanışmasıyla tesadüfen kız kardeşiyle karşılaşır. Onlar konuşurken kardeş olduklarını anladıkları zaman çok duygusal anlar yaşarlar. Sonra komünist Çin kurtuluş ordusuyla beraber Kaşgar'a geldiklerinde, yıllar önce ayrıldıkları evlerine iki kardeş birlikte gelir. Ama çocuklarının hasretine dayanamayan anne ve babaları çoktan ölmüş, oturduğu evler harabeye dönmüştür. Onların yakın akrabası olan Fatmahân'ın, (çocukların ana babalarının evlat acısına dayanamayarak öldüğünü bildiği için) çocukları görür görmez ölen annelerine seslenerek "Ey Hemra abla, çocukların ahiretten döndü. Neredesin!?" diyerek ağlaması çok dokunaklıdır, (ve romanın başlığı buradan gelmektedir) Orada yaşayan akraba ve kolu komşu bir anda herkes onları görmeye gelip toplanmıştır. Hepsiyle teker teker ağlaşılarak hasret giderilir. o anda Abdurrahman'ın nişanlısı olan Arzugül de gelir. Onun kucağında bir buçuk yaşlarında bir erkek çocuk vardır. Abdurrahman sessizce ağlamakta olan Arzugül'e sevimli çocuğu işaret ederek kim olduğunu sorduğunda şunu öğrenir: Çocuk Arzugül'ün oğludur ve adı Abdurrahmandır. Çocuğu severken Abdurrahman aklından şunları geçirir: "Hemen yarın Gulca'ya, Reyhan'a mektup yollamalıyım".

---

¹¹¹ Ya da birleşmek zorunda kalır. Bu Doğu Türkistan yakın çağ tarihindeki önemli tarihî olaylardan biridir. Edebiyat tarihi kısmı ve bazı o devri anlatan romanlarda bu konu açıklanmıştır. "Doğu Türkistan Tarihçesi" kısmında kısaca belirttiğim gibi, Çin ile Sovyet Rusyası Doğu Türkistan'ın müstakil bir devlet olmasını istemedikleri için, bu konuda (Stalin ile Mao) işbirliği yaparlar ve Stalin millî Ordu'ya silah vermeyi durdurur. Bununla kalmaz. Çin Komünist partisi ile millî ordunun birleşmeleri için baskı yapar. Çin komünistleri millî orduyla beraberce Milliyetçi Çin ordusunu yok edene kadar birlikte hareket edeceklerini, daha sonra Doğu Türkistan'ın iç işlerine karışmayacaklarını, istiklallerini kendilerine vereceklerini vaad eder. Ama hiç bir zaman dediklerini yapmazlar.

Yazar bu romanda, Üç Vilâyet İnkılâbı'nı ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır.

Üç Vilâyet İnkılâbı adı verilen bu savaş, 1940'lı yıllarda Çinliler'i Doğu Türkistan topraklarından kovmak amacıyla yerli Türk'ler tarafından İli, Altay ve Tarbağatay vilâyetlerinden oluşan bu üç vilâyette başlamıştır. Askerler tamamıyla yerli Türklerden oluşmuştur ve bu orduya Millî Ordu adı verilmiştir. Bu Üç Vilâyet Doğu Türkistan'ın kuzey bölgesinde ve Kazakistan sınırına yakındır. Dönemin Sovyet Rus başkanı Stalin bu inkılâba bizzat destek vermiş ve bütün silahları temin etmiştir. Elbette ki bunu kendi çıkarları için yapmıştır. O zamanki hesabı Doğu Türkistan topraklarını Uyguristan olarak kendi topraklarına katmak ya da Çinliler'den korunmak için Moğulistan gibi kukla bir devlet kurmak ise de, daha sonra komünist Çinlilerle anlaşarak fikrini değiştirmiş, bu toprakları komünist Çinlilere bırakmıştır.

Yazar Turdi Samsak o dönemde Millî orduda asker, daha sonra ordu içinde bazı önemli vazifelerde bulunduğu için, o dönemi bizzat yaşamış bir şahıstır. Onun romanda anlattığı olayların çoğu gerçek hayattan alınmış olaylardır. Yazarın biografisine bakılırsa, romandaki Abdurrahman'ın aşağı yukarı yazarın kendisi olduğunu düşünmek mümkündür. Romandaki baş kahraman Abdurrahman ile yazar Turdi Samsak'ın hayat çizgisinde çok benzerlik vardır.

Abdurrahman, iki çocuklu dört kişilik ailenin büyük çocuğudur. Bir kız kardeşi olup adı Gülkız'dır. Babasının adı Mömin, Annesinin adı Hemrahan'dır.

Yazar Abdurrahman'ın anne ve babasının evlenme hikâyelerini romanda tafsilatlı olarak anlatmıştır. Abdurrahman'ın daha küçük yaşlardayken dış görünüşü romanda şöyle tasvir ediliyor:

"Camiden çıkmış kalabalık insanların arasından geçerek yürümekte olan orta boylu, esmer, kısa sakallı adam güzel bir genç erkek çocuğunu yanına almış Reste tarafında doğru gidiyordu. Bu elli yaşlarında olan adam Mömin ağadır. Yanındaki güzel burunlu, karakaş, akıllı güzel bakışları olan genç çocuk onun oğlu Abdurrahman idi." (s. 154)

Millî ordudayken daha olgunlaşmış ve büyümüş olan Abdurrahman'ı şöyle tasvir ediyor. "Yüzü esmerleşmiş, kara gözlü, üniformalarıyla daha da yakışıklı olan hoş bir delikanlı hızlı adımlarla gelip selam verdi."

Romanda Abdurrahman'ın kişiliği sakin, akıllı, vicdanlı, cesaretli sıfatlarıyla nitelenir. Etrafındaki arkadaşları tarafından sayılan sevilen biri olarak geçer. Derin fikirleri ile etrafındaki gençlere ağabeylik yapan ahlâklı biridir. Bu tasvirler çok sade hatlardan ibarettir.

Abdurrahman'ın kızkardeşi Gülkız'ın serüveni ilginçtir. Millîyetçi Çin generallerinden Yang Zengyuan ve karısı Gülkız'ı çocukken Çin'e kaçıtır. Orada çok eziyetli günler geçiren Gülkız bir kaç sene sonra Komünist Çin askerleri tarafından Doğu Türkistan'a getirilir. Millî ordunun Çin Komünist askerleriyle birleşmesi sırasında, kız Millî orduda çalışan ağabeyi Abdurrahman'la ilk defa karşılaşır. Bu duygulu karşılaşmadan sonra iki kardeş Komünist Çin

askerlerinin eşliğinde yurtları Kaşgar'a gider ve yıllardır göremedikleri baba ve annelerine kavuşmak hayalini kurarlar. Ama onların yıllar önce çocuklarının hasretine dayanamayıp öldüklerini öğrenirler. Babası ve annesi iki çocuğunu da ölmüş sanıp, bu dert yüzünden ağlaya ağlaya öteki dünyaya gitmişlerdir. Çünkü Abdurrahman'ın da askerdeyken öldüğü haberini almışlardır.

Gülkız'a Komünist Çin askerleri sahip çıkmıştır ve ona asker üniforması giydirebilirler. Gülkız son derece güzel bir kızdır. O zamanki dış görünüşünü yazar şöyle tasvir ediyor: "Onun güzel vücuduna asker üniforması o kadar yakışmıştı ki, o şimdi sadece Kaşgar güzeli değil, bütün Doğu Türkistan güzellerinin kraliçesi olmaya layıktı. Onun Uygur güzellerine has simsiyah kaş ve kirpikleri, güzel bakışlı gözleri sanki çiçekler arasındaki ışığa benzerdi." (s. 401) Romanda onun ne kadar akıllı olduğunu ifade etmek için bütün askerlik bilimleri çok hızlı ve iyi öğrendiğini anlatıyor ve çevrede herkes tarafından çok sevilen biri olduğu ifade ediliyor.

"Bu günlerde o bütün asker kızlarının canlı bebeğine dönmüştü. Hangi kız olursa olsun ona bir şeyler öğretmek isterdi. Çoğu zaman Bai Hua kendisi öğretirdi. Özellikle onun öğrettiklerini Gui Hua (Bu Çin'ce isim olup Çin'li general tarafından kaçırıldığı zamandan itibaren Gülkız'a bu Çin'ce isimi takmıştı.) öyle çabuk öğrenirdi ki, yumurtanın boyayı çekmesi gibi söylenenler hemen zihnine yerleşirdi. Bu konuda kendini olağanüstü saya gelen Bai Hua da onun kabiliyetine hayran kalmıştı." (s. 402)

Yazar romanda Doğu Türkistan'daki yani Altay ve Bariköl dağlarında yaşayan Kazaklar'a geniş yer vererek onlardan övgüyle, sevgiyle bahsetmiştir.

"Kazak demek, kahramanlık ve misafir perverliğinin simgesi dersek hiç yanlış olmaz. Bunu bilmek için Kazaklar'ın genelde hakim karakterindeki bir kaç âdetlerine bakmak yeterli olacak. Kazaklar'ın evine ister gündüz ister gece giderek 'Selamueyleyküm' diyerek içeri girdiniz mi, bir çaydanlık çayı ile sofrası her zaman hazırdır. Bunu Kazak'lar bir insanlık borcu olarak bilirler. Evine gelen bir misafire çay vermeden uğurlamak onlar için utanç vericidir.

Kazak halkı misafire 'Konak' derler. Konağa Kazağın kapısı her zaman açıktır. Konağın atı da kendi kadar itibarlıdır. Konak (misafir) hakkında Kazaklar'ın bir çok atasözleri vardır. Mesela: "Kuday konak" (Allah'ın verdiği misafir), "Konağın kendisine aş vereceğine atına ot ver." gibi.

Avrupa seyyahlarından biri bu konuda: 'Eğer dünyanın her tarafına Kazaklar yerleşmiş olsalardı, dünyayı bedava seyahat etmek mümkün olurdu' demiştir ki, gerçeğin ifadesidir. Kazaklar'ın kahramanlığına gelince, şunu söylemek yeterli olur: 'Er için er ol, olmazsa yer ol' diyorlar.

Kazak'lar normalde çocuklarına 7.'inci atalarının adlarını ezberletmekle beraber kendi kabile kahramanlarının adlarını, onların yaptıkları ve kahramanlık hikâyelerini

anlatarak onlara kahramanlık ruhunu aşılarlar. Kazak'larda basit gibi görünen ama çok anlamlı bir âdet vardır: avul yani açık havada yapılan 'Atışmalar':

Genç kız erkekler, evli çiftler bir araya toplanıp kız erkek ya da erkek ile erkek, kızla kız karşılıklı koşukla atışma yaparlar. Atışmanın içerdiği konu karşılıklı olarak herkes kendi kabilesinin kahramanlık kıssaları, kahramanların adları, kendi memleketinin özelliği, zenginliği, insanların mertliği, becerikliliği ve şairleriyle övünürler. Bu neticede bir kaç yüz hatta binlerce beyit ve koşuklar cevap verme amacıyla söylenir. Bu aslında kahramanlık kıssalarını okuma, temin etme veya yetiştirmenin kökü ya da ilk okuludur. Bu atışmalar hazır cevaplılık, yetenekleri geliştirmenin ve sanatkarları keşfetmenin bir çeşit kursudur diyebiliriz.

İşte böyle özelliklerin beşiğinden itibaren aşılanıp yetişen Kazak kız ve erkekleri, kahraman atalarının varisleri sıfatında tarihi devam ettirecek olanlardır. (s. 186) Bununla beraber Kazak'larda tarih boyunca iki belâlı eziyet bu cesur halkla iç içe yaşaya gelmektedir. Bunlardan birincii cahillik, İkincisi sağlık için tibabete pek önem vermemektir. Kazak şairlerinden biri bu durumu şöyle dile getirmiştir:

Kazağım kırk ağızlı halkımız.
Sıradan şu sebeple kalmışız.
İlim ile maarifeti seçmeyip,
Cahillik şarabına doymuşuz." (s. 188)

Yazar Kazaklardan başka Kırgız ve Tatarlar'dan da bahsetmiştir. Yazar bir de. Çinliler'in tarihten beri sömürgelerine uygulaya geldiği oyunlarından biri olan parçalayıp yönetme (yani arayı açık tutarak birbirilerine girmelerini sağlama) yöntemi hakkında da iyi bir örnek vermiştir.

Olayın aslı şöyledir:

"Davut ağa kumarhanelerde et, ekmek gibi yiyecek satarak geçimini sağlardı. Onun hanımı Kazak'tı. Beyaz tenli hoş biçim bu gelin, şehir içi ve etrafındaki Kazaklar'ın olduğu yerlerden kocasının mesleğine gerekli malzemeleri toplamakta usta, becerikli, Kazak'ça olarak "muhta" bir kadındı. Davut bir akşam işine gittiğinde, gelin kapıyı içerden kilitleyerek evde kalmıştı. İşini bitirip eve gelen Davut dış kapının açık olduğunu farkedip hızlı içeri doğru yürürken ayağı bir şeye takılıp düştü ki bu karısı Asime'nin kanlar içindeki cesediydi.

Asime hamileydi. Hamile olmasına rağmen, yarının hazırlığını akşam yaptıktan sonra yatmıştı. Ama bir türlü uyuyamıyordu. Bu anda Asime bir tıkırtı duyar gibi oldu. Bu sestən irkilen Asime Kazak hanımlarına özel cesur bir hareketle hızlı dış kapıya doğru yürürken kapıya engel olarak koydukları bir şeye takılıp düştü. Asime danayı sürüklemekte olan bir kaç kişiyi görünce hemen yerden kalktı ve onlara engel olmaya koştu. Hırsızlar dört kişiydi. Biri danayı tutup dışarıda kaldı. Öbür üçü ise Asime'nin ağzını kapattığı gibi eve sürükleyip onu boğdular. Boğuşurken bu arada genç hanım birinin şapkasındaki o parlak armayı (kakırdasını, Millîyetçi Çin askerlerine ait bir belge) koparmış ve elinde sıkıca tutmuştu.

Asime'yi onlar süngüyle öldürmüşlerdi. Katiller cesedin yanına gerçi bir Uygur doppası ile Kaşgar bıçağını bırakmışlardı. Ama süngünün bu hamile göbeği, bir taraftan delip öteki tarafa geçen üçgenli delik izleri katillerin kim olduklarını ele veriyordu.

Üstelik, bu alçak iftirayı planlayan düşmanlar, Asime'nin sımsıkı kapalı parmakları arasındaki armayı aklına bile getirmemişti." (s. 208)

Çinliler'in Doğu Türkistan'daki azınlıkları, özellikle Türk kökenli azınlıkları (Kazak, Kırgız, Özbek gibi) Uygurlar'a karşı bu şekildeki kışkırtma yöntemi eskiden beri vardır ve hâlâ devam etmektedir. Sadece şekil değişmiştir. Romanda yazar, Millîyetçi Çin'in Altay'da yaşayan Kazak'lara da nasıl eziyet ettikleri, yağmaladıkları, nasıl kullandıkları ve öldürdükleri hakkında bir çok acı olay anlatmıştır. Kazak'ların Çinliler tarafından öldürülen kahramanları hakkında söyledikleri konuşklara da yer vermiştir. (Hem de Kazak lehçesiyle orijinalini hiç bozmadan.)

Eserde önemli olan bir nokta daha şudur: Doğu Türkistanlı Kazakların 1940'lı yıllarda yaşamış olan ve Kazakların önder sıfatıyla (İstanbul'da) resimlerini baş köşeye astıkları Osman'ın kendi halkına eziyet veren bir haydut olduğunu delillerle anlatır ve onu nefretle anar.

"Millîyetçi Çin (Gomindang) cellatları bitim yani anlaşmayı her çeşit yolla bozdu. Haydut Osman'ı satın alarak kendi sarı bacak (Millîyetçi Çin askerlerine takılan isim) askerlerini Kazaklar gibi giydirdi ve Osman'ın uzun şapkalı kuyruçuklar (Osman'ın askerleri)nin arasına karıştırarak Millî orduya ani bir hücumla 15 Eylül 1947 gecesi Altay'ın merkezi Sarsumbe şehrini ele geçirdiler. Onların bu ani baskını sonucu, Millî Ordu'nun Altay'daki Delilkan (Kazak) birlikleri Dörbicinler'e geri çekilmeye mecbur kaldı." (s. 324)

Osman, Doğu Türkistan'ı Çinliler'den kurtarmaya çalışan Millî Ordu'ya Çinlilerin hücum etmesini sağlayarak Çinliler'e yardım etmiştir. Bu yardımını defalarca tekrarlamış ve bununla da kalmayıp orada yaşayan çoğu Kazak yerli halkı hep yağmalamıştır.

Yazar, haydut Osman'ın Millî Ordu'ya yaptığı silahlı saldırılardan birinde şöyle diyor:

"Dehşet verici savaş alanı artık içler acısı mezara dönüşmüştü. Millî Ordu'dan darbe yiyen kuyruçuklar (Osman haydutları) geri kaçarken, öteki dağın sarp bir yerine geldiklerinde Millî Ordu'nun nöbetçi kadrosuyla karşılaştı. Nöbetçiler atlı ve kalabalık askerli bir guruptu. Seçkin ama sayıları düşmanlarına göre çok az olmalarından dolayı ne kadar çabalasalar da sonuçta düşman atlarının ayakları altında kaldılar. Kuyruçuklar hepsi birer kahraman olan seçkin nöbetçi askerleri atlarına çığnetip kırbaçladıktan sonra onları boyunlarına geçirdikleri kementle çekerek öldürdüler. Bu da yetmiyormuş gibi bunların bir kısmını ağaca bağlayıp altına odun koyarak yakıp kaçtılar. Buraya Millî Ordu'nun büyük birlikleri yetişip geldiklerinde yanmış ağaçlarda sallanan 56 erimizin simsiyah olmuş cesetleriyle karşılaştılar. Bunlar podpolkovnik Yusufcan, kaptan Huşur Abdulkerim, Purotçik Sağtop, podburotçik Kanatbek, prapurçik Tohtıgu'lar başta olmak üzere Komando ve askerler olup, çoğu Kazak yiğitlerdi." (s. 331)

Burada yazar dipnotuyla gerçek olay olduğuna işaret ederek şu açıklamayı veriyor:

"Hacı Nebi Veliyof'un *Kerey Halkının Tarihî Durumu* adlı kitabında "Yusufcan polkovnik'in emrindeki atlı 60 kişinin tamamı kurşunlanarak ve yakılarak öldürüldü." diyor.

Yukarıda sayılan isimler gerçek şahıslardır. Yazar şöyle devam ediyor:

"İşte bu kendilerini 'Kazak halkının hâmisî, dinin koruyucuları' diye tanıtan vahşî Millîyetçi Çin kuyrucuklarının yaptıkları kanlı ve üzücü olaylarından bir görüntü idi." (s. 332)

Romanda Çinli ordu mensubu Yang'ı tam bir Çinli'nin özelliklerini taşıyan sıfatla şöyle tasvir ediyor:

"Asker biçimsiz, sarkık pantolonunun göbeğindeki cebine ellerini sokmuş, tıpkı erkek kazınki gibi ince uzun boynunu öne eğerek duruyordu. Alnındaki tırtıklı metal askerlik "belge"leri insana, tıpkı yılanın dişlerini andırıyordu. Onun çapaklı çirkin gözleri, kansız zayıf yüzüne çok da uymuştu doğrusu. O uzun ve sivri tırnaklarıyla burnunu karıştırıyordu¹¹²

O Kaşgar Eydkar'ın. pazar günkü kalabalığında Gülkız'ı kaçırmaya giden kadını beklerken uzaktan koşturup gelmekte olan ürkmüş atın arabası onun üzerine doğru gelir. Yanıbaşındaki tezgahta duran yoğurt ve kaymaklar onun üzerine devrilir. Yang çok sinirlenir. Etraftakiler onun bu komik haline çok gülerler:

"Etraftaki insanlar gülüşme seslerinin geldiği kalabalığa doğru koşup oraya toplanmaya başladı. Kalabalığın ortasında deminki bizim gördüğümüz çapak gözlü iskelet yüzlü rütbeli ordu mensubu kimsenin anlamadığı (Çince) dille bir şeyler konuşuyor, ateş püskürüyordu. Halinden çok sinirlendiği belliydi. Etek ve kollarından ise kaymak ve yoğurt süzülüyordu. Etraftakiler güldükçe o daha da sinirleniyor, yerlere tepinerek¹¹³ Çince bir şeyler söylüyor, kızıp bağıırıyordu." (s. 12)

O arada hâlâ koşmakta olan atları badam doppalı, beyaz gömleli bir Uygur delikanlısı acayıp bir beceriyle ürkmüş atları durdurur. Herkes ona aferin der. Bu arada at arabasının sahibi ter içinde koşup gelir:

"O uzun boylu, dik güzel burunlu, kızıla yatkın sarı sakallı zayıf kişi 60 yaş civarındaydı. Uzun siyah (çekmen)¹¹⁴inin üzerine ham (kumaş)dan kemer bağlamış olan bu adamın başında yağlanmış keçe başlık (tumak) vardı. Ayakları çıplaktı. Rütbeli ordu mensubu bu adamı görür görmez kızgın vaziyette onun önüne fırladı ve:

-Sha ne ma... Sing kou¹¹⁵,-diye yüzüne tükürerek iki tokat vurdu.

Adam yüzünü bir taraftan silerken bir taraftan da:

-Bir şey yok Daren, at ürüp kaçtı. Bir şey yok, diyordu. Rütbeli ordu mensubu daha da ateşlenip, yoğurt ve kaymağa bulanmış kumaş ayakkabısıyla köylü çiftçiyi öyle bir dövdi ki, zavallı çiftçinin yüzü gözü görünmez hale geldi. Etraftakilerin arada bir "suanlı ba... suanlı ba¹¹⁶" demeleri işe yaramıyordu. Bu sırada (atı durduran) demirci delikanlı Omarcan dayanamayıp Çinli orduluya (askere) bir yumruk attı. Asker tıpkı

¹¹² Tırnak uzatmak ve burun karıştırmak Uygurların gözüne batan Çin adetlerindedir.

¹¹³ Kızdığında ayaklarıyla yere vurmak Çinlilere özgü adettir. Yazar gerçek has havayı vermek için özellikle bu tasvirlerle yer vermiştir.

¹¹⁴ Cüppe.

¹¹⁵ Çince "öldürecek misin ibne?" demektir.

¹¹⁶ Çince: "tamam yeter"

oyuncu güvercin gibi takla atarak yere düştü. Etraftan gülüşmeler yükseldi. O yerinden kalktı ve pis ayakkabısını yarıyamalak giydiği gibi sessizce arkasına bile bakmadan ördek gibi yürüyüşüyle oradan kaçtı¹¹⁷. Etraftakiler:

-Demek bunun ilacı aslında buymuş... 'deliyi dayak yola getirir'miş derler ya...' dediler. (s. 13)

Yazar romanın başında, Kaşgar'ın meşhur Eydkar pazarında Gülkız'ın parasını çalan hırsız yakalayan delikanlı Sadık'ın hırsızla beraberce götürüldüğü ceza evini anlatır. Ceza evinde toplanan insanların konuşmalarına yer verirken bir mahkumun ağzından Seyit Noçı¹¹⁸ hikâyesi anlatır. "Seyit Noçı destanı"nda, bir meşhur hahraman delikanlı Seyit'in, kurnaz Çinli valinin kendisine verdiği kendi ölüm fermanı olan mektubu, içinde ne yazdığına bakmadan kendi elleriyle Kaşgar valisine götürüşü hikâye edilir. Dağı devirecek kadar güçlü bir kahraman olan Seyit, kendi ölüm fermanı yazılan zarfı dürtüştüğünden hiç açıp bakmaz. O aylarca yol yürerek emaneti yerine ulaştırır. Karşısındaki gülümserken tuzak düşünen Çinliyi kendi insanları gibi dürtüst kıyaslayan Seyit Noçı¹¹⁹, hiç şüphelenmeme yanılığına düşer. Dolayısıyla elindekinin kendi ölüm fermanı olduğu aklının ucundan bile geçmez ve öldürülür. Döneminde ismi o kadar meşhur olmuş ama okuma yazması olmayan bu kahraman temiz kalpliliği ve cahilliğinin kurbanı olur. Romanda bir mahbusun ağzından onun hikâyesine yer veriyor:

"-Ey delikanlı, görünüşünüzden özel biri olduğunuz anlaşılıyor. Söyleyin bana kimsiniz?'- demiş yaşlı adam. Onun Seyit Noçı olduğunu anlayınca, adam tekrar tokalaşmış, hal hatır sormuş. Seyit'ten misafiri olarak kalmasını istemiş ama Seyit işi olduğu için kalamayacağını söylemiş. Yaşlı adam seyit'e demiş ki: "Oğlum, taşıdığın mektup nedense bende bir şüphe uyandırdı. Acaba açıp bir okutsak olmaz mıydı?". Seyit Noçı şöyle cevap vermiş:

"Emanete hıyanet
Namert işidir.
Felaketin sevdiği
Korkak kişidir.

"Gelmişse ecel eğer
Canı alır.
Sular gider altında
Taşlar kalır." (s. 21)

Romanda geçen Yang Tuancang'ın adı Yang Zengyuan'dır.42 yaşında olan Yang bir piyade birliğin yardımcı onbinbaşısı olarak yükseldikten sonra üç sene içinde onbinbaşılığı elde etmek için yapmadığını bırakmamıştı. Onbinbaşı hakkında Merkez yönetime kaç kere "rapor" yolladı. Ama ne bilsin ki yaptıkları çok geçmeden kendine geri gelmeye başladı. Bütün yolsuzluklarda birbirlerine zincirleme bağlanan üst düzeydekiler Yang Zengyuan rahatsız olmaya başladılar ve onu işinden kovmaya karar verdiler. Ama onlar kararı kendine düpedüz

¹¹⁷ Uygurlar'da tecrübelerinden çıkardığı şöyle bir genel bakış vardır: "Çinliler döveni sever", "Çinliler korkanın üzerine gider, korkutan karşısında kediye döner. Karşısındakini yumuşak buldumu hemen tepesine binmeye çalışır. (Tabii ki her Çinli böyle demek değildir) arada bir sertlik ister. Yazar bunu ifade etmek istemiştir.

¹¹⁸ Meşhur Uygur destan kahramanıdır. "Seyit Noçı" destanının hikâyesi halk arasında destan şeklinde anlatılır.

¹¹⁹ Korkmaz, kahraman anlamında.

söylediklerinde çıkabilecek tatsızlıkları önlemek için ona "iş gereği Çin'e gidilecek" diye bildirirler. Yang Zengyuan bu haberi aldıktan sonra, yarasını örtmek için karısı ve başkalarına "Kuzeybatı askerî merkez yönetiminden göreve çağırılmış. Rütbem yükseldi" dedi. (s.29)

Yazar Millîyetçi Çin hükümeti hakkında sokaktaki (Uygur) halkının ağzından şu yoruma yer veriyor:

"-Hakikaten öyle. Bu hükümetin gözü paradan başka bir şey görmüyor. Para için vicdanını satar.

-Vicdandan bahsediyor bu yahu. Millîyetçi Çin hükümetinde vicdan ne arar? . . . Başkanları hepsi birer rüşvete doymaz, afyon bağımlıları tembellerdir. Askerleri ise hırsız, kumarbaz ve ahlâksız serserilerdir.

-Hayret ediyorum, şu Millîyetçi Çin hükümetinin bir hükümet olarak memleketimize hükmettiğine aklım ermiyor.

-Ah... halkımız cahil ya... halkta birlik yok. O yüzden hükmetmek bu serserilere kalmıştır." (s. 42)

Yazar romanında insancıl iyi Çinlilere de yer veriyor. Mesela çok iyi kalpli, bilgili ve becerikli bir Çinli tabipten bahsediyor. Kaşgar'da yaşayan bu Çinli tabip küçük Gülkız'ı iyileştirir.

"Tabip gerçekten de çok akil idraklı, o kadar akli başında, iyi huylu bir insandı. O kendinin iş teknikleri ve tecrübelerini yanında çalışan hemşehrisi Tang Cüpang'a hiç saklamadan öğretmeye çalışırdı. O bildiği tüm teknikleri vermeye, onu bilgileri ile aşılarmaya çalışıyordu. Az ama uz konuşan bu insan derin anlamlı kısa sözleri arasında sık sık ata sözleri de kullanırdı." (s. 97)

Yazar Çinli tabibin hemşehrisi olan öğrencisine verdiği öğütleri sıralarken, onun Uygurlar hakkında söylediği şu sözlere yer veriyor:

"Uygurlar özel bir halktır. İlk bakışta kaba ve biraz da kavgacı gibi görünür ama onlar kalbinde hiç kin tutmayan, küçücük bir iyilik yaparsan asla unutmayan, hoşlandığı insandan hiç bir şeyini esirgemeyen, mert bir halktır. Sen Kaşgar'da yaşamaya niyetliysen eğer, Uygurları ve onların dilini iyi bilmen gerekir." (s. 98)

III.6.Çala Tekken Ok (Iskalayan Kurşun)

Yazar Abdullah Talıp'ın *Çala Tekken Ok* (Iskalayan Kurşun) adlı romanı 1985'te 'Şinciang Yaşlar Neşriyatı' tarafından neşredilmiştir. 385 sayfa olan bu romanda, Doğu Türkistan'ın Altay bölgesinde haziran 1942'de cereyan eden meşhur "Altın Yağılığ" (Altın ayaklanması) konu edilmiştir. "Altın Yağılığ" tarihî bir olay olduğu için, bu romanda da bir çok gerçek şahısın adı geçmektedir. Yazar sık sık dipnotlar vererek söz konusu şahısların şimdiki durumlarını açıklar.

Yazarın bu romanı kaleme almasındaki amacı, Doğu Türkistan halkının yaşadığı kanlı, ibretli tarihî olaylarını, daha dün kadar yakın tarihte yaşanmış olmasına rağmen bundan haberi olmayan genç kuşaklara anlatmaktır.

Bu tarihî olay için neşriyat tarafından verilen şu satırlar romanı anlamamıza yardımcı olacaktır. "Her gün biraz daha büyüyen halk ayaklanmasını bastırmakta güçlük çeken diktatör Şeng Şisai hakimiyeti, "Altın arama işçiliğine almak" bahanesiyle, Doğu Türkistan'ın güneyinden 30 binden fazla çiftçi Uygur çocuklarını silah zoruyla askere götürdüler. Bu kara bahtlıların bir çoğu yollarda açlıktan öldüler. Hastalıktan öldüler. Bu vaka Doğu Türkistan tarihinde kanlı "Altın Yağılığ" olarak tarih sayfalarına geçmiştir."¹²⁰

Romanın Özeti:

20 yaşlarında olan İrfan adlı delikanlı, Kaşgar şehrinde üstadı Şemseddin beyin yanında çalışmaktadır. İrfan üstadının 18 yaşlarında olan kızı Çolpan'a âşıktır. Çolpan da ondan hoşlanmaktadır. Bakışlarından birbirine âşık olduğunu hisseden baba Şemseddin, İrfan'ı da en az kendi çocuğu kadar sevdiği için çocuklarının evlenmesine razı olur. Onlar evlilik hazırlıklarını bitirmiş, evlenmek üzeredirler. Bu anda şehirdeki bütün genç erkekler gibi o da altın kazma işçisi olarak yakalanır ve zorla götürülür. Altın madeni Altay'dadır ve Kaşgar'dan Altay'a gitmek için uzun çöllerden sonra Aksu, Kuçar, Korla, Karaşehir gibi şehirlerden geçerek Ürümçi'ye gelinir, Ürümçi'den sonra da Manas, Gulca gibi şehirlerden geçilerek Altay'a ulaşılır. (şimdi bu yollarda otobüs işlemekte ise de) O zamanlar Altay'a at veya develerle gidiliyordu. Ama bu kadar esir işçiye at veya deve verilmeyeceğine göre onlar bu yolları yürüyerek katetmişlerdi.

İrfan bir gün akşam üzeri üstadının evine Çolpan'ı görmek için gelir ve kapının önünde içeriye girmek üzereyken, evin etrafında saklanan meçhul kişiler tarafından yakalanıp götürülür. Sessizce gerçekleştirilen kaçırma olayından kimsenin haberi olmaz. Çolpan esrarengiz şekilde ortadan yok olan İrfan'ı büyük merak içinde beklemektedir. Çolpan'a veda bile edemeyen İrfan

¹²⁰ Altın yağılığ olayı *Ahiretten Gelenler* romanında da işlenmiştir.

ise 30 bin kişilik işçi ordusunun içinde Çinli askerlerin kırbaçları altında yürütmektedir. Zorla götürülmekte olan bu işçiler, Çinlilerin başkan tayin ettikleri Zamankul adında bir Uygur hainin idaresinde Ürümqi'ye doğru gitmektedirler. Onlar çölde gece gündüz, uzun yollar katlederek Aksu'ya gelirler. Açlık ve yorgunluktan bitkin düşen işçilerin başta İrfan olmak üzere, bir kısmı gece yarısı kaçma teşebbüsünde bulunurlar. Ama onlar yolu iyi bilmedikleri için bir hayli mücadelelerden sonra teker teker yakalanırlar ve ölesiye dövülürler. Mucize olarak bir kaç kişinin iyileşmesinin dışında, çoğu ölür. İyileşenlerden biri İrfan'dır. Bu esir işçiler hayvandan better kötü şartlar ve baskılar altında hayatta kalmaya çalışmaktadırlar. Onlar tekrar Ürümqi'ye doğru yollarına devam ederler. Bu arada Zamankul ve yetkililer Aksu ve Kuçar'dan da bir çok delikanlıyı yakalayıp getirerek ölenlerin yerini doldururlar. Uzun süren zorlu yolculuktan sonra Ürümqi'nin yakınlarındaki Ulambay'a geldiklerinde işçiler arasında yoksulluk ve pislikten dolayı ölümcül sarılık hastalığı yayılır. Bu hastalık yüzünden orada bir çok işçi ölür. Bu anda yaşanan karışıklıktan yararlanarak İrfan'ın teşebbüsüyle yine bir kısım esir işçiler kaçır. Bu sefer yarısı tekrar yakalanırken, yarısı ise kaçmayı başarır. Ama kaçmayı başaranlar karlı dağların arasında bir birilerini kaybederler. Yaralı ve bitkin olan bu insanlar kar göçükleri arasında kalırlar. İrfan kendine geldiğinde kendini yaşlı bir Kazak dedenin evinde bulur. Zamankul ve yetkililere gelince, hastalık bulaşan bütün işçileri toplu halde toprağa gömerler. Kalan sağlamlarını alıp Altay'a doğru yola devam ederler

İrfan iyileşene kadar Kazak dedenin keçe evinde kalır. İkisi bu süre içinde baba oğul gibi olurlar. İrfan iyileştikten sonra Kazak babasıyla helallaşır ve Ürümqi'ye doğru yola çıkar. Ürümqi'ye geldikten sonra bazı Uygur aydınlarla tanışır. Vatanperver gençlerle arkadaş olur. Orada da yoğun bir siyasi baskı ve sıkı yönetim vardır. Şeng Şisai yönetimindeki keyfi tutuklama, keyfi öldürme olayları, yerli halkı tehdit etmektedir. Kaşgar'dan 30 bin esir işçiye gözcü olarak getiren Zamankul, Uygurlar içinden çıkan cahil, serseri, kötü ruhlu ve kumarbaz bir haindir. Yetim büyüdüğü için, kalbi kin dolu, hasta ruhlu biridir. Çinliler bundan yararlanarak büyük menfaat karşılığı ona böyle işleri yaptırmaktadır. Onun yüzünden bir çok vatanperver genç tutuklanır ve öldürülür. Buna şahit olan İrfan ve arkadaşı Kenci, başka vatanperverlerin başını yemeden onu bir an önce öldürmeye karar verirler. Bu planı gerçekleştirmek için Kenci, Zamankul'un yemek davetine gider. Yemekten sonra sarhoş Zamankul'u ormana götürür ve ölen arkadaşlarının intikamını da almak için hain ruhlu Zamankul'u tabancayla vurur. Ama tabancadan çıkan kurşun tam kalbine isabet etmediği için Zamankul ölmez. kalbine tam isabet olmadığı için ölmez. Bu Kenci ve arkadaşlarının başlarına büyük belâlar açacaktır. Zamankul'u iyileştirmek için Çinli amiri, Onu sevdiğinden değil ama Zamankul'u vuranın kimliğini öğrenmek için çok çaba harcar. Bir hafta komadan çıkamayan Zamankul, ölmeden önce kendisini vuranın adını söyler. Kenci kaçamadan tutuklanır ve hapiste çok vahşi yöntemlerle yavaş yavaş öldürülür. İrfan ise iyi kalpli insanların yardımı ile kaçmayı başarır ve Aksu'ya gelerek Gulca'dan gelen Millî Ordu'ya katılır. Bu ordu, 1945'te Gulca'da Doğu Türkistan Cumhuriyetini kuran Ahmetcan Kasım başkanlığındaki Millî mücadele

ordusudur. İrfan bir Millî Ordu' askeri olarak Millîyetçi Çin ordusu ile savaşır ve büyük kahramanlıklar gösterir. Sonunda o da Kaşgar'a dönemeden binlerce arkadaşı gibi savaş meydanlarında şehit olur ve gerçekleşmemiş hayalleriyle birlikte toprağa gömülür.

Şahıslar:

İrfan, yetim ve fakir büyümüş olan İrfan asil ruhlu, kahraman ve vicdanlı bir genç delikanlıdır. Onun görünüşü romanda şöyle tasvir edilir: "İrfan açık esmer, kara kaşlı, geniş omuzlu, uzun boylu, hoş biçim ve yakışıklı bir delikanlı idi. Üzerine hep yelek ve başına da doppa giyerdi. O sağlam ve neşeli bir tipti. İrfan Şemseddin hocada üç yıl okumuştur. Daha sonra, orta okulu bitirdikten sonra rebap çalmayı ve aşçılığı kendiliğinden öğrenmişti." (s. 36)

1940'lı yıllarındaki Doğu Türkistan'ın genç kuşağı olan İrfan o zamanki nice Uygur genci gibi vatani ve milleti için canını feda etmiş gençlerden biridir. O çok cesaretlidir, akıllıdır ve çalışkandır. Alçak gönüllü, yardım sever ve her zaman geleceğe umutla bakan biridir. "İrfan'ın kendi ailesine yardımları ve onun çalışkanlığı uzun süreden beri Çolpan kızın dikkatini çekmekteydi" (s. 36)

Çolpan: Bu romanda iki tip kadın vardır. 1) Evden dışarı pek çıkmayan, erkeklerin, ya da büyüklerinin yüzüne başını kaldırıp bakmayan utangaç tip, 2) Kendine güvenen, cesur, milletin istikbali hakkında fikir yürüten, güçlü erkeklerle birlikte savaş meydanlarında omuz omuza savaştan tip.

İrfan'ın sevdiği kız Çolpan ise birinci tipemeye girer. Ailenin büyük çocuğu olan Çolpan annesi öldükten sonra, ev işlerini yüklenir ve küçük kalan kardeşine annelik yapar. Ailenin geçimini sağlamak için doppa dikerek babasına yardımcı olur. Bu arada babasının yanında çalışkan ve o ailenin bir ferdi haline gelen İrfan'dan hoşlanmaya başlar. İrfan da aynı hisleri paylaşır. Onlar birbirilerine olan aşklarını önce bakışlarla, daha sonra karşılıklı birer kıta şiir yazmakla ifade ederler. (Çolpan bir küçük kağıda yazıp küçük kardeşiyle İrfan'a gönderir. İrfan da aynı şekilde kardeşiyle Çolpan'a cevap verir.)

Çolpan da şu şekilde tasvir edilir: "İrfan mısralara bakarken gönül aynasında Çolpan'ı görüyordu: Kapkara güzel siyah saçları vardı. Onun yüzü kırmızı elma gibi yuvarlak ve güzeldi. Kaşları ve uzun kirpikleri onun ışık saçan gözlerine güzellik katmıştı. İrfan onun tatlı konuşmalarını duyar gibi oldu. Onun Çolpan'a olan çocukluk sevgisi aşka dönüşüyordu." (s. 39)

"Şemseddin çok sevdiği kızı Çolpan'ın doğum tarihini "Mesnevi Şirif" adlı seveerek okuduğu kitabının bir köşesine not etmişti. Notunda Çolpan'ın doğum gününün merhum üstad Damolla Abdulkadir Kaşgarlı¹²¹'nin cahil cellatlar tarafından katledildiği güne rast geldiğini yazmıştı. Bu tarihe göre Çolpan bu sene 16 yaşa girmişti.

¹²¹ İncelediğimiz Abdulkadir Damolla Hakkında Kıssa romanının baş kahramanı.

...
Çolpan yorulduğu ve boş olduğu zamanlarında oturup *Kıssasül Enbiya* ve *Kulli Nevâyi* gibi kitapları okurdu. Nevâyi ve Fuzuli'nin şiirlerini ezberlerdi."(s.38)

Kenci de İrfan gibi vatani, milleti için düşmanlarıyla savaşan ve bu uğurda canını veren vicdanlı, temiz kahraman bir delikanlıdır. O İrfan ile aynı duyguları ve aynı fikirleri paylaşan iyi bir arkadaşıdır. "İrfan'ın yanında oturan genç delikanlı, üzerine koyu yeşil renkte takım giymişti. başında ise (mançester) doppa ve ayağında siyah deri ayakkabı vardı. O açık esmer, geniş omuzlu, güçlü ve yakışıklı subaydı. Gözleri bir ışık gibi parlardı." (s. 231)

Kenci'nin sonu da aynen o istiklal savaşlarına katılan Uygur askerlerinin sonu gibidir. O kendi milletinin içinden çıkan hainin cezasını kendi elleriyle vermek için haine sıktığı kurşun hedefine isabet etmediğinden dolayı düşmanının hapishanesinde büyük bir eziyetlere maruz kalarak ölür.

Kenci hapisteyken tâbî tutulduğu romanda ayrıntısıyla anlatılır: "Mahkum çırılçıplak soyuldu. Cellatlar cıvı çakılmış sopayla Kenci'yi yorulana kadar döverek bütün vücudunu kana boyadı. Onun vücudu delik teşik olmuştu. Cellatlar daha sonra acı biber suyunda ıslanmış bezle Kenci'nin kan damlayan delik teşik vücudunu sardı. Böylece ertesi günü sarılı bezi çıkarttıklarında Vücutun bir kat derisi de bezle beraber çıkar, mahkum kıpkırmızı et halinde kalırdı. Bu 'deriyi ders yüzmek' diye adlandırılırdı." (s. 290)

Yukarıda anlatılan ceza sahnesi, Doğu Türkistan'da 1940'lı yıllardaki Çinli diktatörlerin hapishanelerde Uygur'lara karşı uyguladıkları ceza usullerinin sadece biridir. Bunda hiç bir abartma yoktur. Yazar zaten genç nesilleri kendi geçmişinden bir parça olsun haberdar etmek amacıyla bunları yazmıştır. Romanda anlatılan konunun ana hatları gerçekte yaşanmış olaylardır.

Şu satırlar dönemin siyasi vaziyetini anlamamıza yardımcı olacaktır.

"İrfan kadın kılığına girerek ancak (Ürümçi'den) 1945 Haziran'ın ortalarında sağ salim Karışehir'e gelebildi. Ama burada da vaziyet çok kötüydü. Karışehir'de olağanüstü hal vardı. Aydınların çoğu hapsilere atılmışlardı. Mahalleler hafiyelerle dolmuştu. Her taraf onların denetimindeydi. Burada bir yabancı görüldüğü an hafiyeler tarafından tarafından polise haber verilir ve hemen götürülürdü." (s. 301)

Aydınları toplu halde her çeşit yolla yok etmek, bu güne kadar Doğu Türkistan'ın Çin istilası tarihinde sık sık tekrarlanmış bir olaydır. Çinli hükümdarlar hangi dönemde olursa olsun, Doğu Türkistan'lı Türklerin cahil kalmasını tercih etmişlerdir:

"-Dağ Sarıhan Tezkeresi diye anlatmaya başladı. Maruf Hicranı Heyecanla-Meşhur aşk kurbanları "Lale Kurban" olayı ile alakalıdır. 1850'de Mançoriya Çing hükümdarlığının sınırı aşmış zulümlerine dayanamayan Kuçar çiftçileri Ambal Orçing'i şikayet etmek için gizlice Memedali ile bir kaç kişiyi vekil olarak Gulca hakimi Çinli generale gönderirler. Onlar Telemet dağları yolundan giderler. Ama hiç bir sonuç alınamaz. Halk üzerindeki vergi baskısı daha da artarak çiftçilere nefes alacak hal

bırakmaz. Özellikle "Serçe Vergisi" ve Ügen nehri haşarı¹²², halkın kızgınlığını arttırmıştı. -"Ügen Nehri Haşarı"-dedi Maruf Hicran -Sayısız çiftçilerin canına mal olmuştu. Haşarcı çiftçilerin o günlerde söyledikleri koşukları zulüm ve baskının hangi dereceye ulaştığını gösteriyor:

Su yerine kan aktı,
Azim nehri Ügen'de.
Ayak elimiz bağlı,
Başımız hem yügende¹²³..

Kanımızı emiyor,
Orçing denen pis ambal¹²⁴
Beyleri ipek durdun giyer,
Bizde kalmadı tambal!¹²⁵" (s. 307)

Yazar "Serçe Vergisi" ni romanda dipnotla şu şekilde açıklıyor:

"O devirde uygulanan en tahkir edici bir zulüm çeşididir. Kokuşmuş Çin hakimiyeti fahişhaneler açarak müslüman Uygur kadınları ve kızlarını zorla yakalayıp bu fahişhanelerde çalıştırmıştır. "Serçe eti kuvvetli olur" düşüncesiyle şehvet arzularını tatmin etmek ve kuvvetlendirmek için halka (Doğu Türkistan halkına) "Serçe Vergisi" adı altında serçe toplattırılmıştır. Bu çeşit tahkir edici zulüm Doğu Türkistan'ın her yerinde yapılmıştır." (s. 307)

Maruf beyin anlattığı bu hikâye tarihî gerçektir. Vergi çeşitlerinin biri de şudur:

"Korul kapısının iki tarafındaki tepede Millîyetçi Çin tarafından yapılan "Fen Huo Tai" kulesinden göklere yükselmekte olan yeşil duman çok uzaklardan bile görünüyordu. Bu duman kurt dışkısının dumanı idi." diyor ve "Fen Huo Tai"yi dipnotla açıklıyor. "Fen Huo Tai" Çin'ce kelime olup, anlamı duman tütürerek işaret verme kulesi demektir.

"Fen Huo Tai" eski zamanlarda askerî uzmanlar tarafından keşfedilen savaş tekniklerinden biridir. Orada kurt dışkısı yakılarak düşmanların geldiği haber verilirdi. Kurt dışkısının dumanı koyu yeşil olur ve çok yükseklerle çıktığı için uzaklardan görünür. O yüzden Millîyetçi Çin ordusu da bu usulden faydalanmıştır ve halka kurt dışkısı toplama angaryası çıkarmışlardır." (s. 317)

Romanda anlatılan gerçek tarihten alınmış örnekten biri de, Çinlilerin savaş meydanındaki Türklere karşı tekrarlaya geldikleri savaş taktikleridir.

"Güneş çıktığı zaman, Millî Ordu'nun atlı askerleri, havaalanının doğu tarafındaki on kilometreden fazla mesafede, arkasında yüksek toz bulutu bırakarak ilerlemekteydiler. Onlar havaalanına yaklaştıklarında Altınlarım'a saklanan düşman askerleri (beyaz) bayrak çıkararak teslim işaretini verdiler ve arkasından tüfeklerini ters tutarak yaklaşmaya başladılar.

Millî Ordu askerleri bunun bir tuzak olduğunu akıllarına getirmediler. Onlar beyaz bayrağa inandılar. Etraf düm düzdü. Hilekar "beyaz bayrakçılar"ın bir kaç yüz adamı Millî

122 Haşar: bedava çalıştırmak. Angarya.

123 Boyunduruk altında.

124 Yönetici.

125 Tambal: don.

Ordu askerlerinin olduğu yere yaklaşmaktaydı ve yaklaşınca ani bir hareketle kurşun yağdırmaya başladılar. Hazırlıksız olan Millî Ordu askerleri kendilerine gelene kadar bir çok şehit verdi, fuzulî kan aktı. Artık geri çekilmekten başka çareleri yoktu. Bu olaydan sonra Kuçar'dan gelen Matuanzhang on bin başının vahşi askerleri fırsatı kollayıp hep yaptıkları gibi Bay nahiyesini ağır derecede yağmaladılar. Durum bir faciaydı. Millîyetçi Çin ordusu kanlar içinde yüzerek ganimetleri toplıyorlardı. Görüneni vuruyor, anaların babaların yüreğini parçalıyorlardı. Çocukların kafalarını mızraklarının ucuna geçirerek eğleniyor, Bebeklerin bacaklarından tutup ikiye ayırıyorlardı.

şans eseri, tam bu sırada Millî Ordunun yeni kuvvetleri yetişip geldiler. Millî Ordu askerleri tekrar canlanıp kuvvetlendiler.

Millî Ordu kuvvetlerinin hücumu yeri göğü inletti. Ecel şaşkınlığında kalan düşmanlar kumaş ayakkabılarını koltuklarına kısırdıkları gibi kaçtılar." (s. 330)

Son cümledeki "kumaş ayakkabı", Çinliler'in sembolik sıfatlarından biridir. O cümleyi okuyan her hangi bir Doğu Türkistanlı Çinlilerden bahsedilmekte olduğunu hemen anlar. Çünkü Çinliler eskiden beri hep kumaş ayakkabı giyerler. Türkler daha çok hayvancılıkla uğraştıkları için deri ayakkabı giyerler. O yüzden Uygurların Çinlilere zaman zaman "Deri ayakkabı giymeyi size biz öğrettik" demeleri yersiz değildir. Romanda o "Bez ayakkabı" kelimesi özellikle Çince olarak " Hai" diye telaffuz edilmiştir. Böylece yazar Çinli kelimesini kullanmadan da onlardan rahatça bahsedebilmektedir. Bu tür bez ayakkabı bahsı, *Ahiretten Gelenler* romanında da var. Ya da, Abdurrahim Ötkür'ün tarihî romanlarıdaki gibi yazar bazen de Çinlilerin yaptıklarını anlatırken bütün o kötülükleri Millîyetçi Çin hükümetinin yaptığı şeklinde söylemektedir.

1949'da hakimiyet Mao başkanlığındaki komünistlerin ellerine geçtikten sonra, Millîyetçi Çin hakimiyetine ait eski dönemi kötölemek suç değildir. O yüzden bizim yazarlarımız, bu fırsattan yararlanarak döneme ait tarihleri açıkça yazabilmişlerdir. şunu da belirtmek gerekir ki, komünistlere ve komünist hakimiyetine ait dönem hakkında istediği kadar övgü yağdırmak mümkün ama eleştirmek yasaktır. Sadece sonradan yanlış bulunan on yıllık "Kültür Devrimi" bunun dışındadır.

Özette anlattığımız gibi, romanda konu edilen Haziran 1942'de Doğu Türkistan'da gerçekteşen tarihî olay "Altın Yağlığı"nda, çok sayıda Uygur delikanlısı ölüp gitmiştir. Bu da Millîyetçi Çinlilerin Uygurlara yönelik genç erkekleri toplu imhâ politikasının bir parçasıdır ve yazar romanında bu durumu açıkça belirtmiştir: "İrfan ve bazı akıllı gençler, bu işin dıştan görünüşü altın gibiyse de, esas amacın genç kuvvetleri bu altın kazma bahanesiyle ister kandırarak ister zorla bir araya toplayıp yok etmek olduğunu gittikçe daha çok hissetmekteydiler." (s. 92)

Romanın kötü adamı Zamankul'dur. Zamankul kendi milletinin aleyhine çalışan, canı, kötü ruhlu biridir. O yetim büyümiş, çocukluğunu hiç yaşamamış, çocukken aile şefkatini hiç görmemiş biridir. Para ve yetki karşılığında Çinlilerin hizmetini yaparak, diktatör hükümete

karşı gizli örgütlenen gençleri ortaya çıkarmak ve tutuklamak için uğraşmıştır. Öldürmüş, vurmuş ve kırmıştır.

Zamankul Kaşgar'dan Ürümçi'ye sonradan Altay'a götürülen binlerce altın kazma işçisinin götürülme vazifesini üstlenen kişidir. Çinliler ona güvendikleri için, bir Çinli idareciyle beraber Zamankul'u da görevlendirir. Beyni yıkanmış serseri kumarbaz Zamankul, Çinli amirine sadakat göstererek yolda altın işçilerine çok kötü davranır. İşçilerle o andan itibaren karşı karşıya gelmiştir. En son Ürümçi'de iken onun hainliklerine son vermek için, İrfan ve Kenci gibi kahraman gençlerden oluşan bir grup onun öldürülmesine karar verir ve bu kendi milletinden çıkan hain adamı ortadan kaldırırlar.

Zamankul "O açık tenli, dolgun, geniş omuzluymuş. Ağzına maske takmıştı. Başına ise doppa (mançester), üzerine yün kumaştan takım giymişti. Ayağında da siyah deri ayakkabı vardı." diye tasvir edilir. (s. 164)

Romanda onun 30 yaş civarında olduğunu yazıyor. Uygur romanlarında dikkatı çeken bir husus daha var: Bu romanda da öteki incelediğimiz romanlar gibi aynı özellik görülür: Uygurlarla birlikte öteki Türk boylarından, özellikle Kazak, Tatar, Özbek, Kırgızlardan da bahsedilir. Onlar hakkında dostluk ve sevgi çağrıştıran kelimeler kullanılır. Bu da ortak düşmana karşı farklı boylardan gelen Türkleri birleştirici amacını taşımaktadır. "Sabahat, "Niyaziye" adlı ilk kızlar darilmuallimin'i bitirdikten sonra babasının fikriyle kendini öğretmenlik hayatına adadı. Sabahat, Özbek-Uygur kan kardeşliğinin bir kökü ve güzel çiçeği idi. (s. 178)

Yazar gerçek tarihî olayları daha etkili bir şekilde ifade etmek için o zaman söylenen koşuklardan da romanında faydalanmıştır. Meşhur "Bulbulcan" türküsünün 130 senelik tarihi olduğunu yazmıştır.

Romanda Millî Ordu'nun Aksu ve Kuçar'da yaptığı savaşları tafsilatlı olarak anlatmıştır. Romanda yine 1945'te kurulan bağımsız Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin kurucularından olan Abdulkerim Abbasof ve ünlü kahraman şair Lütfullah Mutallif de geçmektedir.

Bu roman da belgesel nitelikli tarihî bir romandır.

III.7. *Küreşcan Yıllar* (Mücadeleli Yıllar)

Bu romanın yazarı Kayyum Turdı çağdaş Uygur edebiyatının bilinen isimlerinden biridir. 1937'de Kaşkar şehrinde doğdu. 1954'de Şinciang (Doğu Türkistan) fakültesinden mezun olduktan sonra, matbuat, neşriyat gibi kurumların edebiyat sahasında çalıştı. Şimdi Şinciang Uygur özerk bölgesi edebiyat sanatçılar derneğinin başkanıdır. Kayyum Turdı'nın ilk hikâyesi "Oraz Bova" (Oraz Dede) 1955'te yayınlanmıştır. Daha sonra "Zerefşan Boyuda" (Zerefşan Gölü Başında), "Gülizarlık Hoyladaki Kişiler" (Gülçiçekli Avludakiler), "Rengareng Dünya" (Rengareng Dünya) adlı hikâye kitapları; "Yol", "Boğda Ata" (Boğda Baba) adlı uzun hikâye kitapları; *Kızıltaş Çırağları* (Kızıldağın Çerağları), *Süzük Asman* (Aydınlık Gökyüzü), *Küreşcan Yıllar* (Mücadeleli yıllar) adlı romanları neşredildi.

Kayyum Turdı'nın 1978'de yazdığı *Mücadeleli Yıllar* adlı romanı komünist dönemde yayınlanan ilk Uygur romanlarından. 475 sayfalık bu roman akışlı bir dille yazılmıştır ve rahat okunan bir romandır. Roman piyasaya çıktığı zaman Uygur aydınları tarafından 'sosyalizm propagandası yapılmış, gerçeklerden uzak, abartılı 'kızıl' denilerek beğenilmemişti. Hatta Uygurlar içinde yazarın gözden düşmesine bile sebep oldu. Ama şunu da unutmamak lazım: böyle yazılmasaydı, o dönemde eserin yayımlanması söz konusu olmazdı.

1950'li yıllarda¹²⁶ Doğu Türkistan'da 'Toprak İslahatı' adı verilen sosyalizmin devletleştirme islahı uygulanmıştır. Yazar romanında, bu dönemde Kaşgar civarında yaşayan köy insanların hayatını konu ederek, bu reformun başarılarını övmektedir.

Romanın Özeti:

1950'li yılların başı ve yaz ayları. Leyligül Pekin'de öğrenimini bitirdikten sonra, büyük şehirlerde hem de en iyi yerlerde çalışma imkânı varken, köyüne dönmeyi tercih eder ve Zerefşan'a gelir. Onu anne ve babasından başka nişanlısı Almas (Elmas) da karşılar. Almas genç, dinamik, halkçı, akıllı, köy yöneticilerinden biridir. Zerefşan köyünde de bütün köylerde olduğu gibi, komünist rejim geldiğinden beri bütün zenginlerin, ağaların evleri ve tarlaları hükümetçe ellerinden alınıp fakirlere dağıtılmıştır. Böylece herkesin ekeceği toprağı olmuştur. Onlara göre bu çok adil bir düzendir. Çünkü eski düzendeki toprak sahibi olan zenginlerin hepsinin, bu topraklara halkın kanını emerek sahip olduklarına herkes inanmış durumdadır. Onun için bu yeni komünist rejiminde onlar cezalandırılmalı. Zenginler ellerindeki toprakları kaybetmekle kalmayıp, fakirlerin yaşadığı fakir hayatı, yaşayarak öğrenmeleri ve bu şekilde

¹²⁶ Komünist istilası Doğu Türkistan'da Ekim 1949'da başlamıştı. Romanda geçen olaylar komünist rejiminden iki üç sene sonrasına aittir.

'doğru yol'a gelmeleri için proleter diktasının demir yumrukları altında en ağır işlerde çalıştırılmaları. O zaman hak yerini bulmuş olur.¹²⁷

Romanda anlatılan köyde her aileye fert sayılarına göre dağıtılan tarlalara, buğday ekme zamanı gelmiştir. Ama bazı önemli problemler vardır. Tohum ve insan yetmemektedir. Çiftçilerin imdadına sosyalizmin en önemli özelliklerinden olan kollektifleşme reformu yetişir. Bu birleşme yönteminin iyi bir tedbir olduğuna inanan Kısmet Çoruk adlı çiftçi ve 7-8 aile öncü olarak bu büyük aileye katılır. Topraklarına beraberce çalışarak tohum ekerler ve beraberce toplarlar. Sonbaharda mahsulü paylaşırlar. İlk önce çekingen davranan çiftçiler Kısmet Çoruk gurubunun iyi sonuç aldığını görünce, birer ikişer gelip kendiliğinden kollektif guruba katılırlar.

Yazarın romanda anlattığına göre, sosyalizm sayesinde halk böyle bir mutlu, özgür devri yakalamışken, bunu çekemeyen, hâlâ bu rejimin üstünlüğünü anlamamakta direnen bir kısım düşmanlar¹²⁸ vardır. Onlar bu rejimi devirmek için gizli gizli çalışmaktadır. Bunlar Hüsametdin, Metkuvanbay (Memet Kurbanbay), Namazşam hızırı gibi dindar mutaasıplar ve zenginler sınıfından gelenlerdir. Bunlar halk arasına gizlice sosyalizmin çok kötü bir rejim olduğunu yaymak için uğraşmaktadırlar. "Her şey kollektifin olacak, hiç bir özel şeyiniz kalmayacak hatta karınıza, çocuğunuza bile sahip çıkamayacaksınız" gibi söylentiler yayıp halkı tedirgin etmektedirler.

Onların göz boyayıp hükümet memuru arasına girmeyi başaran adamlarından biri olan Celaleddin, hükümet memuru kimliğine bürünerek köylülerden, devlet adına buğday satın almaya başlar. Köylüleri, kendi ihtiyaçları için ayırdıkları buğdayı bile vermeye zorlar. Amacı böylece halkın tepkisini uyandırıp, sosyalizmi halkın gözünde düşürmektir. Ama çok akıllı olan Almas ve başkan Çin'li Dong Tehan bu oyunu yutmaz. Almas, Dong Tehan, Kadir, Kısmet Çoruk, Alikul gibi atılgan, doğrucu insanlar işlerini güçlerini bırakıp hepsi birer dedektif olurlar, düşmanları sıkı takibe alırlar. Düşman dedikleri Hüsameddin Molla ve Amidullah Kökköz Damolla başkanlığındaki dinci zengin sınıfından gelenlerdir. Onlar aralarında gizli irtibat kurarak Hotan'da ve Zerefşan köyünde aynı anda ayaklanma olayını tasarlamaktadırlar ve sonunda

¹²⁷ Komünist rejimi geldikten sonra bu uygulama Doğu Türkistan'da aynen yapılmıştır. Uygulama köylerde daha da sert olmuştur.

¹²⁸ Mao başkanlığındaki sosyalist Çinliler, 1949 da Doğu Türkistan'a geldikleri zaman yaptığı ilk iş olarak aynı toplum, aynı topraklarda iç içe yaşayan insanları maddi durumlarına göre sınıflandırmış, üçe bölmüşlerdir. Sahip olduğu toprağa göre: 1) Zengin 'Pomişçik' sınıfı. 2) Orta hal sınıf. 3. Fakir 'Kembagel sınıfı' diye ayırmışlardır. Orak çekiç sembolü çiftçi ve işçiden oluşan Kembagel sınıfı devletin sahipleridir. Bu sahiplerin mücadele hedefi zengin pomişçik sınıfıdır. Orta hal sınıf ise kembageller için anlaşmaları ve dostça geçinmeleri mümkün olan sınıftır. Kembagellerin vazifesi toplumu bu güya 'eski kafalı, fakirlerin kanını emerek zengin olan' pomişçik sınıfından arındırmaktır. Bu yüzden pomişçik'lerin bir başka adı "Sınıflı düşman"dır. Bütün mal mülkü devlet hazinesine alınan, kimileri göz hapsinde, kimileri hapiste olan eli kolu bağlı bu mahkumları dövmenin, her türlü zarar vermenin adı 'sınıflı düşmanlarla savaşmak'tır. Kim onlara daha çok zarar verebilirse, o sosyalizmin korkusuz, en iyi savaşçılarından sayılır. Pomişçiklerin çocukları, torunları ve akrabaları da bu sınıfa sokularak "düşman tohumları" tanımıyla toplum dışı bırakılır. Burada bahsedilen 'düşmanlar' bahsettiğimiz pomişçik sınıfından gelenlerdir. O toplumdaki insanların hangi sınıfa tabi olduğunu ayırt etmek ve ona göre muamele etmek için bütün insanların kimliğine hangi sınıfa tabi olduğu açıkça yazılırdı. Bu uygulama 1976'ya kadar sürdü.

Hüsamettin Molla 30 kadar müridiyle çalışma kampının meydanında (gözetim altında olanların çalışma kampında) olay çıkarır. Hotan'da da aynı anda olay çıkar. Halk içinde tepki uyandırmak amacıyla camiyi ateşe vermek üzereyken komünist yöneticilerin ve halkın 'düşmanlar'ıyla birer asker gibi savaşmaları sonucu, düşmanlar planlarının hiç birini gerçekleştirilmeden mağlup olarak tek tek yakalanırlar.

Devrin savaşçıları, sosyalizmin koruyucuları olan genç nişanlılar Almas ile Leyligül bu zaferden sonra artık evlenme sırasının geldiğine inanırlar ve bir düğün yaparak evlenirler. Düğünden sonra Almas, Şinciang Uygur Otonom Özerk bölgesi kuruluşunun kurultayına katılmak için Ürümçi'ye doğru uçakla yola çıkar. Ailesi ve köylüler onu yolcu etmek için havaalanına gelir. Uçak havalanırken Leyligül mavi tül başörtüsünü sallamaktadır.¹²⁹

Romandaki şahıslar:

Bu romandaki şahıslar genellikle iyiler (sosyalizm savaşçıları) ve kötüler (sosyalist rejimin düşmanı olan gerici 'pomişçik' kalıntıları) olarak iki kutupa ayrılmışlardır. İyiler birbirlerine benzeyen aynı karakterli tiplerdir. Kötüler de birbirlerinin aynısıdır. Romanda baş rolde iki kişi vardır: Almas ve Leyligül.

Almas (Elmas): "Almas'ın başında (badam) doppa¹³⁰ vardı. Üstünde açık mavi ceket ve bol pantolon, ayağında ise kısa deri çizme vardı." (s. 71) diye tasvir edilen Almas romanda baş roldeki kahramanlardan biridir. O bütün köy çapında tanınmış, ahlâklı biri olduğu ifade ediliyor. O Leyligül'ün nişanlısıdır. Genç, çalışkan, olgun, kendini yetiştirmiş köy yöneticilerindedir.

Leyligül ile karşılaşmasında, genç kız eskisinden çok farklı bir şekilde ona elini uzatır. O bu tür yenilikçi her hareketiyle köyünün kalkınmasına katkısı olacağına inanmaktadır. Halbuki çok daha ilerici sayılan Almas, Pekin'deki üniversiteden mezun olup gelen nişanlısı Leyligül'e ayak uydurmada güçlük çeker, onun karşısında utanır. Mesela Leyligül'ü köyüne döndüğü gün karşılaşırlarındaki manzara şöyle anlatılır: "Almas gemiden inerek sahile çıktı ve Şaniyaz'la beraber kız (Leyligül) tarafına doğru yürüdü. Almas o anda bir şeyi unutup basit bir selamlaşmayı umuyordu... Ama olmadı. Eski geleneksel âdetler gücünü ne kadar da koruyor değil mi? . . . Her halde aşkın gücü olsa gerek! Aşk... Bütün Zerefşan köyünde şöhret olmuş kendinden emin, güçlü, kahraman bir delikanlının aşk karşısında öyle utangaç (mahçup) duruma düşmesine ne demeli." (s. 186)

Leyligül, Almas'ın nişanlısı. Büyük başkent Pekin'e gidip okuma şansına kavuşan, köyünü geliştirmek gibi büyük amaçların peşinde koşan ve bu uğurda şehire tayin olma gibi büyük şansını geri çevirip köyüne dönmeyi, oranın gelişmesine hizmet ederek katkıda bulunmayı

¹²⁹ Romanın kapak resminde bu sahne vardır.

¹³⁰ Doppa: Uygurlarda kadınların ve erkeklerin başlarına giydikleri dört köşeli, el işlemeli kumaş başlıktır. Kadın erkek desenleri farklıdır. Badam doppa erkeklerin ay yıldız işli olanına denir.

tercih eden bir kızdır. O nişanlısı Almas'la aynı duyguları ve aynı düşünceleri paylaşmaktadır. Leyligül'ün dış görünüşü şöyle tasvir edilir: "Onlar (kızlar) başına çimen doppa¹³¹, üzerine beş renkli Yarkent atlas¹³² elbisesi giyen ve ayağında da uzun çorap ve kahverengi topuklu ayakkabı olan Leyligül'de bir değişiklik gördüler. O Şanhai'dan bir tane gök mavisi başörtü almış onu boynuna bağlamıştı. O başörtü Leyligül'e çok yakışmıştı ve onun güzelliğine güzellik katmıştı." (s. 2) Sadece giyim kuşamını tasvir edip, yüzünün özellikleri hakkında ayrıca bilgi vermeyen bu romanda, Leyligül'ün kirpiklerinin uzun olduğunu anlayabiliriz: "Leyligül uzun kirpiklerini birbirine birleştirerek bir süre gözlerini kapattı." diyor.

Yazar romanda Leyligül'ün başkente ve tahsile gitmeden önceki gözü açılmamış hali ile sonraki durumunu kıyaslamıştır ve romanda Leyligül'ün bu köye yeniliği ve medeniyeti getiren insanlardan olduğunu ileri sürerek ondan sempati ile bahsetmiştir.

"Almas Leyligül'ü düşündü... Pekin'de tahsil görüp dönen bu Leyligül hiç de önceki Leyligül'e benzemiyordu. O zamanki Leyligül sessiz, utangaç, düşünceli ve sadece bugününü düşünen (burnunun ucunu gören) Leyligül'dü. Şimdiki Leyligül ise bambaşka, esprili, hoşsohbet, ciddi, meseleleri tartışmaya her zaman hazır ve hevesli, her şeyi düşünen, kendi fikrini açıkça ve yüksek sesle ortaya koyabilen Leyligül'dü.

Leyligül Almas'ı görünce sohbetini kesti ve beklenmedik bir hareketle kardeşlerinin arasından çıkıp Almas'a doğru emin adımlarla yürüdü ve neşeli bir şekilde tokalaşmak için elini uzattı:

-Yoldaş Almas, ben size Pekin'den sizin çok önem verdiğiniz öyle çok yenilikleri getirdim ki, onları size on gün anlatsam bitiremem- dedi. Almas etrafındakilerin büyük merakla gözlerini üzerine diktiklerini hissetti. Kız elini uzattığı gibi gittikçe kendisine yaklaşmaktaydı. Almas'ın eli ise sanki ağır bir taş asılmış gibi kıpırdamıyordu. Almas'ın alnını bir anda boncuk boncuk ter bastı. Nihayet görünmez bir kuvvetin yardımı ile elini uzatabildi:

-Teşekkür ederim Leyligül- dedi. (s. 185)

Leyligül yenilikçi taraftardır. O medeniyet merkezi olan başkent Pekin'de gördüğü yenilikleri kendi köyünde de uygulamak ister. Leyligül'ün giyimi bile köy için bir yeniliktir. Mesela Leyligül'ün ince çorap giymesi de o köy için bir yeniliktir. Oradaki köylü insanlar o ince uzun çorapları pek bilmezler. Eteğin altına çorap yerine pantolon giyerler.

Aslında kızın önem verdiği şeyler tabi ki onlar değil, köyü olan Zarefşan'ın kalkınmasıdır. Kafasını hep meşgul eden bu konu olduğu için Leyligül Pekin'den döndüğünde, oradan bir bavul dolusu kaliteli tohum getirmiştir. Bu tohumu Zarefşan köyünde ekecektir.

Leyligül'ün nişanlısı Almas ile veya herhangi bir erkekle tokalaşması da bu köy için daha büyük yeniliktir. Genellikle Uygurlar arasında kadın erkek tokalaşma âdeti yoktur. Özellikle köylerde bu davranış tuhaf karşılanır. Leyligül bu yenilikleri efsaneleşmiş (özellikle o

131 Çimen doppa: Çiçek işli olan kadın başlığı.

132 Atlasın iyi cinsleri Yarkent ve Hotan atlasları olarak ayrılır.

dönemlerde), ulaşılmaz büyük şehir Pekin'e gidip geldikten sonra yaptığı için, her hareketi yapılması gereken şeyler gibi kabul edilir. O örnek alınacak kimsedir. Hiç kimse ona bir şey demez. Zaten yazar romanında halkın yorumlarına yer vermemiştir. Zira o dönemin siyasi havası da Leyligül'ün hareketlerini tam destekleyen aşırı sol olduğu için kimse açıkça bir şey demeye cesaret edemez. Çünkü herkes önde gelen şahısların arkasından dedikodu üretme cesaretini gösterenlerin derhal proleter diktatörlüğünün baltası altında kendilerini bulduklarını bilirler. O yüzden hangi kesimden olursa olsun insanlar hükümet tarafından yürürlüğe konulan her hareket ve uygulama usullerini istese de istemese de alkışlamak, uymak zorundadır. Bu roman bu uyum içinde yazılmıştır. Eserde sosyalizmin kollektifleşme uygulaması öve öve bitirilememektedir. Yazar halkın ne kadar büyük heyecanla sosyalizmi ve kollektifleşmeyi desteklediğini yazmıştır.

Yazar kollektifleştirmeye (devletleştirmeye) övgünün dozunu kaçırmanın cezasını, halktan ilgi görmemekle almış bulunuyor. Her şeyi devletleştirmenin üstünlüğü fikri, bugün artık Çin'de bile çürümüş bir fikirdir. Bugün devlet kendisi devletleştirmeden vaz geçmiş ve özelleştirme yoluna girmiştir. Ama bu durum sadece ekonomi için geçerlidir. Siyasi politika bakımından özellikle azınlık bölgelerinde bir değişiklik olmamıştır.

Bu romanda "Kötü İnsanlar" ya da toplumun düşmanları olarak ayrılan kesim, komünist döneminden önceki zenginler ve onların çocukları, torunlarıdır. Her ne kadar, bu kesim içinde iyi insanlar da çıkar fikrini öne sürmüş gibi görünse de, yıllarca herkesin beynine işlenmiş olan ön yargıdan yazarın kendisi bile kurtulamamış görünüyor.

Pomişçik sınıfı çocuklarından, çok ender de olsa gerçek kimliğini saklamayı başaranlar olmuştur. Romanda böyle biriyle karşılaşırız. Bu tipin romanda yer alışı sebebi zengin sınıftan gelenlerin daima kötü olduklarını göstermek amacıyla. Romanda Celaleddin her ne kadar gerçek kimliğini saklamayı başarmışsa da asıl mensup olduğu sınıfın menfaatine çalışmaktan vaz geçmeyen, kötü insan olarak geçmektedir. Kötü olduğu için görünüşü de çirkin ve iğrençtir:

"O zaman koridordan yavaşça gelmekte olan birinin ayak sesi duyuldu ve çok geçmeden odaya tahıl ürünleri satın alma gurubunun başkanı olan Celaleddin girdi.

Çiçek bozuğu yüzlü, iri boyunlu, tombul, gözleri de sönük bu adam çok sevinçli görünüyordu. Gözleri parlıyordu ve sırtmaktan ağzı açılıp kalmıştı." (s. 299)

Celaleddin aslında pomişçik (zengin) ailede doğmuş ve komünistler gelmeden az bir süre önce memleketi Aksu'dan Ürümçi'ye gelip yerleşmiştir. Orada onu tanıyan kimse bulunmadığından gerçek kimliğini saklamayı başarmış ve şerefli fakir kimliğini almış, hükümet dairesine bile işe girmiştir. Hükümetin merkez Ürümçi'den gönderdiği şahıs Celaleddin, tahıl ürünleri satın alma gurubunun başkanı sıfatıyla, kendi yetkisinden yararlanıp, çiftçilerden mevcut tahıl ürünlerinin tamamını almak istemiştir. Bunun üstten gelen bir emir olduğunu söylemektedir. Onun köylülere böyle söylemekte amacı, halkın tepkisini uyandırıp, halkı devlete, sosyalizme karşı kıskırtmaktır. Bu insanın bu kadar kötü ruhlu olmasının tek sebebi

zengin sınıfından gelmiş olmasıdır. Ama o kendini ne kadar akıllı sansa da, sosyalizmin "demir yumruklu savaşıları" olan Almas ve arkadaşlarının gözünden kaçamaz. Onun gerçek kimliğini hemen ortaya çıkarırlar. Bu şahıs (tip) vasıtasıyla, "bütün kötülüklerin sebebi zenginlerdir" türündeki komünist doğma pekiştirilmek istenmiştir.

"-Yoldaş Celaleddin-dedi Almas Celaleddin'e ters ters bakıp, öfkeden sesi titriyordu. "Söyleyin bakalım, siz nasıl bir ailede büyüdünüz, eskiden nerede ve ne iş yaptınız?"

"Bu ani sorudan tedirgin olan Celaleddin hemen Almas'ın yüzüne baktı ve gözleri Almas'ın ona bıçak gibi dikili gözleriyle karşılaşınca fazla bakamadı ve bakışlarını başka bir tarafa çevirdi, sıkıldı. Burnunun ucunda bir anda ter oluştu. Ne yapacağını, nereye bakacağını şaşırıldı. Almas'ın böyle bir sorusuyla karşılaşacağını hiç beklemiyordu. (s. 302)

Bu roman komünist dönemde yazıldığı için zenginler başlangıçtan itibaren sosyalizmin düşmanı olarak mahkum edilir ve dışlanırlar.

Romanın öteki Uygur romanlarından bir farklı yanı şudur: Romandaki düşmanların amacı bir 'Şarki Türkistan' devleti kurmak değildir. Onlar eski Milliyetçi Çin hükümetinin geri gelmesi hayalini kurarlar. Bu daha çok Çinlilere uygun bir düşüncedir. Yazar Çinlilerle Uygurları karıştırmaması bu ilk defa değildir. Daha önce yazdığı bir hikâyesinde yer verdiği ayrıntısı da bu çeşit eleştiriler almasına sebep olmuştur: Hikâyesinde Çin kurtuluş ordusunun askerlerini karşılamaya gelen bir yaşlı Uygur dedenin, önünden geçmekte olan askerlere cebinden çıkardığı haşlanmış yumurtaları ikram ettiğini yazar. Sefere giden evlatlarının ya da yakınlarının cebine yumurta koyma daha çok Çinlilere özgü bir âdettir. Hatta kurtuluş ordusu askerlerine Çin köylüsü yaşlı dede ve ninelerin yumurta ikram etme sahnesi Çin filmlerinde yıllarca bıkmadan tekrarlanan basma kalıp bir sahnedir. Bu Çinlilerle özdeşleşmiş bir âdettir. Uygurlarda böyle bir âdet yoktur. Köylü Uygur dede ayrılışlarda mendile sarılmış kuru yemiş ve ya tandır ekmeği verir. (Fazla ayrıntıya girmemek için âdetlerin köklü sebeplerine inmiyoruz) Bu çok küçük bir ayrıntıdır ama yazarın yabancılaşmasını göstermesi bakımından önemlidir. Bu tür ayrıntıların Uygurların yaşayışına uymaması hikâyenin gerçekçilik duygusu uyandırmasını engellemektedir.

Bu roman 1960-70'li yılların Çin ideolojisini tam anlamıyla yansıtmaktadır.

III.8. *Baldur Uyğangan Adem* (Erken Uyanan Adam)

Yazar Hevir Timur'un Mart 1983'te Ürümçi'de yazdığı bu romanı, Ağustos 1987 de, Şincang (Doğu Türkistan) Gençler Neşriyatı tarafından neşredilmiştir.

Romanda millî mücadele adamı vatanperver şair Abdulhalık Uygur'un hayatı ve zorlu mücadeleleri konu edilmiştir. Bununla beraber 1933'te Hocaniyaz Hacı başkanlığında Çin yönetimine karşı Doğu Türkistan'ın Kumul bölgesinde başlayan ve daha sonra bütün Doğu Türkistan'a yayılan millî inkılâp anlatılmıştır. Bu inkılâp ayrıca Abdurrahim Ötkür'ün belgesel tarihî romanı *Uyanan Topraklar*'ın konusudur.

Romanın özeti:

Abdulhalık Uygur, halkı devrin haksızlıkları hakkında bilinçlendirmek ve uyandırmak için şiir yazmaya gönül vermiştir. Ama babası, meslek olarak onun mahkemede katiplik veya tercümanlık yapmasını (bu meslek para getirdiği için), eğer o işi yapmak istemiyorsa ticarete atılmasını, veya dükkan açmasını istemektedir. Ama Uygur, kararlı bir şekilde halkının cahillikten kurtulması için faydalı biri olacağını söyler. O babasını ikna eder. Aslında en az oğlu kadar halkını düşünen ve Millîyetçi olan babası, oğlunun kararlılığı karşısında ikna olmakla kalmayıp onu destekler. Oğluyla aynı görüşleri paylaşan baba, aslında etrafında olanlardan, bu mücadelenin nereye kadar varacağı konusunda karamsarlığa kapılmış, oğlunu korumak istemiştir. Ama baba, oğlunun iradesini ve yazdığı şiirleri görünce duygulanır, gurur duyar. Böylece o günden itibaren babası oğlunun rahat çalışması için iyi imkân ve rahat ortam sağlamasını aile içinde kararlaştırır. Ertesi günden itibaren şairin yemeği hanımı tarafından artık çalışma odasına kadar getirilir. Daha yeni evli olan şair, hanımı görünce tekrar maziyi hatırlar ve ona nasıl âşık olduğunu ve evlendiği kısaca anlatır.

Sonra Abdulhalık Uygur tamamen kendi imkânlarıyla bir fenni mektep kurmak için çalışmalara başlar. Avlusundaki çoktan beri kullanılmayan depoyu hanımıyla birlikte temizler. Oraya gerekli eşyalar, masa, sandalyeler alarak bir sınıf haline getirir. Kız, erkek olmak üzere mahalledeki 20 küsur çocuğa ilk önce orada okuma yazma öğretmeye başlar. Hanımı Ayımhan da hep yanında ona yardımcı olur. Kız ve erkek çocukları ayrı ayrı sıralara oturturlar. Kızların başında Ayımhan durur. Çocuklara hem annelik yapar hem küçük kızların öğrenmesine yardımcı olurken, kendisi de çocuklarla beraber kocasından okuma yazma öğrenir. Bir kaç ay geçer. Öğretmen ve öğrenciler hallerinden çok memnundur ve herkes çok mutludur. Bu kısa süre içinde öğrenciler çok şeyler öğrenirler.

Ama bu 'nazar'a gelir. Abdulhalık'un sevinci çok sürmez. Bu yeni fenni okul göze batmaya başlar. Haber hükümetin kulağına gider. Hükümet bunu öğrenir öğrenmez mufettiş gönderip okulu kapatır. Bununla yetinmeyip buradaki masa ve sandalyeleri, her şeyi

götürürler. Çocukları evlerine gönderirler Abdulhalık'ın ailesi perişan olur. Babası kaymakamlığa götürülerek tehdit edilir. Bu olay dindar mahalle büyüklerini üzeceği yerde sevindirir. Çünkü onlara göre burada din öğretilmiyor ceditlik yapılarak çocuklar yoldan çıkarılıyor, kafirleştiriliyordu. Abdulhalık bir süre sonra Turfan'dan başkent Ürümqi'ye doğru yola çıkar. Amacı hükümet merkezinden mektep açma izni çıkarabilmektir.

Daha önce de Doğu Türkistan'ın büyük şehirlerinde fenni mektepler açılmıştır ama cahil din adamları buna karşı çıkararak hükümete şikâyet etmişlerdir. Bu tip okulların açılmasını zaten istemeyen ve kapatmak için fırsat kollayan Çin hükümetine bu şikâyet iyi bir koz vermiştir. Böylece 'Şikâyet var' bahanesiyle bu okulların hepsini kapatmıştır. Çünkü Çin hükümetine göre "yerli halkın gözü açılırsa, onları idare etmek ve sömürmek zor olur". Şairin bu olaylardan haberi vardır ama az da olsa bir umutla yola çıkmıştır.

Ürümqi'ye geldikten sonra burada yerleşik zengin bir güç sahibi hemşehrisini arar. Bunlardan bir yarar sağlanamayacağını anlayınca, hükümetin başındaki Çinlilerle doğrudan doğruya görüşmeye karar verir.

Bazı söylentilerden o zaman ikinci dereceli hükümet adamı olan Fan Yaonan adlı Çinlinin öbür mutaassıplardan biraz farklı olduğunu, olsa olsa onun yardım edebileceğini öğrenir. Abdulhalık Uygur onunla nasıl görüşeceğini araştırır. Abdulhalık Uygur hükümet binasının karşısındaki serbest pazarda dolaşırken, çeşit çeşit insanlarla karşılaşır: Kaçakçılık yapıp fahiş fiyata mermi satan Çin askerleri vardır. Dağdan inen avcı kılıklı bir Kazak, bir Çinli askerden mermileri satın almak için pazarlık yapmaktadır ama birbirinin dilinden anlamadıkları için zorluk çekmektedirler. Bunu gören Abdulhalık onlara yardım edip tercümanlık yaparken, hükümet binasından bir Çinlinin korumalarıyla birlikte çıkıp faytonla gittiğini görür. Oradaki Çinli esnafın konuştuklarından adamın, daha sonraki dönemde Doğu Türkistan'a hükmedecek zalim Cin Şiuren olduğunu öğrenir. O gün önemli bir toplantı yapılmaktadır. Toplantıya Doğu Türkistan'ın başkanı Yang Zengşing, onun adamlarından Cin Şiuren ve Fen Yaonen de katılmışlardır. Bu Yang Zengşing'in kurduğu Ordu Hukuk Akademik Yüksek Okulu'nun ilk mezun ettiği bir sınıf Çinli öğrencinin mezuniyet balosudur. Bu öğrenciler artık Yang Zengşing'in himayesinde yetişen adamları olacaktır. O yüzden Yang Zengşing o gün çok sevinçlidir. Uyuşturucu (afyon) tutkusu olan Cin Şiuren erken ayrılmıştır. O sırada hükümet binası tarafından bir patlama sesi gelir ardından bir kaç yaralı asker çıkar ve bir anda ortalık karışır.

İşin aslı o gün bir suikast girişimi olmuş olmasıdır¹³³. Bu suikastı gerçekleştiren ordu işleri nazırı Fan Yaonan'dır. Fan Yaonan ile Ciang Chongşi, Yang Zengşing'i öldürmek ve Doğu Türkistan'ın yönetimini ele geçirmek için bu suikasti düzenlemiştir: Şampanyalar patlatılıp yemekler geldiği zaman, Yang Zengşing'in önüne yemek getiren garson kıyafetindeki asker ona

¹³³ Bu olay Doğu Türkistan tarihine geçen önemli olaylardan biridir ve bu olay konusu Abdurrahim Ötkür'ün tarihi romanı *Uyanan Topraklar*'da da işlenir.

tabanca çeker ve onu vurur. Vurulduğunun farkına varmayan Yang Zenshing fırlayıp ayağa kalkarak "ne oluyor?" diye bağırır ve ikinci ateşle yere yığılır. Kadınların çığlıkları, kaçmaya çalışanlarla bir anda ortalık karışır. Bu durumdan yararlanıp yerde yatan Yang Zenshing'in yanına gelen Fen Yaonan, ona iki el daha ateş eder. Adamlarıyla birlikte son hızıyla hükümet binasının üçüncü salonuna giden Fan Yaonan nobetçi Yang Çingtian'dan hükümet mühürünü alır. Kapıdaki koruma görevli askerler Fan Yaonan'ı tanıdıkları için onu engellemezler ve üstelik saygıyla yol verirler. Fen Yaonan bu işi bitirdikten sonra, Cin Şiuren'e adam gönderir ve hemen gelmesini ister. Henüz hiç bir şeyden haberi olmayan Cin Şiuren bir anormallik hissederek ne yapacağını düşünürken, askerlerden biri gelip ona bütün olan biteni anlatır. Bunun üzerine Cin Şiuren hemen hükümet askerlerini toplayıp Fan Yaonan ve adamlarının bulunduğu yeri kuşatır, karşılıklı çatışma başlar. Çatışma şiddetli olur. Fan Yaonan taraftarları sayı olarak az oldukları için yenik düşerler ve Fan Yaonan dahil olmak üzere hepsi çatışmada ölürler. Bu işten karlı çıkan Cin Şiuren olur. Yang Zenshing ve Fanyaonan aynı gün içinde ölünce meydan Cin Şiuren'e kalır ve Yang Zenshing'in yerini alarak yönetimin başına geçer.

Şair Abdulhalık'a gelince bomba patlayınca oradakiler savaş çıkacak korkusuyla sağa sola kaçmaya başlarlar. Dükkanlar kapanır, insanlar evlerine, şehir dışından gelenler ise şehir kapısına doğru koşmaktadırlar. Şehir kapısından sırayla tek tek kontrolden geçip çıkmakta olanlar arasında şair ve mermi alan Kazak da vardır.

Artık halk hem sevinçle hem dikkatle bunun sonunun ne olacağını beklemektedir. Çünkü yerli halk Yang Zenshing'in zulümlerinden, katliamlarından, soyguncu angarya vergilerinden bıkmış usanmış durumdadır. Cin Şiuren başa geçince bir değişim olmasını bekleyen halk, çok geçmeden hayal kırıklığına uğrar. Çünkü Cin Şiuren ustasını bile geçen katil ruhlu bir diktatördür.

Şair Abdulhalık Uygur bu durumda hiç bir sonuç alamayacağını anlar ve Turfan'a geri döner. Döner dönmez de fenni mektebi düşünmenin bile suç olduğu bir ortamda, tekrar mektep kurma çalışmalarına başlar. O bu yönetim değişikliğinden yararlanarak yurt imamının da manevi desteğiyle nihayet daha büyük bir mektep kurar. Bu mektep başka öğretmen kadrolarının da bulunduğu daha sistemli bir ortamdır. Derslere bir de din dersleri eklenmiştir. Böylece din adamları da ağız açamazlar. Mektepte öğrenciler için tiyatro ve müzik kolları kurulmuştur. Daha sonra öğrencilere hazırlattığı konser gösterileri yapar ve çok alkışlanır. O sıralar Kumul'da Şah'a karşı ayaklanmalar başlar.

Şair kendi faaliyetleriyle başka şehirlerde dolaşırken hanımı hastalanmıştır, eve döndüğünde hanımı Ayımhan'ı yatağında ağır hasta durumda görür ve çok üzülür. Bir kaç gün sonra hanımı vefat eder. Üç kez düşük yapan Ayımhan çocuğu olmamasından üzgündür ve

arkadaşının tavsiyesi ile gizlice bahşiye gitmiştir.¹³⁴ Bahşinin dediklerini uygulayan Ayımhan hastalanır ve kurtarılamayarak ölür. Cahillik onun hayatına mal olur. Karısının bu ani ölümü karşısında yıkılan şair, yine de o yüce mücadelesini aksatmadan sürdürür.

Bu olayın hemen ardından Doğu Türkistan'ın yakın çağ tarihindeki meşhur Kumul İnkılâbı (ihtilali) başlar. Hükümet bunu elinden geldigince gizli tutmaya çalışır. Ama haber rüzgâr hızıyla bütün memlekete yayılır. Bir de inkılâbın marşı haline gelen "Açıl" şarkısı (1931'den itibaren) dilden dile dolaşarak adeta ihtilale, ayaklanmaya çağrı yapan slogan olur. Hükümet bu şarkıyı söylemeyi yasaklar. Kim söylerse onu tutuklar ve hapse atar. Bu marşın sözleri şair Abdulhalık Uygur'a aittir:

Uygur Türkçesi

Açıl

Gülüm açıl deydu, açıl.

Başka sancıl deydu, açıl.

Bu gülning yürek otı, açıl gül açıl.

Tenge yamışay deydu, açıl.

Açıl, açılmasang gül kayda, açıl!

Gülüm manga naz kılur, açıl.

Külüp meni maz kılur, açıl.

Gül kadrini bilmeyen, açıl gül açıl.

Zimistannı yaz kılur, açıl.

Açıl, açılmasang gül kayda, açıl.

Gül derdide hun bolduk, açıl.

Tügmenlerde un bolduk, açıl.

Korkkınıngdın kattık taş, açıl gül açıl.

Birleşmey kum bolduk, açıl.

Açıl, açılğanda bir iş bar, açıl.

Yaş talipler uhlaşma, açıl.

Gül yoluda putlaşma, açıl.

Bu gül için can feda açıl, gül açıl.

Her kademinge ming tilla, açıl.

Açıl, açılmasang gül kayda, açıl.

Gayret gülüm açılğıl, açıl.

Himmet gülüm açılğıl, açıl.

Bu gül için bersen can, açıl gül açıl.

Kaçan bolsa bir ölüm,

Ya ölüm ya bir körüm, açıl.

Açıl, açılğanda bir iş bar açıl!...

Türkiye Türkçesi:

Açıl

Çiçeğim açılıyor, açıl.

Baş sancaklanıyor, açıl.

Bu yüreğin ateşi, açıl, gül açıl,

Vücutları sarıyor, açıl.

Açıl, açılmazsan, gül olmaz açıl!

Gülüm bana naz eyler, açıl.

Güler benle alay eder, açıl.

Gül kadrini bilmezsin, açıl, gül açıl.

Kara kışı yaz eyler, açıl.

Açıl, açılmazsan gül olmaz açıl.

Gül derdinde hun olduk, açıl.

Değirmende un olduk, açıl.

Korktuğundan serttir taş, açıl, gül açıl

Birleşmeden kum olduk, açıl.

Açıl, açılmakta hikmet var açıl.

Genç talebeler uyuma, açıl

Gül yolunda sendeleme, açıl

Bu gül için can feda, açıl, gül açıl

Bir adım bin altına bedel, açıl

Açıl, açılmazsan gül olmaz, açıl.

Gayret gülüm, açıl sen, açıl.

Himmet gülüm açıl sen, açıl.

Bu gül için can veririm, açıl gül açıl.

Er geç olsa bir ölüm.

Ya ölüm ya bir görüm, açıl.

Açıl, açılmakta bir iş var, açıl!...

Şair ve arkadaşları yapmakta oldukları mücadeleyi birlikte sürdürmek için Kumul İnkılâbının lideri Hocaniyaz Hacı ile irtibata geçerler. Maksut Muhiti ve şair Abdulhalık Uygur, Hocaniyaz'la bağlantı kurarlar ve mücadelelerini uyum sağlayarak Turfan'da sürdürürler.

Bu sırada Abdulhalık Uygur, hükümet askerleri tarafından tutuklanarak götürülür. Bu gidişle bir daha dönemeyen şair, 13 Mart 1933 tarihinde, 17 arkadaşıyla birlikte kılıçla başı kesilerek öldürülür ve vatan, millet uğruna şehit olur.

¹³⁴ Bahşi: üfürükçü.

27.12.1932'den Mart sonu 1933'e kadar olan üç ay süre içinde, Turfan, Piçan, Toksun civarında ardarda büyük ayaklanmalar başlar. Yerli ayaklanmacı halkla Şeng Şisai'yin başkanlığındaki Çin hükümet askerleri arasında çok şiddetli savaşlar olur. Ama bu ayaklanmalar hükümet askerleri tarafından bastırılır. Bu ayaklanma sırasında silahlı ve silahsız binlerce insan şehit olmuş, binlerce halk da katledilmiştir.

Turfan ayaklanmacılarının lideri Maksut Muhiti'nin teklifi ile Hocaniyaz ve savaşçıları Turfan'a gelir ve Turfan'ın Lükçün kasabasına yerleşir. Hemen geldiği gün Maksut Muhiti ile birlikte sur içine yerleşmiştir. Bunu haber alan hükümet askerleri ani baskınla onları muhasara ederler. Çok şiddetli savaş olur. Sonunda inkılâpçılar çemberi yararak çıkarken Mahsut Muhiti şehit olur. Bu şahıslar 1933'teki Doğu Türkistan'ın şanlı tarihinde ebedî, unutulmaz kanlı sayfalar olarak yer alır.

Romanda bazı ayrıntılar:

Yazar romana başlamadan önce, romanını büyük mücadele adamı, inkılâpçı ve şair Abdulhalık Uygur'un şehit olmasının 50. yıldönümüne adadığını açıklar.

Baş kahraman Abdulhalık Uygur'un kimliği yazarın romanına başlamadan önce verdiği şu bilgilerde toplanmıştır:

"Selam okuyucular.

Elinizdeki kitabı büyük aydın, halkçı ve inkılâpçı şair Abdulhalık Uygur'un şehit olmasının 50. yıl dönümüne adadım.

Abdulhalık Abdurrahman Uygur 1901'de Turfan şehrinde dünyaya gelmiştir. O başlangıçta dini okulda (medresede) okumuş, daha sonra Çin okuluna girmiş, Çinceyi iyi derecede öğrenerek bitirmiştir. Kendi kendine çalışarak Rusça ve Moğulca dil ve yazılarını öğrenmiştir. Böylece Arapça, Farsça, Çince, Rusça ve Moğulca'yı iyi bilen, devrin önde gelen bilgili aydınlarından olarak yetişmiştir.

Şair şiir yazmaya 1920'de başlamış ve bunu 1932'ye kadar sürdürmüştür. Ne yazık ki daha fazla sürdürmeye şairin ömrü yetmemiştir. 13.3.1933 tarihinde cellat Şeng Şisai Doğu Türkistan'ın Piçan, Turfan, Toksun gibi bölgelerinde gerçekleştirdiği aydın kırım sırasında, binlerce bigünah halkla beraber şair Abdulhalık Uygur'u da şehit etmiştir.

Şairin el yazma eserleri tamamen yok olmuştur. O günlerden kalanların ezberindeki eserleri şimdi toparlanarak ard arda yayınlanmaktaysa da, bunlar ancak nehrin bir damlasıdır. Edinilen bilgilere göre, şair şehit edildikten bir hafta sonra şairin dostları, şairin validesi Niyaz Hanımın izniyle, iki çuval el yazmayı saklamak için götürmüşlerdir. Ne yazık ki bu el yazmalar daha sonraki devirlerde, bu dostların ellerinden de çıkmış, kaybolmuştur...

Yayınlanmış şiirlerinden kendine has üslubuyla beraber şairin aydın fikirli, halkını seven, vatanperver kişiliğini görmemiz mümkündür. Bunun dışında eğitime son derece önem veren aydın bir kahraman olduğunu anlarız.

Şairin kısacık ömründe, bize yazıp bıraktığı anlamlı ölmez şiirleri bizim için kıymetli edebî mirastır. Uygur edebiyatının gelişmesine büyük bir katkıdır." (s. 1)

Yazar romanda yeri geldikçe şairin şiirlerine yer vermiştir.

Romanda o tarihlerde yaşamış bir çok tanınmış şahısların adları geçmektedir. Bu şahısları yeri geldikçe bazılarını dipnotla açıklıyor. Bazılarını anlatıyor. Şunu yine belirtmek gerekirse, anlattığı tarihî olaylarda geçen tarihî şahısların çoğu Abdurrahim Ötkür'ün *Uyanan Topraklar* romanından ve tarih kitaplarından tanıdığımız şahıslardır. *İz ve Uyanan Topraklar*'da doğrudan doğruya anlatılan Timur Halife'nin ve ondan sonraki Hocaniyaz Hacı'nın başkanlığındaki inkılâplar Salih babanın diliyle hikâye edilir. Salih baba baş kahraman Abdulhalık Uygur'un Ürümçiye giderken arabasında beraberce gittiği yol arkadaşı atlı araba sürücüsüdür.

1863'te Yakuphan Bedevlet'in kurduğu Kaşgariye devletini Çin generali Zu Zongtang'ın işgal ederek devirdiği anlatılarak, Yakuphan Bedevlet hakimiyetinin kardeşler arasındaki suikaste ulaşan koltuk kavgası ve iç çekişmelerin de yenilgenin sebeplerinden biri olduğu yazılır.

Maksud Şah'ın zalimlikleri, aşırılaşan vergi eziyetleri ve bu zulümler yüzünden sonunda patlayan ayaklanmalar: meşhur Torpak yağlılığı (ayaklanması); bunu izleyen Timur Halife inkılâbı; Yang Zenshing'in kurnazlığı yüzünden faciayla sona eren inkılâp; Hoca Niyaz başkanlığındaki ikinci Kumul ihtilali; Bunlar Salih Baba'nın hikayesi olarak anlatılır.

Daha sonra Turfan inkılâbının lideri Maksut Muhiti'nin ağzından, Hocaniyaz Hacı'nın hayatı anlatılır. Maksut Muhiti'nin, Abdulhalık Uygur'un mücadelelerine geniş yer verilir.

Romanda yazar, Abdulhalık ve Maksut Muhiti ile beraber şehit edilen saygın ve bilgili din adamı Hamidullah Eylem Ahunum'un şu sözlerine yer verir:

"Kaşgar tarafında: 'civcivin fesatlığından tavuğun memesi yok' deyimi çok kullanılır. Bizde bir çok kötü sonuçlar bazen kendi fesatlıklarımızdan kaynaklanıyor. Öyle olmasaydı, maarif (eğitim) işlerimiz bugünkünden daha iyi olabilirdi. Bizde maarif işleri aslında yıllar önceden başlamıştı. Maksut bayın (Maksut Muhiti'nin) Minguo'nun ikinci senesinde Astane'de açtığı Maksudiyeye Mektebi, daha sonraki yıllarda Çövçek, Guçung, Ürümçi, Turfan, Gulca, Kaşgar, Kuçar, Artuş gibi yerlerde açılan fenni mektepler çok iyi yürüyordu. Ne yazık ki, kendi içimizden çıkan kargalar, kuzgunlar bu çiçekleri mahvetti. 1920'lerde Kaşgar'da Abdulkadir Damolla¹³⁵'nin başlattığı eğitime ve gelişmeye yönelme hareketleri de yüce bir iş idi. Merhum Damollam eskiden beri medreselerde uygulanıp gelmekte olan eski eğitim yöntemlerinin ıslahı gerektiğini ortaya koymuştu. 10-15 yılda tahsil edilmekte olan ilmi 4-5 yılda tahsil edilebilen güzel teşebbüslerde bulunmuştu. Yabancı misyonerlere karşı mücadele etmişti. İslâm dininin öşre zekat ve sadaka âdetlerinin ticarete dönüşmemesi için uyarmış, doğru yolu göstermişti. Ama maalesef iç düşmanlar merhumu şehit etti. Alimin ölmesi demek âlemin ölmesi demektir. Bu bizim için bir faciadır. Yeri doldurulmaz büyük bir kaybımızdır. Bunu hepimiz biliyoruz.

-Biliyoruz, biliyoruz,-dedi misafirler üzüntülü bir ifadeyle başlarını öne eğerek

-Bizim tarihimiz işte böyle facialardan meydana gelmiştir. Memlekete, millete faydalı biri çıkıp da bir iş yapacak olursa, onu destekleyenlerden daha çok haset edenler olur. Bu facialı akıbetlerin oluşumunda işte bu hasetçilerin payı büyüktür. Onlar bütün güçleriyle,

¹³⁵ İncelediğimiz aynı yazara ait *Abdulkadir Damolla Hakkında Kıssa* adlı romanın baş kahramanı.

bu aydın kişilerin yaptığı faydalı işleri dine aykırı sayıp kötüler ve aleyhinde dedikodu yayarlar. Bu hasetçilerin başvuracakları iş hükümete şikâyet etmektir. Onların şikâyetleri, bizi kendi aramızda çekişmeye, kavgaya sokacağından hükümetin amacına uygun düşer. Bu yüzden bu şikâyetler itibar götür. Böylece yurdumuza, halkımıza faydalı işler bozulur. Güllerimiz (çiçeklerimiz) solar. Bunun sayısız delillerini gözlerimizle görerek yaşaya gelmekteyiz. Tarihimizde yaşanan içler acısı akıbetlere bakarak yüreğimiz ağlar. İçimiz gider. Ben de böyle facialı sonuçları görerek, yaşayarak acı çeken şahitlerden biriyimdir." (s. 169-170)

Yazar romanında yine, Abdulhalık Uygur'un ve Ürümçi'de yaşayan bazı Özbek, Tatar gençlerinin de bulunduğu bir yemek davetindeki sohbette, gençler aralarında bir tür tiyatro oynarlar¹³⁶. (Arkadaşlar aralarında oynadıkları vezir ve şahcılık oyunudur ve bunun metni önceden hazırlanmaz) Bu sohbette önemli bazı fikirler ileri sürülür.

"-Şu andan itibaren herkes kendi ana diliyle konuşacak. Kim ana diline Rusça kelime karıştırıp konuşacak olursa, bu suçunun cezası için bir miskal¹³⁷ iştrap¹³⁸ ödeyecek-dedi sağ kol vezirini oynayan İlhamcan yüksek sesle.

-Doğru söylüyor, katlıyoruz-dedi herkes.

-O zaman yüce vezirin ağzından çıkan 'iştrap' kelimesine ne yapacağız?-dedi biri.

-Almak lazım. Zakon¹³⁹ zakondur.-dedi Burnaşev bağırarak.

-'Zakon' kelimesi iki kere söylendi. İki miskal,-dedi Ahmet.

¹³⁶ Uygurlarda, özellikle Doğu Türkistan'ın kuzey bölgelerinde, erkekler (bugün artık hanımları da katılırlar) yaş guruplarına göre oluşan arkadaş gurupları haftada ve ya 15 günde bir "oturuş" adında toplanırlar. Bu oturuş, sırayla guruptakilerin evlerinde gerçekleştirilir. Önce yemek yenir. Yemekten sonra müzik yapılır ve müzik aralarında davetliler birbirleriyle latife, fıkra, atışmalı şiir, espri söylerler. Bunun içinde şah ve vezircilik oyunu da vardır. İçlerinden biri şah, biri vezir olur. Şah olan kimin veya kimlerin ne yapacakları konusunda emir verir. Genellikle orada bulunanları şarkı söyler, dans ettirir. Onu yapamayanlar şiir okur. Fıkra anlatır. En azından bir taklit yaparak oturanları güldürmesi gerekir. Bunların hiç birini yapamayanlara ve ya atışmalı şiir okuduklarında anında şiirle cevap veremeyerek yenilenlere, masanın altından geçmek, bir kere fazladan "oturuş" vermek gibi cezalar verilir. Vezir bunların uygulanmasından sorumludur. Bu âdet hâlâ devam etmektedir. O yüzden son bir kaç yıldan beri Çinlilerin Ürümçi gibi büyük şehirlerde açtıkları gazino, disko türündeki eğlence yerleri, Uygurlar tarafından pek rağbet görmemiştir ve sadece Çinlilere özgü eğlence yerleri olarak kalmıştır. Bu her ne kadar eğlence olsa da, çoğu zaman o dönemdeki toplumsal sorunları espiyi yoluyla ele alınır. Mesela: Doğu Türkistan'a 1993'te son gidişimde katıldığım "oturuş"larda dinlediğim bir çok fıkralardan bir tanesi: "Bir Uygur Amerika'ya gitmiş. Orada tanıştığı üç kişiyle deniz kıyısında sandal sefasına çıkmışlar. Bu üçünün biri Amerikalı, biri Japon, biri Çinliymiş. Bir süre gittikten sonra, Amerikalı cebinden bir paket Marlboro sigarası çıkarmış, bir tane içtikten sonra paketi denize atmış. Ötekiler onun neden attığını sormuşlar. O da 'Bizde bunlardan çok var' diye cevap vermiş. Bir süre sonra Japon elindeki volkmenini denize atmış. Ötekiler ne yaptığını sormuşlar. O da 'Bizde bunlardan çok var' demiş. Bu sefer Uygur yanında oturan Çinliyi denize atmış. Ötekiler onun ne yaptığını sormuşlar. O da aynen 'Bizde bunlardan çok var' demiş." (Bu fıkranın bir variantını "tren yolculuğunda" olarak Türkiye'de de duydum. Doğu Türkistan'da bu tür "fıkra"lar her gün her yerde yaşanır. Benim bizzat şahit olduğum basit bir olay: Çinlilerin ve Uygurların karışık bindikleri kalabalık şehir içi otobüsünde gidiyoruz. Bir Uygur delikanlı dikkatsizlikten yanındaki ayakta duran güzel bir Uygur kızın ayağına basmış olmalı ki, kız "ay you" (Çince "vay vay" anlamında) diye bağırıyor. Delikanlı kızın gözlerinin içine bakarak "ayağımız Çince mi acıdı? o halde ben Çince bilmediğim için özür dileyemem, kusura bakmayın" dedi. Delikanlının en basit bir Çince kelimeyi bilmemesi imkansızdır ama onun bu davranışı kendi dilini küçümseyerek kullanmayan kıza olan tepkisinden başka bir şey değildir. Ama eğer, o kıza bir Çinli rahatsız etseydi, delikanlının canını ortaya koyarak o kıza koruyacağına hiç şüphe yoktur.

¹³⁷ Arapça kökenli eski bir ağırlık ölçümüdür. 1 miskal 1.5 dirheme, yani yaklaşık 5 grama (4.722 gr) eşittir.

¹³⁸ Altın para.

¹³⁹ Ceza anlamında Rusça kelimedir.

-Kendin bir kere söyledin, bir miskal...,-dedi öteki biri.

Bu kural uygulanmaya başlanır başlamaz, karışıklık ortaya çıkmıştı. Çünkü kuralı koyan da ona uyamıyordu.

-Kuralı tekrar gözden geçirmek gerek. Yalnız Rus diline değil, Arap, Fars dillerine de sınır koyalım-dedi biri teklif vererek.

-O zaman biz birbirimizin adını bile çağıramayacağız-dedi biri yüksek sesle.

-Adlara izin verelim. Onun dışındaki kelimelere yasak koyalım!...

-Uzun uzun sonu gelmeyen tartışmalarla ev içi iyice hararetlenmişti.

Gerçek şu ki, Rusça değil ama, Arap ve Farsça kelimeler Türk dillerinin en ince noktalarına kadar girmişti. Eğer dilimize karışan Arap ve Fars dilleri için ceza almaya kalkınırsa, hiç kimse bu cezadan kurtulamayacaktı. Bir cümle konuşmak için önceden bir kaç miskal parayı peşin ödemek gerekebilirdi. Uzun tartışmalardan sonra bu işin içinden çıkamayacağını anladılar ve tartışmaları kestiler." (s. 142)

1930'lu yıllarda Doğu Türkistan'daki Çinlilerin sayısı bugünküne nazaran yok denecek kadar az olduğu, Uygurca'da Çince kelimelerin sık kullanılması söz konusu bile değildir. O yüzden burada Çince'den bahsedilmemiştir¹⁴⁰. Yazar romanında bu tür konulara sık sık yer vererek toplumuna anlamlı mesajlar göndermiştir.

Romanın önemi okullarda Türk ve Uygur tarihlerinden o güne kadar hiç bahsedilmediği için, tarihlerini pek bilmeyen Uygur Türklerine roman vasıtasıyla tarih eğitimi verilmesidir. Bu da bir tarihî romandır ve romanda Yakuphan Bedevlet, Abdulkadir Damolla, Timur Halife, Hocaniyaz Hacı, Maksut Muhiti, Tohti Ali (Toksun ayaklanmacılarının lideri, şehit edilir), Haydar efendi, Tahirbey; Çinli hükümdarlardan Zu Zongtang, Yuan Dahua, Yang Zengşing, Fan Yaonan, İli Ciangcün, Lişufu, Ma Cungying (Tungan), Yolvas gibi tarihî şahıslar zikredilir ve bunlar *İz ve Uyanan Topraklar* romanından tanıdığımız şahıslardır.

---

140 Şimdi Uygurca'ya Çince teknik kelimeler girmiş durumda. Mesela: Çamaşır makinesi, buzdolap, bilgisayar gibi. Ama şunu da belirtmek gerekir: bunlar son döneme ait teknik kelimelerdir. Daha eskiye ait teknik kelimeler Rusça'dan girmiştir. Mesela: Kino (Rusça): Sinema. Telefon, Telegraf olarak Telegram (İngilizce kelimelerdir ama Rusçadan gelmez). Araba veya kamyon: maşina (//). Posta gibi. Televizyon olarak hem Rusça'dan geçme "televizor", hem Çince "dien shı" kelimesinin ikisi de kullanılmaktadır. Şimdi yeni bir teknik ürünü çıktığı zaman Uygur dilcileri ona anında bir Uygurca isim de vermektedir. Genellikle Uygurca'ya giren Çince kelimeler fazla değildir.

III.9. *Gülemhan* (Gülemhan)

Gülemhan adlı kısa roman (povest), *İzdiniş* romanının yazarı Zordun Sabir'e aittir. 1982 ve 1983'te yazılan roman Milletler Neşriyatı tarafından Pekin'de 1987'de neşredilmiştir. Yazarın romanda anlattığı dönem 1860-1911 yılları arasındadır. Gulca'nın köylerinden birinde cereyan eden bir düğün faciasını konu etmekle beraber Gulca (İli)'nin bu dönemdeki tarihini anlatmıştır. Bunu hikâye içinde hikâye şekliyle vermiştir.

Romanın özeti:

Köy ağası olan Engebay altmış küsur yaşında olmasına rağmen, aynı köyde çiftçi olan Ziyavudun'un 15 yaşlı kızı Gülemhan'ı küçük karılığa ister. Buna Gülemhan'ın annesi Azne çok sevinir. Çünkü Azne gösterişe, mal mülke düşkün bir kadındır. Zengin ağa'nın kaynanası olmak ona itibar kazandıracığı için son derece memnun olur. Ziyavudun dürüst, sessiz biridir. Ziyavudun'un bir de yan komşu olarak oturdukları Zeynavudun adlı erkek kardeşi vardır. Onun 14 yaşlı kızı Zilemhan, Gülemhan ile abla kardeş gibi büyümüş, çok iyi arkadaşlardır. Köyde herkes onlara "ikizler" diye hitap eder. İkisi de çok akıllı, ahlâklı ve güzel olmakla beraber çalışkan, erkek gibi yetişen kızlardır. Gülemhan durumu öğrenince hayalleri yıkılır. Zilemhan ablasının durumuna çok üzülür. Ziyavudun da kızının durumuna üzülmiş olmasına rağmen Engebay'a borçları olduğundan dolayı eli kolu bağlı kalır. Sükut etmekten başka bir şey yapamaz.

Düğün günü akşamı Gülemhan Zilemhan'ın yardımıyla kaçar. Mahallenin gençlerinden Bosak ile Hedil yardımcı olur ve Engebay'ın atlığından çaldıkları iki atla Gülemhan'ı dağdaki ihtilalcıların yanlarına götürür. Gülemhan'ın kaçtığını öğrenen Zeynavudun gözünü kırpmadan düğün elbisesini 14 yaşındaki kızı Zilemhan'a giydirir. Azne de yardım ederek "kendi elleriyle" giyindirir. Çünkü Engebay, Ziyavudun ve Zeynavudun iki ailenin bütün borçlarını affetmiştir ve bu iş Zeynavudun'un hoşuna gitmiştir. Böyle bir şeyin olabileceği asla aklına gelmeyen Zilemhan, ablasıyla birlikte kaçmadığına bin pişman olur. Bu ani darbeye baygınlık geçiren Zilemhan gece yarısı kendine geldiğinde kendini Engebay'ın yatağında bulur. Engebay'ın uyumakta olduğunu görünce yerinden kalkıp evde bıçak arar. Ama bıçak bulamaz. Zilemhan fikrini değiştirip gün ağarmadan önce oradan kaçmayı düşünür ve çok titizlikle sessizce avluya çıkar. Avludan ahıra geçerek oradan çıkış yolu bulur ve kaçar. Ama çok geçmeden onun kaçtığı farkedilir. Zilemhan dün akşam Gülemhan'la vedalaştığı nehir kıyısına gelir. O anda arkadan onu kovalayanlar gittikçe yaklaşıp gelmektedirler. Zilemhan kaçamayacağını anlayınca tekrar Engebay'ın evine gitmemek için kendini nehre atıp intihar eder. Bu olaydan sonra Ziyavudun'un üzüntüden bir kaç gün içinde saçları ağarır. Kızı Gülemhan'ın hâlâ hayatta olduğu ve dağa kaçtığını duymuş biraz teselli bulmuş ise de, karısının ve kardeşinin menfaat karşısında nasıl alçaldığı onu çok üzer. O içine kapanır ve babasından kalan bir pıçağı bilemeye başladığından

Engebay'ı öldürmeye karar verdiği anlaşılır. Bir süre sonra kendi kapısının önünde, ava gitmekte olan Engebay'ın, karşısında gördüğü karısı Azne'yi kırbaçladığını görür. Ziyavudun Engebay'ın bindiği atın üzerine kendini atar ve Engebay'ı bıçaklar. Ürkmüş atın koşmasıyla Engebay sürüne sürene ölür.

Gülemhan'ın kaçtığı dağdaki ihtilalcilerin başkanı Gulam dededir. O köyde herkesin tanıdığı saygın biridir. Gülemhan küçüklüğünden beri onun anlattığı hikâyeleri¹⁴¹yle büyümüştür. O yüzden Gulam dede'yi herkes gibi Gülemhan da çok sever. Gülemhan geldikten sonra Gulam dede 150 kadar erkeğin içinde tek başına bir kızı korumak için onu tamamen erkekçe giyindirir. Bir süre böyle idare eder ama daha fazla saklayamayacağını anlayınca, birbirlerini seven Bosakla ikisini evlendirir. Mançoriya Hanlık hakimiyetine karşı savaşmak için bir araya toplanan bu kişiler boş oldukları zaman başkanları Gulam'ın etrafında toplanarak ondan savaş hatıralarını anlatmasını isterler. Böylece yazar yirmi sekiz sene öncesi 1860. yılından başlayan Gulca tarihini, Gulam dede'nin diliyle anlatır. Sonra Gulam dede öldürülür ve başı kesilerek yar başı kapısına "herkese ibret olsun" diye asılır. Onu kim indirirse indirenin başı oraya asılacaktır. Yazar romanının sonunu "Son söz" başlığıyla şu şekilde bitirir:

"Son söz

Yıllar geçti. Dağlardan defalarca seller aktı... 1911 senesinin Aralık ayı Küre'de Mançoriya hakimiyetini devirmek için Yang Zenşüy denen birinin başkanlığında inkılâp oldu. Bu inkılâp Mançoriya Hakimiyetini kökünden devirdi. Küre'de ikinci sefer Cang Cün'i devirme inkılâbı olduğu zaman her milletten insanlar katıldı. Bu inkılâpta Gülemhan ve Bosak ön sıradan yer aldı. Ama onlar savaşı kazandıktan hemen sonra general Yang Tongling, büyük başarı gösteren Uygur ve Moğul askerlerini silahsızlandırdı ve ellerine azıcık para tutuşturarak onları köylerine gönderdi..." (s. 133)

Romandaki örf âdetlere ait unsurlar: Bu romanda Uygur örf-âdet ve eğlenceleriyle ilgili bir çok unsur vardır. Metinde geçen bu âdetlerle ilgili parçaları burada zikredilmiştir:

Ezan okunurken dua edilir: "Kızlar elele keçi yavruları gibi koşarak bahçe sınırına geldiklerinde gülr bir ezan sesi duyuldu. İki kız hemen yol kenarındaki otların üzerine birbirinin omuzlarına yaslanarak oturdular. Kocaman iri siyah bir ata binmiş ve siyah cüppeli bir adam, tepeli şahinini koluna kondurmuş halde tepebaşı taraftan geliyordu. Atlı adam kızların yanından geçerken ezan bitti ve kızlar dualarını bitirerek elleriyle yüzlerini okşadıktan sonra hızlı bir hareketle oturdukları yerden kalktılar." (s. 1) "Uzun konuşmadan sonra yaşlı dede, ezan okumak için yar başındaki câmiye doğru yürüdü. Onun peşinden yetmiş seksen kadar çiftçi yolcu hep beraber gitti."(s.13)

Uygurlarda müzikle uğraşanlara duyulan saygı aradaki düşmanlıkları unutturur. Şöyle ki: "Gulam: -Oğlum, senin koç deden işte bu Bosak'la aynı mahallelidirler. Annen de Uçturfan'lıdır. Sen şarkı söylüyorsun, Bosak da Rübab çalabiliyormuş. Bakın bu ne güzel

¹⁴¹ Başından geçen savaş hatıraları.

tesadüf. Biraz önce birbirlerine düşmanca davranıp kavga eden çocuklar, artık sevgi ve hayranlıkla birbirlerine bakiştular." (s. 11)

Köyün önde gelen şahısları arasında sık sık gerçekleşen yemekler ayrıntılı olarak tasvir edilmiştir. Bu tasvir sofraların kuruluşunun eskiliği hakkında bilgi verir:

"Evin baş köşesine halı serilmişti. Halının üstünde, keçi derisine kumaş kaplanarak yapılan yekendaz¹⁴² lar vardı. Bitigçi (katip) ve Dorga yekendazların üzerinde uzanmış oturuyorlardı. Aşağı tarafta ise siyah yünden yapılmış sade keçe döşenmişti ve keçenin üzerine, keçi ve koyun derisi konulmuştu. Yüz beği, Yakup elli başı ve mahallenin imâmı derilerin üzerinde dizlerini bükmüş oturuyorlardı. Şöminenin baş köşesinde, Herri Beğ en iyi kaplan derisinde ve lüks kanat yastıklara yaslanarak yan yatıyordu .Onun karşısında Engebay ayı derisi üzerinde bir dizini bükmüş oturuyordu. O sık sık yerinden yarı kalkıp şöminenin başında tüten çırağın ipini düzeltiyor ve onu üflüyordu. Yarı karanlık odanın içinde duman ve ter karışımı iğrenç bir koku vardı. Önlerine ayçiçek desenli Rus masa örtüsü serilmişti. Sofrada, büyük oval tabaklarda haşlanmış kemikli kuzu etleri, şiş kebaplar ve bir büyük kovada kımız vardı Kımız herkesin önüne kaselerde konulmuştu. Ayrıca kocaman parçalar halinde nebâti (şeker), dilimlenmiş tandır ekmeği, çiğ kaymak, saf tereyağı ve kurutulmuş peynir çeşitleri de vardı." (s. 15)

Uygur sofrasında ikram esastır:

"Engebay'ın bahçesinde, yeşil çimlik üzerine halılar serilmişti ve halı üzerine zengin bir sofraya hazırlanmıştı. Orada da sırasıyla kımız faslı, et faslından sonra sofraya Narın¹⁴³ getirildi. Yüz beği yerinden diz üstü kalkarak bir tabakta yemeği şişman elleriyle Herri beye sundu ve dedi ki:

Buyursunlar efendim, eğer yiyemezseniz hiç olmazsa (elimden alıp bana tekrar) geri verin-diye yalvardı¹⁴⁴.(s. 20)

Herri Bey sağ elini göğsüne koydu ve yarı öne eğilerek cevap verdi:

-Almış sayılıırım, siz yiyin, buyurun, ağızınıza atıverin şunu-dedi.

Yüz beğine bu seferki yemek fazla gelmiş olacak ki, ağızına koyup yutana kadar gözleri yaşardı. Ardından hemen bir kase kımızı içtikten sonra, şimdi de dorga beyin mertliği tuttu ve ona 'et attı' (ikram etti). Ardından Mutivelli, sonra Bitigçi, en son Engebay da 'yemek attı'. Hiç birini geri çevirmeye cesaret edemeyip, durmadan yiyen yüz beğinin ağızından nihayet feryad yükseldi:

-Dayanamıyorum, içimde bir ateş yanıyor.

-Suya yatsınlar efendim-dedi elli başı gülerek-dağ suyu, ateşi götürür.

- Kımız bastırır-dedi Engebay ağızına kadar doldurulmuş bir kase kımızı uzatarak-Haydi hepsini bir nefeste!" (s. 20)

¹⁴²Oturmak için hazırlanan dar ve uzun yatak.

¹⁴³ Haşlanmış etli yufka çeşididir. Yağsız olduğu için önce yenen yağlı yemekleri bastırır. Hafif ve lezzetlidir.

¹⁴⁴ Onların âdetlerince sofradakiler birbirlerine yemeklerden ikram ederler. Bu "yemek atmak", eğer ikram ettiği et ise "et atmak" denir. Bu birbirlerine gösterilen büyük iltifattır. Eğer ikramı geri çevirirse veya yemeği elinden almazsa karşısındakine saygısızlık etmiş, onu ciddiye almamış sayılır. O yüzden yemezse bile ikram edenin elinden yemeği alıp kendisine tekrar geri vermek gerekir. Bu daha çok Doğu Türkistan'ın kuzeyindeki Gulca bölgesine has bir adettir.

"Temmuz ayından sonra olgunlaşarak ağacının dibine düşen meyvelerden ayak basılacak yer bulunmuyordu. Meyveler son bahara doğru durdukları yerde kurumuş olurdu. Kadınlar kışın uzun akşamlarında ağza atarak sıkıntı gidermek için, bu kurumuş meyveleri gelip toplarlardı. Ama daha çok buraya kadınlar yilim¹⁴⁵ için iğde ağacı baltalamaya gelirlerdi. Onlar keser ile iğde ağacının bir kaç yerini baltaladıktan sonra bırakıp giderlerdi. Bir kaç gün sonra tekrar gelir ve herkes kendi kestiği ağacın deliklerinde biriken yilimlerini alırlardı." (s. 26)

Kadınların davranışları ve süsleri:

"Çok yaramaz olmalarına rağmen (Gülemhanla Zilemhan) köy kızlarında olması gereken ahlâkî âdetlerin en güzeline sahiptiler.

"Erkeklerle dikilip bakmazlardı. Büyüklere cevap vermezdi, onlara eğilerek selâm verirlerdi. Başı açık dışarıya çıkmazlardı. Ağzını eliyle kapatmadan esnemezlerdi. Anne babalarının sözünden çıkmazlardı. Küçük kardeşlerine iyi bakarlardı." (s. 27)

"Aralarında kalın dudaklı, dar alınlı, kedi kuyruğu gibi saçına cala¹⁴⁶ ve metaldan saç pulu takmış olan kadının, kaşındaki osma¹⁴⁷ ter yüzünden iki şakağına akmıştı." (s. 28)

"Delikanlı rebabını koltuğuna kıştırarak yar taraftan çıkıp gelince genç hanımlar hemen yüzlerini örttüler." (s. 30)

"Ama ondan hemen iki gün sonra annesi Gülemhan'ı kapıdan dışarı çıkarmadı ve 'erkeklerin olduğu yere gitme, namahrem olur' diye tenbih etti." (s. 31)

"Gülemhan çeşmeden su getirmek için acele evden çıktı. Ancak köşedeki dar sokağa dönmek üzereyken arka taraftan toz duman savurarak bir sürü atlı çıkageldiler. Onlar kırbaçlarını havada oynatarak kollarına birer şahin kondurmuş, karşlarına çıkan kadınları dövüyorlardı. Çeşmeden su alıp dönmekte olan kadınlar onları görünce çığlıklar atarak kaçmaya başladılar. Kaçarken aralarında iki kadının ellerinden su kovaları düştü. Kadınlar başlarını tutarak kırbaçlardan kaçmaya çalışırken bir taraftan şöyle bağıyorlardı:

-Tilki al!

-Allahım Boğa Meral al!

Avlanmaya çıkan bir erkeğin, kendi uğuru için, önüne çıkan ilk kadını kırbaçladığını, kırbaçlanan kadın ancak adamın büyük avlar avlaması için iyi dilekte bulunarak deminki gibi bağıncaya kadar kırbaçlanacağını ve bunun bir köy âdeti olduğunu Gülemhan önceden duymuş olsa da, kadınların gerçekten dövüldüğüne ilk defa şahit oluyordu." (s. 40)

"Atlılar gitmişti. Gülemhan çeşme başında rebabını çalıp oturan Bosak'ı gördü.

¹⁴⁵ Yilim: İğde ağacının çıkardığı jöle gibi sıvı. Bunu Uygur hanımları doğal jöle yerine kullanırlar. Bu saç da besler. Köyde kızların saçları uzun olduğu için taranması da pek kolay olmaz. Yilim saçın dağılmasını önlediği için haftada bir ve iki yıkamp yilim sürülerek taranır.

¹⁴⁶ Saç bağı. Doğu Türkistanlı kadınlar evlendikten sonra, uzun örme saçlarının devamına siyah iplikle saçın kalınlığında saç örüp eklerler. Asıl amaç güzellik için, saçını daha uzun göstermek içindir ama bazı kadınlar bilinçsiz halde 'sevap olur' diye yaparlar. Daha çok 60-70 yaşındaki nineler buna dahildir.

¹⁴⁷ Osma: Bir çeşit yeşil ot olup Uygur hanım ve kızların doğal kaş ve göz kalemi sayılır. Otu iki elinin arasına alıp, bir küçük tabağa suyunu sıkırlar. Suyunun rengi koyu yeşil olur. Onu önceden hazırladığı pamuk uçlu kibrit çubuğuna değdirip kaşına sürerler, 3-5 dakika beklettikten sonra suyla hafif yıkarlar. Bu doğal kalemin izi haftalarca gitmez. Bu hiç bir yan etkisi olmamakla beraber kaşı ve kirpiği besler. Bunu 7 den 70 e herkes yapabilir. Kimse ona süslenmiş gözüyle bakmaz. Hatta sevaptır diye yaparlar. Bazı kadınlar hayvan (daha çok keçi) yağıyla osma suyunu karıştırarak kışın kullanmak için saklarlar.

Gülemhan bütün cesaretini toplayıp Bosak'a: 'Dedemiz döndüler mi acaba?' diyebilirdi. Bir kız çocuğuyla yalnız yerde konuşmaktan sıkılan delikanlı utancından kıpkırmızı oldu."(s. 42)

"Yar başında su kovalarıyla bu tarafa doğru gelmekte olan kadınlar görüldü. Kız onları görünce hemen çeşmeden su almaya eğildi. Genç oğlan da rebabıyla bunlu (kasvetli) Kaşgar ezgisine çalmaya başladı."(s. 43)

"Aznehan Engebay'a kaynana olacağı durumu ortaya çıktıktan sonra etrafındaki kadınlara hava atarak şöyle der: "Sonbahara kadar kızımın saçını üç günde bir yilim¹⁴⁸ sürerek güzelce tarayıp örüyeceğim. .El ve ayaklarını tertemiz yıkadıktan sonra ayakkabısız yere bastırmayacağım. Şehirde Ziyavudun¹⁴⁹un bir zengin akrabası var. Yumurta biriktirip paraya çevireceğim ve Gülemhan'ı alıp şehre götüreceğim. On gün orada kalarak zenginlerin hanımlarının nasıl olacağını ve nasıl oturup kalktıklarını göstereceğim. Öğrensin artık. Kızım onca gelinleri, hizmetçileri nasıl çalıştıracağını bilmeli!" (s. 50)

Köy âdetlerinin yerini şehir özlemi almaktadır.

Gulam'ın hikâyesinde olduğu gibi: "Moğullar Dokuztara (Doğu Türkistanda bir il adı) halkını katledip tarancılardan 7-8 yüz kişiyi öldürdü. Bunun üzerine Dokuztara tarancılarının kadınları ve kız erkek çocukları hepsi kendilerini nehre atıp intihar ettiler." (s. 84)

Gülemhan'ın düğünü. Yer Ziyavudun'un Bahçesi:

"Bahçeye büyük üç tane kazan kurulmuştu. Hayatında on tane koyun ve bir tane sığırın bir arada kesildiğini görmeyen köpekler bile sahiplerinin peşinden bahçeye gelmişlerdi. Mahalle gençleri düğünde eğleniyor ve bu mahallenin en güzel, en akıllı kızının göz yaşları bedeline sanki kış güneşi gibi geçici mutluluğu yaşıyorlardı." (s. 96)

"Kadınlar bugün (yapılacak havuçlu pilav için) gece boyunca havuç doğrayıp çalışmış ve çok yorulmuş olmalarına rağmen canlı ve neşe doluydular. Yilim sürülerek sımsıkı taranmış saçlarının ucundaki gümüş ve ya bakır pullardan durmadan ses çıkıyordu." (s. 97)

"Aznehan keçi yağında melhem haline getirilmiş osmayı kaşlarına sürmüştü. Saçlarına ise yere degecek kadar cala takmış ve saç pulları asmıştı." (s. 99)

"Altmış küsur yaşındaki damadı "oturtmak"¹⁵⁰ için kimsenin gelmeyişi genç delikanlıların istemeyişinden değil de, yaşlı damat olan ağadan çekindiği içindi ve 'traş olma'nın sorumluluğundan ürkmesindendi. Bu yurdun örf âdetince: "Traş olma"da, bir kuzu kesilir ve meşrepi¹⁵¹ de normal köy meşrepi gibi olur:

Sağdıç çiçek 'sopa'sını elinde tutarak delikanlıları tek dizle oturtur ve çeşit çeşit oyunlar yaptırır. Mesela şarkı söyler, dans, dede nine taklidi, dava_ceza taklidi gibi

148 Kızların saçları ortalama kalçasına hatta dizlerine kadar uzun olduğu için her gün değil üç beş günde bir yilim sürerek tararlar.

149 Gülemhan'ın babası.

150 Oturtmak: Uygur düğün geleneklerinde olan bir âdettir. "Oturtmak" veya "traş olma" , düğün günü sabahı damadı düğüne hazırlamak için damadın erkek dostları eşliğinde traş edilmesidir. Arkasından yemekli eğlence olur. Eğlenceleri her yöreye göre biraz değişiyor. Bunun masrafını damadın yakın erkek akrabalarından biri düğün hediyesi olarak karşılar. Normalde bir kuzu kesilir.

151 Müzikli eğlence.

oyunlar. Artık kim ne yapabiliyorsa.Hava karardığında nikâh olur. Nikâhtan sonra şaka ve yumruklarla damat götürülür. Damat tarafının gençleri geline bir takım şeyler yaptırarak eğlenirler. Mesela damadın sıkı giydirilmiş çizmesini geline çıkartırlar. Damadın boynuna sıkı bağlanmış mendili geline dişleriyle çözdürürler. Damadın şapkasını duvardaki en yüksek çiviye astırırlar... Mahallenin delikanlıları gece boyunca yeni evlilerin penceresinden gitmezler. Düğün'ün eğlencesi işte böyle son bulur." (s. 104)

"Şehirden gelen müzisyenler, şarkılı müziğine başladılar. Ondan sonra dans, örüm¹⁵², çay doldurulmuş kaseyi tutarak atışma beyiti okuma, et atma(pişirilmiş et ikram etme), Yemek atma(birbirine yemek ikram etme) v s. gibi bütün oyunlar oynadılar." (s. 106)

---

¹⁵² Örüm: Adamların müzisyenlere bağısladığı paralar. Parayı verirken onların başında döndürerek hem şakalaşarak vermesidir.

III.10. *Satuk Buğrahan* (Satuk Buğrahan)

Yazar Hakkında: *Satuk Buğrahan* romanının yazarı, yazar ve şair Seyfettin Azizi Mart 1915'te Doğu Türkistan'ın Artuş şehrinde varlıklı ve aydın bir ailede dünyaya gelmiştir. Küçüklüğünden itibaren ailesi ona okuma imkânlarını sağlamıştır. O küçükken Nevayi, Hoca Hafiz, Sufi Evliya, Meşref gibi büyük şairlerin şiir ve eserlerini iyi öğrenmiştir. Kaşgar'da bir süre öğretmenlik, sonra Kaşgar vali mahkemesinde katiplik yapmıştır. Mehmet Ali Efendi¹⁵³ ile tanıştıktan sonra da onunla beraber Kaşgar'dan Artuş'a ilim yaymaya, fenni okul açmaya gider.

Mehmet Ali Efendi yurt dışından memleketine döndükten sonra, halkının ihtiyacı olan yeni fennî okulları açmak için Artuş'ta öğretmen yetiştirme kursu açar. Seyfettin Azizi de bu kursta okur. O Mehmet Ali Efendi'nin aydın ruhuyla aşılıp yetişir.

Seyfettin Azizi 1936'da Sovyetlere yani Taşkent'e tahsil için gider ve orada Rusça öğrenmekten başka Rus, Özbek ve Kazak edebiyatı ile de tanışır. O 1938'de yurda döner ve yine öğretmenlik yapmakla beraber yazarlığa başlar. Onun ilk defa *Yeni Hayat* gazetesinde yayınladığı *Yetim Tohti* adlı hikâyesi başarılı olur. Bundan ilham alan yazar aynı gazetede altı yıl içinde *Zamankul*, *Manzara*, *Acı Hatıra*, *Yadigar*, *Şanlı Kurban* gibi hikâyeleri yayınlanır.

Seyfettin Azizi 1943'te Millî mücadele ("Üç Vilâyet İnkılâbı"nın) merkezi olan Gulca'ya gelip çalışmaya başlar ve bu mücadelenin önemli şahıslarından biri olur. Üç Vilâyet Ordu mahkemesinin kâtibi, geçici hükümet maarif nezaretinin naziri (kültür bakanı), *İleri* gazetesinin baş muharriri ve Doğu Türkistan Ülke Halk Demokratik İttifakı'nın reisi gibi bir çok görevlerde bulunur.

1949 Komünist Çin döneminden sonra, Çinliler yok ettikleri Şarki Türkistan devletinin hayatta kalan önemli bir şahsı olan Seyfettin Azizi'yi, Çin'in yeniden bir bölgesi haline gelen Doğu Türkistan'ın genel başkanı yaparlar. Böylece 1955'ten itibaren Şinjiang Uygur otonom bölgesi halk hükümetinin reisi, komünist parti komutetinin başkanı, ordunun siyasî komiseri, 1.den 6.kurultaya kadar devlet (Çin devleti) halk kurultayı daimî komutetinin müdür yardımcısı, ve Şinjiang otonom bölgesi akademik okulunun, Komünist partisi okulunun müdürü, Şinjiang (Doğu Türkistan) Üniversitesinin fahri rektörü gibi bir çok rütbeye aynı anda sahip olur. O andan itibaren Doğu Türkistan'da Seyfettin Azizi'nin 'hanedanlık' devri başlar. Bu saltanat 1970'li yılların sonuna kadar sürer. Ama Çinlilerden izinsiz hiç bir şey yapamayan Seyfettin Azizi, Çinliler'in bir kuklası halinde yaşar. O bunca yetkiyi taşımasına rağmen halkı için hiç bir

---

¹⁵³ Mehmet Ali Efendi önce Moskova'da şark darilfünunda okumuştur. Daha sonra 1920'li yılların sonunda, büyük bir çaba ile Türkiye'ye gelerek İstanbul'da öğretmen yetiştirme okuluna girer. Öğretmen okulunu bitirdikten sonra İstanbul'daki bir ilk okula öğretmenliğe tayin olur ve bir kaç sene burada öğretmenlik yapar. Tezin *Edebiyat Tarihi* kısmında bu şahıs hakkında geniş bilgi verilmiştir.

şey yapmamıştır. Adeta Çin hükümetinin bir robotu haline gelir. Uygurlar ona kendilerine ihanet etmiş gözüyle bakar ve ona hain diyerek sevmezler.

Mao Zedong öldükten sonra bir çok değişime sahne olan Çin'de, dolayısıyla Doğu Türkistan'da da değişim rüzgarları eser ve Seyfettin Azizi'nin tahtı sallanmaya başlar ve sonunda "Yurt dışı gezilerinde kuralları çiğneyen, devletin paralarıyla lüks yaşama özenen" gibi garip suçlamalarla tahttan indirilir. Büyük yetkileri elinden alınır. Bir süre aradan sonra Çin hükümeti onu göz önünde bulundurmamak amacıyla, (görünüşte onun rütbesini yükseltmiştir) başkent Pekin'e tayin eder. Ailesiyle gittiği Pekin'de altmış odalı müstakil apartman, korumaları, aşçısı, bahçıvanı, temizlikçisi derken onlarca 'hizmet edeni' ile onun suçlandığı lüks hayat, asıl o zaman başlar. Hizmet edenlerin hepsi birer gözcüdür. Geleni gideni sıkı kontrol altındadır. Zaten isteyen onunla görüşemez. O ailesiyle birlikte hâlâ Pekin'de manen hapsedilmiş olarak yaşamaktadır. Seyfettin Azizi'nin bu romanı halkına karşı kendini affettirmek için yazdığı söylenir.

Yazar Seyfettin Azizi'nin bu romanı dışında bir çok şiir ve hikâyeleri, edebi eser ve Uygur müziği konusunda yazdığı değerli eserleri vardır. Uygur Tarihi, Uygur Edebiyatı Sanatı ve etnoğrafisi üzerinde geniş araştırmalar yapmıştır. Önemli eserlerinden *Amannisahan* adlı sahne eseri 1980'de neşredilmiştir. İncelediğimiz *Satuk Buğrahan* romanı 1987'de neşredilmiştir. Seyfettin Azizi bu romanı 1979-1982 arasında yazmıştır. Bu tarih bu onun 'tahttan' indiği ve inzivaya çekildiği bir dönemdir. Uygur tarihinde Uygurların gururla bahsedebileceği en parlak dönemi olan Karahanlı devletinin sembol hükümdarı Satuk Buğrahan'ın adını verdiği bu tarihî romanı yazmakla, halkına kendini affettirmek istediği izlenimini vermişti. Aydınlar bunu yazarın özür dilemesi olarak kabul etti ve ona karşı biraz yumuşadılar. Bu romanı yazmakla gerçekten de büyük bir iş yapmıştı ki, o güne kadar Uygur tarihinden böyle açık bahsetmek ve Uygurların Türk olduğunu bu kadar açıkça söylemeye cesaret eden yoktu. Okullarda ve başka yerlerde Uygur Tarihi diye bir ders yoktu. Tarih derslerinde öğrencilere sadece Çin tarihi veya kısaca dünya tarihi öğretilirdi. Mao öldükten sonra gelen bu konulardaki kısmen rahatlamanın ardından eski çağ Uygur Türk tarihini roman yoluyla ilk kaleme alan Seyfettin Azizi oldu. Romanın başındaki 17 sayfalık girişinin bir kısmını bu yüzden aynen naklediyorum:

"Yukarıdaki delillerden şunu kesin olarak söyleyebiliriz ki, Uygur'lar orta çağ döneminde aniden ortaya çıkagelen, ya da başka bir yerlerden oralara gelip yerleşen halk değildir. Onlar çok eski dönemlerden itibaren burada, tarihin gelişme basamaklarından teker teker geçerek küçükten büyüklüğe, alttan yükseğe doğru hızla ilerleyen bir halktır. Onlar tarih boyunca siyasî, ekonomi, medeniyet (dil ve yazı) yönlerinden kendini durmadan devirden devre geliştirmekle kalmayıp, başka Türk halklarının (batı ve doğusunda Türk olmayan halkların) ve Çin halkının gelişmesinde de etkisi olan bir halktır."

Bu satırlar 17 sayfalık girişin baş ve son kısmında iki kez tekrarlanır.

Bu cümleleri böyle üstüne basa basa kullanmasının özel bir sebebi ve anlamı vardır. Bu cümleler, romanın yazılmakta olduğu tarihlerde Çinlilerin ortaya attığı asılsız bir iddiaya karşı verilen cevaptır:

Doğu Türkistan'da yaşayan bir Çinli, bir Uygur ile bilinmeyen bir sebepten dolayı bir gün tartışmaya girmişler. Tartışma sırasında Çinli demiş ki: "Siz Uygurlar Şinciang (Doğu Türkistan) topraklarını Çinlilerin değildir, Çinliler buradan çıkıp gitsinler diyorsunuz ama burası Uygurların da değildir, bu topraklara siz daha orta asra doğru başka yerden yani Mogol tepelerinden göçüp geldiniz. Burada gitmesi gereken birisi varsa o da sizsiniz" demiş. Uygur cevap vermiş: "Bir demediğin bu kalmıştı zaten. Seninle bu konuda muhatap bile olmayacağım ama yaşanmış bir hikâyeyi anlatayım sana:

"Bir gün bir Uygur'un kapısını birisi çalmış, adam kapısını açtığı anda karşısında pejmürde kılıklı bir Çinli dilenci görmüş. Dilencinin aklıktan ayakta duracak hali yok. Adam ona bakıp acımış ve 'gavur olsa da, bu da Allah'ın bir kuludur' diyerek ona derhal yiyecek ve içecek bir şeyler vermiş. Dilenci orada oturup karnını doyurduktan sonra kendine gelmiş ve adama teşekkür ederek memnuniyetini ifade etmiş. Dilenci sonra adama utana sıkıla kalacak yer bulana kadar onun evinde bir kaç gün kalmasına izin vermesini rica etmiş, dilenci ahırda bile yatmaya razı olduğunu ifade etmiş. Adam düşünmüş, yine dilencinin durumuna üzülmüş ve kalmasına izin vermiş. Bir hafta geçmiş, üç hafta geçmiş ve derken aylar geçmiş dilenci hiç çıkıp gitmeye niyetlenmemiş. Adam sonunda dilenciye artık gitmesi gerektiğini söylediğinde ondan hiç beklemediği cevabı almış: Bu ev artık onun da eviymiş ve çıkmayacaktı. İşi kadıya götürmüşler. Adam kadıya olanları anlatmış ve 'bu benim evimden çıksın' demiş. Dilenci de demiş 'Hayır. Yalan söylüyor. Bu ev benim, asıl o çıksın' demiş. Kadı hangisine inanacağını şaşırılmış ve ispatlamalarını söylemiş. Adam emin bir şekilde o evi kendi elleriyle yaptığını söylemiş. 'O zaman' demiş dilenci çok ukala bir tavırla, 'söyle bakayım evi kendin yaptıysan biliyor olman gerekir, eve kaç tane ağaç kullandın?' diye sormuş. Kadı da Uygur'a dönerek 'evet söyle' demiş. Adam cevap verememiş, çünkü onu saymak hiç aklına gelmemiş. Dilenci hemen ardından demiş 'Ben cevap vereyim, bu evde 41 tane ağaç var, bu kadarı büyük boy, bu kadarı orta, bu kadarı da küçük boy'. Adam ancak o zaman dilencinin akşamları yatarken neden hep evin damına bakıp parmaklarıyla bir şeyler saydığını anlamış. Eve gidip sayıların doğru olup olmadığını tesbit etmişler ve doğru çıkınca kadı evi dilenciye vermiş." Uygur bu hikâyeyi anlattıktan sonra 'evet, siz busunuz' demiş ve sözlerine eklemiştir: Kuraklık yüzünden göç ettiğimiz doğru ama burada yaşayan kendi kardeşlerimizin yanına göçüp gelmişiz. Eğer öyle olmasaydı, bir topluluğun yabancı topraklara göç ettikten on sene gibi kısa bir süre sonra oralarda bir değil tam beş devleti kurması mümkün olmazdı. Sen önce Çin seddinden bahset. O zaman senin toprak sınırlarının nerede olduğunu daha iyi tespit edersin." Çinliler ile Uygurlar arasında geçen bu gibi söz düelloları sık sık olur ama hiç biri yazılı olarak hiç bir yere kaydedilmez, kaydedilemez de.

Sonra Çinliler'in bu iddiası (Doğu Türkistan'da yaşayan) Çinlilerin arasında bir dedikodu olarak biraz yaygınlaşınca, bu Uygur aydınlarını çok kızdırır. Yazar Seyfettin Azizi de bu tür safsatılara romanın girişinde Uygur tarihini anlatarak üstü kapalı cevap vermiştir. Türk halkının iki bin yıldan fazla tarihi olduğunu ve bu halkın Orhun- Balkaş'tan Koinlon'a kadar, Heşi koridorü-Dünhuang'dan Amu nehrine kadar olan geniş topraklarda milattan önceki 500-300 yıldan itibaren yaşaya geldiğini yazar. 840'ıncı yıllardaki doğal afetten kaynaklanan göçü anlatırken kardeşlerinin yanına göç ettiğini özellikle vurgular ve sonra nerelerde yaşamış olduğunun deliline de özellikle meşhur Çin tarihnamelerinden kesitler alarak misal verir.

Uygur halkı arasında yazar Seyfettin hakkında şöyle bir söylenti vardır: "Halkının geçmişini, tarihini en iyi bilen ve 1940'lı yıllardaki Millî mücadeleyi bizzat yaşamış olan odur ama halkına en kötü ihaneti yapan da yine odur." Halk bu kadar süre Çinliler'in kuklası olarak çalışan, onların Doğu Türkistan'a yerleşmesine ve Doğu Türkistan'ı sömürmesine alet olan Seyfettin'i, bu romanının yayınlanmasıyla affetmeye hazırlanırken o yine pot kırar: Romanının yayınlanmasından bir süre sonra Pekin akşam gazetesinde Doğu Türkistan'ın Çin topraklarının ayrılmaz bir parçası olduğunu iddia eden bir makale yayınlar. Çinliler bu romanın, kamoyunda dikkatleri üzerine çektiğini farkedince hemen Seyfettin'in o makaleyi yazmasını sağlamış olmalıdırlar. Biraz iyimser olanların tahmini budur. Ama bir çoğu da bunu neden yapmak zorunda kaldığına bir anlam verememektedir.

Bütün dikkatleri üzerinde toplayan bu roman Çinliler'i rahatsız edebilecek kadar Millîyetçilik mesajı mı taşıyor? *Satuk Buğrahan* romanının başında yer alan "Giriş", o zamana kadar açıkça söylenmeyen tarihî gerçekleri ortaya koyar. Kendisinden pek beklenmeyen bu davranış, Uygurlar arasında büyük bir yankı uyandırmıştır:

"GİRİŞ

Satuk Buğrahan hakkında bir roman yazmak, senelerdir gerçekleştirmek istediğim bir hayalimdi. Satuk Buğrahan'nın türbesi benim doğup büyüdüğüm Artuş'ta olduğu için çocukluğumdan itibaren bu konuda çok hikâye ve efsaneler dinlemiştim. Sadece Kaşgar çapında değil bütün Şincang (Doğu Türkistan)da bilinen bu meşhur mezarı kişiler uzak yerlerden gelerek "Hazsultanım (Hazret-i Sultanım)" diye ziyaret ederlerdi. Artuş'lular ise daha bir özel kutsarlardı. Bu topraklar altında sonsuza dek uyumakta olan Sultan Satuk Buğrahan için söylenen koşuklar devirden devire, ta bize kadar gelmiştir.

Uygur Türkçesi

Artuş digen yahşı yurt,
Düşenbe bazari bar.
Geriplerni kollaydu,
Hazsultan mazari bar.
Hazsultan'da tuğ-elem,
Kolıda kılıç -kalem.
Yığlımanglar şaş balılar,
Ötüp ketidu âlem.

Türkiye Türkçesi:

Artuş denen güzel yurt,
Pazartesi pazarı var.
Fakirleri kollayan,
Hazret-i Sultan mezarı var.
Hazret-i Sultan'da tuğ- sancak
Elinde kılıç-kalem.
Ağlamayın çocuklar,
Geçicidir bu âlem.

"Hazsultan" ise "Hazret-i Sultan"ın canlı dilde söylenişi ve "Hazret-i Sultan Satuk Buğrahan" adının kısaltılmasıdır. "Sultan" kelimesi "Saltanat sahibi" anlamındadır ve Satuk Buğrahan'ın ismine onun ömrünün sonlarına doğru eklenmiş olabilir. Tarihî kaynaklarda ise "Sultan Satuk Buğrahan Abdülkerim" olarak geçer. "Abdülkerim" onun müslümanlığı kabul ettikten sonraki adıdır. Ben çocukken bu "Hazsultanım'a arkadaşlarla gidip oynardık. O zamanlar mezarın şeyhi beyaz sakallı dededen "Hazsultanım" hakkında uzun uzun ve çok ilginç hikâyeleri dinlerdik. Böylece çocukluğumda bana aşılana "Satuk Buğrahan" sevgisi, büyüdüğümde onun hakkında bir şeyler yazma arzusunu uyandırdı. Ama bu arzum çeşitli sebepler ve işimin yoğunluğu yüzünden bugüne kadar gerçekleşemedi. Şimdi 65 yaşına geldiğimde tarihî kaynaklara inip ayrıntılı araştırma yapmaya ve bu romanı yazmaya fırsat buldum.

Uygurların tarihi uzun ve zengin bir tarihtir ve tarih siyasî ve içtimâî savaş faaliyetleriyle dolu bir tarihtir. Uygurlar tarihlerinde adım adım yükselme, birleşme dönemlerini yaşamışlar ve kabileler birleşerek ulusu, uluslar birleşerek daha büyük halk toplumunu teşkil etmiştir. Neticede kendine özgü özelliklere sahip bir millet şeklini almıştır. Bu süreç 2000 yıldan fazla zamanı içerir.

Orhun-Balkaş'tan Koinlon'a ve Heşi koridorü-Dünhuang'dan Amu nehrine kadar olan geniş bir bölgede, milattan önceki 300-500 yılından, milattan sonraki beşinci asra kadar, birbirine yakın bir çok Türk kabileleri yaşamıştır. O zamanlar bir çok halk ve uluslar tarafından kullanılan dili "Türki tilleri" olarak adlandırmışlardır.

Türki dilde konuşan bu göçebe halk içinde "Dingling" adında bir halk vardır. "Dingling" adı daha sonraki dönemlerde Çin tarih kaynaklarında Teli, Gao che(Kang kı) olarak yazılmıştır.

Dingling'ler ilk başta kabilelerin birleşmesinden ortaya çıkar. Bu kabileler birleşmesinde Uygurların önemli rolü vardır. Çin tarih kaynaklarında "Uygur" adı (Çince'nin heceli dil ses özelliğine göre onların telaffuzuyla) "Yuan he", "Hui he" Wei he", "Hui hu" olarak geçmektedir.

Beşinci yüzyıldan sonraki siyasî vaziyetin ciddi değişimi yüzünden, bu bölgelerdeki halk ardarda ayrı ayrı bölgelere göç etmişlerdir. Uygur kabilesi Orhun, Tuğla, Selinga nehri vadisine göç etmiştir. O dönemler Uygurların en önemli tarihî faaliyeti olarak 744 ten 840 yılına kadar süren Orhun-Uygur devleti sayılır. Bu devletin Çinlilerle ilişkisi iyi olmuştur. Uygur devleti 759 senesinde Tang sülalesine¹⁵⁴ yardım ederek "Önglük -Söyğün" (Bunlar Çince kaynaklarda Anluşian Şi simin deniliyor) ayaklanmalarını bastırmıştır. Bununla tarihte çok bahsedilen at, ipek ticareti başlamıştır. Tang sülalesi ile Uygur devleti arasındaki bu ticaret yüz yıl devam etmiştir.

---

¹⁵⁴ Çin'in Tang Sülalesi devri (M.S.619-811) Çin tarihinin en parlak dönemidir.

Doğal afet ve başka uluslarla olan savaşlarda yenik düşen Uygur devleti 840 senesinde yıkılır. Bununla Orhun, Tuğla Selinga nehri bölgesindeki Uygurlar hayat mücadelesiyle (çıkış yolu arayarak) dörde bölünüp başka bölgelerdeki öz kardeşlerinin yanlarına göç ederler. Bir bölüğü güneye göç ederek sonraki yıllarda bugünkü (Çin'in) Hebei ve Şhanşi bölgesinde yerleşip kalırlar. Kalan üç bölük batıya doğru giderek Heşi (bugünkü Gansu'nun batısı), Turfan çukurluğu ve Orta Asya yaylalarına yerleşirler. Onlar orada yaşamakta olan kardeşleri ve başka halklar ile birlikte Heşi Uygurları devleti, Kara Kuçu Edikut Uygur devleti ve Karahanlılar devletini kurarlar.

Karahanlılar devletinin esas gövdesi Uygurlardır. Bunun dışında bu devletin vatandaşları içinde Karluk, Basmil, Çeğil, Türkeş, Yağma ve başka dil sistemine bağlı Soğdi gibi tarımla uğraşan halklar ve göçebeler de vardır.

Din olarak Koço Uygurları ile Heşi Uygurları budisttirler. Satuk Buğrahan'ın ilk olarak İslâm dinini kabul etmesiyle bu din bütün Karahanlılar devletinin devlet dini olur.

Ekonomik kuruluşta ise bu üç bölük Uygurlar sırasıyla göçebelikten çiftçiliğe geçer. Uygur tarihi hakkında yazılan kaynaklar az sayılmaz. "Eski Tang name" deki "Uygurlar" bölümünde Tang Tai zong Lishimin'in şu sözleri vardır: "627-649 yıllarında beş tekin başkanlığındaki 20 kabile Uygur Talas nehrinin güneyinde yaşamıştır."

Kaşgarlı Mahmut "Uygurlar İrtiş, Yamar, İdil (Volga) sahil bölgelerinde yaşamıştır. Onların dili hafif, doğru, iyi dil" demiştir. "Sui name" de: "Uygur kabileleri Aral denizinin doğusundan Evirgol (Kamil balık, şimdiki Kumul)'un doğusuna kadar olan topraklarda yaşamıştır." diyor.

Paris Üniversitesi'nin profesörü Henri Massi: "10. asırda Orta Asya Uygur, Karluk, Oğuzlar'ın mekanı idi" demiştir. V. V. Radlof "Uygurlar sadece eski Türk kabilelerine mensup olmakla kalmayıp, Türki halklar arasına dağılmıştır." demiştir. Bartold Radlov'un fikrini desteklemiş ve "Uygur-Türktür" demiştir.

Orhun Uygur hakanı Mayonçur'un kabrisindeki 8. asrın ortalarına ait benggü taşta "Kalmıs bodun on Uygur, tokkuz Oğuz oza yüz yıl olurup" diye yazılmıştır. Bunun anlamı şudur: "Kalan on Uygur, dokuz Oğuz halkı burada yüz yıldan fazla yaşadı." diyor.

Demek Uygurlar III. asırdan çok önce mevcuttur. Göçebe devleti olmuştur ve kültürleri olmuştur. 7. ve 8. asırda Uygurların resmi devleti olmuştur. Eski Budist kitabının Uygurca'ya tercüme yapılan bir metinde şöyle diyor: "Uygur ili Alik orton ulusta tosüp balgorop" yani "Yer yüzünde ilk hakan Uygur devletinde olmuştur." diyor. Çin tarihçisi Huang Venbi *Turfan* adlı eserinde "Büyük (ulu) Uygur devleti" diye bahsetmiştir.

Radlov eserinde: "Bir çok şahsın eserinde bahsettiği 'Uygur', 'On Uygur', 'Tokkuz Uygur', 'Oğuz', 'Tokkuz Oğuzlar'ın hepsi aynı Uygur halkıdır." diye yazar.

Yukarıda gösterilen delillerden şunu görmemiz mümkündür: Uygurlar orta asırlarda orada aniden ortaya çıkan veya başka bir yerlerden gelmiş olan halk değildir. Onlar çok eski zamanlardan beri orada, tarihin gelişme basamaklarından teker teker geçerek yaşayagelmiş, alttan yükseğe, küçükten büyüklüğe doğru hızla ilerleyen bir halk. Onlar tarihinde siyasî, ekonomi, medeniyet (dil ve alfabe) bakımlarından kendini durmadan devirden devire yenilemek ve geliştirmekle kalmayıp, batı ve doğudaki başka Türk halkların ve Çin halkının gelişmesine de etkisi olan bir halktır. Tabii ki Uygurlar da Çin ve başka halkların yardımını görmüştür.

Karahanlılar devleti, Çin tarihinde olsun, Uygur tarihinde olsun, rejimin gelişmişliği, kültür seviyesinin yüksekliği, süresinin uzunluğu (300 yıldan fazladır) bakımından eski Orhun nehri bölgesindeki eski Uygur kağanlığa ve Karakoçu Uygur devletine nazaran onlardan farklı, büyük, güçlü hakimiyet sayılır. O siyasî, içtimâî, ekonomi ve kültür v.s. bakımdan kendi döneminin en gelişmiş durumuna yükselmiştir. Dünyaya meşhur büyük ilmî muvaffakiyetlerimiz: *Kutatku Bilig*, Türk Dilleri Divanı, *Hibbetül Hekâyık*, v.s. gibi kıymetli eserler bu devirde yazılmıştır ve yazarları olan Yusuf Balasağunlu, Kaşgarlı Mahmut, Ahmet Yükneki gibi yüce alimler işte bu devirde yaşamıştır. O yüzden bu devir için Uygurlar tarihinin terakkiyat grafiğindeki "Altın devri" demek mümkündür."

Romanın özeti:

Doğu Türkistan'ın komünist dönemindeki eski genel başkanı şair ve yazar Seyfettin Azizi'nin 1979-1982'de yazdığı 1007 sayfalık romanı "Satuk Buğrahan", Eylül 1987'de Milletler Neşiriyatı tarafından neşredilmiştir. Roman, 9. asrın sonu ve 10. asrın başlarında Doğu Türkistan'da kurulan, başkenti Kaşgar olan Karahanlı devletini ve onun önemli hükümdarı Satuk Buğrahan'ı konu edinir.

Satuk 18 yaşlarında genç, akıllı, güçlü bir delikanlıdır. Karahanlı devletinin padişahı olan babası Bazer Karahan, Satuk çok küçükken vefat eder. Geleneklere göre Satuk babasının yerini alması ve padişah olması gerekirken, yaşı devleti yönetmeye yetmeyecek kadar küçük olduğundan, Bazerhan'ın kardeşi Oğulçak Buğrahan geçici olarak kendini Karahan ilân eder. Ama kuvvetli itirazlarla karşılaşan Oğulçak, sadece Satuk büyüyene kadar böyle olacağına dair söz vermek zorunda kalır. (Oğulçak ne pahasına olursa olsun, ölmüş ağabeyinin yerine padişah olmayı kafasına koyan yeğenine hakkını vermek istemeyen, aç gözlü biridir) Söz verdikten sonra itirazlar susmuş olur ama kimse ona Karahan demez. Bu, ona Karahan ünvanını layık görmedikleri içindir. Oğulçak yine eskisi gibi Buğrahan olarak kalır:

"Talastaki 'Uyguruş birliği' asıl Karahan'ın Satuk olduğunu, ama Satuk büyüyene kadar geçici olarak onun yerine Oğulçak Buğrahan'ın Karahan olacağını ilân etmek zorunda kaldı. Ama Oğulçak'ın 'Buğrahan' ünvanı, 'Karahan'lığa yükselmedi.

Bu kararda Oğulçak Buğrahan'ın Karahan'lıkta ne kadar zaman kalacağı ve Satuk'un kaç yaşında büyümüş kabul edileceği açıkça söylenmemiştir ama en azından Karahanlılar devleti içindeki anlaşmazlık ve tartışmalar bununla sona ermişti". (s. 17)

Oğulçak Buğrahan'ın niyeti, bu bahaneyle şahıslığı elde etmek ve daha küçük olan Satuk'un yerine kendisi Karahan olmaktır. Satuk o anda Oğulçak için bir engel değildir. O yüzden şimdilik ona dokunmaz. Ama bir gün büyüyecek kendi yolunda bir engel olacaktır. O zaman Oğulçak bu engeli ortadan kaldırmak için ne gerekirse yapmayı göze almıştır. Oğulçak çok kurnaz biri olduğu için bu niyetini belli etmemeyi başarır.

Oğulçak Buğrahan yeni oturduğu padişahlık tahtını daha da sağlamlaştırmak için ölen ağabeyi Bazer Karahan'ın dul kalan hanımı Terkin Beyim ile evlenir. Satuk'un annesi olan Terkin Beyim Oğulçak'ı hiç sevmemesine rağmen, oğlunu korumak için başka çare bulamaz.

Yıllar sonra Satuk büyür ve 18 yaşına geldiğinde akıllı, bilgili bir delikanlı olur. Bu günlerde, amcasının kötü yönetimindeki halkın durumu berbatır. Halk bir değişikliğe susamış durumdadır. Satuk büyümüş ve bir devleti yönetebilme yaşına çoktan gelmiş ise de artık üvey babası da olan amcası Oğulçak'tan hiç ses seda çıkmaz. Her şeyden haberdar olan Satuk bu durumdan hoşnut değildir. Satuk çok insancıl, âdil, iyi niyetli olarak yetişmiştir. Azınlık zenginlerin menfaatini korumak yerine, kötü hayat şartlarında yaşayan çoğunluk halkın feryadına kulak verir. Kulluk rejiminin kaldırılması taraftarıdır. Hatta onun en yakın dostları ve etrafına topladığı güvendiği insanlar bile kendisinin kul pazarından veya başka yerden kurtardığı kullardandır. Satuk onları kurtarmakla kalmayıp, sadece kendisinin yararlanabileceği en iyi imkânları dahi onlara vererek, saray okulunda kendisiyle aynı sınıfta okumalarını sağlar.

O böyle arkadaşlıklarla halkın içine gidip geldiği için alt tabakadaki insanların hayatlarını ve haksızlıkları görme imkânı bulur. Satuk kafasında bir şekilde bu durumu halletme arayışına girer. Halkın refahı ve devletin gelişmesi için çözüm yaratarak çok şeyler yapabileceğini düşünür. Kafasında bir takım projeler vardır. Yapacağı bütün bu iyi projeleri ancak yönetimi eline aldığı anda gerçekleşmesinin mümkün olabileceğini anlar.

Hâlâ amcası Oğulçak handan, hiç bir ses seda çıkmamaktadır. Sabrı taşan Satuk, Ordu kent Kaşgar'dan sık sık ava gitme bahanesiyle ayrılır ve Artuş'a gider. Satuk orada Han'a karşı gençleri örgütlemeye başlar. Onun akıl hocası Batur amca ile onun oğlu Arslan her zaman yanında yer alarak Satuk'a destek verirler. Arslan, Satuk'un en yakın dostudur. Satuk ava çıkmayı çok sever. O av seferlerinden birinde, şehirden uzak bir mağarada İslâm dinini yaymak için bu tarafa gelen Ebu Nasir Samani adlı şahıs ile tanışır. Satuk mağaraya artık sık sık gidip gelmeye başlar ve Ebu Nasir Samani'nin etkisiyle İslâm'ı tanır ve öğrenir. İslâmın kuralları ve âdilliği onu çok etkiler. Öğrendikçe bu din Satuk'u büyüler. Nihayet İslâm dinini kabul eder. (Bu işler çok gizli, insanlardan uzakta olan çölün ortasındaki bahsedilen mağarada olur.) Satuk namaz kılmayı da öğrenir. Ebu Nasir ona müslümanca tekbirle Abdulkerim ismini verir.

Oğulçak Buğrahan, üvey oğlu Satuk'un davranışlarında bazı değişiklikleri farkeder ve güvendiği iki adamını (Sübaşı, ordubaşı) yanına çağırıp, Satuk'u yok etmeyi planlar. Yıllardır her an böyle bir olayı bekleyen ve oğlunun öldürülmesi korkusuyla yaşayagelen Terkin Beyim, bu suikastı, konuşulanları gizlice dinlerken öğrenir. Terkin Beyim derhal oğlunu uyarmak için Artuş'ta olan Satuk'a haber gönderir. Böylece Oğulçak'ın Satuk'u öldürmek için yaptığı iki girişimi boşa çıkar.

Satuk bir gün gece yarısı gizlice saraya annesini görmeye gelir ve annesine Oğulçak hakkında düşündüğü planı danışır. Oğulçak'tan daha erken davranarak Oğulçak'ı devirme planlarını annesine anlatır. Annesi Satuk'u destekler.

Satuk taraftar toplamakta pek zorluk çekmez. Çünkü halkın isteği de bu yöndedir. Halk Oğulçak'ın kötü yönetiminden bıkmıştır ve onca yıl geçmesine rağmen Bazerhan'ı hâlâ özlemektedir. Satuk'un çölde kurtardığı kulların da katılmasıyla etrafında çok sayıda savaşçı toplanmıştır. Annesi durumdan memnun olur. Çünkü Oğulçak'ın niyetini en iyi bilen odur. Saray askerbaşı da Bazerhan'a çok sevgisi olan ve Satuk'un han olmasını isteyen biridir. Planda o da askerleriyle sarayın içinden destek verecektir.

Hazırlık aşamasını bitiren Satuk ve beraberindekiler bir gün saraya ani baskın yaparlar. Oğulçak hanı hazırlıksız yakalarlar. Oğulçak Satuk'a direnir. Son dakikasında bile dalgınlık sırasından yararlanıp Satuk'u öldürmeye kalkar ama sonuçta kendisi ölür. Böylece hak yerini bulmuş olur ve nihayet Karahanlılar hanedanlığında Satuk Buğrahan devri başlar.

Satuk Buğrahan Hanlık tahtına oturduktan sonra devlete ve halka faydalı birçok değişiklik yapar. Yeni baştan devlet kanununu kurar. Kulluk rejimini kaldırır. Döneme göre en ileri görüşlü fikir olan herkesin eşitliliğini kabul eder. İslâmiyeti devlet dini olarak kabul etme kararı alır. Ama başka dine inananlara da karışmaz, onlara serbestlik tanır. İlim, eğitim işlerine çok önem verir. Halkın omuzundan vergi yükünü azaltır. Ordu işlerini canlandırır. Her erkek için mecburi askerlik hizmetini yürürlüğe koyar.

Satuk Buğrahan işleri tek tek yoluna koyduktan sonra sıra evlenmesine gelir. Annesi bir an önce onun evlenmesini ister. Satuk'un sevdiği kızın adı Aydın'dır. Aydın Satuk'un akıl hocası Batur amcanın kızıdır. Satuk'la Aydın aynı saray okulunda okumuştur. O günlerden itibaren birbirlerini sevmektedir. Aydın Satuk'un tahta oturana kadar olan bütün faaliyetlerinde hep yanında olmuştur. Onlar büyük törenle evlenirler.

Ama düşmanı olan Samani'ler gitgide Karahanlılar devletini tehdit etmektedirler. Buna karşılık bazı önlemler alan saray yönetimi, bütün komşularıyla iyi geçinmeye ve dostluğunu daha da pekiştirmeye özen gösterir. Satuk Buğrahan saray içindeki Oğulçak döneminden kalan bazı gericilerle ve saray dışındaki az sayıda budist taraftarların ayaklanma hareketlerinin dışında, dışardan rahatsız edici önemli bir durumla karşılaşmaz.

Satuk Buğrahan'ın tahta oturduktan sonra ilk yaptığı işlerden biri okulların sayısını çoğaltmak olur. Eğitim işine çok önem verir. Bu okullarda verilen derslere dinî bilgilerden başka tarih, edebiyat, astronomi, felsefe gibi dersler de eklenir. Saray içinde büyük bir bahçe içine "Hanlık Bilge Yurdu" adında lüks bir okul yaptırır.

Yaptığı en büyük işlerden biri de kulluk rejimini kaldırmış olmasıdır. İnsanların kul olarak alınıp satılmasını yasaklar. O devre göre Satuk Buğrahan'ın yürürlüğe koyduğu yenilikler bazı mülk ve kul sahiplerinin menfaatine ters düştüğü için bir sürü terslikler de karşısına çıkar. Saray içindeki bazı aşırı mutaassıpların ve amcası Oğulçak devrinden kalan az sayıdaki çıkarıcı karşıtların çıkardığı zorluklar vardır. Ama o hepsinin üstesinden gelir. Yaptığı bütün yenilikler halkı çok memnun eder. O yüzden halk Buğrahan'ı destekler. Halkın bu desteği sayesinde Satuk Buğrahan'ın devleti hızlı büyür, güçlenir ve şöhreti artar.

Özetle han getirdiği bu yeni kuralları benimsetene kadar, çok uğraşır. Hanı¹⁵⁵ Aydın onun en büyük destekçisi ve yardımcısıdır. Bu şekilde seneler çok hızlı geçer. Bu güçlü devletin şahı Satuk Buğrahan çok âdil, halkçı, hep fakirleri düşünen, alçak gönüllü bir han olarak gönüllerde de taht kurar.

Aradan 20 yıl geçer. Bu arada Satuk Buğrahan'la Aydın'ın iki erkek ve bir kız olmak üzere üç çocukları olur. Bu süre içinde durmadan güçlenerek büyük bir kuvvet haline gelen Samaniler Karahanlılar'ı tehdit etmektedir. Batı Türkistan'ın Şaş (Taşkent), Fergane ve Semerkant şehirlerini Samaniler ele geçirmiştir ve oradaki halka çok zulümler yapmaktadırlar. Oradaki kardeş Türk halkları Karahanlı devletinden, kendilerini Samaniler'in işgalinden kurtarması için yardım isterler. Samaniler doğuya doğru genişleyerek Karahanlı devletini de tehdit etmektedirler. Buğrahan ilk önce Samaniler hükümdarı Mansur'a elçi göndererek dost geçinmeyi teklif eder. Mansur bu teklifi sert şekilde reddetmekle kalmayıp, 30 bin kişilik ordusuyla sınıra hücum etmeyi dener. Ama beklemediği bir şekilde Buğrahan ordusu tarafından geri püskürtülür. Mansur dersini alınca bir daha hücum etmeye cesaret edemez. Ama Samaniler emellerinden vazgeçmemiştir. Aradan beş sene daha geçer. Samaniler Karahanlılar'a karşı büyük bir hücum hazırlığındadır.

Satuk Buğrahan Kılıç ve Koçkar adında iki güvendiği adamını durumu gözlemek için Fergane ve Şaş tarafına gönderir. Kılıç ve Koçkar tüccar kılığında gezerken gördükleri durum şöyledir: Oralardaki halkın Samaniler'e vergi vermekten beli bükülmüş, çok fakir düşmüşlerdir. Dolayısıyla rüşvet ve her çeşit ahlâksızlık, haksızlık hâkimdir. Kardeşlerinin böyle ezilmiş durumda kalmasına üzülmüşler. Kılıç ve Koçkar gittikleri her yerde aynı durumla karşılaşılırlar. Kardeş Türk boylarının büyükleri onlarla gizlice haberleşerek eğer kardeşlerini kurtarmak için Karahanlı'lar bu tarafa hücum edeceklerse iç taraftan kendilerine destek vaad ederler. Kılıç ile

---

¹⁵⁵ Hanı: Yazar Padışah'ın, yani Han'ın hanımı için bu ismi kullanmıştır.

Koçkar Gulamhan adındaki büyük bir emirle (başkan) bu konuda işbirliği yapmak üzere gizlice antlaşırlar.

Satuk Buğrahan haberi duyduğunda memnun olur. O da, kendilerini senelerdir hep tehdit eden Samaniler'in hücumuna karşı savunmak ve batıdaki Samaniler'in işgali altında yaşamakta olan Türk kardeşlerini kurtarmak amacıyla büyük bir ordu hazırlığındadır: "Bunlardan başka Yettesu'da 50 bin kişilik ordu, Balasagun'da 70 bin kişilik ordu hazırlandı. Karahanlılar devletine ait tüm ordunun toplamı 330 bine ulaştı. Bütün bu ordunun hepsi 'Buğra Ordusu' diye adlandırıldı. Ordu bayrağına 'Buğra' diye yazıldı" (s. 638)

Buğrahan işte bu zaman hanlık tahtına oturalı 29 yıl olmuştur. Seksen dört yaşındaki annesi Terkin Beğim bu sırada ölür. Satuk Buğrahan kendi elleriyle annesini babası Bazerhan'ın yanına defneder. Satuk Buğrahan halkı ve ailesi ile vedalaştıktan sonra, Buğra ordusunun başına geçerek batıya doğru yola çıkar. 10. yüzyılın sonlarıdır. Başta saray mensupları olmak üzere bütün memleket halkı, onları bayram havası içinde uğurlarlar.

Buğrahan yola çıkarken saray hocası üstad İlk'e şöyle söyler: "Allah'a ısmarladık dostum. Biz kanı durdurma yolunda adım atıyoruz. Bu halkın güvenliği ve çok kan dökülmesini önlemek içindir." (s.688) Bu sözleriyle yazar, Satuk Buğrahan'ın bir istilacı olmadığını ifade etmek istemiştir.

Buğra Ordusu dağları, çölleri aşarak aylarca yürüdükten sonra gideceği yere varır ve düşmanıyla büyük savaşlara girer. Böylece Karahanlılar devletinin hükümdarı olan Satuk Buğrahan'ın başkanlığındaki kalabalık ordu, bir sene içinde Mansur'u mağlup ederek Fergane, Şaş (Taşkent), Semerkant ve Buhara'yı Samaniler'den geri alır. Yerli Türk kardeşlerinin de içerden Buğra ordusuna destek vermesi bu başarıyı elde etmesini daha da kolaylaştırır.

Satuk Buğrahan zafer kazanarak kardeşlerine karşı vazifesini yerine getirdikten sonra, artık Kaşgar'a dönmek üzere yola çıkar. Yola çıkmadan önce, oraların yönetimine büyükten küçüğe halkın desteklediği yerli şahısları koyar. Bununla beraber bazı önemli yerlerin yöneticisi olarak kendi adamlarından birer kişi bırakır. Oraların halkı da yaptığı bu büyük işten dolayı Satuk Buğrahan'a adeta tapar. Satuk Buğrahan her zaman, her yerde alçak gönüllü, herkesle ilgilenen hoş sohbet bir handır.

Satuk Buğrahan ve ordusu Kaşgar'a doğru yola çıkarken, onlar geçtikleri her yerde (savaşla geri aldıkları Fergane, Şaş, Semerkand, Buhara'da) bir bayram havası içinde uğurlanırlar. Kaşgar'a geldiklerinde de bütün yurt halkı yollara taşınarak onları gösterişli törenlerle karşılarlar.

Satuk Buğrahan yavaş yavaş artık yaşlandığını hissetmektedir. O Hanışiyla ve vezirlerle danıştıktan sonra şahlık tahtını oğlu Baytaş'a verir. Kendisi istirahate çekilir, çünkü sağlığı pek

iyi değildir. Ama her zaman devlet işlerinde oğluna yol göstererek arka planda oğlunun yardımcısı olur. Satuk Buğrahan tam 45 sene Karahanlı devletinin başında kalır.

Aradan 4-5 sene geçtikten sonra bir gün Satuk Buğrahan'a kötü bir haber gelir: Mansur tekrar ayaklanmış, Semerkand'ı işgal etmiştir. Her yerde kan dökmekte ve adam öldürmektedir. Şimdi de Fergane, Şaş ve bu taraflar(Kaşgar)ı da ele geçirmeğe hazırlanmaktadır. O yüzden oradaki halk Buğrahan'dan tekrar yardım istemek için gizlice 30 kişilik elçi göndermiştir. Mansur tahtını kaybettiği savaşta Buğrahan'ın ordusunun elinden kaçmayı başardığı için Buğrahan bu habere şaşmaz. Bu, er geç beklediği bir şeydir. Satuk Buğrahan yardım için şimdilik 30 bin kişilik orduyu göndermeye karar verir.

Toplumda dikkatleri üzerinde toplayan bu roman Çinliler'i rahatsız edebilecek kadar Milliyetçilik mesajı taşıyor mu? sorusunun cevabına gelince, romanı okuduktan sonra, hiç de o kadar abartıldığı gibi olmadığı kanısındayım. Görüldüğü gibi "Giriş" hesaba katılmazsa, romanda tarihte geçen iyi bir hükümdarın, halkının refahı için ömrünün sonuna kadar yaptığı faaliyetleri, savaşları, ıslahatı anlatılıyor. Anlatılan savaşlar Batı Türkistan'ı işgal eden Samaniler'le olan savaşlardır. Romanda Çinliler'den hemen hemen hiç bahsedilmiyor. Sadece bir iki yerde Karahanlı Devleti'nin Çin ile de iyi ilişkisi olduğundan söz ediliyor. Çinliler romanın bir tek yerinde şu şekilde geçiyor: Sarayda toplantı devam etmektedir:

"Han biraz durdu ve sesini yükselterek devam etti: '-Yabancı ülkelerle dostluğu pekiştirelim. Bizim amacımız halkımızın güvenliğidir. Bizimle dost olana biz de dostuz, düşman olanlara biz de düşmanız. Evet, bugünkü toplantı burada bitmiştir.' Han ve Hanış ayağa kalktıktan sonra başkaları da kalkıp saygıyla durdula.

Satuk Buğrahan salonda İlk Hacıp ve Barsbeğ ile sohbet ediyordu. Erkin dışardan girdi ve: 'Geldiler' dedi.

-Girsinler dedi Han.

-Kapının iki kanadı sonuna kadar açıldı ve iki Çinli devlet adamı içeri girdi. Barsbeğ, onların içindeki uzun sakallı ve uzun boylu olanını göstererek: -Bu Çin hakanının memleketimizdeki ticaret vekilidir-diye tanıttı. Bu adam Sung Hanedanlığı'nın devlet adamlarının kıyafeti olan uzun ve yakasız ipek cüppe giymişti. Başında iki tarafında esnek uzun kulağı olan rütbe şapkası vardı. O önce yumuşak halıda diz çökerek kendini tanıttı ve cüppesinin sağdaki bol kolu içinden Sung Hanedanlığı'nın rütbesini yükselttiğine dair kağıdı çıkardı. Yerinden kalkmasına izin verildikten sonra hızlı adımlarla yaklaşarak salonun ortasında ayakta duran Satuk Buğrahan'a eğilip tekrar selam verdi. Satuk Buğrahan:

-Büyük Sung Hanedanlığı'nın vekilleri hoş geldiniz, dedi selâma karşılık olarak. Vekil: "Karahanlılar devletinin büyük hakanı Satuk Buğrahan'ın bizi kabul etmesine minnetimiz sonsuzdur" dedi biraz tereddüt edip. Ve arkasındaki kendisi gibi giyinen ve eğilerek selâm duruşunu devam ettirmekte olan orta yaşlardaki adamı tanıttı:

-Bu şahıs bizim devletimizin Kaşgar'daki vekilhanede bulunan batı ülkelerle ticarî ilişkiler başkanıdır.

O eğilerek Han'a hürmet etti.

Han Hacıp ile saray ağasını ve Çin devletine gidecek olan elçi Erkin Bey'i tanıştırdıktan sonra onların oturmalarını işaret etti.

-Cenabı vekil bizim dilimizi biliyormuş -dedi han gülerek. Vekil buna çok sevindi ve: -Az çok efendim, -dedi. -Beşbalık'ta on yıldan fazla kalmıştım. Döneli üç yıl oldu. Yine sizin devletinize gelmem için tayin çıktığında çok sevindim. Yola çıkmadan önce Sung Hanedanı'nın büyük hanı cenabları Satuk Buğrahan'a selâm söylememi emretmişti. Bu emaneti size getirebildiğim için çok mutluyum-dedi.

-Teşekkür ederim. Zamanı gelince Hakan'a bizden de selâm söyleyin.

-Elbette söylerim.

Satuk Buğrahan vekiller ile sohbetleşti. Yurdun iç ve dış siyasetlerini tanıttı. Samaniler'in düşmanlığından da bahsetti. Vekil iki devletin yol mesafelerinin uzak olsa bile, dostluğu pekiştirmeye engel olmadığını ifade etti. O batı Şia Hakanının Sung hakanı ile birleştiklerini, artık bundan böyle kopmuş olan alâkayı tekrar bağlayabileceklerini anlattı. Ondan sonra iki devlet arasındaki ticaretin kuvvetlendirilmesi hakkında konuşmalar oldu." (s. 360)

Satuk Buğrahan'ın ilk gençlik yılları romanda şöyle anlatılıyor:

"Atlıların biri aşağı yukarı 18 yaşındaydı. O uzun saçlarını başının üstüne toplayarak topuz yapmış ve onun üstüne de parlak ipliklerle çiçek işlenmiş teytila kumaşla saçını bastırıp bağlamıştı. Üzerine de yeşil ipekten cüppe giymişti. Cüppesinin yaka kenarından etek uçlarına kadar altın renk ipek iplikten işlemelidir. Aynı işleme kol ucu kenarlarında da parlıyordu. Altın tokalı dört ilik genişliğindeki ipek kemerinin sağ tarafında üç karış uzunlukta gümüş hançer kabı asılıydı. Onun içinde tunç saplı hançer sokuluydu. O sapına sedef konulmuş çift dilli güzel kırbacını ata vurmaktan sık sık sallardı. Sivri ucu çelik kaplı tuçtan yapılmış çizmesini mağrur mağrur sallardı ve bu hareketlerinden onun kendine çok güvendiği anlaşılırdı. Kara, iri gözleri çok canlıydı. Güzel uzun burnunun altındaki daha yeni çıkmış bıyıklarını, kırbaç tutan elinin baş parmağıyla ara sıra okşardı. Esmer yüzlü, kırmızı benizli, sağlıklı biriydi. Onda gençliğin verdiği kuvvet ve neşe vardı. Şu anda atın üzerinde bile olsa, düşüncesi başka yerlerde gezmekte gibiydi. Canlı kara gözleri uzaklara dikilmiş, bir şeyleri arıyordu." (s. 5)

Satuk Buğrahan'ın bu görünüşü İslâmiyeti kabul etmeden önceki budist halidir. Romanda çok iyi kalpli, yetenekli, insancıl, bilgili ve cesaretli bir kişiliğe sahiptir. Her hangi bir insanın yaşayabileceği şeyleri yaşayarak büyür; Hocasının kızı Aydın'la sevişerek evlenir.

Yazar bu romanı yazarken o devri yaşatmaya çalışmıştır ama 30 sene içinde yaşadığı komünist idolojisinden kurtulamamıştır. Komünist dönemde kullanılan bir takım sloganları, 10. yüzyıldaki dönem için kullanmıştır. Romanı okurken, zaman zaman Çin'in 1960-70'li yılları akla gelmektedir. Tıpkı o günlerdeki gibi toplantılara büyük yer ayrılmıştır. O yüzden roman pek sürükleyici değildir. Toplantının çokluğu komünist döneminin büyük özelliğidir. Bu belki de yazarın yıllarca hayatıyla bütünleşen siyasi hayatının etkisinden kendisinin kurtulamamış olmasından kaynaklanmış olabilir. Bir genel başkan olarak yaklaşık 30 senelik siyasî hayatının büyük bir kısmı o formalite toplantılarıyla geçtiğine şüphe yoktur ve bu süre içinde de halkın içinde yaşamamıştır. Komünist idolojisine uygun olarak, Satuk Buğrahan'ın çevresine getirdiği yönetici vezirler genellikle kulluktan kurtarılarak getirilmiştir ya da fakir emekçi halk içinden bir

şekilde gelmiştir. Onlar sarayda bir süre okuduktan sonra yüksek mevkilere yani Satuk Buğrahan'ın etrafına yerleşmiştir. Onlara Satuk Buğrahan gibi büyük hükümdar, dönemin usüllerine uygun olmayan bir şekilde "dostum" diye hitap eder. Onlar da bu hükümdarla çok rahat bir şekilde şakalaşır:

Düşmanlar hem çirkin, küçük hem zayıftır. Onları anlatırken kullandığı usul da aynen komünistlerin o basma kalıp tarzıdır. Kötü insanların, onlardan bahsedilen ilk cümleden itibaren hüviyetleri açıkça bellidir. Romanda göze batan mantıksızlar bulunmaktadır. Mesela: Satuk Buğrahan ve ordusu Samaniler ile savaşmak için sefere çıkar. Karlı dağlardan, buzlu nehirlerden geçerek çok çileli yolculuk yaparlar. Bu zor yolculuk sırasında yaralanan askerleri sağ olan askerlerin zaman zaman sırtında taşıdığı ve hatta Satuk Buğrahan'ın da sırtında asker taşıdığını yazıyor. Binlerce kişilik dev ordunun başı gibi büyük sorumluluğu varken, bir tane yaralı askeri sırtında taşımak her halde büyük Satuk Buğrahan'a düşmez. Bu motif halk hikâyeciliğinde kahramanların şahsî özelliklerini, meziyetlerini göstermek için kullanıldığı gibi, yazarın sosyalizm etkisindeki idolojik tutumuna da bağlanabilir. "İşte, Satuk Buğrahan da başkalarının engel olmasına rağmen bir çeriği (askeri) sırtında taşıyordu." (s. 708)

Satuk Buğrahan'ın İslâmı kabulüne şu satırlarla yer veriliyor: "İslâm dininin savundukları, özellikle fakir ve yoksullara öşre zekat verme yoluyla yardım etmesi, zenginleri frenlemesi, alışverişte âdil olmaya teşvik etmesi, ticarete fazla kâra karşı olması, kıskançlık, zina, hırsızlık, içki gibi kötülöklere haram diyerek karşı olması Satuk'u iyice kendine bağlamıştı. Bu şekilde son iki ay içinde Satuk, Batur amca ile beraber sık sık o mağaraya gitti geldi ve nihayet tekbir getirerek müslüman oldu." (s. 57) İslâmiyetin yorumunda da komünist devrinin imdeleri birleştirilmektedir.

Romanda zaman zaman Çin âdetleri de Uygurlar arasında imişcesine gösterilir.

"-Şu fareye bakın-dedi Kılıç masanın altına saklanan Saray başkanını göstererek, ve saray başkanını oradan çekip çıkarırken-Hani göğre bıçak atardın hep, şimdi neden fareye döndün?"

Saray başkanı emekleyerek gelip Satuk'un ayaklarına kapandı ve başını yere vurarak zırlamaya başladı:

"-Prens. Hayır, hayır, ulu hakanınımız. Beni affedin. Ben kötüyüm. Ben kediye. Ben fareyim. Ben ne dersiniz oyum. Hakan olduğunuz şu ilk gün ilk saatte ulu hakanlığınızın hatırı için beni affedin. Ben kara yüzlüyüm. Ben insan değilim." (s. 151)

Bu cümleleri güya 10. yüzyıldaki rütbesini kaybeden bir Türk söylemiştir. Ama ben bu kelimeleri okurken bir Çinli'nin ağzından çıktığını duyar gibi oluyorum. Çünkü Türk insanların kaybettiği zaman ya da suç üstü yakalandığı zaman: "Ben kötüyüm, ben insan değilim." diye dövünmek âdeti yoktur. Hele 10. yüzyılda hiç olmaması gerek. Suçlu biri yanlış yaptığını itiraf ederken, bu şekilde dövünmek âdeti, Çin filmlerinde raslayabileceğimiz onlara özel bir âdettir. Komünist Çin istilasından (1949) sonra, edebiyat sanat, dolayısıyla Uygur

edebiyatı, sanatı hep komünist partisi propagandasının bir aleti olmuştur. Yazılan çizilen her şeyde parti siyasetinin propagandasını yansıtmak gerekli olduğundan, bazı yazarlar bu dönem içinde komünist Çinlilerin gözüne girmek için, bazı gerçek dışı yapmacık eserler de yazdılar.

Yazar romanında, Satuk Buğrahan hükümdarlığındaki Karahanlı devletinin batı Türkistan'daki kardeş Türk halklarını Samaniler'in zulmünden kurtarmak ve onları bu topraklardan kovup çıkarmak amacıyla çıktığı seferde karlı dağlardan, buzlu nehirlerden, nasıl geçtiğini anlatışı çok başarılıdır. Bu satırlar okuyucuya zaman zaman o çileli yolculuğu adeta yaşıyor ve hissettiriyor:

"Şimdi gidelim-dedi Koçkar sol taraftan dönüp gelmekte olan büyük bir parça kara bulutu göstererek -kasırğa çıkabilir.

Onlar dağın tepesinden eteğine (yokuş aşağına) doğru inmekteydiler. Artık yol zor değildi. Geniş bir alandan geçerek bir tepede durdular. Satuk Buğrahan ön tarafa baktı ve ordusuna ait uçuyormuş gibi aşağıya doğru inmekte olan insan ve atları gördü :

-Şunlara bakın. Neden öyle uçuyorlar onlar -dedi.

-Öyle efendim. Biz de uçacağız.-dedi Koçkar,

-Bundan sonraki yolumuz düz ama çıkış zor olur. Sık sık düzlükler karşımıza çıkabilir. Bir düzlükten aşağı düzlüğe kayarak ineriz. Karın altı çimlidir, taş yoktur. Basamak basamak ineriz.

Satuk Buğrahan ve askerler bellerini sıkı sıkı sararak düzlükten inmeye hazırlandılar. Öndeki onar kişilik üç grup yanyana oturdular ve elele tutunarak yokuş aşağı uçuyormuş gibi hızlı kaydılar. Satuk Buğrahan sağ tarafında Koçkar sol tarafında koruması Sadık Gulam'la kolkola girerek düzlüğün kenarında oturdular ve aşağıya doğru kaymaya başladılar. Gittikçe hızlanan Buğrahan ve arkadaşları kayarken sanki yerden kalkıp uçuyor gibiydiler. Önce biraz telaşa kapıldılar, ama sonra alıştılar ve hatta eğlendiler. Bir süre sonra aşağı düzlüğe indiler ve yavaşlayarak durdular. Buğrahan kendine geldi ve arkasına bakınca neler gördü: Bir sürü at ve katırlar da dim dik oturmuş, sanki insanlar gibi aşağıya doğru kayıyorlardı. Bu eğlenceli manzara Buğrahan'ı güldürdü." (s. 710)

Yazar ayrıca dans, sirk, at oyunu, keçi oyunu gibi oyunlarını ayrıntılı bir şekilde anlatmakla, bu oyunların çok eskilerden beri Türklerde olduğunu ifade etmiştir. Mesela:

"Şimdi sıra bir çift kız- erkeğin atışmalı oyununa gelmişti. Güzel sesle söylenen onların şaka ve şamatalı, güldürücü oyunları misafirleri bol bol güldürdü. Daha sonra "Tefçi Kızlar" oyununa yer verildi. Solo ve koro halinde şarkılar söylendi. Son olarak da bir kızın tek kişilik leğen dansı gösterildi. Dans şöyleydi: Bir kızla bir yiğit hafif adımlarla saraya girdiler. Kız çok süslü giyinmiş olmasına rağmen ayakları çıplaktı. Delikanlı kenarlı bir leğeni tef gibi çalıyordu. Kız erkeğin etrafında dönerken erkeğin elindeki leğene dokunup leğenin arkasına hafifçe vurarak oynadı. Sonra erkek leğeni yere dik koyarak hızla döndürdü. Leğen çarkıfelek gibi dönüyordu. Kız ellerini havaya kaldırarak onun etrafında döndü. Leğen yavaşlayarak durdu. Kız sıçrayıp leğenin içine girdi. Erkek ise içerden kendine atılan bir tefi yakalayarak çalmaya başladı. Kız da ritme uygun leğen dansını oynadı. Tef önce yavaş çalındı. Onun kollarındaki zilli bilezikler tefe ince sesle eşlik ediyordu. Ayağını yerden çekti ve ellerinin içine aldı. Başını ise bacalarının arasından geçirdi. Ayağını yine yerden çekti ve yukardan bir döndürerek ayaklarını gene leğene deydirdi. Ondan sonra zarif bir şekilde bağdaş kurarak leğenin içine oturdu. Ritim eşliğinde oturduğu yerden yavaşça kalktı ve oynamaya başladı. Ve ayak hareketleri ritimle

beraber hızlandı. Hızlı ayak oyunu gösterisine geçmişti. Öyle hızlı hareket ediyordu ki, onu gözle takip etmek mümkün değildi. Sonunda kollarını kaldırarak uzun uzun ve hızlıca döndü, döndü.

Seyirciler uzun uzun alkışladılar ve onun kabiliyetine hayran kaldıklarını dile getirdiler." (s. 472)

Romanda içeren Türkler'in sanat ve folklorüne ait tasvir ve beyanlar dikkate şayandır. Konu bundan açılmışken, ifade etmekte fayda var ki, musiki ve folklor alanında Türkler çok köklü tarihe sahiptirler. Nitekim Doğu Türkistan'ın Hotan vilâyetinde bir arkeolojik kazı sırasında bulunan halı ve kilim parçaları milattan önceki 400-3500 yıllara ait olduğu tespit edilmiştir, bu halı desenleri dans eden insan figürlerinden oluşmaktadır. Öte yandan Çin kaynaklarında da Türk musikisi ve danslarından hep bir övgü ve hayranlıkla söz edilir. Ondan başka bir sürü eski çalgı aletlerinin Türkler'den Çinliler'e geçtiği kaydedilir. Nitekim bu gün Çinliler'in "Pipa" adını verdikleri ve Çinlilerin çok yaygın bir şekilde kullandıkları çalgının milattan önce Türklerden Çinlilere geçen çeşitli müzik aletlerden biri olduğu herkesçe bilinmektedir.¹⁵⁶

Ondan başka Rudenko ve Griaznov tarafından Altaylar'daki Pazırık vadisinde bulunan müzik aleti Çang'ın tarihi ise M.Ö. 1700 yıllarına uzanır. Bugünkü Çin, Asya ve dünya musikisini etkileyen Türk musikisini W. Eberhard, E. Chavannes, R. Lach gibi araştırmacılar dünyaya duyurmuşlardır. Bugün dünyanın bilmediği daha sayısız çeşitli repertuar, dans, enstrüman örnekleri yaşamaktadır. "Bunları eski *Turfan Yazıtları* başta olmak üzere yazılı kültürden, Buda taş kemirlerine işlenmiş duvar resimlerinden görmek mümkün¹⁵⁷."

Çin tarihinin en parlak dönemi olarak kabul edilen "Tang" (m.s.619-811) devrine ait kayıtlarda, dönemin meşhur şairlerinin Uygur danslarını tasvir eden şiirleri bulunuyor ki bunlardan şair Vang Jien'in *Beyit ve Nazımlar* adlı eserinde şöyle bir şiir vardır:

"Şarkı eşliğinde dansa başladı Uygur'lar, Revan,
Kaşları har,¹⁵⁸ saçları yüz çeşit ayan,¹⁵⁹
Tef çalınıp, çıktıklarında onlar altı yönden, at binip,
Karşı karşıya oynar sallanıp, durmadan."

557 yılında, ünlü musikişinas Sucup'un bir grup müzisyen ve folklorcu ile Çin'in başkenti Chang an (bugünkü Şi an) da Kuzey Zhou ve Sui sülalesi saraylarında yaptıkları sanat gösterileri, dönemin Çin kaynaklarında özellikle bahsedilerek kaydedilmiştir. Dönemin

¹⁵⁶ Pipa: Çin'in Han Sülalesi (M.Ö. 206-M.S.220 yılları) devrinde yaşamış olan tarihçisi Han Liuyan'ın *Ze Min Çalgıları* adlı eserinde şöyle kaydedilmektedir: "Pipa aslında 'Hu' (Uygur)lardan gelmez. At üstünde çalınır. Parmakları aşağı ve yukarı çekerek çalarlar. Adı da o hareketlerden gelmektedir." Bk. Çin Ansiklopedisi *Sı Hai* (Söz Denizi) Çince neşri 1989. s. 1529.

¹⁵⁷ Seyfettin Azizi, *Uygur Makamı Hakkında*, Milletler Neşriyatı, Pekin 1992 (s. 12)

¹⁵⁸ Har: "uzun, ince" anlamında.

¹⁵⁹ "saçları yüz çeşit ayan" sözüyle örgüler kastediliyor.

şairlerinin Türklerin sanat gösterilerindeki müzik ve dans figürlerinin güzelliğini tasvir eden eserleri bulunmaktadır:

Kaş oynatıp göz oynatıp oynar işli keçe üzerinde,
İnci taşlı başlığı altundan aktı terleri revan.
Pırl pırl parladı çizmesi aydın ışık altında.
Sarhoş gibi kendini atıp oynar etrafa,
Döne döne hızlı oynar güzel müzik eşliğinde,
Elini koymuş beline, benzemiş hilâl'e.

Tang (m.s.619-811) şairi Li Duan¹⁶⁰

Şimdi bile Çinliler tarihte olduğu gibi Uygur Türkleri'nin musiki ve sanattaki üstünlüğüne olan hayranlıklarını gizlemezler ve Doğu Türkistan'ı "şarkı ve dansın mekanı" diye adlandırırlar.

Sirk de Türklerde çok eskiden beri olan oyun türüdür. Romanda "Tike"¹⁶¹ oyunu" olarak adlandırılan hayvan sirkini şöyle anlatıyor:

"Bugün bir Eylül günü. Yani Karahanlılar hanedanlığının kuruluş yılı dönümü bayram günü...

İki nehir kenarındaki upuzun geniş yeşil alan insanlarla tıklım tıklım dolmuştu. Kalabalık gürültüler içinde satıcıların ince ve kalın sesleri birbirine karışmıştı. Bakkallar, mantı¹⁶² satanlar, samsa¹⁶³ satanlar... hepsi kendi mallarının en iyisi olduğunu, seslerinin çıktığı kadar bağırarak anlatmakta adeta yarışa girmişlerdi. Orada burada toplanmış, eğlence seyreden insanların gülüşmeleri... Bir yerde tike oyunu oynanıyordu. Sakallı, boynuzlu küçük tike, ağaçtan yapılmış yüksek sandalın basamaklarından teker teker basarak tırmanıyordu. Tike'sinin ne kadar akıllı olduğunu anlatıp bir şeyler söylemekte olan sahibi, elindeki çubuğu sandala dokundurup tıklatarak "dostlara bir selam ver" deyince, tike ön ayaklarını kaldırdı ve ayaklarını yüksek basamağa koydu. Önce öne başını eğerek selam veren tike, sonra bir sağa bir de sola dönüp aynı hareketi yaptı. Seyredenler güldüler. Tike yavaş yavaş basamaklardan yukarıya çıktı ve sandalın tepesinde küçücük el kadar büyüklükteki yerin üzerinde ustalıkla durdu. O dört ayağını aynı yere sıkıştırmış, ayakları titriyordu. Sonra sopasıyla işaret eden sahibinin omuzuna çıktı ve sopasını sandala dokundurduğu ritimli sesi takip ederek yerinde bir kere döndükten sonra, seyirciler tarafa yönelip yine selam hareketini yaptı. Gösterisini bitirdikten sonra da geldiği yoldan inmeye başladı." (s. 474)

Romanda bundan başka geleneksel Türk oyunlarından at oyunu, oğlak (keçi yavrusu) oyunu, güreş ve darvazlık (sirk) oyunlarını kurallarıyla tek tek ayrıntılı şekilde anlatmıştır. Her şeye rağmen yazarın, Uygur tarihinde önemli bir dönem olan Karahanlı devletini ve Satuk Buğrahan'ı anlatan böyle bir romanı ortaya çıkarması önemlidir.

¹⁶⁰ Bu tarihî bilgiler romanın yazarı Seyfettin Azizi'nin *Uygur Makamı Hakkında* adlı kitabından alındı. Şiirde tasvir edilen dans figürleri hâlâ Uygur erkek dans figürlerinde görülür.

¹⁶¹ Tike: Keçinin yabanisi.

¹⁶² Buharlı tencerede pişen Uygur mantısı, bildiğimiz mantı türünden hayli büyüktür.

¹⁶³ Tandırda pişen kıymalı börek.

III.11. *Sırlık Dilo* (Esrarlı Olay)

Sırlık Dilo Zunun Tahir tarafından 1983'te yazılan ve Uygurca'da "povest" diye adlandırılan kısa polisiye romanıdır. 134 sayfalık romanda, bir devlet bankasından çalınan 80 bin yuan¹⁶⁴ın kim veya kimler tarafından çalındığı hakkındaki polis araştırmaları konu edilmiştir. Polis teşkilatındaki üst düzey yetkililerin vurdumduymazlığı ve buna rağmen Vahid adlı orta yaşlı polisin üstün becerisiyle suçluyu ortaya çıkarışı anlatılır. Bu yolla söz konusu polis teşkilatının başındakilerin alışageldiği tembelliklerini, ihmallerini tenkit eder. Edebi değerinden pek söz edemeyeceğimiz bu roman, okuyucuya ister istemez yabancı polisiye filmlerini hatırlatır. Her şeye rağmen romanın gelişmesi mantıklı ve sürükleyicidir.

Olaylar şöyle gelişir: Devlet bankasının Kara ağaç köyündeki şubesinden 80 bin yuanın çalınmasıyla, onu bulmak görevi tecrübeli polis Vahid'e verilir. Polis teşkilatının müdürü Cumahun toplantıda bu hırsız ya da hırsızları araştırıp bulma görevini Vahid'e verdiği zaman, Niğmet adındaki emniyet görevlisinin bu karardan pek hoşlanmadığı kimsenin dikkatini çekmez. Yaşı ellinin üzerinde olan Vahid sakin, tecrübeli, becerikli bir polistir. İşine dört elle sarılan, gösterişi sevmeyen hep arka planda kalmayı tercih eden, bir insandır. Onun yanına yardımcı olarak verilen genç asistan Nebi ise 24 yaşlarında, hareketli, çocuksu, gerçekleştiremediği müzisyen olma hayaliyle oyalanan bir delikanlıdır. Yaptığı mesleğin kendine göre olmadığına ve bu konuda kendisinin de becerisinin olmadığına inanmaktadır.

Vahit ile Nebi bisikletle olay yerine gelerek inceleme yaparlar. Onlar köyün تنها yolunda bisikletle yanyana sohbet ederek giderken Vahid, Nebi'ye bu işin püf noktalarını anlatır. Tecrübelerinden aktarır.

Olay yerinde parmak izi veya başka bir iz bulamazlar. İpucu olarak sadece, emniyet dolabının sert bir cisimle kurcalandığı ama zorlanmadığı gözlenmektedir. Bundan yola çıkılarak şüpheler, komşu köyde hâlâ babasından kalma anahtarcılık mesleğiyle zar zor geçimini sürdüren Alim adındaki fakir bir genç üzerinde toplanır. Alim 23 yaşında ve dul annesi ile beraber köyde sessizce hayatını sürdüren işsiz¹⁶⁵ bir gençtir. Vahit ve ekibi delil aramak için onun peşine düşerler. Ortada bir delil yoktur ama tahminler kasayı onun açmış olduğu iddiasını kuvvetlendirmektedir. Yıllar önce de bu dolabın kilidini yapan Alim'dir. Bu civarda kasayı zorlamadan açabilecek tek kişi de odur. Şüpheliyi kuvvetlendiren bir başka durum: olay yerine yakın yol kenarındaki tarlada bir çekiç bulunmasıdır. Bu çekiğin dolaba vurulan sert cisim olduğu kesindir. Vahid bununla bir şey hatırlar: O gün sabah olayı incelemek üzere Nebi ile beraber bisikletle olay yerine giderken, çekicinin bulunduğu tarlaya yakın yolda, birinin bir şeyler

¹⁶⁴ Çin para birimi.

¹⁶⁵ Devlet hizmetinde olmayan işsiz sayılır. Özelleştirme olmadığı için bu gibi insanlar güvencesizdir. Kaçak sayılır.

arıyor gibi tarlaya bakınmakta olduğunu uzaktan görür. Bu Alim'dir. Alim iki bisikletli kişinin gelmekte olduğunu farkedince hemen hızlı adımlarla yola koyulur ve bisikletliler onun yanından geçene kadar tedirgin halde başını bile kaldırmaz. Vahit bunun gibi bir kaç durumu değerlendirerek bu işin içinde Alim'in olduğuna karar verir.

Alim'i araştırmaya başlarlar. Bu iki kişilik ekip üç gece onun evini gözlerler ve bazı ipuçları bulurlar. Araştırma sonucunda Alim'in bir de nişanlısı olduğunu öğrenirler. Alim'in nişanlısı hemen evlenmeleri için Alim'i sıkıştırılmaktadır. Hemen evlenemedikleri takdirde, ailesi kızı başka birisine verecektir. Geçimini bile zar zor sağlayan Alim'in ise maddi durumunun evlenmeye müsait olmadığı, çaresizlik içinde çırpınmakta olduğu ortaya çıkar.

Bir süre daha devam eden araştırmalar neticesinde onu tutuklamaya yetecek kadar delil de bulunur ve sıra onu tutuklamaya gelir. Vahit çalışmaların neticelerini tek tek müdür Cuma'ya aktardıktan sonra, Alim'in evinde olduğunu söyleyip hemen gidip tutuklaması için ondan izin ister. Israr etmesine rağmen Cuma artık vaktin çok geç olduğunu söyler ve tutuklama işini ertesi sabaha bırakır. Ertesi sabah Vahit ve ekibi Alim'i tutuklamak için onun kaldığı eve geldiklerinde Alim'in tavana asılmış cesediyle karşılaşır. Aslında Alim meçhul kişi veya kişiler tarafından intihar süsü verilerek öldürülmüştür. Tembel müdür Cuma'nın ihmali, Alim'in ölümüne ve bütün ip uçlarının kesilmesine sebep olur.

İncelemeler sonucu Alim'in ölümünün intihar olduğu kararlaştırılır. Ama Vahit buna inanmamaktadır ve araştırmayı yeniden ele alır. Bir çok insanla görüşür. Alim'in nişanlısıyla, gözü yaşlı annesiyle ayrı ayrı konuşur.

Vahit gece gündüzlü bu çalışmaları sonucunda Alim'in ölümünün intihar olmayıp bir cinayet olduğunu, soyguncunun ise her gün burnunun dibinde beraber çalışan meslekdaşı Niğmet olduğunu ortaya çıkarır. Soygunu gerçekleştiren gerçekten Alim'dir. Niğmet hesabına çalışan serseri, katil Hapiz, Alim'e şantajla bu soygunu yaptırmıştır. Alim'e çok az bir miktarda para verdikten sonra kalanı Niğmet alır. Niğmet Alim'in tutuklanmak üzere olduğunu bildiği için bu canlı delili ortadan kaldırmaya karar verir ve onun asıl iş ortağı katil Hapiz'in eliyle bu cinayeti gerçekleştirir.

Bu katil tutuklandığında her şeyi itiraf eder: O gece, Alim'in odasını gözleyen katil dışarıda karanlık bir yerde Alim'in uyumasını bekler. Alim'in odasındaki ışık söndükten bir süre sonra katil, odaya girer ve uyumakta olan Alim'i önceden hazırlayıp geldiği gümüş yılanı ısırır. Gümüş yılanın zehiri hem etkilidir hem de ısırıldığı yerde hiç iz bırakmaz. O yüzden katil özellikle Gümüş yılanı seçmiştir. O yörelerde bulunmayan bu yılan cinsini katil, hayvanat bahçesinden çalmıştır. Alim bayıldıktan sonra onu beraberinde getirdiği ipe tavana asarak intihar süsünü verir.

Vahit bu araştırmaya Alim'in intiharda kullandığı ipten başlar. Önce ipi annesine gösterir ve tanıyıp tanımadığını sorar, annesi daha önce böyle bir ipin evinde hiç bulunmadığını söyler. Buradan yola çıkarak iz kovalayan Vahit, bu sağlam özel ipin nerelerde satıldığı ve hangi fabrikada üretildiğini araştırır ve çorap söküğü gibi en sonunda katilin izini bulur. Hapiz'i tutuklamadan önce kimlerle bağlantısı olduğunu öğrenmek için onu bir süre izler ve bu izlemeler neticesinde, işin başında meslektaşı Niğmet'in olduğunu öğrenir. Bu iki suçlunun buluşmasında onların fotoğrafını çekmeyi başarması, kullanacağı delili de ona sağlar.

Katili sonunda suçüstü yakalayan Vahit, Niğmet de dahil olmak üzere bütün meslekdaşlarının şaşkın bakışları içinde Niğmet'in eline kendi elleriyle kelepçeyi takar. Kendinden emin bir tavırla yanlış yaptığını söyleyen Niğmet'e, onun bütün tezgahlarını ayrıntılarıyla anlatınca Niğmet şaşkınlıkla suçlu kabul etmekten başka çaresi kalmaz.

Böylece Vahit kendi becerisini bir kez daha kanıtlar. Vahit'in yardımcısı Nebi sonunda konservatuvar sınavını kazanarak istediği meslek olan müzisyenlik eğitimine başlar. Bu şekilde Nebi de hayallerine kavuşmuş olur.

Katilin itiraflarına göre, eski katil Hapiz, Niğmet'le tanışalı ve bu işe başlayalı on sene olmuştur. Bu zaman içerisinde üç kişiye aynı yöntemle yılan ısırtarak öldürmüş ve çok para sahibi olmuştur. Bu cinayetleri Niğmet'in emriyle yapmıştır ve Niğmet'in sayesinde bu cinayetler Emniyette "intihar" olarak değerlendirilmiştir. Katil aslında on sene öncesine kadar tertemiz fakir biriyken, para kazanmak uğruna onu cinayete teşvik eden ve bu yollara sürükleyen Niğmet olmuştur. Niğmet başka şehirlerde, daha sonra da başkentteki polis teşkilatı merkezinde görevlendirilir. Orada geçen süre içinde bu uygunsuz işlerden uzak kalan Niğmet, on sene sonra dönüp dolaşıp başkente gelen Hapiz'le karşılaşınca işe yeniden başlar. Katil, bu on sene içinde kendi kendine ufak tefek soygun işleriyle uğraşmıştır. Niğmet'le karşılaşınca ona yine eski işe devam edip para kazanmayı teklif eder ve olumlu cevap alır. Niğmet'le katil pazarlık yaparken, soygunu katilin yapacağı, onu polis teşkilatında arkadan Niğmet'in koruyacağı, iş bittikten sonra malı yarı yarıya paylaşacakları konusunda anlaşırlar.

İlk işleri mağaza soymak olur. Soygun geerkeşişir ve Niğmet'in sayesinde suçlu bulunamaz, olay kapanır. Ama Vahid'in titizliği yüzünden ikinci işi olan bu banka soygununda yakayı ele verirler. Bu karmaşık olay böylece çözölmüş olur.

şahışlar:

Vahit 55 yaşlarındadır. Kültür devriminde işten uzaklaştırılmış ve Mao'nun ölüminden sonra görevine iade edilmiştir. Polislik görevine döneli henüz bir yıl olmuş, tecrübeli, alışkan, az konuşan bir polis memurudur. O kendi müdürü olan Cuma ile eskiden beri tanışmaktadır. Polis idaresinde banka soygunu hakkındaki toplantıda araştırma görevini kimin alacağı konuşulurken Vahit şöyle der:

"Benim bir teklifim var dedi Nebi'nin yanında oturan Vahit, toplantı başladığından beri o ilk defa söz alıyordu.

-Buyur, söyle dedi Cuma ona dönerek. Cuma ile Vahit aynı yaşlardaydılar ve Üç Vilâyet İnkılâbı¹⁶⁶ sırasında aynı cephede savaşmış, azatlıktan sonra emniyet teşkilatında beraber işe girmişlerdi. O yüzden birbirlerine "sen" diye hitap ederlerdi. Aralarında saygı ve sevgi vardı." (s. 271)

Vahit konuşurken çenesinin sol tarafındaki yara izini sık sık okşama alışkanlığı vardır. Özellikle düşüncesine veya konuşmasına kendini fazla kaptırdığı zamanlar bu hareketi tekrarladığı dikkat çeker.

"Özel bir teklif değil-dedi Vahit Cuma'dan konuşma izni aldıktan sonra, hâlâ havada olan parmağını indirdi ve âdetine göre çenesinin sol tarafındaki yara izini okşayarak yavaş, ağır bir şekilde konuşmaya başladı.-İtile kakıla uzaklaştırıldığım yerime döneli henüz bir yıl olmadı. Bu zaman içerisinde bir olayı aydınlatma çalışmasına da katılmadım. O yüzden kendimi bir boşluk içinde hissediyorum. Eğer sen uygun görürsen lütfen bu çalışmayı bana ver, yardımcımı kendim seçsem iyi olur" dedi. (s. 271)

Bundan anlaşılıyor ki, Vahid on senelik Kültür Devriminin haksız darbelerinden nasibini almış biridir, yüzündeki yara izi de o dönemin kendine verdiği silinmez bir armağandır. Vahit o dönemin kurbanlarından. Hayatının verimli dönemini, 44 yaşından 54 yaşına kadar işinden uzak, haksızlıklar, işkenceler ve kim bilir nasıl sürgün, yoksulluklar içinde geçirmiştir. Hakkı geri verileli yani işine geri döneli henüz bir yıl bile olmadığını, yazar onun kendi ağzından söylemiştir.

Vahid'in dış görünüşü romanda şöyle tasvir edilir:

"Vahid bu izden bir ipucu almış gibiydi. Kısa ve şişman gövdesini kaldırarak dimdik ayağa kalkmıştı. O sol çenesindeki yara izini okşarken mavi gözlerini demin son kez ölçtüğü ayak izine dikmiş halde Nebi'ye şöyle dedi: - Şu izi fişe al." (s. 272)

Vahid'in sigara ve ara sıra içki de kullanan biri olduğu ifade ediliyor. Mesela: İpucu olarak büyük umut bağladığı Alim'in cebinden çıkan anlaşılmaz mektubun aslında Alim'in nişanlısı Asya'nın Alim'e yazdığı basit bir mektup olduğunu öğrenince üzgün bir halde evine döner. Yardımcısı Nebi onun yanına gelir: "Nebi Vahid'in böyle zamanlar çok sessiz olduğunu konuşmadığını, tam aksine biraz içki içtikten sonra açılarak konuştuğunu iyi biliyordu. O biraz düşündükten sonra, gözünü kırparak şöyle dedi: "-Vahit abi, şu an ikişerden dört kadehi canımız çeker değil mi?"

-Vah vah çekmez mi? Senin bu taraflarını severim. Suratı asık olan Vahit'in birden yüzü güldü ve yerinden hemen kalkıp hanımına seslendi-Hey Ayım, bize güzel bir tabak kıyma kavursana".(s. 328) Hazırlanan kavurmayı kızı getirir. Böylece Vahit'in bir de kızının olduğunu anlaşılıyor. Romanda Vahit'in ailesinden bahseden yegâne satırlar bunlardır.

35-36 yaşlarında olan Komiser Niğmet, bir yıl önce bu merkez emniyete tayin olup gelmiştir. Geldiğinden iki ay gibi kısa zaman sonra bir hırsızlık olayını on gün içinde

¹⁶⁶ Tarihi romanlarda bahsedilen ve 1945'te Gulca'da kurulan Şarki Türkistan Cumhuriyeti'nin millî müstakillik mücadele savaşıdır.

aydınlatarak büyük itibar kazanmıştır. O işten sonra idare komünist partisi onu araştırma bölümünün başkanlık görevine getirmiştir. Niğmet suçu ortaya çıkarken heyecanlanır, Niğmet'in o anını yazar şöyle anlatıyor: "...Öyle tabii, doğru söylediniz,-dedi Niğmet. Heyecandan olsa gerek Niğmet'in iri gözleri fıdır fıdır dönüyordu ve oval yüzüne hafif bir kırmızı renk gelmişti. Büyük kemanın sesine benzeyen kalın sesi hafif titreyerek çıkıyordu."(s. 268)

Müdür Cuma'nın tasviri yapılmamış sadece gözünün rengi verilmiştir. "Cuma'nın mavi gözleri heyecandan parlıyordu." (s. 271) cümlesinden onun gözlerinin renginin mavi olduğu anlaşılır.

Nebi daha yeni işe giren bir polis memurudur. Vahit onu yardımcısı olarak seçer. Onun dış görünüşü romanda şöyle verilmiştir: "Gülmekten Nebi'nin yuvarlak ve açık renk yüzünde hafif kırışıklar (çizgiler) hasıl oldu.", "Vahit kendinden yarım karış uzun Nebi'nin keskin gözüne ve etli sarkık yanaklarına şöyle bir baktıktan sonra lafına sakin biçimde devam etti.", "Nebi Vahit'in kılı kırık yaran, iş yaparken sesli sesli nefes almasından ve yavaş hareketlerinden çoktan bıkmıştı. Hep kendisiyle kıyaslayarak yavaşlığından sıkılırdı ve içinde şöyle derdi: "İş yapacağı zaman kararlı kararlı yapsa da, eğlenceye de zaman kalsa eğlensek olmaz mı sanki" diye düşünürdü ama bunu ona söylemeye de cesaret edemezdi." (s. 278))

Bundan Nebi'nin müzikten başka bir şeyi pek düşünmeyen, biraz saf, aceleci, gençliğin verdiği enerjiyle başkalarını kıyaslayan ama her şeye rağmen büyüğüne, ustasına saygılı olan zararsız, temiz kalpli biri olduğunu anlamak mümkündür.

Yazar kurban şahıs Alim'i, Vahid'in ağzından şu şekilde anlatır: "Alim'in bazı garip huyları, inançları varmış, fala aşırı inanıyormuş, bankada bekçi olarak çalıştığı zamanlar aynı mahallede epeyce şöhret kazanmış bir kadın falcıya bir kaç kez gitmiş ve falcı kadının onun maddi durumunun bundan sonra iyiye gideceği hakkındaki sözlerinden çok neşelenmiş." (s.298) Nişanlısı ve başkalarının ifadelerine göre Alim'in sineği bile incitmeyen biri olduğu anlaşılmaktadır.

Çocuğuna düşkün, yumuşak yürekli, kadere boyun eğen, fakir sıradan bir anne olan Alim'in annesi, "45 yaşlarında olmasına rağmen oğlunun ölümünden sonra birden bire çökmüş, yaşlanmıştı. O yas için örttüğü beyaz baş örtüsünü kulağının üstünden geçirip bastırıp arkadan sıkıca bağlamıştı. Üzerindeki eskimiş gri kumaş cekedi ile yeşil desenli eteğini, oğlunun ölümünden beri hiç değiştirmemişti." (s. 313)

Romanın özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

1) Devlet kuruluşunun başında yıllardır bulunanlar iş yapmadıkları gibi çalışanlara hakettikleri kıymeti vermezler. Eserde bu ve tembellik tenkit edilir. İkide bir sonu gelmeyen anlamsız toplantılar, yapılan işten daha çoktur.

2) Hırsız ve ahlâksızlar devlet dairelerinde bulunmakta ve insanlara haksızlık etmektedirler.

3) Olaylar akışlı ve doğaldır. Bir nefeste okunan bir romandır. Romanda anlatılanlar Uygur toplumunda kolay kolay görülmeyen, topluma biraz yabancı bir olay olmasına rağmen, inandırıcılığı kuvvetlidir.

III.12. Unutulğan Kişiler (Unutulanlar)

Yazar Ahed Turdi'nin 1986'da yazdığı *Unutulanlar* adlı romanı 1987'de Kaşgar Uygur Neşriyatı tarafından neşredilmiştir. 468 sayfa olan roman 25 baptan oluşur ve üç sayfalık giriş kısmı vardır.

Yazar romanda, 1940'lı yıllarda Kaşgar'daki Uygur aydın gençlerinin Milliyetçi Çin hükümetine ve onlara yardımlık edenlere karşı giriştikleri mücadeleleri anlatmıştır. Yazar baş roldeki Batuk'un cesaretli, kahraman bir şahıs olmasına rağmen, cehaletinden kaynaklanan kontrolsüz davranışlarının telafi edilemeyen zararlara yol açışını anlatır. Yazarın bu şekilde genel bir yaraya değinmesini eğitimi güçlendirme hakkındaki bir mesajı olarak kabul edebiliriz. Cahil kalmanın zararını yeterince çeken Uygurların tarihinde bu tür öncülere sık rastlanır.

Ahed Turdi'nin *Unutulanlar* adlı romanının daha iyi anlaşılması için, roman girişi mühimdir.

"Hiç kimse elbette ki kendi toprakları ve vatani için verilen savaşları unutmak istemez.

Yakın çağ tarihimiz hakkında böyle bir eser yazma aşkı, beni bir süreden beri esir aldı. Bunu ünlü Kırgız yazarı Cengiz Aytmatov'un bir eserindeki şu sözlerini naklederek anlatmam çok uygun olur:

"Dağlarda öyle çeşmeler olur ki, bu çeşmeye götüren yeni yollar açıldığında, eski patika yollar unutulup gider. Susadığı zaman o yoldan geçip çeşmeye su içmek için gelen yolcular git gide azalır. Böylece zamanın geçmesiyle o çeşmenin etrafı yeşil otlarla kaplanır. Daha sonra yavaş yavaş otların arasında çeşme kaybolup gider. Yazın ateş gibi sıcak günlerinde nadiren de olsa insanın aklına o çeşme gelir ve su ihtiyacını gidermek için, yoldan dönerek çeşmeye gelir. Otların arasından o çeşmeyi bulur, üzerindeki dal budaklarını eliyle bir tarafa yavaşça iterek çeşmeyi gördüğünde, şaşırıp kalır ve ah çeker. Kaç zamandır kimsenin dokunmadığı buz gibi çeşme suyunun berraklığına, derinliğine bakıp hayran kalır. Çeşmeden kendinin, güneşin, göğün ve sonra dağ-taşların aksini görür. . .Görür ve böyle güzelliği bilmemek günah diye aklından geçirir.

Evet, durum böyle başladı. Ben de insanların unuttuğu öyle tatlı, suyu insanlar tarafından unutulmuş, gömülüp kalmış çeşmeleri buldum. Onun suyu, susamış yüreğime şerbet oldu. Beni canlandırdı. İlham verdi. Ama bu yeterli değildi. Benim bu çeşmeyi başkalarına da bildirmem gerekirdi. Aynı zamanda, o çeşmeleri yapan ve yaşatan insanlardan şimdi hayatta olanların bazılarıyla karşılaştım. Onlar ikide bir bana "Bunların hepsi unutulmuş şeyler, kaybolmuş izler" diyerek kalbimin derin yerlerindeki üzüntüyü dile getirdiler. .

Hayır, öyle kolay unutulmamalı! İnsanın bıraktığı izler¹⁶⁷ edebiyen kıymetlidir. Unutulmazdır!

Sohbet ettiğim insanlar kalplerinin en derin nazik katlarında sakladıkları sırlarını bana anlattılar. Gömülüp kaybolmuş çeşme gözlerini açtı!

¹⁶⁷ Abdurrahim Ötkür'ün *İz* şiirinde ifade ettiklerini vurgular mahiyettedir. *İz* şiiri *İz* romanının başında yer almaktadır.

O an gözümün önünde, atalarımızın zulüm perdesini yırtıp atmak için ve hürriyete kavuşmak için verdiği mücadeleleri, savaşları, gelecek evlatlarının mutluluğu için akıttıkları sıcak kanları, aydınlığa kavuşmak için attıkları adımların sayısız izleri teker teker canlanmaya başladı. Heyecanlandım. Son derece büyük bir manevi kuvvet beni itiyordu. Bu kuvvetin beni itmesiyle nihayet elime kalem aldım.

Unutulanlar hiç olmazsa 1940'lı yıllardaki atalarımızın yürüyüp geçtiği iniş çıkışlı yolları, unutulmaya başlayan kahraman geçmişlerini unutulmasın diye yapabildiğim kadar evlatlarımızın bilgisine sunmaya çalıştım. Bununla bugünlerin kıymetini anlasınlar istiyorum." (Giriş)

Yazar böylece bu romanı yazmaktaki amacını açıkça ortaya koyuyor. En son cümle olan "Bununla bugünlerin kıymetini anlasınlar istiyorum" cümlesi Çin baskısı dolayısıyla konulması mecburi bir ifadedir. Bunun kural gereği yazıldığını orada yaşayan okuyucular bilirler.

İkinci nokta, öteki Uygur yazarlarının romanlarında görüldüğü gibi kardeş Türk boylarından bahsedilmiştir (Daha çok Kazak, Özbek, Tatar, Kırgız) ve onlardan bahsedilirken her zamanki gibi sevgi ve saygıyla, övgülerle söz edilir. Bu romanın, "Giriş"ini yazar, dünyaca ünlü Kırgız yazarı Cengiz Aytmatov'un eserinden aldığı sözlerle başlar ve bunu belirtir.

Romanın özeti:

Şorbağ köyünün en zengini yaşlı Hemrahbay, hizmetçilerinden 19 yaşındaki Akkız'ı Nikâhına almak ister. Nikâh gecesi Batuk sevgilisi Akkız'ı kaçıtır. Genç sevgililer yakalanmadan kaçmayı başarırlar. Bir süre sonra "Hazret Seylisi" diye adlandırılan bayram gününde, kalabalık içinde gezip eğlenen Batuk ile Akkız da görünür. Onlar çok mutlular. Bu sırada Hemdem beyin oğlu hükümet müdürü Hapiz ve adamları onları görür ve yakalamaya çalışır. Batuk kurtulmak için kızı elinden çekerek koşar. Bu sırada arkadan gelen kurşun Akkız'a isabet eder ve onu öldürür. Akkız'ı bırakamayan Batuk yakalanır. Hapiz Batuk'u hapse atar. O günden itibaren Batuk intikam için yaşamaya başlar. Hapishanede Kutluk adlı muallim hocayla tanışır. Bir süre onunla aynı hücreyi paylaşırken ondan çok şeyler öğrenir. Okuma yazmayı da ona Kutluk Efendi öğretir. Kutluk Efendi milletin, vatanın istikbalini düşünen, bilgili iradeli ülkücü insandır. Sonra Kutluk Efendi hapisten çıkar ve çıkar çıkmaz Bahtı Sarı, Haydar bey gibi arkadaşlarını bir araya toplayıp hükümete karşı teşkilât kurar. Onlar kendilerini destekleyecek olan halkı bilinçlendirmek için, işe önce gazete çıkarmaktan başlarlar. Bununla birlikte teşkilâtı güçlendirme ve üye kazanma çalışmalarını hızla sürdürür. İlk çıkardığı gazete bir gecede cadde duvarlarına yapıştırılır. Gazete büyük ilgi uyandırır. Emniyet idaresindekiler bu haberi duyunca büyük tedirginlik yaşar ve telaşlanırlar. Gazeteyi kimin çıkardığını araştırmak için her tarafa takipçi gönderilir. Gazeteyi basan Haydar bey, Batuk'u hapse atan emniyet müdürü Hapiz'in kardeşidir. Hapiz Millîyetçi Çin hükümetinin kuklası olarak çalışmaktadır; kardeşi Haydar bey ise, Millî mücadele için kendini adanmış, bu uğurda gerekirse canını verebilecek tahsilli bir şahıstır.

Batuk'a gelince, Batuk hapisteki günlerinde hücreden sorumlu 21 yaşlarındaki Çinli gardiyan Vangdaidai ile gün geçtikçe iyi arkadaş olurlar. Vangdaidai de Çin'deyken zorla askere götürülüp sonra burada görevlendirilen yoksul bir ailenin çocuğudur ve iyi kalpli biridir.

Bir sabah hapishanedeki mahkumlara, mahkumların içme su ihtiyacı için hapishanenin avlusuna bir havuz kazılması emredilir. Hapishanede 400 kadar mahkum vardır. Mahkumlar bir günde havuzu sabahtan akşama kadar kazarak bitirirler. Sözde havuz olan çukur aslında bu 400 mahkumun toplu mezarıdır. Mahkumlara kendi mezarları kazdırılmıştır. Hükümet kendilerinin gidici olduklarına inandıkları gün, gitmeden önce hapishanelerdeki mahkumları topluca imha etmeye karar vermiştir. Vangdaidai bu kararı bir gardiyan olarak öğrendiğinde, arkadaşı Batuk için üzülür ve Batuk'a başka hiç bir şey söylemeden avlu içindeki tavuk kümesine saklanmasını söyler. Batuk önce bir şey anlayamaz ama daha sonra gece karanlığında saklandığı tavuk kümesinden olanları dehşet içinde kendi gözleriyle görür: Bütün mahkum arkadaşları gündüz kazdıkları çukura getirilerek, sırayla başları daha önce hazırlanmış giyotin ile teker teker kesilip vücutlarından ayrılır. Cesetler çukura atılır. Bir gece de ancak 180 mahkumun başı kesilebilir. Kalanını bir sonraki gece yok edeceklerdir. Gözlerinin önünde teker teker öldürülenlerin hepsi Batuk'un hapishanede haşır neşir olduğu, hayat dolu arkadaşlarıdır. Arkadaşlarının ölmesine engel olamayan Batuk kahrolur. Onlar ölürken kendisi sağ kaldığı için üzülür. Onlar öldürülürken eli kolu bağlı seyretmek zorunda kaldığı için vicdan azabı çeker. Ama onların intikamını alacak birinin yaşaması gerektiğine de inanır. Ertesi günü sırası gelmeyip sağ kalan dört kişi ve Batuk, Vangdaidai'yin yardımı ile hapisten kaçarlar; önce bir köyde saklanırlar. Sonra oranın da pek emin olmadığını düşünerek çölün ortasındaki bir mezarlığa giderler.

Kutluk Efendi'ye gelince, emniyet müdürü Hapiz onların kurduğu teşkilatın peşini hiç bırakmaz. Oralarda öyle bir örgütü kurabilecek Kutluk'tan başka kimse olmadığını Hapiz de iyi bildiği için, Kutluk ve arkadaşlarını tutuklama emri çıkarır. Bir gecede hepsini tutuklarlar. Hapisteki bir dizi işkenceden sonra bir gece, mahkumlar başka bir yere taşınırlar. Yedi sekiz at arabasına mahkumlar zincirlenerek, diri diri gömülme üzere götürülmektedirler. Kutluk Efendi yanındaki yaşlı mahkum arkadaşının yardımı ile zinciri kırar ve bir köprüünün yanına geldiklerinde kendini nehre atar. Gardiyan askerler onun arkasından nehre ateş açarlar ama Kutluk Efendi yüzerek kaçmayı başarır. Nehirden çıktıktan sonra ağaçların içinde uzun süre yürür. İnce ve yırtık elbiseler içinde her tarafı yara olan vücudu yorgunluk, açlık ve soğuktan bitkin düşmüştür. Bir mısır tarlasında onu baygın bulan Batuk'un adamları, onu kaldıkları yere götürürler. Eski mezarlığı mekân tutan Batuk artık bir eşkiya çetesinin başıdır. Batuk'un adamları Kutluk Efendi'yi kendilerini gözetlemeye gelen muhbirlerden sanmışlardır. Sonra etraftakilerin şaşkın bakışları içinde birbirlerine sarılmalarıyla durum anlaşılır. İki de çok mutlu olurlar. Batuk akıl hocası Kutluk Efendi'yi gördüğüne çok sevinir.

Batuk mekân tuttıkları çöldeki eski mezarlıkta geçimini yakın köydeki zalim ağa Hemrahbay dahil zenginlerin evini, bazen yoldan geçen kervanlarını yağmalayarak sağlar. Ama

insafsız da değildir. Fakire yardım eder. Bu arada uzaktan yakından gelip kendisine katılanlarla beraber 24-25 kişi olurlar. Onların başkanı Batuk'tur. Ahmet Serdar adlı askerden dönmüş bir kişi Batuk'tan sonra söz sahibidir. Onun askerî bilgisi çok iyidir. Kutluk Efendi gelince bu üçü birbirini tamamlarlar. Oturup uzun uzun, ayrıntılı konuşurlar ve amacı belli, ciddi bir hareket planlarlar. Amaçları Doğu Türkistan'daki Millîyetçi Çin hükümetini yok ederek, yerli Türk halkının özgürlüğünü sağlamak ve haksızlıklara son vermektir. İlk hedef Hapiz müdür ve onun üstündeki Çin'li yetkili Kang Lüzhang ve Zhangzhuren'in ortadan kaldırılmasıdır.

Kutluk Efendi, Batuk ve Ahmet Serdar birlikte planladıkları gibi bir çok girişimde bulunurlar. Bu durumda etraftan gelip onlara katılanlarla sayıları 60'a yaklaşır. Halk onları destekler, yaptıkları büyük yankı uyandırır. Millîyetçi Çinlilerden bıkan halk için onlar, az da olsa bir umut ışığıdır ve bu durum Hapiz'i rahatsız etmektedir. Batuk bir kaç kere Hapiz'i öldürmeye teşebbüs eder fakat Hapiz ölümden kılpayı kurtulur. Bu olaylar Hapiz'in dokunulmaz olmadığını kanıtlayarak onu gülünç durumlara düşürür. Ama o gene de gizlice veya açıkça kendi halkını tutuklamaya, öldürmeye devam etmektedir. Zamanında babasının hizmetçisi (oduncusu) olan bu 'serseri' Batuk'un, şimdi kendi başına dert açan bir tehlike olduğunu düşündükçe bu duruma düşmeyi kendine yedirememektedir. Onları yakalamak için Hapiz de boş durmamaktadır; Adamları gece gündüz Batuk'u aramaktadırlar.

Kutluk Efendi ve Batuk yılmadan bir çok tehlikeleri atlattılar. Onlar büyük hazırlıklardan sonra, bir gün planladıkları gibi adamlarıyla üçe ayrılarak emniyet, postahane ve toprak mahsülleri ofisine saldırırlar. Sabahtan akşama kadar bütün bir gün savaşarak hükümet binasını ele geçirirler. Postahaneyi işgal ederler. Ama toprak mahsülleri ofisini ele geçiremezler. Kutluk Efendi ve arkadaşları bu savaştan zaferle çıktıklarını düşünmeye kalmadan, hükümet askerleri merkezden yardıma gönderilen başka askerlerin birleşimiyle güçlenip tekrar saldırıya geçerler. Bir süre savaştıktan sonra hükümet binası tekrar hükümet askerlerinin eline geçer. Kutluk Efendi ve savaşçıları sayıca az olmalarına rağmen büyük kahramanlıklar gösterirler, Karşılarındaki hükümet askerlerine çok kayıplar veririrler ama kendileri de çok şehit verirler. Direnecekleri bir durumun kalmadığını anlayan Kutluk Efendi, savaşçılara çekilme emri verir ama çekilirken de kayıpları çok olur. Oradan sağ çıkabilen topu topu 10 kadar kişidir. Buna Batuk, Kutluk Efendi ve Mahmut Kurguylar da dahildir. Ahmet Serdar şehit olmuştur.

Daha sonra Batuk'a kin besleyen savaşçılardan Turdi Racı adındaki şahsın hainliğiyle, Hapiz Kutluk Efendi'nin yerini öğrenerek onu tutuklar ve Kutluk Efendi'yi diri diri toprağa gömüp öldürür.

Kutluk Efendi'yi kurtarma çabalarında olan Batuk, bu haberi öğrendiğinde yıkılır. Batuk aynı gün akşamı Hapiz'in olmadığı sırada onun evine girerek onun elbise dolabına saklanır. Gece Hapiz eve gelince, onun karşısına çıkar. İkisi bir süre mücadele ettikten sonra Batuk

Hapiz'i öldürür ve Kutluk Efendi'nin ve Akkız'ın da aralarında bulunduğu bir çok insanın intikamını almış olur.

Batuk sağ kalan 10 küsur adamıyla beraber tekrar eski mezara doğru yol alır. Üzgündür ama umudunu yitirmemiştir.

Şahıslar:

Kutluk Efendi, Batuk, Ahmet Serdar (asker), Turdi Racı, Kanglüzhang, Hapiz Cüchang (Hemdem beğın oğlu), Nezaket Hanım, Behti Serik, Mahmut Kurguy (asker), Haydar beğ (Hapiz'in kardeşi).

Romanda baş kahraman Batuk gibi görünse de, esas baş kahraman Batuk'un arkasındaki Kutluk Efendi'dir. Kutluk Efendi baş kahraman Batuk'un üstadıdır. Beynidir. Onun mesleği eğitimcidir. Çok saygı değer, halkın gönlünde taht kurmuş itibarlı biridir. Milleti halkı için yılmadan mücadele eden ve mücadele etmeye başkalarını teşvik eden, yöneten biridir. Yazarın Kutluk Efendi'yi okuyucularına ilk tanıştırmayı, (o siyasi tutuklu olarak) hücredeyken Batuk'un onu tanımasıyla başlar.

"Batuk bu günlerde ne kadar kıymetli yakını (sevdiği kız Akkız'ı) kaybetmiş ise, o kadar kıymetli bir insanı buldu. O değil hapiste hür dünyada bile kolay erişilemeyen paha biçilmez bir sırdaş idi. Kendinden 9 yaş büyük olan bu sırdaş, Batuk'un hapse atıldığı ilk gün bir ağabey şefkati ile başını okşayarak şöyle demiştir:

-Delikanlı, tanışalım. Benim adım Kutluk, başkalar bana "Kutluk Efendi" derler. Biz aynı yolun yolcularıyız. Başımızdan geçenler ve yaşımız aynı olmasa da, dilimiz ve devamımız birdir!" (s. 28)

"Kutluk Efendi'nin iri, yuvarlak gözlerinden tarifi zor bir güç kuvvet okunuyordu. Sakal, bıyıkları uzamış olan oval yüzü bu adam insanlarda ciddi, samimi ve sıcak bir bırakırdı. Kutluk Efendi uzun süre öğretmenlik yaptığı için, hitabeti çok iyiydi. O uzun ve anlamsız konuşmayı hiç sevmezdi. Onun sözlerinin her kelimesinde milletin istikbali, kaygısı yoğrulmuştu." (s. 29)

"Kutluk Efendi hakikaten dayanıklıydı. Çok defa kesici metal üstüne çıplak ayakla bastığı ve diz üstü oturturulduğu için tabanları ve dizleri delik deşik olmuştu. Hapse atıldıktan sonraki ilk 20 gün içinde yemediği dayak, görmediği işkence kalmamıştı. Bir keresinde tel kırbaçla 50 kere kırbaçlandığında, üzerindeki gömlek derisine batarak karışmıştı. O zaman düşman onunla alay ederek: "Senin inadın ne kadar dayanabilecek bakalım" demiş, iki tane omurga kemiğini döve döve kırmışlardı. O ceza evindeyken geçirdiği kabus gibi günlerden Batuk'a hiç bahsetmedi; Geçmiş üzücü olaylarla onun, tertemiz duygularını incitmeye gönlü razı olmamıştı." (s. 30)

Kutluk Efendi hep halkının menfaatini, istikbalini düşünen biridir. Kutluk Efendi geçmişteki komik bir cahillik olayını Batuk'a anlattıktan sonra şöyle der:

"İşte görüyor musun Batuk, bizim halkımız cahillikte ne dereceye varmış. Bizim maarifimizin gelişmesine bu kötü hakimiyetten başka din mutaassıpları da engel olmakta.

Neden öyle? Molla'nın öğrencisi "Nusende Molla¹⁶⁸" olarak yetişmiş!.. Bizim halimiz ne olacak? Ne kadar biçâre bir durumdayız değil mi? Cahillik bizi yok olmaya doğru sürüklüyor. Batuk, kardeşim, cehalette kalan ebediyyen horluğa, esirliğe mahkumdur! Aklından çıkarma, sen daha gençsin. Ne kadar çok okursan o kadar faydalı, o kadar kârdır!.." (s. 45)

Yazar Kutluk Efendi'nin ağzı ile aslında bütün Doğu Türkistanlı gençlere seslenmektedir. Kutluk Efendi halkının eğitimine çok önem veren biridir ve şöyle diyor: "İster Yang Zenşing olsun, ister Şeng Şisai olsun, ister Millîyetçi Çin hükümeti olsun hepsinin amacı hep aynı olmuştur: bizleri ebediyyen cahil bırakmak. Görmüyor musun? Gene olan maarifimize olmuş. Okullar kapanmış ve öğrenciler dağıtılmış." (s. 51)

Kutluk Efendi başkanlığında kurulan hükümete karşı örgüt, büyüyerek bir silâhlı ordu haline gelir ve hükümet askerleriyle çok kere çarpışır. Bir gün Türk askerler arasında köyden gelip askere katılanlar ile şehirli olanlar arasında tartışma olurken bunun üstüne gelen Kutluk Efendi çok üzülür ve onlara şöyle der:

"Biliniz ki, bu halimiz Kang Lüzhang ile Hapiz cüchang'ı sevindirir! Onlar bizim içimizden böyle parçalanıp birbirimize saldırmamızı, yani sağ elimiz ile sol elimize vurmamızı ve birbirimizi kırıp öldürmemizi isterler. Onların bize karşı eskiden beri kullanıp geldikleri "kendi yağında kendi etini kavurma" hilesi işte budur. Biz bunun derdini az mı çektik? Zararını az mı gördük?" (s. 401)

Bu da yazarın, baş kahraman Kutluk Efendi'nin ağzı ile kendi halkına ettiği bir nasihattir. Kutluk Efendi romanda her haliyle bir bilgedir. Romanda onun özel hayatından, ailesinden pek söz edilmemiştir. Yaşlı bir annesi olduğu, romanın bir yerinde söylenir. Kutluk Efendi'nin hükümet askerleri tarafından arandığı gece, oğlunun kaçmasına göz yumduğu gerekçesiyle yaşlı olmasına rağmen çok dövüldüğü anlatılır. Demek ki, yaşlı annesinden başka ailesinde kimse yoktur. Kutluk Efendi romanın sonunda şehit olur, yani bir gurup siyasi tutukluyla birlikte topluca diri diri gömülerek öldürülür.

Batuk okul yüzü görmemiş, Hemrahbay adındaki zengin büyük ailenin kendi halinde bir oduncusuyken, sevdiği kızı Hemrahbay Nikâhına almak isteyince olan olur. Batuk cesaretli bir genç olduğu için kızı alıp başka kasabalara kaçır. Sevdiği kız Hemrahbay'ın oğlu emniyet müdürü Hapiz'in sıkığı kurşunla ölürken, Batuk da hapse atılır. İntikamla yanıp tutuşan Batuk'un ikinci hayatı bu hücrede Kutluk Efendi'yi tanmasıyla başlar.

Batuk cesaretli, korkusuz, mert ama cahilliğini her adımda belli eden kahraman bir delikanlıdır. Romanın başında halk hikâyelerinin âşık delikanlısıdır. Onun görünüşü şöyle tasvir edilir: "Batuk 25 yaş civarında, boylu poslu, pehlivan cesur bir yiğitti. Bugün onun saç sakalı tertemiz tıraşlanmış, başına yeşil kadifeden yaptırdığı doppasını giymişti. Uzun beyaz

---

¹⁶⁸ Nusende Molla'yı dip notuyla romanda şöyle açıklıyor: Nikâhtan ayrılanlara talak yazısı yazan Molladır.

gömleğinin bir peşini lacivert kemerine kıstırmıştı. Batuk'un kemerli burunlu yuvarlak yüzü güneş sıcağından kıpkırmızı olmuş, ter içinde kalmıştı." (s. 4)

Batuk güçlü, kuvvetli, akli başında bir köy çocuğudur. İçinden geldiği gibi davranan hilesiz, temiz kalpli biridir. Sadece kadınlara düşkün olması zaman zaman bazı olumsuzluklara yol açar.

Romanda iki kadın onun için hayatını kaybeder. Birincisi, ilk aşkı 19 yaşındaki Akkız'dır. İkinci sevdiği kadın ise, güzel genç dul Nezaket hanımdır. Batuk onunla, kendisi meşhur bir kahraman ve bir örgütün başyken, iş için gizlice girdiği şehrin ortasında, kadının kırbacından kendisini kurtardığı zaman tanışmışlardır. Daha sonra Batuk bir kaç kere Emniyet Müdürü Hapiz'in adamları tarafından arandığı zaman, Nezaket, Batuk'u evinde saklayarak onu kurtarır. Sonra ikisi de içten içe birbirlerine âşık olurlar. Batuk aşkını Nezaket hanıma açıklamaya karar verdiği zaman, Nezaket hanım, aranan Batuk'u evinde saklayıp koruduğu gerekçesiyle Hapiz tarafından öldürülür. Nezaket hanım, Batuk'tan duymayı çok istediği o sözleri duyamadan bu dünyaya veda eder. Olay şu şekilde gelişir: Hapiz büyük düşmanı Batuk'un Nezaket'in evinde saklanmış olduğunu öğrenir (Hapiz de Nezaket'e âşıktır) Hapiz Nezaket'i emniyete çağırır ve sorguya çeker. Sorularına ters cevap alınca kıskançlık yüzünden çılgına döner. Hapiz adamlarına her zaman yaptığı alışkanlığını tekrarlayarak kadına ders verilmesini emreder. Cellatlar işkence odasında Nezaket'e dayanılmaz işkenceler yaparak onun ölmesine sebep olurlar. Dengesiz Hapiz ise yine onun arkasından yaş döker.

Batuk, romanın sonunda Hapiz'i kendi elleriyle öldürerek Akkız'ın, Nezaket'in, Kutluk Efendi'nin ve daha bir çok Hapiz tarafından öldürülen masum insanların intikamını almış olur. Batuk Kutluk Efendi ve bu mücadeleyle iç içe yaşadığı kısa süre içinde çok şeyler öğrenir. Büyük tecrübeler kazanır. Batuk, romanın sonuna doğru Hapiz'i yakaladığında aralarında şu konuşma geçer:

"Batuk kahkaha atarak güldü. Kahkahasına gizlenen bir kin vardı.

- On bir bitim anlaşmasının ilân edildiğini ben de duydum-dedi Batuk birden yüzüne ciddi bir ifade vererek,-bunun için halk bayram yapıyor. Ben de sevinçliyim. Sen de seviniyorsun. Ama senin sevincin halkın sevincine benzemiyor. Sen bizim silâh bırakacağımıza seviniyorsun. Ama bilmiş ol Hapiz müdür (müdürü Çince olarak cüchang diye telaffuz eder) sen silâhını bırakmayınca, ben de silâhımı bırakmam! Bizim elimizdeki silâh sayısız kan ve göz yaş bedeline alınmıştır. Demin sen bana "silâh bırakma anlaşmasına karşı gelmiş, barışı bozmuş olursun" dedin. Evet haklısın. Ben daha önce de barışı bozmuştum. Şimdi de bozarım, çünkü biz halka ebediyyen huzurlu bir hayat vermek için sessizliği bozuyoruz. Gürültü içinden halkımıza huzur aradık. Bize hayat lâzım. Biz yaşamı ölümden arıyoruz!..

Hapiz Batuk'un ağzına bakakaldı. Onun seviyeli konuşması, sözündeki derinlik Hapiz'i şaşırtmıştı. Batuk artık bir sene önceki o kaba, saf, cahil köylü çocuğu değildi." (s. 466)

Batuk romanının sonunda, hayatta kalan tek başkan olarak, kurtulan yedi arkadaşıyla beraber mücadelesini sonuna kadar devam ettirmek için umutla yoluna devam eder.

Hapiz, bu yörenin zengini olan Hemrahbay'ın oğludur. O hükümetin (Çinlilerin) sadık dalkavuşu olduğu herkes tarafından bilinir. Bu mevkiye (Emniyet müdürlüğü) Hapiz bu yolla gelmiştir. O kendi gücünü ve zenginliğini korumak için kendi halkının düşmanı olma pahasına Çinlilerin güvenini kazanmıştır.

"Üzerine, dökümlü kaliteli beyaz kumaştan gömlek, başına da doppa giyen altın dişli bu sarışın yüzlü kişi Hapiz hocadır. Başkaları ona Hapiz cücanğ (müdür) diye hitap ederlerdi. O vilâyet emniyet idaresinin müdürüydü. Bugün gezip dolaşmak için sivil giyimiyle sokağa çıkmıştı. Hapiz hoca gerçi boylu poslu, yakışıklı olmasına rağmen onun tavşan dudağı¹⁶⁹ yüz görünümünü bozuyordu. O bu bozukluğu kapatmak için bıyık bırakmıştı ama olmadı. Hapiz'in sarı ve seyrek bıyığı kusuru kapatamamıştı." (s. 3)

Hapiz öyle zalim biridir ki, Kutluk Efendi taraftarı olan öz kardeşi Haydar beyi de Batuk'u kaçırmaya çalıştığı için hapse atar ve ölüme mahkum eder. Bunu öğrenen Batuk, bir çaresini bulup Haydar beyi hapisneden sırtında taşıyarak kaçıtır ama, çok dayak yiyen Haydar bey yürüyecek durumda olmadığı için Batuk'un sırtında iken durumu farkedenden gardiyanların attığı kurşunla Haydar bey hayatını kaybeder. Hapiz son derece acımasız, şefkati tanımayan yalnız biridir. Menfaatine ters düşen kardeşi bile olsa ezip geçen kötü ruhlu bir insandır.

Nezaket Hanım, soylu bir aileden gelen, maddi durumu iyi, genç, güzel bir şehirli duldur. Akıllı, cesaretli ve vicdanlıdır. Varlıklı ailede büyümüşlüğü verdiği gösteriş düşkünlüğü onda da vardır ama merttir. Güzelliğini kullanmayı da iyi bilen bir kadındır ama namuslu, ahlâklıdır. Çok güzel olması ve dul olmasından dolayı çevresindeki erkeklerin ona gösterdikleri yoğun ilgi, zaman zaman onu baştan çıkarırcasına zorlar. Ama gururundan ödün vermeyen güçlü karaktere sahip bir kadın olması onu hep dim dik ayakta tutar. Aslında evli olan Nezaketin, kocası siyasi tutuklu olarak hapse atıldığı sıralarda, Hapiz, kocasını kurtarmak için ceza evine gelip giden Nezaket Hanım'a göz koyar. Nezaket'i elde etmek için hiç bir suçu olmadığı halde cezaevinde yatan Nezaket'in kocasını öldürür. Hapiz bulunduğu mevkiden yararlanıp Nezaket'in, kocasını kurtarmak için her şeyi yapmaya hazır olduğu zayıf anında, onunla bir süre ilişki kurmayı başarır.

"O başına altın tokalı Kuçar doppası giymişti. Üzerine ise böbrek şikilli yakası olan yeşil parlak ipekten elbise giymişti. Kalçalarını geçen uzun simsiyah saçı canlı ve gürdü. Kına yakılmış ellerinde yakut ve zümrüt taşlarla süslenmiş yüzükleri takım halinde göz kamaştırırdı.

Makyajsız da onun gözleri sürme çekilmiş gibi simsiyah, dudakları kiraz suyu gibi renkli, yüzü pudra sürülmüş gibi beyaz ve berraktı. Ondaki doğal güzellik ve çekicilik insanları bir bakışta kendine esir ederdi." (s. 191)

diye tasvir edilen bu güzel kadın dolayısıyla yazar, kadın-güzellik, süslenmeden bahseder.

¹⁶⁹ Doğuştan kesik dudaklı.

"Kadınlar her zaman erkeklerin ilgisini çekmek için çabalar. Erkekleri kendilerine hayran, âşık etmek onlar için keyiflidir. Güzellik sanki onlara bunun için verilmiş! Onlara hayran hayran bakan erkekler çoğaldıkça onlar da bundan o kadar hoşlanırlar. Kendini yüksek (üstün) sayarlar. Erkeklerin dikkatini kendi üzerlerine toplamak için kadınların güzel görünmekte kullandığı önemli araç makyajdır. Ama Nezaket hanım makyajın ne olduğunu bilmezdi. Hiç makyaj kullanmamıştı." (s. 91)

Nezaket Hanım etrafındaki bütün kadınları kışkırtacak kadar güzel ve iyidir. O hayatını kaybettiği zaman daha 26 yaşındadır. Hiç hak etmediği bu ölüme sebep olan yine Hapiz müdürdür. Hapiz'in işkencesinde, Nezaket ölmeden bir kaç dakika öncesi şöyle anlatılır:

"Onun bütün vücudu kırbaç iziyle yıldız gibi açılmıştı. Göğsü kırbaç yüzünden dilim dilim olmuş, kan damlıyordu. Cellatlar onun meme düğmesine çırağ yaktı. O yanık azabından inleyerek ayıldı ve acıyla kıvranıp çılgık atarken ağzından küpük geliyordu. Onun el ve ayakları tekrar bağlandı ve ağzı alkolle ıslatılmış saman kağıtla kapatıldı..." (s. 379)

Bu Doğu Türkistan'da o dönem hükümetinin hapishanelerinde kullanılan akıl almaz işkence türlerinin sadece bir çeşididir. Yazar bu ilk romanında sırası gelince, Çinlilerin tehdit politikalarından da yüreklilikle açıkça bahsedebilmiştir. Bu vesileyle romancı başarılı bir şekilde şehir meydanına toplatılan kalabalığı tasvir etmiştir.

"Şehir halkı bugün daha evvel hiç görmediği mucizevi bir gün yaşadı..."

Onlar sabahın köründe sanki angaryaya götürülüyormuş gibi soğuk havada Kızıl meydanına sürüldü. Cadde ve sokaklarda tellallar bağıryorlardı: 'Ey halk! Çabuk olun. Öğlen saat 12'de Kızıl'da bir tören var. Çok büyük bir gösteri olacak. Hükümet bütün vatandaşların katılmasını emretti. Katılmayan olursa cezalandırılacaktır!'

Dükkanlar kapatıldı. Alım satım durdu. Sabahtan itibaren kaynayacak olan pazarlar büyük bir sessizliğe bürünmüştü. İnsanlar dörder, beşer şehrin güneyindeki dar taş yolda aynı yöne doğru hızlı hızlı gidiyorlardı. Yüzlerinden merak ve korku okunuyordu.

Bu haber öğretmenlere bir gün önceden haber verilmişti hem de olağanüstü büyük bir olay, sıra dışı bir haber olarak. O yüzden herkes sabah erkenden okul öğrencileri gibi sıraya dizilmiş sıkı disiplinle meydana gelmişlerdi.

Kızıl meydanı dümdüz büyük yeşil çimlik idi. Çevresi tel örgülerle çerçevesiz meydanın bir tarafında bir kaç tane tek katlı ev vardı. Öğlene doğru bu evlerin etrafı insan denizine dönmüştü. Biryerlerdendir çıkagelen satıcılar, tezgahlar ritimli seslerle bağırarak müşteri çağırıyorlardı. Yiyecek ve içeceklerin fiyatları iki kat artmıştı. O anda birden gökten inmiş gibi grup grup polisler oraya geldiler ve hemen halk arasına kurtlar gibi dağıldılar ve kısa sürede bağırıp çağırarak halkı sıraya soktular. O insanların arasında Kutluk Efendi ve Bahtı Sarı da vardı.

Aniden bir silâh sesi duyuldu. Kalabalık sessizleşti. Çok geçmeden Kızıl göklerinde bir kaç bomba uçağı görüldü ve büyük gürültüyle bir yükselip bir alçalarak oradaki o saf, görmemiş halkı şaşkına çevirdi. Uçakların dehşet verici seslerinin ardından o şaşkın bakışlar içinde 12 yıldızlı¹⁷⁰ tanklar devreye girdi. Demir ayaklarıyla çimlikleri ezdi geçtiler. Uzun Stuvllarını bir sağa bir sola çevirdiler. O da insanların önünden dehşet verici gürültüsüyle geçti. Ondan sonra tırların çektiği her tipteki top arabaları teker teker

¹⁷⁰ Gömingdang (Milliyetçi Çin) bayrağının şekli.

geçti. Toplar atılmaya başladığında oradaki halk gözleri ve kulaklarını kapattılar. Halk sanki uzaktaki dağlar devrilmiş ya da deprem olmuş gibi hissediyordu. Böyle dehşetli kaba manzarayı değil ömründe, rüyasında bile görmemiş olan, bildiği tek şey hayatta kalmak için gece gündüz hep koyun ahırıyla, tavuk kümesiyle uğraşmak olan sade (basit) halkı dehşet ve korku esir almıştı. ." (s. 72)

Böyle bir dizi askerî gösteriyi anlattıktan sonra yazar yine şöyle diyor:

"O an höparlörden (Çin'li ordu başkanı) Kanglüzhang'ın metal gibi kaba ve soğuk sesi duyuldu. Tercüman onun dediklerini tek tek tercüme ediyordu:

Biz bugün neden bu askerî gösteriyi yaptık biliyor musunuz. Amaç tek şey içindir. Yani kendi gücümüzü göstermek. İşte gördünüz. Bizim gücümüz eşsizdir. Biz şimdi dünyada beş büyük devletin biriyiz. Biz muzafferiz. Üstelik dünyada en kuvvetli olan Amerika bizim dostumuzdur! Onun silâhı bizim silâhımız demektir!

- Kanglüzhang gözlüğünü çıkardı ve yüzünü, gözünü sildi. Önündeki çaydan bir yudum aldıktan sonra daha da soğuk ve tiz gibi sesiyle konuşmasına devam etti.-Ama Şinjiang (Doğu Türkistan) halkı kendini bilmemekte. Orada burada kıpırdanarak bize karşı gelmek istiyorlar. Bu ne kadar da aptallık biliyor musunuz?! Köpek yavrusu ne zaman parsları, kaplanları yenmiş ki?! Bazı kişiler İli'deki bir kısım soyguncuların kıpırtılarını¹⁷¹ kolluyorlar ve taklit etmek istiyorlar. Bu en büyük deliliktir. İli soyguncularının işini bitirmek önderimiz için hiç bir şeydir. Olsa olsa bu bir kuzey batının 'Apandisiti'dir! Onu pat diye kesip atarız, olur biter!.." (s. 75)

Kanglüzhang sözüne şöyle devam eder: "Biz Şinciang'lıyı (Doğu Türkistan'lıyı) koruyoruz, esirgiyoruz! Eğer sen bizim şefkatimizi anlamayıp kötülük yapmak istersen, o da senin bileceğin iş. O zaman atom bombasının tadını tattırmaktan başka çare kalmaz! İşte, bugün gördün. Yeri bir tepersen, altından tank, tependen uçak iner. Bu bile yeter de artar zaten..." (s. 77) Bunlar Çin hükümetinin Uygurlara yaptığı tehditlerdir.

Romanın dili akıcıdır. Bu romanda yer yer "at yüz" gibi benzetmeler geçer. Bu benzetme ile ölçüleri uyumsuz, uzun yüz kastedilmektedir.

---

¹⁷¹ Üç Vilayet İnkılabı'ndan bahsetmektedir.

III.13. *Aşu Künlerde* (İşte O Günlerde)

Yazar Abdulsattar Hamidin'in *Aşu Künlerde* (İşte O Günlerde) adlı romanı 1988'de Pekin Milletler Neşriyatında neşredilmiştir. Yazar 258 sayfa olan bu romanında, Sayın adlı Uygur gencinin hayat hikâyesinden yola çıkarak, Doğu Türkistan'ın 1920'li ve 1930'lu yıllarındaki siyasi ve ictimai hayata ışık tutmaya çalışmıştır.

Romanın özeti:

Zhang Venda adında Bir Çinli bu Kızıl Derya¹⁷² yurduna yönetici olarak tayin edilmiş ve o ailesiyle buraya yerleşmiştir. Bu yurda vali olarak gelir gelmez ilk uygulaması, halkın sevmediği yerli Uygur zengini olan Masum Mite'yi (Mite adı ona halk tarafından yakıştırılmıştır) caddelerde rüşvetçi diye teşhir etmek olur. Yerli halk içinde bu olay çeşitli değerlendirmelere yol açar: Çoğunluk, yeni gelen vali Masum Mite gibi yağcı fırsatçıyı teşhir ettiğine göre adil biri olmalı, fikirinde birleşmektedirler. Zhang Venda'nın amaçlarından biri de budur.

Aslında her yeni Çinli yöneticiye gelir gelmez rüşvet vererek kendine bir menfaat sağlamaya alışan Masum, bu sefer de Zhang Daren'e 2 gümüş götürmüş ve gümüşü Zhang'ın önüne koyarken şöyle demiştir: "Efendim hoş geldiniz, yurdu yönetecekleri yetkilendirirken taksimde beni de unutmamalarını rica ederim". Zhang buna çok kızmış ve Masum'un tutuklanarak ve onu sokak sokak dolaştırarak rüşvetçi diye teşhirini emretmiştir. Ama Zhang aslında en büyük rüşvetçidir ve aç gözlüdür. Onun böyle davranmakta iki amacı vardır. 1) Masum'un getirdiği gümüşleri az bulmuştur. O yüzden onu cezalandırmıştır. 2) Masum'u rüşvetçi diye halkın önünde teşhir etmekle, halka kendisinin ne kadar adil olduğunu göstererek yerli halkın güvenini kazanmaktadır. O akşam teşhir bittiğinde Zhang Daren Masum'u malikânesine çağırır ve ona bu cezalandırmanın bir yanlışlık sonucu olduğunu söyler. Masum bu sırada Zhang'ın karısının imalarından verdiği rüşvetin az bulunduğunu anlar. O günden itibaren tilki huylu Zhang, Masum'u yerli halka karşı kullanır ve Masum'a sık sık yetki vererek rütbesini yükseltir. Bu ikisinin iş birliğiyle yapılan gizli soygunculuk sonucu halk fakirleşir. Eserde çeşitli soygun örnekleri vardır. Doymak bilmeyen Zhang sadece evinde oturup emir verir. Kapı kapı dolaşıp çeşitli adlar altında vergi toplayan, halkın elinden zorla malını, mülkünü ve parasını alan Masum Mite olur.

Masum bu memlekette yerli halkın (Uygurlar) içinden çıkan kötü, para ve rütbe düşkünü biridir. O kendinden kuvvetlileri görünce kuzu, kuvvetsizleri görünce arslan kesilir. Bu sıralarda askerlikten geri dönen Sayın adlı genç delikanlı onun uykusunu kaçıtır. Sayın aslında Masum'un uzaktan akrabasıdır, fakat onun anne ve babasının ölmesine Masum sebep olmuştur.

---

¹⁷² Kaşgar'ı anlatmaktadır. Kızıl Derya Kaşgar şehrinin güney sınırı olan ve toprağın rengi dolayısıyla suyu kırmızı akan bir nehirdir.

Çünkü Sayın'ın babasının zenginlik ve itibarda Masum'dan daha üstün olması onu kıskandırmıştır. Onları yok ettikten sonra, tek çocukları olan Sayın'ı da askerde ölsün diye küçükük çocuğu okuldan alıp zorla askerliğe gönderir. O Sayın'ın askerlikten sağ dönebileceğini hiç düşünmemiştir. Zorla askerliğe gönderilen Sayın, bir kaç yıl sonra koskocaman, yakışıklı bir delikanlı olarak yurduna dönmüştür. Bu durumdan Masum yeterince rahatsızken, bir de Zhang Daren'in Sayın'a yakınlık gösterip rütbe vermesi, Masum'u iyice alt üst eder. Masum, Sayın'ı tuzağa düşürmek için onu evine davet eder ve Sayın'dan (Sayın Çin'ce bildiği için) merkeze Zhang Daren'i kötüleyen bir şikâyet mektubu yazmasını ister. "Bu şekilde Zhang gibi bir Çinliyi başımızdan atalım" der Sayın'a. Sayın bu tuzağa düşmez, onun amacını anlar ve onu reddeder. Sayın'ı ikna edemeyen Masum, bu sefer Sayın'ın durumu Zhang Daren'e bildireceğinden korkar. Sayın'ı hemen adamlarına tutuklattırır. Ondan sonra Zhang'a gidip olayın tam tersini anlatır: Sayın Zhang Daren'i merkeze şikâyet etmek istediği için onu tutukladığını anlatır. Zhang çok öfkelenir ve Sayın'ı derhal kendisine göndermesini ister. Masum sevinçle odadan çıkar. Sayın geldiğinde, Zhang onun bağlı el ve ayaklarını çözdürür. Sonra Zhang gerçeği Sayın'dan öğrenir. Zhang ve Sayın'ın eskiden birbirlerini tanıdıklarından Masum'un haberi yoktur. Sayın bir kaç senelik askerliğini aslında Aksu'dayken Zhang'ın evinde oda yardımcısı olarak yapmıştır. Bu iş şu şekilde gelişir gelişir:

Zhang aslında Çin ordusunda görevli komutanlarından biridir. Doğu Türkistan'ın her hangi bir nahiyesine ambal (hakim) olarak tayin edilmeyi düşlemektedir. Çünkü ona göre bu, çabuk zengin olmanın en kolay yoludur. Ama bu amaca ulaşmak için Zhang'ın veya en azından karısının Uygur'ca öğrenmesi lazımdır. Bu yüzden ona Çin'ce bilen Uygurlardan bir öğretmen tutmak gerekir. Karısına güvenemeyen Zhang o sırada askere yeni gelen, tertemiz bir çocuk olan Sayın'ı görür. Delikanlı Çince bilmektedir. Çünkü Sayın'ı babası Çinlilerin açtığı paralı okulda okutmaktayken, babasının ölümü üzerine Sayın'ı okuldan alan Masum Mite, onu buralara göndermiştir. Zhang bu çocuğu göreve çok uygun bulur ve onu evine götürür. Bir kaç sene Sayın onların evinde hem ev işlerine yardım eder, hem Zhang'ın karısına Uygurca öğretir. Zhang Taytay (hanım)¹⁷³ ona gizlice âşıktır. Özellikle Sayın'ın gün geçtikçe daha yakışıklı bir delikanlı olması kadını daha çok etkilemektedir. Ama Sayın kadına yüz vermez. O sırada bütün Doğu Türkistan'da yerlilerin (Türklerin) ayaklanması başlanır. Ayaklanma gittikçe büyüdüğü için Zhang ailesi merkez Ürümqi'ye çekilmek zorunda kalır. Bu durumda Sayın'ın ayaklanmacılara karşı savaşa gönderilmesi gerekirken, Zhang hanım onun savaşta ölüp gitmemesi için, Zhang Daren'le konuşup Sayın'ı kendi memleketine göndermesini sağlar. Böylece Sayın kendi memleketi olan Kızıl Derya'ya geri döner.

Bir süre sonra Zhang Daren karısının etkisi ve kendi hırsıyla torpil yaptırıp kendini Kızıl Derya'ya ambal olarak tayin ettirmeyi başarır. Bunda karısı Zhang taytay'ın emeği de az

¹⁷³ Komünist döneminden önce, Çinli kadınlar evlendiklerinden sonra kocalarının soyadlarıyla hanım kelimesi eklenerek adlandırılırdı. O yüzden Zhang Venda'nın karısı kitapta Zhang Tay tay olarak geçer. "Tay tay" Çince "hanım" demektir.

değildir. Sayın, Zhang ailesinden tam zamanında kurtulduğunu düşünürken, peşinden onların da geldiğini görünce pek sevinmez. Çünkü onlarla beraberken son zamanlarda Zhang hanım Sayın'ın iyice üzerine gelmiştir. Sayın bir tarafta memnun ederse istediği mevkiyi elde edebileceği Zhang hanım, öbür tarafta eğer en ufak bir şey hissederse gözünü kırpmadan onu öldürtecek Zhang Daren'in aralarında iyice sıkışmış haldeyken yanlarından ayrılmıştır.

Sayın, şimdi "Honto"¹⁷⁴ denen bir vazifeyle rütbelendirildiği için burada da sık sık onlara gidip gelmek zorunda kalır. O bu vazifeyi aldıktan sonra senelerce vergi ödemeyen zenginlerden söke söke vergi toplar, fakirlerden almaz. Masum'dan da aynı şekilde alır. Sayın Masum'un damarına bastığı için Masum artık ondan daha çok nefret etmeye, ona karşı intikam beslemeye başlar. Bu arada Sayın arkadaşı Erşidin'in fenni okul açmasına da yardım eder ama çok zorluklarla karşılaşılır; hatta her an suikaste uğrama tehlikesindedirler. Çünkü Doğu Türkistan topraklarında fenni okul açılırsa yerli halkın gözü açılır, idareleri zor olur düşüncesiyle hükümet bu çeşit okulların açılmasını istememektedir. Dini okul açılırsa ona engel olunmaz. Derken Sayın'ın zenginlerden çok vergi alıp, fakirlere vergi affı uyguladığını Masum Zhang Daren'e şikâyet eder. Sayın honto olduğundan beri Zhang'ın cebi para görmediği için, Zhang, hontoluğu Sayın'dan alıp tekrar Masum'a vermeye karar verir. Burada Zhang hanım devreye girer ve kocasına der ki: "Şu an halk Sayın'ı tutuyor. Vazifeyi elinden alıp onu birden kaybetmeyelim. Ona daha küçük bir rütbe veririz. Bu rütbeyle Çin'ce kafadan bir ad koyarız. Bu insanlar rütbenin büyük ya da küçük olduğunu anlamazlar. Sayın'a bu rütbenin daha büyük olduğunu söyleriz. Yetki adı da 'Long guan'¹⁷⁵ olsun. Böylece Sayın bize daha sadık kalır". İşler kadının dediği gibi olur. Sayın gerçi bu yetkinin büyük ya da küçük olduğunu çıkaramamışsa da, akıllılık yaparak bu işi kendi lehine çevirmeyi bilir: Zhang'dan bütün yurt halkını toplayıp tayın olduğu rütbeyi yurt büyüğü Dorga'nın halka ilân etmesini ister. Aslında bu yurttan ilân etmeye degecek bir rütbe değildir. Zhang Daren yine karısının ısrarıyla kabul eder. Sayın bu fırsatta yurt büyüklerine rütbesini şu şekilde açıklar: bütün yurt halkının ve Masum'un bile Ambal Zhang Daren'den hemen sonra kendi emrinde olduğunu söyler. Çin'ce ünvan adlarından Uygurlar pek anlamadıkları için herkes ona inanır. Masum bile buna inanmıştır ve bu rütbeyi Sayın'a veren Zhang Daren'e kin beslemeye başlar. Bunun öcünü almak için merkeze Zhang'ı şikâyet eden bir mektup yollar. Merkeze pek çok şikâyet mektup geldiği için bu nahiyenin araştırılması emri gelir ve emre şikâyet mektupları da eklidir. Masum'un şikâyet mektubunu gören Zhang çileden çıkar ve Masum'u çağırır. Ona ceza olarak bütün yetkilerini alıp Sayın'a devreder. Böylece Sayın gerçekten Zhang'dan hemen sonraki en yetkili kişi olur. Böylece babasının katili Masum'dan intikamını almış olur. Yeni yetkiliği ilân ettikten sonra, Zhang Masum'u hapse atar. 2 ay sonra Masum'un ailesi Zhang'a yüklü bir miktarda rüşvet vererek onu hapisten kurtarırlar.

¹⁷⁴ Honto: vergileri halktan toplayan vazifedir.

¹⁷⁵ Çin'ce'de komünist rejiminden öncesi rütbelilere, isminden sonra gelen rütbe adına "guan" kelimesi eklenir. Bu kelime "idareci" anlamındadır. Onun başındaki "Long" kelimesi "muhteşem" anlamındadır. Çin'ce'de rütbe adları çok fazla olduğu herkes hepsini bilemez. Uygurlara Çin'ce yabancı bir dil olduğu için daha da anlamazlar.

Masum hapisten çıktıktan sonra artık sıradan biri olur. Kaşgar'a gidip ticaret yapmaya karar verir. "Ticaret yapıp para kazandıktan sonra, rütbeler kendiliğinden gelir, o zaman görsünler Masum'u" diye düşünür Masum. Ticarete şansı açık olur, iyi başlangıç yapar ama aç gözlüdür; daha çok kazanmak için sahtekarlığa kalkınca bütün mal mülkünden olur: Bu iş bir Hindli tüccarla yaptığı alış verişte meydana gelir. Masum Hintli tüccardan 40 develik mal alır. Parasını sattıktan sonra vermek üzere anlaşılır. Masum iyi kârla bütün malı satar. Ama Hintliye o malların hepsini yolda haydutların yağmaladığı haberini vererek borcunu ödemek istemez. Hintli yerli hükümete Masum'u şikâyet eder. Hükümet de iki devlet arasındaki münasebet etkilenmesin diye bu konuda hassasiyet gösterir ve Masum'un mal mülküne el koyar. Ne yapacağını şaşırان Masum, kendi yurduna geri dönüp, gene Zhang Daren'in ayaklarına kapanmaya karar verir.

Bu arada Sayın'la dostu Erşidin bütün masraflarını kendileri ödeyerek nihayet istediği fenni okulu kurarlar ve açmaya hazır hale getirirler. Ama Zhang Venda okulun açılmasına engel olmaktadır. O Sayın'a "Eğer bu okul kurulacaksa, sen bütün yetkini bırakırsın bilmiş ol" diye onu tehdit eder. Ama Sayın'la Erşidin bu tehditlere aldırmayarak okulu bütün engellere rağmen açarlar. Zhang Zhang Daren Sayın'ın bütün yetkilerini ve işini elinden alır. Sayın'ın gözü önünde, ondan aldığı bütün yetkileri geri gelen Masum'a verir. Sayın bunlara hazırlıklıdır. Bu sırada bir haber bütün yurttta bomba etkisi yaratır: Habere göre Kumul'da yerliler (Uygurlar), hükümete ve hanlığa¹⁷⁶ karşı ayaklanmış ve ayaklanmacılar hanı devirmiş, Kaşgar tarafına doğru ilerlemektedir. Bu habere yerli halk ve Sayın gibiler çok sevinirler. Zhang gibi Çinliler ise korkudan ne yapacaklarını kara kara düşünmektedirler. Artık Zhang kendi gölgesinden bile korkar hale gelmiştir. O Sayın'ı incittiği için isyancılar geldiklerinde kendisinden intikam alacağını düşünmektedir.

Bir gün Masum, Zhang'ın evine gelir ve Zhang tai tay'ın odada olmadığı sırada gizlice Zhang Daren'e bir mektup verir. Bu mektup Masum tarafından yazılmıştır ve mektupta karısının Sayın'la ilişkisi olduğundan bahsetmektedir. Öfkeden çılgına dönen Zhang, Sayın'ı öldürmeyi kurar. Bunun için oturduğu yerde plan yapar ve Sayın'ı evine çağırır. Sayın ona gelir. Uzun aradan sonra Sayın'ın geldiğini gören Zhang hanım çok sevinir ve karşısına geçip oturur. Zhang Daren Sayın'a özel ilgiler, iltifatlar gösterir. Bütün yetkisini elinden alarak kaba davrandığı için Sayın'dan özür dilemek için kendini çağırdığını anlatır. Sohbet sırasında vaziyet düzeline kadar karısı Zhang taitai'yi Kaşgar'a göndermeyi düşündüğünü anlatır. Buna karısı bozulur ve hemen "Tek başıma gitmem" diye cevap verir. Zhang Daren Sayın'dan karısını Kaşgar'a götürmesini ister. Zhang bunu söylerken belli etmeden karısının yüzüne bakar. Karısı yıllardır beklediği anın geldiğini düşünerek çok sevinir ama Sayın, Zhang'ın teklifini reddeder. Bunun üzerine Zhang Taitay telaşlanır. Zhang Venda karısının yüz ifadelerinden bu itibarın şübhesiz gerçek olduğuna inanır. Zhang Daren Sayın'ın önüne ve kendi önüne birer kase koyarak içine içki doldurur.

---

¹⁷⁶/z romanının baş konusu olan Timur Halife başkanlığındaki 1. Kumul İhtilalinden bahsedilmektedir.

Cebinden de iki tane kağıda sarılı poşet çıkararak Sayın'a bunların Çin'den gelen ömür uzatıcı ilaç olduğunu söyler ve kaselerin içine birer birer boşaltır. Zhang Daren Sayın'dan özürünü kabul edip, kadehi kaldırmasını ister ve önce kendisi içer. Kocasının ortadan birini kaldırmak istediği vakit yaptığı bu oyunlarını iyi bilen Zhang taitay durumu anlar ama sesini çıkaramaz. Bir fırsatını bulup Sayın'a o içkiyi içmemesi için işaret verir ve odadan çıkar. Sayın da bunu anlar. Onun içkiyi içmemek için gösterdiği mazeret çabaları pek işe yaramayınca, Sayın bu sefer kadehi eline alıp dalgınlık numarası yaparak kadehi elinden yere düşürür. Zhang son derece kızarak ona bağırır ve Sayın bu fırsattan yararlanıp kaçmayı başarır. Böylece Sayın ölümden kurtulur. Sayın'ın başkanlığında yurt gençleri hükümete karşı örgütlenmişlerdir. Bir taraftan da Kumul ayaklanmacılarının Kaşgar'a yaklaşmakta olduğu haberi yaygınlaşmaktadır. Zhang Venda bütün mal varlığını toparlayıp kaçmaya hazırlanmıştır. Ani bir baskına uğradığında ne yapacağını bilmektedir: hemen ton, sarık ve cüppeyi giyecek ve müslüman olduğunu ilân edecektir. O zaman Uygurlar ona hiç dokunmayacaklardır. Zhang bunun gibi bir sürü hilelerle zaman kazanıp, Masum'un da yardımıyla kaçmayı başarır. Sayın ve Erşidin bu haberi duyar duymaz arkalarından atla kovalarlar. Bir süre kovalamacadan sonra Sayın ve beraberindeki gençler onlara yetişir ve çatışma olur. Zhang'ın askerleriyle bir süre çatışan Sayın taraftarları onları yenerler. Fakat Zhang'ı bulamazlar. Zhang gene kafasını kullanıp, çatışmayı askerlere bırakıp çoktan kaçmıştır. Sayın tekrar onun izine düşer. Uzun süre iz kovaladıktan sonra yolda iki cesetle karşılaşır. Bu cesetlerden biri Zhang hanıma aittir, öbürü ise Zhang Venda'nın korumasına aittir. Aslında, Zhang Venda mal ve mülkünün bölünmesini istemediği için karısını kılıcıyla öldürmüştür. Bu durumu gören koruması şaşkınlığından ona engel olmaya kalkışınca onu da öldürmüştür. Sayın ve arkadaşlarının elinden Zhang yine kaçmayı başarmıştır.

Kumul çiftçilerinin ayaklanması bir anda bütün Doğu Türkistan'a yayılmıştır. Sayın Millî Orduya askerliğe gönüllü olarak katılır. Cephede uzun süre savaştıktan sonra, daha sonraki savaşların birinde şehit olur. Kısa süre sonra ayaklanmacılar ordusu hükümet kuvvetlerinden hakimiyeti alır. Kızıl Derya'daki yerli halk da bunun sevincini yaşar. Kendi içlerinden çıkan kahramanları devlet yöneticiliğine getirmiştir. Çin Merkez hükümeti çaresiz kalıp, anlaşma teklifi yapmaktadır. Ayaklanmacıların başkanı Hocaniyaz Hacı'yı anlaşma masasına oturtmak için güzel vaadlerde bulunmaktadır.

En sonunda "11 Bitiğ"¹⁷⁷ adı verilen 11 şartın hepsini Çin hükümeti kabul etmiştir, Gulca'da karşılıklı imzalar atılarak anlaşmaya varırlar. Silahlar bırakılır. Ama çok geçmeden Çinli hükümet kontrolü ele alır almaz "11 Bitiğ" anlaşmasına ihanet eder. Yapılan vaadleri tutmayarak, yine kendi bildiklerini yaparlar. Kızıl Derya'ya Zhang Venda tekrar daha büyük rütbeyle gelir. Yerli halk bunu görünce umutsuzluğa kapılır. Çinlilerin kendilerini hep oyuna getirmeleri yerli halkı çok üzer ama artık çok geçtir. Zhang Venda'nın Kızıl Derya'ya döndükten sonra ilk yaptığı iş, daha önce aleyhindeki bütün insanlardan teker teker intikam almak olur.

¹⁷⁷ Onbir maddeli anlaşma.

Onun adamları gece yarısı evlere gider ve insanları tutuklayıp götürürler. Tutuklananların hiç biri bir daha geri dönmez, yok edilir.

Kızıl Derya gençlerinden 50 kadar kişi umutlarını yitirmemiş, yine sıfırdan başlayarak örgüt kurma çabaları içindedir. Sonunda Zhang Venda onlar tarafından ölüme mahkum edilerek öldürülür. Bu olay şu şekilde gelişir: Erşidin ve arkadaşları Zhang Venda tarafından tutuklanırlar ve bilinmeyen bir yere götürülmek üzere yola çıkarılırlar. Oraya Zhang Venda Masum Mite de gelmiştir. Onlar götürülürken yerli gençler (Erşidin'in arkadaşları) onu kurtarmak için yol keserler. Orada bir süre çarpışma olur. Masum ölür. Zhang Venda hemen cesetlerin arasına yatarak ölü numarası yapar. Ama son anda Zhang Venda'nın tabancasını almak için yanına gelen genç tarafından farkedilir ve öldürülür. Silahlanmış bu gençlere göre, onlar, daha işin başlangıcındadırlar. Büyük amaçları olan kendi hürriyetlerine kavuşmak için savaşımaya devam edeceklerdir.

Bu romanda Uygurların kendi aralarından çıkan kötülerin Çinlilerin işini kolaylaştırdığı ve Çinli başkanın, birbirleriyle anlaşamayan Uygurları sıra ile kayırarak onların arasındaki düşmanlığı da pekiştirdiği anlatılır. Sayın ile Masum Çinlilerin elinde oyuncaktırlar.

Şahıslar:

Sayın, halkının menfaatleri için çalışan okumuş genç delikanlıdır. "Sayın yakışıklı, boylu poslu delikanlı idi. Onun kapkara kaşları altındaki gözleri anlamlı bakışlarıyla etkileyici idi. Onun, üzerine giydiği askerlik üniforması onu daha da yakışıklı yapmıştı. Konuşurken kaşları hafif hafif oynardı. Bu da Zhang hanımı deli ederdi." (s. 31) Sayın'ın babası Savur ve Masum'la olan akrabalığı romanda şöyle geçiyor: Masum'un çobanı Hoşur dedenin ağzından: (Sayın ve onun babası Savut hakkında) anlatılır:

"Günün birinde Savut adında bir kasap bizim bu yurda geldi. Önce o Masum'un zengin babasının yanında kasap olarak işe girdi ve Masum'un babasına kendini ezdirmeyi. Daha sonra büyüklerin oturduğu sofranın bir köşesinde oturup pişmiş etleri parçalama işini de yaptı, ama kendisi etten bir lokma bile ağzına koymazdı. Günler geçtikçe yavaş yavaş onlarla aynı sofrada oturabilen hatta sofrada onlarla vaziyet hakkında tartışabilecek dereceye yükseldi. Günün birinde bir çiftçinin koyununa göz dikmiş olan beğ koyun vergisi alınacak diyerek, çiftçinin koyununu zorla alıkoymuş ve kendisi yemiştir. Savut kasap cemaatin toplandığı bir yerde herkese bu olayı isim vermeden anlatmış. Beğ Savut'un kendisine dokundurduğunu görünce çok öfkelenmiş ve ertesi günü adamlarına onu iyice dövdürdüktan sonra bir iftirayla Çinliler'in hapisanesine attırmış. Savur hapisten çıktıktan sonra çok geçmeden Masum'un hayvanlarının yattığı bölmede yangın çıkmış. Masum babasından vazifeyi daha yeni devraldığı ve yangında çok zarar gördüğü için Masum Savut'tan şüphelenerek onu tutuklatmış ve öldürülene kadar dövdürmüştü. Savut öldükten sonra bile hincını alamayan Masum onun sülalesini kurutmak için, oğlu Sayın'ı ölümlü diye okuduğu okuldan alıp askere göndermiş. Ama Sayın askerden sağ salim dönmüş." (s. 20)

Sayın kendi halkının menfaati için şahsi çıkarlarını feda eden cesur, Milliyetçi, iradeli akıllı bir Uygur gencidir. Tehditlerden korkup okul açmaktan vazgeçmez. İradeli ve akıllıdır. Zhang'in

karısı Zhang hanım ona bütün imkân kapılarını açsa da, kadının bütün cilvelerine rağmen Sayın onun ağına düşmez. Ona kul olmaz. Şerefli doğru ama zorlu yolu seçer. Romanın sonunda kendi halkının, milletinin istiklali uğruna savaş meydanlarında şehit olur. Sayın'ın her zaman doğru yolu bulmasında, fikirlerinin netleşmesinde dostu Erşidin'in de büyük payı vardır.

Erşidin, uzağı gören, ağır başlı bilgili bir aydındır ve Sayın'ın en iyi dostudur. Erşidin 40 küsur yaşlarında vatanperver bir tiptir. Romanda bu şahıstan ikinci plandaki şahıs gibi bahsedilmesine rağmen son derece etkilidir. Yazar özellikle onun vaaz ve nasihatlarına geniş yer vermiştir. Daha doğrusu, yazar bu nasihatları Erşidin'in ağzından kendi milletine söylemektedir.

"Sayın, dedi Erşidin çok samimi şekilde arkadaşına-sen gerçekten Zhang Daren'in elindeki bir oyuncak oldun. Bu zamana kadar, hatta bütün yurt halkı onun elinde oyuncak oldu. Zhang Daren bir okulun açılmasına neden bu kadar karşı çıkıyor bilmiyor musun? Onun hoca ağası Yang Zenşing¹⁷⁸ utanmadan şöyle demiş: "Halkı ne kadar cahil kalırsa onları yönetmek o kadar kolay olur." Demek Yang Zenşing Şinciang (Doğu Türkistan) halkının gözünün açılmasından korkuyor. Zhang Venda ise halkımızın gözünün açılmasından korkuyor. İşte bu yüzden senin gözünün açıldığını farkedenden Zhang Daren, derhal senin elinden bütün yetkilerini aldı. İşte bu cahil, gözleri açık kör, gönlü kara olan Masum onun için en güvenilir kişidir.

Görüyoruz ki, okul açmak halkımızı cahillikten kurtarmanın tek yoludur. Onu çoğaltmak, güçlendirmek gerekiyor ki, kapatmayı asla düşünmeyelim." (s. 84)

Zhang Venda (Zhang Daren)Zhang Venda (Zhang Daren), Çinden tayinle gelen Çinli yetkilidir ve yetkisini hep kendine para toplamak için kullanan zalim, çıkarıcı bir insandır. Zhang Venda tayinle Kızıl Derya'ya hakim olarak gelen Çin'li yetkili. O da bütün yetkililer gibi yetkisini zengin olmak, kuvvetli olmak için kullanan zalim, çıkarıcı, mal mülk düşkünü kötü bir insandır. Onun dış görünüşünü şöyle tasvir edilir: "O bazen cüppe, bazen de kısa yelek giyerdi. Çenesindeki seyrek sakal telleri, yüzünde daima hissedilen birilerine tuzak düşünüyormuş ifadesi onu daha da soğuk gösterirdi.", "Masum'un dünkü işe kin tutmayacağına inanan Zhang Daren'in ham kayısıya¹⁷⁹ benzeyen göz kapakları gülümsemekten sarkmıştı. Yatsı burnu ve fareninkine benzeyen bıyığı, yarı yolunmuş kuşun tüylerine benzeyen sakalları titriyordu. Büyük ve kalın dudakları gülmekten kapanmıyordu." (s. 8)

Masum Mite¹⁸⁰, para ve yetki için her şeyi yapabilen cahil, rüşvetçi, çıkarıcı Uygur zenginlerdendir.

"O Kızıl Derya'da döng kasabasının beği Masum idi. O şöhret, yetki mal mülk uğruna gerekirse babasının kafasını kesebilecek bir mahluktu. İnsanlar onun utanmayan yüzüne, aç çukur gözlerine, dudağından taşan çirkin dişlerine bakarak ona kötülüğün

¹⁷⁸ Yang Zenşing 1911-1928 yıllarda Doğu Türkistan'a on yedi yıl hükmeden işgalcı Çinli yöneticidir. Tarihî romanların hepsinde geçer. Tarihî şahıslar kısmında bu şahıs hakkında geniş bilgi verilmiştir.

¹⁷⁹ Uygurlar Çinlilerin çekik gözlerini henüz olgunlaşmamış yeşil ham kayısıya benzetirler.

¹⁸⁰ Mite kelimesinin Uygurca'daki anlamı parazitir.

sembolü derlerdi. Onun babası, Yakuphan Bedevlet¹⁸¹ devrinde yurda beğ olmuş, daha sonra askerlere bin başı olarak savaşa katılmış. Çin askerleri hücum edip (Doğu Türkistan'ın) Korla'ya geldiği zaman, o askerleri bırakıp kaçmış, Zuo Zung Tang'a¹⁸² teslim olmuştur. Bu yüzden ona daha sonra ömrü boyunca değişmeyecek yetki, ve servet verilmiştir. Babası öldükten sonra 18 yaşındaki Masum, babasının yerini almış, yurda beğ (ağa) olmuştur. Ondan itibaren o halka istediği gibi vergi koyarak mal mülkünü adeta soymuştu. O baştakilerin gözüne girmek için her yola başvuran parazit gibi biri olduğu için. halk ona Mite (kurt) ismini yakıştırmıştır" (s. 5)

Masum'un en büyük özelliklerinden biri, Çin'li hakimlere dalkavukluk etmektir: "Masum Mite Hakim'e yağcılıkla güldü. Yüzü daha da sararmış, tıpkı eski Kırım çizmesine benziyordu." (s. 8) Selamüneleyküm-Masum eğile büküle selam vererek odaya girdi. Zhang Daren Masum'un selâmını hiç duymamış gibi tütününü tütürerek kıpırdamadan oturuyordu." (s. 15) ve "Masum, "tabii, elbette" diyerek Zhang Daren'e eğilip selâm verdiği gibi geri geri yürüyerek odadan çıktı." (s. 17)

Romanda, düşmanla işbirliği eden hainlerin örneği Masum Mite'dir. Onların sonu da aynı olur: Masum Zhang Daren'e o kadar hizmet etmesine rağmen onun oğlu Zhang Daren'in adamları tarafından öldürülür. İkisi de menfaatleri yüzünden her fırsatta birbirlerini kullanmayı denerler. Daima kendilerini kurtarmak için birbirlerini fedaya hazırdırlar. Ama yetki Zhang Daren'in elinde olduğu ve daha kurnaz olduğu için hep o karlı çıkar. Masum Mite hep onun oyuncağı olarak kalır. Sonunda bu sınırsız hırsları onları ölüme götürür. İkisi de çatışmada öldürülürler. Yazar bu tipte, Çinlilerle işbirliğine kalkışından uyanmak istemektedir.

Zhang Hanım, Çin'li rütbeli Zhang Venda'nın (Zhang Daren) şımarık karısıdır. Kendisini çok akıllı sanan, aç gözlülükte kocasından geri kalmayan, hatta zaman zaman kocasına karışık işlerde akıl veren bir kadındır. Sayın'a aşiktir ama onu elde edemez. Zhang Hanım bütün akıllılığına rağmen aç gözlü kocası Zhang Daren tarafından öldürülmekten kurtulamaz. "Takdir kısmete insan hiç bir şey diyemiyor, günlerin geçmesiyle, kendini dünyada tek zanneden mağrur asilzade Zhang Hanım, emrinde çalışan Sayın'ın etrafında dört dönecek duruma düştü." (s. 31), "Zhang Hanım yapma kaşlarını oynatıp, nazik hareketlerle Zhang Daren'in etrafında dolaşıyordu." (s. 15)

---

181 Yakuphan Bedevlet Doğu Türkistan'da 1863-1877 yıllarında yaşayan "Kaşgariye Devleti"nin kurucusudur. (Teferruatlı bilgi "Doğu Türkistan Tarihçesi" kısmındadır.)

182 16 Mayıs 1878'de Doğu Türkistan'ın tamamını işgal ederek, Yakuphan Bedevlet'in hakimiyetine son veren Çinli komutandır.

III.14. *Abdulkadir Damolla Hakkında Kıssa* (Abdulkadir Damolla Hakkında Kıssa)

Hevir Timur *Abdulkadir Damolla Hakkında Kıssa* adlı belgesel nitelikli romanını 1989 da yazmış ve eserin ilk baskısı Ocak 1990 da çıkmıştır. "Şinciang Gençler ve Çocuklar Neşriyatı" tarafından neşredilmiş olan roman 371 sayfadır.

1862 Kaşgar doğumlu, tahsil yılları Kaşgar, Buhara, Kokand, Semerkant ve Ufa gibi ilim merkezlerinde geçen, İstanbul ve Mısır'a kadar giden Abdulkadir Damolla'nın hayatı ve faaliyetlerinin anlatıldığı roman kendi adını taşımaktadır. Dönemin meşhur, bilgili, en ileri görüşlü bu şahıs yurt dışından tahsilini bitirip döndükten sonra Kaşgar'ın kadılık görevini yapmıştır. Eğitimde bir çok faydalı ıslahlar yaparak, Kaşgar'da asırlardır süregelen eski eğitim sisteminde halkın gerçek ihtiyacı ve devrin taleplerine uygun değişiklikler getirmiş olan bu şahıs, eğitim sahasını anlaşılması kolay dersliklerle temin ederek yepyeni bir düzene sokmuştur. Ama bu başarıların elde edilmesi için Manço Çin hükümetinin ve bazı mutaassıp güçlerin çıkardığı çeşitli zorluklarına göğüs germek zorunda kalır.

Abdülkadir Damolla Milliyetçi Çin yönetiminin kışkırtmasına kanan bazı mutaassıp güçler tarafından 1924 tarihinde suikastle öldürülür. Roman işte bu şahsın hayatı ve faaliyetlerini konu eden tarihî romandır. Romanda Abdülkadir Damolla kendi adıyla geçer.

Roman yirmi babdan oluşmuştur. Yazar her baba ayrı başlık vermiştir. Her başlıktan sonra o babın konusunu özetleyen atasözü veya ünlü şairlerin şiirlerinden alıntı koymuştur. Yazar bir çok yerde Abdülkadir'in dilinden Uygur halkına hitap ediyor. Romanın büyük bir kısmı Abdülkadir'in vaaz ve nasihatlerinden oluşur. Uygur toplumunun kendi kaderini kendinin belirlemesi gerektiğine işaret eder. Bunun için toplumun kendi tarihini iyi bilmesi ve yabancıların sömürgesinden kurtulması gerektiğini öneriyor. Eğitimin önemini vurguluyor.

Romanda Abdülkadir Damolla'nın vaazlarına ağırlık verilmesindeki amaç, bir taraftan dönemin kötü şartlarına rağmen Abdülkadir'in toplum için yaptığı faydalı işlerini anlatmak, öbür taraftan onun dilinden bu nasihatleri okuyucu olan Uygur toplumuna aktarmaktadır.

Romanın mekanı Kaşgar şehridir. Zaman ise 1920 ve 30'lu yıllardır. Yazar romana, Kaşgar şehrinde en ünlü medreselerden biri olan Kaşgar hanlık medresesinde okuyan yirmi öğrencinin okul bahçesindeki kitap sohbetiyle başlıyor. Bu parçayı tercüme ettim, çünkü yazar klasik eserlerin adlarından söz ederek okuyucuya tanıtırken "Türkçe" kelimesini kullanma cesaretini göstermiştir. Ayrıca Türkçenin üstünlüğünü belirtmiştir.

"Talebelerin dikkati bir tek kitap üzerinde toplanmıştı. Bu kitap onların çoktan beri adını duydukları ama henüz elde edemedikleri için okuyamadıkları *Gülistan*'ın tercümesi *Şevki Gülistan Musevviri* idi.

Kitabı incelemekte olan talebelerin hepsi aynı fikirde birleşiyordu: 'Her şeyiyle çok güzel. Tam adına yakışır nitelikte, diyorlardı" (s. 1).

"-*Gülistan*' ın Türkçe dile tercüme edilmesi ilim dünyasında büyük olaydır ha!

-Bu hizmetin büyüklüğünü bir cümleyle ifade etmek zor.

Uzun zamanlardan beri Arap ve Fars dillerinde zorluk çekerek ders okuyup gelen talebeler için *Gülistan* 'ın Türkçe'ye tercüme edilmesi hakikaten büyük sevinçtir.-Bir talebe daha şöyle ekledi ve dedi ki:

-Gerçeği söylemek gerekirse, tercüme dili aslı olan Farsça'dan çok daha güzel olmuş, daha da canlı ve tatlı çıkmış.

-İş tercümanda-dedi öbürü.

-Elbette öyle. Eğer tercümanın bilgisi ve kalemi kuvvetli olmasaydı, Türk dilinin bu kadar güzelliğini, canlılığını gösteremeyebilirdi.

-Tercüman kimmiş?

-Taşkentli Murat Hoca İshan Hazret.

Meyve yerken bağçıvanı, su içerken kuyu kazanı unutmamamız gerektiği gibi, kitabı Çağatayca'ya kelime kelime başarılı şekilde tercüme eden Murat Hoca İshan Hazret'i unutmayalım.

-Çok haklısın.

Kitabı açıp okumaya başladılar: kitabın son sayfalarında İslâm alimlerinin yazmış oldukları takrizler (kitaba medhiye) vardı. Bunun içinde Abdulkadir Damolla'nın yazmış olduğu takriz göze özellikle çarpıyordu.

-Bu takrizi okuyalım-dedi biri ve okumaya başladı. Herkes onu sessizce dinliyordu.

Şiir iki mısralı 11 kıta idi.

Damolla. Abdulkadir Hicri 1327.

-Dostlar, biraderler! -Talebelerden biri yerinden fırlayıp kalktı ve sözüne devam etti -İslâm alimleri arasından hakettiği yerini alan ve ilim semasında bir çoban yıldızı gibi parlayan Damolla Abdulkadir Binni Abdulvaris Kaşgarlı için bir devr sema oynayalım kalkın?-Herkes iyi fikir diyerek orada semaya başladılar.

Dünyada, kendi içlerinden çıkan bilginleri ve alimleri ile övünmeyen bir toplum düşünülemez. Talebelerin sevinci de işte bunun içindi.

Bir dakika doslarım, -dedi bir talebe içerden seslenerek-benim sizlere bir sürprizim var. Herkes merakla onu beklerken, talebe elinde bir dergi ile koşa koşa çıktı. Herkes bir ağızda "Şura" diye bağırды.

-Yeni sayılarından olsa gerek.

"-Şura" Tataristan'ın başkenti Kazan'da uzun süredir neşredilmekte olan bir dergidir. Ayda iki kere çıkan geniş okuyucusu olan ciddi bir dergidir. Onda tarih, felsefe, edebiyat ve başka ilmi makaleler basılır. Meşhur alimler, bilginler, doktorlar ve yazarların eserleri bu dergide neşredilir. O yüzden müşterisi çoktur. Özellikle talebeler için adeta bir

cevher gibi kıymetli olup elden ele dolaşır.-Getiren çocuk heyecanla sayfaları karıştırıyordu ve -sizlere bir şey göstereceğim, bir makale.-dedi.

Çocuk soru yağmuruna tutuldu: yeni mi geldi? Kim getirmiş?

İşte bakın-dedi talebe -*Edebi Bir Musahebe*-bunu okuyalım:

"*Edebi Bir Müsahebe*

"Şura mecmuasının 1915 yıl 23 sayısında çıkan gerçeklerin beyanı. *Beyani hakikat* in sahibinin *Cerahirul Hikan* adlı eserini gördüğümüzde, ilk başta yazarı hakkında Şam veya Mısır ulemalarından olsa gerek diye düşünmüştük. Buhara'da okumuş bir adamın Arapça'da bu derece iyi kaside(şiir türü) yazabilecek kabiliyete sahip olabileceği aklımızdan bile geçmezdi" diyerek beni övmüştü.

Almatalı Sabircan Şakircan efendi 1916 yıl Şura nın 7. sayısında *Beyani Hakikat* adlı makalenin yazarı Damolla Abdülkadir'i Buhara'da okumuş adam diye tanıtmış. Bence bu kişiye Mısır uleması dememiz daha doğru olacak. Çünkü eğer yanlış bilmiyorsak bu zât Mısır'da sekiz sene okumuş biridir" diyor. Aslında Sabircan efendi yanıldı. *Beyani Hakikat* başlıklı makalem Buhara'da okuduğumun delili idi. Bu hükümler benim hakkımda olduğu için biraz açıklamaya ihtiyaç duydum. Buhara'da okuyanlardan öyle insan neden çıkmasın? İlk tahsilim Kaşgar'da, öz vatanım Artuş kasabasında oldu. Sonra Kokan'da iki yıl okudum. Hicri 1309 yılında Buhara'ya gittim. Orada sekiz sene okuduktan sonra Buhara âdetince imtihandan geçerek öz vatanıma döndüm. Buhara'da 7-8 sene okumama rağmen saf vicdanım ve bazı aydın bilginlerin söz sohbeti, yol göstermeleri beni Buhara tahsilimden hasıl olmuş hürafilik ve şüphecilikten akıl fikrimi kurtardı.

"Hicri 1324'te mübarek hacc Beytullah seferine niyet edip haccı yerine getirdikten sonra İstanbul'da iki ay kaldım ve Mısır'a gittim. Orada da iki ay kaldım. Orada Tatar talebelerin yol göstermesiyle cenabı Reşit Rıza, *Elliva* mecmuasının sahibi ve müdürü Mustafa Kamil, meclisi tahziriyeye kebirî müdürü Seyid Muhammed efendi, Ferit ve Ceddi gibi zâtı âli cenabıların musahebelerinden tecdit (yenilik) ve islah hakkında âli fikirler keşf ederek Mısır'da iki ay ikâmet ettim. Ondandan sonra vatanıma dönerek burada halkımı terakkiyata ve tecdit-i islahata delalet etmeye başladım. Bu delaletim benim vatanımdan ayrılmama sebep oldu. Yine Kokand, Buhara'ya gittim. Benim şansına Buhara'ya gittiğim günlerde 'Usûlî cedit haram, onu okuyan dehri' fetvası yerine, büyük üstadlardan 'Usûlî cedit vâcip, onu okumak zaruridir' diye fetva ortaya çıkmıştı" diyor. (s. 5)

Ondandan sonra Abdülkadir Damolla tekrar memleketi Kaşgar'a döner ve götür ki, halkı çok cahillik ve gaflet içinde kalmış, sokaklarda fakir dilenci çocuklar ve kadınlar sanki daha çoğalmıştı. Abdülkadir Damolla, böyle giderse esaretten hiç bir zaman kurtulamayız. Zenginler bu durumdan hiç de şikayetçi değiller. Çünkü halk hep böyle cahil kaldığı sürece onların cebine para girmeye devam edecektir, diye düşünür.

Damolla geldikten sonra bütün şehirde bir bayram havası eser. Büyük küçük herkes onu karşılamak için sokaklara dökülür. Şehir büyükleri ve zenginler de onu karşılamaya gider. Halkın böylesine aşırı ilgisini hayretler içinde seyreden zenginler, düşünceli düşünceli evlerine dönerler. Ertesi gün Eydkar camisinin önünde Abdülkadir Damolla halka uzun uzun vaaz eder. Bütün Kaşgar halkı oraya toplanır. Abdülkadir Damolla halka hitaben şöyle der:

"-Malumunuz bir kaç sene önce usûlü cedit haram, onu okumak dehridir" gibi saçma fetva yüzünden memlekettten gittiysem, Allah'a bin şükür ki bu sefer Buhara'daki en büyük ustalar

ve ulemalardan "usûlü cedit vacip, onu okumak zarur" gibi adil fetvayla döndüm. Önce, kaldığım yerden mücadeleleme devam edeceğim. Kardeşlerim, dünyanın her yerinde büyük gelişme, büyük bir uyanış yaşarken neden biz hâlâ uyuyoruz..." şeklinde konuşmalar yapar.

Bu vaazdan itibaren davetler, ziyafetler başlar. Damolla'nın karşılamaya gelenlere âdet icabı teker teker iadeyi ziyaret yapması gerekir. Her gittiği yerde de vaaz söylemeden, kendi fikirlerini anlatmadan dönmez. Hep millet, milletin istikbalı, milletin gözünü açma, milletin cahillikten kurtarma çareleri hakkındaki konuşmalar, halkın Damolla'yı çok sevmesi ve desteklemesinden rahatsız olan bazı çıkarıcıların uykusunu kaçıtır. Onlar yurdun en büyük zengini olan Hemrabay'a gidip Damolla'yı şikayet ederler. Kıskançlık krizlerinde olan Hemrahbay, kendinin bu konuda yalnız olmadığını düşünerek sevinir ama belli etmez. Abdülkadir Damolla işe önce sokaktaki dilenci fakir çocukları toplamaktan başlar. Damolla onları giydirir, karınlarını doyurur. sonra okutmaya başlar.

Abdulkadir Damolla gece gündüz çalışarak kullanılmayan bir medreseyi talebe çocuklar ve hayır sever vatandaşlarla birlikte bizzat tamir ederek okul haline getirir. ve gün geçtikçe daha çok öğrenci kabul eder. Bu Kaşgar'da büyük bir olay olur. Memleketin her tarafına bu haber rüzgar gibi yayılır. Herabay başçılığindeki kıskançların krizleri daha artar. Derken Abdülkadir Damolla memleketin (Kaşgar'ın) en büyük Kadısı seçilir.

Bir gün yolda yürürken çok kötü giyinmiş bir adam ağlayarak gelir ve Abdülkadir'in ayağına kapanır: "Bıktım bu hayattan, bu sıkıntıdan. kurtar beni baba". diye yalvarır. Damolla onun derdini dinler:

-Yedi sene önce bana kiraya verilmiş olan yer, üçüncü. derece kalitedeki toprak idi. onu aldığım günden itibaren hep birinci derece kalitedeki toprağın vergisini ödedim. Bu verimsiz toprakta sene boyunca çalıştım ama eşşek gibi çalıştıysam bile değil kendimi beslemek, vergiyi bile çıkaramıyorum. İlgili yerlere (Çinlilere) gittim başvurduğum, anlattım kimse bana kulak asmadı. Dışarı attılar beni. Beş çocuğum var beni aç bekleyen. Ben onlara bakamıyorum, eve gidemiyorum. (s.171)

Damolla bir kaç yurt büyükleriyle birlikte adamın toprağına gider inceler. Bitişik komşusu da bu işin doğruluğuna şahitlik yapar. Damolla Kadıhaneye geri döner. Tapuyu yazan adamı çağırır. Tapuyu yazan (veya tercüme eden) şahıs Ahmet'tir. Ahmet para karşılığı kasıtlı olarak öyle yazdığını itiraf eder. Damolla onu mektupçuluktan kovar. Hak yerini bulur.

Böyle bir sürü faaliyetlerde bulunan Abdülkadir, bir kaç gerici mutaassıp kişilerce öldürülür. Bu suikast mektupçu Ahmet'in eliyle gerçekleşir. Abdülkadir ilim işleri için topladığı parayı bir sandıkta saklar. Bu sandığı kimseler açamaz. Karısı Naile Hanım (Abdülkadir Damolla'nın hanımı) çocuklarına gerçi engel olurdu ama sandığın yıllarca açılmadan öyle durduğuna bazen kendi de meraklanırdı. Ama hemen ardından da şöyle düşünürdü: "Olsun, daha çok birikedursun, evin babası başka yere mi götürecekti onu. Zaten bu eve harcayacak. Ne kadar çok birikirse o kadar iyi değil mi? Zamanı gelince bir çift altın bilezik, çocuklara bir kaç

çift altın küpe ve yüzük yaptırırsam, kalanına misafire gel diyebilecek kadar bir ev ve ev eşyası alsak da güzel bir döşesem... Eğer gene artacak gibi ise gerçek inciden 10-20 tane alıp boynuma takayım..." gibi düşüncelerle kendini teselli ederdi. Bu hayallerle mutlu olurdu. Ama bu hayallerini sadece kendine sır gibi saklardı. (s. 136)

Şahıslar:

Abdul Kadır Damolla hep milletini uyandırmak için düşünür, "Halk şu an zulüm külfetten, cehaletten, hurafattan kurtulmaya muhtac. Bu amaca ulaşmanın yegâne yolu halkı uyandırmak, onlara marifet, ilim vermek, teşvik tanıtma ve nasihatları daha da çoğaltmak lazım. İlimi yayma, gazete, dergi, risaleler neşr etmek lazım.

Bunları düşünürken Abdul Kadır'ın aklına Kazan, Taşkent'teki uyanışlar, Mısır ve İstanbul'da uygulanan usulü öğretim, islahat fikirleri, Avrupa'daki ilim fenle gelişme manzaraları gözünün önünde canlanmaya başladı. (s. 94) Roman baş kahramanı olan Abdülkadir'in dış görünüşü hakkında ancak sayfa 43'e gelince şu tasvire yer veriyor.

"Abdülkadir, avlu içinde bir taraftan öbür tarafa yürümeye başladı. Onun orta boy, ama güçlü kuvvetli gövdesi hafif sallanıyordu. Azametli görünüşü tıpkı denizde sallanarak gitmekte olan ağır bir yük gemisini andırıyordu. Koyu kaşları altındaki ışık saçan gözleri yıldırım gibi parlak idi. Ellerini durmadan ovuştururdu. Şu an sanki tefekkür denizinde dalgalara göğüs gererek cesaretle ilerliyordu.(s. 43)

"Gelenlerden orta boy, geniş omuzlu, kafası büyük, siyah koyu kaşlı, keskin gözlü, keçi sakallı, başına sarık sarmış olan kişi uzaktan çocuklara şefkatle bakarak topluluğun en önünde geliyordu.

-Ah aziz çocuklarım, kıymetli çocuklarım, can ciğerlerim, diyordu adam sonsuz bir sevgiyle" (s. 123)

İç dünyası bakımından alçak gönüllü, yardımsever, iyi kalbli biridir. İstanbul, Kahire, Semerkand gibi büyük şehirlerde uzun süre öğrenim görmesi ve ilimde mükemmel olmasına rağmen hiç bir zaman öğrenmeyi bırakmamıştır. Çok vatanperver olan Abdülkadir Millîyetçidir. Bütün manevi ve maddi gücünü milletini cehaletten kurtarmak için harcamış bir insandır. Gönüllerde taht kurmuş ve hâlâ unutulmamış bir insandır. emeği boşa gitmemiştir. Gece gündüz milletine cahillikten ve esirlikten nasıl kurtaracağını düşünen, didinen bir insandır. Ailesine çok bağlı ve ailesini çok seven ama milletin işleri için ailesinden fedakarlık isteyen bir insandır.

Dış görünüşü sessiz ve sakindir. Ama bir arslan gibidir. Seviyeli ve etkileyici konuşmasıyla bütün Kaşgar halkını kendine hayran etmiştir. Onun ismi artık sadece Kaşgar'da değil, kısa sürede bütün Doğu Türkistan'da meşhur olur. Onun konuşmasını dinlemek için uzak şehir ve köylerden gelenler olur. Onu sevenler gün geçtikçe artar. Hemrahbay ile Abdulkadir'in konuşmaları onların düşüncelerini açıklar:

"Kuzey taraftaki salondan yalının sahibi Hemrahbay görüldü. O boynunu uzatarak misafirleri gördü. Görür görmez karşılamak için alel acele çıkageldi. Sanki nasıl izzet,

saygı göstereceğini şaşırılmış gibi rol yapıyordu. Onun misafirlere doğru koşarak yürümesi bir keklığe benziyordu.

-Selamüneleyküm Kadir mollam. Adımlarına mübarek,-dedi o tokalaşırken. Çok sevinmiş görülmeye çalışıyordu ama bunun sahteliği gözlerinden belliydi."

Eve girerler ve çay sofrası hizmetçiler tarafından hazırlanır.

"-Evet, buyursunlar-dedi Hemrahbay misafirlere çayı ve yiyecekleri işaret ederek. Ondan sonra kendi isteğine ters bir şekilde gülümseyerek söze başladı.-Damollam'ın şehrimize dönmesi büyük bir sevinç yarattı. Ben şahsen böylesine yer yerinden oynayacağını düşünmemiştim. Ne büyük karşılamaydı o, bir zelzele gibi. Tabii onların içinde biz de varız. Hepimiz şahidiz bütün bunlara, değil mi?-Hemrahbay kendi sözlerinin etkisinin ne kadar olduğunu ölçmek istercesine misafirlerinin gözlerine tek tek baktı. Ama gözü hiç kimsenin gözleri ile karşılaşmadı. Çünkü herkes yere bakarak oturuyordu. Hemrahbay hiç kimsenin gözleri ile karşılaşmadı ama hepsinin dikkatinin kendi üzerinde olduğunu hissetti ve sözüne devam etti.

-Sekiz cennetin güzelliklerinden nasibini almış olan bizim aziz Kaşgar kendinde yetişen alim oğlanlarıyla gurur duyar. Onlara kıymet vermesini bilen büyük şehirdir Kaşgar. Şeriat, tarikat gelişmiş; cami medreseleri yerli yolunda; sanayii, ticaret işleri bir yerlere gelmiş Alim ulemalarıyla iftihar eden bu şehir bize nasıl kıymet verdiyse biz de bu şehre o kadar kıymet vermeliyiz. Ben işte bu düşüncedeyim. Buna inanın yeterli. Şehir bundan sonra büyüklerin dediği gibi, suyun akma yönüne, tüyün yatma yönüne gittiği gibi, kendi yolunda yürümesi ve gelişmesi lazım. İşte bunun için şahsen ben hiç bir şeyimi esirgemem.

-Durun-dedi Abdulkadir sabırsızlıkla başını kaldırarak. Hemrah'ın gözlerinin içine bakarak acı bir gülümsemeyle şöyle dedi:

-Suyun akma yönü, tüyün yatma yönü diye hep alışageldiğimiz kulluk inançla kendimizi kandırmayalım. O şekilde devam edersek gelişmekten söz açamayız. Hakiki gelişmenin yolu, zamanın talebi, halkın arzusuna göre davranmaktır. Ancak o zaman, vatana saygı ve adalet yerine gelmiş olur diye düşünüyorum, öyle değil mi efendim?

Hemrah'ın yüzü sapsarı oldu. Kadir Damolla'nın "Efendim, efendim" diye özel vurguyla hitabetmesi, onu kulağının yumruklanması gibi şaşırtmıştı. Hemrahbay şu anda kendisini babasından tokat yemiş, yaramaz bir çocuk gibi hissediyordu. Bu duruma düşeceği hiç aklına gelmemişti. Hemrahbay kendi sözünün daima bir kanun gibi itirazsız kabul edilmesine alıştı, hiç muhalefet görmemiş. Hem öyle olması gerektiğine de inanıyordu. Ama bugün burada, bu Abdulkadir denen "garibi kefen mollacık"¹⁸³ bu kadar büyük dünyası ve gururu olan bayın bu kanununu çiğnemiş, ayaklar altına almıştı. Bu cesareti nereden bulmuştu acaba? Bunları aklından geçiren Hemrahbay Abdulkadir ile göz göze geldi.-Şimdi ne yapmak lazım? Lafı nereden başlamak gerek? diye düşünüyordu Hemrahbay. Şaşırılmıştı. Bu zayıflığı belli etmemek için kendi elleriyle misafirlerin bardağına çay doldurmakla oyalanıp kendine gelmek için zaman kazanıyordu. Ama Abdulkadir başta olmak üzere misafirler ona bakarak cevabını bekliyordu.

En kötüsü de söz sırası kendisindeydi. Sıra ondayken bir şeyler söylemeli, konuşmalıydı tabii. O kadar gurur ve hürmet sahibi bayın bugün burada bir mollacık karşısında dili tutulup ona cevap verememesi utanç verici değil mi? Bundan ölüm bin kere daha iyi. Çabucak bir şeyler söylemek lazım. Korkacak mıyım ben ondan?-gibi karmaşık düşünceler içinde konuşmaya karar veren bayın ince dudakları titremeye başladı. Ama uzun sürmedi. Zorla gülümseyerek konuşmaya başladı..." (s. 34)

183 "Geberesi mollacık".

Hemrahbay kendi çıkarını düşünen bir adamdır. Hemrahbay, o dönemler Kaşgar'ın en zengin ve en nüfuzlu kişisi olup Abdülkadir'in yurt dışından Kaşgar'a dönmesiyle onun mevkii sarsılır. Fikren birbirine karşı olan bu iki kişiden Abdülkadir aydın bir şahıstır. Hemrahbay ise mutaasıp gerici tiptir. Bu sebeplerden dolayı Hemrahbay Abdülkadir'e büyük bir kin besler. Ama bunu belli etmemek için çok çaba sarfeder. Hatta kendini Abdülkadir yanlısı olarak göstermeye çalışır. Onun bu kıskançlığı ionunda onun kiralık katil tutup öldürmeye kadar götürür. Cinayetten sonra az da olsa vicdan azabı çektiği dolaylı olarak ifade edilir. Ama kıskançlığı ağır basar. Şan şöret, mal ve mülke düşkün olan Hemrahbay, Abdulkadir'i öldürttüğünü halkın bilmemesi için büyük miktarda servet harcadığı söylenir.

Hemrahbay'ın kişiliği romanda kibirli, burnu büyük, son derece cimri, kendi menfaatinden başka hiç birşeyi düşünmeyen, beğenmeyen, kıskanç, kaprisli, sinirli, açığız biri olarak geçiyor.

"Ticaret, dad-ı muamele işleri Hemrahbay'ın düşündüğü gibi yolunda giderse, o gün bayın keyfi yerinde olurdu ve yüzü gülümserdi. İnsanlara iyi davranırdı. Hoş sohbet olurdu. Ama işler yolunda gitmezse, yüzü asılır, keyfi kaçardı. Sanki kumarda kaybetmiş gibi kızgın olurdu. Ticari işlerinde kâr görülmezse veya zarara girerse, anlaşmalar bozulduğu zaman ödemeler geciktiği zaman, yani genellikle bir aksilik olduğu zamanlar evinin havası çok kötü olurdu. Havalarda gürlükler, bir süre yağmur yağdıysa bir süre kar yağardı. Böyle günleri Allah göstermesin. Avlu içinde sessiz, buz gibi soğuk hava eserdi. Muhasebeciler yüksek sesle konuşmaya bile cesaret edemezlerdi.

Şansına bu gün normal bir gün idi. Bedrek Mahsum ile Gıldirek Molla avluya girdiğinde muhasebe odasında oturan bay pencereden onları gördü ve hemen gözünü elindeki kağıda çevirerek onları görmemiş gibi oturdu.

Bay onları iyi tanıyordu. Ellerinden yağcılıktan başka bir şey gelmeyen bu ikisinin, sadece uzaktan havlama işine yarayacağını iyi biliyordu. Hemrahbay içinde onlar niçin hangi işle gelmiş olabilir diye düşünürken onlar selam verdi.

-Vaaleyküm selam-dedi bay onlara tebessümle-gelin. Bu taraflara gelmişsiniz?

Bayın önünde saygıyla (kol bağlayıp) duran Gıldirek Molla cevap verdi:

-Size bir selam verelim, hal hatır soralım diye gelmiştik.

-Allah'a şükür iyiyiz.-dedi bay, onları teker teker süzerken onların kafasındakini de öğrenmeye çalışıyordu.

-Şehirde nasıl yenilikler var? Ben zaten akşama kadar burda olduğum için bir şey bilmiyorum, iyidir inşaallah.

-Şu an dehrilik ceditlik, bu şehirde yeni baştan baş kaldırmışken iyi demek nasıl mümkün olsun!

-Ne? Bu yeni mesele, bu hiç duymadığım olay.

Hemrahbay böyle zamanlar çok tilki huylu (açığız) idi. Bildiği halde bilmemezlikten gelerek karşı tarafı daha çok konuşturur, daha çok örnekler dinlemeye bayılırdı. Şimdi çok şaşırılmış, hayret etmiş bir insan gibi Mahsum'un yüzüne "çabuk söyle" dercesine bakıyordu. Mahsum onun bu bakışından bayın hoşuna gittiğini anladı ve

hemen keyifle konuşmaya başladı: Kıskançlık krizine giren Mahsum Abdulkadir'in faaliyetlerini kötüleyerek anlattı.

Hemrah, Mahsum'la aynı hisleri paylaşıyordu. O yüzden onun konuşması hoşuna gitmişti. Ama Hemrah bay kendi hislerini Mahsum gibi sokaklarda her karşısına çıkanla konuşan çenesi düşüklerden değildi tabii ki. O gönül sırlarını, hislerini saklardı. Hem de öyle saklardı ki padişah hazinesinden beter. Bugün o içinde sakladığı fikirleri ve bütün sözleri Mahsum'un ağzından duyuyordu ve sevinçten uçuyordu. Şimdi ona katılmak mı lazım, yoksa hislerini kendine saklamalı mı? Bu ikisinden hangisi faydalı? Hangisi zararlı? Bunları şimşek hızında kafasından geçirmiş ve kararını vermişti.

Bedrek Mahsum'un fikrine katılmak onu küçük düşürdü. Bu ona zararlıydı, bu bir. İkinci, her işi saklamak, yaptığı işi gizli tutmak, saman altından su yürütmek gibi kendi prensiplerine ters düşmüş olurdu. O kendi hislerini gizlemekle beraber Mahsum'un fikrine karşı çıkmanın faydalı olduğunu anladı ve derhal onu susturdu,

-Yeter, yeter.-dedi Mahsum'un sözünü keserek-Olsun, Allah vermiş, yesin, içsin, giysin, bize ne! Allah o adama ilim vermiş, rızık vermiş. Bunun ne kötülüğü var. Yapmayın, kendinizi kontrol edin-dedi o nasihat havasında. Ama gözlerinde bir nefret ışığı vardı. -O içimizden çıkan alim bir adamdır. Gelir gelmez arkasından saçma sapan laf çıkarmak ayıp değil mi? Alim daha yeni geldi. Dur hele. Zaman geçsin, bunun başı sonu nereye varacak, ona göre bir şey dersek de geç kalmayız. Öyle değil mi? Ne dersiniz?

-Doğru, doğru. Öyle, öyle.-dedi ikisi birden başını sallayarak. Bayın fikrine katılmamanın imkânsız olduğunu onlar çok iyi biliyordu." (s. 78)

Bedrek Mahsum Abdulkadir'i kıskananlardan biridir. Ona bedrek isminin yakıştırılması tesadüf değildir. Son derece menfaatçı, kıskanç, dedikoducudur. Onun bu kötü huylarını farkedenden halk onun daha önceki 'Mahsum' adına 'bedrek'i katarak "Bedrek Mahsum" diye adlandırır. "laf taşıyan, kötü huylu" anlamındaki bu isim ona uygundur.

"Talihsiz bir kadın karnındaki haramdan peydahlamış çocuğu çevreden gizlemek için nasıl günlerini huzursuz geçiriyorsa, Bedrek Mahsum'un karnında peydahlamış kıskançlık da aynen öyle yiyip bitiriyordu.

Epeydir onun huzuru kaçmıştı. Abdul Kadir Damolla'nın Kaşgar'a geldiği günden beri bu hastalık onu rahat bırakmıyordu. Gece uykuları kaçırıyordu. Uyumak için gözlerini kapadığında gözlerinin önünde hep Eytakar camii ve önüne toplanan insan kalabalığının ortasında yüksek sesle vaaz etmekte olan Abdul Kadir Damolla ve alkışları, . . . Gene Abdul Kadir'in şerefine verilen ziyafetleri görürdü. Bununla bütün vücuduna zehir yayılmış gibi olurdu. Durum böyleyken onu nasıl uyku tutsun.

Gündüzleri de huzursuzdu. Ne evde oturabiliyordu ne sokakta gezebiliyordu. Sermen'den veya Kumkapı'dan gelip giden adamların hepsi ona Abdul Kadir'in ziyaretine gidiyormuş gibi gelirdi. Oturduğu yerde oturamıyordu." (s. 64)

Gıldirek Molla da Bedrek Mahsum ile aynı şahsiyeti paylaşan, kıskanç, Hemrahbay'a yağcılık yapmakla geçinen, menfaatçı basit insan olarak geçiyor.

Sima olarak da birbirine yakın, biçimsiz, kullandığı uyuşturuculardan cildi simsiyah korkunç, iğrenç kişiler olarak tasvir edilir.

Romanda az sayıda tasvir vardır.

Kaşgar'ın en soğuk kış günlerini ve sonbahar aylarını ve etkili soğuşunu kısa bir şekilde güzel tasvir etmiştir. Onun dışında o meşhur pazar çarşılarını, Abdülkadiri dinlemeye gelen Kaşgar'ın ünlü Eydkar camisi önüne toplanan halkın tasvirlerini canlı vermiştir. Davet, yemeklerin tasvirleriyle de zaman zaman karşılaşırız. Bütün bu tasvirlerde yazar fazla ayrıntıya girmemiştir. Bu çizdiği portreler içinde geçerlidir. Mesela bir insan tasvirinde göze çarpan bir noktayı vermekle yetiniyor.

Romanda kadın hemen hemen yoktur. Sadece üç kadının adı geçer Bunlardan biri Abdülkadir'in hanımı Naile hanımdır. Naile hanım bütün romanın iki üç yerde görülür. Aynı mekanda Abdülkadir evinde. İkinci kadın ise Abdülkadir'in yardım elini uzattığı yetim çocuklar arasındaki ik çocuklu dilenci kadın. Görünüşü hakkında tasvire yer vermemiştir. Bu sadece bir yerde ve çok kısa olarak geçer.

İnsan tasvirinde iç dünyası ile dış görünüşü uyum içindedir. Üçüncü kadın Hemrahbay'ın hanımı iki yerde geçer. "Dehlizde ince vücutlu zarif hanımın gövdesi göründü. O tepsi ile beyi Hemrahbay'a kahvaltılığını getirmişti. geleneksel örf âdet kurallarına mükemmel olan bu hanım yumuşak halılar üzerinde tüy kadar hafif ve sessiz adımlarla rüzgarı andıran yürüyüşle içeri girdi. Gülümseyerek kocasının hatırını sordu." (s. 283)

Kutluk Şevki¹⁸⁴. Hacı Kutluk Şevki, hep Abdülkadir'in yanında olan maarifetçi, şair Abdülkadir ile birlikte halkı cahillikten kurtarmak, yeni okutma metodunu uygulamak için büyük mücadeleler veren bir insandır. Romanda bu şahıs ayrıntılı anlatılmamıştır. Abdülkadir ile her yerde beraber olduğu anlaşılır. Abdülkadir'in açtığı medresede öğrencilere ders vermiştir.

"Kaşgar göklerinde kendime has bir başka ışıkla parlayıp geçmiş olan meşhur maarifetperver, ünlü neşriyatçı şair Kutluk Hacı Şevki'nin şiiri olan, Uygur tarihinin Parlak medeniyetini yaratan Karahanlılar sultanı Satuk Buğrahan, torunu Alparslanhan, ulu filozof şair Yusuf Has Hacıp, Ulu alim, dilşinas Mahmud Kaşgarlı gibi büyükleri ve yine bir çok halk kahramanlarını hatırlayan bu meşhur gazelini, bir öğrencinin güzel okumasıyla duygulanan Abdülkadir gözleri nemlenerek öğrenciyi tekrar tekrar kutladı."(231)

Naile hanım, Abdülkadir'in hanımı ve iki çocuk annesidir. Zarif, kibar, hanım bir kadındır. Ev hanımlığı ve annelik görevlerini fazlasıyla yapan fedakar bir kişidir. "Abdülkadir'in fikir güvercinleri açık gökyüzünde uçmakta iken, kütüphaneye mahbubu Naile hanım yavaşça girdi. Abdülkadir dönerek ona baktı. Mum'un sönük ışığında Naile hanım sanki dumanlar içinden çıkıp gelen huri kızları gibi güzel görünüyordu. Hanım ince ipekten gecelik giymişti. (sabaha karşı) "

---

¹⁸⁴ Gerçek bir şahıs olan ve "Edebiyat Tarihi" kısmında yer verdiğimiz Kutluk Hacı Şevki- 1876'da Kaşgar'da doğmuştur. İlk tahsilini Kaşgar'da yapmış ve daha sonra sırayla Kahire'de "Cami'ul Ezher Dar'ul Ulum"da, İstanbul yüksek okulunda ve Buhara'da yüksek tahsil görmüştür. Yurda döndükten sonra ülkücülük faaliyetlerinde bulunarak büyük mücadele veren şair Kutluk Şevki, 1937'de Çinli genel başkan Şeng Şisai tarafından öldürülmüştür.

Molla Ahmet şöyle tasvir edilir: "Orta boy, kumral, yüzü bakır rengine bir adam içeri girdi. Bu işte o hattat Ahmet Ahun idi. Onun keilerilerinkine benzeyen fersiz gözleri arsız görünüyordu."

te bu adam rüşvet karşılığında başkalarının tapusu üzerine yanlış bilgi yazdığı için, Abdülkadir tarafından görevi elinden alınır. Hemrahbay, Ahmet'in Abdülkadir'e karşı kininden yararlanarak para karşılığında Ahmed'in eli ile Abdülkadir'i ortadan kaldırır.

Ahmet romanda cahil, kafası çalışmayan, başkaları tarafından kolay kullanılan biri olarak geçiyor. Ondan başka ismi geçen insanlardan Molla Sabit Halfet, Salih damolla Hacı, Abdülcelil damolla, Muhammet Abdullah Hanhoca, Halimeddin Damolla, Abdullah Naimi Müderris gibi şahıslar hakkında dipnotlarında bilgi verilmiştir.

III.15. *Gülayım* (Gülayım)

Yazar Samet Dugaylı'nın *Gülayım* adlı romanı 1978'de yazılmıştır. 1982-1984 senelerinde yazar eser üzerinde bazı düzeltmeler yapmış ve *Gülayım* Eylül 1990'da Pekin'deki Milletler Neşriyatı'nda neşredilmiştir. Yazar romanın adı olarak romandaki baş kahraman kadın Gülayım(Türkiye Türkçesi'nde Gülay)'ın adını vermiştir. 562 sayfalık bu romanda anlatılan hikâye, Doğu Türkistan'da 1966-76 yıllarındaki kültür devriminde cereyan eder. Yazar romanında, 1966'da üniversiteyi su işleri mühendisliği bölümünden bitiren Gülayım adlı kızın, 1976'ya kadar olan bu 10 senelik süre içinde yaşadığı bir ömre bedel mücadelesini anlatır. Bununla bütün Çin çapında yaşanan 10 yıllık 'Kültür Devrimi'nin halka getirdiği külfetleri anlatır.

Romanın Özeti:

Yirmi iki yaşlarındaki genç kız Gülayım üniversiteyi su mühendisi olarak bitirdikten sonra devletin o zaman yeni çıkardığı kanuna göre "tekrar terbiye almak"¹⁸⁵ için Doğu Türkistan'ın bir köyüne tayin edilir. Gülayım köye geldikten bir süre sonra aynı okuldan mezun olan ve kendisi gibi köye tayin edilen Haşim adındaki bir gençle tanışır ve evlenirler. Bu evlilikten bir kız ve bir erkek olmak üzere iki çocukları olur. Onlar birbirlerine bağlı ve mutlu bir ailedir. "İnkılâp her şeydir" sloganına bağlı olarak siyasetten başka her şey durdurulmuşken, 1970'li yılların ortalarına doğru devlet siyaseti biraz yumuşamış, üretim ihtiyacı ön plana yavaş yavaş çıkar. Gülayım'ın, üniversitede okuduğu mesleğinde özel bir yeteneğinin olduğunu bilen sağcı¹⁸⁶ yetkiliden biri, onun köydeki "Tekrar terbiye alma" süresinin dolduğunu göz önünde bulundurarak, nahiye su işlerinde görevlendirilmesi için onu nahiyeye evraklarıyla yollar. Nahiyede su işleri müdürü olan Rahim, son derece çıkarıcı, kendi yetkisini şahsî çıkarları ve zevki için kullanan ve başka yeteneği olmayan bir şahıstır. Gülayım yıllardır beklediği bu günde, kendi yeteneğini kullanabileceğini sanarak büyük bir heyecanla buraya gelir ama bu adamın davranışlarından dolayı hayal kırıklığına uğrar. Çünkü ona iş verme yetkisine sahip olan Rahim, Gülayım'ın üstünü başını süzdükten sonra Gülayım'dan mesleğini unutup kendi yanında sekreterliğini yapmasını ister. Rahim'in amacı güzel Gülayım'ın kadınlığından faydalanmaktır. Gülayım'ı ikna etmek için ona, su işleriyle uğraşıp da köyde çamurlara bulanacağına, kadına

---

¹⁸⁵ O zamanın kanununa göre, liseyi ya da orta okulu bitirenlerin üniversiteye gidebilmeleri ya da çalışma hayatına başlayabilmeleri için tayin oldukları köye gidip en az iki sene tarlada çalışmaları gerekirdi. Bunun adı 'tekrar terbiye almak'tır. Bu kanun (1966'da) çıktığı zaman üniversiteyi yeni bitirmiş olanlar da bu kanuna tabi tutularak köylere gönderilmiştir. İltimaslılar ve ya şansı olanlar iki sene sonra şehre dönebilmiştir. Böyle bir şans olmayarak ömür boyu köylerde kalanlar da az değildir. Köyde çiftçiler ne yapıyorsa, onlar da onu yapar. Sonunda onlar okudukları ve öğrendiklerinin hiç birini kullanamadan ilkel koşullarda tarımla, tarlayla uğraşan çiftçilerin arasına katılır. Onların çilesi bununla bitmiyordu: Çoğunun aldıkları eğitimle hiç bir ilgisi olmayan çiftçilikle uğraşması yetmiyormuş gibi, rejimin etkisiyle onlara köyde suçlu gözle bakarlar ve okumuş, okul yüzü görmüş insanlar olduğu için "pis dokuzuncu" denilerek dışlanırdı. Halk yönetime göre numaralanarak sınıflandırılırdı. Aydınlar (ziyalılar) dokuzuncu numarada idiler.

¹⁸⁶ Solcuların henüz tasfiye etmediği, inkılâbın her şey olmadığını savunanlar.

yakışan bu temiz, rahat ortamda sekreterliğini yapmasını söyler. Kendisine lütfedilen bu kârlı fırsatı kaçırmaması için ısrar eder. Gülayım kendi mesleğini yapma isteğinde kararlı olduğunu söyleyerek onun teklifini reddeder. Rahim'in kendine aç bakışlarından ve davranışlarından rahatsız olan Gülayım onun ard niyetini anlar ve ondan iğrenir, nefret eder. Rahim Gülayım'ı kandıramayınca Gülayım'ı en kötü koşuldaki uzak bir köye tayin eder. Gülayım mesleği uğruna kocasını ve çocuklarını bırakıp gelmiştir ve üçüncü çocuğuna yeni hamiledir. Onun tayin edildiği köy, ailesinden fazla uzakta olduğu için başlangıçta gitmekten vaz geçer ve hatta kendi köyüne geri dönmeyi bile düşünür. Gülayım bu arada, bahsedilen bu köyün eskiden beri hep su sorunu olduğunu, ama şartlarının zor olması yüzünden oraya bu zamana kadar kimsenin gitmeye yanaşmadığını öğrenince oraya gitmeye karar verir. O köydeki insanların mutlaka su sorununu halledecek kişilere ihtiyacı olduğunu düşünen Gülayım, oraya eşek arabasıyla gider.

Gülayım zahmetli bir yolculuktan sonra köye gelir: Köyde aslında bol sulu bir nehir vardır ama nehir tarım topraklarından düşük düzeydeki çukurdadır. Bu köy halkının tarlaları nehir kıyısında olmasına rağmen, suyu yukarıya çıkaramamaktan dolayı hep su kıtlığı çekegelmiştir. Hem su kıtlığı çeker hem her mevsim mayıs aylarında sel felaketine maruz kalır.

Gülayım köye gelir gelmez burada da Rahim gibi bir yöneticiye raslar. Müdür yardımcısı olan Hamut Gülayım'dan köy radyosunda çalışmasını ister. Onu ikna etmek için devrimin, sosyalizmin propagandasının yapılacağı radyoda çalışmanın, su işlerinde çalışmaktan daha yüce olduğunu söyler. Hamut'un amacı da Gülayım'ı elde etmek için kolay bir ortam yaratmaktır. Gülayım bunlara boyun eğmeyerek onun teklifini de reddeder. Ama bu tip insanların yanında Gülayım'ın çalışmalarının kıymetini bilen ve onun fikrini destekleyen İbrahim ve Kutluk gibi dürüst yönetici şahıslar da vardır. Onların desteği sayesinde Gülayım bu köyün su sorununa çözüm için bir proje hazırlar. Böyle bir projenin hazırlandığı haberini duyan çiftçi köy halkı, tarlalarının artık su yüzü göreceği için çok sevinir ve Gülayım halk arasında bir anda şöhret olur. Gülayım'ı tanıyan herkes onu çok sever.

Ama bu projenin gerçekleşmesi düşünüldüğü kadar kolay olmaz. Çünkü Gülayım, Hamut'un ve (Gülayım'ın peşinden elini tekrar buralara kadar uzatan) Rahim'in bir çok engelleriyle karşılaşır. Bu engellemeler yüzünden Gülayım çok zor günler yaşar. Ama Gülayım'ı bütün bunlar yıldırılmaz. Bir keresinde Hamut, Gülayım'ın yalnızlığından yararlanıp onun evine girer ve ona âşık olduğunu söyleyerek tecavüz etmeye kalkışır. Gülayım'dan yüz bulamayan Hamut umudu kesince, ona zarar vermek için uğraşır. Onun başarılarını çekemeyen Hamut, hatta bir kere onu öldürmek için süikast düzenler. Ama bu suikast amacına ulaşamaz: Gülayım hafif yaralı olarak kurtulur. Bütün bunlarla başeden hamile Gülayım, İbrahim ve Kutluk gibi toplumun menfaatini düşünen, bilimin kıymetini bilen yöneticiler sayesinde en üst düzey yetkililerine sunduğu projesini nihayet kabul ettirmeyi başarır. Köy halkı sonunda suya kavuşur. Bu sonucu engelleyemeyen Rahim ile Hamut derhal kabuk değiştirerek üst düzeydeki yetkililere bu başarıyı kendi çalışmalarının ürünü ve kendi başarıları olarak göstermeye çalışırlar.

Ellerindeki yetkiden ve bazı fırsatlardan yararlanıp amaçlarına ulaşmak için (Gülayım'ı destekleyen) İbrahim ve Kutluk'u siyasi eğitim kursuna¹⁸⁷ kapattırırlar. Gülayım'ı ise, çeşitli bahanelerle fikir suçlusu olarak gösterir ve bir baskınla tutuklarlar. Gülayım'ı bir kömürlüğe hapsederler. Doğumu yaklaşan Gülayım'ı sıkıştırarak su projesini gerçekleştirenin kendileri olduklarına ve İbrahim ile Kutluk adlı yöneticilerin devrim karşıtı olduklarına dair evrak imzalamaya zorlarlar. Gülayım bunu reddedince bir çok eziyetlere tahammül etmek zorunda kalır ve bu pis, karanlık kömürlükte doğumunu tek başına yapar.¹⁸⁸ Yaşadığı olaylar ve bakımsızlıktan hasta düşen, ve bu durumda yediği darbeden erken doğum yapan Gülayım'a yiyecek, su vermeden baskı yaparlar. Gülayım sonuna kadar direnir ve onların dediğini yapmaz.

Ekim 1976'daki siyaset değişimi ile Gülayım kömürlükten bulunup çıkarılır ve ailesine kavuşur. Ona yapılanların tamamen haksızlık olduğu açıklanır. Başarıları gazetelerde üst başlık olur. Sonunda Gülayım hakettiği yere gelir.

Bu roman, Reşat Nuri Güntekin'in *Çalikuşu*¹⁸⁹ romanını hatırlatır. Çünkü iki romanın da benzer bir yazılış tarzı vardır. Bu romanda da başarılı bir kadının (farklı) toplumdaki (farklı) mücadelesi söz konusudur. Gülayım'ın Feride ile ortak yönleri vardır. İkisi de kültürlü, güçlü ve başarılı Türk kadınlarındandır. Akıllı, gururlu ve güzel oluşları da benziyor. Kapalı bir toplumda çalışan ve başarılı kadınların karşılaştıkları sorunlar ve çeşitli engeller onların ortak yönleridir. Ama ortam ve yaşanan olaylar tamamen farklı olduğu için taklit söz konusu değildir. Ancak yazarın ilham kaynağında *Çalikuşu*'nun muhtemelen etkisi olmuştur. Romanın başlanışı şu şekildedir: Bir gazete muhabiri olan "Ben", başarıları popüler hale gelen Gülayım'ın hayatını yazma vazifesini üstlenir ve onunla röportaj yapmak için günlerce peşinden koşar ama Gülayım çok meşgul biri olduğu için onunla bir türlü görüşemez, ancak onun hatıra defterini elde eder. Yazar, hatıra defterini olduğu gibi okuyucuya sunmuştur. *Gülayım* romanının hikâyesi böylece birinci şahıs ağzından başlar ve hatıra bittiği zaman roman da biter.

Şahıslar:

32 yaşında olan Gülayım iki çocuk annesi ve güzel bir kadındır. O 1966'daki meşhur kültür devriminin arifesinde su mühendisliği fakültesinden mezun olan üniversiteli bir çiftçidir. Çalışkan, dürüst, iradeli ve güçlü karaktere sahip Uygur kadınıdır.

Gülayım'ın dış görünüşü hakkında romanda yazar ayrıntılı bir tasvire yer vermemiştir. Bunun sebebi Gülayım'ın kendi ağzından hikâye edildiği için olabilir. Ama başka şahısların

---

¹⁸⁷ Bu da siyasi suçluları gözetim altında tutmak demektir ve hapisin bir derece hafifidir.

¹⁸⁸ Bu sahnenin gerçek hayatta da Kültür Devrimi sırasında Kaşgar'da yaşanmış bir olay olduğunu yazar kitabının sonunda açıklamıştır.

¹⁸⁹ Reşat Nuri Güntekin'in *Çalikuşu* romanı, Doğu Türkistan'da Türkçe'den Uygurca'ya çevrilen ilk romandır. Uygurların çok merak ettikleri Türkiye Türklerinin hayatını onlar bu romanla tanıdılar ve doğal olarak Doğu Türkistan'da en sevilen romanlardandır.

ağzından onun çekici güzel bir kadın olduğuna dair satırlar sık sık göze çarpar. Gülayım çok iyi kalpli, yumuşak ama doğru bildiği yoldan hiç bir zaman sapmayan, yoluna çıkan engelleri cesaretle, yılmadan aşan, dürüstlüğünden ve kararlılığından taviz vermeyen bir kadındır. O dışarda iş ortamında erkeklerle aynı konumda mücadele ederken aile içinde iyi bir anne ve sevgi dolu bir eş olduğunu görürüz. Ailesine çok düşkündür. Gülayım. mutlu bir yuvaya ve anlayışlı, destek veren bir kocaya sahiptir. Bütün bu yorucu mücadeleleri bir de üçüncü çocuğuna hamileyken çok kötü şartlarda etmiştir. Yazar bu romanıyla, kadının bir iş yapmaya kararlı olduğu zaman neler yapabileceğini, hatta yeri gelince erkeklerden daha da başarılı olabileceğini göstermek istemiştir. Gülayım Rahim ve Hamut gibi yetki sahibi kötülük sembollerinin özel hapishanesindeyken doğum yaptığı sahnesi tüyler ürperticidir. Bunu yazar kitabının sonunda gerçek hayattan aldığını şöyle yazıyor:

"Kaşgar'daki bir fabrikada çalışan bir kadın (siyasi reformdan sonra) fabrikanın "diktatör gurubu"nun özel hapishanesinden bırakılmıştı. Bu kadın o özel hapishanede doğum yapmıştı. O yeni doğan bebeğinin kindiğini kendi dişleriyle koparmış. Öyle bir durumdayken çok susamış olan kadın su istemiş. "diktatör gurubu"ndaki rejim yanlısı fedailer ise ona su vermemekle kalmayıp bir bebeğin nasıl doğduğunu hayvan gibi izleyerek eğlenmişler." (s. 561) .

Yazar romanını bitirirken "Bu romanımda Kültür Devrimi dönemindeki aydın kesimin facialı hayatından bir parça aktarabildiysem ne mutlu bana" diye sonuçlandırıyor.

Bu roman bütün Çin çapında gerçekleşen on yıllık Kültür Devrimi'nin, yanlış olduğunun devletçe kabul edildiği tarihten hemen sonra yani 1978'de yazılmıştır. Baskının verdiği sıkıntıları daha üzerinden tam atamamışken, yazdığı bu romanda yazar, Millîyetçilik duygularına hiç yer vermemiştir. (Ama yazar Millîyetçi, aydın fikirli biridir). Milleti için fedakarlık yapan eğitimli insanların anlatılması millî uyanışta aranan örneklerin anlatılmasıdır. Söz konusu köydeki berbat hastane:

"Bu hastanedeki manzara, ister istemez insana bütün bir kolhozda sağlam insan kalmadı mı acaba? Köyde yokluk yüzünden kadınlar, çocuklar ve yaşlılar hasta olup teker teker düşüyorlar mı yoksa? diye düşündürürdü. Bu kadar soğuk bir hava olmasına rağmen, buradaki insanların çoğu ince giyinmişlerdi. Kucaktaki bebeklerin bazılarının ayakları annelerinin yırtık elbiselerinin eteğinden dışarıya çıkmış, görünüyordu.

Ben üniversitedeki zamanımı hatırladım: Okulda "kara iplikler"¹⁹⁰in meydanda halka açık sorguya çekildiği bir sırada, bir öğretmeni sorgularken birinin şu sözleri aklıma geldi: Sorgulayan şahıs sahneye çıkmış ve öğretmenin gözüne parmaklarını sokarcasına burnuna dokundurarak şöyle demişti: "Hey kara iplik, sen Uygur milletinin o kadar bolluk içinde mutlu yaşamakta ve çoğalmakta olduğunu görmezlikten gelip şöyle dememiş miydin? 'Azatlık'ın¹⁹¹ ilk yılları üç milyon nüfus idik. Hâlâ da dört milyona ulaşamamızın bir sebebi sağlık koşullarının son derece kötü oluşudur. İlaçların yokluğu, tıp cihazlarının ilkelliği ve bulaşıcı hastalıkların önlenmemesidir". diye bu zengin ve mutlu yaşamımızı çekemeyip, rahat hayatımıza saldırmış değil midir?!... Öğretmen buna ne diye cevap verdi,

¹⁹⁰ Okumuş kültürlü insanlara hükümet tarafından takılan aşağılayıcı addır. Halkı birbirine düşüren ve bir birine sorgulattıran bu rejimin hedefi aydın insanlardır.

¹⁹¹ Komünist Çinlilerin yönetime geldikleri Ekim 1949 yılından sonrası Çin'de azatlık sonrası diye adlandırılır.

güya suçu faş eden saldırgan şahıs yine neler söyledi orası aklımda kalmamış ama öğretmeni suçlamak için söylenenlerin doğruluğuna, nüfusun çoğalmayışına tedavi, tıp cihazları, ilaç, önlem gibi unsurların gerçekten bir neden olabileceğine inanmışım." (s. 255)

Yazar romanda, sadece Çin sınırları içinde gerçekleşen bu 'kültür devrimi'nin, bütün bir toplum için tam bir facia olduğunu hiç abartmadan, gerçeklere uygun olarak yazıyor:

"Bu bir kaç yıldan beri neler olmadı ki? İnsanların normal hayatı bizim bildiğimiz normallikten saptı gitti. İnsanların en basit, en doğal gereksinimleri inkâr edildi. Yaşam alt üst oldu. İnsanların arasındaki doğal, samimi diolog yok oldu. Dürüstlük ve dengeler bozuldu. Az sayıda kişi rejime sadık hüviyetine bürünerek ortaya çıktı ve hiç kimse için yeni olmayan bir takım sloganların himayesi altında eline geçirdiği yetkiyi, şahsî amaçları için istediği gibi kullandı. Bu insanların gerçekte yaptıkları ise ağızdan düşürmedikleri o sloganlardan çok farklıydı. Onlar dev (sotsializmin) muhalefet edilmez sloganlarının arkasına saklanmıştı ve bu yüzden kimse onlara karşı gelmeye cesaret edemezdi. Siyasî hava öyle hassas bir hal almıştı ki, yönetime karşı en basit farklı bakışlar bile açık söylenemezdi. İnsanlar ihbar korkusuyla ancak çok güvendikleri kişilerle kulak kulağa fısıldayarak dert yanarlardı.

O yıllarda hiç bir kanuna ve insanlığa sığmayan ceza usülleri yüzünden açık ya da gizli olarak öldürülenlerin haddini hesabını kimse bilmezdi." (s. 500)

Bu devrimde aydınların ve eski zenginlerin hedef alınması, onları süründürmeleri en üst düzeyden en alta kadar her yerde olmuştur. "Kültür Katliamı" olarak tanımlanması gereken "Kültür Devrimi" sırasında en az 50 bin aydın katledilmiş bulunuyor. Akıllara durgunluk verecek haksızlıkların yaşandığı bu dönemde, romandaki şahıs Gülayım'ın hayatta kalması bile büyük şanstır. Gülayım'a yapılan iftiralarından birinde şöyle deniyor. Kelimeler özellikle o dönem kullanılan sloganlardan seçilmiştir:

"Yolda yürürken duvardaki kağıda büyük harflerle yazılmış adıma gözüme takıldı. Gidip okudum. Onda şöyle yazıyordu: Gülayım adlı burjuva aydını Nahiye Komünistik partisi içindeki kapitalizm yolunda gitmekte olan bazı kişilerin¹⁹² himayesi altında siyaseti arka plana iten, üretimi herşeyden üstün gören yanlış kavramı uygulamak için nehirde set yapmaya kalkmıştır. Ama mağlup olacağını anlayıp korkudan intihar etmek istemiştir." (s. 409)

Yazar seçtiği kelimelerle (yaşayanları) adeta o günlere geri götürmektedir. Yazar Gülayım'ın eşi Haşim'e fazla yer vermemiştir. Onu olayların dışında tutmuştur. Gülayım'ın ailesinden uzakta olması buna bir sebep olarak görülebilir. Yazar hikâyenin akışı için özellikle bu şekilde yerleştirmiştir. Çin rejiminde iş ihtiyacı için ailelerin bu tür bölünerek yaşamaları çok normal ve sık karşılaşılan olaydır. O yüzden Gülayım'ın iş için ailesinden ayrı, uzak yerlerde oluşu yadırganmaz. Romanda Gülayım'ın eşi ile nasıl tanışıp evlendiklerini anlatmıştır. Gülayım'ın kendi düşüncelerini aktardığı hatıralarından onların birbirilerini çok seven, ve sayan hâlâ birbirilerine âşık bir çift olduklarını anlamak mümkündür. Haşim'in Gülayım gibi "Siyasi

¹⁹² Nahiye yönetiminde görevli Gülayım'ın destekçisi İbrahim ve Kutluk'u kasdetmektedir.

sorunlu" damgası vurulan insanın eşi olması yüzünden onun da hapse atılıp, sonraki siyasi değişimden sonra Gülayım ile beraber serbest bırakıldığını romanın sonuna doğru öğreniriz.

Müdür Rahim: Rahim nahiye su işlerinin müdürüdür. Çıkarıcı ve kötüdür. Gülayım'ı ilk defa onun su işleri idaresine iş tayinini kendinden teslim almak için geldiğinde tanır. Rahim müdür sıfatıyla Gülayım'dan yararlanmak ister. Teklif ettiği sekreterliği reddetmesi üzerine Rahim Gülayım'a düşman kesilir. Gülayım'ın işinde başarılı olmasını engellemek için yetkisinden yararlanıp elinden gelen her şeyi yapar. Hatta gönderdiği köyde bile onu rahat bırakmayıp kendisiyle aynı karakteri paylaşan Kolhoz'un müdür yardımcısı Hamut'la iş birliği yapar. Rahim'i romanda şöyle tasvir ediyor: "Nihayet müdür de geldi. O geldiği zaman vakit zaten öğlen olmuştu. Müdür 35-40 yaşlar civarında olan şişman, kalın kara kaşlı ve orta boylu adamdı. Yürüttüğü zaman gövdesini zorla dik tutmaya ve göğsünü gere gere yürümeye çalıştığı belli oluyordu." (s. 42)

Nasıl ki Gülayım Çalıkuşu'nun Feride'sini hatırlatırsa, Rahim de Çalıkuşu romanında devlet idaresinin bozulduğunu anlatan kötü, tembel ve çıkarıcı maarif müdürlerini hatırlatır.

Hamut da Rahim gibi Gülayım'ın yoluna çıkan bir kabustur. O ilk önce Gülayım'a aşk teklif eder. Hatta fırsat kollayıp zorla sahip olmak ister. Yüz bulamayınca da ona karşı düşmanca saldırılara geçer, başarılarına engel olmak için yapmadığını bırakmaz. Gülayım hatıra defterinde Hamut'un dış görünüşünü şöyle anlatır:

"O uzun boylu, zayıf, yüzünü hafif sivilce kaplamış olan, her zaman sakal bıyıkları tertemiz alınmış, güzel giyinen ve görev başında olan askerler gibi adımlarla yürüyen bir kişidir. Dudaklarında her zaman sigara vardır. Yaşı 40 civarındadır. İlk bakışta daha genç bile görünürdü. O benimle her karşılaştığı zaman pantolonunun cebinden ellerini çıkarır sağ elini tokalaşmak için bana uzatır, sol elini ise kibarca göğsüne koyardı. Dudaklarında sigara varsa eğer, ister daha yeni yakmış bile olsun yere atardı... Ben sessizce onu dinliyordum. Onun sözlerinden daha çok hareketlerinde yapma bir kendini beğenmişlik ve kendini büyük gösterme havası vardı. Bu da benim hiç hoşlanmadığım bir huy." (s. 146-147)

Gülayım bu iki güçlü insanın düşmanlığıyla baş eder. O doğrunun savunucusu olduğu için düşmanları ne kadar güçlü ve kötü olsun, kararlılığıyla onların üstesinden gelir. Sonunda inançlı ve sabırlı mücadelesiyle kazanarak kendi ayakları üzerinde dimdik durur.

Romanın dili akıcı ve kolay okunan bir romandır. Romanda anlatılan insanlar tek tip, olaylar ise tek çizgi üzerindedir. Her sayfada o dönemde kullanılan sloganlara ve o dönemin fikir tarzlarına rastlanır. Adeta o dönemleri okuyucuya tekrar yaşatmaktadır. Bu romanı siyasi bir devir romanı diyebiliriz.

III.16. *Beygiçiler Hakkında Kıssa* (Yarışçılar Hakkında Kıssa)

Romanın daha iyi anlaşılması için, 'Kültür Devrimi' (1966-76) dönemindeki genç öğrenci kuşağın durumundan biraz bahsetmek gerekir: Dönemin siyasetinde Üniversite sınavı kaldırılmış, liseyi bitiren bütün gençler üniversiteye sınavla girmek yerine "Tekrar Terbiye Almak"¹⁹³ için köylere gönderilmişti. Bu şekilde köye gidenler ikiye ayrılırdı:

1. Şehirden köye gidenler. (Çince: Şia şiang)
2. Köyden gelip köye gidenler.(Çince: Hui şiang)

Köyde iki senesini dolduran öğrenciler köy halkı ya da köy yöneticileri tarafından oylamayla seçilerek, merkezden gelen şehir iş kadrosuna girebilme şansına sahip olurlardı. Ama gelen kadro çok az olduğu için köye gidince 6-7 sene, hatta bir ömür köyde kalanlar az değildir. Her sahada siyaset ön plana çıkarıldığı, üretim durma noktasına geldiği için köy hayatı çekilmez olmuştu. İlkel koşullarda çalışılan, insana rahatlık verebilecek her şeyin yasak olduğu baskı ve üstelik açlık ve kıtlığın hüküm sürdüğü köylerin hayatının nasıl olabileceğini tahmin etmek zor olmasa gerek. Köyde lise olmadığı için şehre gelip liseyi okuyan köylü gençler, mezun olduklarında tekrar köyelerine dönerlerdi. Romanda bahsedilen Aziz ve Dursun adındaki bu iki genç ikinci guruptan, yani köyden gelip köye gidenlerdendir. Ayrıca, komünist yönetimi döneminde insanların hangi sınıfa¹⁹⁴ ait aileden geldikleri de çok önemli noktadır.

Komünist yönetimi başladıktan itibaren devletin ilk yaptığı işi, bütün zenginlerin mal varlıklarını devlet hazinesine geçirmek olmuştur. Hükümet kimsenin elinde hususi mülk bırakmamıştır. Nüfus kağıdında "zengin sınıfı" kelimesini taşıyan öğrencilerin 'Tekrar Terbiye Almak' için köylere gittiklerinde çoğunun şehre geri dönme şansları olmamıştır.

Yazar Muhammet Emin Sabır bu *Beygiçiler Hakkında Kıssa* romanında, Doğu Türkistan'ın 1968 yıllarında ('Kültür devrimi' sıralarındaki) bir köy hayatını anlatıyor. Çin'de (1966-76 arası) on sene devam eden 'kültür devrimi'nin Doğu Türkistan'ın en kenar bir köyüne ne şekilde yansıdığını, rejim sayesinde Aziz ve Dursun adındaki can ciğer iki genç arkadaşın yollarının nasıl ayrıldığını, daha sonra birbirine nasıl düşman olduklarının hikâyesini anlatıyor. Bu da o yıllarda Doğu Türkistan'da yaşanan hayatın kendisi ve çekilen acıların sadece biridir.

Yazar 350 sayfalık romanını 28 bab'a ayırmıştır ve her bab'a bir başlık koymuştur. Romanın sonunda beş sayfalık 'Hatime' (Son söz) bulunmaktadır.

Romanın Özeti:

¹⁹³ bk. *Gülâyım* romanı kısmında bu konuya dipnotla açıklama verilmiştir.

¹⁹⁴ bk.1. zengin (pomişçik) sınıfı. 2. orta hal sınıfı, 3. fakir (kempağel) sınıfı ayırımı konusu *Küreşçan Yıllar* romanı kısmında dipnotla açıklama verilmiştir.

Yıl 1968. nahiye (şehir) okulunda liseyi en iyi dereceyle bitiren Aziz ve Dursun adındaki iki arkadaş köyüne döner. 18 yaşlarındaki bu iki genç delikanlı, çocukluklarından beri çok iyi arkadaşlardır. Köyde bu iki arkadaşın aileleri komşudur ve bu iki aile de tıpkı bir aile gibi çok iyi geçinirler. Çocuklar küçüklüklerinden itibaren iki aile arasında büyümüşlerdir. O yüzden Aziz ve Dursun bebekken birbirilerinin sütünü emmiş, birlikte büyümüş ve aynı yaşta oldukları için birinci sınıftan liseyi bitirene kadar beraber okumuşlardır. Onlar köylerine gelirler ve kapıda kendi evlerine girmek üzere ayrılırlar. Bir senedir ailelerini görmemişlerdir. Aziz heyecanla eve girdiğinde avluda ve evde kimseyi bulamaz. Gördüğü manzara karşısında çok şaşırır: etraf kırık döküktür. Aziz kırık dökük içinde hasta yatan annesini farkeder. O annesinden köy zabıtalарının eve gelip, evin her tarafını karıştırarak bir şeyler aradığını, bulamayınca evi altını üstüne getirdikten sonra babasını zorla götürdüklerini dehşetle öğrenir.

Aziz'in babası Davut Ahun'a köydeki herkes "Hoca" diye hitap eder. Ailece ilimle uğraşan insanlardır. Davut Hoca'da, dedesinden kalan el yazma eski eserler (metinleri) vardır. Kendisi de Arapça ve Farsça bilir. O elindeki eski miras el yazmaları gözü gibi saklar. Davut Hoca bunları bir gün fırsatı gelirse yayınlamak amacıyla bir araya getirerek saklamaktadır. Kendinin de çok sayıda şiirleri, eserleri vardır. Ama hayallerini daha gerçekleştiremeden meşhur 'Kültür Devrimi' başlar. Kültür devriminde böyle kişiler ve böyle eserler zaten yok edilme hedefi olduğu için, idareciler bu tip eserleri bulduklarında yakıyorlardı. Saklayanları çok kötü cezalandırıyorlardı. Davut Hoca bu eserleri evindeki şöminenin duvarının arkasına saklamıştır. Ama gece yarısı gelen zabıtalар onları saklı yerde bulmuş ve Davut Hoca'nın gözleri önünde bu değerli kağıtları teker teker yakmışlar, sonra da onu götürmüşlerdir. Aziz, babasını görmek için idare merkezine gider. Haberi duyan Dursun da çok üzülür ve Aziz'le birlikte merkeze gelir. (Aslında merkeze gelmeleri bile büyük cesaret isteyen iştir. Çünkü böyle suçlananları arayıp görüşen insanlara bile suçlu gözüyle bakılır. Aziz'le Dursun oraya gittikten sonra, bir çaresini bulup Davut Hoca'yla görüşür ama daha iki dakika konuşur konuşmaz görevli bekçi, Davut Hoca'yı çocukların gözleri önünde döverek götürür. Buna dayanamayan Aziz'le görevli arasında tartışma çıkar. Görevli ile tartışarak başına büyük dert açtığından habersiz olan Aziz, arkadaşı Dursun'la eve üzgün halde dönerler. Ertesi gün köy komünist parti merkezi tarafından bu ikisi çağrılır. Merkeze gittiklerinde başkan Niyaz'ın hırpalayıcı davranışıyla karşılaşır. Niyaz yetim büyüyen, insanlara karşı kin dolu, acımasız, menfaatçi sahtekar biridir. Bu çılgın devrim rüzgarında fırsat kollayıp bir kaç devrimci haydutu arkasına alarak başa geçmiştir. (Kültür devrimi' dönemi bu tip insanların cenneti olmuştur) Niyaz ikisini dünkü tartışma hakkında sorguya çeker. İthamlara tepki veren ve baş eğmeyen Aziz'i, Niyaz haksız yere suçlu çıkarır. Onu ertesi günden itibaren mecburi çalıştırma ve geliştirme kampına gönderir. Sorgudaki sorgularken konuşmalarından Dursun'u daha uyumlu bulan Niyaz "kullanılabilir çocuk" düşüncesiyle onu evine gönderir. İşte o gün, bu iki arkadaşın kader çizgisinin ayrıldığı ve birbirinden hızla uzaklaşmalarının başladığı gündür.

Aziz, artık, hapse giren hain'in çocuğu, pomişçik'in çocuğu denilerek her yerde dışlanır. Bir çok haksızlıklara uğrar. Dursun ise, Niyaz'ın kollayışıyla küçük müdürlükten köy idare başkanlığına kadar yükselir. Bu himayeye karakteri de değişir. İki eski dostun arasındaki uçurum hızla büyümüştür. Dursun eski Dursun değildir. Aziz'e karşı vefasızlık gösterir. Başkan havalara girer. Dursun kendince Niyaz'a minnet borçludur. O yüzden onun her dediğini yapar ama Niyaz'ın kendisini nasıl kullandığının farkında değildir. Suçluların dosyalarını hazırlama işini Dursun yapmaktadır. Dolayısıyla arkadaşı Aziz ve onun babası Davut Hoca'nın suç dosyalarını kendi elleriyle hazırlar. Bu ailenin çok kötü durumlara düşmesinde bu şekilde onun da eli vardır. Davut Hoca, suçunu itiraf ettirme toplantılarının birinde kasıtlı olarak çok dövülür ve beyin kanaması geçirerek ertesi günü ölür. Zaten hasta olan Aziz'in annesi, bu acılara dayanamamaya kocasının ölümünden 20 gün sonra o da ölür. Dursun bir kere olsun Aziz'e gelip başsağlığı dilemez. Hayatta yapayalnız kalan Aziz çok kötü günler yaşar. Bu haksızlıklara bir türlü aklı ermez. Köyüne döndükten sonraki bir kaç sene içinde bir gün bile karnının bile doydüğünü hatırlayamaz. O arada Dursun evlenmiştir. Sonra Aziz de kendine göre biriyle evlenir.

Yıl 1978'den sonra devlet siyasetinde yapılan reformla her şey tersine döner. Halka yeterince haksızca eziyet eden Niyaz ile Dursun, bütün görevlerinden alınarak yaptıklarının hesabını vermek durumunda kalırlar. Haksızlık çeken Aziz gibi insanlar hayata geri döndürülür. O zaman Aziz'le Dursun'un yerleri değişir. Dursun'un beş çocuğu vardır. Bütün görevlerinden, işinden ayrılan Dursun evini bile geçindiremez. Köy halkı onun yüzüne bile bakmamaktadır. Yapayalnız kalır, çünkü eskiden rejim korkusuyla Dursun'un yaptıklarına tahammül etmek zorunda kalan halk ona karşı nefret doludur. Hiç kimse ona yardıma gelmez, kimse onunla konuşmaz. Evde açlık, dışarda ise köy halkının ona iğrenç bir yaratığa bakar gibi bakması, bu manevi cezalar Dursun'u düşünmeye, gerçekleri görmeye sevk eder. O yaptıklarından dolayı biraz olsun vicdan azabı çeker ve kendisinin Allah tarafından cezalandırıldığına inanır. Reformdan sonra Aziz'in durumu iyileşir. (Reformda bazı şeyler özelleştirilmiş ve bireysel ticarete izin verilmiştir.) Aziz köy mahsulleri ticaretini yaparak bütün köyün zengini olur ve köyün gelişmesi için büyük maddi katkılarda bulunur. Dışardan köy işleri için yeni teknoloji satın alma işlerinde öncü olur. Girdiği her işte başarılıdır.

Dursun Aziz'in başarısını görünce, o da Aziz'in yanında biçare kalmamak için bir şeyler yapmayı, çalışıp para kazanmayı düşünür. Ama ne kadar çırpınırsa çırpınsın, girdiği her işten başarısız çıkar. Artık Dursun Aziz'e muhtaçtır. Zamanında Aziz'in Dursun'a ihtiyacı olduğu zaman Dursun Aziz'e sırt çevirmiştir. Şimdi tam tersi olunca önceleri Aziz de Dursun'u affetmek istemezse de sonradan onun suçsuz çocuklarını düşünerek yine yardımcı olur.

Aziz'in tasviri: "Onların biri uzun boylu, geniş omuzlu, kumral, koyu kaşlı, 17-18 yaşlarında olan delikanlı. O başına badam doppa (takke), önü açık beyaz gömlek, lacivert

pantolon, plastik ayakkabı giymişti. Onun görünüşünden özellikle siyah gözlerinden temkinli, ağırbaşlı biri olduğu anlaşılırdı." (s. 1)

Dursun: "Öbür arkadaşına göre bu, boyu biraz kısa, açık tenli, yuvarlak yüz, güzel gözlü delikanlıdır. O asker yeşilinde¹⁹⁵ şapka, ceket ve pantolon giymişti. Eğer siyah çeberkut kumaştan ayakkabı giymemiş olsaydı, gören kimse onu askerden yeni dönmüş biri sanırdı."(s.1) diye dış görünüşü anlatılan Dursun'un kişiliği şu satırlarda tasvir edilir:

"Dursun akıllı bir delikanlı idi. Ders dışında pek çalıştığı söylenemez ama derslerde, sınavlarda hep önde giderdi. O yüzden liseyi bitirene kadar hep sınıf başkanı, okuma başkanı olmuştu. Öğretmenleri de onu çok severdi. O bütün okul faaliyetlerinde aktif idi. Etrafındakilerle iyi geçinirdi. Çabuk kaynaşırdı. Ona ilginç gelen her şeye heveslenirdi. Ama hassas, hissiyatlı biri olduğu için, heveslendiği şeyden bir terslik çıktıysa çabuk soğurdu. Dostları da çoktu. Ama sık dost değiştirirdi. Sadece Aziz onun baştan sona değişmeyen tek dostuydu." (s.4)

Bu satırların devamında Aziz'in kişiliği şöyle dile getiriliyor: "Bu dostluk bir bakıma Aziz'in ağırbaşlılığı, sessizliği, ufak tartışmalara girmemek için ona gösterdiği müsamaha ile sürüp gitmekteydi. Aziz derslerde Dursun'dan geri kalmazdı. Ama huy mizac bakımından çok farklıydı. Aziz sessiz, kalabalık arkadaşlıklar kurmayan bir çocuktü. Gururuna çok düşkün olduğu için, izzet-i nefsinı (gururunu) inciten söz ya da hareketlere pek tahammülü yoktu." (s. 4)

Kötü ve güçlü şahıs Niyaz'ın dış görünüşü: "İri yarı, bıyıklı, esmer, 35-36 yaşlarında bir kişi evin baş köşesindeki bir karyola üzerinde ayaklarını bacaklarının üstüne atmış, uzanarak sigara içiyordu. Onun şapkası dizine girdirilmiş vaziyetteydi. Soluk benizli, bir kişi ona çay uzatıyordu." (s. 22) diye anlatılır.

Romancı Niyaz'ın kişiliğiyle ilgili olarak onun o kadar zalım, insanlara kin duyan, insanları işine geleni kullanan işine gelmeyenı söküüp atan, çiğneyip geçen kötü ruhlu insan olmasının altındaki sebepleri şu şekilde açıklıyor:

"Niyaz çok küçükken yetim kalmış, akrabalarının yanında büyümüştü. Yetimlik ve fakirlik içinde geçen çocukluk yılları onun masum kalbini yaralamıştı. Bununla birlikte gönlünün derinliklerinde hayatı boyunca içinden çıkarması imkânsız olan insanlara karşı bir çeşit kin vardı. Açlık, muhtaçlık onu aç gözlü, cimri, temahkar, çıkarıcı olarak yetiştirmişti. Etrafındakilerden şefkat görmemesi, onun kalbinde başkalarına karşı vefa, şefkatin olmasına izin vermeyen bir zalimlik ve acımasızlık yerleşmişti.

Yetimlik çekerek yetişen Niyaz, delikanlılık dönemine adım attığında, karakterinde birilerini kazıklayıp ağlatma ve kimilerini de kandırıp eğlenme isteği kökleşti.

Hilekarlık ve sahtekârlığıyla beraber, dilini keskinleştirerek kendini zor durumdan kurtarabilen bir hatip gibi yetiştirmişti." (s. 28)

¹⁹⁵ Bildiğimiz asker yeşili, asıl Mao'nun giydiği şapkadır. Kültür devrimi döneminde, erkek ve kadın giyiminin iki rengi vardır: asker yeşili ve (güvenlik kuvvetlerin giydiği) lacivert. Bu renkler daha çok gençlerin tercihi olmuştur. Bunu giyenler çağdaş, rejimle kaynaşan, enerji dolu sayılırdı. Tek tıp olduğu için giyenlere arkadan bakıldığında kadın ve erkeği seçmek de zordu. (Bu, zamanında batıların da alay konusu olmuştur)

"Niyaz, başına küçük gelmiş en büyük beden numaralı asker yeşili şapka onun her gün biraz kilo alan gövdesinin üzerinde sanki taş tuluğa(dikili taş) kondurulmuş gibi duruyordu." (s. 121)

Dursun'un hanımı Rızvan ile evlenmeden önceki ilk tanıştığı anı ve Rızvan'ın dış görünüşü:

"Dursun'un masasında nihayet son bir sayfa (arz dilekçe) kalmıştı. O kağıda bir göz attı ama yazı okunaklı olmadığından okumakta zorluk çeken Dursun mektubun sahibini bulmak için başını kaldırdı. O zaman karşısında 17-18 yaşlarında bir kız gördü. Kız, Dursun'un dilekçeyi okurken neye karar vereceğini bilmek için onun yüz ifadesini korkarak izliyordu. Kız, Dursun'un bakışlarının kendi üzerine kaydığını farkedince, birden yüzü kıpkırmızı oldu ve başını eğip yere baktı. Kızın başında baklava desenli bir başörtü üzerinde ise pamuklu bir elbise vardı. Ayağının baş parmağı kumaş ayakkabısının yırtığından taşarak çıkmıştı. Yüzü ise solgun, simsiyah kaşları incecik yay gibiydi. Yanakları çökmüş olmasına rağmen, güzelliği insanı cezbederdi. Bu kızın yüksüğe benzeyen minicik ağzı ve doğal güzelliğiyle insanı ürperten bakışları dikkat çekiciydi. Bir erkeğin bakışlarının kendi üzerinde olmasından rahatsız olduğu için mi yoksa, o incecik güzel vücudunun eski kumaşlara sarılı olmasından utandığı için mi, işte öyle bir tedirginlikten kız bakışlarını ondan kaçırdı. Dursun bu güzel ve zavallı kıza bir süre öylece bakakaldı. Onun bütün vücudunu ılık bir his sarmıştı. Aklından bir şeyler geçiyordu sanki. Bir süre sonra ancak kendine geldi ve sordu: "Adınız ne?"(s.118)

Rızvan kocasına altı çocuk veren, iyi ve kötü günlerinde hep onun yanında ona büyük destek olan bir kadındır. Rızvan romanda Türk kadınlarının bütün özelliklerini üzerinde toplamış, iyi kalpli, fedakar, sabırlı, ailesine düşkün ve bağlı bir kadın olarak geçer.

İmanihan

Aziz'in hanımı İmanihan da karakter olarak Rızvan'la aynıdır: iyi kalpli, namuslu, ailesine bağlı, fedakar ve çalışkan. Dış görünüşünü şöyle tasvir ediyor:

Kumral saçlı, açık beyaz tenli olan İmanihan'ın yüzünde pek belirgin olmayan çiller vardı. Çok güzel bir kız olmasa da, onun belini geçen kalın iki tane örgülü saç, dolgun göğüsleri ve ince vücudu ona çekicilik kazandırmıştı." (s. 141)

Roman 1968-83 arasındaki Doğu Türkistan'ın köy insanlarını ve onların hayatlarını anlatır. Yazar romanda tabiat tasvirlerine olduğu kadar fiziki tasvirlerine ve ruh tahlillerine yer verir. İyinin ve kötünün, güzelin ve çirkinin bir arada tasvir edilmesi romanı daha inandırıcı bir hale getirmektedir. Mesela: tabiatın güzel manzaralarının yanı sıra kırık dökük manzaralar da etkileyici şekilde işlenir. İnsan tasvirleri de aynen öyle. Gerçek hayatta olduğu gibi, romanda da insanın güzeline ya da çirkinine bazen de pek çekici olmayan sıradan kişilere raslanır. Romanda geçen olaylar ise, o dönemler bütün Doğu Türkistan'ın köylerinde yaşayan insanlar için yabancı olmayan olaylardır. Uygur köylüleri eseri okuduklarında, mutlaka kendi hayatlarından bir parça bulurlar. Roman sıradan olayları anlatmasına rağmen sürükleyicidir. Çünkü gerçek hayattan alınmıştır.

İki iyi arkadaşın yollarının ayrılması ve kendilerini büyük bir rekabetin içinde bulmalarının sebebi akıllı ama zayıf kişiliğe sahip olan Dursun gibi görünse de, asıl suçlu devletin siyasetidir.

Ağır başlı, vicdanlı, mert ve asil, karaktere sahip Aziz ise kozun sonradan kendi eline geçmesine rağmen gene büyüklük yapıp Dursun'u affeder ve ona yardım elini uzatarak düştüğü yerden kalkıp yürümesini sağlar. Yazar böylece iyi insanların affedici olacağını, olması gerektiğini, kozlar eline geçtiğinde c almak yerine yardım elini uzatmanın büyüklük olduğu mesajını verir. Bir de yapılan kötülüğün kimsenin yanına kalmayacağını ifade eder.

şunu da belirtmek gerekir ki: Uygur kültürüne (zellikle edebiyat ve tarihine) ait eserler yıllardan beri batılılar, Ruslar ve Çinliler tarafından kaçırıldı ya da yok edildi. 1949'da komünist Çinliler iktidara geldikleri zaman, arta kalan eski döneme ait tarihî eserler tümüyle yakıldı. 1966 Kültür devrimine gelince, ellerindeki saklamayı başaran şahıslardaki son kalıntılar, romanda anlatıldığı gibi zorla ellerinden alınarak yok edildi. Bu suşlarının cezasını genellikle canlarıyla dediler. Romandaki Aziz'in babası Davut Hoca bu insanlardan biridir. Buna şu şekilde yer verilir:

"Babasının eski elyazmalarının yakıldığını duyan Aziz, için için üzüldü. Aziz çocukken babasının kamış kalemlerle devamlı bir şeyler yazdığını görürdü. O kendini bildi bileli babası bir şeyler yazar, yazdıklarını bazen ona da okurdu. Bunların içinde gazeller, beyitler, efsaneler, tezkere ve tefsirler de vardı.

Aziz ilk okulda okuduğu sıralar babası, elindeki kitapları ve bizzat kendisinin yazdıklarını düzenleyip, elyazısıyla teker teker kopyalamaya başlamıştı. Kopyaları yazarken, zaman zaman oğluna okutur, dinlerdi. Ama bu yazılar eski yazıyla yazıldığı için, Aziz iyi okuyamıyordu. Oğlunun ırpındığını gören babası şöyle derdi:

"zlme oğlum, önce okulunu bitir. Bu eski yazıyı sonra sana kendim ğretirim. Bu yazdıklarım günün birinde belki de kim bilir senin elinde tashih edilerek aydınlık dünyaya kavuşur!"

"İşte artık bütün bu el yazmalar bir çırpıda yakılmış. Ondan geri kalan sadece, bunu yapan insanların gnl gibi kara bir top kl ve acı üzüntü..." (s. 17)

Kültür devrimi aile fertlerini birbirine düşman etmiştir. Romanda kültür devriminde Çin sınırları içindeki insanların yaşadığı hayattan bir kesit de şu satırlarla ifade edilmektedir:

"Aslında her yeri ağaçlarla çevrili bu güzel memleketin çocukları olan ongterekli'ler ilkbaharı karşılamak için bütün duygularının yoğrulduğu şarkıları söyleyip meşrep oynamadan nasıl dururdu! ? Ama bu iki yıldan beri onlara böyle hislerini dkebileceği fırsatlar olmadı. Gittikçe daha kötüleşen "delilik*" onları gerekli hissiyat ve zevkten mahrum bırakmıştı. Fakirliğin vehametini başlarından bir türlü atamayan bu insanlar gülmeyi tamamen unutmuşlardı. Onların gülme sınırları adeta iptal olmuş, ağlama sınırları ise en ufak uyarıya her an açıktı.

Aslını söylersek ongterekli'ler bu derece korkak değillerdi. Hiç bir zaman da bu kadar korkmamışlardı. Uçsuz bucaksız kum denizinin ortasındaki bu memleketi kan teri bedeline bağ ve bostan haline getirmişlerdi. Topraklarına yan gözle bakan düşmanlarını kovarak sayısız kahramanlık destanları yazdıran bu halk, köpüren sel dalgalarına bile korkusuzca bend koyarak durdurabilirdi. Düşmanları gelmiş olsaydı, göğsünü gere gere onlarla savaşırdı. Ama bu felakete¹⁹⁶ sebep olan ne sel ne de düşmandı. Eskiden beri hiç görmedikleri türde rtbelilerin iyi veya kötü oldukları konusunda iki yıldan beri sürekli

¹⁹⁶ Kültür Devrimi (1966-1976) kastedilmektedir.

tartışan baba ile oğul artık dđđüşüyörlardı. Akralar birbirlerine düşman oluyörlardı. Karı koca birbirine yabancılaşıyordu. Kimileri ölüyor, kimileri de sakat kalıyordu..." (s. 85)

III.17. *Kanlık Yer* (Kanlı Toprak)

Çince'den Uygurca'ya nakledilen Muhammet Emin Tohti'nın 1943'te yazdığı *Kanlık Yer* romanı 1993'te Şinciang Halk Neşriyatı tarafından neşredilmiştir. Romanda hikâye edilen konu 1930'lu yıllarda Kaşgar'a bağlı Kızıldöve (Kızıltepe) kasabasında yaşanan bir aşk faciasıdır. Aşk hikâyesi geleneksel anlatıma uygundur. Çinlilerin baskısı sadece siyasi suçlu ifadesiyle anlaşılmaktadır.

Romanın özeti:

Baş kahraman Sadık yirmi yaş civarında parlak bir öğretmendir. Sadık'ın babası Sayıtahun yıllardır geçimini deri ayakkabı dikerek sağlayan ve tek çocuğu olan Sadık'ı da bu mesleği sayesinde okutan bir babadır. Sadık boylu poslu, mahallenin en yakışıklı erkeğidir. Son derece mütevazı, ahlâklı olan Sadık aklı başında, ağır başlı bir gençtir. Annesi ve babası gurur kaynağı olan oğullarının bir dediğini iki etmezler. Huzurlu bir yaşamı olan üç kişilik bu ailenin son zamanlarda Sadık'ın birdenbire içine kapanması yüzünden huzurları kaçır. Eskiden neşeli, esprili olan Sadık artık eve gelince ne konuşur, ne yüzü güler. Annesinin özenle hazırladığı yemekleri bile yemeye iştahı yoktur. Sadece nezâket icabı annesi ve babasıyla yemek sofrasında beraber oturduktan sonra odasına kapanır. Oğlundaki bu değişikliğe ve sürekli iç çekmelerine çok üzülen anne Ayhan, Sadık'ın derdinin ne olduğunu öğrenmeye çalışır. Ama oğlunun ağzından laf alamaz. Sadık annesinin sorularına basit cümlelerle cevap vermekle yetinir.

Ayhan durumu kocası Sayıtahunla konuşur. Oğullarının birine âşık olmuş olabileceğini düşündürler. Artık evlenme yaşına gelmiş olduğuna göre haklı olarak evlenmek istemiş olduğuna karar verirler. Sadık gerçekten birine âşık olmuştur. Ama âşık olduğu Rana kendi mevkiinden üstün ve ulaşılmaz bir kızdır. Ancak aşkı karşılıklıdır.

Rana Kızıldöve kasabasının en zengini olan Kayıtbay'ın kızıdır. Rana kasabanın en güzel kızıdır. O Kayıtbay'ın kasabada muhteşem, saray gibi köşkünde büyümüş, nazlı bir kızdır. Kayıtbay'ın iki kızı vardır. Büyük kızı Ayşe'yi evlendirmiştir. Rana Kayıtbay'ın küçük kızıdır. Rana'ya aşırı derecede düşkün olan Kayıtbay'ın kızı için yapamayacağı hiç bir şey yoktur. Rana hassas bir kız olduğu için sık hastalanır. O yüzden ailede herkes onun gözünün içine bakar. Onun yüzünün güldüğü gün ailede bayram havası eser. Kayıtbay'ı kızının dışarıda köşkün bahçesinde dolaşması bile tedirgin eder.

Rana havanın güzel olduğu bir gün köşkün bahçesine hava almaya çıkar. O havuzun başında biraz oturduktan sonra, bahçenin nehre bakan tarafındaki çiçeklikte dolaşır. Ani gelen bir rüzgar başındaki ipek eşarbi uçurur ve eşarp koruluk duvarın dışındaki ağaca takılıp kalır. Rana duvardan dışarıya sarkarak ağaca uzanıp eşarbına ulaşmaya çalışır. Kayıtbay'ın bu görkemli köşkünün bahçesinden uçan bir renkli ipek eşarbin gelip ağaca takılması, yoldan

geçmekte olan Sadık'ın dikkatini çekmiştir. Kafasını kaldırıp ağaca bakarken, duvarda adeta masallardaki periler gibi bir kızın gövdesi görünür. Sadık şaşkın bakışlar içinde kızın ağaca uzandığını görünce yardım etmek amacıyla hemen eşarbi ağaçtan alarak Rana'ya uzatır. Rana utandığı için elini uzatamaz. Ama gözlerini yerden kaldırarak ona bakınca göz göze gelirler. Kızın göz kamaştırıcı olağanüstü güzelliği ve o bakışı Sadık'ı büyülemiştir. Sadık donup kalmıştır. Bu hal dakikalarca devam ettikten sonra Rana eşarbi almadan oradan koşarak uzaklaşır. Bir süre sonra kendine gelen Sadık eşarbi bir taşa sararak bahçeye atar. O günden itibaren ikisi de birbirlerinin aşkıyla yanıp tutuşurlar. Bu derdi, kimselere söyleyemeyen genç âşıklar utanarak onu içlerine gömmekten ikisi de perişan olurlar. Sadık sessiz, dalgın adeta başka bir insan olur. Rana'yı uzaktan da olsa görebilmek umuduyla bahçenin yakınlarını ve onun için kutsallaşan ilk gün Rana ile karşılaştıkları mekanı sık sık dolaşır. Rana ise her gün çaresiz düşünmekten hastalanır. Hiç yüzü gülmez. Gün geçtikçe solgunlaşır.

Bu arada Sadık'ın annesi ve babası oğullarını sevindirmek için Sadıktan habersiz mahalledeki Tacihan adlı kızı istemeye karar verirler.

Tacihan yetim bir kızdır ve kumarbaz, kötü huylu ablası ve eniştesinin yanlarında kalmaktadır. Ablası ve eniştesi ona çok kötü davranırlar. Onların hizmetçiliğini yapan Tacihan sık sık onlardan dayak yer. Böyle durumlarda ve evden kovulduğu zamanlar onun tek sığındığı yer Ayhan'ın yanındır. Yani Sadık'ın evleridir. Onlar ailece Tacihan'a çok acırlar ve ona şefkat gösterirler, yardım ederler ve her seferinde onu evine götürüp ablasıyla barıştırırlar. Ayhan'la Sayıtahun oğullarının başka bir kıza âşık olabileceğini hiç hesap edememişlerdir. Onlar anne babalık borçlarını yerine getirmek için oğullarını kiminle evlendirecekleri hakkında uzun uzun konuştuktan sonra Tacihan'ı uygun bularak istemeye elçi gönderirler.¹⁹⁷

Kumarbazlara yataklık ederek ve esrar satarak geçinen bu karı kocanın evlerine ilk defa dürtüst insanların kız isteme vesilesiyle adım atışı onları devlet kuşu konmuş kadar sevindirir. Bu sevincin sebeplerinin biri de kendilerine yük olan kardeşlerinden böylece kurtulacak olmalarıdır.

Bu haber anında mahalleye yayılır. Her iki taraf düğün hazırlıklarının telaşına düşerler. Bundan sonra gelişmeler romanda şöyle anlatılıyor:

"Bu düğün işinden herkesin haberi oldu. Sadece Sadık'la Tacihan'ın haberleri yoktu. Tacihan etrafındaki herkesin özellikle ablası ve eniştesinin kendisine iyi davranışını, annesinin ruhuna ve ettiği dualara bağladı. O etrafındaki değişikliklere şaşırıyor akıl erdiremiyordu. Sık sık sevinçten ağladığı bile oldu." (s. 72)

"Sayıtahun'la Ayhan bugünlerde oğullarına farketmeden tatlı bir düğün telaşı içindeydiler. İkisi birden bir yerlere koşturuyor, geline kumaş, elbise gibi giyecek eşyalar alıyorlardı. Düğün yemeğinde kullanılacak pirinç, un gibi malzemeleri hazırlamışlardı.

---

¹⁹⁷ Uygur adetlerinde kız istemeye aileden biri gitmez. Arabulucu olabilecek kendi mevkiilerine göre saygın bir kaç kişi, bir araya getirilerek gönderilir. Bunlara elçi denir.

Kolu komşunun tebriklerini kabul ediyorlardı. Onlar evin büyük temizliğini de yaptılar. Her şey yıkandı ütülendi. Her şey hazırlandı.

Bugün de Sayıtahun pazardan bir sürü kumaşlar getirdi. Evin içini dolduran rengarenk kumaşlar göz kamaştırıyordu. Yardım etmeye bir kaç komşu kadın da geldi. O sırada Sadık da eve döndü ve evdekilerin telaşını ve evin içini dolduran rengarenk kumaşları görünce şaşırıp ve kapıya yaslanarak annesine sordu:

-Anne, bugün niye bu kadar telaşlısınız?

-Hoş geldin oğlum,-dedi Ayhan elindeki kumaşı ölçerken,-bugün ben böyle telaşlıyım.

-Neden ama?

-Hiç sorma oğlum,-dedi Ayhan gülümseyerek,-dışarda bir kaç tane kazan var. Onu getirir misin?

-Anne önce söyler misin şunu, neler oluyor burada?-dedi Sadık daha da şaşırarak.

-Neden anlamıyorsun oğlum? Yarın senin mutlu günün. Artık seninle ilgilenecek hanımın olacak.

-Anne, o kim?-Sadık bir zıplayışla annesinin yanına vardı,-neden bana daha önce söylemediniz?

Sadık ne yapacağını bilmiyordu ve kafasından: belki de Rana'dır, ondan başka kim olabilir ki. Ama ya Rana'dan başkasıysa? O zaman ben bittim demektir.

Yerinden kıpırdamadan duruyordu ama için için kendini yediği yüzünden belliydi. Komşusu olan yaşlı nine söze girdi:

-Delikanlılar evlenecekleri günlerde böyle utangaçlıklar yaparlar. İçten içe ne kadar sevinirlerse sevinirler bunu belli etmemeye çalışırlar,-nine Sadık'ı yanına çağırdı,-Yanıma gel oğlum, ben gelinin kim olduğunu sana söyleyim ve seni öyle bir sevindireyim ki.

Sadık yerinden kıpırdamadı. Nefesini tutarak nineye baktı. Nine sözüne devam etti:

-Müstakbel karının kim olduğunu sen bil bakalım. O senin en sevdiğin biri!

-Nineciğim,-dedi Sadık, onun sesi titriyordu,-ben onun kim olduğunu nerden bileyim.

Artık kendi kendine 'mutlaka Rana olmalı' diye düşünmeye başlamıştı.

-Senin müstakbel karın Hamid'in görümcesi, yani Kamberhan'ın kızkardeşi Tacihan. Şimdi sevindin mi?-dedi nine.

Sadık'ın kalbi tıpkı bir kase zehir içmiş gibi sıkıştı. O hiç bir şey söylemeden kapıdan dışarı fırladı. Geri döndüğünde elinde kalın bir siyah ip vardı ve onu boynuna sardı. İki elini birleştirerek annesinin önünde diz çöktü:

-Anneciğim, oğlunu affet, ben evlenmeyeceğim, -gözlerinden yaşlar süzülüyordu, -Ben bu dünyadan bekâr gitmeye razıyım ama evlenmeyeceğim!

Sadık'ın bu hareketi Allah'ın huzurunda yaptığı yemindi. Bu şekilde edilen bir yemin karşısında, ne olursa olsun yemin eden insana karşı gelmezdi. Ona engel

olunmazdı. Aksi halde yüce Allah engel olan insanın başına belâ yağdırırdı. Ayhan oğlunun bu halini görünce nasihat etmeye bile imkân kalmadığı için kafasını tutarak ağlamaya başladı.

-Anneciğim, beni zorlamayın, beni zorlamaya devam ederseniz beni yetiştirmek için verdiğiniz emeğinizi boşa çıkarabilirim.

Odada herkesin sesi kesildi. Sadece ağlayan ses duyuluyordu. O sırada Sayıtahun eve döndü. Onun da elleri yine yeni eve aldığı bir sürü eşyala doluydu. O kapıdan girer girmez oğlunun diz çökerek oturduğunu görünce donup kaldı ve elindeki her şey yere düştü. Oğlunun boynundaki siyah ip, her şeyi açıklıyordu. Baba hiç bir şey söylemeden dışarıya çıktı ve Muhammet ağabeyi bulup getirdi.

Muhammet ağabey Sadık'ı görür görmez:

-Sadık, Sadıkcığım, çabuk ipi çıkar. Böyle yapma. Kalk yerinden. Babanın haline bir bakar mısın!-dedi.

Sadık bunun üzerine dönüp babasına baktı. Sayıtahun'un gözlerinden yaşlar dökülüyordu. Sadık anne ve babasını fazla üzmişti. O boynundaki ipi çıkararak babasının yanına geldi ve babasının omuzuna dertle sarıldı.

-Oğlum-dedi Sayıtahun titretilir bir sesle,-Yarın düğün günün. Sen kimi seviyorsun? İçindeki söyle, ben onun çaresine bakayım! Yoksa cümle cemaatin karşısına bu yüzle çıkamam-dedi Sayıtahun, bunları söylerken sürekli oğlunun başını okşuyordu.

Sadık içindekini söyleyemedi. Resul geldi, durumu öğrendikten sonra Sayıtahun ile Muhammet ağabeyi dışarıya çağırıldı ve onlara Sadık'ın sırrını açtı. Sonra Resul geri dönüp 'Gel Sadık, seninle biraz dolaşıp gelelim' dedi ve Sadık'ı alarak dışarıya çıktılar.

Resul ile Sadık uzaklaştıktan sonra Sayıtahun eve girdi, odanın içinde durmadan dönüyordu. Ardından Muhammet ağabey eve girdi ve:

-Benim elçi olarak koşturduklarım boşa gitti. Ah, gökteki aya bizim elimiz nasıl ulaşır?-dedi.

-Söylesenize, oğlan kimin kızını seviyormuş?-diye sordu Ayhan kocasının yanına gelerek.

-Kayıtbay'ın kızı Rana hanım'ı! -dedi Muhammet ağabey.

Evin içini sessizlik kapladı. Biraz önce kadınların ellerinde rengarenk göz kamaştırıcı değerli kumaşlar sanki birden bire kıymetini kaybetmiş evin köşesi ve ayak altlarında yatıyordu..." (s. 86)

Bu sırada Rana'yı istemeye gelenler olur. Bunların içinde Kaşgar şehrinde büyük zengin olarak tanınan Salihbay'ın, Rana'yı oğluna istemesi Kayıtbay'ı çok sevindirir. Kayıtbay kızını Salihbay'ın oğlu Kadir'e vermeyi kabul ederek hemen söz keser. Salihbay gibi hükümetle de iyi ilişkisi olan güçlü biriyle akraba olmak Kayıtbay için hem büyük şereftir hem arkasını sağlama almak demektir. Ama taze çiçek gibi kızını vereceği insan olan Kadir'in beş karısı olan bir şımarık serseri olduğuna pek önemsemez. Rana babasının bu kararını öğrendiğinde dünyası kararır ve yine hastalanır.

Sadıkla kardeşi Tacihan'ın düğünlerinin gerçekleşmemesine bozulan Kamber bunun sebebinin Rana olduğunu öğrenir. Bir gün Kamber kendisinden esrar almaya gelen kasabanın sahte üfürükçüsü Çolpan adlı ihtiyar kadınla Rana'yı ortadan kaldırmayı konuşurlar. Ablasıyla ihtiyar cadı arasında konuşulanları Tacihan tesadüfen duyar. Rana'yı öldürmek görevini üstlenen Çolpan'ın karşılığında fazlasıyla esrar ve Kamber'in elindeki yüzüğü aldığını gözleriyle gören Tacihan çok korkar. Sadık'ın kendisini istemediğine çok üzülmüş olsada, günahsız Rana'nın zarar görmesini istemez ve bunu derhal Sadık'a haber vermek için onların evine koşar. Bu davranışıyla bir taraftan Sadık'ın sevgisini kazanabileceğini de ummaktadır. Sadık bu haberi alır almaz karşılaşabileceği bütün tehlikelere rağmen Kayıtbay'ın köşküne doğru çılgınca koşarak gider. Köşkün kapısından alınmayacağını bildiği için de koruluk duvarın alçak kısmı tarafından bahçeye girer. Rana'nın odasının penceresine gizlice gelen Sadık içerde ihtiyar cadı Çolpan'ın zehiri, ilaç diyerek Rana'ya içirmek üzere olduğunu görür ve kendini pencereden içeri atar. Çolpan'ın elindeki zehiri iterek Rana'yı ölümden kurtarır. Şaşırp kalan Rana'nın ellerini tutan Sadık onun iyi olduğunu görür. Rana'ya çok dikkatli olmasını ve kendisine iyi bakmasını söyleyerek geldiği hızla pencereden çıkıp gider. O arada kendi suçunu örtmek için Çolpan'ın dışarıya çıkıp 'hırsız var' diye bağırması üzerine bekçiler Sadık'ın peşine düşmüştür. Ama Sadık bahçeden dışarıya çıkar çıkmaz kendini nehre atarak gözlerden kaybolur ve kurtulur. O günden itibaren Rana ile Sadık birbirlerine daha da bağlanırlar. Sadık hep Rana'nın elini tuttuğu anı düşünerek teselli bulur ve iyi niyetli oluşu yüzünden Allah'ın bu anı kendine bağışladığını düşünür.

Kadir, Rana'nın kendisini istememesi ve düğünlerinin sürekli ertelenmesinin sebebinin Sadık olduğunu öğrenince, ona düşman kesilir. Sadık'la karşılaştığı her yerde onu aşağılamaya çalışır. Bir ayakkabıcının oğlu olduğunu yüzüne vurarak onunla alay eder. Bu kin onu, Sadık'ı yok etmek için, suikast düzenlemeye kadar götürür. Sadık bir gün akşam üstü Rana ile ilk karşılaştığı yerde, yani Kayıtbay'ın bahçesi etrafında gezinirken pusu kurarak beklemekte olan Kadir ve adamlarının saldırısına uğrar. Dört beş kişi onu bıçaklayarak kaçarlar. Çimliğin üzerinde baygın yatan Sadık bir oduncu tarafından farkedilir ve mahalleli tarafından hastaneye kaldırılır. Kadir ve adamlarının cinayet yerinden hızlı uzaklaştığına tanık olan oduncu emniyette şahitlik yapınca Kadir tutuklanır.

Rana bahçelerinin yanbaşıda olup biten bu olayda canından çok sevdiği Sadık'ın Kadir tarafından bıçaklandığını duyunca bayılır. Ailesi perişan olur. Onlar Rana'yı bayıltan iç dünyasındaki fırtınalardan haberleri olmadığı için ne yapacaklarını şaşırırlar. Rana bütün ilaçlı tedavileri reddeder. Ama ilk defa hastaneye gidip tedavi görmeyi kendisi ister. Bu da hastanede yatan Sadık'ı görebilmek ve ona daha yakın olabilmek içindir. Rana Sadık'ın yattığı hastanede yatar ve bir fırsatını bulup Sadık'ın tanıdığı eşarbinin içine kuruyemiş koyarak hademe ile onun odasına gönderir. Sadık kuru yemişin içinde tek bir tane şeker kağıdının içine saklanmış kağıt parçasını görünce durumu anlar. Kağıt parçasında Rana, Sadık'a Allah'tan şifa dilemektedir.

Odaları yakın olduğu için her gün karşılaşan anneler tanışrlar, arkadaş olurlar. Bir gün Ayhan'la sohbet etmeye Sadık'ın odasına gelen Meryemhan, Sadık'ın baş ucunda kızının eşarbnı görünce önce çok şaşır, sonra bunun ne anlama geldiğini anlar ve kızının sırrını öğrenmiş olur. Genç açıklar ise bu şekilde defalarca mektuplaşırlar. Sadık hızlı iyileşir. Daha sonra ikisi de ardarda taburcu olurlar. Sadık hastaneden çıkar çıkılmaz Sayıtahun oğluna Rana'yı istetmeye elçi gönderir. Ama Kayıtbay, haddini bilmez bir basit ayakkabıcının oğluna asla kızını vermeyeceğini söyleyerek elçileri evden kovar. Bu haber Salihbay'ın da kulağına gider. Salihbay serseri oğlu Kadir'i hapisten para vererek çoktan çıkarmıştır. Salihbay Kayıtbay'la konuşarak çocukların düğününü bir an önce yapmaya karar verirler. Düğün tarihini de belirlerler. Düğün günü Rana bir an kendini öldürmeyi düşünür. Ama fırsat kollayıp kaçmayı tercih eder. O akşam damat tarafın misafirleri gelini almaya geldikleri sıradaki karışıklıkta Rana arka bahçeden gizlice kaçar. Gelinin ortadan kaybolduğu farkedilince ortalık karışır. Kadir çılgına döner. Ne olursa olsun bulana kadar aramaya kararlıdır. Adamlarını her tarafa gönderir. Kayıtbay kızının hayatından endişe etmektedir. Büyük kızı Ayşe kardeşi Rana'nın hep bahçenin nehir taraftaki alçak duvarlı tarafta gezmeyi sevdiğini hatırlar ve kocasını alarak oraları aramaya çıkarlar. Nehrin kıyısındaki kamışlığa saklanan Rana ablasını görünce kendini nehre atmak ister. Ama ablası hızla gelip onu yakalar. Kardeşinin derdinin ne olduğunu annesinden ğrenen Ayşe ona hak verir ve kocasıyla birlikte yardım ederler. Ayşe'nin kocası gidip kayınpederinin atlığından iki at getirir.  beraber atla Ayşe ve kocasının 4-5 km uzaklıktaki Korgan mahallesinde bulunan evlerine doğru yola çıkarlar. Onlar atların üzerinde giderlerken yolda Rana'yı aramaya çıkan Kadir'in adamlarıyla bir kaç kere karşılaşırlar sa da Rana'yı aramaya çıkan akrabalar rolüyle bu adamları kolayca atlatırlar. Rana'nın yüzünün örtülü olmasđ tanınmamalarını sağlar. Onlar bu hareketli gecede Sadık'ı aramaya çıkan Sayıtahun, Ayhan ve Sadık'ın dostu Resul ile karşılaşırlar. Sadık'ın da ortadan kaybolduğunu öğrenince aramaya beraberce devam ederler. Uzun aramalardan sonra Sadık'ı bir ağacın dibinde kendini asmaya hazırlanırken bulurlar. Sadık Rana'nın kendine seslendiğini duyunca kendine gelir ve sevgililer birbirlerine kavuşurlar. Daha emniyetli olmasđ için onlar orada ikiye ayrılırlar: Ayhan, Sayıtahun ve Resul kendi evlerine dönerler. Ayşe ile kocası, Rana ile Sadık'ı alıp evlerine giderler. Ertesi günü sabahtan Ayşe babasının evine giderek olanları babasına anlatır. Kızına çok düşkün olan Kayıtbay için Rana'nın sağ ve hayatta oluşu büyük bir tesellidir. O yüzden kimseye kızamaz ve sesini çıkarmaz. Daha sonra Resul arkadaşlarıyla beraber Sadık'ın bazı öğrencilerini yanlarına alarak Kayıtbay'a kız istemeye gelirler. Kayıtbay kızının hâlâ Korgan'da Sadık'la birlikte olduğunu bildiği için bu sefer elçilere hayır diyemez. Onların düğününü Korgan'da Ayşe'nin evinde yaparlar. Genç açıklar böylece muradlarına ererler. Kayıtbay'ın isteği ile düğünden sonra genç karđ koca Kayıtbay'ın köşküne taşınırlar. Çok edepli ve ahlklđ olan damada, Kayıtbay başta olmak üzere ailedeki herkes çabuk ısınır. Onu çok severler. Rana ve Sadık'ın mutluluklarına diyecek yoktur ama bu mutluluk çok kısa sürer: Bir gün sabah Uygur Kültür Derneği'nden geldiklerini söyleyen esrarengiz iki kişi Sadık'ı evden alıp götürürler. Sonradan bu kişilerin Sadık'ı gtrdkleri yerin hükümet hapishanesi olduğu anlaşılır. Hükümetin bu

hapishaneleri, girenin bir daha çıkamamasıyla meşhurdur. Düpe düz Kadir'in intikamı ve tuzağı olan bu olayda Kadir, Sadık ve arkadaşı Resul'ü rüşvetle siyasi suçlu yaparak hapse attirmiştir. Hem de onlar "Çin hükümetine karşı ayrılıkçı faaliyetlerde bulunan ve Şarki Türkistan devleti kurma hayali içindeki yasadışı örgütlerde bulunan şahıs" olarak suçlanmıştır. Bir siyasi suçlunun herhangi bir başka suçluya nazaran hiç bir kurtulma şansı olmadığını çok iyi bildiği için böyle yapmıştır.

Sadık'ın nereye gittiğinden haber alamayan Rana ve ailedekiler perişan olurlar. Rana tekrar hastalanarak yataklara düşer. Fakat bir iki hafta sonra ceza evinden bir kaç görevli Sadık için yatak yorgan almaya geldiklerinde, onun nerede olduğunu anırlar. Normalde kapıdan dışarıya pek çıkmamış nazlı kız Rana o günden itibaren ceza evi kapısından ayrılmaz. Görevlilerin tartaklamaları, getirdiği yemeği belirli günlerin dışında almamaları gibi eziyetlere katlanmasına rağmen Rana'ya kocasını bir kere bile göstermezler. Bu şekilde dört ay geçer. O günlerin birinde Rana yine kocasına yemek götürmüş kapıda beklerken, (her zamanki gibi Resul'ün karısı da gelmiştir) onları içeriye sokmamakla birlikte bundan sonra da gelmemeleri söylenir. O sırada içerden bir sürü gözleri bağlı mahkum üstü kapalı kamyona bindirilmek üzere birbirlerine ellerinden bağlanmış vaziyette çıkagelirler. Rana ve Resul'ün karısı kocalarını elbiselerinden hemen tanırlar ve onlara doğru koşarlarken polisler onları döverek yanlarına yaklaştırmaz. Nereye gideceği meçhul, mahkum dolu kamyon oradan uzaklaşır. Yine bir yıl geçer. Onlar Sadık ve Resul'ün Ürümçi hapishanesinde olduğunu öğrenmiştir. Kızlarının durumuna çok üzülen Kayıtbay ve Meryemhan Rana'nın isteği üzerine soğuk kış günlerinin birinde, Kaşgar'dan Ürümçi'ye doğru at arabasıyla yola çıkarlar. Haftalar süren zorlu yolculuktan sonra Ürümçi'ye gelerek Sadık'ın bulunduğu ceza evini bulurlar. Ama Ürümçi'de altı ay beklemelerine rağmen onu bir kere bile göremezler. Burada da haftanın belirli günlerinde yemek götürebilme iznini çok zor alır. Onun dışında hiç bir şey yapamazlar. Kurumuş bir ağaca dönen Sadık ise aşkının sembolü haline gelen ipek eşarby yıllar sonra kendine gelen eşyalarla birlikte tekrar görünce çok heyecanlanır. İnsanlara özgü heyecanı, kızmayı, sevinci, üzüntüyü ve gözyaşını çoktan unutan Sadık bu vesileyle bu hisleri tekrar hatırlar. Rana'nın Ürümçi'ye geldiğini anlayıp heyecandan kaç gün uyuyamaz.

Sadık'ı hiç göremeden altı ayı bu şekilde geçirdikten sonra Kayıtbay'ın getirdiği bütün paralar tükenmeye başlar. O yüzden Kaşgar'a geri dönmek zorunda kalırlar. Yazın sıcak günlerinde yine at arabasıyla Ürümçi'den Kaşgar'a doğru yola çıkarlar. Rana yine hastalanmıştır ve gittikçe yani Ürümçiden uzaklaştıkça daha da kötüleşir. Onbeş gün yürüdüktan sonra Kaşgar'a bir kaç günlük yol kala Rana annesinin kollarında hayata veda eder. Ağlaya ağlaya bayılıp ayılan annesi ve babası için bu bir yıkım olur. Onlar Rana'yı çölün ortasında, kızgın güneşin altında kumlara defnedirler. Kumun üzerine bir kaç tane taş koyarlar. Bir de kumun üzerine bulabildikleri sopayı diktikten sonra annesi bu sopanın ucuna da Rana'nın eşarbını bağlar. İşte bu Rana'nın kabridir.

Sadık'ın sonu da çoğu hücre arkadaşları gibi ölüm olur. Teker teker gece yarısından sonra götürülüp bir daha geri dönmeyen arkadaşlarından sonra sıra Sadık'a da gelir. Gece yarısından sonra götürülenler gizlice katledilecek olanlardır ve Sadık kafası kesilerek sessiz sedasız öldürülür. Arkadaşı Resul ise daha sonra hiç bir açıklamasız serbest bırakılır. Resul Sadık'ın kaderini öğrenmek için bekçiye tek varlığı olan deri ayakkabısını verir. Bekçi Sadık'ın öldürüldüğünü Resul'e söyler.

Bu kötü haberi bir an önce ailesine bildirmek için yürüyerek Kaşgar'a doğru yola çıkan Resul, günün birinde çöldeki kum kabri görür. Soplanın ucunda sallanan ve rüzgardan parça parça olmuş eşarptan onun Rananın kabri olduğunu anlar...

III.18. *Tańırınıń Húkmı* (Tanrının Húkmü)

Tohtı Ayup'un *Tanrının Húkmü* adlı romanı 1992'de Doğu Türkistan'ın Kuçar şehrinde yazılmış ve 1993'ün sonunda Şinciang Halk.Neşriyatı tarafından neşredilmiştir.

Roman sonradan rüya olduğu anlaşılan bir olay ile başlar. Romanda anlatılan olaylar 1970'li ve 1980'li yıllarda Doğu Türkistan'ın Aksu şehrinde cereyan eder. Yazar 1980'li yıllarda hikâyeyi yazmaya başlamıştır ve zaman zaman on sene öncesine dönerek anlatır. İnsanların iç dünyası ve duygularının tasvirine diğer romancılara göre daha fazla yer veren bu romanda, gazeteci ve şair olan baş kahraman Nadir'in talihsizliklerle dolu hayatı ve verdiği mücadeleleri anlatılır.

Romanın özeti:

1968'in son baharı. Şinciang (Doğu Türkistan) Üniversitesi'nden mezun olan öğrencilerin köylere gidip Tekrar Terbiye Alması¹⁹⁸ için bir kısmı Taklamakan çölüne, Çin Kurtuluş Ordusu'nun yerleştiği bir çalışma kampına gönderilir. Bu öğrenciler ordunun 3. kampına yerleştirilir. Bu çalışma kampına gelen öğrencilerin içinde Nadir ve onun daha sonra evleneceği Yultuz (Yıldız) da vardır. Burası aslında ordunun tarım bölgesidir. Kız erkek öğrenci çocuklar burada askerlerle beraber her gün erkenden kalkıp akşama kadar çok zor şartlarda çalışırlar. Çölde ilkel koşullarla açılmakta olan bu yeni tarım bölgesinde çalışmak hiç deneyimi olmayan şehir çocukları için daha da zordur. Şehirden ve mahallelerden uzak bu askerî bölgede başkan yardımcısı otuz üç-otuz dört yaşlarındaki Gayittir. Gayit, Yultuz gelir gelmez ona göz koymuştur. Yultuz güzel bir kızdır. Onun dikkatini çekmek ve onu elde etmek için Gayit yetkisinden yararlanıp kıza daha rahat çalışma imkânları sağlar. Gayit sonunda Yultuz'u yalnızken yakalar ve ona evlenme teklif eder. Yultuz Gayit'in özel iltifatlarının ne amaçlı olduğunu ancak o zaman anlar ve onun teklifini sert tepkiyle geri çevirir. Yultuz Gayit'in kendisini rahatsız ettiğini, en sevdiği ve güvendiği arkadaşı Nadir'e söyler. Nadir onu bütün tehlikelere (ikisinin de hayatını, istikbalini söndürebilecek tehlikelere) rağmen Yultuz'u bütün gücüyle korur. Bu Gayit'in hoşuna gitmez ve Nadir ile Gayit'in arasında sürtüşmeler söyler. Dokunulmaz bir şahıs olan Gayit, Yultuz'u rahatsız ederek sıkıştırırken Nadir yetişir ve Yultuz'u Gayit'in elinden kurtardığı gibi Gayit'i döver. Bunu içine sindiremeyen Gayit Nadir'den intikam almaya hazırlanır ama buna fırsat bulamadan Nadir başka bir yere tayin edilir.

Daha sonra Nadir ile Yultuz'un zorunlu çalışma süreleri biter ve Nadir Aksu şehrinin en büyük yayın organına gazeteci olarak tayin edilir. Yultuz'un ise siyasi memur olarak tayini çıkar.

---

¹⁹⁸ bk. "Tekrar Terbiye Almak" adı verilen bu kanun hakkında *Gülayım* romanı kısmında dipnotla açıklama verilmiştir.

Yayın işleri baş müdürü Cappar Nadir'i gazeteciliğe bizzat seçmiştir. Nadir işe başladıktan sonra yazdığı çok iyi şiirleri ve makaleleriyle ünlenmeye başlar. Müdür Cappar, Nadir'i bu işe getirmekle doğru seçim yaptığından memnundur. Bu arada Nadir ile Yultuz dönemin şartlarına göre sade bir düğünle evlenirler. Kültür devrimi döneminde, Mao ve onun kurduğu komünist partisinin her dediğini ve her yaptığını alkışlamak mecburî, aksini yapmak suçtur. Çiftçiler de kollektif çiftçilik yapmaktadırlar. Sadece şehirlerde değil, köylerde de yokluk, açlık ve sefillik hüküm sürmektedir. Bu durumu hiç kimse, gazete muhabirleri bile aynen yazamaz ve söyleyemezlerdi. Sadece gittikleri köylerde gördükleri işler acısı gerçeği görmemezlikten gelerek kompartinin¹⁹⁹ yüce siyaseti önderliğinde her şeyin toz pembe olduğunu yazmak mecburiyetindeydiler. Bunun aksine en ufak bir ifade görülürse, partiye muhalefet suçundan gazeteci işten atılmakla kalmayıp hapsi boylayabilirdi. İşin en kötü tarafı kişinin tek başına suçlanıp cezalandırılmaması, ailesi ve bütün sülalesi suçlunun akrabası olarak suçlanıyordu. Nadir işinde de şahsiyetindeki dürüstlüğü işinde de devam ettirdiği ve bozuklukları partinin isteğine rağmen dile getirdiği için cezalandırılır.

İşe girdiğinin ikinci senesinde gazete²⁰⁰ muhabirlik görevi ile bir kaç haftalığına Nadir'i köylere gönderir. O kendi memleketi olan Kuçar'ın bir köyüne gittiğinde gördükleri karşısında şaşırır: Köyün yetkilisi durumlarının çok iyi olduğunu ballandıra ballandıra anlatmaya başlar. Bunun Maozedong ve kompartinin siyaseti sayesinde olduğunu ve köy işlerinin yıldan yıla çok iyiye gittiğini, çiftçilerin karınlarının tok, rahatlarının yerinde olduğunu uzun uzun anlatır. Nadir bu güzelliği yerinde görmek ister. Bu fikir, yetkilinin pek hoşuna gitmez ama hiç belli etmemeye çalışır. Nadir'in böyle istekte bulunabileceğini önceden tahmin edemedikleri için hazırlıksızdır. Başkan hemen gizlice haber göndererek birinin evinin onlar gelene kadar derhal hazırlanmasını ister.

Nadir'i bir çiftçinin evine götürürler. Başkan bu arada götürdükleri evi yol üstü geçerken tesadüfen uğradıkları bir ev olarak tanıtmaya özen gösterir. Çiftçinin evinde bir kaç kadın koşuşturup yemek yapmaktadır. Ev yeni eşyalarla döşenmiştir. Duvar, eşyalara uygun olmayan bir şekilde yıkık döküktür. Kısacası Nadir bütün bunların sırf bir gazeteciye göstermek için önceden hazırlanmış manzara olduğunu hem de bir kaç saat içinde alelacele hazırlandığını anlar ve üzülür. Aslında anlatılanın tam tersine, köylülerin durumu bu güne kadar hiç görmediği şekilde kötüdür. Nadir köy köy dolaşırken her yerde gördüğü açlık ve sefillik içine oturur. O bir gazeteci olarak kimsenin yazamadığı gerçekleri, olduğu gibi aynen yazar. Nadir'in amacı yönetenleri doğru bilgilendirmek ve köylülerin bu ciddi durumuna acil bir çözüm getirmelerine yardımcı olmaktır. Bu yazıyı gazetenin müdürü Cappar da destekler. Ama bir gün Vang adındaki Çin'li ordu mensubu yetkili, onu odasına çağırır ve bu yazı yüzünden onu partiye karşı gelmekle

199 Komünist partisi.

200 Bütün basın devletin tekelinde olduğu için özel gazete diye bir kavram yoktur ve Nadir'i burada devletin göndermesi söz konusudur.

suçlar. Nadir kendinin sadece dürüst bir gazetecilikten başka bir şey yapmadığını savunur. Nadir'in bu hareketi o günden itibaren onun istikbalinin sönmesine sebep olur. Bu olaydan sonra bir gün gece yarısı Nadir'i bir kaç silahlı adam evinden zorla alıp götürürler. O sırada Nadir evde tek başınadır, Çünkü hanımı Yultuz doğum yapmak için annesinin evine gitmiştir. 1970 senesinin ilk baharında tutuklanan Nadir, on sene siyasi suçlu olarak hapiste yatar. Nadir hapisteyken çok eziyet çeker. Onun hapisteki günleri tam anlamıyla bir kabustur. Ona yapılan işkenceler insanlık dışıdır.

Nadir kendisinin ceza evine konulduğuna bir türlü anlam veremez ve bir gün mutlaka haksızlığın anlaşılacağına inanır. Hapse girdikten bir süre sonra, onun canından çok sevdiği karısı Yultuz boşanma talebinde bulunur. Bu onun hiç beklemediği bir durumdur. Daha veda bile edemediği can yoldaşının bu kararını hapishanede öğrendiğinde Nadir bir kez daha yıkılır. Nadir boşanmamakta direnir. Onu hayata bağlayan son ışığın bu şekilde sönüp gitmemesi için çırpırır. Aslında bir kuzu kadar sakin olan Nadir, tıpkı kafesteki kızgın kaplan gibi sinir krizleri geçirir. Ama onun bu çaresiz çırpınışları, mutsuz sonucu engelleyemez. Boşanma kağıdına imza atmayı hiç bir şeyi değiştirmez ve karısıyla bu olaylar sırasında bir kez bile görüşemez. Adeta üstlerden birileri onları zorla boşar. Daha sonra Nadir karısı Yultuz'un bir başkasıyla evlendiğini duyar. Ama kiminle olduğunu öğrenemez.

Yıl 1980. Çin siyasetinde Mao'un ölümünden sonra biraz gevşeme olmuş, bir çok siyasi tutuklu serbest bırakılmıştır. Nadir de bırakılanlar arasındadır. Nadir'in yakın çevre arkadaşları onun hapiste on yıl yatmasına rağmen yine de sağ çıktığına şükretmekte ve sevinmektedir²⁰¹.

Nadir'in en güzel, verimli yılları hapiste geçmiştir ve sonunda bir ayağı aksak olarak hapisten çıkar. Nadir'in umutla bekleyişi boşa gitmemiştir. Ona yapılan haksızlık nihayet anlaşılmalı, özgürlüğüne kavuşmuştur. Kendisine eski işi ve ünvanı geri verilmiş ve kaybolan dönemdeki maaşların bir kısmı ödenmiştir. Nadir artık hep eski karısı Yultuz ile hiç görmediği on yaşındaki oğlunu düşünmektedir. Onlara kavuşmayı düşlemektedir. Ama Nadir'in öğrendikleri onu hayal kırıklığına uğratar. Onu çok üzer: Yultuz'un evlendiği kişi romanın başından beri Yultuz'un peşinde olan, Nadir'in rakibi, düşmanı Gayit'tir. Nadir ile Yultuz'un oğulları Akber ise o evde büyümüş ve Gayit çocuğu çok üveylemiştir. Dolayısıyla on yaşındaki Akber sık sık evden kaçan, büyüklerin cebinden para çalan hırsız bir sokak çocuğu olmuştur. Onun, öz babası Nadir ile ilk tanışması, ilginç bir anda olur: Nadir hapisten yeni çıkmış şehrin sokaklarında biraz dolaştıktan sonra sinema bileti kuyruğunda beklerken, arka cebinde gezmekte olan bir eli hissederek yakalar. Bu elin sahibi bir küçük erkek çocuktur. Çocuğu görünce Nadir'in kızgınlığı kaybolur. Çünkü onun gözünün önüne daha görmediği oğlu gelmiştir. Kendi oğlu da aşağı yukarı bu yaşta olması gerek diye düşünür ve çocuğa birden

---

²⁰¹ Doğu Türkistan'da o yıllarda romanda anlatılan Nadir gibi haksızlığa uğrayıp, hapislerde çürüyen değerli şahıslar çoktur. Onlardan haksızlığa dayanamayıp intihar edenler, işkence yapılarak öldürülenlerin sayıları oldukça kabarıktır.

acıyarak ona bir baba şefkatiyle hırsızlık yapmamasını tenbih eder. Hayatında hiç bir adamdan böyle bir şefkati görmeyen çocuk da Nadir'e karşı içinde bir sıcaklık hissederek, hatta 'keşke benim babam bu olsaydı' diye düşünür. Bu çocuk Nadir'in öz oğlu Akber'dir. Ama o an baba oğul birbirlerini tanımazlar ama birbirlerine karşı bu şekilde bir yakınlık hissederek. Baba oğul olarak tanışmaları daha sonradır.

Nadir'in oğlu Akber'i yanına almak için çok çaba harcamasına gerek kalmaz: Çünkü Gayit'le Yultuz bir gün akşam evlerinde Akber yüzünden kavga ederlerken, çocuk evden kaçar. Yultuz sokak sokak dolaşarak aramasına rağmen oğlunu hiç bir yerden bulamaz ve çareyi Nadir'e haber vermekte bulur. Nadir yağmurlu bir gecede Akber'i sokakta bulup evine götürür. O günden itibaren Akber babasıyla yaşamaya başlar. Huzura, sevgiye hasret kalan Akber babasının yanında çok mutludur. Babasının çok ilgilenmesi ve çabaları sayesinde Akber bütün kötü huylarından kurtulur. Nadir oğlunun eğitimi konusunda çok ciddi emekler sarfeder ve disiplinli çalıştırması sayesinde bir sokak çocuğu olmaktan kurtulup, bir okul çocuğu olur.

Nadir sürekli eski karısı Yultuz'u düşünür. Onu hâlâ çok sevdiğini anlar. Yultuz Nadir'in en zor günlerinde onu terk etmiş olmasına rağmen yine de Yultuz'un yaptığı vefasızlığı affetmeye hazır olarak hapisten çıkar. Ama Yultuz'un evlenmek için dünyada başka erkek bulamamış gibi Gayit'i seçmiş olması onun onurunu kırar. Aslında Yultuz da yaptığı ikinci evlilikten mutlu değildir. Nadir'e yaptıklarına çok pişmandır. Gayit ise çevresine Yultuz'la sadece Nadir'den intikam almak için evlendiğini anlatmıştır. Yultuz'un mutsuzluğu ve sık sık koca dayığına maruz kalışı Nadir'in de kulağına gelmiştir.

Bir akşam geç vakitte Yultuz oğlunu görmek bahanesiyle Nadir'in evine gelir. Bu onun Nadir'e üçüncü gelişidir. Önceki iki sefer gelişinde ise aralarında oğullarının konusundan başka hiç bir şey konuşulmamıştır. Mutsuz, bitkin, gözü yaşlı Yultuz bu son gelişinde, bütün cesaretini toplayıp akşamı geçirmek için Nadir'in evine geldiğini söyler. Böylece ilk adımı Yultuz atmış olur. Nadir hâlâ Yultuz'u sevmesine ve yıllardır hep bu anı beklemiş olmasına rağmen onu reddeder ve evine yollar. Sebebi bunun doğru olmayacağını düşünmesidir. Nadir her zaman Yultuzu sevgi ve özlemlerle düşünürken onun Gayit'le beraber olduğu an göz önüne geldiğinde kalbi buz gibi olur. Bu akşam da yıllardır hayal ettiği Yultuz'un ipek gibi saçlarına, güzel gözlerine yakından bakarken, o anda Yultuz'un daha biraz evvel Gayit'in koynundan çıkıp buraya gelmiş olabileceğini düşünerek ondan tiksindir, nefret eder.

Nadir'in hapisten çıkmasıyla Gayit'in ailesinin huzuru kaçmıştır. Gayit karısı Yultuz'dan şüphelenmektedir. Dolayısıyla sık sık bu yüzden kavga ederler.

Nadir'in yazı ve muharrirlik işleri çok yoğundur. On sene aradan sonra tekrar muhabirlik görevi ile vilâyetin köylerini dolaşarak görevlendirilir. Nadir bu yolculuğa çıkarken önce oğlunu alıp kendi köyüne annesinin evine gider. Oğlunu annesinde bırakarak yolculuğuna

devam eder. Fakat bu sefer on sene önce gördüğünden çok farklı, güzel, bambaşka bir manzarayla karşılaşır. Bu değişimden insanlar memnun ve mutludur. Köyde olması gereken her şey vardır. Bütün bunlar Nadir'i çok sevindirir. Nadir yazılacak pek çok malzeme topladıktan sonra şehre dönmek üzere otobüsle yola çıkar. Şehre gece yarısı gelir. Nadir otobüsten inip şehrin sessiz caddesinde tek başına evine doğru yürürken Gayit'in adamları tarafından suikaste uğrar: Arkadan gelen bir araba Nadir'e çarpıp kaçar. Gece sokaklar bomboş olduğu için bu kazayı hiç kimse görmemiştir. Nadir gözlerini ertesi gün hastahannede açar. Kendisine çarpan arabanın Gayit'in makam arabası olduğunu Nadir açıkça gördüğü halde çarpanı bilmediğini söyler.

Nadir ünlü bir şair olduğundan ona bakması için hastahannede özel hemşire verilir. Hemşirenin adı Feride'dir. Feride Nadir'e çok iyi bakar. Nadir Feride'nin aslında, ona bakmak için gönüllü olarak geldiğini öğrenince çok duygulanır. Nadir yavaş yavaş iyileşirken Feride'nin ona hayranlığı ve yoğun ilgisinden dolayı aralarında duygusal bir bağ oluşur. Nadir hastahannede yattığı bu süre içinde eski karısı Yultuz Nadir'i görmek için üç defa gelir, fakat Feride Nadir'in henüz kimseyle görüşecek durumda olmadığı yalanı söyleyerek Yultuz'u Nadirle özellikle görüştürmez. Yultuz'un geldiğini Nadir'e de haber vermez.

Nadir iyileşip taburcu olduğunda Feride ile evlenmeye karar vermişlerdir. Bu karardan Nadir'in (kötü gün) dostu Baki pek hoşlanmaz. Ama engel olmak için bir sebep de göremez. Bu sıralar Nadir annesi ve oğlunu köyden getirir. Aileyi bir arada toplayarak hasret giderir. Nadir tek çocuktur ve annesinden başka kimsesi yoktur. O hapisteyken yıllarca annesini görmemiş ve hayatı hep çile içinde geçen annesini şimdi yanına almıştır. Böylece hem yaşlı annesini yalnız bırakmamış hem de yalnız kalmamış olacaktır.

Feride'nin babası yüksek rütbeli biridir. Feride becerikli, akıllı olmakla beraber inatçı, lükse düşkün, asabi, hırslı bir kızdır. Bir gün Nadir, ani bir kararla Feride'yle evlenmekten vaz geçer. Çünkü Feride'yle buluştukları akşam sınırı geçen beraberlikleri olur ve Nadir Feride'nin bakire olmadığını anlar. Bundan dolayı Feride'nin temiz bir geçmişi olmadığı kanısına varmıştır. Ama Nadir evlilikten vaz geçmekte çok geç kalmıştır. Feride'ye evlenmek istemediğini bildirdiğinde o sinir krizleri geçirerek kıyameti koparır. Onu mahkemeye vereceğini söyleyerek tehdit eder. Nadir Feride'den öylesine soğumuştur ki, daha yeni çıktığı hapis haneye o kabus gibi hücreye tekrar girmeyi bile göze alacaktır. Ama yeni huzura kavuşan, kötü huylarından daha yeni arınmış oğlunun istikbali ve annesinin böyle durumdaki halini düşünerek sonunda Feride'ye teslim olmak zorunda kalır.

Evlenme hazırlıklarına başlanmıştır. Feride'nin ailesi Nadirden çok fazla başlık parası ister. Nadir yine de bu zorluklara katlanarak sorunu çözer ve evlenirler. Feride artık dünyanın en tatlı gelinidir. Nadir'in annesi ve oğluna karşı en az Nadir kadar şefkatlidir. Nadir yıllardır hasret kaldığı aile sıcaklığına kavuştuğunu zannederken bu mutluluk çok uzun sürmez. Temizlik,

annesinin bazı köylü davranışları ve Akber'in disiplini gibi şeyler yüzünden tartışmalar sürtüşmeler baş gösterir. Ardından bitmeyen kavgalar gelir. Evde her gün fırtınalar eser. Öyle ki, Nadir annesi ve oğluyla geçirdiği o sakin günleri arar. Kısacası Feride yaşlı anne ve üvey çocuğu evde istememektedir. Bu kavgaların kendisinden kaynaklandığını farkedenden Nadir'in annesi onların mutluluğunu bozmamak için bütün ısrarlara rağmen köyüne dönmek ister. Daha birbirine doyamadan ayrılmak zorunda kalırlar. Nadir son derece üzgün halde annesini köye götürüp eski evine tekrar yerleştirir. Nadir annesini yerleştirdikten sonra şehre döndüğünde, evinde oğlu Akber'i bulamaz. Akber üvey annesi Feride'nin, kendisini hırsızlıkla suçlaması ve dövmesi yüzünden evden kaçmıştır. Çocuğun kaçması üvey anne Feride'nin umurunda bile değildir. Kendisine kalırsa Feride haklıdır.

Feride çok kötü niyetli biri olmamakla beraber bencil, egoist, dik kafalı, yalnız biridir. Onun baştan beri kocası Nadir'den sakladığı karanlık bir geçmişi vardır. O daha önce "tekrar eğitim" için köyde çalıştığı dönemlerinde, köyün muhasebecisi olan Çoruk adında evli bir erkekle ilişkisi olmuştur ve bu ilişki normal gelişen duygusal bir ilişki değildir. İlk önce Feride Çoruk'un tecavüzüne uğramıştır. Feride onu büyük öfkeyle şikâyet edeceği sırada Çoruk telaşa kapılarak ona yalvarır ve susması için beş yüz yuan²⁰² para teklif eder. Bu Feride'nin hiç aklına getirmediği bir şey olsa da sakinleşip düşündükçe aklına yatar: 'Artık olan oldu. Onu hapise atırırsam benim için bir şey değişmez. Hem de herkes durumu öğrenmiş olur ve kendim rezil olurum' diye düşünerek Çoruk'u şikâyetten vaz geçer. Onların ilişkisi devam eder. Feride paranın tatlı olduğunu keşfeder ve ilişki sürdükçe Çoruk'tan sık sık şantajla yine para alır. Bu ilişki yavaş yavaş Feride'nin hoşuna gider ve Çoruk'un yolunu bile gözlemeye başlar. Çoruk devletin köy muhasebecisidir ve onun Feride'ye verdiği paraların devletin parası olduğu çok geçmeden anlaşılır.

Çoruk yakalanarak cezaevine gönderilir. Başına ne geldiyse Feride yüzünden gelmesine rağmen, Çoruk Feride'yle olan ilişkisinden dolayı hiç pişman değildir. Neden hırsız olduğu konusunda hiç kimseye bir şey söylemez. Çoruk kalabalık topluluk içinden güvenlik görevlileri arasında elleri kelepçeli cezaevine götürülürken, Feride hıçkırığa hıçkırığa ağlar. Bu kalabalık karmaşıklık içinde, Feride'nin bu kadar üzülmeye ağladığının kimse farkına varamamıştır ve bu ilişkiyi de kendilerinden başka kimse bilmemektedir.

Nadir her yerde oğlunu aramaktadır. Onun öz annesi Yultuz'un yanına kaçmış olma ihtimalini göz önünde bulundurarak eski karısına telefon eder. Akber Yultuz'un yanında değildir. Yultuz oğlunun kaçtığını duyunca çok üzülür ve o da sokak sokak dolaşır, oğlunun gidebileceği her yeri arar. Günler, haftalar geçmektedir. Akber aslında şehir dışına çıkmamıştır ve baştan beri şehirde gecelerini garajlarda, gündüzlerini aç tok tren istasyonlarında, geçirmektedir. Bazen mecbur kalınca, yine eskisi gibi büyüklerin cebinden para çalmaktadır. İki

---

²⁰² Beş yüz yuan bir memurun yaklaşık bir yıllık maaşı ve o zamana göre büyük paradır.

üç kere babasını uzaktan, çok perişan bir halde kendisini ararken görür ve saklanır. Babasının birdenbire yaşlanmış ve çökmüş hali Akber'in yüreğini sızlatır. Akber babasını ve annesini çok sever. Onları hep düşünür. Üçünün bir arada olduğunu sadece rüyalarında görür. Akber babasına gitmek istediğinde, ona bağırp çağırın ve iftira atıp kulağını çeken üvey annesi Feride gözünün önüne gelir. Annesinin yanına gitmeyi düşündüğünde, onu ve annesini döven üvey babası Gayit'in korkunç yüzü aklına gelir. Akber ikisine de gitmekten vaz geçer. Hiç birinin kendisi yüzünden eşlerinin karşısında suçlu, ezik duruma düşmelerini istemediği için sokaklarda başıboş serseri çocuklarla kalmayı tercih eder.

Nadir'le Feride'nin arası gerginleşmiştir. Onların evinden her gün bağırp çağrışmalar duyulur. Ama bağırp çağırın sesler hep Feride'ye aittir. Nadir böyle durumlarda yatıştırmaya, gerginliği hep yumuşatmaya çalışır. Etraftaki komşuların duymasından rahatsız olur. Bu huzursuzluklar Nadir'i yiprattığı için, gittikçe içine kapanır. O Feride'yle evlendiğine çok pişman olmuştur. Durum çekilmez hale gelince neticede boşanmaya karar verir. Bu kararını son kavgasında Feride'ye söyler. Son zamanlarda kocasını ayrılmakla tehdit etmekte olan Feride, Nadir'in kararında ciddi olduğunu görünce ona hamile olduğunu söyler. (Aslında hamile değildir) Nadir bu habere çok sevinir ve karısından af dileyerek barışırlar.

Nadir annesinin hasta olduğu ve kendisini görmek istediği haberi alır. Annesi aslında oğlunun talihsizliğine üzülererek hasta olmuştur. Nadir annesinin yanına gitmek ister ama daha bir ay önce annesini köye götürmek için iş yerinden izin almış olduğundan, tekrar izin istemeyi uygun görmez ve annesine hastahane masrafları için biraz para göndermeyi tercih eder. Konuyu karısına açıkladığında Feride çok kızır ve yine bağırp çağırarak ona engel olmaya çalışır. Fikrinden vaz geçmeyeceğini anlayınca, Feride inat olsun diye Nadir'in gözleri önünde tarım ilacı içerek intihara kalkışır. Şaşkına dönen Nadir Feride'yi apar topar hastahaneye götürür. Hastahane Feride'nin midesi acil yıkanarak hayatı tehlikeyi atlatır. Feride daha kendine gelmemiştir. Nadir başı ucunda karısının gözünü açmasını beklerken, Feride Çoruk'un adını sayıklar. Nadir bundan hiç bir şey anlayamaz. Doktordan Feride'nin hamile olmadığını öğrenir. O sırada Nadir'in hiç beklemediği bir şey olur: Feride'nin annesi ve erkek kardeşleri hastahaneyi basarlar ve Nadir'i herkesin önünde ölesiye döverler. Hastahane yetkilileri ve çalışanları araya girerek, Nadir'i onların elinden kurtarır.

Nadir onların elinden zor kurtularak, her tarafı mosmor olmuş, yüzü gözü yara bere içinde evine geldiğinde, karşılaştığı manzara karşısında donup kalır. Çünkü evin içindeki bütün eşyalar götürülmüş, ev boşaltılmıştır. Bunu yapan Feride'nin kardeşlerinden başkası değildir. Eve Bâki gelir ve arkadaşını teselli etmeye çalışır Bâki kaybolan oğlunun bulunduğunu, ama bir hırsızlık olayına karıştığı için çocuk hapisanesine gönderilmiş olduğunu Nadir'e söyler. Bundan eski karısı Yultuz'un da haberi olmuştur ve bunun üzüntüsünden beyin kanaması geçirerek, hastahaneye kaldırılmıştır. Roman burada sona erer.

Şahıslar:

Nadir üniversite mezunu, çalışkan bir Uygur aydınıdır. Romanda anlatılan Nadir'in kaderi 1960- 70'li yıllardaki bir çok aydının kaderidir. Anlatılanların yazarın kendi yaşantılarından kaynaklandığını tahmin edebiliriz.

Yazar romanda Nadir'in şanssızlıklarla dolu çileli geçen hayatını yazmıştır ve suçlu olan o insanlar değil, onların yaşadığı devir demektedir. Romanda anlatılan Nadir'in hayatı dönemin kötü rejimi, kötü düzeni sonucu meydana gelen onbinlerce facianın sadece bir tanesidir. Yazar o yıllardaki Uygurların hayatından bir kesinti anlatmakla kültür devriminin halka getirdiği felaketi ve aydınları nasıl yok ettiğini okuyuculara aktarmaya çalışmıştır. Romanda yer alan şu cümleler o yılları tanımamıza yardımcı olur:

"Öyle akıl almaz devirler yaşadık ki, o zamanlar herkes birbirine şüpheyle bakar, aynı ailedekiler bile birbirlerine güvenmezdi. İnsanlar aralarında konuşurlarken, konuştukları her kelimeyi dikkatle seçer, birbirine dikkatle yaklaşırlardı. İnsanlar birbirlerine düşman, dost ve kardeşler ise birbirine yabancıydı. Çünkü herkes komünist partiye ihbar edileceğinden korkarlardı" (s. 5)

Romanı daha iyi anlayabilmek için Çin yönetimindeki Doğu Türkistan'ın 1960 -1970'li yıllarına biraz göz atmak gerekir: Bu dönemde, rejim yüzünden insanların hayatları anormal bir hale gelmişti. Bu insanlar için hayatlarında sadece siyaset vardı, siyasetten başka her şey boştu. Bu rejim için insan hakları, özgürlük diye bir şey yoktu. Yasaklar çok, manevi hayat yoktu. İyi yemek, iyi giyinmek, bahçede gül yetiştirmek, aşk şiirlerini ve aşk romanlarını okumak...v.s.gibi akla gelen ne varsa yasaktı. Eski edebî miraslar zaten ortadan kaldırılmıştı. Onlardan bahsetmek bile mümkün değildi. Bunlar kapitalizme özenmişlik , çürümüş ideolojinin esareti v.s. gibi suç sayılırdı. O dönemler herkes siyaset öğrenmekten üretim bütünüyle felçolmuş, ölmüş durumdaydı. Bütün tüketim eşyaları, akla gelen herşey devletin kontrolü altında olduğu için büyük sıkıntılar söz konusuydu.. Yiyecekler karneyle verilirdi. Kişi başına kadınlara ayda 14 kg, erkeklere 16 kg, çocuklara 8 kg un verilirdi. Bunun 70%'i mısır unu, (bazı yerlerde % 100 mısır unu, buğday unu yoktu) % 30'u buğday unuydu. Ayrıca kişi başına ayda yarım kg. yağ ve bir buçuk kg da et veriliyordu. Onun dışında hiç bir şey almak da, bulmak da mümkün değildi. Çünkü evlerde hayvan beslemek, şahsi hesaba buğday ekmek yasaktı. Onun için her yerde yokluk, açlık söz konusuydu.

Romanda Nadir'in arkadaşı Baki'nin evlendiği gün şöyle anlatılıyor: "Dostları ve sınıf arkadaşları düğünde kullanmak için her yeri didik didik aramış, bin bir meşakkatte yüksek fiyata iki şişe içki, bir kg. et bulup gelmişlerdi. Düğünde ne davul zurna çalındı, ne de şarkı söylenip oyun oynandı. Çünkü yasaktı. Baki ile Ramile işte böyle sessiz sedasız, sâde bir düğünle evlenmişlerdi." (s. 14)

Halbu ki, âdetlerince yemeksiz düğün düşünülemezdi. Bir başka örnek: "1970 yılının (siyasi anlamda) kasırgalı aylarından bir gün... Sabah Yultuz işe gitmek için evden çıkmak üzereyken Nadir ona dedi ki:

- Bugün dışarda çalışacakmışım. Her halde öğlen eve gelemeyeceğim. Öğlen yemeği için hamuru yoğurup piltesini²⁰³ hazırladım. Eti ve sebzeleri ayıkladım. Tamam mı?-dedi. Nadir büro odasında başkan Mao Zedong'un resminden sabah talimatı sorduktan sonra dışarı çıkmaya hazırlanırken bölüm başkanı Abdullah onu odasına çağırdı." (s. 43)

Burada geçen "Mao Zedong'un resminden günlük talimat sormak"tı. Bu o zaman ve o mekânda yaşamamış olanlar için anlaşılması zor bir şeydir. Komünistlerin şiddetle karşı çıktığı kurumlurdun biri de dindir. Dini inkâr ederler. Ama Mao Zedong adeta tanrılaştırılmıştı. insanların ona tanrı gibi tapmaları işlerine geldiğinden bu durum takdir ve teşvik edilirdi. Bu yüzden Mao'un cansız resmine bakıp konuşma, talimat sorma gibi saçmalıklar yapılırdı. Birbirini ihbar etmek için vazifelendirildiğinden kişiler saçma olduğunu bildikleri halde buna uymamaya cesaret edemezlerdi. Bütün iş yerlerinde, okullarda sabah işe başlamadan önce ilk yapılan iş: Mao Zedong'un resmine bakarak topluca Mao vecizelerinin ezberlenmesiydi. Bunu yapmayanlar ihbar edilir, çok kötü cezalara maruz kalırlardı. O zamanlar sadece Mao Zedong'un resmine asık suratla baktığı için, ya da gazetede Mao'un resmini yırttığı veya resmin üzerini çizdiği için hapse giren insanlar sayısızdır. Uygurlar birbirleriyle selâmlaştıklarında söyledikleri "Selamüneleyküm"ün yerine Çin'ce " Yaşasın başkan Mao" demeye mecbur tutuldular. Bu Uygurlar için onur kırıcı bir şeydi. Bu hususta tehlikelere rağmen çok kavgalar, mücadeleler olmuştur.

Şahsen benim şahit olduğum en basit olaylardan birini anlatmak isterim: 1970'li yılların başıydı. Annemin her zaman maddi olarak yardım ettiği yaşlı dul bir kadın vardı. O zamanlar daha önce de bahsettiğim gibi zengin soylu aileden gelenler otomatik olarak halkın düşmanı sayılır ve kınama hedefi yapılırdı. Fakirler ise emekçi sınıfı olarak devrin hakimi idiler. Annem ilk sınıftandı ve lisede edebiyat öğretmeni idi. Annemin durumunda olanların çoğunun çoktan ayağı kaydırılmış, işten atılmış veya uzak köylere sürgün edilmişti. Anneme hâlâ bir şey olmamıştı ve öğretmenliğe eskisi gibi devam ediyordu. Ama her gün, her an bir felâketin kendini yakabileceğinin bilincinde okula gider gelirdi. Ona bir şey yapamıyordu. Çünkü hem onda bir kusur bulamıyorlardı hem de öğrencilerin tuttuğu ve koruduğu bir öğretmendi. Ama 'devirmek' için suçlayacak bir şey bekledikleri kesindi ve bir gün bu bekledikleri an geldi: Bunun baş rol oyuncusu o yaşlı dul kadındı. Kadın okul yönetimine gidip demiş ki, "Hatice muallimeye bir kaç gün evvel selâm vermek için 'Yaşasın başkan Mao. Nasılsınız muallim?' dedim. Cevap olarak yalnız 'İyiyim' dedi." Yaşasın başkan Mao'yu kasıtlı olarak söylemedi." demiş. Bunun üzerine annemi "Ulu önder Mao'ya karşı, devrime karşı gelmiş" olduğu suçuyla uzak bir köy ilk

²⁰³ Uygurların sozup aş dedikleri et soslu el makarnası yemeği, genelde yaygın çok yedikleri yemek türüdür. Onun hamurunu elde hazırlarlar. Hazır makarna onun lezzetini tutmadığından tercihleri değildir. Onun bir başka adı 'lağmen'dir.

okuluna öğretmen olarak gönderdiler. Bu bir sürgündü. Bu yaşadığımız yüzlerce 'gülünç' olaydan sadece bir tanesidir.

Bu komik mecburiyetlerle alay eder gibi bunu hükümete karşı çok güzel kullananlar da oldu. Bir gün tanıdığımız bir çiftçi meydana halk topluluğunun önüne çıkarılmış, kooperatifin bir sığırını çalma suçuyla yargılanıyordu. Adam meydanın ortasındaki o meşhur, halka el sallamış gibi duran Mao'nun dev heykelini göstererek kendini şöyle savundu: "Ben sabah kalkıp başkan Mao'nun heykelinin yanına gittim ve başkanın heykeline 'Başkan, çocuklarım aç kaldı. Et yemek istiyorlar. Kooperatifin bir kaç tane sığırını almama izin verir misiniz?' diye talimat sordum. Başkan Mao da izin vererek elini sallıyordu." dedi. Herkes bunun çok komik bir savunma olduğunu bildiği halde kimse "o cansız bir heykel" demeye cesaret edemedi. Sorgulayanlar sadece birbirine bakmakla yetindiler. Kendilerinin suçlanabileceği endişesiyle bir söz söylemediler ve hırsızları cezalandıramadılar. Adam bu şekilde kurtuldu ve kalabalık içinden elini kolunu sallayarak çıkıp gitti. Giderken bir de arkasına dönüp kalabalığa göz kırpyordu, siz de öyle yapın dercesine. Adam, devrin hakim sınıfı olan (fakir) emekçi sınıfından olduğu için, bu işleri daha rahatlıkla yapabiliyordu.

Baş kahraman Nadir hapse girdiğinde uzun süre aynı hücreyi paylaşan Abdurrahim adındaki yaşlı saf köylü çiftçinin komik ve acı sertüveni romanda şu kısa konuşmada özetlenir: Abdurrahim Nadir'e soruyor:

"Yazık, neden buralara düştünüz acaba?"

-Bilmiyorum.

-Benim adım Abdurrahim, dedi. O biraz sessizlikten sonra kendini tanıtarak -Sorguya çeken memurun iddiasına göre, reis Mao'ya karşı gelen tam devrimciymişim. Devrimci dedikleri ağır bir suç mu?

-Daha önce hiç duymadınız mı? Bilmiyor musunuz?

-Hayır. ben ne bileyim -dedi. O burnunu çekerek kapıya bir göz attıktan sonra alçak sesle devam etti - Okula giden iki çocuğum var. Onlar defter kalem için para isteyip ağlıyorlardı. Bizde para ne arasın. Ne yapacağımı şaşırdım ve tarla işini bırakıp, oradan bir eşek arabasını ödünç aldım. Çöle gidip odun topladım. Odunu arabaya yükleyerek satmak için şehre gidiyordum. Yarı yolda bir araba dolusu halk askeriyle karşılaştım, aralarında ordu askeri de vardı. Onlar şehre alış verişe gitmekte olan eşek ve at arabalarını durdurup kontrol ediyorlardı. Ben onların yanından geçip gideyim derken odunumun bir ucu Mao Zedong vecizelerinin yanında duran Mao'nun resmini hafif çizmiş. Başım belaya girdi. Halk ve ordu askerleri ötekileri bırakıp arı gibi benim yakama yapıştılar. Gücün olsa da kurtul şimdi. 'Allah aşkına kardeşlerim, kötü bir niyetim yok benim. Başkan Mao uzun ömürler görsün, trilyonlarca yıl yaşasın. Ben bilerek yapmadım' dedim. O dediklerime kimse kulak asmadı. Beni bırakırlar mı hiç? Ellerindeki sopayla yol boyu ölesiye dövdüler. Sonra ellerimi bağlayarak kamyonu attıkları gibi beni buraya getirdiler. Bir ay oluyor, her gün sorguya çekiyorlar. Yargıç elini gözüme sokarak, 'Sen niye ulu önderimiz reis Mao'ya karşı geldin? Suçunu itiraf et!' dedi. Ağladım, yalvardım yakardım, olmadı. Tövbe estağfirullah. Görüyor musunuz. Bana boşu boşuna yapılan iftiraya bakın. Reis Mao ise bizim ulu önderimiz, adil padişahımız. O biz çiftçileri Pomişçik (Toprak Ağaları)

ve tefecilerin zulmünden kurtardı. Biz neden ona karşı gelelim? İşte tam otuz üç gün oldu, gözüme uyku girmiyor. Arabayla eşeğim olay yerinde kalmışlardı" (s.100)

Hayatı tarlada çiftçilikle geçen, politika ile uzaktan yakından ilgisi olmayan cahil, temiz kalpli bir köylü çiftçi siyasi suçlu, devrimci olarak suçlanıyor. Propagandalara inanacak kadar saf olarak her kelimeyi ezberleyen çiftçi Abdurrahim, bu saf ruhla "adil padişah" diyerek Mao Zedong'u kendisinin bildiği padişahlarla özdeşleştiriyor. Ama doğru tesbit ediyor. Mao'un tutumu ve yaptıkları bir zalim padişahтан hiç bir farkı yoktur. Yazarın vurgulamak istediği de budur. (Abdurrahman'ın suç olduğunu bilmeden Mao'ya "padişah" dediğini görevliler duysalardı, onun büyük suç daha işlediğini idda edebilirlerdi) Bu okuma yazması bile olmayan 'siyasi suçlu', hiç bir suçu olmadığı halde gereksiz yere hapse girmekle kalmıyor. Yıllarca hapiste yattıktan sonra da burada sessiz sadasız yaşama veda ediyordu.

Nadir: Nadir dürüst çalışkan, gerçekçi, güçlü karakterli bir insandır. O hayatında dürüstlüğün faturasını ağır ödemiştir. Özellikle bilgili, dürüst insanların ayaklar altına alındığı o dönem Nadir gibi milyonlarca insan diri mezarı olmuştur. Nadir'i çok etkileyen onun bütün o şanssızlıklara maruz kalmasına sebep olan olayı romanda şöyle anlatıyor: (Nadir muhabirlik görevi ile durumu yerinde izlemek için köylere gider. Buradaki acı durum, Nadir'i hayal kırıklığına uğratar.)

Nadir bu topraklarda beklediği ve görmek istediği manzarayı göremedi. Aradığı şeyi bulamadı. Raporlar, tanıtımlar birbirinden güzel etkileyici ve toz pembeydi. Mesela tarım vadisindeki çok eskiden beri ismi her yerde bilinen bu nahiyenin devrim yöneticisinin tanıttığı durum.

-Çiftçilerin karnı tok. Giyimi tamam. Bütün nahiyenin bu senelik üretimi geçen seneye göre büyük miktarda artış var. Çiftçilerin geliri bir kat daha arttı. Büyük devrim tenkit savaşının ilhamı ile çiftçilerin üretim gayretleri çok büyük. O yüzden nahiyeye çapında kışlık su barajı inşaatını kampanya halinde başlatıverdik....

Nadir onun anlattığı durumu yerinde izleme arzusunun olduğunu söylediğinde, bu yönetici ilk önce durakladı. Ama biraz düşündükten sonra birden aklına bir şey gelmiş gibi ona dönerek:

-İyi, iyi. Muhabir kardeşim o zaman size DöngKotan kolhozuna götürüyim -dedi.

İşte onun hayalindeki tarım vadisinin altın taç gibi göz kamaştırıcı güzel yurdu. Müzik, dans ve sanat mekanı! 204

Nadir küçük makam arabasında giderken aynen yaşlı, kambur bir dedenin duruşu gibi eski toprak evlerin aralarından, çölleşen kurak rüzgarın estiği avlu bahçelerinden ve kupkuru çatlamış

204 Burada yazarın bahsettiği yer Kuçar'dır. Kuçar, Doğu Türkistan'da en eski medeniyet şehridir. Eski kültür ve sanat merkezidir. Ünlü şarkıcılar ve ünlü dansçılar daha çok Kuçar'dan çıkar. Kuçar türküleri hareketli olur. Hanım, kızları güzel olmasıyla da meşhurdur. Eskiden zengin Uygur erkekleri mutlaka Kuçar'dan evlenirlermiş. Buda döneminden kalan bildiğimiz bin evler Kuçar bölgesindedir. Kuçar, komünist döneminden sonra bir nahiyeye olarak Aksu vilayetine bağlandı.

tarlalardan, yırtık kalpakların altındaki fersiz gözler, tozlanmış solgun yüzlerden o belgeleri yöneticinin anlattığı o toz pembenin izlerini arıyordu. Aradıkça gözlerine inanamıyordu.

-Kolhoza daha çok mu var?

-Evet, Geldik sayılır, işte.

Başkan güzel altın dişlerini göstererek gülümsedi ve

-Öğlen vakti gelmiş biraz bir şeyler yiyelim mi?

-Nerede?

-Önümüzdeki bir yerlerde, herhangi bir çiftçinin evinde yeriz.

Araba on-onbeş dakika sonra, duvarları eskimiş kavak ağacı olan bir avlunun önünde durdu. Avluda bir çok erkek ve kadınlar koşuşturuyordu.

-Rozimet dede, dedi başkan, avludaki kesilmiş dut ağacının üstünde bastonunu tutup, eğilmiş gölgesi ile yorgunluktan oturan dedeyi göstererek,

-Azadlıktan önce toprak ağaları zalimlere otuz yıl kulluk yapmıştır.

Rozimet dede bastonuna yaslanarak ayağa kalktı. Nadir derhal iki eliyle onun elini sıkarak:

-Selamünaleyküm ! Nasılsınız ?- dedi.

-Allaha şükür. Evvel Allah sonra partiyanın yönetiminde iyiyiz. dedi, dede tedirgin bir halde gözlerini kaçırarak

-Vilâyetten mi geliyorsunuz? Buyrun, eve buyrun efendim.

Evin toprağı çökmüş, bambu kamışıyla örtülmüş dam. Girintili çıkıntılı idi. Tütünden duvarlar simsiyah olmuştu. Ama duvarlara asılmış halılar ve seki²⁰⁵ye serilmiş yeni keçeler, kapının hemen yanındaki dikiş makinesi , girintili çıkıntılı duvara asılı Mao resmi, köşeye dizilmiş ipek yorgan yataklar. Bütün bunlar sanki ayakkabısız dilenci pis gömleğinin üzerine kravat takması gibi tuhaf ve gülünç görüyordu.

"Sergez çapana meşut yaka" dediğin işte budur. Nadir bu ailenin "zengin ve mutluluğu" nun sırrını bir bakışta anladı. Durum belli. Dökük ve eski duvarlar içindeki bu lüks görüntü işte bu başkanın emriyle bir tiyatro sahnesi gibi apar topar dekore edilmiş olduğu ortada. Başkan bununla çiftçilerin sefil hayatını örtmek, gizlemek istiyor. Bu sahtekarlığı ile amacı Komünist Partinin gözüne girmektir. Nadir bu manzarayı acıyarak süzdü. Ona yine nasıl oyunlar oynarlar acaba?

Sofra kuruldu ve önce kahvaltı ardından iki leğende pişmiş et getirildi. Başkan artık "Nasıl, gördün mü?" dercesine Nadir'e bakıp daha kasılarak oturuyordu. Nadir, dedenin gözlerine ve onun et parçalamakta olan ellerine baktı. Dedenin ağarmış kaşları altındaki kurumuş çeşmeyi andıran fersiz gözlerinde utanç, üzüntü ve tedirginlik gibi karmaşık ifadeleri görüyordu. Bütün bunların yanında sevinç ve heyecan da vardı. Neden böyle acaba? Sabah erkenden onun evine kara kargalar gibi bastırıp gelen kolhoz memurları ona:

205 Köy evlerinde, oturmak için toprak kullanılarak yükseltilmiş yer.

-Vilâyetten bir muhabir gelecek ve gazetede bizim kolhozdan bahsedecek. Bizim burada en iyi konuşabilen sensin, o yüzden gelen muhabire bir öğün yemeği senin evinde vereceğiz.

-Her tarafında yeller esen, benim bu evimde mi?

-Orasını sen merak etme! Evi süslemek ve yemek bizden. Ama çene yapmak senden. Azadlıktan sonra özellikle Büyük Proletar Kültür Devriminin neticesinde çiftçilerin ve kendinin ne kadar rahat hayata kavuştuğunu tıpkı tarlada Yusuf Züleyha destanını anlattığın gibi anlatacaksın. Anlattıkların biraz abartıya kaçsa da önemli değil. Nasıl olsa şimdi olmasa da daha sonra gerçekleşecek şeyler değil mi? Bir gün misafir ağırlayacaksın ve bir de, onlarla beraber yiyip içeceksin. Bu yaptığın için sana iki günlük Nator yazıp vereceğiz demişti.

Ama bütün bu söyledikleri dedenin kulağına girmemişti. O halkın kendisini ortaya alıp, sorguya çekmesinden (recm etmek) ve şapka giydirerek mahalle mahalle dolaştırıp teşhir etmesinden korkuyordu. Bu korkuyla dede onların dediklerini harfiyen uygulamaya mecburdu. Ama dedenin en çok ağına giden şey yalan söylemekti, yalan söylemeyi Allah affetmez, başkalarının eşyalarını benim demeye nasıl ağzı varsın? Bir de eğer yanlış kelimeyi söylerse başına gelecekleri düşünerek tedirgin olmakta. Ama onu için için sevindiren bir şey var 'Buğdayın sayesinde karmuk su içmiş²⁰⁶' derler ya. Dede kendi evinde bu kadar güzel buğday unundan yapılan hamur yemekleri yemeyeli kaç zamanlar olmuştur acaba? ve öyle lezzetli pişmiş kuzu etini kendi elleriyle tutup en son ne zaman parçalamış olabilir?

-Buyurun misafirler, etin tadına bakın, dedi dede yağlanmış parmaklarını yalayarak.

-Buyurun gazeteci muhabir, siz önce başlayın.

Kaba, şişman ve zayıf eller hep birden tepsideki ete uzandılar.

Nadir kapıya göz attı. Biraz önce avluda koşuşturan kadın ve erkekler şimdi eve girip çıkıyorlardı. Ama gözlerini sofradan alamıyorlardı. Kapının önünde solgun benizli, saçları dağınık küçük bir kız görüldü. Kız parmağını emerken bir evin içindekilere bir de sofraya açgözlerle bakıyordu. Et yemekte olan ağızlarından gözünü alamıyordu. Nadir'in iştahı kaçtı. Bir el işaretiyle küçük kıza yanına çağırarak eline bir parça et tutuşturdu.

-Siz ne zaman gideceksiniz?

Elindeki eti adeta çiğnemededen yutarken küçük kız bu soruyu aniden soruverdi.

-Şimdi gideceğiz. Seni de götürelim mi?

-Hayır, ben gitmem. Annem misafirler gittikten sonra o ekmekten alıp bana vereceğini söyledi.

-Hey! Hanginiz oradasınız?

Dede kızgın gözlerini bir dışarıya bir de küçük kıza dikti.

-Hay Allah, çocuk işte, ne söylediğini biliyor mu?

İçeriye neredeyse kendini atarak giren bir kadın, kızı kaptığı gibi dışarıya götürdü. Ardından küçük kızın çığlıklar atarak ağlayan sesi geliyordu.

²⁰⁶ Bu bir Uygur ata sözüdür. 'Buğdaylar sulanırken bu sayede karmuk da sulanmış olur' diyor. Karmuk: tarladaki buğdayların aralarında yetişen ottur.

İşte bu nahiye devrim komisyonundaki başkanın ballandıra ballandıra anlattığı çiftçilerin rahat hayatından gerçek bir kesit. Nadir, nahiyeleri ve mahalleri dolaşırken yüreği kan ağladı. Gittiği her yerde durum aynıydı. Komünist Partinin siyaseti doğru söylemektir. ve yalan söylemeye karşıdır. Ama uyguladıkları tam tersinedir. Neden çözümlü cennet, ağlayanı gülen olarak gösteriyordu.? Bütün bunlardan başkan Mao'nun, parti merkezinin veya en azından vilâyet yöneticilerin hiç mi haberleri yoktu acaba? (s.48-51)

Nadir'in gördüklerini rapor halinde yazması onun bir siyasi suçlu olarak on seneye mahkum edilmesine yol açar.

Romanda aşk ve politika temaları işlenmektedir, romanda anlatılan hayatla politika içiçedir. Yaşanan bütün felaketler ve mutsuzlukların arkasında rejim vardır. Çünkü dönem diktatör komünist rejimin çılgınlık derecesine ulaştığı dönemdir ve yönetim insanların özel hayatına kadar uzanmıştır. İnsanların her hareketi yönetimin gözetimi altındadır ve her hareketin yönetime karşı olup olmadığı araştırılır. Bu durumda ayağı kaydırılmak istenen birinin işini halletmek çok kolay hale gelmiştir. İster şahsî, ister politik amaçlarla olsun, Nadir de bu kurbanlardan biridir. Onun ayağını kaydıran Gayit'in amacı hem öç hem de Nadir'in karısını elinden almaktır. Gayit askerî birimdeki yetkisi ve ilişkisinde yararlanarak birinci gayesine ulaşır. İkinci gayesine de Nadir'in ilk eşi Yultuz'un zayıf ve egoist karakteri yüzünden çok rahatça ulaşır. Nadir'in anlaşarak, severek evlendiği ilk eşi Yultuz Şinciang Üniversitesi Siyasi Maarif Fakültesi mezunudur. O güzel ve çok çekicidir. Kocasını Nadir'i sever ama Nadir'in fikir suçlusu olarak hapse gönderilmesiyle kocasının gerçekten fikir suçlusu olduğunu düşünür ve ayrılmaya karar verir. Kendince Nadir'in istikbali yoktur artık. O yeni dünyaya gelen oğlunun babası ve sevgili eşini bu şekilde en ihtiyacı olduğu zaman bırakır. Bununla da kalmaz. Yultuz zayıf karaktere sahip olduğundan, bir zamanlar kendisi yüzünden kocasının rakibi olan Gayit'in cazip tekliflerine dayanamayıp onunla evlenir. Bu evliliği yapmakla gerçekten rahat bir hayata kavuşur ve işinde de basamak basamak ilerler. Ama sonuçta o yine mutsuzdur. Çünkü bu evliliğin temelinde sevgi yoktur. Bu bir çıkar evliliğidir. Bunu anladığı zaman iş işten geçmiştir. Aradan on sene geçtikten sonra Nadir hapisten çıktığında eski karısına hâlâ âşıktır. ama aralarına bir başka erkek girdiği için Yultuz kendi ayaklarıyla ona gelse de tekrar birlikte olmayı kabullenemez. Nadir'in ikinci karısı Feride ruhen geçmişindeki başka bir erkeğe aittir, iki ay gibi kısa bir sürede bu evlilik çatlar ve hayatı bir kabusu dönüşür. Çünkü; Feride'nin karakteri farklıdır. Yultuz'un tam tersine güçlü, tuttuğunu koparan, inatçı, etrafındakilere hükmetmeye çalışan, kendi dediği olmadığında kıyametler koparan asabi, özgür biridir. Çalışkan, hırslı olan Feride'nin zayıf noktası da paraya olan düşkünlüğüdür. İyi olduğu zaman, yani kafasına ters düşen bir durum olmadığı zamanlar melek gibi, ters durumlarda, kendi fikrini karşısındakine kabul ettirmek için her çılgınlığı denemekten geri kalmaz.

Hayatta darbe üstüne darbe yiyen Nadir'in yıllar sonra kavuştuğu annesini Feride yüzünden tek başına köyüne geri göndermek zorunda kalması; Feride'nin üveylemesi yüzünden oğlu Akber'in evden kaçması ve çocuk hapisanesine atılması; Feride'nin Nadir'in annesine

para göndermesini engellemek için kavga ederken, etkili olamayınca tarım ilacı içerek intihara kalkışması; Bunun üzerine Feride'nin erkek kardeşlerinin hastahaneyi basarak Nadir'i çok kötü biçimde dövmesi gibi bir dizi kötü olaylar zinciri onu çok yıpratır. Gelinin kaynanasını evde istememesi Uygurların geleneğinde yoktur. Bu şehrin tesiridir.

Sonuçta romanda geçen şahısların iyisi kötüsü, erkeği kadını ve yaşlısı çocuğu olarak romandaki şahısların çoğu o devrin rejiminin birer kurbanlarıdır. Romanda insanların iç dünyasıyla ilgili yorumlara da geniş yer vermiştir. Romanda yer verilen tabiat tasvirleri, aynen devrin siyasi havasını yansıtmaktadır.

"İşte, çok kısa süre içinde onların hayatında büyük değişiklikler oldu. Aslında Yultuz'un güzelliği ve çekiciliği, sesinin de güzel olması nedeniyle sanatçılığa seçilen bu kızın nedense politika'ya olan merakı ağır basatı Sık sık Mao eserlerini öğrenme toplantılarına katılan coşkun fikirli bu kız, çok yakında anne olacak. Artık ona besleyici yiyecekler hazırlamak lazım. Et, şeker.... bunlar çoktan beri karneyle verilir hale gelmişti. Süt ve yumurta'da karneyle verilmeye başlanmıştı. Ama bunları bulmak için şehir caddelerini didik didik ararsan bile bulamazsın. Nadir ayağa kalkarak camın yanına geldi. ve alnını soğuk cama yasladı. Düşünceli düşünceli dışarıya baktı. Dışarıda kasırga ısıklık çalarak çıplak kalan ağaçları sallamakta ve bu hoyrat sallanışlar yüzünden dallar kırılmaktaydı. Sisli gök yüzündeki zayıf ay ışığında parlak görünen kar taneleri uçuşmakta. Ancak şimdi kar mı yağıyor yoksa yağmış karları kasırga mı uçuşturuyor, orası belli değil. İşte bu 1970 senesinin kasırga aylarıydı....." (s.43)

Nadir düşünce suçlusu olarak tutuklanmadan bir kaç gün önce:

"Yultuz önce sessiz sonra hıçkırarak ağlamaya başladı. Nedense Nadir'in tesellileri ve yalvarmaları işe yaramıyordu. Nadir ne yapacağını şaşırmişti ve Yultuz'un göz yaşlarını silip onu teskin etmeye çalışıyordu.

1970 yılının ilk baharı çok sevimsiz, sanki bu dünyaya göz açmayı istemiyormuş ama büyük bir güç zorla onu çekip getiriyormuş gib ağır adımlarla sürünerek geliyordu. Şehir göğünü gri renk sis kaplamıştı. Hafif kar karışımı kasırga her tarafı çalkalıyordu. Sokaklarda duvardan düşen yırtık pankart kağıtları uçuşuyordu. Yol kenarında toplanmış kar yığınları kararmış, çöp yığınları gibi görünüyordu. Yolda erimiş kar suları simsiyah çamurlu suya dönüşerek araba lastiklerinin altından etrafa sırıyordu. " (s. 53)

Yazar o yıllarda siyasetin kanunun yerine oturtulduğunu önemsiz bir dialogda bir Tungan'ın ağzından şöyle veriyor: "Bunda söylenip sızlanacak ne var. Her şey ortada, ne dersin faydasız. Siyaset kanunun yerini aldıktan sonra, bu günler Osman Razak gibilere bayram olmayıp da kime olacak, söyler misiniz?" (s. 241)

Nadir'in uzun süren çileli mahbusluk hayatından sonraki çok kısa süren en mutlu günlerinde tabiat şöyle tasvir ediliyor: "İşte, sevimli yaz ayları. Rengarenk çiçekleriyle çiçek dünyasını andıran şehir caddeleri.... Bisikletle gideceksen 10-15 dakikada varabileceğim bahçeler...dümdüz, bakımlı, yeşil ormanlar... Yol da halı gibi insana rahatlık veren yeşil çimlikler....Hafif rüzgarlı nehir kenarları.... Tabiatın bu cilveli güzelliğiyle sevindiren dertli gönüller için bu garip huzuru..." (s. 139)

Nadir on sene sonra iki kez geldiği Döngkotan kolhozunda karşılaştığı manzaralardan çok memnun kalır, mutlu olur. "Bahçede elma yaprakları içinden delip geçen tıpkı gümüş para gibi yerde duran yuvarlak güneş ışığı, keçe üzerinde titriyordu. Nadir'in hemen tepesinde, hatta elini uzatırsa ulaşabileceği yerlerde yeşil yapraklar arasına saklanmış açık renkli cam gibi beyaz elmalar tıpkı saklandığı söğütler arasından görünen utangaç kızın ıslıl ıslıl gülğün yüzünü andırıyordu." (s. 189)

Romanın dili akıcıdır. Gerçekçi yaklaşımlarıyla çekiçilik kazanan sürükleyici romandır. Yazar romanda baş kahraman Nadir'in hayatını yazmakla o dönemin insanlık dışı gaddar rejimin milyonlarca masum halka getirdiği felaketleri hiç abartısız bir şekilde anlatmıştır.

Uygurların hayatında "meşrep" dedikleri müzikli toplantının önemli bir yeri vardır. Meşrep onların hayatının ayrılmaz bir parçasıdır. Meşrep'in zengin fakirlik ya da lüksle hiç bir ilgisi yoktur. Dolayısıyla bu önemli parçayı Uygurların bütün romanlarında görmek mümkündür. Bu romanda meşrepten bahsederken, köylülerin aç gezdiği karanlık dönemdeki en sefil günlerinde bile meşrepten vazgeçemedikleri, hatta sadece meşrepte kendilerine teselli bulduklarını görmek mümkündür.

"Buranın insanları müdhiştir. İşe giderken bir ibrik suyu yanına alır. Bir kaseye içki doldurup içtikten sonra hiç bir şey olmamış gibi küreğini omuzuna koyar ve türküsünü söyleyerek tarlanın yolunu tutar. Sabahtan akşama kadar tarlada çalışıp ölesiye yorulmasına rağmen eve gelince avludaki kazığa çapasını bağlar, üzerine de yağ kandilini koyup gece boyunca onun ışığında meşrep oynarlar. Horozun ötmesiyle ancak evlerine dönerler ve biraz kestirdikten sonra yine kalkıp tarlanın yolunu tutarlar." (s. 189)

Cambazlık, sihirbazlık sadece Çinlilere has değil çok eskilerden beri Türklerde de olan bir spor türüdür. Ama Türkler Çinliler kadar geliştirememiştir. Uygurlarda cambazlık deyince daha çok Çinlilerin yaptığı karete akla gelir. Uygurlara has Millî üsluba "darvazlık" deniyor. ("dar" farsça dar ağacındaki dardan gelmektedir) Çünkü Uygurlardaki cambazlık çok yüksek ağaçların tepesinde ince teller üzerinde yapılan gösteridir. Doğu Türkistan'da cambazlar daha çok eski medeniyet merkezi olan Kaşgar ve binevlerin bulunduğu Kuçar, Aksu civarından çıkar.

Bu romanda da sülalece dededen kalma cambazlık ve sihirbazlık mesleğini devam ettirmekte olan 9-10 yaşındaki küçük bir erkek çocuktan bahsedilir. Akberle arkadaşlık eden bu çocuğun sokaklarda karnını doyurmak için tek başına bu mesleğini sürdürdüğünü anlatır. Evden kaçan Akber geceleri dilencilerin yattığı garajlarda yatıp kalkarken bu çocukla tanışır. Bu iki çocuğun yeni tanıştığı andaki dialogundan bir parça:

"Sen dervazlık diye bir şey duydun mu? Ben incecik tel üzerinde yürüyebiliyorum. Etrafı alevlerle çevrili çember(daire)nin içinden yüzü koyun atlayarak geçebiliyorum. Göğe kadar yüksek dar ağacı üzerinden aşağı atlayabiliyorum.

-Allah Allah!-Akber'in gözleri kocaman açıldı.

-Nereden öğrendin bunca maharetleri?

-Dedemden tabi. Dedemden öğrendim. -Amir bu sözleri iftiharla ve heyecanla söyledi. -Darvaz Ömerhacı derse sadece bizim Yenihisarda değil, bütün Kaşgar'da bilmeyen yoktur. Dedem'in bana anlattığına göre o bir zamanlar cambazlık gösterisi yaparak bütün dünyayı dolaşmış. Gitmediği yer kalmamış." (s. ?)

Bundan devlet, Çin milletinin cambazlık mesleğine çok önem vermesine rağmen, Uygurlardan çıkan yerli cambazlara hiç sahip çıkmadığını görürüz.

Bu romanda şahıslar sadece iyi ve kötü olarak tipleştirilmemiştir. İyi ve kötü yorumunu yazar artık okuyuculara bırakmıştır. İnsanların dört dörtlük olmayacağı gerçeğinden yola çıkarak şahısları sevabıyla günahıyla olduğu gibi yazmıştır. Tabii ki ana çizgiden çıkmamak şartıyla. Komünistler taassupları ve korkuları yüzünden kötüdürler. Onlar adeta romanın kahramanlarının kaderini teşkil ederler. Eserin ülkücü, dürüst şahsı Nadir bile hapiste yaşadıklarından sonra eskisi gibi davranmaz, şartları kollar ve onlara teslim olur.

Eser Uygur romanları içinde kadın-erkek ve cinsiyet ilişkilerinden söz eden tek romandır. Yazarın kendi yaşantılarıyla beslediği bu roman, tam bir devir romanı (kronik) dir. Yazarın tahlil ve tasvirlerdeki üslubu ve kişileri canlandırması başarılıdır.

SONUÇ

Uygurlar uzun bir tarihe ve köklü bir medeniyete sahip bir Türk topluluğudur. Uygur edebiyatı İslâmiyetten önce Budist ve Maniheizt Uygurların yazdığı metinlerle başlar. İslâmiyetten sonra meydana gelen büyük eserler *Kutadgu Bilig*, *Divan-ı Lugati't -Türk* ve *Atabetü'l Hakayık* ile devam eder. Şiir sahasında yüksek seviyelere ulaşmış olmasına rağmen Uygurlar romanı geç tanırlar. Kapalı bir doğu toplumu olmanın yanısıra, çeşitli dönemlerde birbirini izleyen siyasi baskılar, yasaklar, Uygurların dünya ile temasını keser ve roman türünü tanımalarını engeller. Roman ihtiyacını geleneksel hikâyeler karşılamıştır. 1930-1940'lı yıllarda ilk roman denemeleri yapılmış olmasına rağmen, Uygur romancılarının eserleri çeşitli sebeplerle yayınlanmaz veya yayınlanamaz. Bu roman denemelerinden biri olan *Kanlı Toprak* romanından aşağıda bahsedilecektir.

Çin edebiyatını yakından tanıyan Uygur aydınları romanı Rus, Avrupa ve Türk romanlarından dolayı şekilde tanırlar. Uygur yazarlarının biyografilerinin incelenmesi, 20. yüzyılın başlarından itibaren eser veren yazarların akıbetinin hep idamla son bulduğunu gösterir. Bu yazarların eserleri yakılır ve kendilerine çizilmiş fikir kalıbının dışına çıkanlar yok edilirler. Daha sonraki dönemlerde ise bir çoğunun ömrü fikir suçlusu olarak hapishanelerde ve sürgünlerde geçer.

1976'da Mao'nun ölümünden sonraki Çin 11. Büyük Kongresi (1978) Üçüncü Kurultayı'nda alınan kararla, devlet siyasetinde değişiklik yapılmış ve kısmen gevşemeler olmuştur. Kültür devrimi sırasında çok ızdırıp çekmiş olan Uygurlar, bu tarihten sonra yasaklamalar kısmen kalktığı için yazarlarına kavuşmuşlardır. Bu tarihten itibaren Uygur yazarları yeniden yazma haklarına ve belirli ölçülerde yazma özgürlüğüne kavuştukları için, altı yedi sene içinde ardarda ondan fazla roman neşredilmiştir. Yazılan bu romanların büyük kısmı konularını tarihten alır. Yazarlar tarihî romanlarla, o zamana kadar tarihini bilmeyen genç kuşağa, bilmediği yakın çağ tarihini öğretme amacını güderler. Yine de bu romanlar büyük edebi eserler olmaktan çok henüz bir başlangıçtır.

Tez bitmek üzereyken elde edebildiğim Mehmet Emin Tohtı Ayup'un *Kanlı Yer* (Kanlı *Toprak*) romanı 1943'te yazılmıştır. Yazar eserini 1943'te Doğu Türkistan'da yayınlama imkânı bulamamıştır. Daha sonra eser Çince'ye tercüme edilerek 1951'de Çin'de çıkan *Kuzeybatı Edebiyat Sanatı* dergisinin dört ve dokuzuncu sayılarında Çince olarak yayınlanmıştır. Eser, 1986'da Uygur yazarları tarafından araştırılıp bulunur ve ancak 1989'da yayınlanması için izin alınabilir. Bu romanın yayınlanma serüveni, o dönemden bu döneme yayın imkânlarının zorluğu hakkında bir fikir verebilir.

Eserin girişinde anlatıldığına göre 1943'te yazar, Kaşgar'da çalışırken Şiao Yunan Efendi adlı Uygurca bilen bir Çinli romanını okumuş ve Çin'e dönmek üzere Kaşgar'dan ayrılırken,

eseri Çince'ye çevirerek Çin'de neşr ettirmeye söz vermiştir. Fakat eser Çince'ye çevirildikten sonra bir türlü yayınlanmaz. Şiao Yunan Efendi 1949'daki komünist yönetimin iş başına geçmesinden az önce Malezya'ya giderek orada yerleşir. Temmuz 1950'de romanın Çince nüshası Doğu Türkistan Edebiyatçı ve Sanatçılar Derneği tarafından Kuzeybatı Edebiyatçı ve Sanatçılar Kurultayı'nın sergisine gönderilir. Kuzeybatı Edebiyat Sanatı dergisinin başmuharriri Hu Sai, romanı tesadüfen okur ve çok beğenerek dergide yayınlar. Yıllar sonra 1986'da böyle bir romanın olduğunu duyarak eseri arama imkânına kavuşan Uygur yazarları, aslı Uygurca yazılmış olan bu romanın Çince nüshasını bulur ve Uygurca'ya Çince'den tercüme ederek yayınlarlar. Çince'den Uygurcaya Mahmutcan İslâm çevirir. Roman ancak 1993'te Şinciang Halk Neşriyatı tarafından Uygurca olarak neşredilir.

Yazar Mehmet Emin Tohti Ayup Kaşgar'da doğmuş, tahsilini Ürümçi'de yapmıştır. Tahsilini bitirerek bir süre Ürümçi'de çalıştıktan sonra Çin'in en büyük medeniyet merkezlerinden olan Şanghai'da ve daha sonra Hong Kong'a giderek sinema filmi üzerinde kurslar görür. Doğu Türkistan'a döndükten sonra dergilerde çalışır. Neşriyat organlarıyla iç içe olan biri bile, yazdığı eserini Uygurca olarak Doğu Türkistan'da yayınlamamıştır. Yayın imkânının bu denli zor olduğunu gösteren bu örnek dolayısıyla, zor şartlar altında yazılıp da yayınlanamayan başka Uygur eserleri olduğunu düşünmek mümkündür.

M. Tohti Ayup'un *Kanlı Toprak* romanında 1930'lu yıllarda Kaşgar'da, müstebit Millîyetçi Çin rejimindeki Uygurların arasında geçen bir aşk faciası konu edilir.

Romanda yazar, konu olarak bir aşk faciası etrafında, dönemin bazı cahil ve zengin güç sahibi Uygurların şahsî çıkarları için işgalci hükümet güçleri ile işbirliği yaparak kendi halklarına zarar verdikleri görüşünü işler. Romanda Uygurların yaşayış tarzı, millî özelliklere sahip örf ve âdetleri son derece gerçekçi bir şekilde tasvir edilmiştir. Başarılı tabiat tasvirleri de romanda yer alır.

Şu ana kadar Uygur romancıların yazdıkları romanlar içinde tarihî romanlar ağırlıklıdır. Millî kimliklerini korumak için yazılan bu romanlar Türk (Uygur) toplumu için belirli amaçlar taşımaktadır. Bu çalışmada incelenen romanlar içinde yer alan tarihî romanlar şunlardır:

1) <i>Satuk Buğrahan</i>	(Seyfettin Azizi)
2) <i>İz</i>	(Abdurrahim Ötkür)
3) <i>Uyanan Topraklar -1 ve 2</i>	(Abdurrahim Ötkür)
5) <i>Abdulkadir Damolla</i>	(Hevir Timur)
6) <i>Erken Uyanan Adam</i>	(Hevir Timur)
7) <i>İşte O Günlerde</i>	(Abdulsattar Hamidin)
8) <i>Ahiretten Gelenler</i>	(Turdı Samsak)
9) <i>Iskalayan Kurşun</i>	(Abdullah Talip)
10) <i>Unutulanlar</i>	(Ahet Turdı)

Romanların sayıları fazla olmamakla birlikte, hepsi çok hacimlidir ve genellikle 450 sayfanın üzerindedir. 1008 sayfalık *Satuk Buğrahan* romanı en hacimli olanıdır. Romanların böyle uzun olmaları da yazarların modern roman sanatından çok, geleneksel hikâye anlatımını tercih etmekte olduklarını göstermektedir.

Romanlardan sadece biri bir çeşit polisiye romandır: Yazar Zunun Tahir tarafından yazılan romanın adı *Sırlık Dilo*. (*Esrarlı Olay*). Ancak bu eserin de ele aldığı tarihî dönem 1980'li yıllardır. Romanda görevlerini savsaklayan tembel devlet memurları ile görevlerinin kendilerine sağladığı gücü, şahsî çıkarları için kullananlarla, görevlerini dürüst bir şekilde yaparak gerçekleri ortaya çıkarırlar anlatılmıştır. Bu romanın dışında kalanların konularını gözden geçirirsek ele alınan tarihî dönemleri de şu şekilde kümelendirebiliriz:

1. Karahanlı devleti dönemi. Satuk Buğrahan ve onun önderliğiyle Uygurların İslâmiyeti kabulü (10. yüzyılın ikinci yarısı). *Satuk Buğrahan*.

2. Timur Halife liderliğindeki Kumul ihtilali. (1905-1913) *İz* romanının konusu olan Timur Halife ihtilali, *Erken Uyanan Adam*'da özet şeklinde verilir ve *Kanlı Toprak* romanında zikredilir. Doğu Türkistan Türkleri, 1760 senesinden beri 97 defa silaha sarılarak Çin hakimiyetine karşı ayaklanmışlardır. Bu hal Çinlilerde "Doğu Türkistan'da her üç senede bir küçük, her otuz senede bir büyük ayaklanma olur" sözünün bir darb-ı mesel haline gelmesine vesile olmuştur.

Nitekim 1913 yılında Kumul'da patlak veren "Timur Halife ayaklanması" da Doğu Türkistan'da üç yıl süreyle devam etmiş ve Timur Halife'nin kahramanlık hikâyeleri *İz* romanına konu olmuştur.

Abdurrahim Ötkür'ün *İz* romanı Uygur yakın çağ millî tarihinde en büyük yankı uyandıran, ama sonu tirajedi ile biten "Timur Halife İhtilali"ni belgesel nitelikte konu etmiştir. Romanda, 1911'de Kumul'da meydana gelen Çin-Manço hanlık hükümetinin aşırı zulmü karşısında Timur Halife önderliğinde Çin istilacılarına ve onun yordakçılarından Maksud Şah'a karşı yapılan mücadeleleri anlatılır.

3. Hocaniyaz Hacı başkanlığındaki ikinci Kumul ihtilali (1928-1942) Abdurrahim Ötkür'ün ikinci tarihî romanı *Uyanan Topraklar*'ın konusudur. Bu romanda 12.11.1933'teki bağımsız Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin kuruluşu ve yıkılışı ele alınmıştır. Hocaniyaz Hacı İhtilali *Erken Uyanan Adam* romanında işlenir. *Aşu Künlerde* romanında daha kısa olarak verilir. Maksut Muhiti'nin Turfan'da şehit oluşu ikisinde de yer alır. *İz* romanının devamı olan *Uyanan Topraklar 1-2*'de 18 sene sonra aynı mekanda cereyan eden Hocaniyaz Hacı başkanlığındaki Kumul İhtilali anlatılır. Zaman zaman göz yaşlarıyla, zaman zaman büyülenerek ve zaman zaman ibret alarak okunan bu romanlarda tarihî gerçekler hiç bir abartıya kaçmadan

anlatılmıştır. Timur Halife ve Hocaniyaz gibi iki tarihî kahraman tipi günahıyla sevabıyla ortaya çıkmıştır ve ikisi de halkın içinden gelen büyük insanlar olarak tasvir edilmişlerdir.

4. Üç Vilâyet İnkılâbı. 12.11. 1944'te kurulan bu asrın ikinci bağımsız Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin hazırlık dönemi, kuruluşu ve yıkılışı (1940-1949)'nı ele alan romanlar: *Ahiretten Gelenler, Iskalayan Kurşun, İşte O Günlerde Künlerde ve Unutulanlar*.

Üç Vilâyet İnkılâbı'nı anlatan bu romanlarda Doğu Türkistan Yakınçağ tarihindeki önemli olay "11 Bitiğ" (11 maddeli Ateşkes Anlaşması) konusu işlenmiştir. Yazar Ahet Turdı *Unutulgan Kişiler* (*Unutulanlar* adlı romanında 1940'lı yılların Kaşgar şehrinde geçen sosyal ve siyasi hayatı ele almıştır.

Yazar Turdı Samsak *Ahiretten Gelenler* adlı romanında Kaşgarlı genç Abdurahman'ın hayatını konu ederek, Doğu Türkistan'ın 1940'lı yıllarındaki siyasi ve sosyal durumunu ve "Üç Vilâyet İnkılâbı'nı işlemiştir. Yazar romanda anlattığı olayların bir çoğunu kendisi bizzat yaşadığı için dönemin havasını okuyucuya aynen aktarabilmiştir.

5. 1942'de Altay'da cereyan eden "Altın Yağılığ" (Altın Ayaklanması) *Iskalayan Kurşun'* da işlenmiştir.

6. 1958 Aydınlarla yönelik yapılan darbe devrimi. *İzdiniş* 1 ve 2'de konu edilmiştir.

7. Kültür Devrimi (1966-1976). Bunun dışında Kültür Devrimi sırasındaki Uygurların hayatını konu alan romanlar sırasıyla şunlardır:

1. <i>İzdiniş</i> 1, 2 cilt	(Zordun Sabır)
2. <i>Gülayım</i>	(Samet Dugaylı)
3. <i>Tanrının Hükmü</i>	(Tohtı Ayup)
4. <i>Yarışçılar Hakkında Kıssa</i>	(Muhammet Emin Sabır)

Bu tablo bir çok romanın kültür devrimi dönemini ele aldığını göstermektedir. Bu da kültür devriminin Uygur hayatındaki derin etkilerinin delilidir.

Çin'in bütününde cereyan eden ve kültür yıkımı diye tanımlanan bu on yıllık Kültür Devrimi, insanlığın kültür tarihinde meydana gelen ibret verici, akıl almaz bir olaydır. Bütün gençliğin ruh sağlığını bozan ve manevi hayatını alt üst eden bir devrimdir. Kültür Devrimi, bu topluluğun paha biçilmez kültür değerlerini yok ederek asırlar boyu alışlagelmiş örf ve âdetleri ile normal insanlık ilişkilerini bozmuştur. Yazarlar bu romanlarını devrimde olup bitenlerden haberi olmayan genç kuşakların bilinçlenmesi ve bütün bunlardan ders çıkarmaları için yazmışlardır. *İzdiniş* romanı 1980'lerde yazar Zordun Sabir tarafından hatıra şeklinde yazılmış ve birinci cildi 1984'de, ikinci cildi ise 1990'de neşredilmiştir. *İzdiniş*, 1950'li yılların sonundan

1970'lı yılların sonuna kadar geçen sürede Doğu Türkistan'da yaşayan aydınların çileli hayatına ve ortak kaderine gerçekçi bir yaklaşımla ışık tutmuştur.

Uygur romancılığının kısa süre içinde büyük gelişmeler kaydettiğini hissettiren bu roman, devri başarıyla aksettirir. Yazar, romanda konu ettiği olayları kendisi bizzat yaşadığı hayattan seçtiği için son derece gerçekçi ve anlatımı akıcıdır.

Tohtı Ayub'un *Tanrının Hükmü* romanında yine Kültür Devrimi'nde yaşanan bir aile dramı konu edilmiştir. Çok parlak bir şair ve gazeteciyken istikbali sönen; sadece kendisi değil, ikinci kuşak olan oğlunun da istikbalinin harap olmasına yol açan; mutlu bir ailenin parçalanmasına sebep olan tek suçlu, devletin yanlış siyasetinin mahsülü Kültür Devrimi'dir. Kültür Devrimi'nde akademisyen, gazeteci, şair, yazar vs. gibi binlerce aydın Nadir'le aynı kaderi paylaşmışlardır. Şanslı olanlar bir şekilde sağ kalabilmiş, şanssız olan binlercesi Kültür Devrimi'ne kurban giderek yaşamlarını yitirmiştir. Romanda Nadir ile aynı hücreyi paylaşan, okuma yazması bile olmayan saf bir köylünün siyasi suçlu olarak idam edilmesi düşündürücüdür. Siyasetin ne olduğunu bilmeyen bu köylünün at arabası sokak duvarında bulunan Mao'un resmini çizdi diye ölüme gönderilmesi o dönemin gerçeklerini yansıtır. Kültür Devrimi sırasında gerçekleşen bu tür olayların sayısını kimse bilmez.

Kültür Devrimi'nin köy insanlarına getirdiği külfetleri konu eden bir roman da: *Yarışçılar Hakkında Kıssa* 'dır. Yazar, bu romanında Kültür Devrimi'nde insan ilişkilerinin akıl almaz derecede bozulduğunu işlemekle birlikte gençlerin affedici olması gerektiği konusunda Aziz'i örnek olarak vermiştir. Bu davranışın asil ve mertçe bir davranış olduğuna işaret etmiştir. Bu romanı "İyiliğe iyilik her insanın işi. Kötülüğe iyilik mert insanın işi." diyen Uygur ata sözüyle özetlemek mümkündür. Bu da bir devir romanıdır.

Bu romanlarda anlatılanlardan Kültür Devrimi sırasında adaletin, toplum yaşamının ve insanların ruh durumunun alt üst olduğu görülür. Bu romanlar 1970'li yıldan itibaren yayınlanmıştır. Genç neslin tarihî roman olarak değerlendirdiği romanların bir kısmı devir romanlarıdır. Yazarlar kendi nesillerinin siyasî hikâyesini anlatırken sonraki nesillere o günlerin tarihini de hikâye etmiş olmaktadır.

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere aslında bu romanların çoğu yazarların bizzat şahit oldukları dönemlerle ilgilidir. Bu bakımdan onları tarihî roman saymak zordur. Ancak çok hızlı değişmelerin yaşandığı toplumda, toplum hafızası sadece sözlü kültürle devam ettirilmektedir. Uygurlar kendi geçmişlerini okullarda da öğrenemedikleri için son nesiller, çok yakın tarihlerini bile bilmemektedirler. Yazarlar açısından kronik roman (devir romanı) sayılabilecek olan eserler, okuyucu açısından bakıldığında tarihî sayılmaktadır.

Bu romanların içinde en çok ses getiren, Abdürrahim Ötkür'ün belgesel nitelikli tarihî romanı *İz*'dir. 1950'li yıllarda söylediği "İz" şiiri ile Uygurların gönlünde yer tutan yazar,

şiiiriyle aynı adı taşıyan romanla da Uygur tarihi denilen çölde atalarının bıraktığı izleri birer birer bulup çıkarır ve halkına gösterir. Şiiri ile bu romanlar arasında aşikâr bir yakınlık bulunmaktadır. Abdurrahim Ötkür, bu tarihi izleyen bir kaç sene içinde *İz'in devamı olan Uyanan Topraklar-1 ve 2* romanlarını yayınladı. Her romanında Doğu Türkistan'ın yakın çağ tarihindeki büyük olayları kronolojik olarak ele alan yazar, büyük ilgiyle okunan bu romanların son cildi olan 3.kısımını yazmaktan belli sebeplerden dolayı vaz geçtiğini 2. kısmın sonuna eklediği yazıyla bildirir ve okuyucularından özür diler. Eserin yazılamaması büyük üzüntü yaratır ama hiç kimse bunun cevabını aramaya gerek duymaz, çünkü cevabı herkesçe tahmin edilebilmektedir.

Daha sonra Seyfeddin Azizi tarafından yazılan Uygur tarihinin altın çağı Karahanlı Devleti döneminin işlendiği *Satuk Buğrahan* adlı roman yayınladı. Uzun yıllar Doğu Türkistan'ın genel başkanı olarak (Çin Hak Cumhuriyeti) devletine hizmet veren Seyfeddin Azizi'nin bu tutumu Uygur aydınlarını ve okuyucularını memnun eder.

Uygur yazarları (Proza) hikâye alanında başarılı bir sınav verirler ama romancılığa adım atar atmaz çeşitli siyasi sebepler ve aşırı sol rejim gelişmesine ve romanların ortaya çıkmasına izin vermez. Böylece bu görev bir sonraki kuşaklara kalmış olur. 1943'te yazılan *Kanlı Toprak* (Kanlı Toprak) romanından sonra, Kayyum Turdi'nin 1978'de yayınladığı *Küreşcan Yıllar* (Mücadele Yılları) romanı Uygur romancılığında uzun bir aradan sonraki (yazma hürriyeti başladıktan sonra) bir başlangıç olur. Halbuki roman Türkiye'de bundan tam yüz yirmi sene önce 1870'lerden itibaren yazılmaya başlanmıştır.

Küreşcan Yıllar romanında, 1950'de komünist rejim geldikten sonraki devletleştirilme yıllarında köy hayatı konu edilir. Yazarın romanda savunduğu, sosyalist rejimin üstünlüğüdür. Yazar bu ilk denemesinde, yıllardan beri süregelen sansürcü zihniyet baskısının alışkanlıklarını sürdürmüştür. Düşünce özgürlüğünün yerleşmediği bir dönemde yazıldığı için bu eser bir çok kusurdan kendini kurtaramamıştır. Her adımda hayal ürünü olduğu belli olan bu eserde yazar, sosyalist rejim propagandasına fazla kapılarak gerçek hayattan uzaklaşmış ve inandırıcılığını kaybetmiştir. Bu yalnız Kayyum Turdi'nin üslubu değil, Uygur edebiyatında (siyasi sansürler sonucu) yıllardır devam etmekte olan ortak bir üsluptur. Bu dönemde bütün Çin ve Çin'deki azınlıkların edebiyatı için de aynı durum söz konusudur. Uygur edebiyatı devlet siyasetinin propaganda aracı olmaya mahkum edildiğinden, uzun süre belirli dar kalıplar içinde kalmıştır. Uygurların binlerce sene öncesinden başlayan edebiyatları olmasına rağmen, bu asrın başlarından itibaren Çinlilerin etkisine girdikten sonra edebiyatlarında gerileme olur. 1949'da Komünist Çinlilerin yönetiminden, yani Mao İhtilali'nden sonra bütün eski kitaplar (eski kültür) yakılıp yok edildi ve yasaklandı. Komünist propagandasını içermeyen hiç bir eser o tarihten itibaren yayınlanmadığı için eser de yazılmadı. Bu durum 1970'li yıllara kadar devam etti.

Küreşcan Yıllar'ın öteki Uygur romanlarından farklı bir tarafı da şudur: Romandaki düşmanlar²⁰⁷ bir 'Şarki Türkistan' devleti kurmak hayali yerine eski Millîyetçi Çin hükümetinin geri gelmesi hayalini kurarlar. Bu Uygurlardan çok Çinlilere has bir düşüncedir. Yazar Çinlilerle Uygurları karıştırmaktadır: Daha önceki bir eserinde yer verdiği ayrıntı da bu çeşit eleştirilere hedef olmuştu. Bu ayrıntılar küçük bile olsa, yazarın kendi toplumuna yabancılaşmasını göstermesi bakımından önemlidir. Bu tür ayrıntıların Uygurların yaşayışına uymaması hikâyenin gerçek duygusu uyandırmasını engellemektedir. 1960-70'li yılların Çin komünist ideolojisini taşıyan roman, bu türden olan tek romandır.

Tarihî romanlarda Uygurların uzun, şanlı bir tarihleri olduğu belirtilerek, millî geçmişleriyle gururlanmalarına çalışılmıştır. Bu eserlerin yazarları arasında Çinlilerin hizmetinde bulunmuş ve sonra Uygur tarihini yücelten eserler yazmış olanlar da vardır. Seyfettin Azizi'nin kaleme aldığı tarihî roman *Satuk Buğrahan* 'da Uygur tarihinin en parlak dönemi olan Karahanlılar Sülalesinin (10. y.yılın ikinci yarısı) Satuk Buğrahan dönemi tarihî, sosyal ve kültürel yönüyle işlenmiştir. Bunun dışındaki tarihî romanların ele alındığı dönem 1900'den Komünist Çin hakimiyetinin başladığı 1950'ye kadar olan yarım asırdır ki en yoğun millî mücadele savaşlarının yaşandığı dönemdir. Yazarlar bu yakın tarihi daha çok işlemişlerdir.

Abdurrahim Ötkür, *İz* romanında Uygur yakın çağ millî tarihinde büyük yankı uyandıran, ama Çinlilerin entrikaları ve Türk liderlerin cehaleti yüzünden trajedi ile sonuçlanan "Timur Halife" ihtilalini (1900-1920) işlemiştir.

Millî kahraman Timur Halife, sonunda Çinlilerin tuzağına düşer. Timur'u son noktada tuzağa düşüren sebep Li Şufu adlı Tungan' (Çinli müslüman)ın din kardeşliği duygusunu sömürmesi ve *Kur'an-ı Kerimi* tutarak ettiği yemindir. Romanda bu tezgahı, dönemin hükümet başkanı Yang Zengşing kurar. Böylece dindar Timur, kendisini aldatmak için yanına dindar görünen bir casus yerleştirileceğini tasavvur bile edemez. Bütün dindarları kendisi gibi, saf ve temiz sanır.

Turfan'da doğmuş, Uygurca'yı Uygurlar kadar iyi bilen, Guçung'da bulunan Müslüman birliğinin komandosu Li Şufu din okulunda okumuş olduğu için İslâm dininin hükümlerinden haberdardır. Babası onu rütbeli biri olsun diye Çin okulunda (Şiao Tang) okutmuştur. Yang Zengşing ona "Siz benim Timur ayaklanmasını durduracak son çaremsiniz. Bu çare İslâm dininden nasıl yararlanılacağını bilmekle mümkündür. Eğer *Kur'an* vasıtasıyla Timur'un bana güvenmesini sağlayabilirsiniz ve Timur'u bana getirebilirsiniz, sizi büyük bir istikbal bekler." (*İz*, s. 347) der ve casusunu Timur'un yanına yerleştirir.

---

²⁰⁷ Roman komünist dönemde yazıldığı için zenginler başlangıçtan itibaren sosyalizmin düşmanı olarak mahkum edilir. Burada "düşman" zenginlerdir.

Uygurların millî varlıklarını korumada büyük önemi ve gücü olan İslâmiyet, düşmanın elinde yok edici bir silaha dönüşür. Çünkü Uygurlar müslüman kardeşlerinden şüphe etmezler. Milletin güven duyduğu kahraman, saflığı yüzünden düşmanın neler yapabileceğini, sahte İslâm kisvesine bürünebileceğini bilmez ve mücadeleyi kaybeder. Bir çok romanda bu özellik tekrarlanır.

İz romanındaki Timur Halife ihtilalinde, genç bir savaşçı olarak yer alan Hocaniyaz'ın, *İz*'in devamı olan *Uyanan Topraklar*'da, aynı mekanda yıllar sonra halka baş olup tekrar ayaklanması; Çin zulmüne karşı bu ayaklanmanın bütün Doğu Türkistan'ın millî kurtuluş mücadelesine dönüşmesi ve sonuçta Kaşgar'da Doğu Türkistan İslâm Cumhuriyeti'nin ilânı (12.11.1933) anlatılır. Savaşta akıllara durgunluk verecek kadar kahraman olan Türklerin, politikada Çin ve Rus entrikalarına karşı aynı başarıyı gösteremediği ve Hocaniyaz'ın Çinlilerin "tatlı diline" kanarak 20 sene öncesinde Timur Halife'nin düştüğü hatayı aynen tekrarlaması romanda anlatılır. Yıllar önce nasıl ki Yang Zensing Timur Halife ihtilalinin son perdesini Timur'u kurşuna dizdirerek kapattıysa, Şeng Şisai'yin de Hocaniyaz'ı asarak Kumul ihtilalini bitirmiştir. Timur İhtilalinden sağ kalan iki savaşçının (biri lider Hocaniyaz, ikincisi sıradan savaşçı Ensari) romanda tarihin ikinci hatası işlenmeden önceki konuşmaları etkileyicidir. Bu Hocaniyaz Hacı'nın Çinlilerin tuzağına düşüp Ürümçi'ye doğru yola çıkarken aralarında geçen konuşmadır. Ensari, Toksun'da Hacı'ya veda eder. Hacı onun da kendisiyle Ürümçiye gitmesini istemektedir. Ensari, maziye hatırlatarak onunla gitmeyeceğini söyler:

"-Hayır gelmeyeceğim. Timur ağabey ve Amankul'un gözlerinden akan kanlı gözyaşlarıyla nemlenmiş kabirlerini görmek istemem.

Hacının yüreği sızladı. Onun geniş siperli asker şapkası ile daha da görkemli görünen yüzünü tarifsiz, acı bir ifade sarmıştı. Üzerindeki açık yeşil üniformasının yakasında altın general apoleti ışıldıyordu. Hacı üniforması üzerine bağladığı deri kemerini tutmuş derin düşünceye daldı. Bir süre sessiz kaldıktan sonra Hacı:

-Böyle saçma şeyler düşünme! O olayların hepsi geçmişte kaldı. Şing Duban ile aramızda anlaşma imzalandığını biliyorsun. Bu anlaşmaya koskoca bir devlet (SSCB) kefil oldu,-dedi.

-Hacı ağabey, ben ta Aksu'dayken size söyledim. Bu anlaşma Allah'ın kelamı olan *Kur'an-ı Kerim*'den daha mı kutsaldır? Li Şufu denen müslüman soytarı Timur ağabeyimize *Kur'an-ı Kerim* üzerine yemin etmemiş miydi? Ama sonra ne yaptı, unuttunuz mu? Gidecekseniz kendiniz gidin. Ben gelmeyeceğim" (*Uyanan Topraklar*, s. 376)

Bu satırlar, Uygurları uyandırma ve düşmanın eskiden neler yaptıklarını Uygurlara öğretme amacını taşır.

Çinliler çok hilecidirler. Uygurlar Çinlilerin sürekli entrikalarına maruzdurlar. Uygur kahramanları merttirler. Oyun bilmezler ve daima Çin hilelerine kurban olurlar. İstiklallerini kaybetmeleri ve yenilmeleri; 1. cahillikten 2. kendi aralarındaki kavga dövüşten. 3. düşmanla iş birliğine girişen çıkarıcılardan kaynaklanır.

"Allah'a ısmarladık Hacı ağabey! Sizi Allah'a emanet ediyorum. Hakkınızı helal edin. Bu dünyada görüşemezsek öbür dünyada görüşürüz. Biz çok ulu ve kutsal bir davaya başlamıştık. Niyetimiz dürüst (halis) olduğu için bütün yurt halkı bizim peşimizden gelmişti. Allah bize zafer, şans vermişti. Ah keşke. Sonuçta biz kaybettik. Kaybetmemize cahilliğimiz sebep oldu. Cahilliğimizden dolayı kandık, kandık, kandık. Düşmanlarımızın bize tuzak kurduğunu anlayamadık. Kimse bizim kadar aptal olamaz! Yarın mahşer günü binlerce şehidimizin yüzüne nasıl bakarız? Allah'a ne diye cevap veririz acaba? Sözüm kaba oldu ama beni affedin!" (*Uyanan Topraklar -2*, s. 436)

Bu mektup, Doğu Türkistan'ın bağımsızlığı için Hocaniyaz Hacı ile birlikte omuz omuza savaştan Turfan savaşçılarının lideri General Mahmut Muhiti'ye aittir ve bu Hocaniyaz Hacı'ya yazdığı son mektubudur. *Uyanan topraklar -2* romanının sonunda yer alan bu mektup adeta bu dönem tarihinin kapanış bildirisidir.

Bu romanları okudukça Bilge Kağan'ın yazıtında söylenenlerin ne kadar doğru olduğunu anlamak mümkündür. Çinliler 7. y.y.'dan beri aynı yöntemleri uygulamış ve hep başarmışlardır. Uygurların Bilge Kağan'ın sözlerini unutmaları veya dikkate almamaları onların aynı yanlış yıllar boyu tekrarlamalarına yol açmıştır.

Uygur toplumu düşmanlarla karşı karşıyadır ve bu yüzden çok dikkatli olması gerekmektedir. O yüzden yazarlar romanlarında, roman kahramanlarının ağzından halka hitaben öğütlere yer verirler. Bu romanlarında sık sık karşılaşılan unsurlardan biridir. Yazarlar bu yolla okuyucuları eğitmeye ve aydınlatmaya çalışır. Tıpkı *Orhun Yazıtları* 'nda söylendiği gibi:

"Çin milletinin sözü tatlı, ipek kumaşı yumuşak imiş. Tatlı sözle, yumuşak ipek kumaşla aldatıp, uzak milleti öylece yaklaştırmış. Yaklaştıırıp, konduktan sonra kötü şeyleri o zaman düşünürmüş. İyi bilgili insanı, iyi cesur insanı yürütmezmiş. Bir insan yanılrsa, kabilesi, milleti, akrabasına kadar barındırmazmış. Tatlı sözüne, yumuşak ipek kumaşına aldanıp çok çok Türk milleti öldün; Türk milleti, öleceksin!"

"Türk, Oğuz Beyleri, milleti iştin: Üstte gök basmasa, altta yer delinmese, Türk milleti, ilini, töreni kim bozabilecekti?"

Ey Türk milleti kendine dön!"²⁰⁸.

Orhun Abideleri'nde bu bin iki yüz altmış iki sene önce yazılanlar, Uygur romanlarında yazılan öğütlerin özeti mahiyetindedir ve bu yazılanlar hâlâ daha ciddi boyutlarda geçerliliğini korumaktadır.

Bütün bu romanlarda Uygurlara karşı Çinlilerin yürüttüğü politikanın temel prensipleri görülmektedir. Çinlilerin ilk bakışta halkın lehineymiş gibi görünen bazı uygulamaları, aslında Uygur Türklerinin aleyhindedir. Ama yaşanmadan anlaşılması güçtür. Mazide olanların hatırlanması ise her zaman o anın ihtiyaçları dolayısıyla hoş karşılanmaz. *İz* romanında anlatılan ve Kumul'da cereyan eden bir ayaklanma sonucunda Çinliler halkın isteklerini yerine getireceklerine dair söz verirler fakat:

²⁰⁸ Muharrem Ergin. *Orhun Abideleri* İstanbul, Boğaziçi Yayınevi, 1986. s. 18, 38.

1. Halka ekmeleri için toprak dağıtılıyor. Uygurlar da bunun bir tuzak olduğunu bilmedikleri için istediklerinin bir kısmına kavuştuklarını zannederek ayaklanmaya son veriyor. Fakat toprak verimsiz çıkıyor.

2. Ekilen topraktan alınacak vergi önceden tesbit ediliyor. Fakat verimsiz topraktan alınan ürünle o vergi ödenemiyor. Bunun sonucu olarak Uygurlar biriken borçlarla köle durumuna düşürülüyor.

3. Tarım aletleri ve ihtiyaçları sadece Çinlilere veriliyor ve onlar vergiden muaf tutuluyor.

Çinlilerin, Uygurların atalarına yaptığı sayısız haksızlıkların parçaları bu şekilde bütün tarihî romanlarda ortaya konuluyor.

Halen Çin'e bağlı özerk bölgede yaşayan Uygurlar bu romanlarda da görüldüğü gibi halkı aydınlatmak amacı ile yazmaktadır ve bu satırları okuyan Uygurlar, eski günlerde yapılanlarla, yaşadıkları günlerde kendilerine uygulanan politikayı kıyaslama imkânına sahiptirler. Uygur millî uyanışı bu edebiyat eserlerine aksetmiştir. Roman yazarları tıpkı eski günlerin destanları, hikâyeleri gibi romanı da Uygurları aydınlatmak amacıyla kullanmaktadır. Roman Uygurlar için sadece güzel sanatların bir ürünü değil, tarihin, geçmiş tecrübelerin, millî kahramanların ve düşmanların, Uygur örf ve âdetleriyle birlikte tanıtıldıkları için birleştirici bir işleve sahiptir. Yazarların da yakın tarihin şahitleri oluşu, anlatılanları yer yer belge haline sokarken, Uygur Türkçesi de bu eserler ile yeni ifade imkânlarını zorlamakta ve şimdilik hikâye anlatım geleneklerini devam ettirmektedirler.

Yazarlar Uygur destanlarından, halk koşuklarından yararlanmıştır. Bu destan ve halk koşukları Çin Manço istilacılarına karşı mücadeleler, zaferler, acılar ve zulümleri anlatmaktadır. Atasözleri çok kullanılır. Masallardan yararlanılmıştır. Romanlarda klasik eserlerin asıl adları verilir, hatta kısa bilgiler de eklenir. Latifelere yer verilmiştir. Kısacası, bu romanlar köklü halk edebiyatından beslenmiştir denilebilir. Olayların akışına ve anlatılmak istenen amaca uygun olarak Uygur destanlarından örnekler verilir. Mesela *Ahiretten Gelenler* 'de "Seyit Noçı Destanı" zikredilir.

"Seyit Noçı Destanı"nda, Kahraman delikanlı Seyit'in, Aksu valisi kurnaz Çinli'nin kendisine Kaşgar (Çinli) valisine götürmesi için mektup verir. Destanda kendi ölüm fermanı yazılan bu mektubu, mert delikanlı Seyit'in saflık yaparak içinde ne yazdığına bakmadan kendi elleriyle Kaşgar valisine götürüşü hikâye edilir²⁰⁹. Dağı devirecek kadar güçlü bir kahraman olan Seyit, kendi ölüm fermanı yazılan zarfı dürüstlüğünden dolayı hiç açıp bakmaz. Aylarca yol yürerek emaneti yerine ulaştırır. Karşısındakine gülümserken tuzak düşünen Çinliyi kendi insanları gibi düşünen Seyit Noçı²¹⁰, hiç şüphelenmeme yanılığısına düşer. Dolayısıyla elindekinin ölüm fermanı olduğu aklının ucundan bile geçmez ve öldürülür. Döneminde kahramanlığı o kadar meşhur olan, ama okuma yazması

²⁰⁹ Ömer Seyfettin'in "Ferman" adlı hikâyesinde benzer bir durum varsa da, devlet kavramına bağlılık söz konusudur.

²¹⁰ Noçı: korkmaz, kahraman anlamına gelir.

olmayan bu temiz kalpli delikanlı cahilliğinin kurbanı olur. Romanda bir mahbusun ağzından onun hikâyesi şöyle anlatılır:

"-Ey delikanlı, görünüşünüzden özel biri olduğunuz anlaşılıyor. Söyleyin bana kimsiniz?'- demiş yaşlı adam. Onun Seyit Noçı olduğunu anlayınca, adam tekrar tokalaşmış, hal hatır sormuş. Seyit'ten misafiri olarak kalmasını istemiş ama Seyit işi olduğu için kalamayacağını söylemiş. Yaşlı adam Seyit'e demiş ki: 'Oğlum, taşıdığın mektup nedense bende bir şüphe uyandırdı. Acaba açıp bir okutsak olmaz mıydı?'. Seyit Noçı şu cevabı vermiş:

Emanete hıyânet,
Namert işidir.
Felâketin sevdiği
Korkak kişidir.

Gelmişse ecel eğer,
Canı alır.
Sular gider altında
Taşlar kalır.." (*Iskalayan Kurşun* romanından s. 21)

Çinliler bu hilelerini savaş meydanlarında da sürdürürler. Tarihten alınmış aşağıdaki örnekten, Çinlilerin savaş meydanında Türklere karşı öteden beri uygulayıp geldikleri savaş taktiklerini görmek mümkündür:

"Gün daha yeni ağarmıştı. Havaalanının doğu tarafına on küsur kilometre mesafede, arkasında yüksek toz bulutu bırakarak millî ordunun atlı askerleri gelmekteydiler. Onlar havaalanına yaklaştıklarında Altınlarım'a saklanan düşman askerleri ak (beyaz) bayrak çıkararak teslim işaretini verdiler ve arkasından da tüfeklerini ters tutarak teslim etmek için yaklaştırmaya başladılar.

Millî ordu askerleri ak bayrağı görünce bunun bir tuzak olduğunu akıllarına getirmediler. Onlar beyaz bayrağa inandılar. Etraf düm düzdü. Bir kaç yüz kişiden oluşan hilekâr "beyaz bayraklılar", millî ordu askerlerinin yanına yaklaşıncaya, hemen kurşun yağdırmaya başladılar. Dalgınlığa gelen Millî ordu askerleri kendilerini toparlayana kadar bir çok şehit verdi, boş yere kan aktı. Artık geri çekilmekten başka çareleri kalmamıştı. Bu olaydan sonra Kuçar'dan gelen Ma Tuanzhang'ın vahşi askerleri fırsatı kollayıp yine Bay nahiyesini büsbütün yağmaladılar. Durum bir faciaydı. Millî yetçi Çin ordusu kanlar içinde yüzerek ganimetlerini topluyordu. Sokaklarda görüneni vuruyor, anaların babaların yüreğini parçalıyordu. Çocukların kafalarını mızraklarının ucuna geçirerek eğlenmekte, bebeklerin bacaklarından tutup ikiye ayırmaktaydılar...

Şans eseri, çok geçmeden millî orduya bağlı yeni kuvvetler yetiştiler. Millî ordu askerleri buradakilerle birleşerek çoğaldılar ve tekrar canlanıp kuvvetlendiler.

Millî ordu kuvvetlerinin hücumu yeri göğü inletti. Ecel şaşkınlığında kalan düşman kumaş ayakkabılarını koltukları altına kıştırdıkları gibi kaçtı." (*Iskalayan Kurşun* romanından, s. 330).

Son cümledeki "bez ayakkabı", Uygurlar'a göre Çinliler'le özdeşleşmiş sembolik bir ifadedir. O cümleyi okuyan her hangi bir Uygur Çinlilerden bahsedilmekte olduğunu anlar. Romanda "bez ayakkabı" kelimesi özellikle Çince olarak "hai" diye telaffuz edilmiştir. Böylece Çinliler kelimesini kullanmadan da Çinlilerden bahsetmek mümkündür. Çünkü kumaş ayakkabı giymek Çinlilere özgü tipik âdetlerden biridir. Bugün sağlık ve rahatlık açısından Uygurlar da

dahil olmak üzere dünyada insanlar kumaştan ayakkabılara yönelmektedirler ama eskiden daha çok hayvancılıkla uğraşan Türkler deri ayakkabı giydikleri için kumaştan ayakkabı giyenlere köylü gözüyle bakarak küçümserler. Bu ifadede de küçümseme vardır. Diğer romanlarda da bu tür ifadelere raslamak mümkündür.

Eserlerde genellikle Çinlilere karşı ihtiyatlı bir dil kullanıldığı, Çin yöneticilerinin kötülendiği, fakat sıradan Çinlilere karşı düşmanlık beslenmediği görülür. Düşmanlığın Çin halkıyla değil, Çin hakimiyeti ile olduğunu göstermek için askerlikte, ceza evlerinde olsun Çin insanlarıyla kurulan dostluklar işlenir. *Unutulanlar ve Ahiretten Gelenler* de bunun tipik örneklerini görmek mümkündür. Yazarların asıl kızdıkları, düşmanlar karşısında zayıflık gösteren Uygurlar ve Çinliler veya Ruslarla işbirliği yapanlardır.

Milliyetçi Çin sömürgelerinin Uygurlara göz dağı vermek için sık sık yaptıkları askerî manevralara yer verilir. Düşman bir toplumda bir arada yaşayan Uygurlar atalarının neler çektiğini anlatmak amacıyla iç parlayan zulüm sahneleri tasvir edilir. Bunlar işkence ve katliam sahneleridir. Çinlilerin "deriyi ters yüzmek" dedikleri en korkunç işkence sahnesi *Iskalayan Kurşun*'da geçer (s. 290). Gizli veya açık yapılmış toplu katliam sahneleri vardır. Bu tür işkence ve katliamın çeşitli türleri bu tarihî romanların hemen hepsinde anlatılır.

Uygurların başlarından geçenler anlatılırken, Uygurlarla öteki Türk soyları arasındaki yakınlık vurgulanır. Yazarlar, kardeş Türk boylarına mensup şahıslara da eserlerinde sık sık yer vererek onlardan büyük saygı, sevgi ve övgülerle söz ederler. Bu şahısları kardeşçe dayanışmaya örnek olarak ortaya çıkarırlar. Ortak Türk ruhunu devam ettirmek için Çinlilerin kışkırtmacı politikalarına işaret edilir. Milliyetçi Çin'in Kazak halkına yaptığı zulmü ve Kazakları öldürmeleri çarpıcı örneklerle anlatılır. Uygur-Kazak kardeş iki toplumu birbirine düşürmek için Çin yönetiminin her çareye baş vurduğuna işaret ederek Kazak halkına da mesajlar gönderilir. Turdı Samsak'ın *Ahiretten Gelenler* romanında: Çinli askerler bir Uygur genciyle evli Asime adlı Kazak genç kadını öldürdükten sonra, suçu Uygurların üzerine atmaya çalışırlar:

Romanda yazar, Milliyetçi Çin'in Altay'da yaşayan Kazaklara da nasıl eziyet ettiği, yağmaladığı, onları nasıl kullandığı ve öldürdüğü hakkında bir çok acı olay anlatmıştır. Kazakların Çinliler tarafından öldürülen kahramanları hakkında söyledikleri koşuklara Kazak lehçesiyle yer vermiştir. Yazarların hepsi Çin ve Rus baskıları karşısında Uygur millî kimliğini ortaya çıkarmak için tarihten yararlanmışlardır.

Tarih yaşanmış olaylar ve kahramanlıklarıyla Uygur aydınlarının gençliğe gösterdiği örnekler olmuştur. Okullarında 1980'lere kadar tarihleri okutulmadığı için geçmişi tanımayan Uygur gençlerine, çoğu yazarlar kendi şahsi tecrübelerini, atalarından duyduklarını anlatan kitaplarıyla öğretici olmuş ve Uygur edebiyatına büyük katkıda bulunmuşlardır. Bu romanlarda Uygurların yaşayışlarıyla ilgili, evlenme, doğum, düğün, ölüm gibi âdetleri, yemek ve giyim

alışkanlıkları anlatılmış, Çin etkisi ile klasik yaşayıştan bazı ayrılmalar gösterilmiştir. Yazarlar bilhassa aile ilişkilerinde Çinlilerden farklı olduklarını ve Çinlilerin aldatıcı yumuşaklıklarına katılmamak gerektiğini göstermiştir. Uygur toplumunu geri bırakan taassup karşısında da Uygurları uyanmaya çağırmaktadırlar. Çinlilerin, Uygurların birliklerini bozmak için aralarına nifak soktuğuna dikkat çekerler.

Kutluk Efendi'nin başında bulunduğu Türk askerleri aralarında bir gün köyden gelip asker olanlar ile şehirli olanlar arasında tartışma olurken bunun üstüne gelen Kutluk Efendi çok üzülür ve onlara şöyle der:

"Biliniz ki, bu halimiz Kang Lüzhang'ı sevindirir! Onlar bizim içimizden böyle parçalanıp birbirimize saldırmamızı, yani sağ elimiz ile sol elimize vurmamızı ve birbirimizi kırıp öldürmemizi istemektedirler. Onların bize karşı eskiden beri kullanıp geldikleri "kendi yağında kendi etini kavurma" denen hilesi işte budur. Biz bunun derdini az mı çektik? Zararını az mı gördük?" (*Unutulanlar*, s. 401)

Bu sahneler Göktürk abidelerindeki Çinlilere karşı Türkleri uyaran komutanlarının uyarılarının tekrarıdır. Çinlilerin Türkleri kontrolleri altında tutmak için başvurduğu yollardan biri baş edemediği Türklere yetki vererek yok etmektir.

Efsane liderler olan Timur Halife'yi de, Hocaniyaz Hacı'yı da Doğu Türkistan'ı beraber yönetmek için Ürümqiye getirip "yetkilendirerek" tuzağa düşürürler. Bu şekilde barış sağlanıp Uygurların silahlarını bıraktırdıktan sonra bütün vaadettiği sözleri unuttur, ihanet eder ve asıl yüzünü göstererek Türkleri soktukları kafeste öldürürler.

Çinliler yobazlara daha kolay ulaşmakta ve onlar vasıtasıyla Uygurların dini duygularını istismar etmektedirler. Ayrıca Uygurları ilimden de uzaklaştırmaya çalışmaktadırlar. Çinlilerin bu propogandası Uygur millî kimliğini uyandırmada bir sıkıntı yaratmaktadır. Çünkü Uygurlar müslümandır. Uygur millî kimliğindeki bu özellik mutaassıplar ve Çinliler tarafından kullanılmak istenmektedir.

Romanların hepsinde Türklerin eğitime önem vermeleri vurgulanır.

"Cahillik bizi yok olmaya doğru sürüklüyor. Batuk, kardeşim, cehalette kalan ebediyen horluğa, esirliğe mahkumdur! Aklından çıkarma, sen daha gençsin. Ne kadar çok okursan hepimiz için o kadar faydalı, o kadar iyidir!..."

...
Millîyetçi Çin hükümeti, ister Yang Zengşing olsun, ister Şeng Şisai olsun, hepsinin amacı aynıdır: bizleri ebediyen cahil bırakmak. Eskiden beri hep böyle sürüp gelmiştir. Görüyor musun? Gene olan maarifimize olmuş. Okullar kapanmış ve öğrenciler dağıtılmış." (*Unutulanlar* s. 45, 51)

Bunun nedenini *İz* romanında yer alan Yang Zengşing'in şu sözleri açıklar:

"Uygurları Çinlilere, Çinlileri Uygurlara karşı kışkırtıp birbirine düşürürsen düşündüğün bu amaca ulaşmak mümkündür. Benim en korktuğum şey Çinli, Uygur, Kazak, Moğul ve diğer milletlerin birbirleriyle dost olmalarıdır. Maarifle gözlerinin açılmasından daha da korkarım. Bunlar cahillik zincirini kırıp birbirleriyle dost olurlarsa,

onları idare etmek çok zor olur. Cahillik devam ettiği ve araları hep açık tutulduğu sürece onları idare etmek kolay olur. Onun için her bakımdan kuvvet dengesini korumak lâzım. Onlara kesinlikle birleşme fırsatı vermemek lâzım. Ancak o zaman hepsi kendi dertleriyle uğraşmaktan ayaklanmaya fırsat bulamazlar, bu bir. İkincisi, Uygurlarda "Kendi yağında kendi etini kavurmak" diye bir deyim olduğunu duydum. Gerçekten de (kuzu) eti kendi yağında kavrulursa, hem lezzetli hem tasarruflu oluyor. Uygurlarda gene 'sapı özünden' diye bir deyim de varmış. Bunun anlamı baltanın sapı ağaçtan olur ama sapı ağaçtan olan balta ağacı keser demek oluyormuş. Gerçekten de baltanın sapı eğer demir (çelik)ten veya başka metalden olsaydı kolu geri silkeleyerek eli acıtırı. Demek ki eğer Uygur müslüman halk ayaklanırsa, mesela Kumul'daki Timur ile Turfan'daki Muhittin gibi. Onları kendi insanların eliyle bastırıldığı zaman bir taşa iki kuşu vurmuş olursun. Yani ölen de, öldüren de onların kendisinden olacak. Senin eline kan bulaşmayacak. Eski bilginlerimizin yabancıyı yabancıнын eliyle idare etmek dedikleri işte budur. Gördüğünüz gibi ben bu Uygur müslümanlarını kullanmasını iyi bilmeseydim, benim burada ayakta kalmam da mümkün olmazdı. (s. 330)

Uygur romanlarında yer alan tarihî dönem uzundur. Yazarlar böylece Uygurlara Çinliler kadar uzun bir geçmişleri olduğunu hatırlatmak istemektedir. Yer yer lirik anlatım tarzı görülmektedir. Bu romanlar bütünüyle geleceğin Uygur romanını besleyecek ve Uygurların Çinlilerle asırlardan beri devam eden mücadeleden başlarına gelen hazin olayları gelecek nesillerin ibret alması amacıyla yazılmışlardır. Bu bakımdan bu romanların sanat değerinden daha çok tarihî, sosyal ve ideolojik önemi bulunmaktadır. Bu romanlarda tasvir edilen ideal kişiler Satuk Buğrahan, Abdülkadir Damolla, Abdulhaluk Uygur, Lütfullah Mutallif, Kutluk Efendi. Bu tarihî kişiler Uygurlara örnek amacıyla işlenmiştir. Yazarlar yine Uygur kültürüne önemli katkıları olan ve anılması gereken tarihî şahıslar hakkında, onların hayatı ve faaliyetlerini konu alan romanlar yazmışlardır.

Bu tür romanlarda, Türk toplumuna geçmiş tarihî şahısların ölümsüzleşmesi ve unutulmaması; kahramanların halkı için yaptıkları faaliyet ve mücadelelerinin genç kuşaklara tanıtılması; onların yaşadıklarından geçmişe bakarak bugün için ders çıkarılması amaçlanmıştır. Bu tarihî şahısların bir kısmı romanlarda tekrarlanmıştır. Ortaktır. Bazı kahramanlar destan ve efsane kişileridir. Bunlar toplum için örnek davranışlarıyla anlatılırlar. Eğitim alanındaki meşhurlardan birisi: Abdülkadir Damolla'dır. Hikâye Hevir Timur tarafından *Abdülkadir Damolla Hakkında Kıssa* 'da anlatılmıştır.

1862 Kaşgar doğumlu, tahsil yılları Kaşgar, Buhara, Kokand, Semerkant ve Ufa gibi ilim merkezlerinde geçen, İstanbul ve Mısır'a kadar giden Abdülkadir Damolla'nın hayatı ve faaliyetlerinin anlatıldığı roman kendi adını taşımaktadır. Dönemin meşhur, bilgili, en ileri görüşlü bu şahıs yurt dışında tahsilini bitirip döndükten sonra Kaşgar'da kadılık görevi yapmıştır. Eğitimde bir çok faydalı islahat yaparak, Kaşgar'da asırlardır süregelen eski eğitim sisteminde halkın gerçek ihtiyacı ve devrin taleplerine uygun değişiklikler getirmiş, eğitim sahasını dersin anlaşılmasını kolaylaştıran dersliklerle yepyeni bir düzene sokmuştur. Ama bu başarıların elde edilmesi için Manço Çin hükümetinin ve bazı mutaassıp güçlerin çıkardığı çeşitli zorluklarına göğüs germek zorunda kalmıştır. Abdülkadir Damolla Milliyetçi Çin yönetiminin

kışkırtmasına kanan bazı mutaassıp güçler tarafından 1924 tarihinde suikastle öldürülür. Romanda Abdülkadir Damolla kendi adıyla geçer.

Erken Uyanan Adam (Hevir Timur): Bu romanda Abdulhalık Uygur'un hayatı ve faaliyetleri ele alınmaktadır. Abdulhalık Uygur 9.2.1901 Turfan doğumludur. 1920'li ve 30'lu yıllardaki Doğu Türkistan'ın bağımsızlık mücadelesi esnasında Aksu ve Ürümçi gibi şehirlerde çağdaş okullar kurmuştur. Şiirleri ile Uygurları cahillikten, batıl inançlardan kurtulmaya ve çağdaş milletler arasında yerini almaya çağırır. Bu "suç"ları yüzünden 13 Mart 1933'te Şeng Şisai tarafından idam edilmiştir. Tarihî roman *Erken Uyanan Adam* işte bu tarihî şahısın ölümünün 50. yılına armağan olarak yazılmıştır.

Bunun dışında Abdullah Talip'in kaleme aldığı Lütfullah Mutallif'i anlatan *Kaynam Örkeşi* (Helezon Dalgaları) ise bu çeşit romanların ilki sayılır. Bu romanda, henüz 22 yaşında şöhretinin doruğundayken "siyasi fikir suçlusu" olarak, Milliyetçi Çin yönetimi tarafından 1944 yılında idam edilen şair Lütfullah Mutallif'in, bağımsızlık mücadeleleri ile dolu geçen kısa hayatı anlatılmıştır. Yazar bu romanında söz konusu kahramanı başarıyla canlandırdığı gibi 1940'lı yıllardaki Doğu Türkistan'ın siyasi, ictimai durumunu anlatmıştır.

Bütün bu eserlerde tasvir edilen kahramanlar genellikle tek boyutludur. Destan kahramanları gibi düz karakterlidir. Eserlerin kurgusunda modern dünya romanının karmaşık şekilleri bulunmamaktadır. Hikâye etme geleneği içinde anlatılmışlardır. Zaman zaman hikâyenin içinden kişinin mazisiyle ilgili açıklamalar yapılmakla birlikte anlatım tarihi sıralamaya uygundur.

İzdiniş romanında yazar son olarak şu mesajı verir: Devrimden kalma fırsatçılar ve haksızlıklar tamamen bitmemiştir; her sahada özellikle akademik kurumlarda yönetici kadrolar kötü insanlardan tamamen arınmamıştır; daha ıslah edilmesi gereken çok şey vardır.

Eserlerde işlenen öteki idealist kişiler, kendi yaşadıkları dar çevreyi düzeltmeye çalışan, bu amaçla, okullarını bitirdikten sonra köylerinde çalışmaya giden, genç köylülerdir. Romanlarda bu amaçla çalışan hem erkek hem de kadın kahramanlar bulunmaktadır.

İzdiniş romanı Kültür devriminin kurbanlarından olan genç bilim adamının idealist gayesi için verdiği mücadeleleriyle ve aşkıyla birlikte zengin ve yoğun iç dünyası tasvir edilen içtimai bir romandır. Roman, Uygur romanları içinde önde gelen romanlardan biridir. Romanda yazarın dili, anlatımı ve üslubu mükemmeldir. Yazarın yetiştirme tarzı romanda anlatılan Ala'nın izlediği çizginin aynısıdır. Yazarın biyografisine bakıldığında romanda anlatılan Ala'nın kendisi olduğu görülür.

Devlet idaresinde bulunan hırsızlar ve ahlâksızlar, kolaylıkla düşmanlarla işbirliğine girmekte veya kendi başlarına iyileri ve ülkücüleri mutsuz kılmaktadırlar. Bunların macerası

anlatılırken kötülere geniş yer verilmiştir. Fakat kötüler de kolaylıkla Çinliler tarafından işlerine gelmeyince bir kenara atılmaktadırlar. Yazarlar onların akıbetini belirtirken bir çeşit örnek ortaya koymak istemişlerdir.

Çalışanların kıymetlerinin bilinmeyişi, tembellerin tenkidi eserlere kuvvetli bir sosyal tenkit de eklemektedir. Kişilerin kusurlarını düzeltecek vasıta eğitimidir. Ayrıca düşmanların uygulamalarını öğrenmek de Uygurları güçlü kılacaktır.

Kadın kahramanlar: Okumuş kadın kahramanların Çinli veya Çinlilerle işbirliği yapanlar tarafından rahatsız edilmeleri, onların ülkelerine ve halklarına yapacakları hizmetleri etkilediği gibi, şahsî mutluluklarını da engeller. (örnek: *Gülayım* romanı) Doğdukları köylere dönen kadınlar, büyük şehirde edindikleri alışkanlıklarla köylerinde ilk anda yadırganırlar. Romanlarda bu noktalar ufak ayrıntılar halinde yer almakla birlikte, Uygurların karşılaşa geldikleri sahneleri andırır. Romanların uyandırdıkları gerçeklik duygusunda bu ayrıntıların önemi büyük olduğu gibi, ayrıca bu ayrıntılar, Uygur örf ve âdetlerinin tesbiti bakımından da önemlidir. Romanları ayrıca haiz oldukları folklor malzemesi bakımından da incelemek mümkündür. Hem Uygur yaşayışıyla ilgili bin bir ayrıntıyı içlerinde bulundurdukları, hem tarihî bilgi verdikleri hem de ülkücü kahramanları tanıttıkları için, ilerde bu eserlerin edebî olmaktan çok belgesel nitelikleriyle edebiyat tarihindeki yerlerini alacakları şüphesizdir. *İz* romanı ise uyanış devrinin en seçkin eseri olarak ayrı bir yer bulacaktır.

Henüz başlangıç yıllarındaki Uygur romanı yakın tarihin yankılarını tesbit ve geleceğe aktarma amacını taşıyan, ilerde Uygur sanatçılarının işleyecekleri malzemeye sahiptir. Gerçekler yer yer aşk hikâyeleriyle birleştirilerek anlatılmıştır. Böylece Uygurların aile münasebetleri ve aşkları da dile getirilmiştir. Bu eserler mükemmel sanat eserleri olmaktan çok Uygur kimliğinin kaybolmasını engelleyecek tarihî belgeler niteliğini de taşımaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdüştükür, Mehemmet Emin. *Uygur Halk Klassik Musikisi "On iki makam" Hekkide*, 3. bsk. Ürümçi: Milletler Neşriyatı, 1980.
- Almas, Turgun. *Uygurlar*, Ürümçi: Şincang Yaşlar ve Ösmürler Neşriyatı, 1989.
- Alptekin, Erkin. *Uygur Türkleri*, İstanbul, Boğaziçi Yayınları 1978.
- Arat, Reşit Rahmeti. *Kutadgu Bilig*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1959. ♪
- Ayup, Tohti. *Tangrınñ Hükmi*, (roman) Ürümçi: Şincang Halk Neşriyatı, 1992.
- Azizi, Seyfettin. *Satuk Buğrahan*, (roman) Pekin: Milletler Neşriyatı, 1987.
- Azizi, Seyfettin. *Uygur Makamu Hakkında*, Milletler Neşriyatı, Pekin 1992.
- Buğra, M. Emin. *Doğu Türkistan'ın Tarihi, Coğrafiyası ve Şimdiki Durumu*, İstanbul: 1952.
- Bulak-1*. Uygur klasik edebiyatı ve ağız edebiyatı mecmuası, Ürümçi: Şincang Halk Neşriyatı, 1982.
- Çandarlıoğlu, Gülçin. *Sarı Uygurlar ve Kansu Bölgesi Kabileleri*, 1967.
- Divanü Lûgat-it Türk Tercümesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1991.
- Dugaylı, Samet. *Gülayım*, (roman) Pekin: Milletler Neşriyatı, 1990.
- Ergin, Muharrem. *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınevi, 1986.
- Forbes, Andrew D.W. *Doğu Türkistan'daki Harp Beyleri*. (Doğu Türkistan'ın 1911-1949 arası Siyasî Tarihi), Çev. Enver Can, İstanbul: Doğu Türkistan Vakfı Yayınları, 1991.
- Gafur, Gulam. *Uygur Şiveleri Sözlüğü*, Pekin: Milletler Neşriyatı, 1986.
- Hacı Ahmed. *Uygur Şiiriyeti Toğrisıda*, Pekin: Milletler Neşriyatı, 1982.
- Hacı, Molla. *Buğra Hanlar Tezkeresi*, Kaşgar: Kaşgar Uygur Neşriyatı, 1988.
- Hamidin, Abdulsattar. *Aşu Künlerde*, (roman) Pekin: Milletler Neşriyatı, 1988.
- Hayit, Baymirza. *Türkistan Rusya ile Çin arasında*, İstanbul: 1975.
- İpek Yolu Kashıgaer* (Kaşgar), (Çince) Ürümçi: Şincang Halk Neşriyatı, 1985.
- İsmail, Eli. *Kumul Nazmeleri*, Ürümçi: Şincang Halk Neşriyatı, 1991.
- Kaşgarlı, Sultan Mahmut. *Modern Uygur Türkçesi Grameri*, İstanbul: Orkun Yayınevi, 1992.
- Lütfullah Mutallif Eserleri*, haz. Çin yazarlar cemiyeti, Şincan Uygur Otonom rayonluk şubesi, Ürümçi: Şincang Halk Neşriyatı, 1983.
- Maksim Gorki, "Fırtına Kuşunun Türküsü" (*Pesnya O Burevestnike*) Jinz, 1901.
- Nasrettinoğlu, İrfan Ünver. *Uygur Şiir Antolojisi*, Ankara: Nasrettinoğlu yayınları, 1985.

Osmanlı Devleti İle Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münâsebetlere Dâir Arşiv Belgeleri (1687-1908 Yılları Arası). Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1992.

Ötkür, Abdurrahim. *İz*, (roman) Ürümçi: Şincang Halk Neşriyatı, 1985.

Ötkür, Abdurrahim. *Uyganğan Zemin-1*, (roman) Ürümçi: Şincang Halk Neşriyatı, 1987.

Ötkür, Abdurrahim. *Uyganğan Zemin-2*, (roman) Ürümçi: Şincang Halk Neşriyatı, 1994.

Öztopçu, Kurtuluş. *Uygur Ata Sözlere ve Deyimleri*, İstanbul: Doğu Türkistan Vakfı Yayınları 1991.

Öztopçu, Kurtuluş. *Uygur Ata Sözlere ve Deyimleri*. İstanbul, Doğu Türkistan Vakfı Yayınları 1992.

Öztürk, Rıdvan. *Yeni Uygur Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları 1994.

Polat, Muhammed. *Edebiyat ve Devir*, Ürümçi: Şincang Halk Neşriyatı, 1980.

Sabir, Muhammed Emin. *Beygiçiler Hakkında Kıssa*, (roman) Ürümçi: Şincang Yaşlar ve Ösmürler Neşriyatı, 1991.

Sabir, Zordun. *Gülemhan*, (roman) Pekin: Milletler Neşriyatı, 1987.

Sabir, Zordun. *İzdiniş-1*, (roman) Ürümçi: Halk Neşriyatı, 1983.

Sabir, Zordun. *İzdiniş-2*, (roman) Ürümçi: Şincang Halk Neşriyatı, 1990.

Samsak, Turdı. *Ahiretten Kelgenler*, (roman) Ürümçi: Şincang Yaşlar Neşriyatı, 1985.

Sayrami, Molla Musa. *Tarih-i Hamidiye*, yayına hazırlayan: Enver Baytur, Beijing, Milletler Neşriyatı, 1986.

Sever, Mustafa. "Uygur Destanları", *Erciyes*, 1995.

Sı Hai (Söz Denizi) (Çin Ansklopedisi) Çince neşri. Pekin-Şanghay: Çin Büyük Ansklopedi Neşriyatı, 1989.

Şehidi, Burhan. *Şinciang'ın 50 yılı*, Beijing: Milletler Neşriyatı 1986.

Şincang Minzu Şu Yanciu (Şincan Millî Tarihi Araştırmaları), Japoncadan Çinceye çev. Zhang Yü, Ürümçi: Şincang Halk Neşriyatı, 1994.

Şincang Tarih Mataryalları -6, haz. Heyet, Ürümçi: Şincang Halk Neşriyatı, 1981.

Tahir, Zünun. *Sırlık Dilo*, (roman) Pekin: Milletler Neşriyatı, 1987.

Talip, Abdullah. *Çala Tekken Ok*, (roman) Ürümçi: Şincang Yaşlar Neşriyatı, 1985.

Timur, Hevir. *Abdulkadir Damolla Hakkında Kıssa*, (roman) Ürümçi: Şincang Yaşlar ve Ösmürler Neşriyatı, 1990.

Timur, Hevir. *Baldur Uyğan Adem*, (roman) Ürümçi: Şincang Yaşlar Neşriyatı, 1987.

Tohti, Muhammed Emin. *Kanlık Yer*, (roman) Ürümçi: Şincang Halk Neşriyatı, 1993.

Toy Çaçkustı, (şiir antolojisi) Ürümçi: Şincang Halk Neşriyatı, 1985.

Turan, A. Şekür. "Uygur Türkleri Edebiyatı", *Türk Dünyası El Kitabı*, III. Cilt, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1992. s. 769.

Turdı, Ahat. *Unutulğan Kişiler*, (roman) Kaşgar: Uygur Neşriyatı, 1988.

Turdı, Kayyum. *Küreşçan Yıllar*, (roman) Ürümçi: Şincang Halk Neşriyatı, 1986.

Türk Lehçeleri ve Edebiyatları P. Jyrkankallio-A. d. Bennigsen-G. Hazai-F. Went-K.H. Menges, çeviren: Kemal Aytaç. İstanbul: Gündoğan Yayınları 1992.

⌘ *Uygur Halk Makal Temsilleri*, Muhammed Rahim, Ürümçi: Şincang Halk Neşriyatı, 1990.

⌘ *Uygur Halk Meselleri*, haz. Ahat Haşim, Ürümçi: Şincang Halk Neşriyatı, 1989.

Uygur Klasik Edebiyatından Numuneler, Ürümçi: Şincang Halk Neşriyatı, 1980.

Uygur Romancılığı Toğrisında, Ürümçi: Şincang Halk Neşriyatı, 1987.

Uygur Romancılığı Toğrisında, Ürümçi: Şincang Halk Neşriyatı, 1987.

⌘ *Vei vu er yü cian zhu* (Uygur Dil Bilgisi), (Çince) haz. Şiang Ru Zhao-Zhu Zhining, Pekin: Milletler Neşriyatı, 1985.

Vei vu er zu shu liao cian bian (Uygur Tarih Materyalleri) I, (Çince) Pekin: Milletler Neşriyatı, 1981.

Vei vu er zu shu liao cian bian (Uygur Tarih Materyalleri) II, (Çince) Pekin: Milletler Neşriyatı, 1981.

⌘ Yuan-Xin, Wang. *Çin'deki Türk Diyalektleri Araştırma Tarihi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1994.

Yüen Sülaleside Ötken Meşhur Uygur Şahıslar, haz. Abliziz Muhammed Sayrami-Abdürrezzak Tohti, Ürümçi: Şincang Halk Neşriyatı, 1991.

⌘ Zaman, Nurmuhammed. *Uygur Edebiyatı Tarihi*, (Üniversite ders kitabı) Ürümçi: Şincang Maarif Neşriyatı, 1989.

Zhàng, Zhizhung. *Ürümçi Sohbetidin Şincang Tinç Azat Bolganga Kadar*, Ürümçi: Şincang Halk Neşriyatı, 1987.

Zünun Kadir Eserleri, haz. Muhammed Polat, Ürümçi: Şincang Halk Neşriyatı, 1992.

TARİH	İDARECİ ve İŞGALCİLER	HÜKÜM SÜRDÜĞÜ BÖLGE	TARİHİ OLAYLAR	TARİHİ ŞAHISLAR	ROMAN
1860-1911	Mançoriya	Gulca	Gulca İhtifalcilerinin Örgütlenişi		Gülemhan
1900-1924	Yang Zeşing	Doğu Türkistan,	Abdulkadir Damolla'nın eğitimdeki islahatı ve onun suikastle öldürülüşü.	Abdulkadir Damolla	Abdulkadir Damolla, Iskalayan Kurşun
1911-1928	Yang Zeşing, Lişifu	Doğu Türkistan,	Kumul - Timur Halife İhtilali	Timur Halife, Hocaniyaz Hacı, Amankul, Ensari	İz, Erken Uyanan Adam.
1905-1928	Şahmaksut (Uygur)	Kumul Bölgesi			
1928-1931	Cin Şiuren, Ma Cungying (Tungan)	Doğu Türkistan ve Kumul	2. Kumul İhtilali ve ilk Tungan İstilas	Hocaniyaz Hacı, Abdulhalık Uygur, Maksut Muhiti	1-Uyanan Topraklar, Erken Uyanan Adam, İşte O Günlerde
1931-1933	Cin Şiuren, Şeng Şisai, Yuan Dahua, Fan Yaonan, İli Ciancün, Zelatkin, Apresov (Rus konsolosu)	Doğu Türkistan	Kumul İhtilalinin büyüterek Doğu Türkistan Milli Mücadele Savaşına dönüşmesi ve Kaşgar'da Doğu Türkistan İslam Cumhuriyetinin İlanı (12.11.1933)	Hocaniyaz Hacı, Salih Dorga, Sabit Damolla, Mahmut Muhiti, Abdulhalık Uygur, Mehmet Emin Buğra, Haydar Efendi, Tahir Bey, Zeripkari Hacı, Ali Ahunbay, Hasanbala Hacı	Uyanan Topraklar 1-2, Erken Uyanan Adam
1933-1934	Şeng Şisai, Ma Cungying	Doğu Türkistan	2. Tungan İstilas ve Sovyet Müdahalesi	Hocaniyaz Hacı, Ensari	Uyanan Topraklar-2, Erken Uyanan Adam, İzdiniş
1934-1944	Şeng Şisai	Doğu Türkistan ve Kaşgar	Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti'nin Yıkılışı ve Şeng Şisai yönetimi	Hocaniyaz Hacı, Mahmut Muhiti, Mehmet Emin Buğra, Kasım Efendi, Kemal Kazım (Türkiye), Mahmut Nedim (Türkiye)	Uyanan Topraklar-2, Kanlı Toprak
1942	Şeng Şisai	Altay, Çöçek	Altın Felaketi		Iskalayan Kurşun, Ahiretten Gelenler
1946-		Gulca	Üç Vilayet İnkılabı ve 11 Bitiğ'in imzalanması	Ahmetcan Kasım, Osman Batır	Ahiretten Gelenler, Unutulanlar, İşte O Günler
1946-1949			(Milliyetçi Çin ile D.T.C. arasında imzalanan mütareke)		
1950-1952	Mao Zedong		Komünist döneminden sonra ve Toprak reformu hareketi		Küreşçan Yıllar
1957-1958	Mao / Seyfettin Azizi (Çin / Doğu Türkistan)		İstil Tüzitiş (Ahlak reformu)		İzdiniş-1
1958-1966	Mao		Komünist Dönemi Kültür Devrimi		İzdiniş-2
1966-1976	Mao		Kültür Devrimi		Gülayım, Tanrının Hükümü, Yanşıcılar Hakkında Kıssa
1976 Günümeze Kadar			Komünist Yönetimi		Esrarlı Olay

TABLO: Uygur tarihinin romanlara yansyan tarihî şahıs ve olaylarını gösterir.